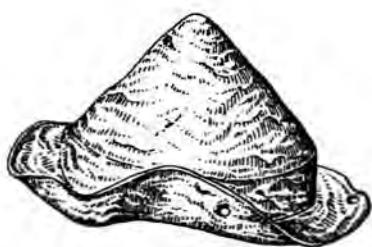

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA

ROČNÍK LIII

2005

ČÍSLO 1

ARCHEOLOGICKÝ ÚSTAV SAV
NITRA 2005

SLOVENSKÁ ARCHEOLOGIA
ČASOPIS ARCHEOLOGICKÉHO ÚSTAVU SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED
V NITRE

HLAVNÝ REDAKTOR GABRIEL FUSEK

Redakcia: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Akademická 2, 949 21 Nitra

SLOVENSKÁ ARCHEOLOGIA
JOURNAL OF THE ARCHAEOLOGICAL INSTITUTE OF THE SLOVAK ACADEMY OF SCIENCES
IN NITRA

GENERAL EDITOR GABRIEL FUSEK

Edition: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Akademická 2, SK-949 21 Nitra

SLOVENSKÁ ARCHEOLOGIA
ZEITSCHRIFT DES ARCHÄOLOGISCHEN INSTITUTES
DER SLOWAKISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN
IN NITRA

SCHRIFTLEITER GABRIEL FUSEK

Redaktion: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Akademická 2, SK-949 21 Nitra

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA

LIII - 1 - 2005

Hlavný redaktor
Gabriel Fusek

Predsedajúca redakčnej rady
Alexander Ruttkay

Redakčná rada

Václav Furmanek, Milan Hanuliak, Titus Kolník, Pavel Kouřil, Elena Miroššayová,
Ján Rajtár, Matej Ruttkay, Ladislav Veliačik

Výkonná redaktorka
Daniela Fábiková

Počítačové spracovanie
Beáta Jančíková

© Archeologický ústav SAV Nitra 2005

ISSN 1335-0102

Vychádza dva razy do roka

Rozširuje, objednávky a predplatné aj do zahraničia prijíma
Archeologický ústav SAV, Akademická 2, 949 21 Nitra

e-mail: nrauhalm@savba.sk

Distributed by Archeologický ústav SAV, Akademická 2, SK-949 21 Nitra, Slovakia

Tlač VMV Prešov

OBSAH

Eubomira Kaminská - Janusz K. Kozłowski - Jiří A. Svoboda	
Paleolitické osídlenie jaskyne Dzeravá skala pri Plaveckom Mikuláši.	
Výsledky výskumu v rokoch 2002-2003	1
Paläolithische Besiedlung der Höhle Dzeravá skala bei Plavecký Mikuláš.	
Grabungsergebnisse aus den Jahren 2002-2003	24
Mária Hajnálová - Eva Hajnálová	
Paleolitické zvyšky drevín z lokality Dzeravá skala a ich vypovedacia schopnosť	27
Wood remains from Palaeolithic site of Dzeravá skala and their interpretation	33
Karol Pieta	
Spätlatènezeitliche Waffen und Ausrüstung im nördlichen Teil des Karpatenbeckens	35
Neskorolaténske zbrane a výstroj v severnej časti Karpatskej kotliny	79
Jozef Paulík - Katarína Tomčíková	
Ďalší hromadný nález železných predmetov v Plaveckom Podhradí	85
Weiterer Hortfund von Eisengegenständen in Plavecké Podhradie	117
Péter Kovács - Klára Kuzmová	
Roman Sarcophagi from Krásna Hôrka (Slovakia)	123
Rímske sarkofágy z Krásnej Hôrky (Slovensko)	132
Milan Hanuliak - Vladimír Varsík	
Určujúce charakteristiky osídlenia vo Vlčkovciach	133
Die bestimmenden Charakteristiken der Besiedlung in Vlčkovce	165
In memoriam	
Georg Kossack	169
Jana Katkinová	173
Správy	
Internationale Arbeitstagung Neolithische Kreisgrabenanlagen in Europa	
International Workshop Neolithic Circular Enclosures in Europe (<i>IvanKuzma</i>)	175
Konferencia Aerial Archaeology - European Advances (<i>IvanKuzma</i>)	177
Experimentálna archeológia a popularizácia výsledkov archeologického bádania v múzejnej a školskej praxi (<i>Elena Mirošayová</i>)	179
Cyril a Metod - Slovensko a Európa (<i>Milan Hanuliak</i>)	181
Recenzie	
Bernhard Sicherl: Studien zur mittelbronzezeitlichen Bewaffnung in Tschechien, dem nördlichen Niederösterreich und der südwestlichen Slowakei (<i>Juraj Bartík</i>)	183
Valentin Dergačev: Die äneolithischen und bronzezeitlichen Metallfunde aus Moldavien (<i>Jozef Bátor</i>)	184
Mirjam Rettenbacher: Die Siedlung und die Gräberfelder von Schleinbach. Eine Studie zur Aunjetitz-Kultur im südlichen Weinviertel (<i>Jozef Bátor</i>)	185
Luboš Jiráň: Die Messer in Böhmen (<i>Václav Furmanek</i>)	186
Dunja Glogović: Fibeln im kroatischen Küstengebiet (Istrien, Dalmatien) (<i>Václav Furmanek</i>)	188
Nada Profantová/Blanka Kavánová: Mikulčice - pohřebiště u 6. a 12. kostela (<i>Milan Hanuliak</i>)	189
Radoslav Čambal: Bratislavský hradný vrch - akropola neskorolaténskeho oppida (<i>Branislav Kovář</i>)	194

Herwig Friesinger/Alois Stuppner: Zentrum und Peripherie, Gesellschaftliche Phänomene in der Frühgeschichte (<i>Branislav Kováč</i>)	195
Marek Gedl: Die Halsringe und Halskragen in Polen. I (<i>Ondrej Ožďáni</i>)	196
Pavel Vařeka: Archeologie stredověkého vesnického domu. I. Proměny vesnického domu v Evropě v průběhu staletí (<i>Peter Šalkovský</i>)	199
Skratky - Abkürzungen - Abbreviations	201

PALEOLITICKÉ OSÍDLENIE JASKYNE DZERAVÁ SKALA PRI PLAVECKOM MIKULÁŠI*

Výsledky výskumu v rokoch 2002-2003

LUBOMÍRA KAMINSKÁ
JANUSZ K. KOZŁOWSKI
JIŘÍ A. SVOBODA

The 2002-2003 excavations at the Dzeravá skala cave opened a complex stratigraphic section, showing combination of in situ developed sediments, in-blown loess, and clays, paleosols and clasts removed from elsewhere, most probably from the above cave chimneys. The paleobotanical and paleontological evidence illustrates the climatic record from the Holocene over the Last Glacial Maximum to the more temperate oscillations of the Interpleniglacial and probably Early Glacial. Contrary to the relatively stable Neolithic occupation in the Holocene layers, human visits during the Pleistocene were mostly of episodic character, and the cave was alternatively frequented by cave bears and hunters. The Paleolithic sequence yielded a series of C14 and OSL dates ranging between 25 and 57 ky BP, and it comprises repeated and short-term occupations of Late Paleolithic, Gravettian, Aurignacian, and Early Upper Paleolithic or Late Middle Paleolithic with bifacial leafpoints. The earliest dates from the lower layer are comparable with the Micoquian of the Kůlna Cave.

TOPOGRAFIA

Jaskyňa Dzeravá skala leží juhovýchodne od Plaveckého Mikuláša v Mokrej doline, na západnej strane Malých Karpát (obr. 1: A). Nachádza sa na území Národnej prírodnej rezervácie Kršlenica a Chránenej krajinnnej oblasti Malé Karpaty. Prírodnou pamiatkou je od roku 1976.

Vchod do jaskyne sa nachádza 37 m nad hladinou potoka, v nadmorskej výške 450 m. Orientovaný je na východ. Jaskyňa je 18 m široká a 22 m dlhá, vchod je vysoký 10 m (obr. 1: B). Takmer oproti tejto jaskyni, na protiľahlom svahu, je vchod do jaskyne Tmavá skala.

Jaskyňa sa v nových mapách označuje názvom Deravá skala, ale do literatúry bola uvedená pod viacerými názvami. Jenő Hillebrand nazýval jaskyňu Pálffy-bárlang (Pálffyho jaskyňa), František Prošek ju označil názvom Dzeravá skala. Výsledky výskumu F. Proška, aj keď nikdy neboli úplne spracované a publikované, urobili z lokality pojem známy v svetovej paleolitickej literatúre. Práve preto používame v tejto štúdii Proškov názov jaskyne - Dzeravá skala.

DEJINY VÝSKUMU

Jaskyňu v rokoch 1912-1913 ako prvý skúmal J. Hillebrand (1913; 1914). Jej plochu rozdelil na sektry s rozmermi 2 x 2 m, v strede jaskyne urobil

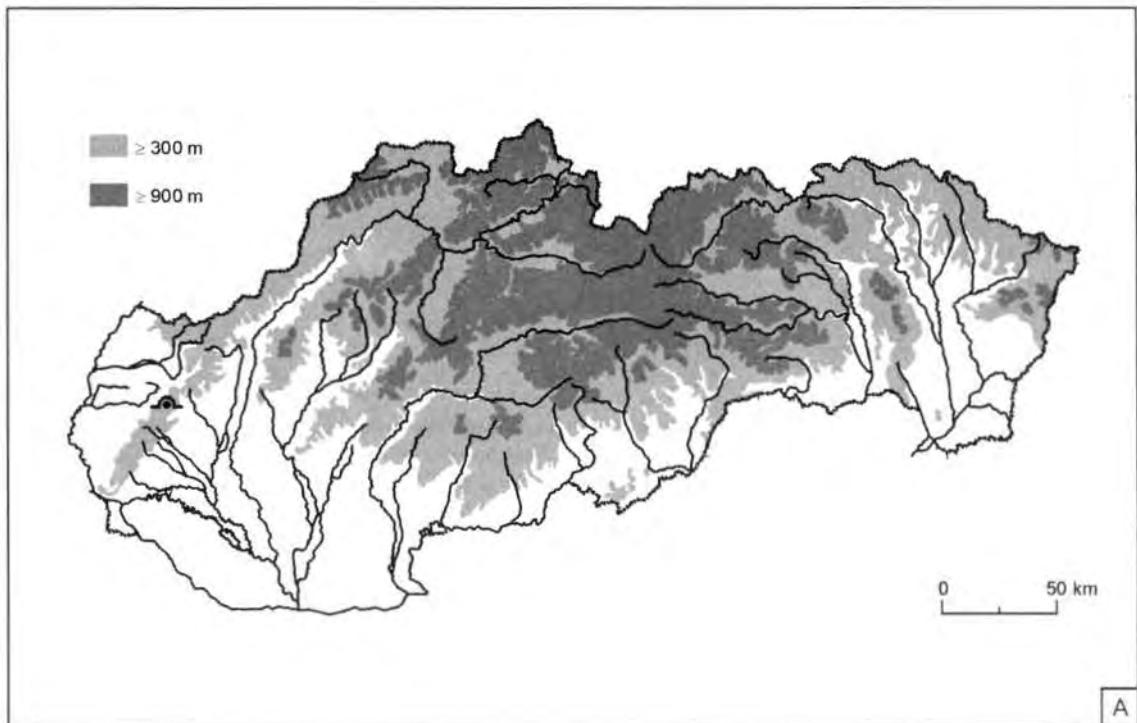
3 m široký výkop a menšiu sondu v zadnej časti (obr. 2). Zistil nasledujúcu stratigrafiu:

- holocénne vrstvy: 1 - hnedočierny humus, 2 - hliná prestúpená tufom;
  - pleistocénne vrstvy: 3 - žltá hliná (magdalénien), 4 - červenkastohnedá hliná (protosolutréen), 5 - si vastohnedá hliná (aurignacién).
- V hlbke 2 m odkryl ohnisko.

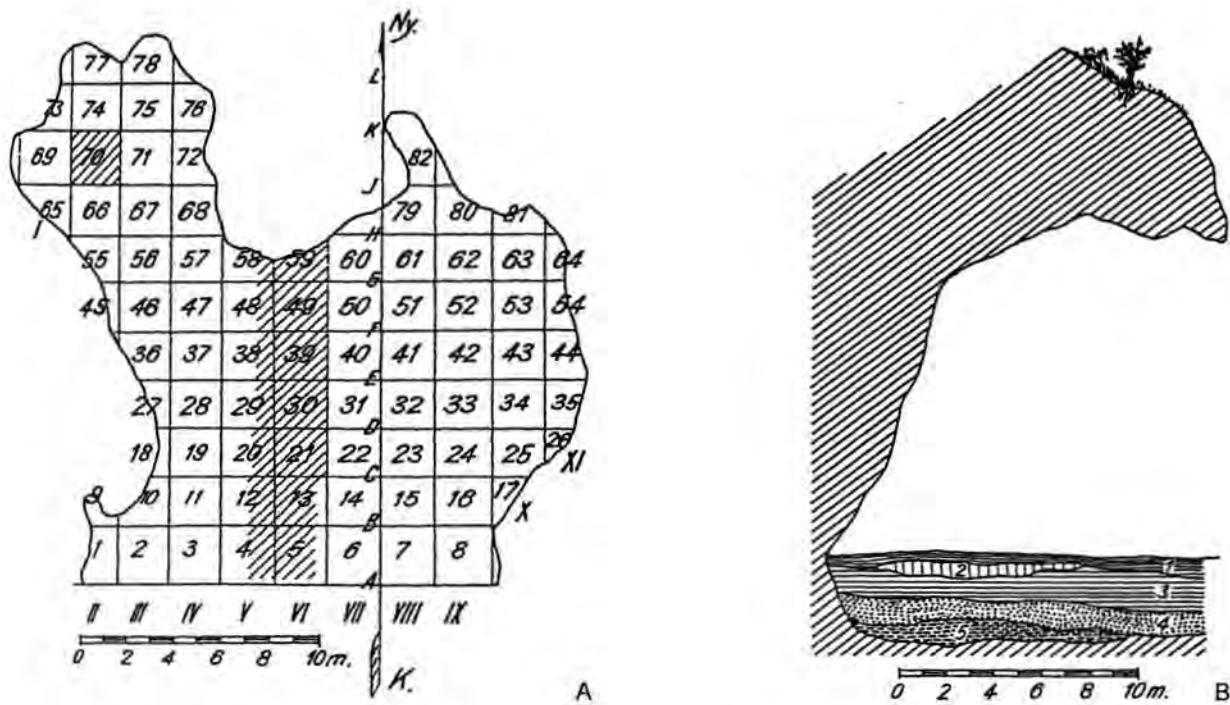
Z výskumu v roku 1912 pochádzajú nálezy, ktoré bádatel zaradil k magdalénienu a k protosolutréenu. Magdalénienske artefakty boli z vrstvy 3. V červenohnedej vrstve 4 našiel J. Hillebrand obojskanne plošne opracovaný listovitý hrot. Porovnal ho s nálezmi z jaskyň Szeleta a Balla a označil ho za „protosolutréen“. Počas výskumu v roku 1913 našiel E. Bächler v dovtedy sterilnej spodnej sivej hlinie kostený hrot oštepu s rozštiepenou bázou a J. Hillebrand (1914, obr. 7) ho priradil k aurignaciénu. Z toho odvodil záver, že aurignacién v Karpatskej kotline predchádza solutréenu.

V protiklade k horným vrstvám neobsahovala spodná vrstva s kosteným hrotom ani pozostatky sôba, ani stopy arktickej mikrofauny. Mikrofauna protosolutréenu prechádzala bez prerušenia do magdalénienskych vrstiev. Prestal sa objavovať jaskynný medved. J. Hillebrand dospel k záveru, že podstatné klimatické rozdiely mohli byť iba medzi aurignaciénom a solutréénom, ale už nie medzi solutréénom a magdalénienom. Mal dôkazy o tom, že arktická mikrofauna (početné lumičky) sa objavila vo vrstve s protosolutréenom. V tejto

* Práca vznikla v rámci grantového projektu 2/1073/21 agentúry VEGA a L. S. B. Leakey Foundation.

Obr. 1. Plavecký Mikuláš. A - situovanie lokality na mape Slovenska; B - vchod do jaskyne.

Obr. 2. Plavecký Mikuláš, jaskyňa Dzeravá skala. Výskum J. Hillebranda. A - pôdorys jaskyne; B - profil s označením vrstiev: 1 - hnedočierny humus; 2 - hlina prestúpená tufom; 3 - žltá hlina; 4 - červenkastohnedá hlina; 5 - sivastohnedá hlina (neupravené, podľa: Hillebrand 1914, obr. 5; 6).

vrstve sa našiel aj ľudský zub - spodný pravý druhý molár, ktorý patril dieťaťu vo veku 6-7 rokov.

Detailnejšie je publikovaná len fauna z jaskyne (Ehik 1913; Kormos 1914; Mottl 1938). Vrstva s magdalénienom obsahovala početné zvieracie kosti, okrem iných aj kosti lumíka a soba (Mottl 1936).

M. Mottl (1938, 38-40) uvádzá, že v protosolutréenskej vrstve boli zistené všetky arktické druhy zvierat, aké sú známe aj z magdalénienu. Jediný rozdiel je v tom, že v magdaléniene prevláda lummik (druh *Dicrostonyx gulieli*) a sob, naproti tomu vo vrstve protosolutréenu je najčastejší výskyt jaskynného medveďa a pestrušky stepnej (*Lagurus lagurus*). Uvedené druhy zvierat sú charakteristické pre tundru a step a dokladajú, že vrstva s protosolutréénom vznikla vo vrcholnom glaciáli s chladnou a suchou klímom. V tejto súvislosti považovala M. Mottl (1938, 40) za zaujímavé, že v spodnej vrstve s aurignaciénom (sivá vrstva 5 podľa J. Hillebranda), ktorá predchádzala protosolutréen, sa nezistili arktické druhy malých cicavcov.

V roku 1923 kopal v jaskyni F. Horálek (1931) a v rokoch 1946-1949 tam niekoľko výkopov urobil aj J. Dosedla (1950). Všetky sa týkali len vrchových neolitických a eneolitických vrstiev, do paleolitických vrstiev nesiahali.

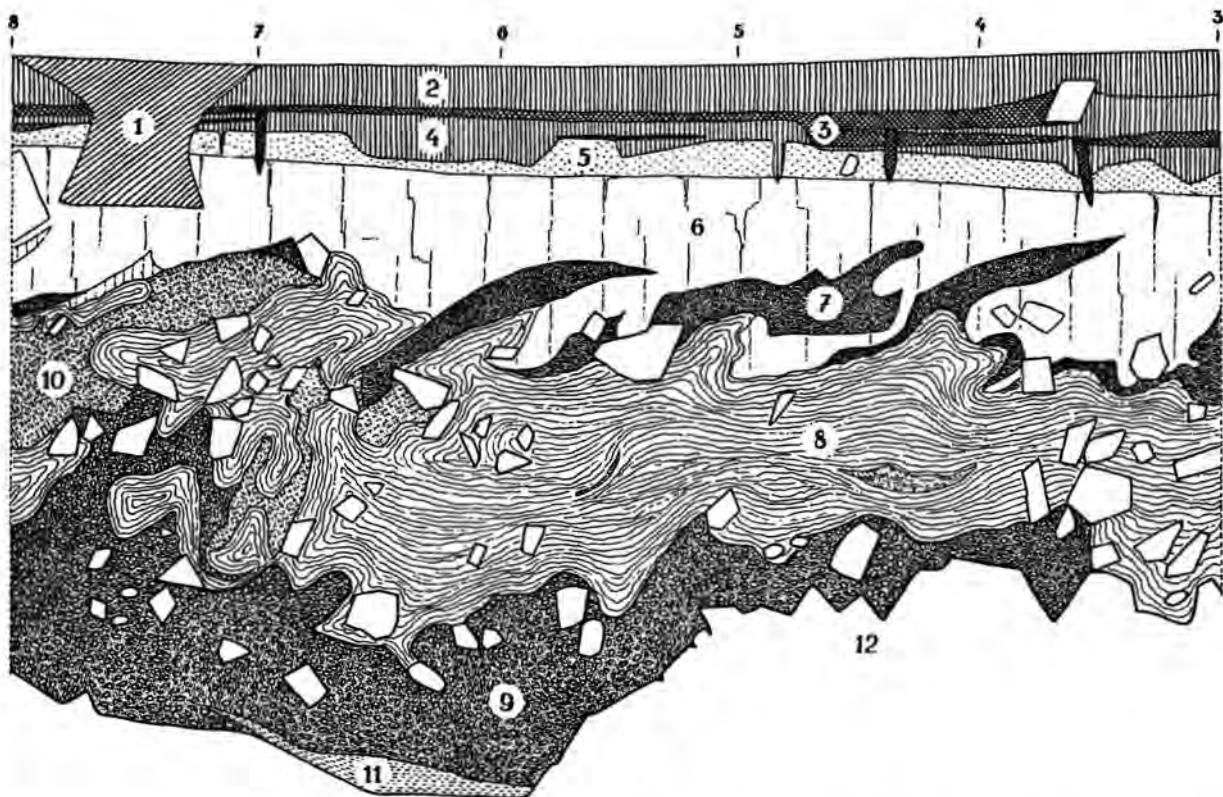
V marci až máji 1950 skúmal jaskyňu F. Prošek (1951; 1953; 1957). Sondami, ktoré viedol pro-

striedkom jaskyne, podľa pozdĺžnej osi nadvážujúcej na Hillebrandove výkopy, zistil štyri praveké kultúrne vrstvy, ako aj stredoveké a novoveké nálezy (obr. 3). Sondy boli široké 2 m.

V povrchovej vrstve, tvorenej hniedym až sivočiernym humusom, boli početné pamiatky ludanicej skupiny lengyelskej kultúry, pochádzajúce z opakovanej osídlenia jaskyne. To je doložené hlavne stopami po koloch z nejakých stavieb, zásobníkovými jamami, ohniskami a detským hrobov s jedincom uloženým v skrčenej polohe a prikrytým plochým kamenným žarnovom. V zásype hrobovej jamy bol zlomok nástroja z medeného plechu. Vo vrstve sa najčastejšie vyskytovala keramika, hlinené predmety, kamenná štiepaná a brúsená industria, kostné predmety. Nasledovala tenká vrstvička 5 (bez nálezov), tvorená bielo-žltým až bielo-sivým travertínom, ktorá vznikla v strednom holocéne (atlantik).

Hlbšie zachytil F. Prošek pleistocénne vrstvy, ktoré boli podľa jeho domnenky silne porušené kryoturbáciou. Najmladšia z nich (vrstva 6) bola žltá spraš, ktorá obsahovala dve čepele z pazúrika. Bádateľ ich zaradil do magdalénienu z „W IH“.

Pod sprašou bola vrstva 7, tmavosivá hlina zo začiatku „W III“, silno porušená periglaciálnymi, teda tundrovými javmi. Pôsobením mrazu bola vrstva prehnietená, vytlačená do mrazových hrboľov (palsov), prípadne bola inak deformovaná.

Obr. 3. Plavecký Mikuláš, jaskyňa Dzeravá skala. Pôvodná kresba profilu z výskumu F. Proška v roku 1950. Legenda: 1-4 - hnadosivá humusovitá hlina; 5 - bielosivá travertínová vrstva; 6 - sivožltá takmer čistá spraš; 7 - tmavosivá hlina; 8 - hnedožltá až slabo zelená hlina; 9 - sivá hlina; 10 - hnedočervená ilovitá hlina; 11 - žltohnedá hlina s vápencovou drvinou; 12 - skala (neupravené, podľa: Prošek 1953).

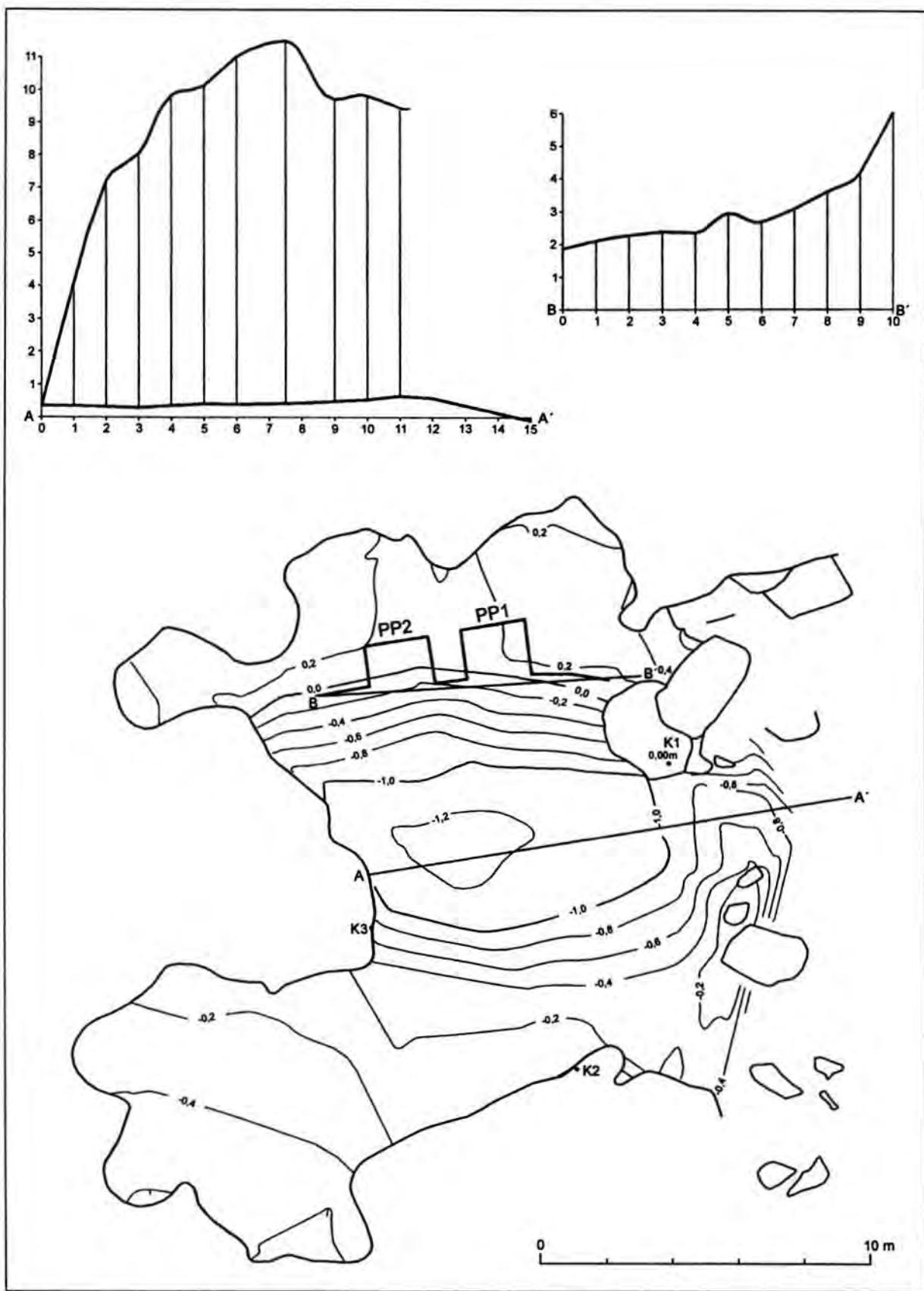
Na rozhraní tejto tmavosivej a podložnej zelenosivej hliny (vrstva 8) bola zistená gravettienska vrstva (vtedy označená ako mladoaurignacienska kultúrna vrstva) z interštadiálu „W II-III“ a začiatku štadiálu „W III“. Obsahovala 27 kamenných nástrojov (čepele, škrabidlá, rydlá, vrták, čepel s otupeným bokom), všetky z bielo patinovaného pazúrika alebo z červeného a zeleného rádiolaritu. Našiel sa tam tiež 32 cm dlhý hrot z mamutoviny, aj kúsky opracovanej mamutoviny.

Po uvedených vrstvách nasledovalo súvrstvie zelenosivých až hnadosivých fosfátových hlín (vrstva 8). V ich spodnej časti, odpovedajúcej štadiálu „W II“, sa našlo 41 kamenných a kosterných nástrojov. Z toho bolo 21 kamenných artefaktov - šesť typických „včasnoszeletienských (solutréenských)“ listovitých hrotov, jeden moustérienský hrot, dva hroty menej typické, päť väčších čepelí, štyri nástroje s vrubom, jedna čepielka s otupeným bokom, jedno driapadlo, jeden malý vrták. Nástroje boli vyrobené z červeného a zeleného rádiolaritu alebo z bielo patinovaného pazúrika. Okrem toho sa tam našli kostené hroty mladečského typu (2 celé, 2 málo

poškodené a 16 zlomkov). Hroty sú väčšinou ploché, s oválnym prierezom, iba jeden je guľatý. Rozštiepenú bázu mali len zlomené hroty, ale F. Prošek (1951, 296) pochybuje o ich úmyselnom rozštiepení.

Podložná vrstva svetlohnedosivej až svetlosivej kamenitej drviny (vrstva 9), ktorá pokrývala skalné dno jaskyne, vznikla podľa F. Proška (1951, 296) vo „W I“ a vo „W I-II“ potom zvetrávala. Uprostred jaskyne bol odkrytý nadol sa zvažujúci komín, ktorý bol vyplnený celkom sterilnými, silne železito zvetralými pieskami a štrkmi.

Za najdôležitejšie zistenia výskumu považoval F. Prošek (1951, 298) tie, ktorými sa dokázalo, že kostené hroty sú szeletienske a že pochádzajú zo súvrstvia zelenosivých až hnadosivých hlín, teda nie zo spodnej vrstvy sivej kamenitej hliny, ako to tvrdil J. Hillebrand. Odmiel aj Hillebrandove tvrdenie, že v Dzeravej skale je aurignacien v podloži szeletienu. Nález gravettienských pamiatok (vo vtedajšom ponímaní neskoro aurignacienských) v nadloži szeletienskej vrstvy patril k dôležitým prínosom výskumu práve tak, ako aj zistenie tundrových javov v tejto jaskyni.

Obr. 4. Plavecký Mikuláš, jaskyňa Dzeravá skala. Pôdorys a rezy, s vyznačením pracovnej plochy 1 (PP1) a pracovnej plochy 2 (PP2). Zameral M. Bartík (2002).

Obr. 5. Plavecký Mikuláš, jaskyňa Dzeravá skala. Pracovné zábery z odkrývania vrstiev v roku 2002.

VÝSKUM JASKYNE V ROKOCH 2002-2003

Jaskyňa Dzeravá skala bola viackrát skúmaná a mnohokrát prekopávaná amatérmi. Tomu zodpovedal aj stav jej zachovania pred začiatkom revízneho výskumu v roku 2002 (Farkaš *et al.* 2003). J. Hillebrand v rokoch 1912-1913 a F. Prošek v roku 1950 skúmali okrem holocénnych aj pleistocénne sedimenty. Amatérske výkopy zasahovali väčšinou len do holocénnych vrstiev.

Po skončení výskumu F. Proška bol prekopaný prostriedok jaskyne v šírke najmenej 7 m až po skalné podložie a sedimenty boli vynesené z jaskyne. Časť z nich bola nahrnutá opäť na dno jaskyne tak, že uprostred sa vytvorila rovná plocha. Po okrajoch zostali na obidvoch bokoch nepreskúmané (nevylučujeme poškodenie holocénnych sedimentov amatérskymi výkopmi) plochy, široké 4-6 m, a hlbší priestor jaskyne na ľavej a pravej strane. Uprostred tohto priestoru na ľavej strane vidno pozostatok po Hillebrandovej sonde a zásahy amatérov do holocénnych vrstiev.

Vchod do jaskyne je po obidvoch stranách lemovaný veľkými balvanmi, ktoré spadli zo stropu vchodovej časti jaskyne pravdepodobne až v holocene. Z prekopaného a vyhlbeného stredu jaskyne (uprostred so zaspaným komínom z výskumu F. Proška) sa po stranach šikmo dvihali zaspané profily sond F. Proška (chránené múrikmi z kameňov) k pôvodnému, o 1 meter vyššie situovanému povrchu jaskyne pozdĺž jej stien.

Výskum sa uskutočnil na báze medzinárodnej spolupráce archeológov a odborníkov z rôznych prírodovedných disciplín.

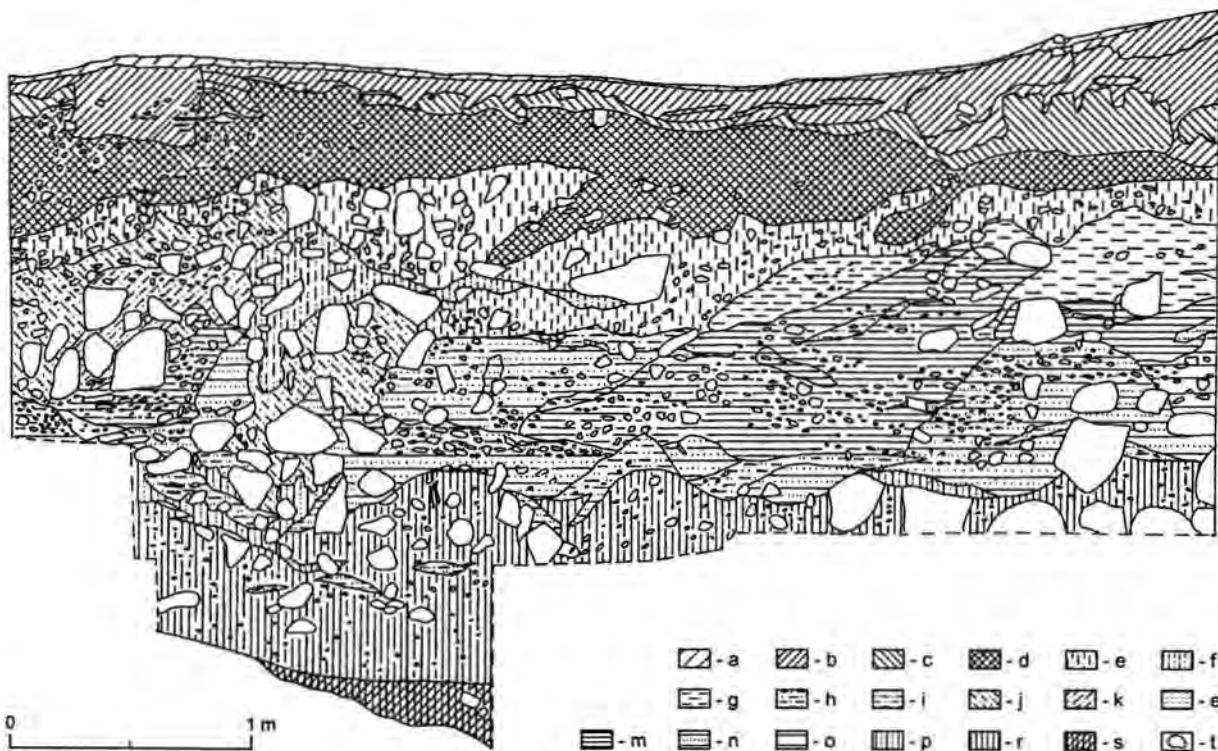
Po začistení jaskyne bol vytýčený jej stred, od ktorého sme na severnej strane vytvorili sief sektorov s rozmermi 1 x 1 m. Odstránili sme šikmú navážku a odkryli pôvodný profil F. Proška z roku

1950, chránený kamenným múrikom v dĺžke 5 m. Za ním sme vytýčili 2 sondy, označené ako pracovná plocha 1 (PP1) a pracovná plocha 2 (PP2). Medzi nimi zostal 1 m široký kontrolný blok (obr. 4). Pracovná plocha 1 zahŕňala sektory E10, E11, F10, F11. Kontrolný blok tvorili sektory E12 a F12. Pracovná plocha 2 obsahovala sektory E13, E14, F13, F14.

Vrstvy boli odkrývané po 5 cm a kresovo i fotograficky sa všetko dokumentovalo (obr. 5). Každý archeologický a osteologický nález bol zameraný v trojrozmernom systéme. Všetky sedimenty boli preosiate a časť z nich preplavená. Odobraté vzorky boli podrobene rôznym druhom analýz (granulometria, röntgenová difraccia, chemické analýzy, spektrometria, paleopedológia). Časť zvieracích kostí z pleistocénnych sedimentov sme postúpili na datovanie metódou AMS. V roku 2003 sa odobrali vzorky na OSL datovanie.

STRATIGRAFIA A PALEOPEDOLÓGIA (obr. 6-9)

Stratigrafia jaskynných sedimentov je vypracovaná na základe profilov v pracovných plochách 1 a 2, ktoré sme korelovali s profilom F. Proška. Na ich presné zhodnotenie bola urobená sedimentologická a granulometrická analýza (Slíva 2003), ako aj analýza paleopedologická a kvartérno-geologickej (Smolíková/Havliček 2002). Komplex vrstiev „5“ vykazuje prevažne nerovnomerné uloženie, ale litologicky podobné polohy, ktorých stratigrafická a chronologická interpretácia vyplynula až po komplexnom spracovaní, doplnenom datovaniami AMS. Podľa tohto sme upravili aj nasledujúci sled vrstiev:

Obr. 6. Plavecký Mikuláš, jaskyňa Dzeravá skala. Pôvodne južný profil z výskumu F. Proška, odkrytý v roku 2002. Legenda: a - vrstva 1o; b - vrstva 1a; c - vrstva 2, sinter; d - vrstva 3; e - vrstva 4; f - vrstva 4a'; g - vrstva 5; h - vrstva 5a; i - vrstva 5a'; j - vrstva 6; k - vrstva 7; l - vrstva 8; m - vrstva 9; n - vrstva 9b; o - vrstva 10; r - vrstva 11; s - vrstva 12; t - kamene.

Vrstva 1 - holocénny komplex deliaci sa na viacero časti:

- 1o - sivočierny humusovitý materiál tvrdý, ubity;
- 1a' - horná časť humusu sivočiernej farby, sypká, na PP1 obsahuje aj kamennú drvinu;
- 1a - podobný humus, ale trochu tmavší, viac hlinitý (je bezprostredne nad prepálenou vrstvou);
- 1b - dočervena prepálená vrstva;
- 1b' - neprepálená vrstva, nachádza sa len v sektore F11;
- 1c - humusovitá hlina podobná ako 1a, v jej bazálnej časti sú bioturbácie, na južnom profile vidno stopy ohnísk v zahľbeniach, najmä v sektore E10 na PP1.

Vrstva 1 obsahovala hlavne keramiku. V hornej časti novovekú, stredovekú, ojedinele aj črepy z doby rimskej a doby halštatskej. Najviac keramiky patrilo eneolitickej ludanickej skupine lengyelskej kultúry. V spodných častiach sa zistila lineárna keramika z neolitu (Farkaš 2003).

Vrstvy obsahovali aj štiepanú kamennú industriu a kúsky pieskovca, kostenú industriu, perlefové kotúčiky s otvorom, závesky zo zvieracích zubov, zlomky medených predmetov a našiel sa aj jeden ľudský zub (Šefčáková 2003). Početné boli zvieracie kosti (Mikliková 2003).

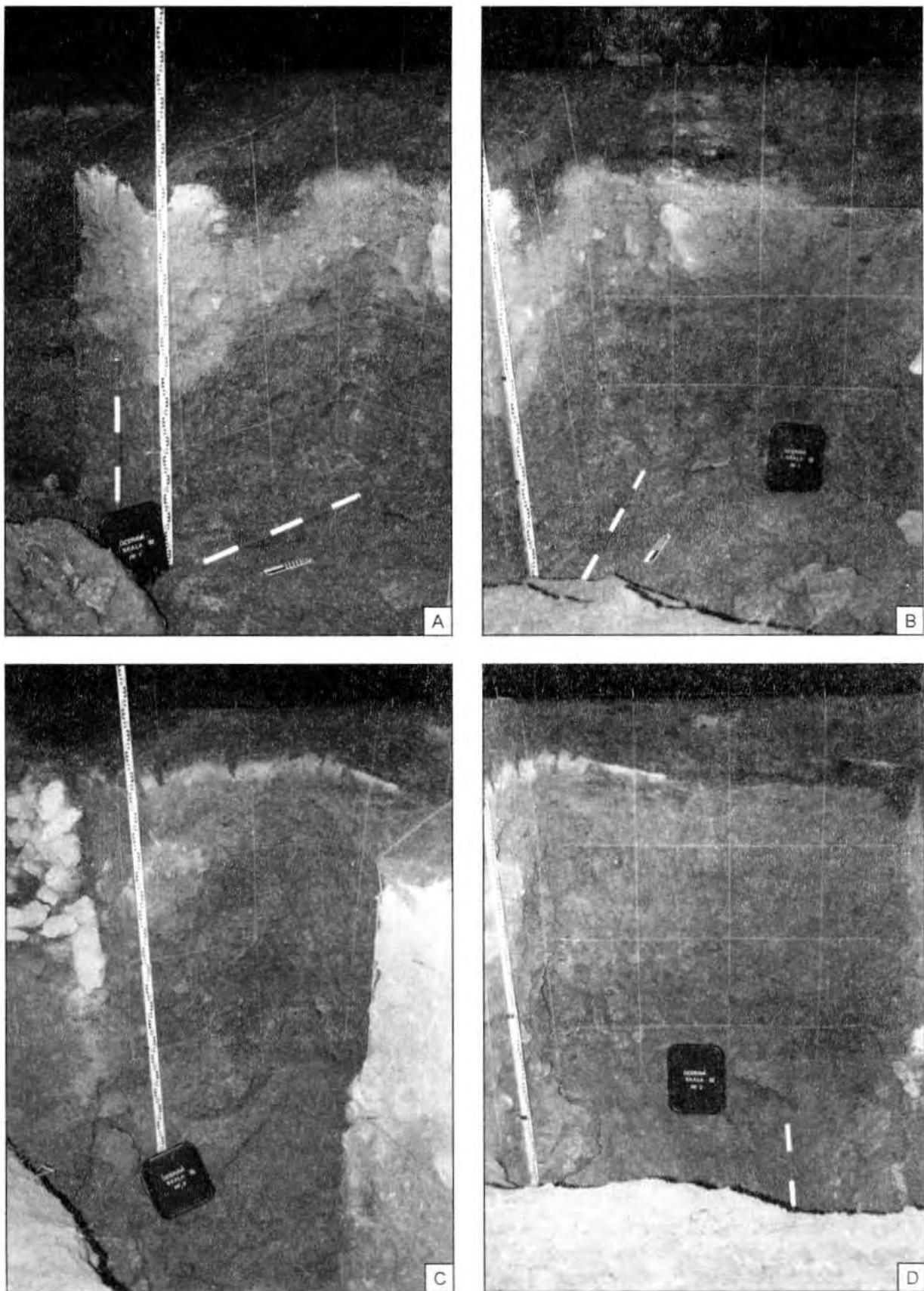
Vrstva 2 - vrstva sypkého travertínu - penovca. Predpokladaná doba jej vzniku je podľa paleontologických údajov koniec glaciálu až spodný holocén.

Na styku s nadložným komplexom vrstvy 1 je vytvorená pevná vápenná krusta. Zahĺbené neolitické a eneolitické objekty prechádzajú cez vrstvu penovca až do pleistocénnej vrstvy 3.

Po začistení povrchu vrstvy 2 (okrem väčších objektov) boli v tejto vrstve viditeľné jamky vyplnené humusom a prepálenou hlinou. Zistil ich aj F. Prošek (1951, 293, 294), ktorý ich považoval za kolové jamky zo stĺpov jednoduchých prístreškov. Väčšina z nich bude asi predstavovať stopy po zvieratách (bioturbácie), ale prinajmenšom jedna z nich môže byť zvyškom kolovej jamky (obr. 7: C, D).

Vo vrstve sa našiel perleťový kotúčik, ktorý súvisí s eneolitickej, prípadne s neolitickej osídlením jaskyne. Okrem toho z tejto vrstvy pochádza niekoľko artefaktov, ktoré by mohli predstavovať stopy neskoropaleolitickej osídlenia, zhodujúce sa s nálezmi drobnej fauny.

Vrstva 3 - sprás s malým množstvom kamennej drviny, čo potvrzuje granulometrická analýza. Vysoký je obsah frakcie pod 0,05 mm, ktorá sa vo

Obr. 7. Plavecký Mikuláš, jaskyňa Dzeravá skala. Profily pracovných plôch. A, B - západný a severný profil na pracovnej ploche 1; C, D - západný a severný profil na pracovnej ploche 2.

výpočte rozpočítava medzi ostatné frakcie a hovorí o vysokom obsahu siltu a ilu. Je to charakteristické pre naviaty prach - spráš, resp. sprášovú hlinu (Slíva 2003). Mikromorfologická analýza tiež ukazuje, že primárne komponenty sú tvorené tak siltom, ako aj hrubšími zložkami. V silte dominujú kremenné zrná, plagioklasy, ortoklas, biotit, muskovit, prítomný je tiež glaukonit a vápencový detritus. Všetky uvedené komponenty sú vzájomne tmelené amorfou formou CaCO_3 . Objavujú sa v nej aj čierne hrudky redeponovaného humusovitého materiálu (Smolíková/Havlíček 2002). Táto vrstva bola do jaskyne nafúkaná z vonku, alebo ešte aj premiestnená. Jej mocnosť sa zväčšuje smerom do stredu jaskyne. Na hranici s vrstvou 4, v hĺbke 70-75 cm, sa začínajú objavovať veľké kusy kameňov (15-20 cm). Vo vrstve 3 sa našlo niekoľko kusov štiepanej industrie. Datovanie AMS ukazuje, že vrstva 3 je pravdepodobne z obdobia pred maximom druhého pleinoglaciálu: $25\ 050 + 540/-510$ BP (GrA-22756).

Vrstva 4 - hnedá hlina s veľkou prímesou angulárnych klastov (veľkosť 2-5 cm). Po odfiltrovaní hrubozrnej frakcie zostal jemnozrnný piesok. Koeficientom vytriedenia zodpovedá zahlinenej jaskynnej sutiny s malým množstvom vetrom transportovaného prachu (Slíva 2003).

V kontraste s angulárnymi klastmi na PP1 sa na PP2 v hĺbke 75-80 cm začala objavovať zaoblená sutina. Mikromorfologická analýza ukazuje, že tmavšie zafarbenie vrstvy je výsledkom vyššieho podielu humusu. Z hľadiska mineralogického a petrografického zloženia je táto vrstva podobná vrstve 3. Riedko sa v nej objavovali braunlehmové konkrécie alochtonného pôvodu (Smolíková/Havlíček 2002).

Po sedimentácii vrstvy 4 spadli miestami na jej povrch veľké bloky kameňov (najlepšie je to viditeľné v severnom profile PP1) a spôsobili zdeformovanie jej povrchu. Prejavilo sa to vytlačením vrstvy 4 v okolí veľkých kameňov do vrstvy 3. Datovanie AMS: $24\ 800 \pm 130$ BP (GrA-22758) radi tuto vrstvu pravdepodobne na koniec interplenioglaciálu. Vrstva 4 obsahuje štiepanú kamennú industriu a zvieracie kosti.

Vrstva 5 - sivozelená sprášovitá hlina s angulárnymi klastmi rôznych typov a rozmerov. Jemná frakcia zodpovedá jemnozrnnému, slabo vytriedenému piesku. Vo všeobecnosti je podobná vrstve 4. Časť vápencových úlomkov v nej môže pochádzať z jaskynných sedimentov transportovaných vodou (Slíva 2003). Vrstva 5 vytvára šošovky pod vrstvou 4 a nie je vylúčené, že s ňou priamo súvisí. Viditeľná bola hlavne v pôvodnom Proškovom profile (obr. 3) a v západnom profile PPI (obr. 8: A).

Túto interpretáciu jej stratigrafickej pozície podporuje datovanie zvieracích kostí metódou AMS s výsledkom $24\ 760 \pm 130$ BP (OxA-13861).

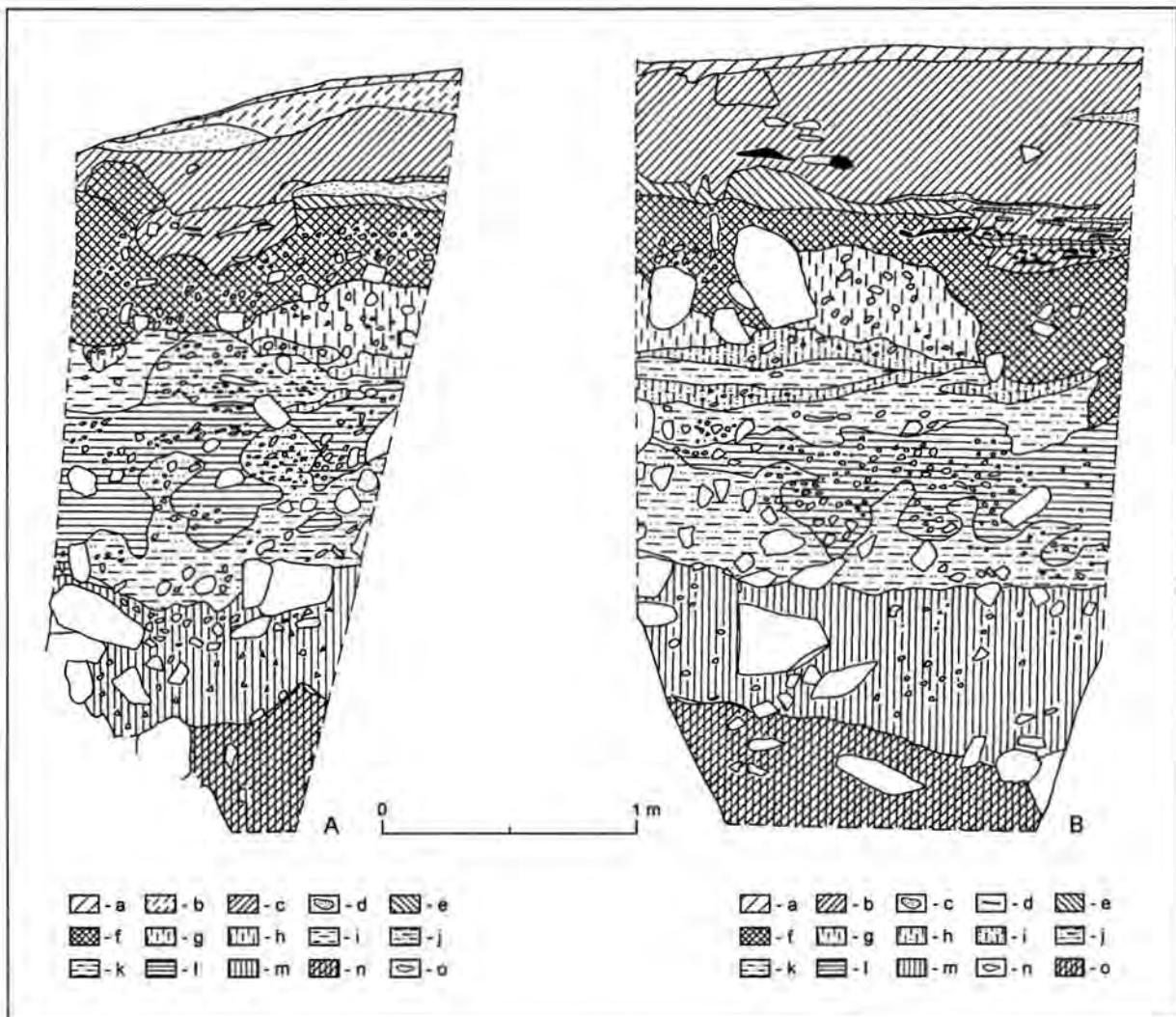
Komplex vrstiev 4a'/5a - je pod vrstvou 4 a objavuje sa v podobe dvoch interstratifikovaných litologických jednotiek:

- vrstva 4a' - sypká hlina tmavšej hnedej farby ako vrstva 4; sú v nej mierne omleté kamene s veľkosťou 2-12 cm;
- vrstva 5a - zelená až pistáciovo zelená spráš s ostrohrannou kamennou drvinou;
- vrstva 4a" - hlinitá vrstva s drobnými úlomkami kameňov, ktorá je podobná s vrstvou 4;
- vrstva 5a - opäť sa objavuje pod vrstvou 4a' alebo, podľa polohy, pod vrstvou 4a".

Táto interstratifikácia vrstiev 4a', 5a, 4a" a 5a je zreteľná hlavne v severnom a západnom profile PP1 (obr. 7: B; 8: A, B). Litologicky sú vrstvy 4a' a 4a" tvorené humusovitou hlinou. Podľa granulometrie je to zle vytriedený materiál, hlavne hrubozrnný piesok. Mikromorfologická analýza ukazuje, že v tomto prípade ide o silne rekalcifikovanú základnú hmotu, ktorá je vylučkovaná, prestúpená početnými konkréciemi zlúčením Mn. Nie je tam eolický materiál, hojně sú však úlomky vápencov. Základná hmota je veľmi tesná, koherentná, iba v širších trhlinách sú zapadnuté rozlámané polyédre (Smolíková/Havlíček 2002). Tieto trhliny naznačujú, že pozdĺž nich mohlo dochádzať k vertikálnemu premiestňovaniu rôznych materiálov.

Všetky zložky vrstvy 5a sa skladajú zo zelenkavej hliny s prímesou ostrohranných klastov vo veľkosti až 4-5 cm. Z hľadiska granulometrie drobná frakcia reprezentuje veľmi zle vytriedený hrubozrnný piesok. Je to druh pieskovito-šlovitej sutiny (Slíva 2003). Podľa mikromorfológie vrstva 5a je veľmi podobná vrstvám 4a', 4a". Ve nevytriedenom mikroskelete prevládajú vápencové úlomky nad zrnamením kremeňa, plagioklasu a glaukonitu. Taktiež skladba je takmer koherentná, voľné priestory sú reprezentované iba nepočetnými ostro lomenými puklinami. Podľa L. Smolíkovej a P. Havlíčka (2002) vrstvy 4a' a 4a" predstavujú dva humusovité horizonty, ktoré sú ekvivalentmi fosílnych pôd posledného glaciálu mimo jaskyňu. V zhode s týmito zisteniami sú aj dátia AMS pre vrstvu 4, ktoré ukazujú ešte na koniec interplenioglaciálu. Vrstvy obsahujú štiepanú kamennú a kosternú industriu mladého paleolitu.

Vrstva 4b - objavila sa len v západnom profile PP2 (obr. 9: A), kde tvorí mocnejšiu šošovku hliny tmavšej hnedej farby, so stredne veľkými úlomkami, podobnú vrstve 4a'. V severnom profile už nie je doložená. Datovanie AMS zvieracích kostí z vrstvy 4b je $31\ 770 \pm 190$ BP (GrA-22759).

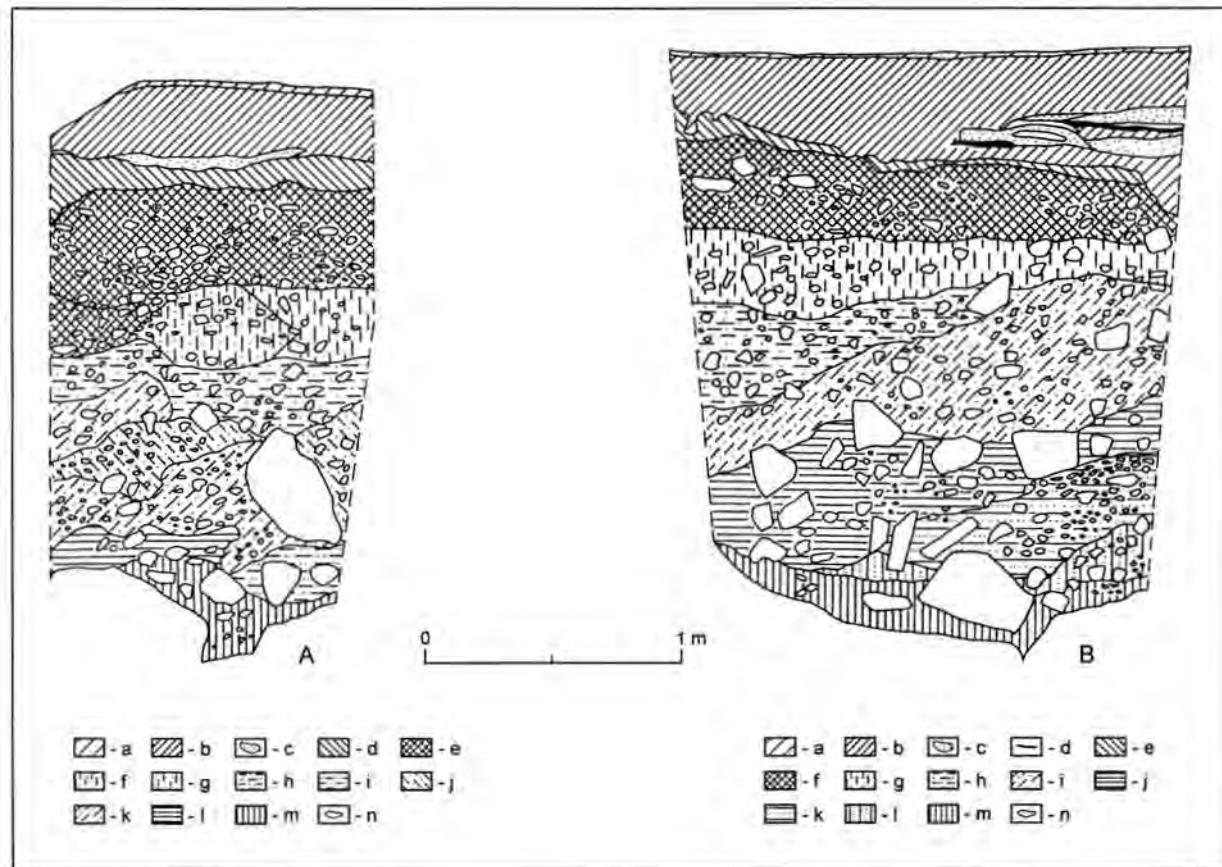
Obr. 8. Plavecký Mikuláš, jaskyňa Dzeravá skala. Profily na pracovnej ploche 1. A - západný profil; B - severný profil. Legenda k A: a - vrstva 1o; b - vrstva 1a'; c - vrstva 1a; d - prepálená oranžová vrstva 1b; e - vrstva 2, sinter; f - vrstva 3; g - vrstva 4; h - vrstva 4a'; i - vrstva 5; j - vrstva 5a; k - vrstva 5a'; l - vrstva 9; m - vrstva 11; n - vrstva 12; o - kamene. Legenda k B: a - vrstva 1o; b - vrstva 1a; c - prepálená oranžová vrstva 1b; d - prepálené čierne plochy, vrstva 1c; e - vrstva 2, sinter; f - vrstva 3; g - vrstva 4; h - vrstva 4a'; i - vrstva 5a; k - vrstva 5a'; l - vrstva 9; m - vrstva 11; n - kameň; o - vrstva 12.

Vrstva 6 - hnedočervená ilovitá hлина s veľkou a hrubou ostrohrannou kamennou sutiňou. Hmotu tvorí ilovito-prachovitá substancia (Slíva 2003). Základná hmota obsahuje braunlehmové konkrécie a je sústredená v polyédroch, ktoré vytvárajú nevyhranenú a netypickú segregátovú skladbu. V tomto pôdnom sedimente sa nachádzajú početné úlomky vápencov a sintrov, ktorých dutiny sú bohatoh vyplnené červenou hlinou typu terra rossa. Ide o redeponovaný materiál, o čom svedčia zaokruhlené časti a zvrstvenie základnej hmoty, ako aj červeno sfarbenej matrice (Smolíková/Havlíček 2002). Táto vrstva sa vyskytla len v PP2. Vrstva 6 je interstratifikovaná s vrstvou 7, viditeľné je to v západnom profile PP2.

Vrstva 7 - tmavohnedá ilovito-pieskovitá hлина, angulárne klasty sú tvorené vápencami rôznych typov, ktorých maximálna veľkosť dosahuje 16-20 cm. Podľa granulometrie je zrejmé, že hrubozrnný piesok je slabo vytriedený. Časť úlomkov vápence je čiastočne omletá, čo naznačuje ich možný transport vodou z jaskynného systému. Tento jav však mohol byť tiež výsledkom chemického zvetrávania (Slíva 2003; Smolíková/Havlíček 2002).

Vrstva 7 je len v PP2 a jej hrúbka sa zmenšuje smerom do vnútra jaskyne. Zo sít pochádzajú drobné kamenné ústupy.

Vrstva 8 - sprašovitá hлина sivozelenej farby, s humusovitými intrúziami a veľkým množstvom

Obr. 9. Plavecký Mikuláš, jaskyňa Dzeravá skala. Profily na pracovnej ploche 2. A - západný profil; B - severný profil. Legenda k A: a - vrstva 1o; b - vrstva 1a; c - prepálená oranžová vrstva 1b; d - vrstva 2, sinter; e - vrstva 3; f - vrstva 4; g - vrstva 4b; h - vrstva 5a; i - vrstva 5a'; j - vrstva 6; k - vrstva 7; l - vrstva 9; m - vrstva 11; n - kamene. Legenda k B: a - vrstva 1o; b - vrstva 1a; c - prepálená oranžová vrstva 1b; d - prepálené čierne plochy, vrstva 1c; e - vrstva 2; f - vrstva 3; g - vrstva 4; h - vrstva 5a; i - vrstva 7; j - vrstva 9; k - vrstva 9a; l - vrstva 10; m - vrstva 11; n - kamene.

angulárnych klastov 8-10 cm veľkých. Granulometrická štruktúra matice zodpovedá hrubému, slabo až veľmi slabo vytriedenému pieskovitému a prachovito-ilovitému sedimentu, možno čiastočne eolického pôvodu (Slíva 2003). Je len v sektore E10 na PP1.

Vrstva 9 - tmavohnedá sprašovitá hlina s drobnými angulárnymi klastmi tvoriacimi okolo 10 % objemu sedimentu. Drobná frakcia je zastúpená jemnozrnným, slabo vytriedeným pieskom. V pôvodnom Proškovom profile k nej pribúdali aj vrstvy 9a, 9b:

- vrstva 9a - sivohnedá štrkovitá hlina s nepravidelnými zelenkastými diagenetickými škvŕnami. Jej základom je slabo vytriedený piesok. Málo omleté úlomky vápencov poukazujú na veľmi malú dĺžku transportu sedimentov;
- vrstva 9b - tmavohnedá hlina s červenkastým nádychom, s množstvom subangulárnych klastov a s veľkými, výrazne zaoblenými kameňmi. Slabé

opracovanie klastov naznačuje fluviaľny pôvod časti sedimentárneho materiálu, ktorý mohol byť zmiešaný *in situ* s eolickým materiálom - sprašou a jemnozrnným pieskom (Slíva 2003). Zistili sme ju len na PP1 v sektore E10 (obr. 6).

Vrchná hranica vrstvy 9 je ľahko zvlnená, spodná hranica tvorí involúcie na hranici s vrstvou 5a'. Sú to štruktúry, ktoré F. Prošek (1951, 295) považoval za mrazové hruby (palsy), vzniknuté kryoturbáciou. Môžu to však byť aj štruktúry, ktoré vznikli následkom zafaženia vrstiev presýtených vodou (liquefaction).

Datovanie AMS: $34\ 100 \pm 320$ BP (Beta-173341). Dolná chronologická hranica tejto vrstvy 9 je daná datovaním AMS zvieracích kostí z rozhrania vrstiev 9/5a' na $37\ 370 \pm 2060$ (Wk-14865). Datovanie metódou OSL z vrstvy 9 je po kalibrácii $35\ 900 \pm 3000$. Vrstva obsahovala mladopaleoliticú štiepanú kamennú industriu a zlomok kosteneho hrotu.

Vrstva 5a' - objavuje sa v dolnej časti profilu pod vrstvou 9. Je to zelenkavá hlina s prímesou ostrohranných klastov, podobná ako vrstva 5a, ktorá je od nej stratigraficky oddelená vrstvou 9. Základom vrstvy je hlinito-piesková sutina bez prachovitej zložky, ktorá ukazuje na malý vplyv eolickej činnosti. Vápencové úlomky mohli byť transportované vo vodnom prostredí, ale iba na malé vzdialenosť (Slíva 2003). Podľa chemickej analýzy len vo vrstve 5a' sa objavil fosfor v hodnote 1,72%. Datovanie zvieracích kostí AMS je $33\ 608 \pm 569$ (Wk-14866) a $35\ 100 \pm 400$ (OxA-13860).

Vrstva 10 - tmavohnedá až čierna hlina s drobnými kameňmi, ojedinele s väčšou ostrohrannou drvinou. Podľa výsledkov mikromorfológie sa sediment skladá z troch rôznych vyvločkovaných zložiek - z okrovozelenosivej, svetlohnedej a okrovej (sprašový materiál). Pôdny mikroskelet je netriedený. Obsahuje hrubé úlomky vápencov, silt (zložený z kremeňa, plagioklasov, ortoklasu, biotitu, muskovitu, augitu, amfibolu, glaukonitu a iných) a jemnejšiu zložku. Všetky sú intenzívne prevápnene. Sediment je prestúpený chaoticky prebiehajúcimi trhlinami, do ktorých vpadli hrudky jaskynných hlín (Smolíková/Havliček 2002). Vrstva 10 nevytvára súvislý horizont, skôr je delená do menších šošoviek.

Vrstva 11 - svetlo hniedosivá hlinitá až ilovito-prachovitá vrstva s drobnou ostrohrannou i subangulárной drvinou a s väčšími kusmi kameňov (10-20 cm). Drobná frakcia zodpovedá hrubému a veľmi zle vytriedenému piesku. Prítomnosť vápencových klastov ukazuje na to, že sediment môže predstavovať aj pôvodný, vodou transportovaný jaskynný materiál (Slíva 2003). Podľa chemickej analýzy má vrstva 11 vysoký obsah Ca a nízke percento oxidovaného C. Miestami leží už priamo na skalnom podloží. Povrch vrstvy 11 je rovný, bez znakov zvlnenia a presahovania do vrstvy 5a'.

Vrstva 11 sa tvorila pomerne dlho, ako na to poukazuje aj datovanie AMS, získané na PP2 z hornej časti vrstvy: $36\ 920 \pm 470$ (Beta-173342), zo strednej časti vrstvy: viac ako $44\ 600$ (OxA-13973) a na PP1 zo spodnej časti vrstvy: $47\ 000 \pm 2300$ (OxA-13859).

Vek týchto dát sa po kalibrácii zväčší o 3-4 tisíc rokov. Z prostrednej časti vrstvy prinieslo OSL kalibrované datovanie vek $57\ 000 \pm 4900$ BP. Vo vrstve sa našli 3 kamenné artefakty.

Vrstva 12 - hrdzavá hlinito-piesková zdvojená vrstva. Sú to 2 hrdzavé vrstvy uprostred so svetlejšou sivou ilovito-pieskovitou vrstvičkou.

PALEOBOTANIKA, PALEONTOLOGIA A REKONŠTRUKCIA KRAJINY

V jednotlivých vrstvách jaskynných sedimentov sa zachovali pomerne početné zvyšky rastlinných i zvieracích tel, ktoré boli analyzované - uhlíky (Hajnalová 2003), malakofauna (Alexandrowicz 2004), mikrofauna a veľké cicavce (Ďurišová 2004; Horáček 2003). Spolu s AMS datovaním zvieracích kostí a OSL datovaním umožnili bližšie zaradenie vrstiev s archeologickými nálezmi od poslednej doby ľadovej po holocén.

Vrstva 1 - holocénny komplex so zodpovedajúcimi nálezmi rastlinných a zvieracích zvyškov.

Vrstva 2 - vrstva sypkého travertínu - penovca. Predpokladaná doba vzniku je koniec glaciálu až spodný holocén. Objavujú sa tu prvé typické elementy neskorého glaciálu - *Semilimax kotulae* (West.) a súčasne postupne zanikajú druhy *Helix pomatia* (L.), náročné na teplo (Hajnalová 2003).

Z vrstvy 2 pochádza bohaté spoločenstvo mikrofauny, ktorá má tiež výrazné znaky neskorého glaciálu - chudobné druhové spektrum s vyrovnaným pomerom *Microtus arvalis* a *Microtus gregalis*, prítomnosť *Dicrostonyx gulieli* a *Ochotona pusilla* a s výrazne zvýšeným podielom *Microtus oeconomus*. Okrem toho sú tam zastúpené druhy fauny *Citellus citellus*, *Sorex araneus* a *Sicista* sp., ktoré sú charakteristické pre začiatok holocénu (Horáček 2003).

Vrstva 3 - do tejto vrstvy sú zahĺbené objekty ludanicej skupiny. Intruzívny charakter uhlíkov (Hajnalová 2003) nepotvrdzujú mäkkýše, ktoré už neobsahujú holocérne druhy a zodpovedajú neskorému glaciálu (Alexandrowicz 2004). Drobná fauna je už typicky pleniglaciálna (Horáček 2003), zastúpená druhami *Microtus gregalis* a *Dicrostonyx gulieli*. Veľká fauna patrí tiež druhom chladnej otvorennej krajiny, ako sú zajac - *Lepus* sp., medved - *Ursus* sp., liška - *Vulpes vulpes*, sob - *Rangifer tarandus* (Ďurišová 2004).

Vrstva 4 - je prvou vrstvou, v ktorej sa už nenašli semená pestovaných rastlín, čo umožňuje predpokladať, že sa v nej môžu nachádzať zvyšky rastlín z pleistocénu (semená ruderálnych rastlín, trávy, uhlík listnatej dreviny; Hajnalová 2003). Mäkkýše z komplexu vrstiev 4 a 5 sú navzájom veľmi podobné. Dokladajú ústup chladnomilných druhov a prevahu druhov *Semilimax kotulae* (West.) a *Arianta arbustorum* (L.), s vysokou teplotnou toleranciou (Alexandrowicz 2004; Hajnalová/Hajnalová 2004). V drobnej faune vrstvy 4 sa výrazne znižuje podiel pleniglaciálnych druhov *Microtus gregalis*

a *Dicrostonyx gulielmi*. Vyskytujú sa druhy otvorennej krajiny, ako sú *Microtus oeconomus* a hlavne *Microtus nivalis*. Súčasne s nimi sa objavuje spoločenstvo rozptýlenej lesnej vegetácie - *Mustela clethrionomys cf. glareolus* a *Microtus agrestis* (Horáček 2003). Zastúpenie veľkých cicavcov je početnejšie ako vo vrstve 3. Vyskytli sa druhy charakteristické pre tundru až chladné stepi: sob - *Rangifer tarandus*, liška - *Vulpes vulpes* i *Alopex lagopus*, zajac - *Lepus timidus*. Najviac kostí patrilo medveďom - *Ursus spelaeus*, najmenej koňom - *Equus* sp., rysom - *Lynx lynx*, kamzíkom - *Rupicapra rupicapra*, rosomákom - *Gulo gulo* a jazvecom - *Meles meles* (Ďurišová 2004).

Celé spektrum fauny ukazuje na záverečné interplenioglaciálne podmienky.

Vrstva 5 - našli sa v nej semená synantropných rastlín a uhlíky listnatých aj ihličnatých drevín (Hajnalová/Hajnalová 2004). Tieto uhlíky naznačujú interplenioglaciálne prostredie. Kostí veľkých cicavcov sa vo vrstve našlo málo. V ich zložení prevažoval medveď - *Ursus* sp., zajac - *Lepus* sp., sob - *Rangifer tarandus* a ojedinele koň - *Equus* sp. Sú to prvky otvorenej, resp. polootvorenej krajiny (Ďurišová 2004).

Komplex vrstiev 4a'/5a - obsahoval semená synantropných rastlín, tráv a uhlíky listnatých aj ihličnatých drevín (Hajnalová/Hajnalová 2004), ktoré môžu poukazovať na celkom miernu klímu. Tento predpoklad sa odrazil aj v zložení fauny veľkých cicavcov, kde prevládajú medvede - *Ursus* sp. a zajace - *Lepus* sp., sporadicky sa vyskytla liška - *Vulpes* sp. a sob - *Rangifer tarandus* (Ďurišová 2004). Vzhode s týmito zisteniami sú aj dátia AMS pre vrstvu 4, ktoré ukazujú na posledné klimatické optimum interplenioglaciálu.

Vrstva 6 - v tejto vrstve (ako aj v nasledujúcej vrstve 7) sa našli uhlíky listnatých aj ihličnatých stromov (Hajnalová 2003). Drobná fauna spája druhy otvorenej krajiny, zastúpené *Microtus arvalis* a *Microtus oeconomus*, s druhmi zalesnejnej krajiny, zastúpené *Clethrionomys cf. glareolus* a *Sorex araneus*. Ukazuje to opäť na interplenioglaciálne podmienky (Horáček 2003), hoci nemáme z tejto vrstvy absolútne datovanie. Z veľkej fauny sa vyskytol len medveď - *Ursus spelaeus* a zajac - *Lepus* sp. (Ďurišová 2004).

Vrstva 7 - oproti predchádzajúcej vrstve je tu nárast zvyškov medveďov a zajacov, objavili sa aj sob a liška (Ďurišová 2004).

Vrstva 8 - fauna drobných aj veľkých cicavcov z tejto vrstvy je podobná faune z vrstvy 6 (Ďurišová 2004; Horáček 2003).

Vrstva 9 - na rozdiel od predchádzajúcich vrstiev sa v tejto vrstve nachádzajú aj malé úlomky lis-

tov bylín, stromov a kríkov. Najväčší podiel úlomkov prislúcha zvyškom ihličnatých drevín, a to v zuhoľnatenej aj nezuhoľnatenej stave, menej zvyškom listnatých drevín. Našli sa tu aj ojedinelé semená synantropných rastlín (Hajnalová 2003). Súbor mäkkýšov je veľmi chudobný a v porovnaní s vrstvami 4 a 5 naznačuje o niečo priaznivejšie podmienky prostredia i klímy (Alexandrowicz 2004). Naproti tomu rozbory fauny stavovcov ukazujú na chladnejšie oscilácie interplenioglaciálu.

Fauna drobných cicavcov sa výrazne odlišuje od nadložných vrstiev (Horáček 2003). Obsahuje elementy glaciálnej fauny (*Microtus gregalis*, *Dicrostonyx gulielmi*) pri súčasne silnom zastúpení náročnejších prvkov otvorenej krajiny (*Ochotona*, *Citellus* sp., *Lepus* sp.). Objavujú sa tiež druhy vlhších stanovišk a drevených porastov (*Microtus oeconomus*, *Arvicola terrestris*, *Microtus agrestis*, *Sorex araneus*, *Clethrionomys ap.*), aj druhy slnečných sutín (*Microtus nivalis*). Vrstva 9 je najbohatšia na osteologicke zvyšky veľkých cicavcov. Prevláda medveď - *Ursus spelaeus*, častý je zajac - *Lepus europeaus* i *Lepus timidus*, menej je sobov - *Rangifer tarandus* a lišok - *Vulpes vulpes* i *Alopex lagopus*. Ojedinele sa vyskytli koň - *Equus* sp., kamzík - *Rupicapra rupicapra*, vlk - *Canis lupus* a hyena - *Crocuta spelaea*. Uvedené spoločenstvo zvierat predstavuje chladnomilné prvky otvorenej krajiny (Ďurišová 2004).

Na rozhraní vrstiev 5a' a 11 sa okrem nezuhoľnatenej zvyškov listov našiel aj úlomok zuhoľnatenej potravy. Vo vlastnej vrstve 11 pokračujú nálezy nezuhoľnatenej vrstiev listov i úlomkov zuhoľnatenej potravy. Sprevádzajú ich úlomky ihličnatých i listnatých drevín (Hajnalová/Hajnalová 2004).

Vrstva 11 - v mikrofaune je charakteristický malý podiel *Dicrostonyx gulielmi*, vysoký podiel *Microtus arvalis*, relatívne nízke zastúpenie *Microtus gregalis* pri nebývalo vysokom podiele *Microtus oeconomus* a *Microtus agrestis*. Ukazovalo by to na prostredie otvorenej krajiny v chladnejších časťach posledného glaciálu. Potvrdzuje to aj prítomnosť pestrušky stepnej - *Lagurus lagurus*, teda druhu, ktorý je považovaný za charakteristický prvak pre stepné formácie vo včasnom pleniglaciáli posledného glaciálu (Horáček 2003). Z kostí veľkých cicavcov tvoria medvedie takmer 94% celého materiálu. Sporadicky sa vyskytol zajac, vlk, sob a liška (Ďurišová 2004).

Vrstva 12 - obsahovala uhlíky borovice, nezuhoľnatene zvyšky pravdepodobne z duba a bližšie neurčených listnatých drevín (Hajnalová/Hajnalová 2004).

PALEOLITICKÉ OSÍDLENIE JASKYNE

Celkový trend v zložení fauny naznačuje, že relativne zastúpenie medveďa ako prirodzeného obyvateľa jaskyne smerom k horným vrstvám klesá v prospech iných druhov zvierat, predovšetkým zajaca a soba. Tento jav môžeme interpretovať ako výsledok zvyšujúceho sa vplyvu človeka a jeho využívania tohto priestoru.

Paleolitické osídlenie jaskyne Dzeravá skala sme zachytili v niekoľkých lithostratigrafických polohách, patriacich viacerým kultúram z posledného glaciálu. Vo všetkých fázach išlo skôr o krátkodobé osídlenie, o čom svedčí malý počet nájdených artefaktov (obr. 10; 11).

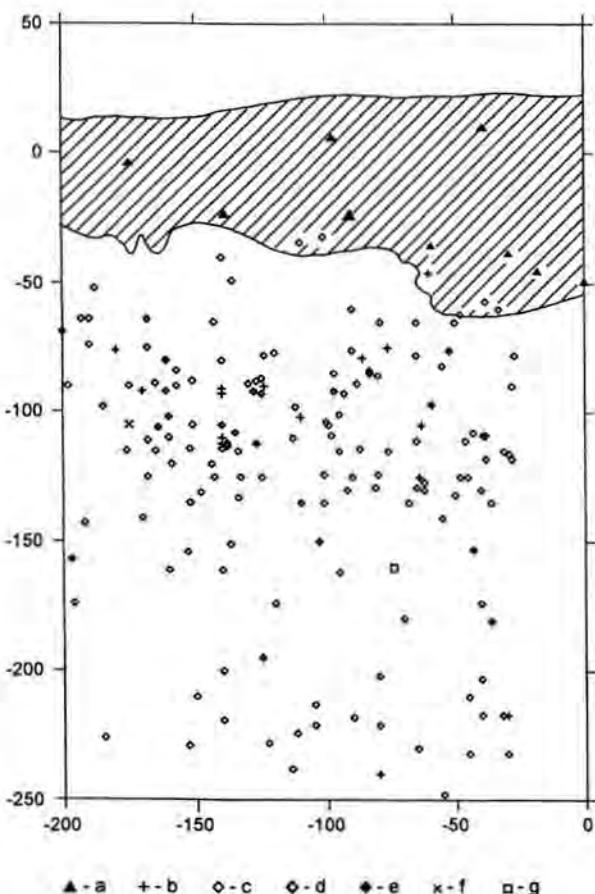
Vrstva 2

Najmladšie stopy paleolitického osídlenia tu boli zachytené v podobe fragmentov troch čepieľiek, z ktorých jedna je bazálna časť obojstranne okrajovo jemne retušovanej čepieľky zo sivozele-

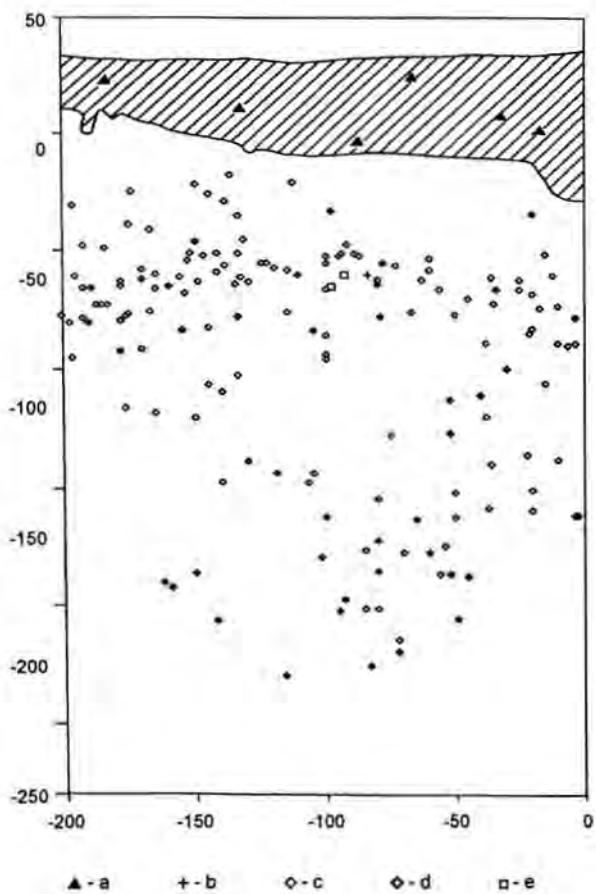
ného rádiolaritu (obr. 12: 1), druhá je stredná časť jednostranne retušovanej čepieľky z limnokvarcitu (obr. 12: 3) a napokon bazálna časť neretušovanej čepieľky z limnokvarcitu (obr. 12: 2). Našli sa tu aj 4 drobné ústupy z limnokvarcitu, pazúrika (obr. 12: 4) a kremencia. Vzhľadom na to, že vo vrstve 2 je doložená aj drobná fauna z neskorého glaciálu, kamenná industria zodpovedá krátkodobému osídleniu z neskorého paleolitu. Následne ho v holocéne prekryla vrstva penovca.

Vrstva 3

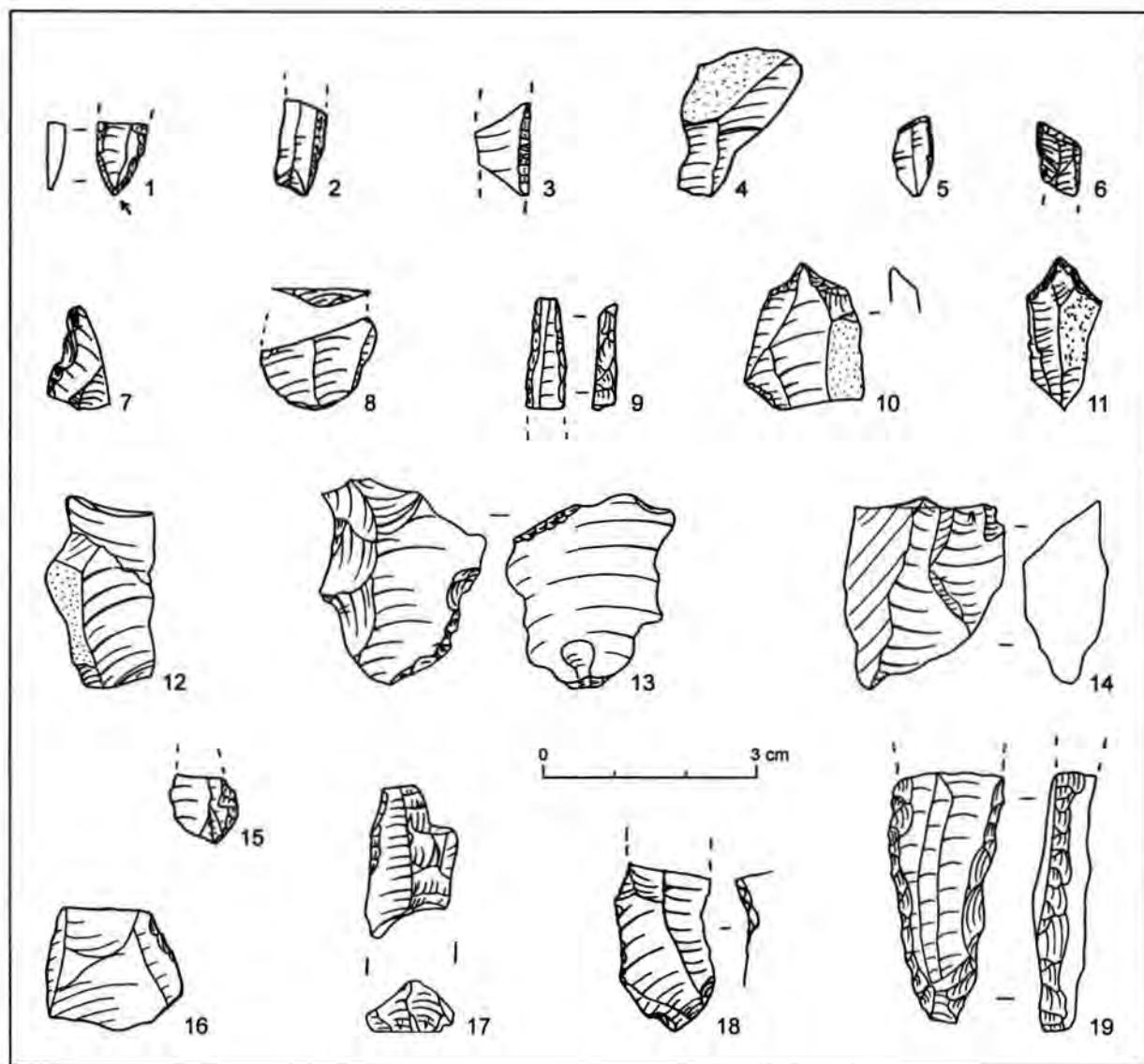
Z vrstvy pochádza ústupové jadro z počiatocnej fázy ťažby, bez prípravenej úderovej plochy, z červenohnedého jaspisu (obr. 12: 14). Našli sa tu aj dva neretušované ústupy z limnokvarcitu (obr. 12: 12) a rádiolaritu (obr. 12: 8), ktoré pochádzajú tiež z ústupovo-čepieľovitých jadier. Jeden z nich je úmyselné zlomený. Stopy na nich ukazujú na odbíjanie tvrdým otľačcom, bez použitia čepieľovej techniky.

Obr. 10. Plavecký Mikuláš, jaskyňa Dzeravá skala. Rozptyl predmetov na pracovnej ploche 1. Legenda: a - keramika; b - štiepaná kamenná industria; c - zvieracie kosti; d - zvieracie zuby; e - mamutovina; f - kostená perla; g - kameň.

Obr. 11. Plavecký Mikuláš, jaskyňa Dzeravá skala. Rozptyl predmetov na pracovnej ploche 2. Legenda: a - keramika; b - štiepaná kamenná industria; c - zvieracie kosti; d - zvieracie zuby; e - kameň.

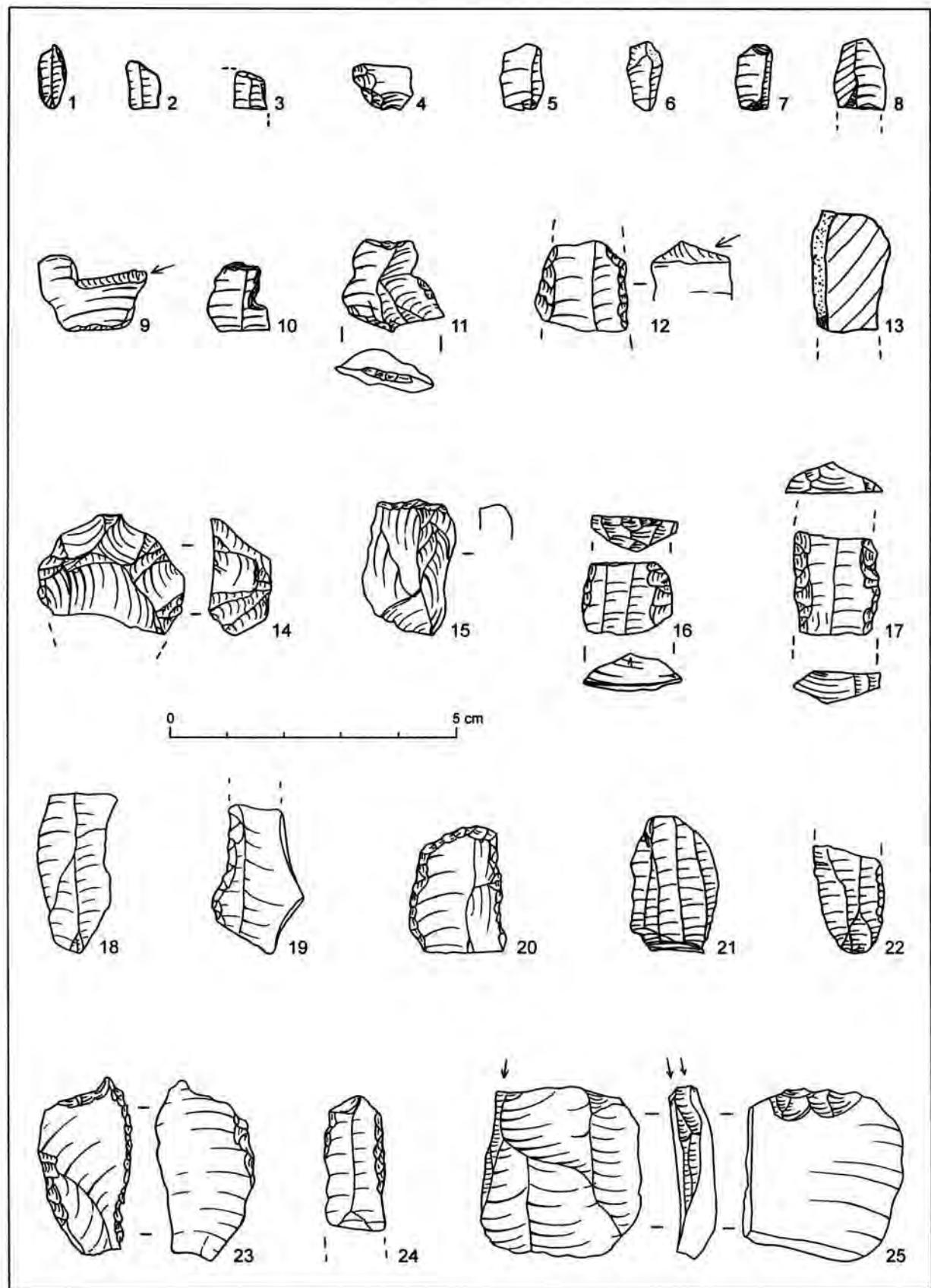
Obr. 12. Plavecký Mikuláš, jaskyňa Dzeravá skala. 1-4 - neskoropaleolitická štiepaná kamenná industria z vrstvy 2; 5-14 - gravettienska štiepaná kamenná industria z vrstvy 3; 15-19 - štiepaná kamenná industria z vrstvy 5.

Retušované nástroje:

- časťou pravidelnej čepieľky s otupeným bokom a drobno retušovanou druhou hranou, z patinovaného pazúrika pochádzajúceho pravdepodobne zo sliezskych morén (obr. 12: 9);
- dvoma mikrolitickými čepieľkami zo sivozeleňného rádiolaritu, so šikmo retušovaným koncom a miestnou retušou hrany, čím získali čiastočne geometrický tvar (obr. 12: 5, 6);
- dvoma atypickými drobnými vrtákmi na čepelo-vitých ústepoch, jeden je z limnokvarcitu (obr. 12: 11) a druhý zo severského pazúrika (obr. 12: 10);
- dvoma nástrojmi so zúbkovanou retušou bočnej hrany, jeden má plochú (obr. 12: 13) a druhý skôr

strmú retuš (obr. 12: 7), oba sú vyrobené z menilitového rohovca.

Celý súbor vzbudzuje dojem štiepania časti ústepov priamo v jaskyni. Typologická analýza nástrojov je sťažená tým, že výroba artefaktov nebola systematická, ale viazaná na aktuálne potreby. Vzhľadom na datovanie vrstvy 3 do obdobia okolo 25 000 BP môžeme pripustiť, že mikrolity súvisia s pavlovienskym osídlením na blízkej Morave. Aj suroviny, z ktorých boli artefakty vyrobené, sú podobné tým, ktoré sa používali v pavloviene, napríklad pazúrik zo sliezskych morén a rádiolarit. Jaspis a limnokvartit môžu pochádzať z východnejšie ležiacich území (stredné Slovensko a severné Maďarsko).

Obr. 13. Plavecký Mikuláš, jaskyňa Dzeravá skala. Gravettienska štiepaná kamenná industria z vrstvy 4 (1-3, 5-8, 10-12, 17-19, 21-23) a z vrstvy 4a' (4, 9, 13-16, 20, 24, 25).

Vrstva 4

Industria z vrstvy 4 je výrazne čepelová, so stopami použitia mäkkého otíkača. Na rozdiel od vrstvy 3 neboli v tejto vrstve jadrá ani ústupy z opracovávania jadier. Našli sa tu však ústupy pochádzajúce z retušovania a úpravy nástrojov. Neretušované čepele sú zastúpené dvomi artefaktami z menilitového rohovca (obr. 13: 18) a pravdepodobne poľského pazúrika (obr. 13: 21). Presné zistenie suroviny sťahuje prepálenie artefaktu. Boli tu aj neretušované čepielky a drobné ústupy z retušovania nástrojov. Dve z nich sú z pazúrika pochádzajúceho asi z oblasti Dnestra (obr. 13: 5), ďalšie sú z menilitového rohovca (obr. 13: 8) a rádiolaritu (obr. 13: 2, 6, 7).

Retušované nástroje:

- mikrolitická čepielka s retušou obidvoch hrán (typu ako na čepielkach Dufour), z rádiolaritu (obr. 13: 1);
- fragmenty dvoch mikrolitických čepielok s vodorovne retušovaným koncom, z rádiolaritu (obr. 13: 3);
- čepielka s drobno retušovanou hranou, z rádiolaritu;
- stredná časť väčšej čepele s konkávne retušovanou ľavou hranou, z bližšie neurčeného silicitu (obr. 13: 19);
- stredná časť zlomenej čepele z rádiolaritu, s retušou na pravej hrane (obr. 13: 22);
- stredné časti dvoch čepelí s retušovanými obidvomi hranami, z čierneho menilitového rohovca (obr. 13: 12, 17), jedna z nich je zlomená následkom úderu z boku (ako na rydlách typu Corbiac), druhá má na obidvoch zlomených plochách veľmi strmú retuš;
- bazálna časť čepele s vodorovnou drobnou okrajovou retušou, z menilitového rohovca (obr. 13: 11);
- nevýrazný vrták na ústepe so striedavou retušou hrán, z rádiolaritu (obr. 13: 23).

Opäť ide o typologicky nevýrazný súbor nálezov, ktorého chronológia (okolo 25 000 BP) je analogická vrstve 3. Z toho dôvodu je možné pripustiť, že patrí tiež do staršej fázy gravettienu. Pozornosť zasluhuje ešte širšia škála použitých surovín, siahajúca od horného Dnestra po Góry Świętokrzyskie v južnom Poľsku.

Vrstva 5

Vrstva bola viditeľná hlavne v tvaru šošoviek v pôvodnom profile F. Proška (obr. 3) pod vrstvou 3. Pri odkryvaní sme ju zistili len na malej ploche a tomu zodpovedá aj počet nálezov.

Našli sa dva väčšie neretušované kusy: bazálna časť čepele (obr. 12: 18), ústup z neurčeného rohov-

ca (obr. 12: 16) a 5 drobných ústiepov z rádiolaritu a limnokvarcitu.

Retušované nástroje:

- bazálna časť čepele zo sivozeleného rádiolaritu, so strmou retušou obidvoch hrán (obr. 12: 19), čepeľ bola odbitá mäkkým otíkačom, prípadne za použitia prostredníka;
- časť zlomenej čepele z hrany jadra zo sivozeleného rádiolaritu, druhotne bola retušovaná, na proximálnom konci je veľmi strmá ľahko konkávna retuš (obr. 12: 17);
- bazálna časť čepielky z menilitového rohovca, s drobnou a plochou retušou pravej hrany (obr. 12: 15).

Vrstvy 4a' a 5a

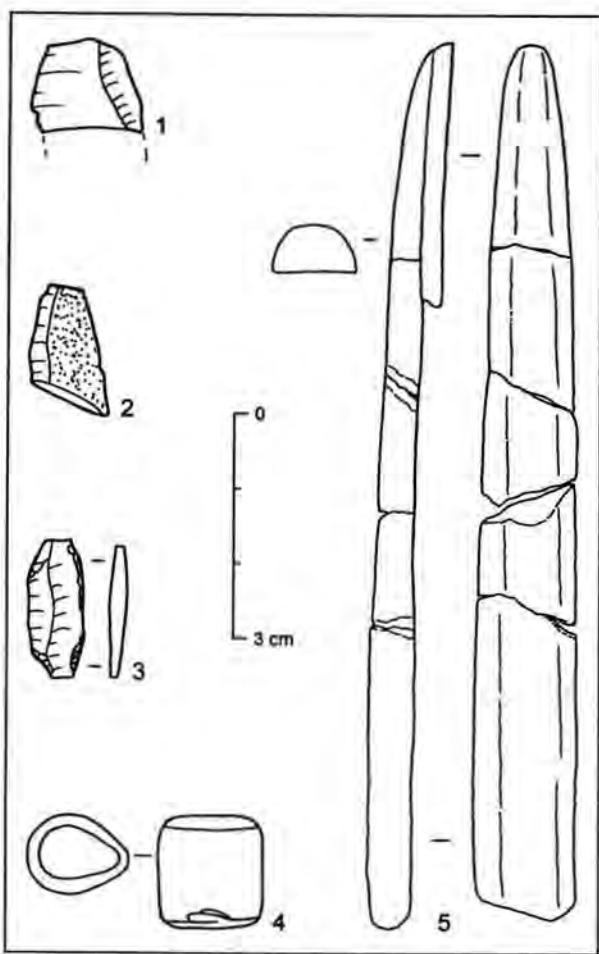
Vrstvy 4a' a 5a sú interstratifikované, ako to vidno na severnom profile PP1, preto archeologický materiál zodpovedá jednej fáze osídlenia. Potvrzujú to kúsky hrotu z mamutoviny, ktorého časti sa našli tak vo vrstve 4a', ako aj vo vrstve 5a.

Štiepaná kamenná industria je tvorená výlučne retušovanými nástrojmi s výnimkou troch distálnych častí rádiolaritových ústiepov (obr. 13: 13; 14: 1, 2).

Retušované nástroje:

- čepielka z rádiolaritu, s okrajovou retušou priľomajúcou typ Dufour (obr. 14: 3);
- dve škrabidlá z rádiolaritu, jedno z nich je vysoké škrabadlo na ústepe, skrátené priečnym úderom (obr. 13: 14), druhé je atypické škrabadlo s veľmi strmou retušou, na ústepe z hrany jadra (obr. 13: 15);
- čepeľ z rádiolaritu, s obojstrannou retušou hrán a šikmo retušovaným koncom, na hranach sú viditeľné stopy používania (obr. 13: 20);
- dve stredné časti čepelí s retušou obidvoch hrán (obr. 13: 16, 24), oba sú z bielo patinovaného pazúrika, jeden z nich má stopy úmyselného zlomenia úderom vedeným z vrchnej strany, na druhom zlomenom konci má veľmi strmú retuš (obr. 13: 16);
- ústup z rádiolaritu, so stopami odbitia podobného ako u rydiel typu Corbiac (obr. 13: 9);
- bočné rydlo na zlomenom ústepe, z rádiolaritu, na zlomenej časti má stopy stenčenia - podobné nožom typu Koszonki (obr. 13: 25);
- fragment retušovaného ústepe z rádiolaritu (obr. 13: 4).

Okrem kamennej sa našla aj kostená industria. Tvorí ju perla vyrezaná zo zvieracej kosti (obr. 14: 4) a rozpadnutý hrot z mamutoviny, pôvodne kruhového prierezu (obr. 14: 5).

Obr. 14. Plavecký Mikuláš, jaskyňa Dzeravá skala. Vrstva 5a. 1-3 - štiepaná kamenná industria; 4 - kostená perla; 5 - hrot z mamutoviny.

Štiepaná kamenná industria je analogická nálezom z vrstvy 4, s tým rozdielom, že vo vrstvách 4a' a 5a je viac rádiolaritu ako vo vrstve 4. Patrí najpravdepodobnejšie do gravettienu, o čom svedčí hrot z mamutoviny.

Vrstva 6

Vo vrstve sa našiel len jeden drobný úštep z rádiolaritu, pochádzajúci najpravdepodobnejšie z retušovania čela vysokého škrabadla.

Vrstva 7 - obsahovala dva drobné úštepy z rádiolaritu, ktoré vznikli pri retušovaní nástrojov.

Vrstva 8 - poskytla len tri drobné úštepy z rádiolaritu.

Vrstva 9

Oproti predchádzajúcim vrstvám obsahovala táto vrstva väčší počet artefaktov. Dva neretušované úštepy pochádzajú z techniky esquillé a sú

z patinovaného rohovca bez bližšieho určenia. K ďalším nálezom patrí 7 drobných úštepov z retušovania nástrojov z rádiolaritu a limnokvarcitu, fragment rydlovej triesky (obr. 15: 2), bazálna časť čepele z limnokvarcitu a bazálna časť veľkej nerezutovanej čepele so stopami poškodenia alebo užívania, z prepáleného limnokvarcitu (obr. 15: 7), odbitá bola pomocou mäkkého otíkača.

Retušované nástroje:

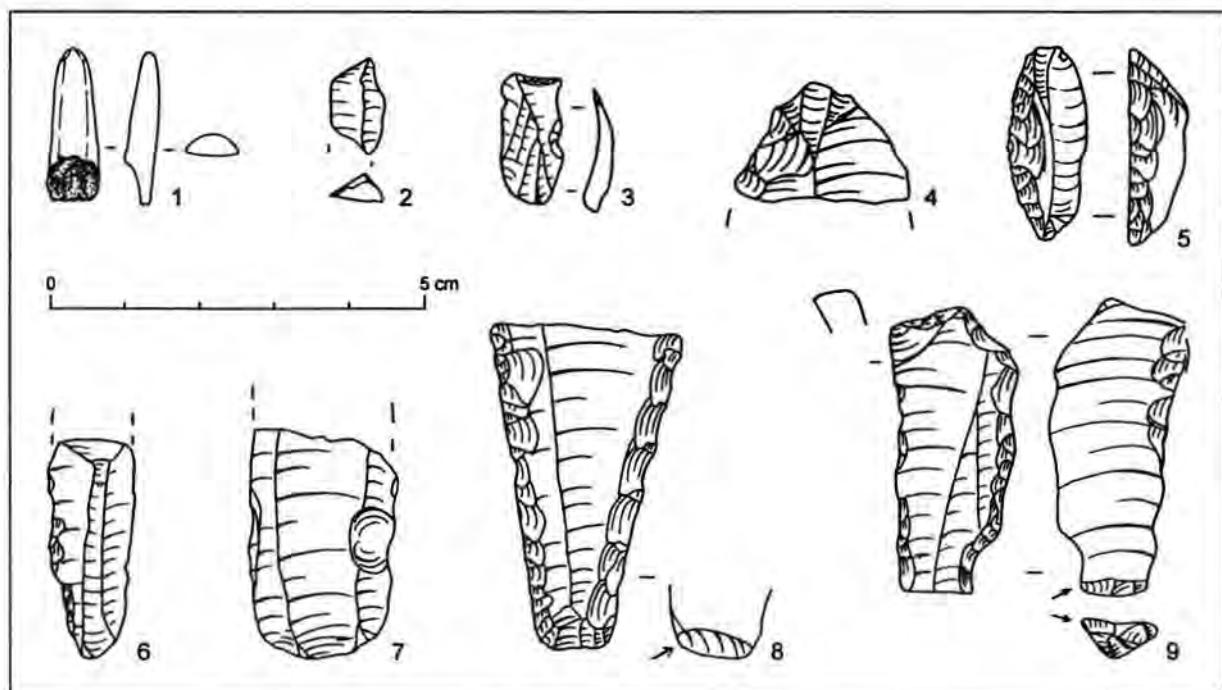
- bazálna časť veľmi pravidelne obojstranne retušovanej čepele zo sivozeleného rádiolaritu, retuš je pomerne plochá, od úderovej plochy sú na dorzálnnej strane stopy drobných odbítí (stenčenie nástroja, technika podobná kosfonkierskej), ktoré sú prečaté plochým odbitím na spodnej strane (obr. 15: 8);
- distálna časť hrotito retušovanej čepele z patinovaného limnokvarcitu, retuš je nepravidelná, jemne zúbkovana (obr. 15: 4);
- fragment úmyselné odbitej bočnej časti vysokého škrabadla zo zelenohnedého rádiolaritu, s retušovaným okrajom, na proximálnom konci predmetu je vyretušovaný nevýrazný vrták (obr. 15: 5);
- nevýrazné vyčnelé škrabadlo na čepeli s retušovanými hranami, zo zelenohnedého rádiolaritu, retuš čiastočne presahuje na spodnú stranu; v proximálnej časti je vyretušovaný vrub, na konci bola čepeľ zlomená a zlomený koniec bol následne veľmi strmo retušovaný (obr. 15: 9);
- bazálna časť zlomenej čepele s čiastočnou retušou ľavej hrany, zo sivého rádiolaritu, odbitá bola mäkkým otíkačom alebo s použitím prostredníka (obr. 15: 6);
- úštep pochádzajúci z plošnej retuše nástroja má priečnu vrubovitú retuš, je z neurčeného rohovca (obr. 15: 3).

Okrem toho sa vo vrstve našiel koniec kosteného hrotu s plankonvexným prierezom (obr. 15: 1).

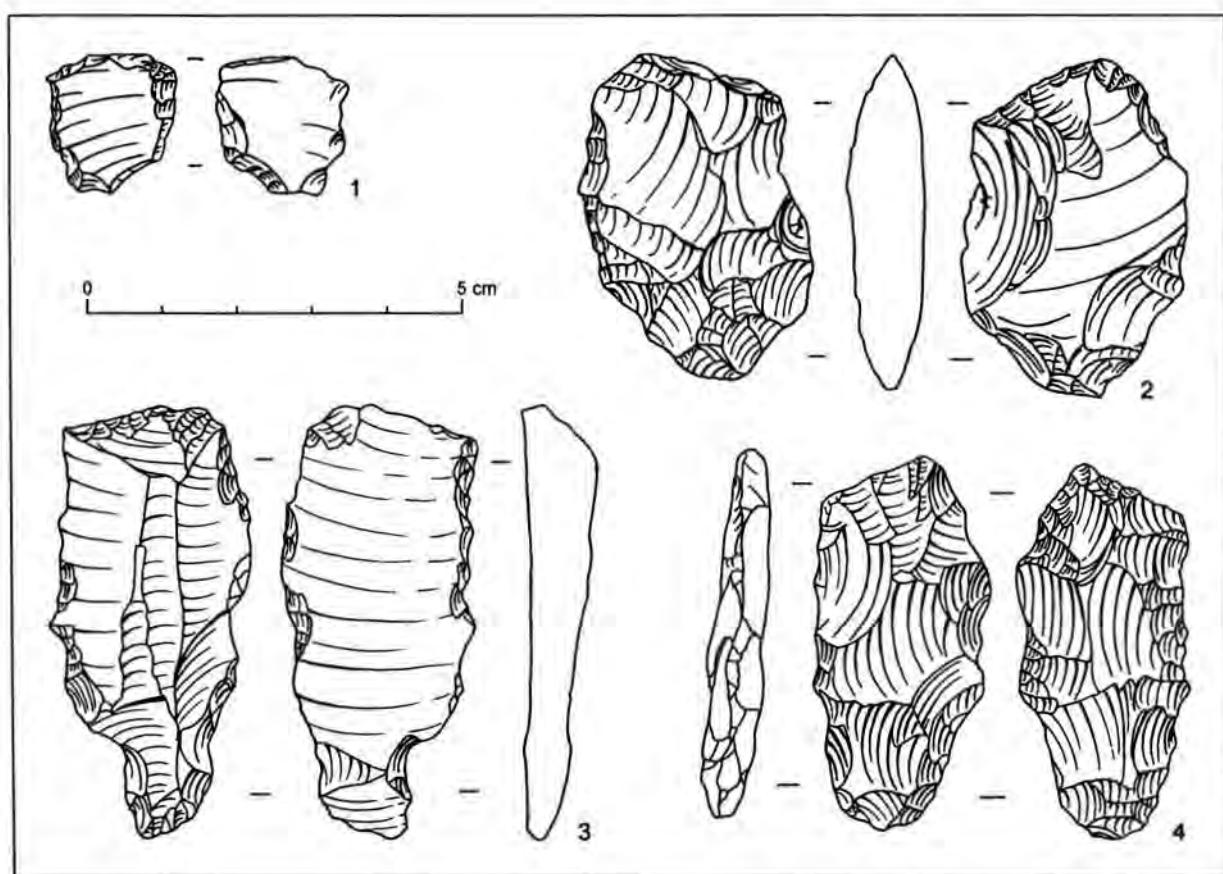
Zaradenie týchto artefaktov k aurignacienu podporuje výskyt vysokých škrabadiel, retušovaných čepeli a fragmentu kosteneho hrotu, ktorý môže byť mladečského typu. Rovnako to umožňujú aj ziskané datovania AMS a OSL.

Vrstva 11

Sediment vrstvy 11 dosahuje značnú mocnosť. Nálezy sa objavili vo viacerých hlbkach, pravdepodobne teda nepatria tomu istému horizontu osídlenia, ale je medzi nimi istý časový posun. Ten je potvrdený ziskanými dátami AMS a OSL - AMS datovaním hornej časti vrstvy na $36\ 920 \pm 470$ BP a strednej časti vrstvy na viac ako 44 600 rokov, OSL datovaním strednej časti vrstvy na viac ako

Obr. 15. Plavecký Mikuláš, jaskyňa Dzeravá skala. Vrstva 9. 1 - kostený hrot; 2-9 - štiepaná kamenná industria.

Obr. 16. Plavecký Mikuláš, jaskyňa Dzeravá skala. Štiepaná kamenná industria z vrstvy 11 (1, 3, 4) a zo zberu (2).

Tabela 1. Datovanie vrstiev C¹⁴.

Vrstva	Sektor	Hĺbka	Materiál	Laboratórium	Vek BP
3	F 14	40-50 cm	zvieracie kosti	GrA-22756	25 050 + 540/-510
4	F 13	50-55 cm	zvieracie kosti	GrA-22758	24 800 ± 130
4b	F 13	60-65 cm	zvieracie kosti	GrA-22759	31 770 ± 190
5	E 10	105-110 cm	zvieracie kosti	OxA-13861	24 760 ± 130
5a'	F 10	145-150 cm	zvieracie kosti	OxA-13860	35 100 ± 400
5a'	F 11	145-150 cm	zvieracie kosti	Wk-14866	33 608 ± 569
5a'/9	F 11	160-165 cm	zvieracie kosti	Wk-14865	37 370 ± 2 060
9a	F 13	180-190 cm	zvieracie kosti	Beta 173341	34 100 ± 320
11	F 13	200-210 cm	zvieracie kosti	Beta 173342	36 920 ± 470
11	E 10	220-230 cm	zvieracie kosti	OxA-13973	> 44 600
11	F 10	240-250 cm	zvieracie kosti	OxA-13859	47 000 ± 2 300

50 000 rokov, rovnako ako AMS datovaním spodnej časti vrstvy, ktoré je po kalibrácii 51 600 rokov. Pritom hodnotenie fauny drobných cicavcov nevylučuje ešte vyšší vek (Horáček 2003).

V najvyšej časti vrstvy sa objavili len fragmenty rádiolaritových ústupov, jeden ústup z plošnej retuše z neurčeného bielo patinovaného silicitu a malý, po obvode retušovaný ústup (oškrabovač, raclette) zo zeleného rádiolaritu (obr. 16: 1).

V strednej časti vrstvy 11 sa našiel obojstranne retušovaný listovitý hrot bikonvexného prierezu z červenohnedého rádiolaritu, ktorý bol zlomený a v mieste zlomenia bol potom šikmo retušovaný. Na hranách sa tiež objavujú stopy druhotnej retuše, ktoré nadobúdajú tvar vrubov. Ukaruje to na opäťovnú reutilizáciu nástroja, ktorý v konečnej fáze získaval tvar plošne opracovaného noža alebo driapadla (obr. 16: 4).

S týmto nálezovým horizontom môžeme spojiť aj nález listovitého hrotu z červenohnedého rádiolaritu, ktorý sa našiel v roku 2002 v prekopanej hlini pred profilom F. Proška. Je to fragment reutilizovaného hrotu na ústepe, ktorý je čiastočne obojstranne plošne retušovaný. Dorzálna strana je úplne pokrytá retušou, strana ventrálna má retuš hlavne v distálnej časti. Hrot bol zlomený v proximálnej časti a následne bol dlátovito (esquillé) opracovaný na obidvoch koncoch. Nakoniec bol odbity na jeho ľavej spodnej hrane clactonský vrub (obr. 16: 2). Hrany nástroja sú zaoblené, podobne ako hrany nástroja nájdeného *in situ* vo vrstve 11.

V spodnej časti vrstvy 11 sa našiel kombinovaný nástroj z červenohnedého rádiolaritu. Je to škrabadlo s poškodenou hlavicou na čepeli z dvojpoddstavového jadra. Hlavica škrabadla je na proximálnej časti čepele. Distálna časť je retušou tvarovaná

do nepravidelnej stopky. Hrany nástroja sú omleté a majú zúbkovitý charakter, čo môže byť výsledkom postdepozitného poškodenia (obr. 16: 3).

ZÁVER

Okrem nálezov z postpaleolitického obdobia sme výskumom jaskyne Dzeravá skala získali doklady jej osídlenia vo viacerých fázach počas posledného glaciálu.

Nepočetné artefakty z vrstvy 2 potvrdzujú prítomnosť človeka v jaskyni v neskorom glaciáli. Tieto nálezy neobsahujú výraznejšie typy, preto ich nemôžeme presnejšie zaradiť v rámci neskorého paleolitu, prípadne až mezolitu.

Gravettien je zastúpený tromi fázami vo vrstvách 3, 4, 4a'/5a. Vo vrstve 3 sú stopy krátkodobého pobytu človeka a len malá časť artefaktov bola vyrábaná na mieste. Ústupy, štiepané priamo v jaskyni, poslúžili na výrobu aktuálne potrebných artefaktov. Retušované nástroje boli prinesené do jaskyne a tam sa len druhotne upravovali. Použitá kamenná surovina má západoslovenský alebo sliezsky pôvod a doplnená je surovinami zo stredného Slovenska, prípadne zo severného Maďarska. Vzhľadom na chronológiu a prítomnosť mikrolitov je možné zaradiť tieto nálezy k pavlovieniu. Tieto lovecké táboriská vznikali v čase sezónnej penetrácie pavlovienských lovčov na územie Malých Karpat. Súčasne prítomnosť rôzneho druhu použitej kamennej suroviny ukazuje, že tieto sezónne pohyby loveckých skupín siahali ďalej na východ.

Vo vrstvách 4 a 5 sa tiež našli stopy krátkodobého pobytu lovčov. Títo neštiepali kamenné artefakty na mieste, ale priniesli si so sebou hotové nástroje a v jaskyni ich potom len opravovali a vymieňali kamenné súčasti zbraní. Ukaruje sa, že

areál ich presunov siahal ďaleko na východ, až za Karpaty, do oblasti Dnestra, ako to dokladá kamenná surovina. Typologická a surovinová skladba kamenného inventára je zhodná s nálezmi z lokalít moravského pavlovieno. Táto skutočnosť umožňuje predpokladať, že stopy osídlenia vo vrstvách 4 a 5 v jaskyni Dzeravá skala patria skupine lovčov, ktorá prišla z územia Moravy.

Rovnako aj archeologické nálezy gravettienu z vrstvy 4a'/5a ukazujú znaky krátkodobého pobytu lovčov v jaskyni. Kamenné nástroje neboli štiepané v jaskyni, tam sa len upravili. Väčšina artefaktov je vyrobená z rádiolaritu, ale je doložený aj pazúrik zo sliezskych morén. Ukazuje to tak na kontakt so západne a severozápadne ležiacim územím (slezsky pazúrik), ako aj na znalosť miestneho prostredia, pretože najbližšie zdroje rádiolaritu ležia nedaleko na Myjavskej pahorkatine. Zároveň z toho vyplýva, že areál pohybu lovčov bol viac ohraničený ako v mladších fázach gravettienu. Súčasťou nálezov je aj hrot z mamutoviny, ktorý je typický pre gravettiensku kultúru, a perla zo zvieracej kosti. Podobné perly sa vyskytujú v moravskom pavlovieno (*Valoch 1993, obr. 19: 11, 15*), kde sú najčastejšie vyrobené z mamutoviny. Na lokalite Pavlov sa dá predpokladať výroba takýchto artefaktov rezaním dutých kostí (*Klima 1994, obr. 2: 18; 7: 14*).

Výskumom v rokoch 2002-2003 sa podarilo zachytiť aj stopy osídlenia aurignacienskou kultúrou. Išlo o krátkodobé osídlenie doložené vo vrstve 9. Ak by sme k našim nálezom pripočítali aj tie z výskumov J. Hillebranda a F. Proška, kostené hroty by prevažovali nad kamennými artefaktmi. Je to obvyklý zjav, ktorý je pozorovateľný na všetkých loveckých jaskynných táborských v oblasti stredného Dunaja a severného Balkánu. Tieto táborská sa najčastejšie spájali s tzv. olševienom (*Brodar, S. 1938; Brodar/Brodar 1983; Svoboda 2001*).

Kamenná industria bola do jaskyne prinesená a tam sa len opravovala. Použité suroviny ukazujú na to, že aurignacienski lovci sa pohybovali v priestore západného a stredného Slovenska. Chronologicky patrí aurignaciens do obdobia medzi 30 000-35 000 BP, čo dobre zodpovedá iným datovaným aurignacienskym lokalitám na nedalekom území Moravy i Maďarska (*Svoboda/Simán 1989*).

Málo početné doklady prítomnosti človeka v jaskyni poskytli vrstvy 6, 7 a 8. Nevieme, či všetky kostené hroty zo starších výskumov pochádzali z jednej alebo z viacerých polôh. Treba pripomeneť, že v tzv. olševiene vystupujú ojedinele, napríklad na lokalite Mokriška jama (*Brodar, M. 1961*), alebo vo viacerých exemplároch, napríklad na lokalitách Potočka zijalka (*Brodar/Brodar 1983*) a Istállóskő (*Ringer 2002; Vértes 1955*).

Výsledky nového výskumu nepotvrdili ani teóriu J. Hillebranda, že aurignaciens v Dzeravej skale sa vyskytuje pod szeletienom (protosolutréenom), ani F. Proška, že aurignacienske kostené nástroje (hroty mladečského typu) patria szeletienu. Z výskumu v rokoch 2002-2003 je evidentné, že aurignaciens vystupuje vo vrstve 9, ktorá je chronologicky mladšia ako vrstva 11.

Najstaršie paleolitické osídlenie je vo vrstve 11. Vrchná časť tejto vrstvy je datovaná do $36\ 920 \pm 470$ BP, našiel sa v nej oškrabovač. Stredná časť má podľa datovania AMS viac ako 44 600 rokov, podľa OSL je jej kalibrovaný vek $57\ 000 \pm 4900$ BP, našiel sa v nej listovitý hrot. Spodná časť vrstvy je datovaná AMS na $47\ 000 \pm 2300$ BP, čo po kalibrácii bude blízke veku 51 600 BP. Našlo sa v nej škrabadlo na masívnejšej čepeli (obr. 16: 3), ktorého druhý koniec je upravený retušou do tvaru nevýraznej stopky (*Kaminská/Kozłowski/Svoboda 2004*). Ďalší listovitý nástroj, s neúplnou obojstrannou retušou, vyrobený na ústepe (obr. 16: 2), sme našli v prekopanej hline pri profile F. Proška. Od čias F. Proška (1951; 1953) boli nálezy obojstranne plošne opracovaných nástrojov z jaskyne Dzeravá skala považované za doklad szeletienu.

Pôvodné nálezy plošne opracovaných nástrojov z výskumu F. Proška zaradila v roku 1993 V. Gábori-Csánková do stredopaleolitického jankovichien. Jej hlavným argumentom bola chronológia založená na prítomnosti chladnej arktickej fauny. Táto podľa bádateľky pochádzala zo začiatku würmu (*Gábori-Csánk 1993, 56*). Výsledky predbežného spracovania drobnej fauny (*Horáček 2003*) naznačujú, že časť materiálu z vrstvy 11 by mohla patriť až do počiatku posledného zaľadnenia.

Plošná retuš obecne a listovité hroty zvlášť sa v stredodunajskom priestore vyskytujú tak v szeletiene, ako aj v jankovichiene a micoquiene (*Bosiński 1967; Gábori-Csánk 1993; Kozłowski 1990; 2000; Prošek 1953; Valoch 1988*). Ak uvažujeme o szeletiene, Dzeravá skala leží medzi dvomi veľkými centrami tejto kultúry - južnou Moravou (*Valoch et al. 1993*) a Bukovými horami v Maďarsku (*Ringer 2002*). Datovanie szeletienu z juhomoravských lokalít sa pohybuje okolo 38 000 BP. V jaskyni Szeleta je spodná vrstva szeletienu (vrstva n podľa *Ringer 2002*) datovaná na viac ako 41 700 BP. Dzeravá skala sa nachádza v blízkosti transdanubského centra jankovichien, pre ktoré chýbajú absolútne datovania (*Gábori-Csánk 1993*).

Zásah stredoeurópskeho micoquienu je evidentný aj na západnom Slovensku. Na Považí do tohto okruhu stredopaleolitických pamiatok patria nálezy obojstranne plošne opracovaných nástrojov,

hlavne nožov typu prädnik zo Zamaroviec pri Trenčíne. Pôvodne boli tiež považované za szeletien (*Prošek 1953*), až kým *W. Chmielewski (1969)* neupozornil na ich typovú zhodu so staršími micoquienskymi pamiatkami. Od roku 1971 začali k nim pribúdať lokality micoquien zo západnej časti Myjavskej pahorkatiny, ktorá bezprostredne susedí na jednej strane s Moravou a na druhej s Malými Karpatami. Nálezy industrie pochádzajú zo zberov z katastrov obcí Sobotište, Hlboké, Osuské, Prietrž, Kunov a Podbranč (*Bárta 1984*). Sondážne práce na dvoch náleziskách v Sobotišti pre nepriaznivý typ reliéfu nepriniesli očakávané poznatky (*Bárta 1980*).

Industrie získané zberom boli štiepané hlavne z rádiolaritov, pričom ich primárny zdroj sa zistil priamo na jednej z lokalít - v Podbranči. Okrem rádiolaritov sa používal aj jemnozrnný kremenec tiež z miestnych zdrojov. Typologicky sa najviac objavujú driapadlá, zastúpené sú aj nástroje so zúbkovitou a vrubovitou retušou, oškrabovače, sporadicky sekáč. Charakteristická pre tieto industrie je prítomnosť obojstranne opracovaných

nástrojov, najčastejšie driapadiel. Len ojedinele sa v industriach zistili levalloisienske prvky.

Na susednej Morave sa nachádzajú početné lokality micoquienu, predovšetkým v krasovej oblasti. Najdôležitejšou z nich je jaskyňa Kúlna, kde sa micoquien našiel vo vrstvách 9b až 6a (*Valoch 1988*). Zvlášť významnou je vrstva 7a s kostrovými zvyškami neandertálca. Podľa datovaní je vek vrstvy viac ako 50 000 rokov (*Rink et al. 1996*). Tomuto datovaniu sú analogické aj dátá pre strednú a spodnú časť vrstvy 11 z jaskyne Dzeravá skala.

Hoci počet plošne retušovaných nástrojov zo strednej časti vrstvy 11 v Dzeravej skale je malý, absolútne dátá, ktoré máme k dispozícii, sú porovnatelné s micoquienom z jaskyne Kúlna.

V spodnej časti sa našiel iba jeden artefakt vyrobenej na masívnejšej čepeli z dvojpodstavového jadra (obr. 16: 3). V súčasnej dobe je táto technika doložená na viacerých stredopaleolitických lokalitách Európy a Ázie (*Bar-Yosef/Kuhn 1999; Kozłowski 2001*). V najbližšom susedstve sú Piešťany IIa, kde vrstvy 7c-7a, sú datované TL medzi 60 000 a 40 000 BP (*Valladas et al. 2003*).

LITERATÚRA

- Alexandrowicz 2004* - W. P. Alexandrowicz: Malakofauna stanowiska archeologicznego Dzeravá skala, Plavecký Mikuláš. Nepublikovaná práca. Kraków 2004.
- Bar-Yosef/Kuhn 1999* - O. Bar-Yosef/S. Kuhn: The big deal about blades: laminar technologies and human evolution. Am. Anthropol. 101, 1999, 332-338.
- Bárta 1980* - J. Bárta: Výskum paleolitických nálezísk v Sobotišti. AVANS 1979, 1980, 31, 32.
- Bárta 1984* - J. Bárta: Objav stredopaleolitických nálezísk na Myjavskej pahorkatine. In: Zborník prác Ludmile Krasovskej. Bratislava 1984, 10-19.
- Bosinski 1967* - G. Bosinski: Die mittelpaläolithische Funde im westlichen Mitteleuropa. Fundamenta A/4. Köln - Graz 1967.
- Brodar, M. 1961* - M. Brodar: Mokriška jama. Razprave SAZU IV/5. Ljubljana 1961.
- Brodar, S. 1938* - S. Brodar: Das Paläolithikum in Jugoslavien. Quartär 1, 1938, 140-177.
- Brodar/Brodar 1983* - S. Brodar/M. Brodar: Potočka zijalka. Visokoalpska postaja aurignacienskych lovcev. Ljubljana 1983.
- Dosedla 1950* - J. Dosedla: Paleolitické stanice Dzeravá a Tmavá skala v Malých Karpatech. Sbor. Čsl. Společ. Zeměpis. 55, 1950, 39-50.
- Ďurišová 2004* - A. Ďurišová: Osteologické zvyšky fosílnych cicavcov (Mammalia) z jaskyne Dzeravá skala (Mokrá dolina, Malé Karpaty, západné Slovensko) - predbežná správa. Nepublikovaná práca. Bratislava 2004.
- Éhik 1913* - Gy. Éhik: A pozsonymegyei Pálffy-Barlang pleistocaen faunája. Barlangkutatás 1, 1913, 57-64.
- Farkaš 2003* - Z. Farkaš: Jaskyňa Dzeravá skala - postpaleoliticke osídlenie. Nepublikovaná práca. Bratislava 2003.
- Farkaš et al. 2003* - Z. Farkaš/L. Kaminská/J. K. Kozłowski / J. A. Svoboda: Prvé výsledky revízneho výskumu v jaskyni Dzeravá skala. AVANS 2002, 2003, 36-38.
- Gábori-Csánk 1993* - V. Gábori-Csánk: Le Jankovichien. Une civilisation paléolithique en Hongrie. ERAUL 53. Ličge 1993.
- Hajnalová 2003* - M. Hajnalová: Analýza rastlinných makrozvyškov z jaskyne Dzeravá skala pri Plaveckom Mikuláši. Nepublikovaná práca. Nitra 2003.
- Hajnalová/Hajnalová 2004* - M. Hajnalová/E. Hajnalová: Zvyšky rastlín (semená, drevo). Nepublikovaná práca. Nitra 2004.
- Hillebrand 1913* - J. Hillebrand: A pleistocaen ösember ujabb nyomai hazánkban. Barlangkutatás 1, 1913, 19-25.
- Hillebrand 1914* - J. Hillebrand: Az 1913 évi barlangkutatásaim eredményei. Barlangkutatás 2/3, 1914, 115-124.
- Horáček 2003* - I. Horáček: Dzeravá skala 2002-2003: Předběžná zpráva o výzkumu oratlovci mikrofauny. Nepublikovaná práca. Praha 2003.
- Horálek 1931* - F. Horálek: Archeologický výzkum v jeskyni Pálffyově u Plaveckého Svatého Mikuláše. In: Sborník vlastivedného múzea za roky 1924-1931. Bratislava 1931, 12-16.
- Chmielewski 1969* - W. Chmielewski: Ensembles Micoque-Prondnikiens en Europe Centrale. Geogr. Polonica 17, 1969, 371-386.
- Kaminská/Kozłowski/Svoboda 2004* - L. Kaminská/J. K. Kozłowski/J. A. Svoboda: The 2002-2003 excavation in

- the Dzeravá skala cave, West Slovakia. *Anthropologie* (Brno) 42, 2004, 321-332.
- Klíma 1994* - B. Klíma: Die Knochenindustrie, Zier- und Kunstgegenstände. In: J. Svoboda (Ed.): *Pavlov I - Excavations 1952-53. ERAUL* 66. Ličé 1994, 97-159.
- Kormos 1914* - T. Kormos: Einige neuere Daten zur Fauna der Pálffyhöhle. *Barlangkutatás* 2/4, 1914, 235.
- Kozłowski 1990* - J. K. Kozłowski (Ed.): *Feuilles de pierre. ERAUL* 42. Ličé 1990.
- Kozłowski 2000* - J. K. Kozłowski: The Problem of Cultural Continuity between the Middle and Upper Paleolithic in Central and Eastern Europe. In: O. Bar-Yosef/D. Pilbeam (Ed.): *The Geography of Neandertals and Modern Humans in Europe and the Greater Mediterranean*. Cambridge 2000, 77-105.
- Kozłowski 2001* - J. K. Kozłowski: Origin and evolution of blade technologies in the Middle and Early Upper Palaeolithic. *Mediterranean Arch. and Archaeometry* 1, 2001, 3-18.
- Mikliková 2003* - Z. Mikliková: Zvieracie zvyšky z jaskyne Dzeravá skala - eneolitické osídlenie (predbežná správa). Nepublikovaná práca. Nitra 2003.
- Mottl 1936* - M. Mottl: Über die Fauna der Bervavölgyer Höhlung mit besonderer Berücksichtigung des ungarischen Magdaleniens. *Földtani Közl.* 66/4-6, 1936.
- Mottl 1938* - M. Mottl: Faunen, Flora und Kultur des ungarischen Solutréen. *Quartär* 1, 1938, 36-54.
- Prošek 1951* - F. Prošek: Výzkum jeskyně Dzeravé skaly v Malých Karpatech. *Arch. Rozhledy* 3, 1951, 293-298, 309, 310.
- Prošek 1953* - F. Prošek: Szeletien na Slovensku. *Slov. Arch.* 1, 1953, 133-194.
- Prošek 1957* - F. Prošek: Výzkum jskyně Dzeravé skály v r. 1950. Referaty. Liblice 1956/1, 1957, 21-29.
- Ringer 2002* - A. Ringer: The new image of Szeleta and Istállós-kő caves in the Bükk Mountains: a revision project between 1999-2002. *Praehistoria* (Miskolc) 3, 2002, 47-55.
- Rink et al. 1996* - W. J. Rink/H. P. Schwarz/K. Valoch/L. Seidl/C. B. Stringer: ESR dating of Micoquian industry and Neanderthal remains at Kůlna Cave, Czech Republic. *Journal Arch. Scien.* 23, 1996, 889-901.
- Svíta 2003* - L. Slíva: Zrnotostný rozbor a interpretácia vzoriek z jaskyne Dzeravá skala. Nepublikovaná práca. Bratislava 2003.
- Smolíková/Havlíček 2002* - L. Smolíková/P. Havlíček: Kvarterné geologické a paleopedologické zhodnocení jeskynní výplně v Dzeravé skale. Nepublikovaná práca. Praha 2002.
- Svoboda 2001* - J. Svoboda: Mladec and other caves in the Middle Danube region: early modern humans, late Neandertals and projectiles. In: *Les premières hommes modernes de la Péninsule Ibérique. Actes du colloque de la Commission VIII de l'UISPP*. Lisboa 2001, 45-60.
- Svoboda/Simán 1989* - J. Svoboda/K. Simán: The Middle-Upper Paleolithic Transition in Southeastern Central Europe (Czechoslovakia and Hungary). *Journal World Prehist.* 3, 1989, 283-322.
- Šefčáková 2003* - A. Šefčáková: Nález ľudského zuba z eneolitu v jaskyni Dzeravá skala (okr. Plavecký Mikuláš, Slovenská republika). Nepublikovaná práca. Bratislava 2003.
- Valladas et al. 2003* - H. Valladas/N. Mercier/C. Escutenaire/T. Kalicki/J. K. Kozłowski/V. Sítlivý/K. Sobczyk/A. Zięba/B. Van Vliet-Lanoë: The Late Middle Paleolithic blade technologies and the transition to the Upper Paleolithic in southern Poland: TL dating contribution. In: *Eurasian Prehistory* 1. Kraków 2003, 57-82.
- Valoch 1988* - K. Valoch: Die Erforschung der Kůlna-Höhle 1961-1976. Brno 1988.
- Valoch 1993* - K. Valoch: V září ohňů nejstarších lovců (starší doba kamenná - paleolit). In: *Pravěké dejiny Moravy*. Brno 1993, 11-70.
- Valoch et al. 1993* - K. Valoch/A. Kočí/W. G. Mook/E. Opravil J. van der Plicht/L. Smolíková/Z. Weber: Vedrovice V, eine Siedlung des Szeletien in Südmähren. *Quartär* 43/44, 1993, 7-93.
- Vértes 1955* - L. Vértes: Neuere Ausgrabungen und paläolithische Funde in der Höhle von Istállóskő. *Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae* 5, 1955, 111-130.

Rukopis prijatý 27. 1. 2005

PhDr. Eubomíra Kaminská, CSc.
Archeologický ústav SAV
Výskumné pracovné stredisko
Hrnčiariska 13
SK-041 01 Košice
kaminska@saske.sk

Prof. Dr. hab. Janusz K. Kozłowski
Instytut Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego
ul. Gołębia 11
PL-31-007 Kraków
kozłowsk@argo.hist.uj.edu.pl

Doc. PhDr. Jiří A. Svoboda, DrSc.
Archeologický ústav AV ČR Brno
Středisko pro paleolit a paleoetnologii
CZ-691 29 Dolní Věstonice
svoboda@abrn.cz

Podakovanie

Finančné prostriedky na výskum sme získali na grant „Dzeravá skala: Early Upper Palaeolithic in the Middle Danube Region“ od nadácie L. S. B. Leakey Foundation, San Francisco, USA. Zároveň chceme podakovať všetkým, ktorí s nami spolupracovali na získavaní, hodnotení a datovaní nálezového materiálu - W. Daviesovi, A. Ďurišovej, Z. Farkašovi, E. Foltnovovi, E. Hajnalovej, M. Hajnalovej, P. Havlíčkovi, I. Horáčkovi, J. Mihályiovej, L. Nejmanovi, M. Novákovi, Z. Miklikovej, M. Ottemu, L. Slívovi, L. Smolíkovej, K. Szobczykovi, A. Šefčákovej, A. Verpoortemu.

Paläolithische Besiedlung der Höhle Dzeravá skala bei Plavecký Mikuláš

Grabungsergebnisse aus den Jahren 2002-2003

Ľubomíra Kaminská
Janusz K. Koźłowski
Jiří A. Svoboda

ZUSAMMENFASSUNG

Die Höhle Dzeravá skala (Pálffy-bárlang) liegt südöstlich von Plavecký Mikuláš, in Mokrá dolina, an der Westseite der Kleinen Karpaten. Die Höhle ist 18 m breit und 22 m lang. Der Eingang, nach Osten orientiert, ist 10 m hoch. Er befindet sich 37 m über dem Bachspiegel in 450 m Überseeehöhe (Abb. 1). Auf dem gegenüberliegenden Hang ist der Eingang in die Höhle Tmavá skala.

Die Höhle Dzeravá skala untersuchte in den J. 1912 und 1913 J. Hillebrand (Abb. 2), der hier nachfolgende Stratigraphie konstatierte. Die Schichten 1 und 2 gehören zum Holozän, die Schichten 3 bis 5 zu Pleistozän. Die Schicht 3 enthielt seiner Ansicht nach ein Magdalénien. Im rötlichbraunen Lehm der Schicht 4 fand der Forscher eine beidseitig flächig bearbeitete Blattspitze, die er als Protosolutréen bezeichnete. Für ein Aurignacien hielt er die Knochenspitze eines Speeres mit verbreiterter Basis, der im unteren graubraunen Lehm lag. Er gelangte zur Schlussfolgerung, dass im Karpatenbecken dem Aurignacien das Solutréen voranging. In der Schicht 4 mit dem Protosolutréen fand er auch einen menschlichen Zahn, den unteren rechten zweiten Molar eines sechs- bis siebenjährigen Kindes (Hillebrand 1913; 1914).

Im Jahre 1950 untersuchte die Höhle F. Prošek (1951; 1953; 1957). In der stratigraphischen Position (Abb. 3), die mit der Schicht 4 J. Hillebrands vergleichbar ist, fand er flächig bearbeitete Blattspitzen und andere Werkzeuge (einen Kratzer, Stichel, Bohrer, Schaber, und Klingen). Außer ihnen befanden sich hier 20 Knochenspitzen des Mladeč-Typs. F. Prošek kam zur Schlussfolgerung, dass die Knochenspitzen szeletienzeitlich sind und aus der Schichtenabfolge grüngrauer bis braungrauer Phosphatlehme stammen (aus der Schichte 8). Die Behauptung J. Hillebrands lehnte er ab, dass in Dzeravá skala das Aurignacien sich in der Überlagerung des Szeletiens befindet. Der Fund von gravettezeitlichen Denkmälern in der Überlagerung der Szeletenschicht gehört zu einem wichtigen Beitrag dieser Grabung.

Die Revisionsgrabung erfolgte während der Jahre 2002-2003. Freigelegt wurde die Arbeitsfläche 1 (PP1) und die Arbeitsfläche 2 (PP2). Jede besaß die Ausmaße 2 x 2 m und zwischen ihnen blieb ein 1 m breiter Kontrollblock (Abb. 4; 5). Untergebracht waren sie hinter dem Nordprofil F. Prošeks. Die Arbeitsfläche 2 endete in 2,8 m Tiefe mit einer felsigen Sohle. Die Arbeitsfläche 1 wies in 2,8 m Tiefe eine lehmig-sandige Schicht ohne Funde auf. Festgestellt wurde die nachfolgende Stratigraphie (Abb. 6-9) und eine Streuung von Gegenständen (Abb. 10; 11):

- Schicht 1 - holozäner Komplex einer Humusschicht, in welcher sich Denkmäler hauptsächlich des äneolithischen Ladanice-Gruppe erhalten haben.

- Schicht 2 - gebildet aus lockerem Travertin vom Ende des Glazials oder aus dem unteren Holozän. Durch diese Schicht reichten äneolithische Objekte bis in die tieferen pleistozänen Schichten. Gefunden wurden in ihr auch mehrere Stücke von spätpaläolithischer Steinindustrie (Abb. 12; 1-4).

- Schicht 3 - Löß mit einer kleinen Menge von Steinschutt. Sie enthielt, ebenso wie auch die übrigen Schichten eine relativ große Menge von Tierknochen und gravettezeitliche Steinindustrie mit der AMS-Datierung in 25 050 + 540/-510 BP (Abb. 12: 5-14).

- Schicht 4 - brauner Lehm mit einer Beimischung angulärer Klaste. Nach ihrer Bildung fielen große Steinblöcke herab und verursachten eine Deformierung der Oberfläche und ihr Herausdrücken in die Schicht 3. Datiert ist die Schicht AMS auf 24 800 ± 130 BP und die Industrie aus ihr gehört in das Gravettien (Abb. 13: 1-3, 5-8, 10-12, 17-19, 21-23).

- Schicht 5 - ist graugrüner Lösslehm, der unter der Schicht 4 Linsen bildet und es ist nicht ausgeschlossen, dass er mit ihr direkt zusammenhängt, wie darauf die Datierung AMS verweist: 24 760 ± 130 BP. Sichtbar war sie namentlich im Prošeks Profil. Es stammten aus ihr mehrere Gravettien-Artefakte (Abb. 13).

Unter der Schicht 4 erscheint Interstratifikation zweier lithologischer Einheiten: die Schichten 4a, 4a', 4a'' sind Lehme von brauner Farbe, die Schicht 5a bildet grünes bis pistaziengrünes Löss. Die Lehmschichten 4a' und 4a'' repräsentieren zwei Humushorizonte, die Äquivalente fossiler Böden des letzten Glazials außerhalb der Höhlen sind. Die Schichten enthalten Silexspaltindustrie und Gegenstände aus Knochen und Mammutfelsenbein, die der Gravettien-Kultur angehören (Abb. 13: 4, 9, 13-16, 20, 24, 25; 14).

- Schicht 6 - brauner Lösslehm, der sich nur im Rahmen PP2 befand. Interstratifiziert ist er mit der Schicht 7, mit dunkelbraunem lettig-sandigem Lehm, in welchem sich kleine Steinabsplisse befanden.

- Schicht 8 - gebildet aus Lösslehm von graugrüner Farbe. Sie hatte ein beschränktes Ausmaß von PP1. Die Oberfläche des braunen Lösslehms 9 ist mäßig gewölbt, die untere Grenze bildet Involution an der Grenze mit der Schicht 5a'. Es sind Strukturen, die F. Prošek für Frostbuckel hielt (Palsen), die durch Kryoturbation entstanden sind. Es können dies jedoch auch Strukturen sein, die infolge der Beschwerung der Schichten durch gesättigtes Wasser entstanden sind (Liquefaction). Die Datierung der Schichten 9 und 5a' (von 33 608 ± 569 BP bis 37 370 ± 2060 BP) entspricht der jungpaläolithischen Aurignacien-Kultur. Die kalibrierte OSL-Datierung für die Grenze der Schichten 9/5a' ist 35 900 ± 3000 BP.

- Schicht 9 - sie enthielt Silexspaltindustrie und das Bruchstück einer Knochenspitze (Abb. 15).
- Schicht 10 - ein dunkelbrauner bis schwarzer Lehm, der keinen zusammenhängenden Horizont bildete, eher war er in kleinere Linsen gegliedert.
- Schicht 11 - eine braungraue lehmige bis lettig-staubige Schicht von 60 cm Mächtigkeit. Sie enthielt drei Steinartefakte im Rahmen des PP1. Man fand sie in verschiedenen Tiefen und wahrscheinlich gehören sie nicht zu dem selben Horizont. Im oberen Teil, mit der AMS-Datierung der Tierknochen aus PP2 auf $36\ 920 \pm 470$ BP, fand man längst des Umfangs einen retuschierten Abschlag (Raclette) aus grünem Radiolarit (Abb. 16: 1) wie auch Abschläge, die bei der Flächenretusche der Werkzeuge entstanden sind. Im mittleren Teil der Schicht 11 fand man eine beidseitig retuschierte Blattspitze mit bikonvexem Querschnitt aus rotbraunen Radiolarit, die gebrochen war und an der Bruchstelle wurde sie dann schräg retuschiert (Abb. 16: 3). Durch wiederholte Reutilisierung erhielt das Werkzeug die Form eines flächig bearbeiteten Messers oder Schabers. Verbinden können wir mit diesem Fund auch die Blattspitze, die im durchgegrabenen Lehm vor dem Profil F. Prošeks gefunden wurde. Es ist dies das Fragment einer reutilisierten Spitze auf einem Abschlag, der teilweise beidseitig flächig retuschiert ist. Durch die Benutzung wurde die gebrochene Spitze nachfolgend meistelförmig auf beiden Enden bearbeitet (Abb. 16: 2). Die AMS-Datierung beträgt mehr als 44 600 BP und die kalibrierte OSL-Datierung für die Tiefe von 225 cm beträgt $57\ 000 \pm 4900$ BP. Aus dem unteren Teil der Schicht 11 stammt ein kombiniertes Werkzeug aus rotbraunen Radiolarit (Abb. 16: 3). Es ist dies ein Kratzer mit beschädigtem Kapitell auf der Klinge aus einem Doppelkern. Der distale Teil des Werkzeugs ist durch Retusche zu einem unregelmäßigen Stängel geformt.

- Schicht 12 - sie ist aus einem lehmig-sandigen verdoppelten Sediment gebildet.

Außer den Funden aus postpaläolithischer Zeit gewann man durch die Untersuchung der Höhle Dzeravá skala Belege über ihre Besiedlung in mehreren Phasen während des letzten Glazials.

Einige wenige Artefakte aus der Schicht 2 bestätigen das Vorhandensein des Menschen in der Höhle im Spätglazial. Diese Funde enthalten nicht ausgeprägtere Typen, deswegen können sie nicht genauer im Rahmen des Spätpaläolithikums, evtl. sogar Mesolithikums eingeordnet werden.

Das Gravettien ist durch mehrere Phasen in den Schichten 3, 4, 5, 4a'/5a vertreten. In allen Schichten handelte es sich um kurzfristige Aufenthalte von Jägergruppen, die in die Höhle bereits retuschierte Werkzeuge brachten und sie dort nur sekundär zurichteten. Die typologische und die Rohstoffzusammensetzung des Steininventars, wie auch die Spitze aus Mammutfelsenbein und die Knochenperle stimmen mit den Funden aus Lokalitäten des mährischen Pavloviens überein. Diese Tatsache ermöglicht die Annahme, dass die Besiedlungsspuren den Jägergruppen gehören, die aus dem Gebiet Mährens kamen. Durch die Erforschung in den Jahren 2002-2003 ist es gelungen auch Besiedlungsspuren der Aurignaciens-Kultur zu erfassen. Es handelte sich um eine kurzfristige Besiedlung, die in der Schicht 9 nachgewiesen sind. Wenn zu den neuesten Funden auch die Funde aus den Grabungen J. Hillebrands und F. Prošeks hinzugerechnet würden, würden die Knochenspitzen über die Steinartefakte überwiegen. Es ist dies eine übliche Erscheinung, die auf allen Höhlenlagerstätten im mittleren

Donauraum und auf dem Nordbalkan zu beobachten ist. Verknüpft wurden diese Lagerstätten mit dem sog. Olschiven (Brodar, S. 1938; Brodar/Brodar 1983; Svoboda 2001).

Die Steinindustrie wurde in die Höhle gebracht und dort nur verbessert. Die benützten Rohstoffe verweisen darauf, dass sich Jäger des Aurignaciens im Raum der West- und Mittelslowakei bewegten. Chronologisch gehört das Aurignaciens in den Zeitabschnitt zwischen 30 000-35 000 BP, was gut den anderen datierten Aurignaciens-Lokalitäten im unweiteten Gebiet Mährens wie auch Ungarns entspricht (Svoboda/Simán 1989). Die Ergebnisse der neuen Erforschung bestätigten nicht einmal die Theorie J. Hillebrands, dass das Aurignaciens in Dzeravá skala sich unter dem Szeletien (Protosolutréen) befindet, auch nicht die Theorie F. Prošeks, dass die Aurignaciens-Knochenwerkzeuge (Spitzen des Mladeč-Typs) in das Szeletien gehören. Aus der Forschung in den Jahren 2002-2003 ist es evident, dass das Aurignaciens in der Schicht 9 erscheint, die chronologisch jünger als die Schicht 11 ist.

Die älteste paläolithische Besiedlung ist in der Schicht 11. Der obere Teil der Schicht 11 ist in die Zeit $36\ 920 \pm 470$ BP datiert und sie enthielt einen Raclette. Der mittlere Teil weist nach der AMS-Datierung mehr als 44 600 Jahre auf, nach OSL beträgt sein kalibrierter Alter $57\ 000 \pm 4900$ BP und gefunden wurde in ihm eine Blattspitze. Der untere Teil der Schicht ist durch AMS auf $47\ 000 \pm 2300$ BP datiert, was nach der Kalibration dem Alter 51 600 BP nahe sein wird. Gefunden wurde in ihr ein Kratzer auf einer massiven Klinge, deren anderes Ende durch Retusche zur Form eines unausgeprägten Stiftes an einem Abschlag zugerichtet ist (Kaminská/Kozłowski/Svoboda 2004). Ein weiteres blattförmiges Werkzeug, mit einer unvollständigen beidseitigen Retusche, an einem Abschlag angefertigt, fand man im durchgrabenen Lehm beim Profil F. Prošeks. Seit der Zeit F. Prošeks (1951; 1953) hielt man die Funde beidseitig flächig bearbeitete Werkzeuge aus der Höhle Dzeravá skala für einen Beleg des Szeletien.

Die ursprünglichen Funde von flächig bearbeiteten Werkzeugen aus der Grabung F. Prošeks reihte im J. 1993 V. Gábori-Csánková in das mittelpaläolithische Jankovichien. Ihr Hauptargument war die auf dem Vorhandensein der kühlen arktischen Fauna begründet. Diese stammte nach Ansicht der Forscherin aus den Anfängen des Würm (Gábori-Csánk 1993, 56). Die Ergebnisse der vorläufigen Bearbeitung der kleinen Fauna (Horáček 2003) deuten an, dass ein Teil des Materials aus der Schicht 11 sogar in den Beginn der letzten Eiszeit gehören könnte. Die Flächenretusche allgemein und die Blattspitzen besonders kommen im Mitteldonauraum sowohl im Szeletien als auch im Jankovichien und Micoquien vor (Bosiński 1967; Gábori-Csánk 1993; Kozłowski 1990; 2000; Prošek 1953; Valoch 1988). Erwägt man über das Szeletien, liegt Dzeravá skala zwischen zwei großen Zentren dieser Kultur - dem Südmähren (Valoch et al. 1993) und dem Bükkgebirge im Ungarn (Ringer 2002). Die Datierung des Szeletien aus den südmährischen Lokalitäten bewegt sich um 38 000 BP. In der Höhle Szeleta ist die untere Schicht des Szeletiens (Schicht n nach Ringer 2002) auf mehr als 41 700 BP datiert. Zugleich befindet sich Dzeravá skala in der Nähe des transdanubischen Zentrums des Jankovichien, für welches absolute Datierungen fehlen (Gábori-Csánk 1993).

Der Einschlag des mitteleuropäischen Micoquien ist auch in der Westslowakei evident. Im Waagtal gehören in diesen Bereich der mittelpaläolithischen Denkmäler die Funde von beidseitig flächig bearbeiteten Werkzeugen, hauptsächlich

von Messern des Pradnik-Typs aus Zamarovce bei Trenčín. Ursprünglich hielt man sie ebenfalls für ein Szeletien (*Prošek 1953*), bis W. Chmielewski (1969) nicht auf ihre typologische Einstimmung mit den älteren Micoquien-Denkmalen aufmerksam machte. Seit dem J. 1971 begannen zu ihnen Lokalitäten des Micoquien aus dem Westteil des Myjavaer Hügellandes hinzukommen, dass unmittelbar einerseits mit Mähren und einerseits mit der Kleinen Karpaten benachbart ist. Funde von Industrie stammen aus Lesefunden in Gemeindekatastern von Sobotište, Hlboké, Osuské, Prietř, Kunov und Podbranč (*Bártá 1984*).

Im benachbarten Mähren befinden sich zahlreiche Lokalitäten des Micoquien, vor allem im Karstgebiet. Am bedeutendsten von ihnen ist die Höhle Kůlna, wo das Micoquien in den Schichten 9b bis 6a gefunden wurde (*Valoch 1988*). Besonders bedeutsam ist die Schicht 7a mit Skelettresten

eines Neandertalers. Nach der Datierung ist das Alter der Schicht höher als 50 000 Jahre (*Rink et al. 1996*). Analog sind dieser Datierung auch die Daten für den mittleren und unteren Teil der Schicht 11 aus der Höhle Dzeravá skala.

Obwohl die Anzahl von flächig retuschierten Werkzeugen aus dem Mittelteil der Schicht 11 klein ist, sind die absoluten uns zur Verfügung stehenden Daten mit dem Micoquien aus der Höhle Kůlna vergleichbar. Im unteren Teil der Schicht 11 fand man lediglich ein aus einer massiven Klinge hergestelltes Artefakt aus einem Doppelkern. Nachgewiesen ist gegenwärtig diese Technik auf mehreren mittelpaläolithischen Lokalitäten Europas und Asiens (*Bar-Yosef/Kuhn 1999; Kozłowski 2001*). In der allernächsten Nachbarschaft befindet sich Piekary IIa, wo die Schichten 7c-7a durch TL-Datierung zwischen 60 000 und 40 000 BP datiert sind (*Valladas et al. 2003*).

Abb. 1. Plavecký Mikuláš. A - Situierung der Fundstelle an der Karte der Slowakei; B - Eingang in die Höhle.

Abb. 2. Plavecký Mikuláš, Höhle Dzeravá skala. Forschung J. Hillebrands. A - Grundriss der Höhle; B - Profil mit bezeichneten Schichten: 1 - braunschwarzer Humus; 2 - durch Tuff gegliederter Lehm; 3 - gelber Lehm; 4 - rötlichbrauner Lehm; 5 - graubrauner Lehm (graphisch nicht gestaltet nach: *Hillebrand 1914, Abb. 5; 6*).

Abb. 3. Plavecký Mikuláš, Höhle Dzeravá skala. Die ursprüngliche Zeichnung des Profils aus der Forschung F. Prošeks im J. 1950. Legende: 1-4 - braungrauer humoser Lehm; 5 - weißgraue Travertin-Schicht; 6 - graugelber bei nahe reiner Löss; 7 - dunkelgrauer Lehm; 8 - braungelber bis schwach grüner Lehm; 9 - grauer Lehm; 10 - brauner lettiger Lehm; 11 - gelbbrauner Lehm mit Kaltsteinschutt; 12 - Felsen (graphisch nicht gestaltet nach: *Prošek 1953*).

Abb. 4. Plavecký Mikuláš, Höhle Dzeravá skala. Grundriss und Schnitte mit bezeichneten Arbeitsfläche 1 (PP1) und Arbeitsfläche 2 (PP2). Vermessen von M. Bartík, (2002).

Abb. 5. Plavecký Mikuláš, Höhle Dzeravá skala. Arbeitsaufnahmen von der Freilegung der Schichten im J. 2002.

Abb. 6. Plavecký Mikuláš, Höhle Dzeravá skala. Ursprünglich das Südsprofil der Forschung F. Prošeks, im J. 2002 freigelegt. Legende: a - Schicht 10; b - Schicht 1a; c - Schicht 2, Sinter; d - Schicht 3; e - Schicht 4; f - Schicht 4a'; g - Schicht 5; h - Schicht 5a; i - Schicht 5a'; j - Schicht 6; k - Schicht 7; l - Schicht 8; m - Schicht 9; n - Schicht 9a; o - Schicht 9b; p - Schicht 10; r - Schicht 11; s - Schicht 12; t - Steine.'

Abb. 7. Plavecký Mikuláš, Höhle Dzeravá skala. Profile der Arbeitsflächen. A, B - West- und Nordprofil auf PP1;

C, D - West- und Nordprofil auf PP2.

Abb. 8. Plavecký Mikuláš, Höhle Dzeravá skala. Profile auf PP1. A - Westprofil; B - Nordprofil. Legende zu A: a - Schicht 10; b - Schicht 1a'; c - Schicht 1a; d - durchglühte orangefarbene Schicht 1b; e - Schicht 2, Sinter; f - Schicht 3; g - Schicht 4; h - Schicht 4a'; i - Schicht 5; j - Schicht 5a; k - Schicht 5a'; l - Schicht 9; m - Schicht 11; n - Schicht 12; o - Steine. Legende zu B: a - Schicht 10; b - Schicht 1a'; c - durchglühte orangefarbene Schicht 1b; d - durchglühte schwarze Flächen, Schicht 1c; e - Schicht 2; f - Schicht 3; g - Schicht 4; h - Schicht 5a; i - Schicht 7; j - Schicht 9; k - Schicht 9a; l - Schicht 10; m - Schicht 11; n - Steine.

glühte schwarze Flächen, Schicht 1c; e - Schicht 2, Sinter; f - Schicht 3; g - Schicht 4; h - Schicht 4a'; i - Schicht 4a"; j - Schicht 5a; k - Schicht 5a'; l - Schicht 9; m - Schicht 11; n - Stein; o - Schicht 12.

Abb. 9. Plavecký Mikuláš, Höhle Dzeravá skala. Profile auf PP2. A - Westprofil; B - Nordprofil. Legende zu A: a - Schicht 10; b - Schicht 1a; c - durchglühte orangefarbene Schicht 1b; d - Schicht 2, Sinter; e - Schicht 3; f - Schicht 4; g - Schicht 4b; h - Schicht 5a; i - Schicht 5a'; j - Schicht 6; k - Schicht 7; l - Schicht 9; m - Schicht 11; n - Steine. Legende zu B: a - Schicht 10; b - Schicht 1a; c - durchglühte orangefarbene Schicht 1b; d - durchglühte schwarze Flächen, Schicht 1c; e - Schicht 2; f - Schicht 3; g - Schicht 4; h - Schicht 5a; i - Schicht 7; j - Schicht 9; k - Schicht 9a; l - Schicht 10; m - Schicht 11; n - Steine.

Abb. 10. Plavecký Mikuláš, Höhle Dzeravá skala. Streuung von Gegenständen auf PP1. Legende: a - Keramik; b - Silexspaltindustrie; c - Tierknochen; d - Tierzähne; e - Mammutelfenbein; f - Knochenperle; g - Stein.

Abb. 11. Plavecký Mikuláš, Höhle Dzeravá skala. Streuung der Gegenstände auf PP2. Legende: a - Keramik; b - Silexspaltindustrie; c - Tierknochen; d - Tierzähne; e - Stein.

Abb. 12. Plavecký Mikuláš, Höhle Dzeravá skala. 1-4 - spät-paläolithische Silexspaltindustrie aus der Schicht 2; 5-14 - Gravettien-Silexspaltindustrie aus der Schicht 3; 15-19 - Silexspaltindustrie aus der Schicht 5.

Abb. 13. Plavecký Mikuláš, Höhle Dzeravá skala. Gravettien-Silexspaltindustrie aus der Schicht 4 (1-3, 5-8, 10-12, 17-19, 21-23) und aus der Schicht 4a' (4, 9, 13-16, 20, 24, 25).

Abb. 14. Plavecký Mikuláš, Höhle Dzeravá skala. Schicht 5a. 1-3 - Silexspaltindustrie; 4 - Knochenperle; 5 - Mammutknochenspitze.

Abb. 15. Plavecký Mikuláš, Höhle Dzeravá skala. Schicht 9. 1 - Knochenspitze; 2-9 - Silexspaltindustrie.

Abb. 16. Plavecký Mikuláš, Höhle Dzeravá skala. Silexspaltindustrie aus der Schicht 11 (1, 3, 4) und Lesefunde (2).

Tabelle 1. Datierung der Schichten ^{14}C .

PALEOLITICKÉ ZVÝŠKY DREVÍN Z LOKALITY DZERAVÁ SKALA A ICH VYPOVEDACIA SCHOPNOSŤ*

MÁRIA HAJNALOVÁ - EVA HAJNALOVÁ

Die archäobotanischen Reste von Gehölzen aus den paläolithischen Schichten der Höhle Dzeravá skala (Malé Karpaty-Gebirge, Westslowakei), gewonnen durch das Durchspülen und Durchsieben des Lehms von stratigraphisch aufgelösten Höhlensedimenten. Die Reste von Gehölzen gehören zu der sich wiederholten kurzfristigen Besiedlung der Gravettien-, Aurignacien- und Micoquien-Kulturen. Die paläolithische Besiedlung ist rahmenhaft auf dem Skelettmaterial zwischen 25 000 und 57 000 BP datiert (^{14}C und OSL). Im botanischen Verzeichnis der Familien der Gehölze aus der Höhle sind für das Gebiet Vertreter der kühlen Klimaphasen des mittleren und späteren Pleniglazials - Nadelhölzer typisch. In den späteren Besiedlungsphasen und in den jüngsten Phasen der verfolgten Zeit werden sie überraschend von Laubhölzern abgelöst, die viel günstigere klimatische Bedingungen erfordern.

ÚVOD

Hodnotený archeobotanický materiál pochádza z roku 2002 z revízneho archeologického výskumu jaskyne Dzeravá skala.

Archeológmi zvolené detailné postupy pri sledovaní jaskynných sedimentov, medzi ktoré ráťame aj získavanie nálezov preosieváním v 62 stratigrafických polohách a preplavovaním viac ako 1500 litrov zeme v 315 stratigrafických polohách, umožnili získať aj doteraz ojedinelú kolekciu archeobotanických nálezov na Slovensku.

Predmetom príspevku sú zvyšky drevín, ktoré sa získali preplavovaním aj preosieváním hlín z jaskynných sedimentov z paleolitu (iba z vrstiev 4 až 12). Rastlinné zvyšky pochádzajúce z holocénu (vrstva 1) a z paleolitických vrstiev 2 a 3, ktoré sú kontaminované holocénymi nálezmi (napr. semenami pestovaných rastlín), nie sú predmetom tohto príspevku.

Holocénne aj pleistocénne nálezy z tejto lokality, teda aj iné nálezy ako zvyšky drevín, boli kompletnie vyhodnotené v širších geografických súvislostiach (Hajnalová/Hajnalová 2005).

Na základe hraničného prírovodovedného datovania paleolitu z jaskyne Dzeravá skala, kde zo spodnej časti vrstvy 11 v rámci pracovnej plochy 1 (PP1) je údaj $47\ 000 \pm 2300$ BP (OxA-13859) a vrstva 3 je datovaná na $25\ 050 + 540/-510$ BP (GrA-22756), ako je uvedené v predchádzajúcim príspevku (Kaminská/Kozłowski/Svoboda 2005, 9, 12), môžeme predpokladať, že hodnotíme antrakotomické zvyšky od začiatku a počas stredného pleniglaciálu, z celého mladého pleniglaciálu a zo začiatku

neskorého glaciálu. Jednotlivé fázy osídlenia jaskyne paleolitickými lovčami a zberačmi z archeologických kultúr micoquien, aurignacien a gravettienu archeológovia charakterizujú ako krátkodobé pobuty.

Z hodnoteného osídlenia pochádza 1161 kusov analyzovaných zuhoľnatených aj nezuhoľnatnených zvyškov drev (pozri Nález. správy 15097/003, 15379/004 v AÚ SAV, Nitra).

Príspevok autorky napísali v snahe zaradiť nálezy zvyškov drev z Dzeravej skaly do dnes známej databázy antrakotomických poznatkov zo Slovenska, na získaní ktorej sa podieľali, a na základe všeobecne uznaných palynologických poznatkov z literatúry.

POZNATKY O DNEŠNEJ LESNEJ VEGETÁCII V OKOLÍ LOKALITY

Jaskyňa sa nachádza v lesnom prostredí pohoria Malé Karpaty, v nadmorskej výške 450 m, na SSZ svahu bukového lesa a 37 m od úrovne potoka, na brehoch ktorého je spoločenstvo lužného lesa.

Rekonštrukčná geobotanická mapa prirodzenej vegetácie (Michalko a kol. 1986) ukazuje, že pôvodnými sú v zázemí jaskyne lesné spoločenstvá: bukové kvetnaté lesy podhorské (*Eu-Fagenion*), s enklávami bukových lesov vápnomilných (*Cephalantero-Fagenion*) a lipovo-javorových lesov (*Tilio-Acerion*), a lužné lesy podhorské (*Alnenion glutinoso-incane*).

V bezprostrednej blízkosti jaskyne je možno dnes nájsť dreviny charakteristické pre bukové

** Práca vznikla v rámci grantového projektu 2/1073/21 agentúry VEGA a L. S. B. Leakey Foundation.

lesy: *Fagus* (buk), *Carpinus* (hrab), *Tilia* (lipa), *Acer* (javor), *Ulmus* (brest), *Fraxinus* (jaseň). Pri potoku sa nachádza *Alnus* (jelša), *Salix* (vŕba), *Corylus* (lieska), *Ulmus* (brest) a veľké množstvo *Clematis vitalba* (plamienok plotný). Kilometer od lokality smerom na západ je široký pás dubových lesov s drevinami: *Quercus* (dub), *Acer*, *Carpinus*, *Tilia* a *Ulmus*. Polia, pasienky sa v bezprostrednej blízkosti jaskyne nenachádzajú. Ich zvyšky, dnes neobrábané, sú však prítomné 250 m od jaskyne hore, na sklonenom svahu, ktorý je dosažiteľný chôdzou po prudkej strmine nad jaskyňou.

POZNATKY O VÝVOJI LESNEJ VEGETÁCIE V MIKROREGIÓNE

Zloženie a vývoj lesnej vegetácie územia v minulosti približuje palynologický diagram na lokalite Cerové - Lieskové (Krippel 1986). Rašelinisko je situované do podhoria Karpát v geomorfologickom celku Podmalokarpatská zníženina, v dnešnom území lužných lesov nížinných a slatín. Od lokality Dzeravá skala je vzdialé okolo 15 km severozápadným smerom. Palynologické poznatky sú bez rádiokarbónového datovania. Rašelina pochádzala podľa E. Krippela (1986) z klimatických fáz: alleröd, dryas III, preboreál, boreál a atlantik. Chladná klíma s otvorenou krajinou s trávnatými porastmi a malými ostrovmi stromovej vegetácie je doložená okrem iných znakov výrazne prevládajúcimi peľovými zrnamenami stromov *Pinus* (borovica) a *Betula* (breza) a prítomnosťou ďalších stromov a krov, ako sú *Salix*, *Alnus*, *Corylus*, od allerödu až po boreál. Od atlantika sa spektrum výrazne mení v prospech peľových zrn dokladajúcich prítomnosť lesnej vegetácie zmiešaných dubových porastov (QM) s výrazným zastúpením *Pinus* (borovica). Palynologicky boli zaznamenané aj peľové zrná *Picea* (smrek), ktoré v jednotlivých klimatických fázach boli alebo neboli prítomné v krajinе. Ďalšie, ktoré nevytvárajú zapojené krivky, sa chápu ako diaľkové nálety. Z dryasu III a boreálu k nim patria peľové zrná QM a z dryasu III tiež *Fagus* a *Abies* (jedľa). Pre vytvorenie obrazu o vegetácii v starších klimatických fázach, počas geologických období mladý a stredný pleniglaciál, dnes nemáme v mikroregióne palynologické poznatky.

Uhlíky, ktoré na výskume jaskyne Dzeravá skala v päťdesiatych rokoch získal F. Prošek a datoval ich ako gravettien a szeletien, analyzovala a publikovala V. Knebllová (1954). Z gravettienských vrstiev opisuje nálezy *Abies*, *Fagus*, *Picea*(?) a *Pinus*. Z vrstiev szeletieni uvedza nálezy *Abies*, *Pinus*, *Fagus*.

POZNATKY O VÝVOJI LESNEJ VEGETÁCIE V MAKROREGIÓNE

Palynologické poznatky

Pre rekonštrukciu vzhľadu krajiny, na území západne od Karpát a priľahlého územia Moravy, môže poskytnúť údaje palynológia pracujúca s prirodzenými, predovšetkým rašelinovými sedimentmi z lokalít Vracov, Dvůr Anšov, Mistřín (Svobodová 1987; 1988; 1989; 1991; 1997), Jablunka, Černovír (Jankovská 2003) a vychádzajúca z poznatkov na pôdnych sedimentoch z archeologických lokalít Stránská skála, Kůlna, Dolní Věstonice, Barová jeskyně (Svoboda 1991; 1999).

Uvedené poznatky, získané pre stredný pleniglaciál, vrchný pleniglaciál, neskôr glaciál a pre holocén, širšie zhodnotili M. Hajnalová a E. Hajnalová (2005).

Na základe študovaných palynologických poznatkov je zrejmé, že pre nami sledované obdobie v Dzeravej skale, ktoré zasahuje fázy začadnenia a ústupov ľadovcov až po holocénu klímu v atlantiku, je charakteristický vývoj vegetácie v opakujúcich sa cykloch od otvorennej tundrovitej krajiny po roztrúsené až zapojenejšie lesné porasty (pozri Hajnalová/Hajnalová 2005). Počas týchto zmien vegetácie sa v palynologických diagramoch uvádzajú dreviny *Pinus*, *Betula*, *Salix*, ktoré v peľových diagramoch z vymenovaných lokalít dominujú. K ďalším, ktoré sa vyskytovali v zapojených aj prerušovaných krivkách počas celého obdobia od stredného a vrchného pleistocénu, neskôr glaciálu až po holocén, pristupujú *Juniperus* (borievka), *Corylus* a vo väčších nadmorských výškach aj *Larix* (smrekovec) a *Picea*. Výskyt peľu ostatných drevín - prvkov zo zmiešaných listnatých lesov (peľové spektrum QM) - sa v palynologických prácach zasahujúcich pleniglaciál chápe predovšetkým ako diaľkový nálet, prípadne sa nekomentuje.

Antraktotomické poznatky

Územne najbližšie k lokalite Dzeravá Skala sú uhlíky *Abies*, *Picea*, *Coniferaea* indet (nerozlišiteľné ihličiny) z lokality Sobotište, poloha od „Doliny Trnavské“, ktoré získal J. Bárta v roku 1979 z kultúrnych vrstiev datovaných iba s pravdepodobnosťou ako stredný paleolit (Hajnalová/Krippel 1984).

Dnes evidujeme zo Slovenska nálezy zvyškov drev zo stredného a mladého paleolitu z lokalít Bojnica I, Diva, Ilava, Kráľová nad Váhom, Križo-

vany nad Dudváhom, Nitra-Čermáň I, Nitra-Čermáň III, Nemšová, Nové Mesto nad Váhom-Mnešice, Piešťany-Banka-tehelňa, Piešťany-Banka-miestna tehelňa, Piešťany-Moravany-Dlhá, Piešťany-Moravany-Noviny, Piešťany-Moravany-Podkovica, Piešťany-Moravany-Žakovská, Piešťany-Moravany-? (nález z roku 1935), Prašník, Radošina-Čertova pec, Radošina-Hliník, Ružindol, Santovka, Sobotište, Svodín-Szorontajo Gödör, Svodín-Faratik, Trenčín, Veľké Kostoľany, Veľké Lutince, Vlčkovce, Zvončín (Hajnalová/Krippel 1984). Iba veľmi málo uhlíkov pochádzajúcich zo západného Slovenska má všetky potrebné prírodrovedné aj archeologické údaje na to, aby mohli priamo vypovedať o histórii vegetácie a o klimatických zmenách. Žiaľ, táto prácne vytvorená archeobotanická databáza, pozostávajúca z viac ako 130 nálezových komplexov na 29 vymenovaných archeologických lokalitách, doteraz predstavuje pri hodnotení iba určité pozadie vedomostí, bez možnosti charakterizovať konkrétné klimatické oscilácie.

V nasledujúcom zozname uvádzame nálezy zvyškov dreví, z kolekcie ktorých pochádza datovanie C^{14} , prípadne zo susedných polôh, ktoré sú archeologicky zhodne označené.

1. Nitra-Čermáň (okr. Nitra), poloha I; archeologický výskum J. Bárta (1961); datovanie: gravettien; dátum C^{14} : 22860 ± 40 BC (GRN 2449); analyzoval E. Krippel (Hajnalová/Krippel 1984); nálezy: *Abies*, *Pinus mugo* (borovica horská), *Pinus* sp., *Quercus*, *Coniferae* indet.
2. Nitra-Čermáň (okr. Nitra), poloha II; archeologický výskum J. Bárta (1963); datovanie: gravettien; dátum C^{14} : ?; analyzovala E. Hajnalová (Nález, správa 8853 v AÚ SAV, Nitra); nálezy: cf. *Abies*, *Pinus* cf. *mugo*, *Pinus*, *Coniferae* indet.
3. Nemšová (okr. Trenčín), poloha Kopánka; archeologický výskum J. Bárta (1958); datovanie: gravettien; dátum C^{14} : 28570 ± 1345 BC (GRN 2470); analyzoval E. Krippel (Hajnalová/Krippel 1984); nález: *Pinus*.
4. Moravany (okr. Piešťany), poloha Žákovská; archeologický výskum J. Hromada (1991, 1992); datovanie: epigravettien; dátum C^{14} : $18\ 100 \pm 350$ (Gd 4915); analyzovala M. Lityńska-Zajac (Hromada/Kozłowski et al. 1995); nálezy: *Pinus sylvestris* (borovica lesná), *Taxus baccata* (tis obyčajný), *Coniferae* indet.
5. Moravany (okr. Piešťany), poloha Žákovská; archeologický výskum J Skutil (1935); datovanie: gravettien (ústna informácia J. Bárta); dátum C^{14} : ?; analyzoval A. Fietz (Hajnalová/Krippel 1984); nález: *Pinus*.
6. Moravany (okr. Piešťany), poloha Lopata II; archeologický výskum J. Hromada (1991, 1992); datovanie: gravettien; dátum C^{14} na kostrovom materiáli: A 21400 ± 610 (Gd 9246), B 24100 ± 800 (Gd 10 555); analyzovala M. Lityńska-Zajac (Kozłowski 1998); nález: *Pinus*.

7. Kašov (okr. Trebišov), poloha I - spálenisko; archeologický výskum L. Bánesz (1956); datovanie: gravettien; dátum C^{14} (Hromada et al. 1995) 18600 ± 390 (Gd 6569); analyzoval E. Krippel (Hajnalová/Krippel 1984); nález: *Pinus*.

8. Radošina (okr. Topoľčany), poloha Čertova pec; archeologický výskum J. Bárta (1955-1959); datovanie: szeletien; dátum C^{14} : 38320 ± 2480 (GRN 2438); analyzovali E. Krippel aj E. Hajnalová (Hajnalová/Krippel 1984); nálezy: *Pinus*, *Alnus*, *Fagus*, *Quercus*.

Zo západného Slovenska boli v antraktomickej zvyškoch z osídlenia moustérienskou kultúrou (mladšia časť stredného paleolitu) prítomné *Pinus*, *Pinus mugo*, menej často sa vyskytovali *Abies* a *Picea*. Na lokalite Bojnice I, ktorú do rovnakej doby zaradila L. Kaminská (2003), sa našli oveľa teplomilnejšie dreviny: *Acer*, *Corylus*, *Fagus*, *Fraxinus*, *Populus* (topoľ), *Salix*, *Viburnum* (kalina) a *Quercus* (Hajnalová/Krippel 1984). Lokality nie sú radiokarbónovo datované. Ako uvádzajú E. Hajnalová a E. Krippel (1984), nálezmi je ich pôvod označený ako würm 1, würm 1(?). Do mladšej časti stredného paleolitu patrí aj ohnisko z východoslovenskej lokality Hôrka-Ondrej (plocha A) s druhmi *Alnus*, *Carpinus* a *Coniferae* indet. (Hajnalová/Hajnalová 2000).

Radiokarbónovo datované zvyšky dreví z osídlenia szeletienskou kultúrou (staršia fáza mladého paleolitu) sú známe z lokality Radošina-Čertova pec. Zvyšky uhlíkov z tejto lokality, ako aj z ďalších lokalít západného Slovenska patria k rodom *Pinus*, *Betula* a *Alnus* - druhom dominujúcim v petrových diagramoch, ale tiež k druhom ako *Taxus*, *Fagus*, *Quercus*, *Acer*, *Fraxinus*. Posledne menované dokladajú klimaticky vhodnejšie podmienky. Lokality nie sú radiokarbónovo datované a ich pôvod je označený nálezmi ako würm 1-2 (pozri Hajnalová/Krippel 1984).

Dreviny z osídlenia gravettienskou kultúrou (mladý pleniglaciál a neskôrý glaciál) boli zastúpené predovšetkým druhmi *Pinus* alebo *Pinus mugo*, ako ukazuje sedem sídlisk datovaných radiokarbónom. Boli tam však prítomné tiež uhlíky *Taxus baccata*, *Abies* a *Quercus*. Nálezy môžu ukazovať, že lokality boli osídľované nie len v chladných, ale aj v teplejších klimatických fázach. Potvrdzujú to aj nálezy z nedatovaných sídlisk, ktorých pôvod bol nálezmi označený ako würm 2-3, prípadne würm 3 (Hajnalová/Krippel 1984). *Salix*, *Alnus* a *Fraxinus* môžu pochádzať od vodných tokov, *Acer*, *Corylus* a *Fagus* zo stráni, na ktorých boli paleolitické lokality situované. Na teplé klimatické oscilácie v období osídlenia gravettiennom upozorňuje aj J. Svoboda (1999, 152).

NÁLEZY ZVÝŠKOV DREVÍN Z DZERAVEJ SKALY

Veľkosť jednotlivých úlomkov drev z preosievania bola priemerne $0,5 \times 0,5 \times 0,5$ cm. Uhlíky z preplavovania boli pod hranicou volenou pri tradičnom určovaní. Preto sa na analýzu vzali aj veľmi malé uhlíky, menšie ako $0,3 \times 0,3 \times 0,3$ cm. To spôsobilo, že v niektorých prípadoch sa dali rozlíšiť iba ako listnaté a ihličnaté drevo, alebo ako neidentifikovateľné úlomky (915 kusov). Ani v jednom nálezovom komplexe nebolo možné objem ani váhu uhlíkov z jednotlivých nálezových komplexov vyjadrovať čiselnými údajmi, pretože tieto hodnoty neboli merateľné (bližšie v Nález. správach 15097/003 a 15379/004 v AÚ SAV, Nitra).

Z pleistocénnych vrstiev nepoznáme v Dzeravej skale uhlíky z ohnísk. Všetky zvyšky drev sa našli rozptýlené. Nemôžeme si byť preto istí, či reprezentujú uhlíky z dreva zámerne prineseného do jaskyne, spáleného na ohnískách a následne rozfúkaného po jaskyni, alebo či sú to uhlíky z lesných požiarov, ktoré sa do jaskyne dostali z okolia. V oboch prípadoch však predstavujú zvyšky okolitej vegetácie. Nezuhodené zvyšky drev boli vo vrstvách 9, 9/11 a 11, kde sa nachádzali aj nezuhodené zvyšky listov. Zároveň to boli polohy

najbohatšie na uhlíky (Hajnalová/Hajnalová 2005). Je metodicky poučné, že vhodnými terennými postupmi je možné aj z paleolitického krátkodobého osídlenia získať zaujímavú, hoci pri analýzach časovo veľmi prácu archeobotanickú databázu.

Zuhodené zvyšky drev boli zatriedené do 13 botanických taxónov a nezuhodené drevo do 6 taxónov (tabela 1). V súbore 246 kusov rozlišiteľných úlomkov sa zistili rody *Acer*, *Fagus*, *Ulmus*, *Quercus*, *Pinus*, *Picea*, *Abies*, *Prunus* (trnka), *Corylus*, *Viburnum*, *Cornus* (drieň). Stovky úlomkov tvorili nerozlišiteľné listnaté a ihličnaté drevo. Zaraďanie jednotlivých nálezov zvyškov drev podľa archeologickej datovaných vrstiev je uvedené v predchádzajúcom príspevku (Kaminsk/Kozłowski/Svoboda 2005, 1-26).

Dá sa povedať, že zvyšky po používaní dreva ostali v jaskyni iba v niektorých vrstvách, aj to nie v rovnakej koncentrácií. Nezískali sa z vrstiev 8 a 10, pričom z vrstvy 8 pochádzajú archeologicke artefakty. Ojedinelé zvyšky boli vo vrstvách 4, 4a, pri ktorých sa hovorí o krátkodobých návštěvach jaskyne. Najbohatšie boli vo vrstvách 9 a 11. Pri týchto vrstvach sa dá predpokladať, že môžu prípadne pochádzať aj z viacerých fáz osídlenia. Uhlíky v týchto vrstvach boli rozptýlené vo vrstvach hrubých až 70 a 75 cm. Pozoruhodná je v tomto

Tabela 1. Zvyšky drev z jaskyne Dzeravá skala podľa vrstiev, hĺbok a rodov drevín.

Vrstva	Hĺbka (cm)	Uhlíky												Nezuhodené drevo					
		<i>Acer</i> - javor	<i>Quercus</i> - dub	<i>Ulmus</i> - brest	<i>Fagus</i> - buk	<i>Prunus</i> - trnka	<i>Cornus</i> - drieň	<i>Corylus</i> - lieska	<i>Viburnum</i> - kalina	Listnaté drevo	<i>Picea/Abies</i> - smrek/jedľa	<i>Picea</i> - smrek	<i>Pinus</i> - borovica	Ihličnaté drevo	Ihličnaté	Listnaté	<i>Acer</i> - javor	<i>Fagus</i> - buk	<i>Ulmus</i> - brest
4	75-85				1														
5	80-105	cf. 1		2															
4a	90-115																		
5a	100-150													1	2				
6,7	95-140				1						4	1	2		7				
8																			
9	105-180	2				1				7	2		4	103	15	1			
9/5a	140-170					1								1	2				
9/11	180-190															1	4		
10																			
11	190-200							2	2	12				52	6				
11	200-220				6					6			41	5	6				
11	220-240					2								6					
11	240-260		1		2				6				2		8	cf. 2	cf. 1	1	
12	260-280											1			2				cf. 2

smere vrstva 11, kde sa zhoduje charakteristika vegetácie, utvorená na základe mikrofauny (otvorená stepná krajina v chladnejších častiach posledného glaciálu - pozri Kaminská/Kozłowski/Svoboda 2005, 1-26), iba pre nálezy uhlíkov v hĺbkach max. do 240 cm (tabela 1). Nižšie polohy (240-260 cm) ukazujú na klímu vhodnú aj pre existenciu listnatých stromov *Quercus*, cf. *Acer*, cf. *Ulmus*, teda na klímu oveľa teplejšiu, prípadne aj vlhkejšiu.

Pri podobných úvahách je potrebné však zohľadňovať napríklad aj objem preplavenej a preosiatej hliny, počet odobratých vzoriek z jednotlivých vrstiev a pod. (pozri Hajnalová/Hajnalová 2005).

DISKUSIA

Zuhol'naté zvyšky dreví zo stratigraficky definovaných vrstiev na archeologických lokalitách možno vo všeobecnosti použiť pri rekonštrukcii dobového zázemia. Uhlíky z paleolitu sú artefakty, ktoré po sebe zanechal človek používajúci oheň v konkrétnom čase. Drevo sa naň zbieralo v blízkom okolí sídlisk, preto botanický súpis taxónov drevín môže poslúžiť ako doklad o drevinách prítomných v okolí lokality. V prípade, ak sú samotné uhlíky priamo radiokarbónovo datované, alebo je datovaný pôdny komplex, z ktorého pochádzajú, vedia uhlíky doložiť aj úseky príslušnej klimatickej oscilácie.

Zuhol'naté rastlinné zvyšky neboli použité pre získanie údajov o datovaní z lokality Dzeravá skala. Z 11 radiokarbónových dát kostrového materiálu z lokality (pozri predchádzajúci príspevok Kaminská/Kozłowski/Svoboda 2005, 1-26), je možné iba jeden údaj priamo vzťahovať aj pre archeobotanické dátá, lebo kosti pochádzajú z rovnakého archeologického kontextu ako uhlíky. Je to údaj 36920 ± 470 BP z vrstvy 11 sektoru F13 pracovnej plochy PP2, z hĺky 200-210 cm. Päť vzoriek na datovanie pochádza z kontextov, kde absentujú archeobotanické nálezy. Päť ďalších kontextov na datovanie pochádza z roku 2003, keď sa archeobotanické nálezy už nezískavalí. Táto skutočnosť výrazne limituje vyjadrovacie možnosti antrakotomickej materiálu, ktorý nemôže poukazovať na konkrétnu klimatickú osciláciu.

Ak uvažujeme, že radiokarbónové datovanie kostí z určitej definovanej vrstvy v jaskyni Dzeravá skala je platné aj pre artefakty pochádzajúce z danej vrstvy, môžeme vyhodnotiť antrakotomickej nálezy v archeologických súvislostiach a veľmi okrajovo aj v klimatických súvislostiach. O takéto vyhodnotenie sa pokúsime.

Na základe palynologických diagramov z lokalít spomínaných v texte, a to v menších nadmorských

výškach (do 220 m), môžeme predpokladať, že počas stredného a mladšieho pleniglaciálu a v neškorom glaciáli, teda v čase striedania zaľadnení a dôb medziľadových, sa v krajine striedala bezlesná, riedko aj zapojenejšie zalesnená krajina. To znamená, že v období teplejších a vlhších oscilácií boli prítomné v rôznom zapojení lesov stromy a kry *Pinus*, *Betula*, *Alnus*, *Salix*, *Picea*, prípadne *Larix* a *Corylus* (sumárne pozri Hajnalová/Hajnalová 2005). Peľové zrná ako *Quercus*, *Ulmus*, *Acer*, *Tilia* sa považujú za importované.

Palynologické poznatky z väčších nadmorských výšok na západnom Slovensku ani na Morave nepoznáme.

Zo severovýchodného Slovenska sú známe údaje z lokalít Sivára a Šafárka, z nadmorských výšok okolo 600 m (Jankovská 2003). Sortiment drevín pozostával z *Larix*, *Pinus cembra* (borovica limbová), *Pinus sylvestris*, *Betula*, *Betula nana* (breza plazivá) a *Salix*, zriedkavejšie boli *Alnus* a *Picea*, teda, výrazne sa neodlišoval od drevinovej skladby z nižších nadmorských výšok. Pristúpili k nemu rody znášajúce aj dnes extrémne klimatické podmienky. Peľové zrná ako *Quercus*, *Ulmus*, *Acer* a *Tilia* sa z tohto územia tiež samozrejme považujú za import.

Na základe poznatkov palynológie neprekupujú v nadmorských výškach okolo 450 m (vchod do jaskyne Dzeravá skala) archeobotanické nálezy ihličnatých drevín ako *Picea*, *Abies*, prípadne *Pinus* a neidentifikovateľné ihličnaté dreviny. Dokladajú sice chladné klimatické fázy pleistocénu, ale predsa len vhodné na rast stromov. Na druhej strane v porovnaní s palynológiou zvyšky dreví z listnatých drevín ako *Ulmus*, *Acer*, *Quercus*, prípadne *Fagus* z niektorých vrstiev stredného a vrchného pleniglaciálu z jaskyne Dzeravá skala sú veľmi prekvapivé. Ak porovnáme poznatky z prirodzenej lesnej vegetácie a poznatky z dnešnej antropicky ovplyvnenej vegetácie s archeobotanickými nálezmi z Dzeravej skaly, zisťujeme zhodu. V archeobotanickom zozname drevín sa stretávame s rodmi, ktoré aj dnes v lesnej vegetácii dominujú v širšom zázemi archeologickej lokality a pritom pochádzajú z klímy doby ľadovej.

Natíska sa tu otázka, či sa získanými údajmi nepotvrdila lokalita so skutočným výskytom listnatých drevín, ktoré sa objavujú v peľových diagramoch ako importovaný nálet. Podobných poznatkov je zo Slovenska viac, kým však nebudú aj týmto otázkam venované zámerné štúdie palynologické aj antrakotomicke, samotné uhlíky možno zatiaľ komentovať iba v archeologických súvislostiach.

ZÁVER

Ak porovnáme distribúciu kamenných nástrojov a uhlíkov v jednotlivých vrstvách, je zrejmé, že spolu korešpondujú. Preto si myslíme, že uhlíky s najväčšou pravdepodobnosťou odrážajú aktivitu človeka v jaskyni. Podľa archeologických poznatkov bolo osídlenie v jaskyni vždy krátkodobé. Na základe tohto predpokladu vyvodzujeme, že jaskyňa bola osídlená len v najteplejších obdobiach jednotlivých klimatických fáz, počas ktorých bolo rozšírenie stromových porastov alebo zapojených lesov v okolí možné.

Nálezy zvyškov driev z Dzeravej skaly výrazne doplnili dnešnú známu antrakotomickú databázu zo stredného a mladšieho paleolitu Slovenska.

Znova poukázali na skutočnosť, že je potrebné uvažovať v určitých klimatických fázach, teda aj v jednotlivých archeologických fázach v gravettiene, aurignatiene aj micoquine, prípadne szelletiene na juhozápadnom Slovensku s krajinou porastenou lesnou vegetáciou, s listnatými opadavými drevinami a kŕkmi. Iba radiokarbónové datovania môžu povedať, v ktorých úsekoch pleniglaciálu a neskorého glaciálu takúto skutočnosť možno predpokladať a iba palynologické diagramy vedia aj rozsah takýchto lesov určiť.

Jediné radiokarbónové datovanie kostí, ktoré možno archeobotanicky použiť (36920 ± 470 BP), ukazuje, že klíma vhodná na prítomnosť zmiešaných listnatých lesov bola sedimentačne staršia (nachádzala sa v hĺbke o 30 až 40 cm nižšie).

LITERATÚRA

- Hajnalová/Hajnalová 2000* - E. Hajnalová/M. Hajnalová: Reconstruction of Riss-Würm vegetation in Hôrka-Ondrej region, based on plant imprints and charcoals recovered from geological layers of the local travertine mound. In: L. Kaminská (Ed.): Hôrka-Ondrej. Research of a Middle Paleolithic Travertine Locality. Nitra 2000, 159-171.
- Hajnalová/Krippel 1984* - E. Hajnalová/E. Kippel: Katalóg paleobotanických nálezov z paleolitu Slovenska. Acta Interdiscipl. Arch. 3. Nitra 1984, 304-317.
- Hajnalová/Hajnalová 2005* - M. Hajnalová/E. Hajnalová: Archaeobotanical Fragment Studies from Dzerava Skala. Nepublikovaná práca. Nitra 2005.
- Hromada/Kozłowski et al. 1995* - J. Hromada/J. K. Kozłowski/S. W. Alexandrowicz/L. Banesz/B. Kazior/H. Kubik/M. Lityńska-Zająć/M. Pawlikowski/A. Pazdur/K. Sobczyk/J. Trabska: Complex of Upper Palaeolithic Sites near Moravany, Western Slovakia, I. Moravany-Žákovska (Excavations 1991-1992). Kraków 1995.
- Jankovská 2003* - V. Jankovská: Vegetační poměry Slovenska a Českých zemí v posledním glaciálu jako přírodního prostředí člověka a fauny. In: Ve službách archeologie 4. Brno 2003, 186-201.
- Kaminská 2003* - L. Kaminská: Die Mittelpaleotische Besiedlung der Slowakei. In: Veröff. Landesamt. Arch. Sachsen-Anhalt. Landesmus. Vorgesch. 57 [Festschr. Dietrich Mania]. Halle/Saale 2003, 289-296.
- Kaminská/Kozłowski/Svoboda 2005* - L. Kaminská/J. K. Kozłowski/J. A. Svoboda: Paleolitické osídlenie jaskyne Dzeravá skala pri Plaveckom Mikuláši. Výsledky výskumu v rokoch 2002-2003. Slov. Arch. 53, 2005, 1-26.
- Knebllová 1954* - V. Knebllová: Fytopaleontologický rozbor uhlíků z paleolitického sidliště v Dolních Věstonicích. Anthropozikum 3, 1954, 297-299.
- Kozłowski 1998* - J. K. Kozłowski (Ed.): Complex of Upper Palaeolithic Sites near Moravany, Western Slovakia. II. Moravany-Lopata II (Excavations 1993-1996). Kraków 1998.
- Kippel 1986* - E. Kippel: Postglaciálny vývoj vegetácie Slovenska. Bratislava 1986.
- Michalko a kol. 1986* - J. Michalko a kol.: Geobotanická mapa ČSSR. Slovenská socialistická republika. Bratislava 1986.
- Svoboda a kol. 1991* - J. Svoboda a kol.: Paleolit Moravy a Slezska. 2. Brno 1991.
- Svoboda 1999* - J. Svoboda: Čas lovčů. Dějiny paleolitu, zvláště na Moravě. Brno 1999.
- Svobodová 1987* - H. Svobodová: Pylová analýza půdního horizontu ze Stránské Skály II. Arch. Rozhledy 39, 1987, 383-385.
- Svobodová 1988* - H. Svobodová: Polleanalytische Untersuchung aus der Kůlna-Höhle. Anthropos 24, 1988, 209-214.
- Svobodová 1989* - H. Svobodová: Rekonstrukce přírodního prostředí a osídlení v okolí Mistřína. Palynologická studie. Pam. Arch. 80, 1989, 188-206.
- Svobodová 1991* - H. Svobodová: Pollen analysis of the Upper Paleolithic triple burial at Dolní Věstonice. Arch. Rozhledy 43, 1991, 505-510.
- Svobodová 1997* - H. Svobodová: Die Entwicklung der Vegetation in Südmähren (Tschechien) während des Spätglazials und Holozäns - eine palynologische Studie. Verhand. Zool.-Bot. Ges. Österreich 134, 1997, 317-356.

Rukopis prijatý 16. 2. 2005

Mgr. Mária Hajnalová, PhD.
Archeologický ústav SAV
Akademická 2
SK-949 21 Nitra
maria_hajnal@yahoo.com

Ing. Eva Hajnalová, DrSc.
Archeologický ústav SAV
Akademická 2
SK-949 21 Nitra
nrauhaje@savba.sk

Wood remains from Palaeolithic site of Dzeravá skala and their interpretation

Hajnálová Mária - Hajnálová Eva

SUMMARY

The main aim of this study was to evaluate an assemblage of charred and mineralised fragments of wood from Palaeolithic layers of Dzeravá Skala cave (Malé Karpaty mts., western Slovakia) and correlate those with existing knowledge of Pleistocene vegetation, derived mostly from pollen, charcoal, sediment, and mollusc studies.

The studied assemblage originates from a revision archaeological excavation of the cave undertaken in 2002 (Hajnálová/Hajnálová 2005). The studied wood fragments were retrieved from systematically collected soil samples processed by water flotation or hand retrieved from dry sieved sediments.

Generally, plant macroremains (wood fragments and seeds of plants) were at Dzeravá Skala cave collected from contexts dating from Paleolithic to Medieval period. Subject to this article is only part of the assemblage, samples and remains obtained from layers 4-12 representing sediments dated to Paleolithic period, various Pleistocene climate phases. Individual, short occupation phases of the cave, from which our wood remains originate from, belong to Micoquian, Aurignacian and gravettian cultures and are dated by radiocarbon to period between $47\,000 \pm 2300$ BP (OxA-13859) to $25\,050 + 540/-510$ BP (GrA-22756).

The charred wood fragments, present in most of the excavated layers, were scattered individually. They did not form any clusters, which could be interpreted as the remnants of hearths. Thus, we can not be certain whether they represent the residues of wood intentionally used as fuel and subsequently scattered on the cave floor, or come from outside forest fires. However, for both cases it does reflect the surrounding vegetation.

Uncharred wood remains were only present in the lower layers. They originate from the same taxa as those identified in the charred fragments, therefore they are evaluated together with charred fragments.

Taxa of wide ecological amplitude like *Pinus* sp., *Betula* sp. and *Salix* sp., which are able to cope with warm as well as cold conditions, are present throughout the entire sequence.

Ecologically more specific taxa (Table 1) indicate that at least four different vegetation types are present in the profile. Surprisingly, warm-demanding oak forest vegetation with pine (requiring similar conditions as during the Holocene) occurred in the lowermost excavated layers 12 and 11. Beech, or other mixed deciduous forest

vegetation occurred in layers 6, 5 and 4. Coniferous taiga vegetation with larch and spruce has been recognized in layers 9/5a and 6/7 and tundra or forest tundra vegetation in layer 9.

This shows that the surrounding vegetation of the cave has undergone a series of changes. Most probably, these changes reflect climatic oscillations.

It might seem surprising that our wood fragments data show the existence of forests (or at least tree growth) in the vicinity of the cave in every layer except layer 9. This is in opposition to the evidence from the pollen analyses (from the wider area), molluscs, sediments and animal bones from the cave. All these lines of evidence suggest the existence of several different types of deforested landscape. Only rarely do they indicate the existence of forests or forest growths.

However, when comparing the distribution of stone artefacts in the individual layers, in most cases they correspond to the distribution of the charcoal. Based on this it seems that Dzeravá Skala cave was only occupied during the most favourable climatic conditions during different climate phases, when enclaves of forest growths, if not continuous forests were established in the area.

Resuming this, it is clear, that the macro botanical data from Dzeravá Skala cannot be seen as showing a continuum, but instead a mosaic of individual events. Palaeoenvironmental information of the periods unrecognized in botanical data could be detected from the results of soil and zoology studies from the cave.

The charcoal data indicates that the cave vicinity, the foothills of the Malé Karpaty mts. and the adjacent river valleys, were refuges of tree vegetation during certain (relatively short-term?) periods of the Pleistocene. Various types of forest formations, varying from open to continuous forest growths of coniferous as well as deciduous trees, covered the landscape. These might be the sources of pollen of species like *Quercus*, *Ulmus*, *Acer* and *Fagus*, which are found in small quantities in pollen profiles and interpreted as long-distance pollen.

Table 1. Dzeravá Skala. Wood fragments according to layers and taxa (uhľiský = charred fragments; nezuholnaté drevo = uncharred fragments, vrstva = layer).

SPÄTALTENEZITLICHE WAFFEN UND AUSRÜSTUNG IM NÖRDLICHEN TEIL DES KARPATENBECKENS*

KAROL PIETA

The outline of weapons, harness and chosen parts of horse rider's accoutrements from the Late La Tène period (C2-D) to the beginning of the Roman period (Eggers B1a) found on the territory of Slovakia. The attempt to divide the weapons according to their typology and to provide more detailed chronology within the Celtic, Dacian and German settlements as well as in the region of Púchov culture. Majority of artefacts is represented by distance weapons (arrows, spears, balls) that were excavated at settlement sites what is limiting as far as their dating concerns.

EINLEITUNG

Zu den Grundelementen des Lebens von den vorzeitigen Gemeinschaften gehörte der Kampf, der über ihr Dasein bzw. Nichtsein entschied. Seine individuellen und kollektiven Äußerungen profilierten grundlegend die Gesellschaft sowohl im Krieg als auch im Frieden und wirkten bei ihrer wirtschaftlichen und politischen Orientierung wie auch bei sozialen, ethischen und geistigen Erscheinungen mit. Nicht umsonst wurden hauptsächlich Gewalttaten, Siege und Niederlagen in ältesten schriftlichen Quellen verzeichnet. Die Kriegsanthropologie von den alten Gemeinschaften gehört jedoch nicht zu den häufig besprochenen Themen in der Forschung und gerade auf den Gebieten mit beschränkter Quellenbasis darf dieses Thema für die modellhafte Auffassung der alten Konflikte besonders aufschlussreich werden (Keeley 1996; Vencl 1979; 1984a; 1984b).

Potenzial und Charakteristiken des Militärwesens, d. h. der Art und Weise, wie militärische Operationen bestimmter Gemeinschaften geführt werden, waren nachhinein durch wirtschaftliche, soziale, aber auch durch traditionalistische und ethno-geschichtliche Aspekte beeinflusst. Diese Aspekte hatten dann mitsamt den Interaktionen mit der umliegenden Welt einen deutlichen Einfluss auf die Bildung und Modifikation der organisatorischen, materiellen, strategischen Teile des Komplexes der Aktivitäten und Realien, die Militärwesen genannt werden. Was die Frühgeschichte betrifft, stehen uns neben archäologischen Quellen auch relativ zahlreiche, wenn auch lückenhafte geschichtliche Informationen über keltische, germanische oder dakische Kämpfer, Heere und

Kriege zur Verfügung. Die Informationen stammen vorwiegend aus anderen als Mitteldonaugebieten. Über die keltische Ausrüstung verfügen wir über Informationen von mehreren griechischen und römischen Autoren. Besonders interessant sind Beschreibungen der keltischen Waffen bei Strabon (4, 4, 3: lange Schwerter, Lanzen, Madaris genannte Speere, andere, dem römischen Pilum ähnliche Speere, Bogen und Schleuder) und bei Diodor (5, 30, 2-4), der die Informationen Poseidonios entnommen hat (Helme, Kettenpanzer, lange Schwerter, Lanzen mit langen Spitzen - Herrmann 1988, 486, 507). Dank Beobachtungen von Caesar haben wir eine ziemlich klare Vorstellung über Waffen, Heeresorganisation und Kampfweise von gallischen Kelten, Inselkelten und teilweise auch von swebischen germanischen Stämmen. Eine Reihe von Erkenntnissen liefern auch ikonographische Quellen, besonders spätrepublikanische und augusteische Trophäendarstellungen.

Es existieren mehrere Informationen über Waffen und dakisches Heer aus der Burebista- und Decebal-Zeit, und zwar aus literarischen und ikonographischen Quellen und natürlich auch auf Grund zahlreicher, jedoch nicht immer gut veröffentlichter archäologischer Grabungen. Die Ereignisse, die sich an den Aufenthalt dieses Volkes im oberen Theißgebiet und im Mitteldonauraum binden, wurden in den antiken Quellen nur am Rande behandelt. Am wenigsten wissen wir über die weiteren Bewohner auf unserem Gebiet, die nördlich der Donau im Karpatenmassiv lebten.

Die frühgeschichtliche Zeit mit ihren komplizierten machtpolitischen und ethnischen Verhältnissen war von Kriegskonflikten durchwoven,

* Diese Studie entstand im Rahmen des Forschungsprojektes der VEGA-Agentur Nr. 2/3172/23.

die (ohne die schriftlichen Quellen zu erwähnen) sich hinter den Grenz- bzw. Umbruchsetappen der archäologischen Periodisierung verstecken. Nur wenige von ihnen werden geschichtlich belegt. Die in den Analen niedergeschriebenen Zeugnisse belegen, dass die Züge von Kimbern, Teutonen, Haruden und weiteren germanischen Stämmen Ende des 2. Jh. die damalige Welt stark erschüttert haben. Für das mittlere Donaugebiet bedeutete dies eine ernste Beeinträchtigung von politischen Bindungen. Auch die damalige Siedlungsstruktur auf dem Gebieten, die mit germanischen Streifzügen in Kontakt geraten sind, wurde dadurch beeinflusst. Für die Folge dieses geschichtlichen Ereignisses kann mit gewissem Vorbehalt (außer der oft erwähnten Verschiebung von tschechischen Boiern in das Donaugebiet) auch der Untergang von frühen kleinkarpatischen und auch einigen mährischen Oppida gehalten werden.

Dakische Kämpfe mit Boiern und Tauriskern im mittleren Donaugebiet, die auch in den Strabons Kommentaren belegt sind, sind im archäologischen Kontext sehr wahrscheinlich durch die Zerstörung des Bratislavaer Oppidums in Erscheinung getreten, wie das auch im Stadtbereich entdeckte verbrannte Horizonte mit Skelettresten und zahlreiche Münzhorte belegen. Ungefähr um die Mitte des letzten Jahrhunderts der alten Zeitrechnung hört auf einmal die keltische Besiedlung im benachbarten Mähren auf und bei uns wurden gleichzeitig viele Burgwälle inmitten des Landes, im Gebirgsvorland der Karpaten, verlassen. Allerdings es fehlen bis jetzt - von zahlreichen Münzhorten abgesehen - archäologische Belege von Zerstörungshorizonten.

Mit Gewalteneignissen hängt ganz klar auch der großräumig beobachteter Untergang von Befestigungen der Púchov-Kultur zusammen, der mehrmals belegt wurde. In Liptovská Mara konnten zwei nacheinander folgende Zerstörungen des Burgwalls belegt werden, und zwar im Laufe der zweiten Hälfte des 1. Jh. v. Chr. und in den ersten Jahrzehnten der neuen Zeitrechnung. Besonders der letzte Horizont kann auf vielen nordslowakischen Burgwällen verfolgt werden und im archäologischen Kontext wird er von niedergebrannten Häusern und Befestigungen wie auch von Waffenfunden begleitet. Eben dieser Fundbestand erlaubt uns, die damalige Waffenausrüstung in diesem Teil unseres Gebiets genauer kennen zu lernen.

Nachdem die dakische Expansion Ende der 40er Jahre des letzten Jahrhunderts vor Chr. schwächer geworden war, verschoben sich die Nordgrenzen

des Königreichs Norikum bis hinter die Donau. Das Gebiet der Westslowakei oder zumindest der Streifen entlang der Donau, war kurz vor der Landnahme seitens der Germanen und vor der Entstehung des Limes Romanus mit dem Transdanubien verbunden und ist zusammen mit dem Norikum unter die Kontrolle der römischen Einheiten geraten. Auf dem bekannten Oppidum von Devín ist verlässlich auch die Anwesenheit des spätaugusteischen römischen Militärs und Negotiatoren belegt. Es ist wahrscheinlich, dass kurz vor der Besetzung des nördlichen Teils des Mitteldonaugebiets durch germanische Quaden in den 30er Jahren des 1. Jh. n. Chr. auf diesem Gebiet eine längere Zeit auch keltische Bevölkerung zusammen mit einer römischen Wacheinheit koexistierte, die das Vorfeld des pannonischen Hauptzentrums - Carnuntum - sicherte (Pieta/Plachá 1999).

QUELLEN

Das komplizierte ethno-soziale Bild des Ausklangs der Späteisenzeit spiegeln die überwiegend aus Waffenkollektionen und Ausrüstung bestehenden archäologischen Quellen zu diesem Thema nur wenig wider.

Spätlatènezeitliche keltische Gräber sind im mittleren Donaugebiet nicht vorhanden, womit eine wichtige Quelle zum gegebenen Thema fehlt. In den archäologischen Funden der Spätlatènezeit und vom Anfang der römischen Kaiserzeit treten in Mähren und in der Slowakei zur Zeit viel deutlicher Bestandteile der Przeworsk- und fruhswiebischen Kultur in den Vordergrund. Anhand der neuen Funde kann angenommen werden, dass an der komplizierten Entwicklung dieser kritischen Periode auch germanische Elemente einen Anteil genommen haben. Hierher gehören auch ältere Funde aus der West- und Nordwestslowakei. Es sind vor allem Gräber aus Ihrište und Cifer mit vollständiger Kampfausrüstung, die aus einem Schwert, Speer, Schild und aus weiterem Inventar bestand. Ähnlich wie die Grabfunde in benachbartem Mähren, werden auch diese Funde für den Beweis der Durchdringung von transkarpatischen Germanen in das Mitteldonaugebiet gehalten (Luczkiewicz 2001, 25-27). Vereinzelt werden Keramikfunde der spätlatènezeitlichen Przeworsk-Kultur auch auf den Siedlungen entdeckt (z. B. in Devín und Liptovská Mara).

Eine andere Situation wurde im oberen Theißgebiet mit dominanter Fundstelle Zemplín festgestellt. In der latène-römerzeitlichen Phase

des dortigen Gräberfeldes wurden mindestens 14 zum dakischen Kulturkreis gehörende Kriegergräber entdeckt. Sehr gut mit römischen Importen ausgestattete Grabinventare gehören ebenfalls in den Ausgang dieser Bestattungsphase.

Um das damalige Militärwesen näher kennenlernen zu können, müssen als Quelle *Siedlungsfunde* genommen werden. Es handelt sich hauptsächlich um Funde aus großen Donauzentren und aus spätaltenezeitlichen Befestigungen in den Karpaten. In zahlreichen Depots von Eisengegenständen im nördlichen Mitteldonaugebiet kamen einzelne Waffen nur in zwei Fällen vor (*Pieta 2000b*, 142). Die Anzahl der Waffen ist generell nicht groß und es wäre ziemlich kompliziert, anhand von Waffen Ausrüstungswerkstätte oder typische Ausrüstung des spätaltenezeitlichen Kämpfers aus dem mittleren Donaugebiet zu rekonstruieren.

Die Mehrheit der Waffen wurde einzeln in den Schichten und Objekten von Oppida-Fundstellen gefunden. Es gibt jedoch große Unterschiede, was das Vorkommen von Waffen betrifft. Es hängt bestimmt mit Länge der Besiedlung, Charakter der Fundstelle und schließlich auch mit Art und Weise ihres Untergangs zusammen. Im Vergleich zu den Funden der Púchov-Kultur ist das Vorkommen von Waffen in den westslowakischen Zentren relativ niedrig. Es überwiegen eindeutig Fernwaffen. Von typologisch relevanteren Typen, zu denen Hiebwaffen und Schutzausrüstung gehören, sind nur wenige Exemplare und deren Fragmente erhalten geblieben.

Das Gebiet der Púchov-Kultur im zentralen Teil der Westkarpaten ist durch eine Menge von Burgwällen, oft mit komplizierten Fortifikationssystemen, gekennzeichnet. Zum grundlegenden Ansiedlungstyp gehörten kleine Burgwallanlagen mit den Siedlungen am Fuß. Ähnlich wie im Donaugebiet, auch hier waren entscheidende Elemente der wirtschaftlichen und Siedlungsstruktur zentrale Burgwälle mit großen Siedlungsgagglomerationen. Es fehlen nicht einmal Burgwälle - „*castella*“ - der mittleren Größe. Da die Mehrheit der Befestigungen gleich nach der Zeitwende gewaltsam untergegangen ist, sind hier überall Kampfspuren, besonders Fernwaffen, Steine - Rollsteine, Pfeilspitzen, Speere und Schleuderprojektile, vorhanden.

Beschränkt können beim Studium der Ausrüstung aus der Endlatenezeit in diesem Raum auch *ikonographische Quellen* ausgenutzt werden. Es handelt sich vor allem um kleine Plastiken und Darstellungen auf den Münzen, die jedoch wegen ihres mythologischen und Kultcharakters und

Nachahmung von fremden Münzvorlagen der damaligen Realität nicht unbedingt entsprechen müssen.

Mit den Waffen werden wir vereinzelt auch auf den spätaltenezeitlichen karpatischen *Kultstätten* konfrontiert. Zwischen den Metallgegenständen - Opfergaben dominieren zwar eindeutig „Frauenelemente“, wie z. B. Zierrat und andere Trachtbestandteile, doch kommen vereinzelt auch Ausrüstungsteile und Waffen vor. Auf dem Brandopferplatz in Prosné, in Zemplín wie auch im Heiligtum in Liptovská Mara kamen Sporen, Lanzen und mehrere Pfeilspitzen zutage. Es muss deshalb angenommen werden, dass Pfeile oder Bogenschießen eine bestimmte Rolle im Opferritual gespielt haben.

ROHSTOFF- UND TECHNOLOGISCHE VORAUSSETZUNG DER WAFFENHERSTELLUNG

In den letzten zwei Jahrhunderten der alten Zeitrechnung erreichte die Herstellung von Eisen, Eisengegenständen wie auch Waffen ein hohes Niveau, sowohl was die Qualität als auch Quantität betrifft. Es bestätigten auch Funde in der keltischen, Púchover, aber auch dakischen Siedlungenklave und entsprechende metallographische Analysen. Allerdings waren die Bedingungen und Voraussetzungen für die Herstellung in den einzelnen Regionen unterschiedlich und die bedeutendere Produktion entwickelte sich vor allem auf den Fundstellen mit größerer Konzentration von Handwerken und im Anschluss an die Eisenzufuhr. Mehrere solche Zentren sind schon archäologisch bekannt, obwohl sie unzureichend untersucht sind. Unsere Kenntnisse über dem Erzlagerabbau in dieser Zeit bewegen sich auf der theoretischen Ebene nach ihrer Lage im Bezug auf die Herstellungszentren und Siedlungen.

Das Eisen zur Herstellung von Waffen wurde in der Südwestslowakei laut unserer gegenwärtigen Kenntnisse vor allem im Gebiet der Kleinen Karpaten und aus den Rasenerzen im Záhorie-Gebiet gewonnen. Es kann angenommen werden, dass aus diesen Erzlagerstätten Ende der Mittellatenezeit sehr wahrscheinlich auch die große Schmiedeproduktion auf dem Burgwall in Plavecké Podhradie versorgt wurde. Es wurden hier mehrere Horte von Eisengegenständen und viele anderen Erzeugungsspuren festgestellt, einschließlich der neun Stabeisenbarren. Dieses Zentrum ging noch vor dem Ende der mittleren Latenezeit (LTC2) unter, ähnlich wie auch ein weiteres

bedeutendes Zentrum in den Kleinen Karpaten auf Molpír bei Smolenice. Die spätlatènezeitliche Eisenproduktion verschob sich wahrscheinlich in die Nähe der sich entwickelnden donauländischen Oppida in der Umgebung von Bratislava. Die Rennöfen wurden auch im südwestlichen Teil des bratislavaer Oppidums entdeckt (Pieta/Zachar 1993, 153). Für die Ausrüstungsproblematik ist auch eine Werkstatt interessant, die auf Devín freigelegt wurde und in der laut Funde (mehr als 200 Bruchstücke und auch vollständig erhaltene Gegenstände) ein breites Sortiment von Erzeugnissen hergestellt wurde. Neben Schmuck und bronzenen Ziergegenständen wurden hier auch Eisensporen und Pfeilspitzen mit Widerhaken geschmiedet. Einige Fragmente und Halbfabrikate stammen vielleicht aus den konischen Schildbuckeln, die zu den anspruchsvolleren Zeugschmiedefabrikaten gehörten (Pieta 2002). Nach dem Fund haben die heimischen Handwerkern in dieser Werkstatt ein breites Sortiment Waren allerdings stückweise erzeugt.

Die Produktion und Verarbeitung von Eisen sind im Norden der Slowakei massenhaft, wenn auch oft nur durch das Vorkommen von Schmiedeschlacke auf den Siedlungen belegt. Angenommen wird vor allem die Ausnutzung von Zipser Erzgebieten wie auch von Lagerstätten im Durchbruch der Waag bei Strečno und im Chočské vrchy - Gebirge in Liptov. Die bisher entdeckten Rennöfen stammen jedoch aus der Frühkaiserzeit. Mit der Produktion dieses elementaren Metalls hängen auch die oft angeführten antiken Nachrichten über Kotinern - Eisenhersteller zusammen.

Schauen wir uns jetzt die wirtschaftlichen Voraussetzungen der Ausrüstung in der Ostslowakei an. In dem damals größten Produktions- und Handelszentrum in Zemplín konzentriert sich die Eisenherstellung und -verarbeitung auf mehreren Stellen und seine allgemeine Anwendung belegen auch mehrere anspruchsvollere Eisenfabrikate, wie z. B. verschiedene Waffen- und Ausrüstungsarten. Sie wurden in den Siedlungsschichten und auch im örtlichen Opferplatz gefunden. Sie kamen aber vor allem in den Kriegergräbern auf dem Gräberfeld vor.

WAFFEN UND IHRE EINTEILUNG

Seit ältester Zeit bis in die Gegenwart verwendete man Waffen im direkten Kontakt mit dem Gegner oder zu seiner Unschädlichmachung aus wirkamer Entfernung. Nur ein Teil der beim Kampf verwendeten Gegenstände bilden die spezialisier-

ten Waffen, die als solche auch archäologisch fassbar sein können. Im Schlachttumult am Kriegsplatz oder beim Sturmangriff auf eine Festung wurden verschiedenste bei der Grabung nur schwer identifizierbare Mittel, wie mechanische Geschütze aus Holz, Arbeits- und Jagdgeräte, schwere Gegenstände jeder Art, heiße Flüssigkeiten, aber auch Lassos, Kampfhunde u. ä. zur Bekämpfung des Feindes benutzt. Auch die Spuren nach den ältesten und bis in die Gegenwart gelegentlich angebrachten Schlagwaffen - Holzkeulen und schweren Stöcken - wie auch Wurfstöcken sind selten bisher (Vencl 1979, 250-254).

Allerdings, in der Eisenzeit zur fundamentalen Ausrüstung der Krieger gehörten die Hiebwaffen - Äxte, Schwerter und Stichwaffen - Lanzen und Spieße. Beim Handgemenge machten sich Messer und Dolche geltend. Im Fernkampf benutzte man Steine und Wurfspeere wie auch Schleudern und Bögen als Schiesswaffen. Einen Bestandteil der Verteidigung bildeten schwere hölzerne und steinerne Projektilen, die auf den Feind geworfen oder gerollt wurden. Theoretisch konnten sich in frühgeschichtlicher Zeit nach antikem Muster und Erfahrungen der Söldner bei uns auch Katapulte und andere Kriegsmaschinen geltend gemacht haben.

Speere und Lanzen

Stangenwaffen - Wurfspeer und Lanze als Stosswaffe - sie gehörten neben dem Messer seit jeher zur Grundlage der Bewaffnung des Kriegers. Es waren die meist verbreiteten Waffen und zugleich auch die üblichen Jagdgeräte. Vorbestimmt dazu waren sie durch die einfache Herstellung und die hohe Wirksamkeit in der kombinierten Ausnutzung im Fernkampf wie auch im direkten Kontakt. Die ursprünglich einfachen Stäbe mit dem zugespitzten und im Feuer gehärtetem Ende wurden nach und nach mit einem Metallbeschlag - einer Spitze versehen, die dank ihrer größeren Härte bessere Durchschlagskraft, einbezogen die Schutzausrüstung, hatte. Es ist anzunehmen und die schriftlichen antiken Quellen wie auch die ethnologischen Belege sprechen dafür, dass die Stangen mit hölzerner Spitze noch lange, teilweise als Notwaffen, in Verwendung blieben. Die Holzspeere mit durch Feuer gehärteter Spitze erwähnt Tacitus (*Annales* II, 14) bei den germanischen Cherusker.

Lanzen und Speere unterschieden sich zweifellos vor allem durch die Länge und den Durchmesser des Holtzschaftes, der freilich nur selten erhalten

blieb. Ebenso nicht fassbar sind die Lederschlingen (*amentum*), die zur Verlängerung des Speerwurfs dienten. Die Verwendung dieser Speerwerfer bei den Kelten ist bei Caesar belegt (*Caesar BG*, V, 48).

Auf der bekannten Fundstelle La Tène fand man zwei Lanzen mit einer Schaftlänge von rund 250 cm und der Dicke von 2 cm (*Vouga 1923, Taf. 9: 14, 15*). Auch in den Skelettgräbern der älteren und mittleren Latènezeit konnte manchmal die Schaftlänge nach der Lage der Spitze und des Endbeschlags festgestellt werden. In manchen Fällen wurden lange Lanzen oder Spieße in das Grab zerbrochen gelegt.

Die Spitzen als einfacher zweckdienlicher Gegenstand haben während der Jahrtausende ihre Form nicht wesentlich verändert. Sie unterscheiden sich voneinander durch grundlegende metrische und qualitative Kriterien: durch die Form, Länge oder das Gewicht der Spitze und das Ausmaß und den Durchmesser der Tülle, doch sind wir in der Regel außerstande, nach ihnen verlässlich ihre ursprüngliche Zugehörigkeit zum Speer oder zur Lanze festzustellen. Der Gliederung der stabförmigen jungsteinzeitlichen Waffen widmete sich eingehend A. Rapin im Zusammenhang mit den Funden aus dem Opferplatz in Gournay-sur-Aronde (*Brunaux/Rapin 1988*). Diese keltischen Waffen wurden von ihm aus der Sicht der Archäologie bewertet, wobei der Schwerpunkt auf der Mittellatènezeit lag, doch beachtete er auch geschichtliche und ikonographische Quellen. Nach der Schaftlänge gliederte er sie in Piken, die ausschließlich zum Stechen verwendbar waren, weiter in universelle Lanzen und Wurfspeere. Diese Arten von Waffen wiesen eine unterschiedliche taktische Ausnutzung im Verteidigungs- oder Angriffskampf auf. Die neueste typologische und methodische Gliederung der Lanzenspitzen bot die Aufnahme der Waffenfunde aus Saône in Frankreich an (*Guillaumet 2003, 102-109*).

Bei der typologischen Bearbeitung dieser Waffengattung aus dem Fundmilieu der germanischen Gräberfelder und Moorfund der römischen Zeit definierte man beide verwandten Gattungen - Lanze und Speer - und unterschieden wurden ihre einzelnen Typen mit einer gewissen chronologischen Entwicklung. Nach J. Ilkjćr überschreitet die Dicke der Lanzenspitze 11 mm und weist keine Widerhaken auf (*Ilkjćr 1990, 29; Kaczanowski 1995*).

Bei der Bestimmung der morphologischen oder der Größenunterschiede der Lanzenspitzen als Stabwaffe mit der Bestimmung (vor allem) zum Stossen und des Speers mit der Funktion (haupt-

sätzlich) zum Werfen gegen den Feind, gelangen wir zu beträchtlichen Problemen. Die mechanische Zuweisung der großen Spitzen zu Lanzen und der kleineren wieder zu Speeren kann nicht verlässlich sein. Dies bestätigt z. B. die Bewaffnung auf dem Gräberfeld in Belehrad - Karaburma, wo in mehreren Gräbern Garnituren von zwei bis drei großen Spitzen der gleichen Größe gefunden wurden, die als Wurfwaffen verwendet worden sein mussten (*Todorović 1972*). Andererseits begegnet man in der frühkaiserzeitlichen Przeworsk-Kultur häufig dem Paar einer größeren und kleineren Spitze (*Budinský-Krička/Lamiová-Schmiedlová 1990, 251, 253*).

Die Kollektion unserer junglatènezeitlichen Funde eignet sich mit ihrem Umfang, Fundmilieu und nicht immer verlässlicher Datierung nicht für die Lösung ähnlicher terminologischer oder funktioneller Kriterien. Deswegen verwenden wir in unserer Beschreibung im Einklang mit den höher erwähnten speziellen Arbeiten und der Praxis in der Fachliteratur als allgemeinen Terminus die Bezeichnung „Lanzenspitze“, und Speere nennen wir nur Spitzen mit Widerhaken. Ungeachtet dessen muss angenommen werden, dass vor allem die leichten und kurzen Spitzen mit schmaler Tülle evident einen Bestandteil von Wurfwaffen - leichten Speeren gebildet haben. Zur Unterscheidung der Wurfspeer- und Pfeilspitzen, aber etwa auch der Speere und Lanzen, können Gewichtsangaben dienen, sofern es der physische Erhaltungszustand der Spitzen erlaubt. Für die Speere aus Magdalensberg wird das Gewicht von 35-86 g angeführt (*Dolenz 1998, 71*).

Die Waffen der älteren und mittleren Latènezeit sind aus Kriegergräbern auf Gräberfeldern gut bekannt. Die Lanzen aus diesem Zeitabschnitt weisen verschiedene Formen auf. Man findet hier große Stücke mit breitem, ziemlich variablem Blatt, aber auch einfache schmale und flache Spitzen, die von jüngeren Stücken nur schwer zu unterscheiden sind. Das gemeinsame Merkmal des Großteils der älteren Exemplare ist die festigende Mittelrippe, die von Vorlagen der vorangegangenen Zeitabschnitte ausgegangen ist. Mit den Lanzen aus keltischen Gräberfeldern in der Slowakei befasste sich zuletzt J. Bujna bei der Analyse der Funde aus Dubník, der sie nach der Form der Spitze in Lanzen mit schlängenförmigem Blatt ein teilte und in Exemplare mit einer Spitze, die an ein Weidenblatt erinnert und eine weniger deutliche zentrale Verdickung aufweist. Ausgeprägte chronologische Unterschiede zwischen den beiden Gruppen stellte er jedoch nicht fest (*Bujna 1991, 226, 247, Abb. 4; Taf. 2*).

Auch in den zeitgleichen Gebieten mit einem besseren Materialfond konnten bisher eher gewisse Tendenzen in der Entwicklung der Speer- und Lanzenspitzen verfolgt werden als chronologisch scharf umgrenzte Typen. Wir müssen auch damit rechnen, dass die Unterschiede zwischen ihnen den Ursprung in ihrer unterschiedlichen Geltung teils als Stich- oder Wurfwaffe haben, teils als Waffe der Reiter oder Fußkrieger. Dies beweisen die Lanzen aus früh- und mittellatènezeitlichen Gräbern, in denen sowohl Spitzen mit schmalen als auch mit breiterem Blatt vorkommen. Die Entwicklung im nachfolgenden Zeitabschnitt richtete sich zur Verengung und Abflachung des Blattes. Die plastisch abgeteilte Mittelrippe wurde durch eine Festigung der Blattmitte mit Hilfe einer dachförmigen, oftmals nur angedeuteten Kante ersetzt (Bujna 1982, Abb. 5). An diese Tendenz knüpfen auch die jüngeren Siedlungsfunde an.

In der jüngeren Latènezeit entstand im Mitteldonauraum eine abweichende archäologische Situation. Aus den bekannten Gründen fehlt uns eine Stütze in Grabfunden, und die einzige Informationsquelle über die beschriebenen Waffen bilden Siedlungsschichten oder Einzelfunde. Von ihnen hat ein großer Teil keine genaue Datierung und wir können sie oftmals nur beiläufig auf Grund der allgemeinen Chronologie der Fundstelle oder unsicherer typologischer Merkmale zeitlich abstufen. Die Anzahl dieser Funde ist nicht groß. In Lipovská Mara wurden diese Waffen trotz der Jahrzehnte dauernden Grabungen außer Jagdtypen mit Widerhaken und mehreren Lanzenschuhe nicht gefunden. Auch aus anderen fundreichen Fundstellen sind lediglich einige wenige Stücke vorhanden. Der Großteil der Lanzen stammt aus verschiedenen Lese- und Zufallsfunden. Ebenfalls sind ikonographische Quellen ziemlich selten. Ein Reiter mit einer Stosslanze, wahrscheinlich das Motiv von einer römischen republikanischen Vorlage auf einem heimischen Münzmuster, ist auf manchen Zipser oder Hrabušicer Varianten der Münzen mit Buckelavers abgebildet, die auf dem Gebiet der Púchov-Kultur geprägt wurden (Tomášová/Kolníková 1998, 197).

Die junglatènezeitlichen Lanzen erhält die Form eines Lorbeer- oder Weidenblattes. Vielleicht hängt dies mit der Verbesserung der Schutzwaffen zusammen, vor allem mit der Verbreitung der Ringpanzer, die von den pfriem- oder bajonettenförmigen Spitzen besser bewältigt werden konnten. Die älteren keltischen Typen mit verhältnismäßig breitem von der Tülle deutlich abgesetztem Blatt, aber auch die subtileren germanischen Lanzen der römischen Zeit wurden (nach den Spuren

auf den Schneiden oder Tüllen) wahrscheinlich in der Linie der Fußkrieger auch zu Hieben oder zu ihrem Auffangen auf die Art einer Hellenbarde oder Partisane ausgenutzt (Gebühr 1980; Gundelwein 1993; 1994). Die spätlatènezeitlichen Stangenwaffen waren eindeutig zum Stechen, gelegentlich auch zum Werfen bestimmt. Die weidenblattförmigen Lanzen waren in der Spätlatènezeit erheblich verbreitet und repräsentierten offenbar eine vorherrschende Form jener Zeit (Dolenz 1998; Prochnenko 2002; Rybová/Motyková 1983, 142; Sievers 1995).

Kehren wir jedoch auf unsere Funde zurück. Aus junglatènezeitlichen Ansiedlungen der Südwestslowakei stehen uns nur einige Lanzen- und Speerspitzen von mittlerer Größe zur Verfügung, während aus der Púchover Region bisher mehr als 20 Lanzen und Speere bekannt sind. Die Zugehörigkeit mancher Stücke zur Junglatène- oder frührömischen Zeit ist jedoch nicht gesichert. Auf dem dakischen Gräberfeld im ostslowakischen Zemplín sind diese Waffen in Gräbern aus dem angeführten Zeitabschnitt bloß sporadisch durch einige leichte Exemplare mit schmalen Blattspitzen von 8,9 bis 15,6 cm Länge vertreten. Aus der Siedlung stammt ein einziges unvollständiges Exemplar, doch auf dem unweiten Opferplatz fand man eine Kollektion von mindestens 9 Eisenspitzen. Darunter befinden sich massive Lanzen mit langem schmalem Blatt und kurzer Tülle, im Durchschnitt von 45 cm Länge, aber auch kürzere Exemplare von gleicher Form mit ungefähr 20-35 cm langem Blatt. Eines der Exemplare hat noch eine betonte Mittelrippe. Manche von ihnen waren evident absichtlich deformiert (Miroššayová/Čaplovič 1991, 118).

Ausgehend von der Definition der Blattspitze als Lanze und der Charakteristik des Speers mit Hilfe der Widerhaken gliederten wir die Lanzen in vier Gruppen. Es muss bemerkt werden, dass sich bei dieser Waffengattung manche Details während der Verwendung in den Ausmaßen und der Form teilweise veränderten (durch das Schleifen der Spitze und Schneide, durch Verkürzung nach dem Abbrechen des Endes der Spitze u. ä.). Belegt ist die häufige Beschädigung der bajonettenförmigen schmalen Lanzen der Endlatènezeit durch Funde abgebrochener Spitzen auf Burgwällen. Die einzelnen Stücke unterscheiden sich noch dazu durch das Niveau der technischen Durchführung, weil die Anfertigung dieses Erzeugnisses im Unterschied zu den Schwert- oder Messerklingen keine besonderen schmiedetechnischen Kenntnisse und Erfahrungen erforderte und die Lanzen spitzen benötigten aus funktioneller Sicht keine außergewöhnliche Qualität.

Gliederung der junglatènezeitlichen Lanzen und Speere aus der Slowakei (Fundliste 1)

1. *Lanzen mit breiterem, von der Tülle deutlicher abgesetztem Blatt, mit einer Mittelrippe, die bis in die Spitze übergeht (Taf. I: 1-5).* Gekennzeichnet sind diese Lanzen hauptsächlich durch die deutlich von der Blattfläche abgesetzte plastische Rippe, die vor allem für ältere Formen typisch ist. Manche Exemplare weisen bereits nur eine angedeutete Rippe auf. Die Tülle erlangt in der Regel die Hälfte aber auch die ganze Länge des Blattes. Mit Sicherheit latènezeitlich sind die Exemplare aus Devín, Bešeňov, Kvačany, Trencianske Bohuslavice und Zemplín, eine nur wahrscheinliche Datierung haben die restlichen Stücke aus den im Verzeichnis angeführten Fundstellen.
2. *Lanzen mit längerer schmaler Spitze - Form eines Weidenblattes (Taf. I: 6-10).* Sie haben ein auffallend schmales und langes Blatt, das verlaufend aus der Tülle hervortritt. Das Blatt hat am häufigsten einen ein- oder beidseitigen Mittelgrat, der verlaufend in die Blattfläche übergeht. Die bajonett- oder ahlenartigen Spitzen sind in der Mitte ausgeprägt verstärkt. Die Tülle erlangt zwei Drittel bis ein Drittel der Blattlänge. Die Gesamtausmaße sind ziemlich variabel und bewegen sich zwischen 187-480 mm. Die Funde aus Zemplín und Trencianske Bohuslavice werden in die Junglatènezeit datiert.
3. *Lanzen mit linsenförmiger Spitze - Form eines Lorbeerblattes (Taf. II: 1, 2).* Die Klinge der bikonvex-förmigen Spitze ist mäßig länger als die Tülle. Das Gesamtausmaß bewegt sich um 190 mm. Ihre Datierung ist unsicher, sie reicht wahrscheinlich auch in die römische Zeit. Eine näher datierbare Fundstelle ist nur die spätlatènezeitliche Fundstelle Hradisko bei Vrútky, die zu Beginn des 1. Jahrhunderts n. Chr. unterging.
4. *Lanzen (Speere) mit kurzer blattförmiger Spitze (Taf. II: 3-8).* Das massive kleine Blatt entspringt symmetrisch aus der Tülle. Eine Variante von ihnen hat die Spitze asymmetrisch auf der Mittelachse der Tülle untergebracht. Von den ähnlich konstruierten Pfeilspitzen unterscheiden sie sich nur durch ihre Ausmaße. Exemplare von asymmetrischer Konstruktion aus Liptovská Mara fand man in früh- und altrömerzeitlichen Schichten, Funde mit symmetrischer Spitze stammen aus Fundstellen mit mittellatènezeitlicher (Obišovce, Sklabinský Podzámok), bzw. spätlatènezeitlicher bis frührömischer Besiedlung (Nimnica).

5. *Speere mit Widerhaken auf der kurzen dreieckigen Spitze (Taf. II: 10-12).* Das Blatt hat einen linsenförmigen Querschnitt. Der Fund aus Plavecké Podhradie stammt aus dem Objekt 4/1970 aus der Stufe C2, den Speer vom Burgwall Havránek in Liptovská Mara fand man in der Destruktion der wahrscheinlich aus der Stufe D2 stammenden Befestigung.

Schützer von Lanzenspitzen(?)

Unter den Siedlungsfunden erscheinen manchmal Gegenstände von flacher konischer Form, die aus dünnem Bronze- oder Eisenblech geformt sind. Sie erinnern an Endbeschläge einer Messer- oder Dolchscheide, doch weisen sie im Unterschied zu den junglatènezeitlichen Messerspitzen eine symmetrische Form auf. In Trencianske Bohuslavice fand man einen derartigen Eisenbeschlag zusammen mit der Spitze einer kleinen Lanze (Taf. I: 5; III: 14). Auf einen Zusammenhang dieser Blechbeschläge mit den Lanzenspitzen verweisen auch manche spätlatènezeitliche Grabfunde (Pauli 1993-1994). Es ist daher möglich, dass es sich um Schützer von Lanzen und Speere handelt, um gewisse Scheiden, die auf die Spitze gesetzt wurden, um ihre Schniede zu schützen und seinen Träger vor einer zufälligen Verletzung zu bewahren. Ähnliche Schützer waren bereits in der Bronzezeit bekannt.

Lanzenschuhe

Endbeschläge sind während der ganzen Latènezeit nachgewiesen und Frühtypen kennen wir hauptsächlich aus Grabfunden als Bestandteil von Stangenwaffen. Es sind massive Spitzen, die in den Schaft mit Hilfe eines zentralen Dornes eingesetzt wurden, aber teilweise erscheinen parallel auch konische tüllenförmige Beschläge. Im Prinzip erweisen sich jedoch die Lanzenschuhe mit Dornbefestigung als älter, an welche die tüllenförmigen Punkte zeitlich anknüpfen (Polenz 1971, Abb. 58). Die Eisenbeschläge dienten zur Festigung des basalen Schaftteiles, die das Einstoßen der Stange in die Erde, was eine besondere Bedeutung beim Positionskampf hatte, z. B. zum Aufhalten des feindlichen Angriffs erleichterte. Ihrer Genese, Funktion wie auch der Verwendungsart widmete sich A. Rapin (Brunaux/Rapin 1988). Die Lanzenschuhe gehören zu gebräuchlichen Siedlungsfunden vom Ende der Stufe C und sie belegen eine große Anzahl von Stangenwaffen zwischen der damaligen Bevölkerung. Die mit einem einzigen Niet befestigten Beschläge lockerten sich beim Einrammen des Schaftes in die Erde offenbar

leicht und gingen verloren. Andererseits fanden die Punkte offenbar nicht ausschließlich auf Lanzen Geltung, sondern können offenbar auch ein Bestandteil weiterer Gegenstände gewesen sein (Manning 1985, 141). Auf germanischen Waffen, z. B. in Przeworsk-Kultur, wurden vor allem während der vorrömischen Eisenzeit in Verwendung. Später kommen sie nur vereinzelt zum Vorschein. Die jüngsten germanischen Lanzenschuhe gehören in die Stufe Egg. C1 der jüngeren Kaiserzeit (Kontny 1999, 132).

Die junglatènezeitlichen Lanzenschuhe aus der Slowakei (Taf. III: 7-24) wiesen verschiedene Ausmaße auf. Größtenteils hatten sie eine konische Form und einen kreisförmigen Querschnitt der Tülle mit einem Innendurchmesser von 10 bis 14 mm, nur ausnahmsweise auch mehr. Die Tülle pflegt geschlossen zu sein, mit einem seitlichen Loch für den Befestigungsnagel. Die Spitze hat am Ende einen runden, manchmal auch quadratischen Querschnitt. Ihre Standardlänge ist 48-75 mm, ausnahmsweise auch mehr (Devin: 118 mm). Bronzene Stücke wurden nur in zwei Fällen gefunden: der gegossene trichterförmige Bronzebeschlag aus Jánovce-Machalovce (Taf. III: 19) ist nur durch seine kleinen Ausmaße interessant. Das dekorative gegossene Exemplar aus Kolačno-Michalov vrch hat eine eigenartige quadratische Tülle und ein profiliertes Endstück (Taf. III: 25). Nach dem kleinen Lochdurchmesser waren auf diese Weise eher dünnere als massive Schäfte von Spießen und Lanzen beschlagen. Lanzenschuhe aus der Slowakei:

- 1 St. - Bratislava-Devín, Chocholná-Velčice, Jánovce-Machalovce, Málinec, Kolačno, Púchov, Slatina nad Bebravou, Trenčianske Teplice und Udiča,
- 2 St. - Plavecké Podhradie,
- 5 St. - Trenčianske Bohuslavice,
- 6 St. - Liptovská Mara.

Auf den Siedlungen begegnet man auch schlanken Gegenständen mit langem konischem Körper und stumpfem Abschluss von rundem oder quadratischem Querschnitt. Sie sind nicht den gebräuchlichen Lanzenschuhen zuweisbar, von denen sie sich durch den schmalen Tüllendurchmesser und den fehlenden Fixierungsniel unterscheiden. Wegen ihres Gewichtes von rund 15 g handelt es sich nicht einmal um ahlenförmige Pfeilspitzen. Die Interpretation dieser Gegenstände bleibt unklar. Es könnten z. B. feine Werkzeuge mit einem Holzschaft sein, die zur Punzierung von formbarem Material verwendet wurden - z. B. von dünnem Blech. Auszuschließen ist jedoch auch nicht ihre Verwendung als Endbeschlag sehr leichter Speere.

Bögen und Pfeile

Der Bogen war nach dem Zeugnis der Funde bei uns zweifellos eine massenhaft verbreitete Waffe wie auch ein Jagdgerät, und zwar seit der ältesten Zeit bis zum Beginn der Neuzeit. Im archäologischen Material kommen die Pfeilspitzen vor allem als Reste verlorengangener Pfeile, als Bestandteil des Grabinventars eines Bogenschützens oder gar im Körper eines Bestatteten als Folge seiner Verletzung durch einen Pfeiltreffer vor. Die letztgenannten Belege des Bogenschießens sind auch in den eisenzeitlichen Funden im Mitteldonauraum geltend (z. B. auf dem späthallstattzeitlichen Gräberfeld von Chotín - Dušek 1966).

Die Wirksamkeit der geschossenen Projekteile - Pfeile hing eindeutig von der Zielentfernung, Qualität und Bearbeitung des verwendeten Holzes des Bogens wie auch von seiner Konstruktion ab. Von ihr hing auch das Gewicht des Pfeils und seines Pfeilkopfs ab (Korfmann 1972). Nach zugänglichen Funden und technologischen Untersuchungen im norddeutschen und skandinavischen Milieu eignete sich zur Bogenherstellung am besten die Eibe. Gut geeignet war auch das Holz von Bergahorn, Eberesche und Nuss, weniger das Material von Ulme und Esche (Beckhoff 1968, Taf. 2; Junkmanns 2001). In unseren Bedingungen verbleiben die grundlegenden Angaben über die Qualität und Charakteristik dieser grundlegenden Fernwaffe des Altertums und des Mittelalters unzugänglich, weil im archäologischen Kontext organisches Material nur ausnahmsweise gefunden wird. Einer der wenigen direkten Belege ist der Teil einer bearbeiteten Eibenrute von der Fundstelle La Tène (Vouga 1923, 56). Der Bogen im Grab 1 vom Glauberg wurde aus dem Laubholz unbestimmter Art hergestellt und in einer ledernen Tasche getragen (Flügel 2002a). Es wird vorausgesetzt, dass in den mitteleuropäischen Bedingungen während der Eisenzeit klassische Bögen von mittlerer Größe verwendet wurden.

Ein gleiches Problem sind auch die Projekteile für das Bogenschießen; dies waren gerade Ruten mit einer Kerbe zur Anlegung an die Sehne, gewöhnlich mit einer dreiseitigen geklebten Befiederung zur Stabilisierung des Fluges und mit einer Spitze am Ende, die zugleich das Gleichgewicht des Geschosses sicherte. Das Ausmaß und Gewicht hingen vom Typ des Bogens und seinem Stützenabstand ab. Für Schäfte eigneten sich gerade Ruten von mehreren Gehölzen, wie z. B. von Birke, Kiefer, Hasel, Erle, Eibe und Schneeball (Beckhoff 1965, Taf. 3; Köhalmi 1956, 118-120). Die Variabilität der verwendeten Holzarten bietet uns Inhalt des

Köchers aus dem Fürstengrab von Hochdorf. Die Schäfte hier gefundenen Pfeile wurden vom Hasel, Pfaffenbüchsen, Schneeball, Kornelkirsche wie auch vom Weidenholz hergestellt (Biel 1995, 65). Der Schaft des Tüllenpfeils aus dem frühkeltischen Grab 1 von Glauberg bestand aus Eschenholz (Flügel 2002a, 159).

Die Oberfläche des Pfeilschaftes musste gerade sein und glatt geschliffen werden. Über der Technologie der Pfeilerzeugung sind wir Dank des „Özi“-Fundes gut informiert. Im Köcher des „Mannes vom Eis“ wurden fertigen Stücke mit den Silex-Spitzen ebenso wie auch die Halbfabrikate der Pfeilschäfte vom Schneeball und Kornelkirsche gefunden (Spindler 1998, 114-119).

Reiche Erkenntnisse dieser Art bieten uns die ethnologischen wie auch archäologischen Quellen aus dem Milieu der nomadischen Völker, vor allem aus Zentralasien, mit sehr gut erhaltenen Denkmälern aus organischen Stoffen (Kenk 1984; Köhalmi 1956; Vencl 1979, 658-660). Das Studium der Gräberinhalte bietet uns eine Anzahl von Informationen über der hölzernen und ledernen Bestandteile von Bögen, Köcher und Pfeile aus der Zeit um Christi Geburt. Viele Pfeile, vor allem die zum Jagt verwendeten, hatten die verdickten und abgerundeten Kopfteile. Ihre Schäfte wurden von magischen Gründen bunt verziert. Sie trugen rote und schwarze Bemalung wie auch feine Schnitzerei. Das Endstück mit Kerbe war leicht verdickt, um ihn beim Zielen und Anziehen besser ergreifen zu können. Die Fiederung hatte zur Bestimmung die Schussrichtung nicht abzuweichen und die Drehbewegung zu verhindern. Nach den zugänglichen Informationen die Qualität der Fiederung beeinflusste bedeutend die Wirkung des Schiessens. Die Federn konnte ein zwei- oder dreiflügeliger Stabilisator aus Holz ersetzen. Manche Pfeile wurden mit den Kolben mit seitigen Löchern versehen womit die Pfeile während des Fluges den summenden Ton ergaben. Das Geräusch sollte den Feind erschrecken. Die Spitzen mit Dorn wurden ins gelochte Schaftende fest eingesetzt, mittels Fischleims geklebt und mit einem Textilfaden umgewickelt.

Der Bogen und die Pfeile von guter Qualität erforderten die sorgfältige Herstellung und ihre verlässliche Verwendung hängt von ihrem Schutz und Pflege stark ab. Die Erzeugung von Metallspitzen war weniger anspruchsvoll. Sie wurden aus Eisenblech mittels eines Meißels gestanzt und geformt oder sie wurden aus einem Stäbchen geschmiedet. Diese Verfahren sind vor allem an den gut erhaltenen sekundär verbrannten Exemplaren aus den Burgwällen der Púchov-Kultur gut erkennbar. Es wurden auch die unfertigen Stücke entdeckt, und zwar

in den Schichten des frühkeltischen Burgwalls Horné Orešany aber auch in den spätlatènezeitlichen Oppida (Bratislava-Devin - *Pieta* 2002, Abb. 6: E; Staré Hradisko - *Meduna* 1970, 51).

Die wiederholten Beschädigungen oder Brüchen an der gleichen Stelle der gefundenen Exemplare deuten an konstruktiv schwache Stellen der Spitzen. Eine der Angaben, die uns über die Verwendung der Bogenart aussagen können, ist das Gewicht des Eisenpfeils, das mit dem Körper des Pfeils harmonisieren und seinen Schwerpunkt bilden muss. Sein Gewicht dürfte nicht 10 g überschreiten (Korfmann 1972, 37). Bei den geschmiedeten konischen Geschossen rechnet man mit dem Gewicht bis zu 12 g. Die schwereren Spitzen sollen den Wurfspeeren, bzw. (auf den Gebieten unter römischen Einfluss) auch zu den Katapultgeschossen angehören. Bei der metrischen Auswertung erwies sich, dass nicht die Länge, sondern das Gewicht der Spitzen das bestimmende Kriterium ist (Dolenz 1998, 71, mit Lit.).

Ähnlich wie andere Holzgegenstände, erhielten sich auch die Pfeilgeschosse in unseren Bedingungen nicht. Den einzigen aber problematischen Fund eines eisenzeitlichen hölzernen Pfeilschaftes bildet das Bruchstück einer Wacholderrute mit Endkerbe, von 7-8 mm Durchmesser (Taf. V: 22). Gefunden wurde es in der mittellatènezeitlichen Moorschicht der Siedlung Liptovská Mara II. Für das Studium der Bogenverwendung verbleiben uns nur die metallenen Pfeilspitzen. Qualitative Bögen und Pfeilspitzen erforderten eine sorgfältige Anfertigung und ihre verlässliche Benutzung hing auch von ihrem ständigen Schutz und ihrer Zustandshaltung ab.

Die Bogenschützen als Heeresbestandteil gehörten im Altertum hauptsächlich zu Fußkriegern, die als Schützen zur Unterstützung der Hauptschlagkraft der Armee ausgenutzt wurden. Eine bedeutende Rolle spielten sie auch bei der Sicherung des Angriffs einer Befestigung oder bei ihrer Verteidigung. Nach ikonographischen Unterlagen aus dem ostkarpatischen Milieu (Trajanssäule) fand bei den Dakern offenbar auch der Reflex- und Kompositbogen Geltung, der hauptsächlich zur Ausstattung nomadischer Reiter gehörte. Möglicherweise knüpfen sich auch die Einzelfunde dreikantiger Pfeilspitzen aus dem Osten und Norden der Slowakei gerade an diese wirksame Waffe.

Die massenhafte Nutzung des Bogens als Bestandteil der Kriegsbewaffnung und zugleich sicherlich auch der Jagdausrüstung ist in der Hallstattzeit gut nachweisbar, wann sich die Bedeutung dieser Waffe deutlich erhöhte, wahrscheinlich unter dem Einfluss der aktuellen Erfahrungen

mit nomadischer Kampftaktik (Eckhardt 1996). Das Massenvorkommen der dreikantigen Bronzepfeilspitzen charakterisiert mehrere Burgwälle und Refugien aus der Endphase der älteren Eisenzeit in der Mittel- und Nordslowakei (Moravany - Marhát, Demänovská Poludnica, Blatnica). Bereits in dieser Zeit und vor allem in der Frühlatènezeit erscheinen bei uns parallel auch flache dreieckige Spitzen mit Widerhaken aus Eisen- und Bronzeblech (Chotín, Horné Orešany), die hauptsächlich für die Gebiete mit protokeltischer oder keltischer Besiedlung charakteristisch sind (Pauli 1978, 229). Das Inventar mancher Krieger- und Fürstengräber samt der Fundkollektionen aus Hochdorf und Glauberg bestätigt, dass das Bogenschießen zu den Kampf- oder Jagdtätigkeiten auch der höheren Gesellschaftsschichten gehörte.

In der älteren und mittleren Latènezeit bildet diese Waffe bereits in der Ausstattung der Kriegergräber, aber auch unter den Siedlungsfunden eine Ausnahme (Neugebauer 1992, 83). Die Beliebtheit dieser Waffenart erhöhte sich erneut stark seit Ende der Mittellatènezeit und zwar besonders im mitteleuropäischen Raum, in den keltischen wie auch dakischen Gebieten. Auf der dakischen Nekropole in Zemplín fehlen Pfeile in reichen Gräbern, dagegen sind sie relativ häufig in einfacheren Grabinventaren vertreten.

Archäologische Belege über die Verwendung des Bogens im westeuropäischen Raum kommen jedoch nicht sehr häufig vor. Auf den Britischen Inseln gehören latènezeitliche Pfeilspitzen zu seltenen Funden. Dies gilt gleichfalls auch über die germanischen Belege aus der Endlatènezeit (Clark 1963, 85, 86; Raddatz 1978). Die Schriftquellen schillern uns dagegen (zumindest in der Beziehung zu Gallien) jedoch ein anderes Bild. Während den Eroberungskriegen in Gallien erwähnt Caesar eine große Anzahl keltischer Bogenschützen im Lande. Wiederholt äußert er sich über die gemischten, aus mit Bögen bewaffneten keltischen Fußkriegern und Reitern bestandenen Abteilungen, die sich gegenseitig im Kampfe wirksam unterstützten (*Caesar BG*, VII, 31, 36, 80). Caesar erwähnt auch eine Bogenschützeinheit, die ihm nach Hispanien zur Hilfe der Stamm der Rutenen gesandt hatte (*Caesar BC*, I, 51).

In den archäologischen Funden erhielt sich in unseren Bedingungen eine beträchtliche Anzahl von metallenen Pfeilspitzen, und zwar hauptsächlich auf Burgwällen, wo diese zweifellosen Schussreste im Rahmen kriegerischer Operationen häufig in beachtlicher Menge auftauchen. Interessant ist auch das Vorkommen von Pfeilen auf Kultstätten. In Liptovská Mara lagen drei Pfeile zwischen

Opfergaben unter einer Stele unweit des Eingangs in das Heiligtum, und ein weiterer Pfeil wurde auch zwischen den Opfergaben auf dem Fußboden der Opferstätte gefunden. Fragmente mehrerer Pfeile gewann man auch vom Kultplatz in Zemplín. Eine Serie von Pfeilspitzen bildete den Bestandteil des Fundinventars vom Brandopferplatz aus der Mittellatènezeit in Conțești (*Vulpe/Popescu* 1976). Im Zusammenhang mit dakischen Funden dieser Gattung erwähnen wir den bekannten Bericht über Thraker, die, angeblich während eines Gewitters, Pfeile in die Wolken zur Abwendung eines Unglücks schossen (*Hérodotos*, IV, 94).

Die Pfeile aus den westslowakischen Siedlungen haben ein kurzes dreieckiges Blatt mit langer Tülle oder ein langes Blatt mit Widerhaken und eine kurze Tülle. Beide Formen wurden in einer Werkstatt angefertigt, die in Devin freigelegt wurde. Es sind übliche zeitgemäße Formen, die weder eine zeitliche noch territoriale Geltung haben. Unter den Pfeilen von der oppidalen Fundstelle Trenčianske Bohuslavice fand man längere Formen mit blattförmiger Spitze, doch vertreten sind ebenfalls flache dreieckige Formen mit einem Widerhaken wie auch konische Spitzen von quadratischen Querschnitt. Außer den dokumentierten zehn Pfeilen wurden auf der Fundstelle laut Angaben von Suchern Dutzende von anderen Exemplaren gefunden.

Auf den Siedlungsanlagen und Burgwällen der Púchov-Kultur, besonders in den jüngsten Schichten der durch Feuer vernichteten Befestigungen, wurde eine Menge von Pfeilspitzen gefunden (Pieta 1982, 76, 77). Man fand sie praktisch auf jeder Fortifikation, was mit der Theorie über den gewaltsamen Untergang eines großen Teiles von ihnen zusammenhängen kann. Die größten Kollektionen, die mehrere Dutzende Stücke überschreiten, fand man in Púchov, Jasenica, Folkušová und in Liptovská Mara I.

Die Púchover Pfeilspitzen stammen leider aus alten unstratifizierten Grabungen. Auf der kleinen Burgruine Predná hôrka bei Jasenica mit minimaler Siedlungsschicht, konnten durch Ausgrabungen wie auch mit Hilfe von Metallsuchgeräten viele Funde aus der Spätlatènezeit wie auch aus der beginnenden römischen Zeit gewonnen werden, allerdings ohne stratigraphischer Beobachtungen. Es scheint jedoch, dass der Großteil der Gegenstände aus der gewaltsamen Untergangszeit der Befestigung zu Beginn der römischen Zeit stammt (Pieta, im Druck). Eine große Kollektion von Pfeilen fand man auf dem Burgwall Liptovská Mara I, jedoch nur vereinzelt auf unbefestigten Ansiedlungen bei seinem Fuß. Wie schon erwähnt

wurde, zwischen den Beigaben unter einer Steinstele vor der Befestigung der Ostterrasse fand man auch drei Pfeile mit dreieckiger Spitze mit Widerhaken und kurzer Tülle (*Pieta* 1982, Taf. 32: 5-7). Begleitet waren sie von bemalter und graphitierter Keramik, einer Bogenfibel mit bandförmigem Bügel und Silbermünzen des Typs *Velký Bystřec*. Die ganze Kollektion kam verlässlich in die entwickelte Stufe LTD1 einreihen werden.

Ein Pfeil des gleichen Typs befand sich auch unter den Opfergaben, die auf dem Pflaster des Heiligtums deponiert waren. Er stammt aus dem gleichen spätlatènezeitlichen Milieu wie der höher angeführte Fundkomplex bei der Stele (*Pieta* 1971, Abb. 2: 12). Den massiven Pfeil des Typs 2.1 mit asymmetrischer Blattspitze fand man in der Siedlung Liptovská Mara II in einer von der Wende der Mittellatène-Stufe C1/C2 stammenden Zwischenschicht (Taf. V: 5).

Beachtenswert vertreten ist diese Waffe auch im ostslowakischen dakischen Bereich. Einen Bestandteil der Ausstattung von 4 Gräbern in Zemplín aus dem Endlatène und der beginnenden römischen Zeit bildeten Eisenpfeilspitzen, am meisten im Grab 106, das 19 Stück enthielt. Der Großteil von ihnen ähnelt der Form nach den üblichen Typen, die aus keltischen Oppida und aus dem Púchov Bereich bekannt sind. Das flache Blatt samt den Widerhaken war aus Eisenblech geschnitten und sein Ende zu einer kurzen oder längeren Tülle geformt. Einen weiteren verbreiteten Typ bilden in Zemplín dreikantige Spitzen mit einem Dorn (Typ 4).

Typologische Gliederung der Pfeilspitzen

Außer der Analyse der Pfeile aus der älteren Eisenzeit und dem Beginn der Latènezeit (Eckhardt 1996) widmete man früher die Aufmerksamkeit auch den Spätlatène-Funden dieser Art. A. Duval (1970) bewertete die Kollektion von 52 Pfeilen von der klassischen französischen Fundstelle Alesia und gliederte sie in fünf Typen auf. Freilich ist es bei den Funden aus dem angeführten Oppidum nicht klar, welche von den untersuchten Spitzen den römischen Angreifern gehörten und welche den gallischen Verteidigern. Ein ähnliches theoretisches Dilemma bezieht sich auch auf die Waffen von den durch eine Feuersbrunst vernichteten slowakischen Burgwällen. Die Ähnlichkeit der Pfeilserien von den westlichen Oppida mit unseren Funden dieser Art fügt sich jedoch gut in das Schema der materiellen Einheit des ganzen latènezeitlichen Zivilisationsbereiches, wobei es sich in manchen Fällen (Typen 3

und 4) zweifellos um eine Inspiration durch fremde Vorlagen handelt. Die spezifischen dreiflügeligen Pfeile bearbeitete W. Zanier (1988). Neustens widmete sich der Typologie der dakischen Pfeile J. A. Prochnenko, der zwei grundlegende Gruppen nach ihrer Befestigungsweise unterscheidet: tülleförmige Spitzen und Pfeile mit einem Dorn, mit einer weiteren detaillierten Gliederung (Prochnenko 2002, 164-166).

Da wir gegenwärtig aus unseren Funden bereits eine Menge von Pfeilen verschiedener Form kennen, versuchen wir sie wenigstens zur Orientierung nach Typen aufzugliedern. Unterscheiden lassen sich unter ihnen mehrere grundlegende Typen und Varianten, die beiläufig den Gliederungen anderer Gebiete entsprechen. Die ersten drei Typen gehören zu den tülleförmigen Spitzen, der vierte Typ umfasst Spitzen, die mit Hilfe eines Dorns befestigt sind.

Typ 1. Dreieckige Spitzen

Diese verbreitetsten Pfeilspitzen der Spätlatènezeit waren aus Eisenblech geschnitten, seltener (größere Exemplare) waren aus stabförmigem Halbfabrikat gehämmert (Taf. IV). Beide unteren Blattwinkel sind spitzig oder mäßig gerundet, doch bilden sie am häufigsten symmetrische Häckchen, die ein Entfernen des Pfeils aus der Wunde verhinderten. Es ist ein sehr variabler Typ. Bei der Unterscheidung der Varianten muss gut der Erhaltungszustand des Exemplars beachtet werden, weil die dünnen Pfeilspitzen des 1. Typs häufig einen fragmentarischen Zustand aufweisen, und somit kommt es leicht zur Verwechslung der einzelnen Varianten.

Es wurde das Gewicht von 23 erwählten Exemplaren festgestellt, deren Erhaltungszustand sich dem ursprünglichen Stück nähert. Ihre Gewichtsangaben bewegen sich zwischen 1,4-9,2 g. Ein geringeres Gewicht haben kleine Stücke (Typ 1.3d) und Stücke mit kurzer Tülle (1.3b), weil gerade die größere Tülle bedeutsam das Gesamtgewicht der Spitze beeinflusst. Die größte Gruppe repräsentieren Pfeile von 3-5,5 g. Eine Gruppe über 7 g bilden grundsätzlich Pfeile mit langer Tülle, und man findet sie häufiger auf Fundstellen mit ausgeprägter mittellatènezeitlicher Besiedlung (Slatina nad Bebravou, Plavecké Podhradie).

- **Typ 1.1.** Die typologisch ältesten Stücke mit Widerhaken haben keine Tülle und eingesetzt wurden sie in das gespaltene Ende des Pfeils. Manchmal kann man sie schwer von Fragmenten mit abgebrochener Tülle unterscheiden (Taf. IV: 1). Gefunden wurden sie auf mehreren jung- und

spätlatènezeitlichen Fundstellen (Jasenica, Liptovská Mara II, Folkušová), doch verlässliche stratigraphische Angaben über sie fehlen bisher.

- **Typ 1.2.** Dreieckige Spitzen mit gerader Basis ohne Widerhaken wurden aus Eisenblech gemeißelt oder auch aus einem Eisenstab geschmiedet (Taf. IV: 2-7). Das dreieckige Blatt ist relativ eng, mit abgesetzten Winkeln. Sie bilden einen grundlegenden, allerdings nicht allzu verbreiteten Typ von Pfeilspitzen. Es steht uns z. Z. nur wenig datierter Stücke dieser Art zur Verfügung, die größtenteils noch der Mittellatènezeit angehören. Diese Formgruppe ähnelt manchmal dem Typ 1.3 mit (angedeuteten) Widerhaken.
- **Typ 1.3.** Dreieckige Spitzen mit zwei oder einem Widerhaken (Taf. IV: 8-26) gehören zu den weitverbreiteten Pfeilspitzenformen. Sie entsprechen ungefähr Duvals Gruppe D. Versehen wurden sie mit einer Tülle, die durch Biegung des beidseitig aufgeschlitzten Unterteils eines Blechhalbfabrikats geformt worden war. Die Tülle ist in der Regel nicht ganz geschlossen. Die Blattspitze ist gewöhnlich flach und nach dem Anbringen richtete sie sich nicht vertikal zur Mitte, sondern auf den Rand des Pfeilkörpers.

Nur selten erscheinen dem Typ 3 nahestehende Exemplare mit dreieckigem Blatt und Widerhaken, die nicht aus Blech, sondern aus einem viereckigen Stäbchen gehämmert waren (Taf. IV: 23, 26).

Eine weitere formale Gliederung der dreieckigen Spitzen durch die erhebliche Variabilität der Länge der Spitze und Tülle:

- Typ 1.3a - langes Blatt auf langer Tülle.
- Typ 1.3b - langes Blatt auf kurzer Tülle.
- Typ 1.3c - kurzes Blatt auf langer Tülle.
- Typ 1.3d - kurzes Blatt auf kurzer Tülle.

Für die detaillierteren chronologischen Beobachtungen der Pfeile mit dreieckiger Spitze fehlen uns gut datierbare Verbände. Der Typ 1.1 ist eine altertümliche Form mit einfacher Herstellungstechnik, die bereits in der Hallstatt- und in der älteren Latènezeit auftaucht (Eckhardt 1996, Typ 3B; Neugebauer 1992, 83, Abb. 17; Pauli 1978, 228-236). Mehrere Stücke aus Eisen und Bronze sind aus dem frühkeltischen Burgwall Horné Orešany bekannt. In der Spätlatène überlebten sie noch (etwa als Mangelzeugnisse) neben den Formen mit einer Tülle, die eine etwas anspruchsvollere Schmiedearbeit benötigten. Gut erhaltene Stücke sind eine Seltenheit und ihre Unterscheidung von beschädigten Spitzen des Typs 1.3 ist oftmals unsicher.

Die Varianten mit dreieckiger Spitze und mit einer Tülle treten offenbar parallel auf und es ist

schwer zu beurteilen, ob die Unterschiedlichkeit ihrer Formen eine zufällige oder funktionelle Ursache hat. Die Spitzen des Typs 1.2 und 1.3 wurden dem Pfeilschaft gegenüber größtenteils asymmetrisch aufgesetzt, sodass die Spitze mit einer Seite des Holzschaftes aneinander passten. Das Verhältnis der Tüllen- und Spitzlänge variiert von Formen mit extrem kurzer Tülle und langem schmalem Blatt bis zu Pfeilen mit doppeltlanger Tülle und kurzem dreieckigem Blatt. Ebenfalls weisen die Widerhaken oder Flügel verschiedene Größe und Länge auf, manchmal sind sie nur angedeutet oder fehlen sogar. Die Formen 1.2 und 1.3 kommen gebräuchlich auch in donauländischen keltischen Oppida vor. Ihre Größe schwankt zwischen 40-80 mm. Vorherrschend sind jedoch größere Ausmaße von 70-80 mm. Die dreieckigen Eisenspitzen von Púchover Fundstellen sind größtenteils verhältnismäßig klein und ihre Länge bewegt sich in der Regel zwischen 50-70 mm. Der Typ 1.3b - eine Spitze mit langem Blatt und kurzen Widerhaken auf der kurzen Tülle - begegnet auffallend häufig in dakischen Siedlungen oder in Gräbern im oberen Theißgebiet und in anderen Teilen Dakiens. Sie sind jedoch auffällig klein, ihre Länge schwankt zwischen 20-50 mm und der Tüllendurchmesser zwischen 0,3-0,9 mm. Nur vereinzelt kommen auch größere Exemplare vor (Taf. IV: 21).

Typ 2. Blattförmige Spitzen

Angefertigt wurde dieser Typ aus einem Eisenstäbchen durch Schmieden der Blattspitze und Gestaltung der Tülle. Der Typ 2 gehört zu mittelschweren Pfeilen. Das Gewicht gut erhaltener Spitzen bewegt sich zwischen 5,9-7,5 g. Auch bei den blattförmigen Pfeilen haben wir keine ausreichenden Anhaltspunkte für eine verlässliche Verfolgung ihrer typologischen Entwicklung.

- **Typ 2.1.** Die Spitze wurde aus einem Stück so geschmiedet, dass der Oberteil des vorbereiteten Stücks zu einer ovalen Spitze gehämmert und der Unterteil zu einer Tülle eingerollt wurde. Die Blattspitze setzte man also auf den Schaft asymmetrisch auf, ähnlich wie bei den leichteren Blechspitzen des Typs 1 (Taf. V: 1-6). Laut Funden aus den Siedlungsschichten von Liptovská Mara II gehören die Spitzen des Typs 2.1 zu weniger geläufigen spätlatènezeitlichen Varianten. Sie tauchen auch auf weiteren junglatènezeitlichen Fundstellen auf (Trenčianske Bohuslavice).
- **Typ. 2.2.** Die ganze Spitze samt der Tülle wurde auf das Holz des Pfeils symmetrisch auf seine Achse untergebracht (Taf. V: 7-12). Die Blattspitze ist gewöhnlich schmal, mittellang, flach gehämmert.

mert und leichter als der Typ 2.1. Es überwiegen Formen mit langer und sehr schmaler Tülle (Typ 2.2a - Taf. V: 7-9), weniger häufig sind Formen mit kurzer Tülle (Typ 2.2b - Taf. V: 11, 12).

Außer kleinen Stücken erscheinen auch längere, massivere Exemplare, die sich der Grenze zwischen den Spitzen der leichten Wurfspeere und der großen Pfeile nähern. Wenn wir auch dem Typ 2.2 bereits im Verlauf der Latènezeit begegnen, erlangte er die größte Verbreitung im germanischen Milieu der älteren römischen Zeit, wann er zur vorherrschenden Gattung der Pfeilspitzen wurde. Bei den jüngeren Formen ist die Spitz massiver und das Blatt erhält eine feine zentrale Kante.

Typ 3. Konische Spitzen

Die einfachen symmetrischen ahlenförmigen Spitzen von vierkantigem oder seltener auch rundem Querschnitt waren aus einem Eisenstäbchen geschmiedet und mit einer geschlossenen oder am Ende wenig geöffneter Tülle versehen (Taf. V: 13-21). Ihr Gewicht bewegt sich relativ standardmäßig in der schmalen Grenze von 4,4-5,2 g. Es bestehen jedoch aus Ausnahmen (Liptovská Mara I: 2,5 g). In manchen Fällen hat die Tüllensmündung einen ungewöhnlich kleinen Querschnitt (5-6 mm).

- **Typ 3.1.** Er hat eine längere konische Spitz von quadratischem Querschnitt, die von der Tülle Anzeichen einer Absetzung aufweist. Unter unseren Funden ist er am häufigsten vertreten (Taf. V: 14-17).
- **Typ 3.2.** Formal ähnelte er der vorangehenden Form, doch ist die Spitz deutlich gerundet. Schlecht erhaltene, korrodierte Stücke kann man leicht mit Fragmenten mit abgebrochener dreieckiger oder blattförmiger Spitz verwechseln.
- **Typ 3.3.** Es sind Pfeile mit gebräuchlicher kreisförmiger Tülle und vierkantiger Spitz mit kurzem einseitigem Häkchen gleichen Querschnittes, das durch Abtrennung eines Materialteiles des ursprünglichen Stäbchens durch Einhaken geschaffen wurde (Taf. V: 18-21).

Die zeitliche Stellung der ahlenförmigen Spitzen ist vorderhand nicht klar, vor allem bezüglich ihrer Anfänge. Bekannt sind sie aus der Schlussphase mehrerer Oppida. Von Staré Hradisko sind Pfeilvarianten mit nicht völlig geschlossener Tülle publiziert (Meduna 1970, Taf. 15: 9-11). Im Material aus Alesia und Manching gehören die konischen Pfeilköpfe ausschließlich zum Spätlatène-Horizont vom Ende der Stufe D1 (Duval 1970, 51; Sievers 1992, 154). Sie kommen auch in Trenčianske

Bohuslavice vor (Bazovský 2003, Tab. 5: 9). In einfacher Durchführung mit einseitigem Widerhaken erscheinen sie auch in der jüngsten Zeitstufe, im Untergangshorizont der Púchover Burgwälle, also in den ersten Jahrzehnten der frührömischer Zeit (Jasenica, Liptovská Mara I, Púchov). Ähnliche Angaben lieferten auch weitere spätlatènezeitliche und augusteische Fundstellen in Mittel- und Westeuropa (Dolenz 1998, 79, mit Lit., Anm. 309). Es kann vorausgesetzt werden, dass massivere Pfeilspitzen mit kumulativer Punktirkung als Mittel gegen den verbesserten Körperschutz des Gegners entstanden. In dieser Zeit verbreitete sich die Verwendung des Ringpanzers, gegen den diese Pfeile die Hoffnung auf Erfolg hatten. Die Versuche mit abweichender Wirksamkeit der Blatt- und konischen Pfeile wurden experimentell beglaubigt, wenn auch im Rahmen des materiellen Milieus der Völkerwanderungszeit (Becker/Rieser 2002).

Typ 4. Dreiflügelige Pfeilspitzen mit Dornschaft

Das charakteristische Merkmal dieser Spitzen ist die dreifache Schneide mit symmetrischer Verteilung um die zentrale Achse und Befestigung in den Pfeilschaft mit Hilfe eines langen Dorns.

Im dakischen und provinzialrömischen Milieu tauchten kleine dreiflügelige Pfeilspitzen auf, die auf den Schaft mittels eines Dorns befestigt wurden. Sie erschienen zusammen mit den Tüllenspitzen (Taf. X: 1-10; Zemplín - Budinský-Krička/Lamiová-Schmiedlová 1990, Taf. 15: 6, 7, 16, 17; Pieta/Plachá 1999, Abb. 8: 8, 9). Dieser Pfeilspitzentyp hat wahrscheinlich nomadische Herkunft und gelangte in den Mittelmeerraum durch Vermittlung östlicher Söldner. Verknüpft ist er mit der Ausnutzung des kurzen Reflexbogens. Von den späten Typen vom Ende der römischen und der Völkerwanderungszeit, bzw. von den frühmittelalterlichen Typen, unterscheidet er sich durch die Form und von den letztgenannten hauptsächlich durch seine Ausmaße. Die Pfeilspitzen aus Zemplín sind klein, doch präzis ausgearbeitet (zur Herstellung der dreikantigen Pfeile - Zanier 1995). Ihr Gewicht bewegt sich nur zwischen 2,3-2,5 g, was die untere Grenze des Gewichts der beglaubigten Spitzen ist.

Im Verbreitungsgebiet der Púchov-Kultur sind vorderhand lediglich zwei Fundstellen bekannt. Das bei der Geländebegehung der Ansiedlung in Likavka, Bez. Ružomberok, gefundene beschädigte Exemplar - ohne einer genaueren Datierung - hat ein etwas größeres Ausmaß und Gewicht als die Pfeile aus Zemplín. Zwei, leider unvollständige Stücke gehören zur Kollektion von etwa 60 Pfeilen, die auf dem kleinen Burgwall Jasenica - Predná hôrka, Bez.

Považská Bystrica, gefunden wurden (Pieta 1997b, 146, 147; Pieta, im Druck). Dreikantige Spitzen tauchen bereits im älteren keltischen wie auch getodakischen Fundmilieu auf, z.B. auf dem dakischen Opferplatz aus der Mittellatènezeit in Conțești (Vulpe/Popescu 1976). Gebräuchlich sind sie im antiken Milieu, und im Mitteldonauraum fand man sie neustens auch in spätburgundischen Schichten auf Devín (Pieta/Plachá 1999, Abb. 8: 8, 9; Zanier 1988).

In diesem Exkurs war es nicht möglich, die chronologische Entwicklung der Pfeilspitzen auszuarbeiten. Es scheint, dass ein ähnlicher Versuch kein zufriedenstellendes Ergebnis haben wird, weil in den größten, aus dem Untergangshorizont der Burgwälle stammenden Kollektionen praktisch alle beschriebenen Typen begegnen, die etwa gleichermaßen den heimischen Verteidigern als auch fremden Angreifern angehörten. Beim Streben nach einer detaillierten Typologie muss auch die Tatsache in Erwägung gezogen werden, dass sich viele Angaben - wie Größe und Form der Spitze oder Widerhaken - im Laufe der Verwendung ziemlich ändern konnten (durch wiederholtes Schleifen oder Beschädigung).

Die einzelnen Arten der Pfeilspitzen hatten wahrscheinlich einen spezifischen Verwendungszweck, ähnlich wie wir es aus dem Mittelalter kennen (durchschlagskräftig gegen Panzer, Pfeile gegen Pferde u. ä.), aber auch bei zeitgleicher Munition. Stumpfe abgerundete Spitzen benutzte man beim Schiessen auf kleine Pelztiere, und bei der Jagd wurden etwa auch schmale blattförmige Pfeile verwendet. Auf der Zusammensetzung der 19 Pfeile aus Grab 106 in Zemplín ist zu sehen, dass der Bogenschütze über mehrere Arten und Größen von Spitzen verfügte, die er zweifellos je nach dem erwählten Ziel anwandte. Ähnliche Erscheinung konnte bei anderen zeitgleichen Funden wie auch in anderen Zeitschnitten beobachtet werden (Czysz 1986; Flügen 2002a, 159; Kenk 1984; Vencl 1979, 658-660).

Beim Vergleich der hohen Púchover Pfeilspitzenzahl mit den umliegenden dakischen oder keltischen Funden sind keine großen Unterschiede zu sehen. Beim Blick auf die langfristige Entwicklung scheint es, dass in der nachfolgenden Zeit größtenteils die Blattformen überlebten (die Typen 2 und 4), während man die Typen 1 und 3 für längere Zeit (bis zum Mittelalter) zu benutzen aufhörte.

Projektile aus Stein und Ton

Das Werfen mit Steinen und anderen ungeformten Projektilen war die älteste und einfachste Form des Fernkampfes, weil sie keine besonderen Vor-

richtungen und anspruchsvolle Vorbereitung von Munition erforderte. Als Form des Straßenkampfes erhielt es sich bis in die Gegenwart. Die Schleuder, eine Einrichtung zur Verlängerung des Armes-Hebels und zur Verstärkung der Rotation des geworfenen Projektils, war bereits seit der älteren Urzeit bekannt und ihre Wirksamkeit symbolisiert die biblische Begebenheit von David und Goliath. Die Form der Schleuder hat sich bis zur Gummi Erfindung nicht verändert und bestand aus einem Beutel zur Unterbringung des Geschosse, an welchen zwei Schnüre von gleicher Länge befestigt waren. Das wirkungsvolle Schießen mit dieser Waffe erforderte eine langfristige Ausbildung, und ähnlich wie das Bogenschießen wurde es beim Schießen von Salven von leicht bewaffneten Truppen am Kampfbeginn, bei Belagerungen u. ä. ausgenutzt. Im antiken Mittelmeerraum bewährten sich als Söldner hauptsächlich die bekannten Schleuderschützen (*Funditores*) von den Baleareninseln. Nach rezenten Versuchen erlangt man die optimale Genauigkeit des Wurfes ungefähr im Winkel von 40°. Die maximale Tragweite einer Lehmkulisse beträgt 200 m, einer Steinkugel sogar 230 m. Effektiv ist jedoch das Schießen lediglich bis zur Entfernung von 65, bzw. 85 m (Baatz 1990). Projektil - Lehmkulisse und runde Flusssteine vorwiegend von eiförmiger Gestalt - kennt man auch aus Grabfunden der ausklingenden Hallstattzeit und aus dem Verlauf der Latènezeit hauptsächlich im Rheingebiet und in Gallien (Pauli 1978, 236).

Über die Tätigkeit keltischer Schleuderschützen berichten Strabon (4, 4, 3) und Caesar. Durch das Projektil einer gallischen Schleuder wurde der römische Legat Lucius Cotta schwer verwundet. An einer anderen Stelle ist zu lesen, dass die Nervier die Strohdächer römischer Baracken mit Hilfe glühender Lehmkulissen in Brand setzten (Caesar BG, V, 35, 43). Diese Erwähnung ist vielleicht eine Erklärung der Funktion der Lehmprojektile von Púchover Fundstellen, die hier trotz ausreichender steinerner Geschosse aus Flussgeröllen auftauchen. Zu Denkmälern der keltischen oder eher gallisch-römischen Kunst gehört auch die Bronzeplastik, die einen keltischen Schleuderer darstellt (Haffner 1973; Völling 1990). Nach Tacitus (Hist. 5, 17) begannen den Kampf mit dem Werfen von Steinen und Kugeln auch die rheinländischen Germanen.

Zu regelmäßigen Funden im Raum der Púchover-Kultur, aber auch älterer karpatischen Befestigungen gehören runde Granitblöcke häufig von großen Ausmaßen und Gewicht, die aus Flüssen stammen; diese mussten auf die Kalkstein- oder Sandsteinmassive der Burgwälle mühsam geschafft werden, manchmal auch in beträchtliche

Entfernungen. Sie erlangten die Ausmaße von durchschnittlich 60 x 70 cm und waren zweifellos zum Rollen auf die Angreifer bestimmt. Einen Bestandteil der Verteidigung bildeten auch Stapel kleinerer Flussgerölle von runder oder ovaler Form, die gemäß ihrer Größe als Projektilen zum Werfen mit der Hand oder Schleuder dienten. Diesen Stapeln begegnet man praktisch auf jedem eisenzeitlichen Burgwall. Gebräuchliche Funde sind auf den Burgwällen wie auch in den Siedlungen sorgfältig bearbeitete Kugeln aus gut gebranntem Letten, die mit Hilfe der Schleuder geworfen werden mussten (Taf. VI). Sie haben verschiedene Ausmaße und Gewicht, am häufigsten erscheinen jedoch Exemplare von 35 mm Durchmesser und 35-40 g Gewicht. Dieses durchschnittliche Gewicht nähert sich den bei jüngeren Projektilen auf römischen Limeskastellen festgestellten Angaben, wo außer Stein- und Bleigeschossen auch Lehmstücke verwendet wurden (Völling 1990, 53, Abb. 22).

Streitäxte

Die Äxte und Beile sind das allgemein nutzbare Gerät, das zugleich als wirksame Waffe dienen kann. In der Vorgeschichte, bestimmt noch in der Hallstattzeit, gehörten diese zu den Waffenbeigaben in den Gräbern. Axt als Waffe ist auch in der Situlenkunst zu finden und wurde neben der Lanze zur wichtigsten Waffenart (Guštin 1991, 58, 59). Nach dem Zeugnis der keltischen Grabfunde hört jedoch in der jüngeren Eisenzeit das Nutzen der Streitaxt, wahrscheinlich als Folge der Verbreitung der Latène-Schwerter, bis auf wenige Beispiele (z. B. Schumacher 1989; Todorović 1972, Taf. 18: 6) auf. Die Tüllenäxte sind im Siedlungsmaterial der junglatènezeitlichen Siedlungen im Mitteldonauraum wie auch in der Púchov-Kultur reichlich vertreten. Es geht allerdings um die gewöhnlichen Formen mit meistens quadratisch geformter Tülle und kurzer, bez. erweiterter Schneide.

Zu den Sonderformen, die theoretisch als Waffe dienen könnte, gehört das Exemplar mit kurzem Körper und auffällig breiter fächerförmiger Schneide aus Bratislava-Devín (Taf. IX: 11). Zur Problematik der Nutzung der Äxte als Waffe siehe auch - Bochnak 2003a; Venc 1979, 661-663.

Schwerter

Von den Schwertern, der dominanten Hiebwaffe der jüngeren Eisenzeit, informieren uns hauptsächlich Funde aus anderen Bereichen der keltischen Welt. Gegen Ende dieser Epoche verwendete man grundsätzlich die allgemein verbreiteten langen Schwerter und außer ihnen auch seltener

kurze Schwerter, die bei uns nur durch eine Schneide aus Zemplín vertreten sind (Budinský-Krička/Lamiová-Schmiedlová 1990, Taf. 21: 5). Die charakteristischen langen Formen in eisernen, häufig reich mit Durchbruchsmustern verzierten Scheiden, tauchen paradox häufiger in den umliegenden germanischen Gebieten und im dakischen Bereich auf, wohin diese Waffen durch Handel gelangten oder im heimischen Milieu nachgeahmt wurden. Detaillierte Gliederung der Spätlatène-Schwerter bieten vor allem ihre Eisenscheiden (Guillaumet/Szabó 2002; Lejars 1994).

Bruchstücke von Schwertklingen erscheinen nur vereinzelt in Siedlungen, zweifellos wegen ihres hohen Wertes, den der qualitätsvolle Stahl auch in fragmentarischem Zustand beibehält. In der Südwestslowakei fand man sie überwiegend in zentralen Siedlungen. Das fragmentarisch erhaltene Schwert aus Devin lag im Oberteil der Verschüttung eines Grabens, der etwa ein Bestandteil der römischen Befestigung des Burgberges in augusteischer Zeit war. Es ist dies der Oberteil einer Klinge mit linsenförmigem Querschnitt und einem Griffdorn, von 34 cm Länge (Taf. VIII: 1). Häufiger stößt man auf Scheidenbruchstücke. Im Hortfund 1 von Plavecké Podhradie lag auch der Teil einer eisernen Schwertscheide mit einer S-förmigen Klammer als Verzierung (Taf. VIII: 3; Paulík 1976, Taf. 52: 1; Zachar 1974). Während der langjährigen Grabungen auf dem Oppidum in Bratislava-Devin stieß man nur auf zwei Funde dieser Art. Die 92 cm lange Scheide stammt aus Grabungen J. Dekans im J. 1954 und weder ihre Form noch Fundumstände sind bekannt. Zu den seltenen Funden gehören diebronze und eiserne Randbeschläge (Taf. VIII: 5-11; Zemplín - Miroššayová/Čaplovič 1991, Taf. 5: 3, 4; Divinka - Pieta 1982, Taf. 17: 7). Diese Beschläge könnten nicht nur zur Festigung der Schwertscheidenkanten, sondern auch wohl zu anderen Gegenständen gehören (van Endert 1991, 104).

Schwerter und ihre Fragmente findet man auch auf weiteren donauländischen Oppida. Auf dem Braunsberg (Hainburg a. d. Donau) erschien in einem kleinen Depotfund die Spitze eines zweischneidigen Schwertes mit einem Klingenteil zusammen mit einer leichten Lanze. Ein weiteres Schwertfragment von dieser Fundstelle ist im Mährischen Landesmuseum in Brünn aufbewahrt (Urban 2000, 198, Abb. 13). Zwei Schwerter bildeten den Bestandteil von Hortfunden mit Eisengegenständen auf dem Burgwall Gründberg unweit von Linz in Oberösterreich (Urban/Ruprechtsberger 1998).

Trotz der umfangreichen Grabungen der Siedlungen und Befestigungen der Púchov-Kultur

tauchen im Fundinventar praktisch keine Hiebwaffen, hauptsächlich Schwerter auf. Bloß auf dem Burgwall bei Trebostovo, Bez. Martin, wurde eine Schwertscheidemündung entdeckt. Die geringe Anzahl von Hiebwaffenresten kann durch den Forschungsstand verursacht sein, doch hängt sie etwa auch mit der einfacheren Bewaffnung des Großteils der örtlichen Krieger zusammen.

Neuestens kam ein Waffenfund aus Blatnica, Bez. Martin oder seiner Umgebung zutage, aus dem eine Lanzenspitze und ein Schwert in der Scheide dokumentiert werden konnten. Der genaue Fundort ist unsicher aber wahrscheinlich. Beide Stücke verweisen gleiche Verfärbung und Brandspuren. Das Schwert (Taf. VIII: 2) war ursprünglich im unteren Drittel der Länge scharf gebogen und vom Finder wieder gerade gemacht. Dies zusammen mit den deutlichen Brandspuren und angeschmolzten Bronzeresten am Blatt der Lanze deuten angeblich an einen Grabfund, der möglicherweise der Przeworsk-Kultur der vorrömischen Eisenzeit angehören könnte. Die Schwertscheide von Blatnica ist zwar im oberen Teil vor allem auf der Vorderseite stark beschädigt, durch den sehr gut erhaltenen dünnen Ortband mit zwei Paaren von seitlichen Ausläufern lässt sich aber verlässlich in die Spätlatènezeit datieren. Spitze Form des Ortbandes gehört zu seltenen Varianten bei den Schwertern dieser Art (Guillaumet/Szabó 2002, 225; Luczkiewicz 1997b, 176).

Eine andere Situation besteht in der Ostslowakei. In Zemplín fand man in dakischen Gräbern zwei Schwerter und Fragmente mindestens von neun Scheiden. Außer einer einfachen Form aus Eisen von der Siedlung handelt es sich vorwiegend um in der Technik opus interrasile verzierten Scheiden, die der Verbreitung nach im Barbarikum ziemlich beliebt und sicherlich hoch geschätzt waren (Böhme-Schönberger 1998; Dąbrowska 1996; Luczkiewicz 1997a; Pieta 1997a, 48, 49). Nach der detaillierten technologischen Analyse E. Co-sacks (1977) sind die Scheiden aus den Zemplíner Gräbern bloß eine Nachahmung der vorzüglicheren Erzeugnisse aus norischen Werkstätten, wie wir es übrigens auch zwischen den Erzeugnissen aus der Devíner Werkstatt verfolgen konnten. Einen gleichen Einfluss kann man auch auf dem Teil einer Eisenscheide aus der Verschüttungsschicht des Hügelgrabes 1 und aus dem Grab 171 sehen (Budinský-Krička/Lamiová-Schmiedlová 1990, Taf. I: 4; XXII: 7, 8), die mit ihrer dekorativen getriebenen Verzierung Motive auf Scheiden imitieren, die in Durchbruchstechnik verziert sind (Werner 1979, 165-197).

Von fremder offenbar römischer Herkunft sind Bruchstücke der Bronzebeschläge aus Grab 163, die zur Scheide eines kurzen Schwertes des Gladius-Typs gehören, der vereinzelt auch in nichtrömischem Milieu vorkommt (Droberjar/Sakař 2000; Guštin 1991, 56). Auch beide gefundenen Klingen der langen zweischneidigen Schwerter wurden offenbar irgendwo im norditalischen Gebiet hergestellt. Sie befanden sich in reicherer Gräbern. Eine außergewöhnliche Ausstattung hatte vor allem das Grab 78 in unmittelbarer Nachbarschaft des Grabverbandes 77. Das Schwert mit dem Stempel UTILICI auf der Klinge besaß eine in Durchbruchstechnik verzierte Bronzescheide (Budinský-Krička/Lamiová-Schmiedlová 1990, Taf. XI: 20). Es gehört zum Typ Zemplín-Bell, der einen Bestandteil des ältesten Horizonts der in das nordanubische Barbarikum gelangten römischen Waffen darstellt (Biborski 1993; Böhme-Schönberger 1998; Droberjar 1999, 150; Kaczanowski 1992). Im Grab lag auch ein eisernes Kettenhemd von 9,5 kg Gewicht und drei bruchstückhaft erhaltene Bronzegefäß, außer anderem eine reliefverzierte Pfanne und ein Krug des Typs Eggers 125. Ein weiteres römisches Schwert in Bronzescheide wurde aus Grab 128 geborgen, begleitet von einer Silberschnalle wahrscheinlich provinzialrömischen Ursprungs, Bronzesporen und einem Krug von antikem Typ (Taf. XI).

Eiserne Gürtelketten

Die langen Schwerter befestigten sich die Krieger aus der jüngeren Eisenzeit mit Hilfe einer Gürtelkette aus beweglich verbundenen Eisengliedern von verschiedener Form. Zu den älteren aus massiven, gewundenen Gliedern gehören die Exemplare vom Burgwall Udrina bei Slatina nad Bebravou, wo nach Begleitfunden der Horizont der mittleren Latènezeit vertreten ist (Taf. IX: 10, 12). Zwischen den junglatènezeitlichen Siedlungsfunden erscheinen in letzter Zeit Glieder und Spannen von Gürtelketten, die aus spiralförmig gedrehten Eisendrähten angefertigt sind (Taf. IX: 7-9). Formal ähneln sie frühlatènezeitlichen Schwertanhängern, doch wiesen sie wesentlich kleinere Ausmaße auf. Wenn auch bisher diese Eisengürtel nicht in geschlossenen Fundverbänden gefunden wurden, müssen sie nach begleitenden Oberflächenfunden in das Inventar der jung- und spätlatènezeitlichen Burgwälle im Rahmen der Púchov-Kultur und ihrer südlichen Grenzzone mit keltischer Besiedlung gehört haben. Bisher fand man sie in Trenčianske Teplice, Slatina nad Bebravou und in Blatnica (Pieta 2000c, Abb. 6:

17, 18). Die Zugehörigkeit dieser kleinen Ketten zum Oppida-Horizont ist auch durch ihr Vorkommen unter den Funden aus Stradonice angedeutet (*Pič 1903, Taf. 41: 11, 12, 15, 18, 19*).

Schwerter und andere Bewaffnung sind auch auf ikonographischen Abbildungen zu sehen, hauptsächlich auf den großen silbernen Hexadrachmen, die wahrscheinlich in Bratislava geprägt wurden, wo es sich freilich am ehesten um Abbildungen mythischer Figuren mit Kriegerausrüstung und zugleich um Motive handelt, die von nachgeahmten Vorlagen übernommen wurden. Manche boische Münzen mit den Namen BIATEC und NONNOS veranschaulichen auf dem Revers eine barhäuptige Reiterin mit entblößtem Oberkörper, die in den Händen ein kurzes Schwert und ovalen Schild hält und auf den Schuhen die Sporen trägt (Taf. IX: 2). Diese kleinen Schwerter wurden zweifellos vor allem als Stichwaffen nach dem Muster der mediterranen Waffen des Gladius-Typs benutzt und wiesen einen charakteristischen Bronze-griff auf (*Hachmann 1990; Megaw 2002*). Die kurzen Schwerter mit anthropomorphem Griff waren im Spätlatène-Milieu verhältnismäßig verbreitet und nach ihrem Vorkommen in Mähren können wir annehmen, dass sie ein Bestandteil der Ausrüstung erstrangiger Krieger auch bei uns waren.

Verweisen wir auch auf die kleine Bronzeplastik des Kriegers aus Trenčianske Bohuslavice, der das gegürtete Langschwert auf der rechten Seite trägt (Taf. IX: 6), ebenso wie die keltische Reitergöttin am Reversbild einer der NONNOS-Münzen aus Bratislava (Taf. IX: 3).

Messer

Das Messer war seit jeher ein Universalwerkzeug, mit allgemeiner Verwendung im Alltagsleben, also bei Jagt und gelegentlich auch im Kampf. Sie gehören deshalb zu den häufigsten Siedlungs- und Grabfunden. Die Kriegergräber der Späthallstatt- und Frühlatènezeit wurden außer der Lanze und Schwert auch mit kleinen Klingen als Bestandteil der Gürtelgarnitur und zugleich auch mit großen Messern ausgestattet, wobei die so genannten Haumesser nach der Meinung mancher Forscher als kurze Stich- und Hiebwaffe beim Nahkampf dienten sollten. Ausgehend von den Fundlagen der großen Messer bei den Fleischbeigaben und nach ihrem Erscheinen in den Frauengräbern konnte nachgewiesen werden, dass diese als Drangier- und Opfermesser verwendet worden waren (*Jacobi 1974, 119-121; Osterhaus 1981; Pauli 1978, 254-258*). Auch in der Spätlatènezeit wurden die Ringmesser in der

Kombination mit anderen zum Festmahl im Jenseits bestimmten Gegenständen, wie Simpula, Fleischgabel oder Rost gefunden (*Beograd-Karaburma, Gräber 12, 50, 92, 172, 222; Todorović 1972*). Ähnliche Ergebnisse hat auch das Studium der Gräber der Przeworsk-Kultur der vorrömischen Eisenzeit gebracht (*Bochnak 2003b*).

Nach diesen Angaben zu urteilen, gehörten die Haumesser nicht zu einer standardisierenden Kriegerausrüstung. Sie konnten allerdings gelegentlich als Waffe dienen, möglicherweise auch beim leichtbewaffneten Fußfolk wie die Schleuderer oder Bogenschützen. Die langen Messer, nach der Erwähnung bei P. Ovidius Naso, dienten als Waffe bei den Dakern (*Ovidius, Tristia 5, 7, 15-20*).

SCHUTZBEWAFFNUNG

Zugleich mit den Waffen hat sich auch die Schutzausrüstung in seiner Vielfalt und Qualität entwickelt, im Zusammenhang mit den wirtschaftlichen und sozialen Verhältnissen, nicht zuletzt als der Prestige- Zeichen seiner Träger. Dies belegt uns die Vielfalt der Kriegerausstattung in den Gräbern. Das Aussehen und Benutzung des Panzers, Helms oder Schildes spiegelte auch die Traditionen wider und hatte bestimmt auch ihre psychologische und rituelle Dimension. Das kann erklären die Gründe, warum nach den schriftlichen und ikonographischen Quellen kämpften manche der keltischen Krieger nackt, bez. ohne Schutzausrüstung.

Schilder

Der Hauptbestandteil der Schutzbewaffnung in der jüngeren Eisenzeit war ein Schild, der dem Krieger eine individuelle Deckung vor den Geschossen bot und es ihm im direkten Kampf Mann gegen Mann ermöglichte, die Stich- und Hiebwaffen zu ergreifen, und so konnte der Kämpfer mit seiner eigenen Waffe den Gegner attackieren.

Im Rahmen des Kampfes bildete dieser Schutz die Grundlage einer geschlossenen Verteidigung der Fußtruppen. Die Konstruktion des Schildes musste daher die grundlegenden Voraussetzungen für eine effektive Verwendung erfüllen: Festigkeit, kombiniert mit geeignetem Ausmaß und Gewicht. Diese Eigenschaften wurden der Kämpferart ihres Trägers angepasst (Reiterei, schwerbewaffnete und leichte Fußtruppen). Zur Erhöhung der Widerstandsfähigkeit wurde das Holzbrett aus mehreren Teilen zusammengesetzt und mit

Leder überzogen. Gegen Feuchtigkeit und mechanische Beschädigung der verzierten Oberfläche wurden die antiken Schilde von einer Lederhülle geschützt, die vor dem Kampfe entfernt wurde. Die erhaltenen keltischen Exemplare aus La Tène hatten ein 11 mm dickes Eichenbrett, das in der Mitte bis auf 3 mm verengt war (Vouga 1923, 59-61).

Die Stelle des Schildfessels war in der Mitte entweder mit einem Eisenband oder einem konischen Schildbuckel überdeckt, der das Handgelenk schützte und gleichzeitig die Schläge auffing und erwiderte. Die älteren Schilde hatten die Ränder mit einem Eisensaum verstärkt. Der aus Lindenholz bestehende Schild aus dem Fürstengrab 1 vom Glauberg wurde beidseitig mit Rindsleder bezogen und an zwei Stellen mit eisernen Randbeschlägen versehen (Flügel 2002b). Es scheint, dass nicht alle Exemplare standardmäßig mit Metallbestandteilen versehen waren, die meistens als die einzigen im archäologischen Kontext erhalten sind. Dies bestätigt ein kleines ganz aus Holz gefertigtes und mit Leder bezogenes Exemplar, das in Clonoura, co. Tipperary in Irland entdeckt wurde (Raftery 1994, 146).

Das Ausmaß und Profil des Schildbrettes hing mit der Kampftaktik zusammen und war bis zu einem gewissen Grade auch ein charakteristisches Merkmal der einzelnen Völker. Die keltischen Schilde waren vorwiegend flach und langoval, bunt bemalt und oft auffallend groß, ähnlich den mittelalterlichen Pavesen. Es kamen jedoch auch andere Ausmaße und Formen vor. Gerade die Große und eigenständige Bemalung hat mehrere antique Autoren auf die keltischen Schilde aufmerksam gemacht (Strabon 4, 4, 3; Diodor 5, 30, 2-4). Als charakteristischer Bestandteil der Ausrüstung stehen die Schilde auch bei den Darstellungen der keltischen oder gallisch-römischen Krieger im Vordergrund, ebenso wie bei den Trophäen auf römischen Triumphdenkmälern.

Die Entwicklung und Produktionstechnologie der Schilde aus älteren und mittleren Latènezeit ist dank des Inventars aus Kriegersgräbern und der umfangreichen Waffendeponierungen von keltischen Opferplätzen in Gallien (Brunaux/Rapin 1988) ziemlich gut bekannt. Die Chronologie dieser Schutzwaffe bietet uns am besten die Entwicklung der Schildbuckel an. Aus den ältesten zweiteiligen Schildbuckeln entstanden massive bandförmige Stücke, die nach und nach die praktischen, aber der Herstellung nach anspruchsvolleren runden konischen und kuppelförmigen Schildbuckel ersetzten. Die letztgenannten Formen waren im 2.-1. Jh. v. Chr. und im 1. Jh. n. Chr. sowohl im keltischen

als auch im germanischen Milieu verbreitet (Zieling 1989). Zu den ältesten, noch aus der Mittellatènezeit stammenden, gehören manche kuppelförmige Schildbuckel aus Roje (Grab II) in Ostslowenien (Knez 1977). Als Beispiel der Darstellungen spätlatènezeitlicher Schildformen mit rundem Buckel erwähnen wir zumindest den Kessel von Gundestrup, die triumphalen Monamente aus Orange und in Saint-Rémy oder die Plastik eines Kriegers aus Vachére (Hachmann 1990, 760-766, mit Lit.).

Die runden Schildbuckel waren regional beträchtlich unterschiedlich. Zu den typologisch ältesten Exemplaren reichte N. Zieling sowohl die konischen als auch die kuppelartigen Formen und Stangenschildbuckel (Typen A, I und N). Die nicht sehr zahlreichen spätlatène- und frührömerzeitlichen Schildbuckel aus unserem Gebiet gehören ausschließlich zu den runden Typen mit halbkugeligem oder konischem Querschnitt. Ganze Schildbuckel aus dem Endlatène und Beginn der frührömischen Kaiserzeit sind aus dem keltischen Devín und aus dakischen Fundorten in Nitriansky Hrádok und in Zemplín bekannt, weitere Exemplare fand man in Zvolen und in frühgermanischen Gräbern von Irište und Cífer.

Das stark deformierte Exemplar aus der Siedlungsschicht in Devín (Taf. XIII: 6; Typ Zieling I-1b oder I-2a) hatte eine konische, leicht gerundete Form des Daches und einen breiteren Kragen mit einer nicht feststellbaren Anzahl von Nietlöchern. Nach den gut sichtbaren Einhieben zu urteilen konnte es sich um ein beschädigtes Stück als Rohstoff für weitere Bearbeitung oder auch um ein Zeugnis ritueller Trophäenpraktiken handeln, wie es auf mehreren latènezeitlichen Oppida und Opferplätzen nachgewiesen ist. Manche Fragmente getriebener Eisenbleche von der großen spätlatènezeitlichen Werkstatt auf dem Devín stammen wahrscheinlich von kreisförmigen Schildbuckeln und sind ein Nachweis ihrer örtlichen Herstellung. Einen runden Schildbuckel mit kuppelförmigem Dach und konischem, leicht gerundetem Profil des Typs Zieling I-3 mit 10 Nieten fand man in der befestigten kelto-dakischen Aussiedlung aus der Stufe LTD2 in Nitriansky Hrádok (Taf. XII: 1; Točík 1959, Abb. 323: 9). Nach der Einbiegung der Niete wies das Holzbrett des Schildes eine Dicke von 10 mm auf.

Ein Exemplar von gleichem Querschnitt befand sich in dem reichen dakischen Grab 128 aus der Stufe B1a in Zemplín und ein ähnlicher Schildbuckel mit sieben Befestigungsnieten mit runden Köpfen stammt ebenfalls aus einer näher unbekannter Lage dieser Lokalität. Auf dem Burgwall und in den Gräbern von Zemplín kamen auch wei-

tere metallene Schildbestandteile zutage (Taf. XI: 3; XII: 4). Es scheint, dass sich um einen im dakischen und balkanischen Bereich Ende der Latène- und Anfang der Kaiserzeit allgemein verbreiteten Schildbuckeltyp handelt (*Glodariu/Iaroslavschii 1979, 179, 180; Luczkiewicz 1998, 259*).

Ähnliche Schildbuckeltypen erscheinen auch in den ältesten germanischen Gräbern in der Südwestslowakei, die noch in die Spätlatènezeit gehören. Der Grabverband aus Ihrište enthielt außer einem einschneidigen Schwert und einer Lanze auch einen Schildbuckel des Typs I-1a (Taf. XIII: 1; *Pieta 1974, 102, Abb. 14*). Im Grab aus Cífer, das durch eine Bogenfibel mit rahmenförmiger Nadelrast an das Ende der Stufe D1 oder in den Beginn von D2 datiert ist, befand sich ein konischer Schildbuckel mit breitem horizontalem Kragen und sechs Nieten mit großem flachem Kopf, der eine Übergangsform zwischen den Typen H-1 und I-1 darstellt (Taf. VII: 3). Auch in den ältesten Gräbern der frühkaiserzeitlichen germanischen Gräberfelder in der Südwestslowakei machten sich konische Schildbuckel geltend (*Kostolná pri Dunaji, Grab 3; Kolník 1980, Taf. LXXV: 3b*).

Ihre eigene typologische Entwicklung weisen auch die eisernen Schildfesseln auf, deren Variabilität jedoch erst im Verlauf der frührömischen Zeit in den Vordergrund gelangte. In unserem Material gehören sie zu seltenen Funden. Das frühe Exemplar des Typs Zieling B2 fand man auf der zentralen Fundstelle der Púchov-Kultur in Divinka (*Pieta 1982, 78, Taf. 17: 3*).

Über die Form und Größe der Schildbuckel aus dem nördlichen Teil des Karpatenbeckens haben wir keine Informationen. Es scheint, dass die runden Schildbuckel eine dominante Form der spätlatènezeitlichen Schildbeschläge im mittleren Donauraum und nördlichen Theißgebiet dargestellt haben. Dies bestätigt auch eine kleine Kriegerplastik aus dem Oppidum von Trenčianske Bohuslavice, die auf dem Gürtel ein Schwert(?) befestigt hat und in der linken Hand einen kleinen ovalen Schild mit rundem Umbo hält (Taf. IX: 6).

Eine nicht ganz dem Original treue Zeichnung dieser nur 55 mm hohen Bronzeplastik wurde zuletzt als aus dem mittleren Waagtal stammender Fund veröffentlicht und als dem Hallstattkreis zugehörig klasifiziert (*Studeníková 2004, 367, 368*). Ihre sehr schematisierte Darstellung lässt sie zeitlich nicht verlässlich zuordnen, was aber ihre spätlatènezeitliche Datierung nicht ausschließt (z. B. die kleinen ithyphalischen Figürchen aus Stradonice - *Pič 1903, Taf. 20; 33; 25: 9*). Allerdings, die Figur stammt ohne geringsten Zweifel aus dem

Oppidum in Trenčianske Bohuslavice, wo dieser Fund einst eine hektische Welle der Aktivitäten der Sondengeher erweckte. Auf dieser Fundstelle, die bereits Hunderte von Metallgegenständen lieferte, fehlen die Hallstattfunde völlig. Das einzige realistische Detail der Kriegerfigur aus Trenčianske Bohuslavice stellt das ovale (nicht runde) Schild mit deutlichem runden und hohen Buckel dar, der von den (sehr seltenen) hallstattzeitlichen Schildbuckelformen abweicht (zur Problematik siehe *Egg/Križ 1997*). Nach diesem charakteristischen Detail neige ich zur latènezeitlichen Datierung dieser Kleinplastik.

Die Schilde waren nicht nur ein gebräuchlicher Bewaffnungsbestandteil praktisch einer jeden Bewaffneten, sondern ähnlich wie in der antiken Welt oder im Mittelalter bildete dieser Bestandteil für seinen Eigentümer einen symbolischen Wert und eine identifizierende Bedeutung. Damit hängt sicherlich auch die komplizierte Verzierung mit Namen und magischen Symbolen zusammen, die manche keltische Schilde auf dem Triumphbogen in Orange aufweisen.

Eine Schildform haben auch manche Votivgegenstände. Auf dem keltischen Opferplatz in Mouzon, dep. Ardennes, fand man rund 300 Miniaturnachahmungen von Schilden (*Charpy/Rouale 1991, 743*). Ein eiserner Miniaturschild mit rundem Umbo stammt auch aus dem Oppidum Staré Hradisko in Mähren (*Meduna 1970, 51*). Schildförmige Beschläge aus Trenčianske Bohuslavice und Udiča (Taf. XII: 3, 5) wurden aus einem dünnen gepressten Bronzeblech angefertigt und auf die organische Unterlage mit Nieten befestigt. Sie haben quadratische Form mit konkaven Seiten und weisen Ausmaße von 36 x 35 mm, bez. 41 x 40 mm auf. Auf der Oberfläche sieht man Nietung, plastische Verdickung des Kragens und des Mittelteiles, mit einem angedeuteten runden Buckel in der Mitte. Der Form nach erinnern sie an manche frühlatènezeitlichen Schilde (*Pauli 1973; 1978; Penninger 1978, 239, 246*) und ebenfalls an die frühkaiserzeitlichen Miniaturschilde der Przeworsk-Kultur (*Andrzejowski 2000, 31, 32; Ziętek 2004, 45*).

Große ovale Schilde als Ausrüstungsbestandteil eines Reiters sind auf dem Revers boischer Hexadrachmen mit den Inschriften BIATEC (Varianten 3 und 5) und SONON abgebildet (Taf. IX: 1, 3; *Kolník 1991, 11, Abb. 8; 12; 66*).

H e l m e

Der Metallhelm als Kopfschutz wurde im Verlauf der Latènezeit nicht allgemein verbreitet und war vor allem für führende Krieger bestimmt. Als

Prestigegegenstand und Symbol von gesellschaftlicher Bedeutung gehörte er zugleich den Angehörigen der höheren Schichten. Die keltischen Helme fußten auf antiken Vorlagen und bestanden aus einer kompakten Kalotte mit Nackenschutz und beweglichen Wangenklappen. Die allgemeine Entwicklung führte von den hohen konischen Formen zu halbkugeligen, die den römischen Vorlagen ähnelten (*Kruta 2000, 521, 522*).

In unserem Gebiet bilden die Funde von Helmen in junglatènezeitlichen Fundkontexten eine Seltenheit. Aus Schichten des Oppidums in Bratislava stammt ein schlecht erhaltenes Fragment einer eisernen Wangenklappe, das nicht verlässlich zum konkreten Typ zuweisbar ist (*Pieta/Zachar 1993, 174*). Im Bereich der Púchov-Kultur wurden Helmbestandteile ein wenig öfter gefunden. Zwischen den Beigaben im Heiligtum auf dem Burgwall in Liptovská Mara wurden u. a. Fragmente von Bronzeblechen und ein gegossener konischer Gegenstand, der den dekorativen Schildnieten des Typs Zieling A-B ähnelte. Wahrscheinlich handelt es sich um den oberen Teil eines Helmes mit einem Loch für den Helmbusch (Taf. XIII: 5; *Pieta 1996, Taf. VIII: I*). Ein ähnliches, aber größeres, plastisch verziertes Fragment stammt auch aus dem Refugium Blatnica im Gebirge Veľká Fatra. (Taf. XIII: 4). Einen beachtenswerten Fund bildet ein Bronzehelm vom Typ Mannheim, der aus einem unbekannten Fundort in der Zips stammt (Taf. XIII: 3; *Novotný 1983; Schaaf 1988*). Es ist dies das einzige Exemplar dieses Typs in breiterem Mitteldonauraum.

R i n g p a n z e r

Panzerreste, ähnlich wie auch die übrigen Teile der Schutzbewaffnung, gehören zu seltenen Funden. Es wird vorausgesetzt, dass der Großteil der Schutzausrüstung der Krieger aus organischen Materialien, hauptsächlich aus Leder angefertigt war. Manche Typen derartiger Schutzweste, bzw. Kyrys stellen Abbildungen von frühlatènezeitlichen Plastiken dar (*Rapin 2002*). Kettenhemden - ein bewegliches Geflecht aus eisernen (vereinzelt auch bronzenen) Ringen fanden ihre Geltung schon seit dem 3. Jh. v. Chr. zum Schutz des Körperoberteiles und Nackens von Elitekriegern. Ringpanzern begegnet man in archäologischen Funden auch auf zeitgemäßen Abbildungen und Plastiken in den letzten Jahrhunderten der alten Zeitrechnung im antiken Mittelmeerraum, doch auch im barbarischen Milieu, im transalpinen Europa, hauptsächlich bei den Kelten (*Metzler 1995, 340, 344-347*, mit Lit.) In der frührömischen Kaiserzeit

aber hauptsächlich in ihrer Endphase, erscheinen vereinzelt in Kriegergräbern im Barbarikum große, bzw. komplettte Stücke eines Ringpanzers (*Kaczanowski 1994, 141, Abb. 2*).

Diese Waffengattung befindet sich auffallend häufig im geto-dakischen Bereich in reichen Kriegerbestattungen aus dem 1. Jh. n. Chr., wohin auch der bekannte Fund aus Zemplín gehört (*Kobal 1993-1994, 41, 47; Lamiová-Schmiedlová 1995; Procházenko 2002, 170, 171; Vulpé 1976, 212, 213*). Das Grab 78, in welchem das Drahthemd gefunden wurde, gehört zu den reichen Brandgräbern, mit mehreren Bronzegefäßen, wie auch einem Schwert römischer Herkunft in einer Bronzescheide. Es ist nicht ausgeschlossen, dass zu ihr auch jene Gegenstände gehören, die unter der Bezeichnung Grab 77 beschrieben sind (*Budinský-Krička/Lamiová-Schmiedlová 1990, 255*).

R E I T E R A U S S T A T T U N G

Metalbestandteile der Ausrüstung und des Pferdegeschirrs gehören zu weniger bekannten Fundverbänden, die größtenteils nur vereinzelt in geschlossenen Fundkomplexen vorkommen. Ihre zeitliche Einstufung und Identifizierung ist deshalb nicht immer klar.

Von dem komplizierten und häufig verzierten Pferdegeschirr erhielten sich nur einzelne, größtenteils einst verlorene Stücke seiner Metallbestandteile, wie verschiedene Phaleren und Zierniere, aber auch Trensen und Zügelführungsringe. Garnituren von Stangen- und Ringtrensen kamen in einem großen Hort von Eisengegenständen, das in Plavecké Podhradie im J. 2001 gefunden wurde, zutage. Verhältnismäßig groß ist die Anzahl bronzer Zügelringe und Jochansätze, die ebenfalls zum Geschirr eines Pferdegespanns, wie auch des Reiters gehört haben könnten. Sie stammen sowohl aus dem Donaugebiet als auch aus dem Bereich der Púchov-Kultur. An dieser Stelle werden wir uns eingehender nur mit den Sporen als Bestandteil der Reiterausrüstung befassen.

S p o r e n

Den keltischen oder germanischen Reiter charakterisieren im archäologischen Kontext hauptsächlich die Bügelsporen. Es ist dies ein Hilfsmittel zum Anspornen des Pferdes und es wurde - nach den knopfartigen und hakenförmigen Abschlüssen der latène- und römerzeitlichen Exemplare zu schließen - wahrscheinlich an das

Schuhwerk mit Hilfe von Riemen befestigt. Im Laufe der Zeit erlangte dieser funktionelle Gegenstand größere Bedeutung, und als fixer Bestandteil der festen Reiterfußbekleidung bedeutsamer Personen wurde er zum Objekt anspruchsvoller Produktions- und Verzierungstechniken und zum Gegenstand, der den Status seines Trägers symbolisierte. Anzeichen des symbolischen Wertes der Sporen skizzieren sich bereits in der verfolgten Zeit im Vorkommen dieser Artefakte zwischen den Opfergaben der Opferplätze in Zemplín, Prosné und Liptovská Mara. Aus dem letztgenannten Heiligtum, aber auch aus Trenčianske Bohuslavice und Zemplín stammen die einzigen vier Bronzeexemplare, die, nach der Verzierung und dem verwendeten Metall zu urteilen, zu den prunkvolleren Garnituren angehört haben (Taf. XIV: 9, 23-25). Hierher gehört bestimmt auch das unikate, reich in Durchbruchstechnik verzierte Silberexemplar von Bratislava. Ein Paar von Bronzesporen mit Eisenstacheln stammt auch aus dem reich ausgestatteten Zempliner Grab 128 (Taf. XI: 6, 7; Budinský-Krička/Lamiová-Schmiedlová 1990, Taf. 18).

Im Rahmen der keltischen Gebiete begegnet man Sporen in Grabverbänden nur vereinzelt, z. B. in Südpannonien (Todorović 1968, 77). Im Mitteldonauraum sind wir nur auf die nicht aus geschlossenen Verbänden stammende Siedlungsfunde, die kaum zu einer feineren Datierung beitragen könnten, angewiesen. Für das Kennen dieses typischen Bestandteiles der Reiterausrüstung, seiner Genese und Tragweise sind auch ikonographische Denkmäler, wie keltische Münzen (boische Hexadrachmen aus Bratislava - Taf. IX: 1, 2) und Abbildungen von Reitern auf dem Kultkessel aus Gundestrup, von Bedeutung.

Die Herkunft der Sporen bleibt unklar. Erwähnt werden sie schon in griechischen Schriftquellen des 5. Jh. v. Chr., doch ist ihre weitere Entwicklung nicht verfolgbar (Baitinger 2004). Während der Junglatènezeit erscheinen Sporen beinahe gleichzeitig sowohl bei den Kelten als auch Germanen. Es ist nicht sicher, ob sie zu uns als keltischer Beitrag oder aus dem antiken Mittelmeerraum durch die Vermittlung der Latène-Zivilisation gelangten (van Endert 1991). Für das Kennen der Entwicklung der Bügelsporen sind besonders Funde aus den Kriegergräbern der Przeworsk-Kultur wichtig, wo sie seit der Endphase der Stufe D1 auftreten (Dąbrowska 1988, 30; zur Geschichte der Datierung siehe Bochnak 2004, mit Lit.).

Aus dem Gebiet der Slowakei sind gegenwärtig 51 Sporen aus der verfolgten Zeitspanne bekannt: ein Stück wurde in einem germanischen Grab

gefunden, 9 Exemplare stammen aus dem kelto-dakischen Zemplín, 20 von keltischen Burgwällen der Südwest- und Mittelslowakei und 21 Sporen fand man im Bereich der Púchov-Kultur. Der Typologie dieser Fundgruppe und der einzelnen Typen widmeten sich mehrere Forscher, beginnend mit dem bis heute nutzbaren Werk von M. Jahn (1921).

Die Funde aus den slowakischen Fundstellen gliederten wir zu fünf Gruppen: 1 - Hakensporen, 2 - kleine Knopf- oder Knotensporen mit niedrigem breitem Bügel, 3 - schlanke Knopfsporen mit hohem Bügel, 4 - Knotensporen mit halbkreisförmigem niedrigem oder hohem Bügel und 5 - Nietsporen (siehe das Fundverzeichnis). Der Mangel an Fundverbänden im Mitteldonauraum verhindert bisher die Versuche die ältesten Sporenformen und deren weitere Entwicklung zu erkennen. Deswegen erwagen wir bei der Zusammenstellung des angesammelten Fundverbandes keine weitere detaillierte Klassifizierung und stellten die Sporen nur zu schematisch aufgefassten Gruppen zusammen.

Als technisch einfachsten sind die auffallend kleinen, aus einem dünnen Eisenstäbchen gehämmerten Exemplare mit Häkchen abgeschlossenen Schenkeln anzunehmen (Taf. XIV: 1-5). Die spätlatènezeitlichen Hakensporen dieses Typs sind von frühen Varianten der frühmittelalterlichen Hakensporen zu unterscheiden (Profantová 1994). Das als frühmittelalterlich verzeichnete Stück aus Vyšný Kubin gehört bestimmt zur latènezeitlichen Besiedlung dieser Fundstelle (Turčan 2004, 430). Die meisten von den sieben bisher bekannten Stücken haben die Schenkelenden in der Richtung nach vorne zu einem Häkchen zwecks der Befestigung des Sporns an das Schuhwerk geformt. Beim Exemplar aus Trenčianske Bohuslavice (Taf. XIV: 5) sind die Endhaken nach innen gerichtet. Die Zeitstellung der latènezeitlichen Hakensporen aus der Slowakei ist nicht verlässlich fixiert. Die Oberflächenfunde vom Burgwall Slatina mit zwei Sporen dieses Typs bestätigen die Besiedlung in der Spannweite der Stufen LTC1-D1, mit dem Schwerpunkt in der Stufe C2. Das bei der Abdeckung der Siedlung Liptovská Mara II gewonnene Exemplar (Taf. XIV: 3) fand man leider in der Siedlungsschicht, weist daher keine feinchronologisch relevanten Fundumstände auf. Der Schwerpunkt des Oppidums in Trenčianske Bohuslavice liegt in den Stufen LTC2 und D1. Die Stufe D2 ist nur durch spärliche Einzelfunde vertreten. Hakensporen treten vereinzelt auch in den Gräbern der Przeworsk-Kultur auf (Bochnak 2004).

Den häufigsten Sporentyp der Latènezeit bildet die Gruppe 2, was auch die slowakischen Funde bestätigen. Zu den relativ frühen Stücken gehört nach den Fundumständen das Exemplar mit reich profilierten niedrigen kurzen Schenkeln mit flachen Knöpfen aus dem Opferplatz in Prosné, der in der Stufe C2 und D1a existierte (Taf. XIV: 6; Pieta/Moravčík 1980). Diese Knopfsporengruppe kann in mehreren Untergruppen aufgeteilt werden (Typ 2a - mit Knopfenden: Taf. XIV: 6-15, 22; Typ 2b - mit Knotenenden: Taf. XIV: 16-18). Vom überwiegenden Typ mit dünneren Drahtschenkeln unterscheiden sich deutlich mehrere Varianten verzieter Exemplare mit massiveren Schenkeln (van Endert 1991, 38, 39). Nur vereinzelt erscheint in der Slowakei die Variante 2b mit massiven halbkugeligen Knoten, deren Exemplare in Staré Hradisko auftauchen (Meduna 1961, Taf. 29: 1, 6; 1970, Taf. 2: 1).

Ähnliche Zeitstellung weist die Gruppe 3 auf - die Sporen mit bogenförmigen Schenkeln und Knopfenden. Es belegt ein Bronzeexemplar mit schmalen bogenförmigen Schenkeln und gekantetem gebogenem Stachel aus dem Heiligtum in Liptovská Mara, das zusammen mit anderen Funden aus dem Beginn der Stufe D1a gefunden wurde (Pieta 1971).

Die Knotensporen mit kurzen bogenförmigen Schenkeln (Gruppe 4a - Taf. XIV: 24-28) machten sich in der Púchov-Kultur und vereinzelt auch im swebischen Milieu der Südwestslowakei zu Beginn der frührömischen Kaiserzeit geltend. Ein Beispiel für ihre zeitliche Einstufung ist das Grab 14 in Kostolná pri Dunaji (Kolník 1980, Taf. LXXXIV: 14g). Die weitere Entwicklung der Bügelknopfsporen richtete sich zu den größeren Stücken mit verlängerten Schenkeln, die relativ häufig auf Púchover Siedlungen aus dem 1. und dem beginnenden 2. Jh. n. Chr. und ebenfalls auf den Gräberfeldern der Przeworsk-Kultur der Stufe B1 vertreten sind (Gruppe 4b - Taf. XIV: 29-32; Gidalski 1991, 57, 58). In germanischen swebischen Gräbern sind sie kaum vertreten.

Eine Sonderuntergruppe bilden die Nietsporen, die an die Schuhe des Reiters festgenietet waren. Ihre Herkunft sucht man im Mittelmeerraum. Es scheint, dass sie zu jüngeren Erzeugnissen mit vorwiegend augusteischer Datierung gehören, was auch ihr Vorkommen in den bekannten reichen Gräbern aus Goeblingen-Nospelt in Luxemburg bestätigt. Ein der bekannten Beispiele ist das prunkvolle, durchbrochen verzierte Silberexemplar aus Bratislava (Dolenz 1998, 398, 399; Völling 1992).

Das Vorkommen des Reitersporen in einzelnen ethnokulturellen Kreisen der Slowakei, mit Ausnahme des frühgermanischen Siedlungsgebietes,

ist verhältnismäßig gleichmäßig. Die Sporen von keltischen Burgwällen sind meistens ohne Fundumstände, mit Ausnahme von Devín, wo diese mit einem anderen Sortiment in einer universalen metallverarbeitenden Werkstatt am Südhang des Berges hergestellt wurden. Die Produktion gehört in die entwickelte Stufe LTD1. Die meisten Sporen gehören zu unverzierten Typen mit kurzen Schenkeln und großen flachen Knöpfen, nur aus dem Nordteil des Gebietes in der Grenzzone mit dem Púchover Bereich erschienen auch die Hakensporen (Trenčianske Bohuslavice, Slatina nad Bebravou) oder Stücke des Typs 3 mit hochgewölbten Schenkeln (Krnča).

In den Púchover Siedlungen kommen im Vergleich mit dem oppidalen Milieu Sporen genauso häufig vor, und es sind unter ihnen alle Typengruppen vertreten. Bloß die Variante 2b ist bisher nur in diesem Bereich nachgewiesen worden. Die Zeitstellung der Sporen ist nur bei manchen Exemplaren gesichert. Nach den Begleitfunden erscheinen sie vielleicht schon am Ende der Mittellatène- und spätestens zu Beginn der Spätlatènezeit, also ebenso wie in den Nachbargebieten. Die Bügelsporen benutzte man bis zum Untergang der Púchover Besiedlung. Die Bedeutung der Reiterei im nördl. slowakischen Gebiet belegt auch die relativ hohe prozentuelle Vertretung der Pferdeknochen im osteologischen Material, die sich auffallend hauptsächlich im Material aus der frühkaiserzeitlichen Stufe konzentriert (Pieta 1982, 182, 183).

Sporen gehören zu den häufigen Funden auch auf den dakischen Fundstellen in Zemplín. Sie wurden in den Siedlungsschichten entdeckt, doch bildeten sie auch einen Bestandteil von Opfergaben der Kultstätte (Benadik 1965, Abb. 16; Miroššayová/Čaplovčík 1991, 118, Taf. 1: 7, 8). Relativ häufig kamen sie auch auf dem Gräberfeld vor. Zum Inventar der Bestattung 57 gehörten zwei Eisenssporen, die typologisch eher zu Frühformen gehören, und ein Exemplar lieferte das frühkaiserzeitliche Grab 163 zusammen mit Resten einer bronzenen Schwertscheide mit Durchbruchverzierung. Auch der Sporentyp der Gruppe 4a mit höherem Bogen und mit ihren kleineren kugeligen Schenkelabschlüssen passt gut in diesen Zeitraum. Entwickelter Bronzesporenpaar mit eingesetzten Eisenstacheln dieses Typs stammen aus dem reich ausgestatteten Grab 128, das bereits in die erste Hälfte des 1. Jh. n. Chr. gehört (Taf. XIV: 24, 25; Budinský-Krička/Lamiová-Schmiedlová 1990, Taf. XVIII: 1, 2). In Zemplín und angeblich auch auf anderen westdakischen Fundstellen fehlen die Gruppen 1: Hakensporen, 2b: Sporen mit

niedrigem Bogen und Knotenenden, 5: Nietsponren (*Glodariu/Iaroslavski 1979, 179; Kotigoroško 1995, 94.*)

ZUSAMMENFASSUNG

Der Stand der heterogenen frühgeschichtlichen Quellenbasis des Nordteiles des Karpatenbeckens bietet keine Möglichkeit zur Rekonstruktion der Bewaffnung am Ende der Eisen- und Anfang der römischen Zeit. Deswegen beruht das Ergebnis dieser Studie vor allem in der Ansammlung und Klassifizierung des gegenwärtigen Materialfonds. Die größeren Kollektionen boten nur die Fern- und Stangenwaffen, hauptsächlich die Pfeil- und Lanzenspitzen, die sich mit ihren Formen nicht wesentlich von den Funden im gesamten keltischen bez. dakischen Milieu unterscheiden. Auffallend hoch ist ihr Vorkommen auf den Fundstellen der Púchov-Kultur. Aufmerksamkeit verdient auch die hohe Anzahl gefundener Sporen.

Zum Abschluss seien die gewonnenen Erkenntnisse nach den einzelnen ethnokulturellen Gebieten zusammengefasst. Für das Kennen der Bewaffnung und durch die Vermittlung der Kriegerausstattung, auch der sozialen Zusammensetzung der keltischen Bevölkerung des nördlichen Donauraumes, fehlen uns die Hauptquellen - Gräber. Unter den angesammelten spätlatènezeitlichen Militaria erscheinen nur selten Gegenstände wie etwa der silberne Sporn aus Bratislava, die eine höhere gesellschaftliche Stellung ihres Besitzers voraussetzen, wenn auch Schriftquellen (z. B. die Erwähnung über den Anführer der Boier und Taurisker Kritasir), die Anzahl von oppidalen Zentren wie auch die zahlreichen Münzhorten und Münzen, oftmals mit Name des Monetars (*Vergobrets?*), die Existenz einer hochrangigen Herrscherschicht, eine sofistizierte Organisation und einen beträchtlichen Reichtum im Mitteldonauraum belegen. Die bisherigen verhältnismäßig bescheidenen Waffen- und Ausrüstungsfunde widerspiegeln uns, trotz der umfangreichen Fundkollektionen aus den Zentralsiedlungen, diese Tatsache nur in geringem Ausmaß.

Die ersten Gräber der germanischen Krieger mit charakteristischer Bewaffnung erschienen im slowakischen Gebiet bereits Ende der Latènezeit. Nach dem Zusammenbruch der keltischen und dakischen Siedlungsstruktur wurde diese in der ersten Hälfte des 1. Jh. n. Chr. von Germanen unter der Dynastie des suebischen Vannius abgelöst, dessen Macht in archäologischen Quellen durch Dutzende reich ausgestatteter Kriegergräber auf den

Gräberfeldern in der Westslowakei dokumentiert ist. Die Waffen aus den ältesten Grabverbänden dieser Nekropolen, die ungefähr zeitgleich mit den Waffen aus dem Untergangshorizont der Burgwälle der Púchov-Kultur, wie auch mit der Gruppe der reich ausgestatteten Gräber in Zemplín sind, haben wir in diesem Beitrag nur am Rande besprochen. Die germanische Fürstenschicht ist archäologisch erst durch den Horizont der späteren reichen Gräber des Typs Vysoká - Zohor belegt, die abermals in der Nähe der ehemaligen keltischen Mitteldorfzentren konzentriert sind.

Reich ausgestattete Kriegergräber des westdakischen (Lipica-) Bereiches stellen ein interessantes Phänomen dar. Zusammen mit den Gräbern des ältesten Horizontes der germanischen Nekropolen im Mitteldonauraum belegen sie die barbarische Aristokratie, die bereits in den ersten Jahrzehnten der neuen Zeitrechnung enge Kontakte mit der antiken Welt anknüpfte und ihre Erzeugnisse und Sitten übernahm (römische Schwerter in verzierten Scheiden der heimischen Produktion, aber nach modischen norisch-pannonischen Mustern angefertigt, fremder Schmuck, antike bronzen Trinkgarnituren in der Grabausstattung). Es ist dies eine Zeit freundschaftlicher Beziehungen des norddanubischen Barbarikums mit dem Römischen Imperium, die sich unter anderem auch im breiten Importstrom über die Donau und weiter jenseits des Karpatenkamms nach Norden und Nordosten äußerten.

Das Gräberfeld in Zemplín bot die größte Gräberanzahl im ganzen westdakischen Gebiet. Über die Zusammensetzung der Bewaffnung im Rahmen einer gewissen sozialen Aufschichtung sagen sie uns jedoch nur unvollständig aus, weil die Ausstattung des Verstorbenen in das Grab größtenteils rituell deformiert und häufig nur in Form kleiner Fragmente im Geiste der Idee „pars pro toto“ gelangte. Davon zeugt die symbolische Vertretung der Waffen in den Grabinventaren, wie z. B. Bruchstücke einer Schwertscheide (Gräber 77, 108, 134, 136, 163, 171), oder ein Speerspitzenfragment (Grab 165). Zu den symbolisch vertretenen Waffen können wir wahrscheinlich auch einzelne Pfeilspitzen reihen (Gräber 79, 92, 95, 131).

Mehrere Waffen und Waffenteile unter den einfach ausgestatteten Gräbern fand man in den Gräbern 94 (2 Pfeile, ein leichter Speer) und 10b (19 Pfeilspitzen). Nur drei Grabverbände enthielten Teile einer Kriegsausrüstung: im Grab 78 war ein deformiertes Schwert in einer Scheide und ein Ringpanzer. Im Kriegergrab 128 befanden sich außer einem rituell gebogenen Schwert mit Schei-

denbruchstücken auch Reste eines Schildes und des Sporns. Beide Verbände unterscheiden sich von den übrigen waffenführenden Gräbern durch die Ausstattung mit Gegenständen von außergewöhnlicher Qualität. Zum Unterschied von anderen Gräbern, in denen das Inventar nur aus Scheidenbruchstücken bestand, hatte man diesen Bestattungen auch Schwerter beigelegt. Das Grab 134 enthielt außer anderem Inventar samt einem römischen Eisenfingerring mit einer Gemme auch Teile eines Schildbuckels, Fragmente einer bronzeen Schwertscheide und einen Speer. Zum Unterschied von den zeitgleichen keltischen oder germanischen Kriegergräbern tauchen in Zemplín häufig Pfeilspitzen auf, und zwar in einem ärmlicheren, aber in einem Falle (Grab 94) auch reicher ausgestatteten Grabinventar. Sämtliche genauer datierbaren Waffengräber gehören erst in die Frühkaiserzeit.

Zusammenfassend unsere Kenntnisse über die spätlatènezeitliche Bewaffnung der Träger der Púchov-Kultur kann gesagt werden, dass sie nach dem gegenwärtigen Forschungsstand vorwiegend durch Fernwaffen charakterisiert ist. Verglichen mit den Waffenfunden auf Oppida oder zeitgleichen Niederungssiedlungen fesselt die Aufmerksamkeit die massive Verwendung von Schleudern und Bögen. Haufen von Granitgeröllen und großen Felsblöcken sammelte man an den Ufern der nord- und mittelslowakischen Wasserläufe und transportierte sie auf die Burgwälle, wo sie zur Verteidigung der Befestigungen dienten. Die großen Mengen gefundener Projektilen hängen mit dem gewaltsamen Untergang eines großen Teiles der Púchover Befestigungen zusammen.

Relativ zahlreich sind auch leichte Speere, während Stich- und Hiebwaffen mit Ausnahme der universellen großen Messer weniger häufig auftauchen. Nach dem Vorkommen der relativ großen Menge von Pferdeknochen wie auch von Metallteilen des Pferdegeschirrs und Sporen setzen wir in diesem Gebiet eine reiche Ausnutzung des Pferdes zum Transport, Verkehr und zum Reiten voraus. In der Nordslowakei erhielten sich auch Bruchstücke bedeutender Schutzwaffen (Bruchstücke von Helmen aus Liptovská Mara und Blatnica, ein ganzes Exemplar aus der Zips). Diese Funde widersprechen unserer Vorstellung über der simplen Ausrüstung der nordslowakischen Krieger. Zusammen mit relativ zahlreichen Einführwaren, Edelmetallschmuck und hoher Zahl von Münzhorten und Münzprägestätten bieten die Aussage über dem Reichtum und hohem Wirtschaftsniveau der Karpatenbewohner in der Zeit um die Zeitenwende.

FUNDLISTE 1

Lanzen und Speere (Siedlungs- und Opferfunde)

1. Lanzenspitzen mit breiterem abgesetzten Blatt und einem Mittelgrat

- Blatnica(?), Bez. Martin, unbekannte Fundstelle. Angeblich aus einem Brandgrab, zusammen mit einem spätlatènezeitlichem Eisenschwert gefunden. Brandspuren und Reste der Bronze auf dem Blatt. Länge 363 mm. Aufbewahrt: Privatsammlung.
- Bratislava-Devín, Bez. Bratislava, Burg, Siedlungsschicht. Fragment (Abb. 1: 4). Aufbewahrt: MM Bratislava.
- Folkušová, Bez. Martin, Burgwall Červený grúň. Púchov-Kultur. Länge 300 mm (Taf. I: 1). Aufbewahrt: Privatsammlung.
- Hrochoť, Bez. Banská Bystrica, Siedlung und Burgwall(?) Jánošíkova skala. Eine Übergangsform mit angedeutetem Mittelgrat. Länge 185 mm. Aufbewahrt: AÚ SAV Nitra.
- Kvačany-Dlhá Lúka, Bez. Liptovský Mikuláš, Siedlung Chopce. Vorpúchov-Stufe und Púchov-Kultur. Länge 272 mm (Taf. I: 2). Aufbewahrt: LM Ružomberok.
- Púchov, Bez. Púchov, Burgwall Skalka. Púchov-Kultur. Länge 188 mm (Taf. I: 3). Aufbewahrt: NM Wien (Inv. Nr. 21216).
- Ratkovo, Bez. Martin, Burgwall Hrádok. Púchov-Kultur. Spitzenfragment (Taf. III: 1). Aufbewahrt: AÚ SAV Nitra.
- Trenčianske Bohuslavice, Bez. Nové Mesto nad Váhom, Oppidum Malovecké. Übergangsform mit angedeutetem Mittelgrat. Länge 157 mm (Taf. I: 5). Aufbewahrt: AÚ SAV Nitra.
- Zemplín, Bez. Trebišov:
a - kelto-dakischer Opferplatz. Künstlich deformierte Spitze. Länge etwa 330 mm (*Miroššayová/Čaplovíč 1991, Taf. 2: 3*);
b - Gräberfeld. Streufund. Länge 203 mm (*Budinský Krička/Lamiová-Schmiedlová 1990, Taf. 20: 4*). Aufbewahrt: AÚ SAV Košice.
- Ploštín (Liptovský Mikuláš-Ploštín), Bez. Liptovský Mikuláš, Siedlung unter dem Burgwall Rohačka. Púchov-Kultur. Einzelfund. Länge 205 mm, Tüllendurchmesser 20 mm. Aufbewahrt: LM Ružomberok.

2. Lanzenspitzen mit längerem schmalem Blatt - Weidenblattform

- Bešeňov, Bez. Nové Zámky, aus einem Hort. 2 Lanzen mit schmalem Blatt (*Paulík 1970, 46, 47*). Aufbewahrt: ?
- Bratislava-Devin, Bez. Bratislava, Oppidum, Siedlungsschicht. Deformiert. Ursprüngliche Länge etwa 335 mm (Taf. III: 6). Aufbewahrt: MM Bratislava.
- Kvačany-Dlhá Lúka, Bez. Liptovský Mikuláš, Burgwall Hrádková. Púchov-Kultur. Spitzenfragment (Taf. III: 2). Aufbewahrt: AÚ SAV Nitra.
- Púchov, Bez. Púchov, Burgwall Skalka. Púchov-Kultur. Deformiert. Ursprüngliche Länge etwa 290 mm. Aufbewahrt: NM Wien (Inv. Nr. 21217).
- Púchov, Bez. Púchov, Burgwall Skalka. Púchov-Kultur. Spitzenfragment. Erhaltene Länge 117 mm, max. Breite 25 mm (Taf. III: 4). Aufbewahrt: NM Wien (Inv. Nr. 21205).

- Šujská (Rajec), Bez. Žilina, in einem Hort. Púchov-Kultur. Länge 265 mm (Taf. I: 9). Aufbewahrt: PM Žilina.
- Trenčianske Bohuslavice, Bez. Nové Mesto nad Váhom, Oppidum Malovecké. Länge 187 mm (Taf. I: 10). Aufbewahrt: Privatsammlung.
- Zemplín, Bez. Trebišov:
  - a - kelto-dakischer Opferplatz. Bruchstücke von 4 Lanzen dieses Typs, deformiert und beschädigt. Zwei komplett erhaltene Stücke mit der Länge von 480 mm und 460 mm (Taf. I: 7, 8; Mirošayová/Čaplovic 1991, Taf. 2: 1, 2, 6; 4: 1, 5, 7, 10);
  - b - Siedlung. Tülle und Teil des Blattes, erhaltene Länge 130 mm, Tüllenbreite 40 mm;
  - c - Gräberfeld. Grab 94, Länge 89 mm und Grab 134, Länge 156 mm. Frühkaiserzeit (*Budinský-Krička/Lamiová-Schmedlová 1990*, Taf. 13: 5; 19: 3). Aufbewahrt: AÚ SAV Košice.

3. Lanzenspitzen mit linsenförmigem Blatt - Lorbeerblatt-Form (Taf. II: 1, 2)

- Rajecská Lesná, Bez. Žilina. Púchov-Kultur. Länge 190 mm (Taf. II: 2). Aufbewahrt: PM Žilina.
- Vŕucky, Bez. Martin, Burgwall Hradisko. Púchov-Kultur. Länge 192 mm (Taf. II: 1). Aufbewahrt: Privatsammlung.

4. Lanzenspitzen mit kurzem Blatt (Taf. II: 3-8)

- Liptovská Mara IV (Liptovská Sielnica-Liptovská Mara), Bez. Liptovský Mikuláš, Siedlung. Púchov-Kultur. Fragment, ursprüngliche Länge etwa 91 mm, Tüllendurchmesser 15 mm (Taf. II: 5). Aufbewahrt: AÚ SAV Nitra.
- Liptovská Mara II (Liptovská Sielnica-Liptovská Mara), Bez. Liptovský Mikuláš, Siedlung. Púchov-Kultur. (Taf. II: 3, 4):
  - a - Frühkaiserzeitliche Schicht. Länge 130 mm, Tüllendurchmesser 30 mm;
  - b - Frühkaiserzeitliche Schicht (B1a). Länge 110 mm, Tüllendurchmesser 8 mm.
 Aufbewahrt: AÚ SAV Nitra.
- Liptovská Mara VII (Liptovská Sielnica-Liptovská Mara), Bez. Liptovský Mikuláš, Siedlung. Púchov-Kultur. Länge 81 mm, Breite des Blattes 20 mm, Tüllenbreite 19 mm. Aufbewahrt: AÚ SAV Nitra.
- Nimnica, Bez. Púchov, Burgwall Holýš. Púchov-Kultur. Gesamtlänge 136 mm, Länge des Blattes 70 mm, Tüllenbreite 17 mm (Taf. II: 7). Aufbewahrt: AÚ SAV Nitra.
- Obišovce, Bez. Košice-okolie, Burgwall Stráž. Mittellatènezeit. Länge 156 mm. Aufbewahrt: AÚ SAV Nitra.
- Sklabinský Podzámok, Bez. Martin, Burgwall Katova skala. Streufund auf dem Burgwall mit der Besiedlung der Hallstatt- Früh- und Mittellatènezeit (Vorpúchov-Stufe). Länge 178 mm, davon Länge des Blattes 79 mm, der Tülle 21 mm (Taf. II: 8). Aufbewahrt: AÚ SAV Nitra.
- Udiča, Bez. Púchov, Burgwall Klapy. Púchov-Kultur. Länge 110 mm, davon das Blatt 68 mm. Aufbewahrt: AÚ SAV Nitra.
- Zemplín, Bez. Trebišov, Opferplatz. Beschädigtes Exemplar. Ursprüngliche Länge etwa 180 mm (*Mirošayová/Čaplovic 1991*, Taf. 4: 12). Aufbewahrt: AÚ SAV Košice.

5. Speere mit Widerhaken und kurzem Dreieckblatt (Taf. II: 9-12)

- Dolný Moštenec, Bez. Považská Bystrica. Púchov-Kultur. Streufund. Gesamtlänge 145 mm, Länge des Blattes 56 mm, Tüllendurchschnitt 26 mm (Taf. II: 11). Aufbewahrt: PM Žilina.

- Liptovská Mara I (Liptovská Sielnica-Liptovská Mara), Bez. Liptovský Mikuláš, Burgwall Havránek, Spätlatène-Schicht. Púchov-Kultur. Gesamtlänge 183 mm (Taf. II: 10). Aufbewahrt: AÚ SAV Nitra.
- Liptovská Mara IV, Siedlung Vlašky, Spätlatène-Objekt (LTD1). Púchov-Kultur. Ursprüngliche Länge 89 mm (Taf. II: 12). Aufbewahrt: AÚ SAV Nitra.
- Plavecké Podhradie, Bez. Malacky, Pohanská, Oppidum. Gesamtlänge 183 mm (Taf. II: 9). Aufbewahrt: SNM Bratislava.
- Slatina nad Bebravou, Bez. Bánovce nad Bebravou, Burgwall Udrina. Spitzenfragment (Taf. III: 3). Aufbewahrt: AÚ SAV Nitra.

FUNDLISTE 2

Bügelsporen

1. Spätlatènezeitliche Hakensporen mit niedrigem Bügel (7 St.)

- Folkušová, Bez. Martin, Červený grúň, Höhensiedlung und Burgwall. Púchov-Kultur. Schenkelbreite 55 mm. Eisen (Taf. XIV: 1). Aufbewahrt: AÚ SAV Nitra.
- Liptovská Mara II (Liptovská Sielnica-Liptovská Mara), Bez. Liptovský Mikuláš, Siedlung. Púchov-Kultur. Eisen (Taf. XIV: 3; *Pieta 2000a*, Abb. 5: 25). Aufbewahrt: AÚ SAV Nitra.
- Liptovská Mara VII (Liptovská Sielnica-Liptovská Mara), Bez. Liptovský Mikuláš, Siedlung. Púchov-Kultur. Eisen (Taf. XIV: 2; *Pieta 1982*, Taf. XVII: 31). Aufbewahrt: AÚ SAV Nitra.
- Slatina nad Bebravou, Bez. Bánovce nad Bebravou, Burgwall Udrina. 2 Fragmente, Eisen (Taf. XIV: 4). Aufbewahrt: AÚ SAV Nitra.
- Trenčianske Bohuslavice, Bez. Trenčín, Oppidum. Exemplar mit den Haken nach innen, Stachel nach oben gebogen, nicht komplett, Eisen (Taf. XIV: 5). Aufbewahrt: AÚ SAV Nitra.
- Vyšný Kubín, Bez. Dolný Kubín, Ostrá skala, Burgwall (*Turčan 2004*, 430, Abb. 2: 2; als frühmittelalterlicher Hackensporn verzeichnet). Aufbewahrt: SNM Bratislava.

2a. Spätlatènezeitliche Hakensporen mit niedrigem Bügel und grossen Endknöpfen - Gidalski Untergruppe A (22 St.)

- Bratislava-Devin, Bez Bratislava (7 St.)
  1. Am Fuss des Burgberges, Oppidum. Fragment, Eisen (Taf. XIV: 13; *Pieta/Zachar 1993*, Abb. 114: 5);
  2. Areal der mittleren Burg, Werkstätte. Bruchstücke von 3 Sporen, Eisen;
  3. Areal der mittleren Burg, Sektor 21, Schnitt 1/2001. Schenkel und Endknopf, Eisen (Taf. XIV: 10);
  4. Areal der mittleren Burg, Sektor 20, Schnitt 10/11/2002. Eisen (Taf. XIV: 12);
  5. Areal der mittleren Burg, Sektor 20, So 23D/2003, mit langem Stachel.
 Aufbewahrt: MM Bratislava.
- Hrabašice, Bez. Spišská Nová Ves, Pod Zelenou horou, Siedlung. Púchov-Kultur. Detektorenfund. Langer Stachel und niedrig gewölbte Schenkel. Eisen, Fragment. Unpubliziert. Aufbewahrt: ?
- Jalná, Bez. Žiar nad Hronom, Suť, Siedlung. Púchov-Kultur. Eisen. Unpubliziert. Aufbewahrt: AÚ SAV Nitra.

- Krnča, Bez. Topoľčany, Tábor, Burgwall. Eisen. Ein ganzes Exemplar (Taf. XIV: 22) und ein Fragment (Benadik 1967, Abb. 200: 4). Aufbewahrt: AÚ SAV Nitra.
- Nitrianske Rudno, Bez. Prievidza, Burgwall. Púchov-Kultur. Fragment, Eisen (Taf. XIV: 15). Aufbewahrt: AÚ SAV Nitra.
- Prosné, Bez. Považská Bystrica, Uhlišká, Opferplatz. Púchov-Kultur. Eisen (Taf. XIV: 6; Pieta 1982, Taf. XVII: 30). Aufbewahrt: PM Žilina.
- Trenčianske Bohuslavice, Bez. Trenčín, Malovecké, Oppidum. 5 ganze Exemplare, Eisen und Bronze (Taf. XIV: 7-9, 11, 14). Aufbewahrt: AÚ SAV Nitra, SNM Bratislava (Bazovský 2003, 128, Taf. 3: 10) und Privatsammlung (Pieta 2001, Abb. 2: 13).
- Zemplín, Bez. Trebišov, kelto-dakische Siedlung. 2 St. Bronze und Eisen (Benadik 1965, Abb. 16). Aufbewahrt: AÚ SAV Nitra.
- Zemplín, Bez. Trebišov, kelto-dakisches Gräberfeld, Grab 57, Eisen, 2 St. (Budinský-Krička/Lamiová-Schmiedlová 1990, Taf. VII: 18, 19). Aufbewahrt: AÚ SAV Nitra und AÚ SAV Košice.

2b. Spätlatènezeitliche Sporen mit niedrigem kurzem Bogen, Schenkel mit Knotenenden (3 St.)

- Demänová, Bez. Liptovský Mikuláš. Einzelfund. Púchov-Kultur. Eisen, Endknoten (Taf. XIV: 16; Pieta 1982, Taf. XVII: 33). Aufbewahrt: OM Oravský Podzámok.
- Kežmarok, Burgwall Jeruzalemburg. Púchov-Kultur. Einzelfund. Fragment, Endknoten, Eisen (Taf. XIV: 18). Sammlung: L. Kiefer.
- Nimrica, Bez. Púchov, Burgwall Holýš (536 m). Púchov-Kultur. Teil eines Sporns mit langem Stachel und bogenförmigen Schenkeln, Schenkelbreite 100 mm, Eisen (Taf. XIV: 17). Aufbewahrt: AÚ SAV Nitra.

3. Spätlatènezeitliche Sporen mit hohem Bogen und Knopfenden - Gidalski B2 (5 St.)

- Hrabušice, Bez. Spišská Nová Ves, Zelená hora, Burgwall. Púchov-Kultur. Schenkelfragment mit Knopf, Bronze (Roth 2002, Taf. 5: 1). Aufbewahrt: PM Poprad.
- Liptovská Mara I (Liptovská Sielnica-Liptovská Mara), Bez. Liptovský Mikuláš, Opferplatz. Púchov-Kultur. 1 Exemplar mit gebogenem Stachel von trapezförmigen Querschnitt, Bronze (Taf. XIV: 23; Pieta 1982, Taf. XVII: 37). Aufbewahrt: AÚ SAV Nitra.
- Trenčianske Bohuslavice, Bez. Trenčín, Oppidum Malovecké. 1 Fragment, Eisen (Taf. XIV: 21). Aufbewahrt: AÚ SAV Nitra.

Abkürzungen:

AÚ SAV Nitra (Archeologický ústav SAV Nitra) - Archäologisches Institut SAW Nitra.

AÚ SAV Košice (Archeologický ústav SAV, pracovisko Košice) - Archäologisches Institut SAW, Außenstelle Košice.

LM Ružomberok (Liptovské múzeum Ružomberok) - Liptauer Museum Ružomberok.

MM Bratislava (Mestské múzeum Bratislava) - Städtisches Museum Bratislava.

MNM Budapest - Magyar Nemzeti Múzeum Budapest.

NM Wien - Naturhistorisches Museum Wien.

OM Galanta (Okresné múzeum Galanta) - Bezirksmuseum Galanta.

OM Oravský Podzámok (Oravské múzeum Oravský Podzámok) - Oravaer Museum Oravský Podzámok.

PM Poprad (Podtatranské múzeum Poprad) - Tatraländisches Museum Poprad.

PM Žilina (Považské múzeum Žilina) - Waagtal Museum Žilina.

SNM Bratislava (Slovenské národné múzeum Bratislava) - Slowakisches Nationalmuseum Bratislava.

VM Orlové, Považská Bystrica (Vlastivedné múzeum Orlové, Považská Bystrica) - Heimatkundliches Museum Orlové, Považská Bystrica.

- Zemplín, Bez. Trebišov, Opferplatz. 2 Fragmente, Eisen (Miroššayová/Caplovic 1991, 118, Taf. 1: 7, 8). Aufbewahrt: AÚ SAV Košice.

4a. Frühkaiserzeitliche Sporen mit kurzen bogenförmigen Schenkeln und Knotenenden - Gidalski C (7 St.)

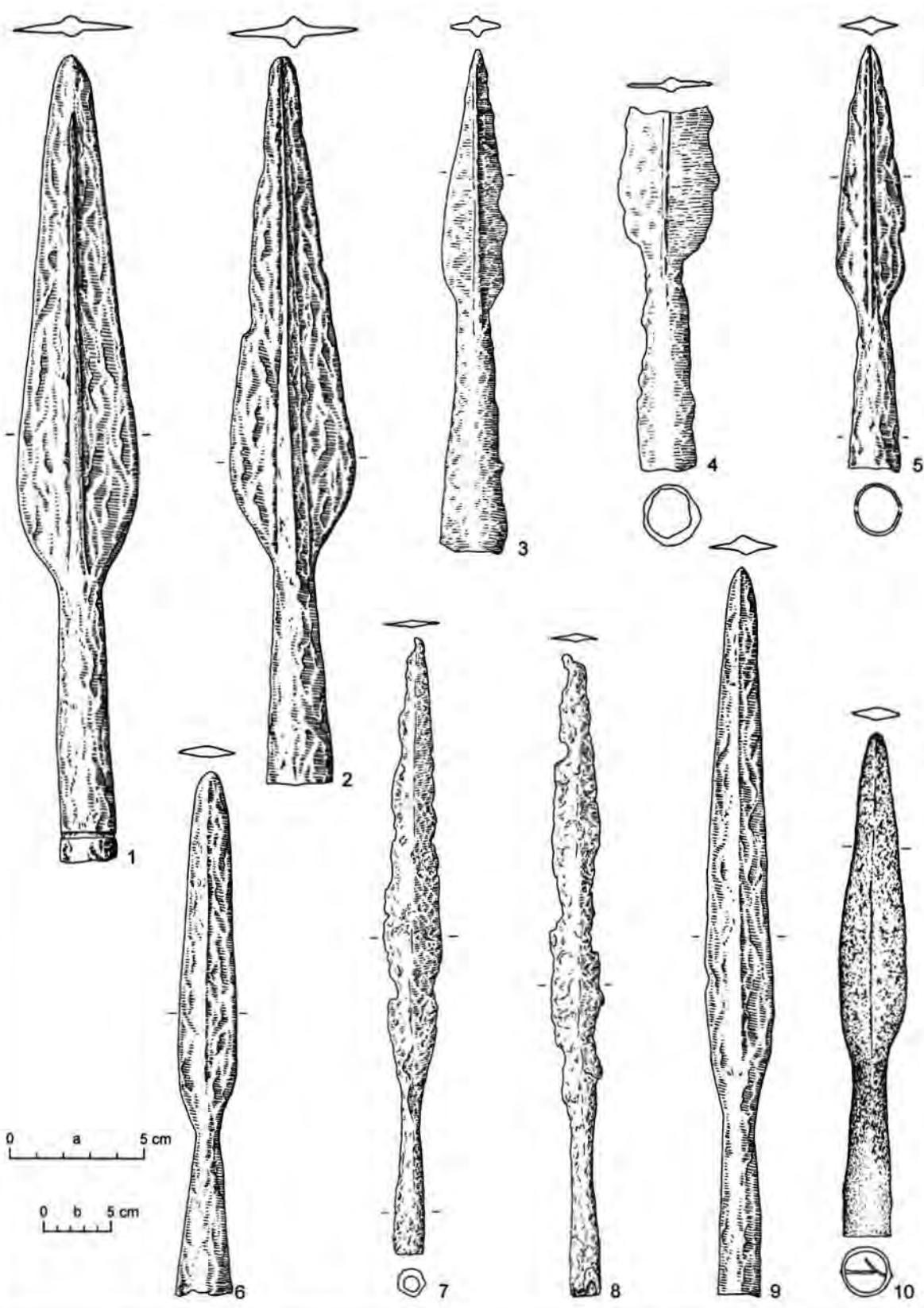
- Hrabušice, Bez. Spišská Nová Ves, Pod Zelenou horou, Siedlung. Púchov-Kultur. Streufund, Eisen. Sporn mit stumpfem Stachel und Knotenenden. Schenkelbreite 55 mm. Aufbewahrt: ?
- Kostolná pri Dunaji, Bez. Galanta, germanisches Gräberfeld, Grab 14, Eisen, 1 St. (Taf. XIV: 27; Kolnik 1980, Taf. LXXXIV: 14g). Aufbewahrt: OM Galanta.
- Likavka, Bez. Ružomberok, Stredný lán, Siedlung. Púchov-Kultur. Eisen (Taf. XIV: 28; Pieta 1997b, 146, Abb. 107: 10). Aufbewahrt: Múzeum Púchov.
- Liptovská Mara III (Liptovská Sielnica-Liptovská Mara), Bez. Liptovský Mikuláš, Siedlung. Púchov-Kultur. Eisen, Fragment (Taf. XIV: 26; Pieta 1982, Taf. XVII: 32). Aufbewahrt: AÚ SAV Nitra.
- Zemplín, Bez. Trebišov, dakisches Gräberfeld. Grab 128: 2 St. - Bronze und Eisen (Taf. XIV: 24, 25). Grab 163: 1 St. - Eisen (Budinský-Krička/Lamiová-Schmiedlová 1990, Taf. XVIII: 1, 2; XX: 12; XXI: 5). Aufbewahrt: AÚ SAV Košice.

4b. Frühkaiserzeitliche Sporen mit langen bogenförmigen Schenkeln und Knotenenden (4 St.)

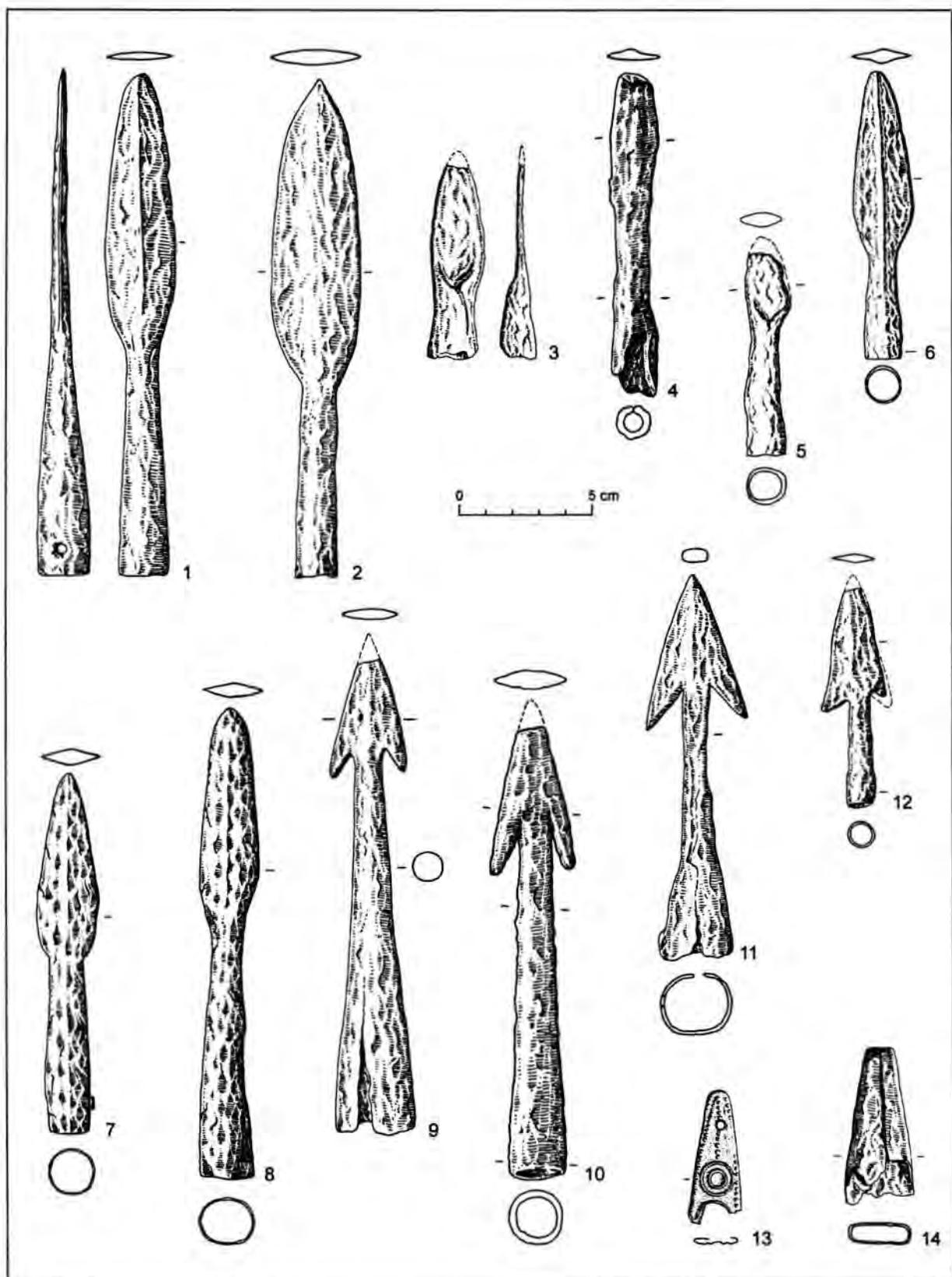
- Liptovská Mara II (Liptovská Sielnica-Liptovská Mara), Bez. Liptovský Mikuláš, Siedlung. Púchov-Kultur. Eisen, 2 St., 1 Fragment (Taf. XIV: 29-31; Pieta 1996, Taf. III: 5, 12). Aufbewahrt: AÚ SAV Nitra.
- Liptovská Mara III (Liptovská Sielnica-Liptovská Mara), Bez. Liptovský Mikuláš, Siedlung. Púchov-Kultur. Eisen, Fragment (Taf. XIV: 32; Pieta 1982, Taf. XVII: 38). Aufbewahrt: AÚ SAV Nitra.

5. Nietsporen (3 St.)

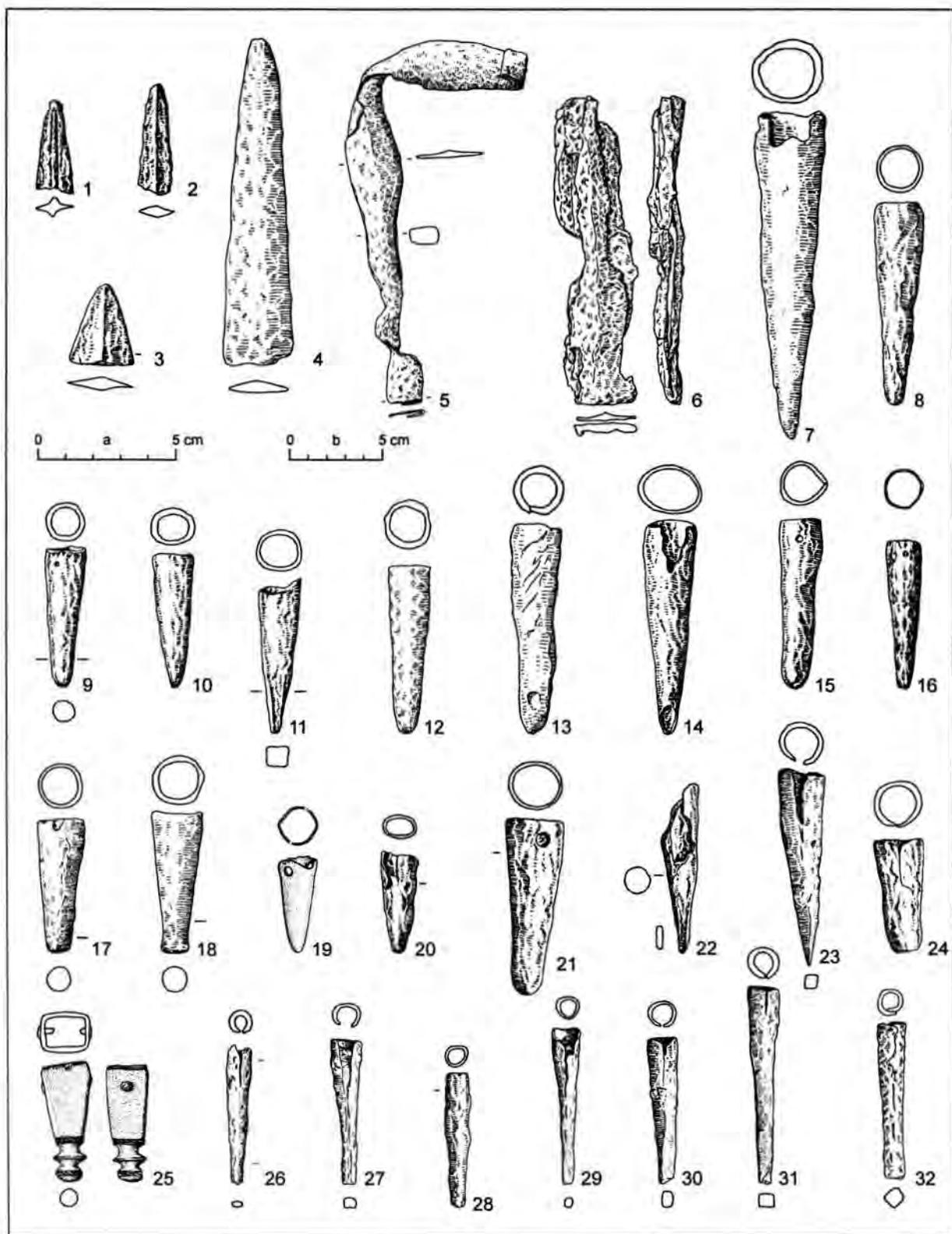
- Bratislava (Umgebung). Sporn mit breiten Bogenschenkeln, in Durchbruchtechnik verziert. Gebogener Stachel mit quadratischem Querschnitt, Silber (Völling 1992, 398, 399). Aufbewahrt: MNM Budapest.
- Trenčianske Bohuslavice, Bez. Trenčín, Oppidum Malovecké. Fragment, Eisen (Taf. XIV: 20; Bazovský 2003, Tab. 3: 9). Aufbewahrt: SNM Bratislava.
- Udiča-Prosné, Burgwall Zlatý kôň. Púchov-Kultur. 1 St., Schenkelbreite 71 mm, langer Stachel zum Bogen durch Nietung befestigt. Eisen (Taf. XIV: 19). Aufbewahrt: VM Orlové, Považská Bystrica; Fund: R. Májsky.

Taf. I. Lanzenspitzen. Typ 1 (1-5) und Typ 2 (6-10). 1 - Folkušová; 2 - Kvačany; 3 - Púchov; 4 - Bratislava-Devin; 5, 10 - Trenčianske Bohuslavice; 6 - Súľov; 7, 8 - Zemplín; 9 - Šuja. Maßstäbe: a - 1-6, 9, 10; b - 7, 8.

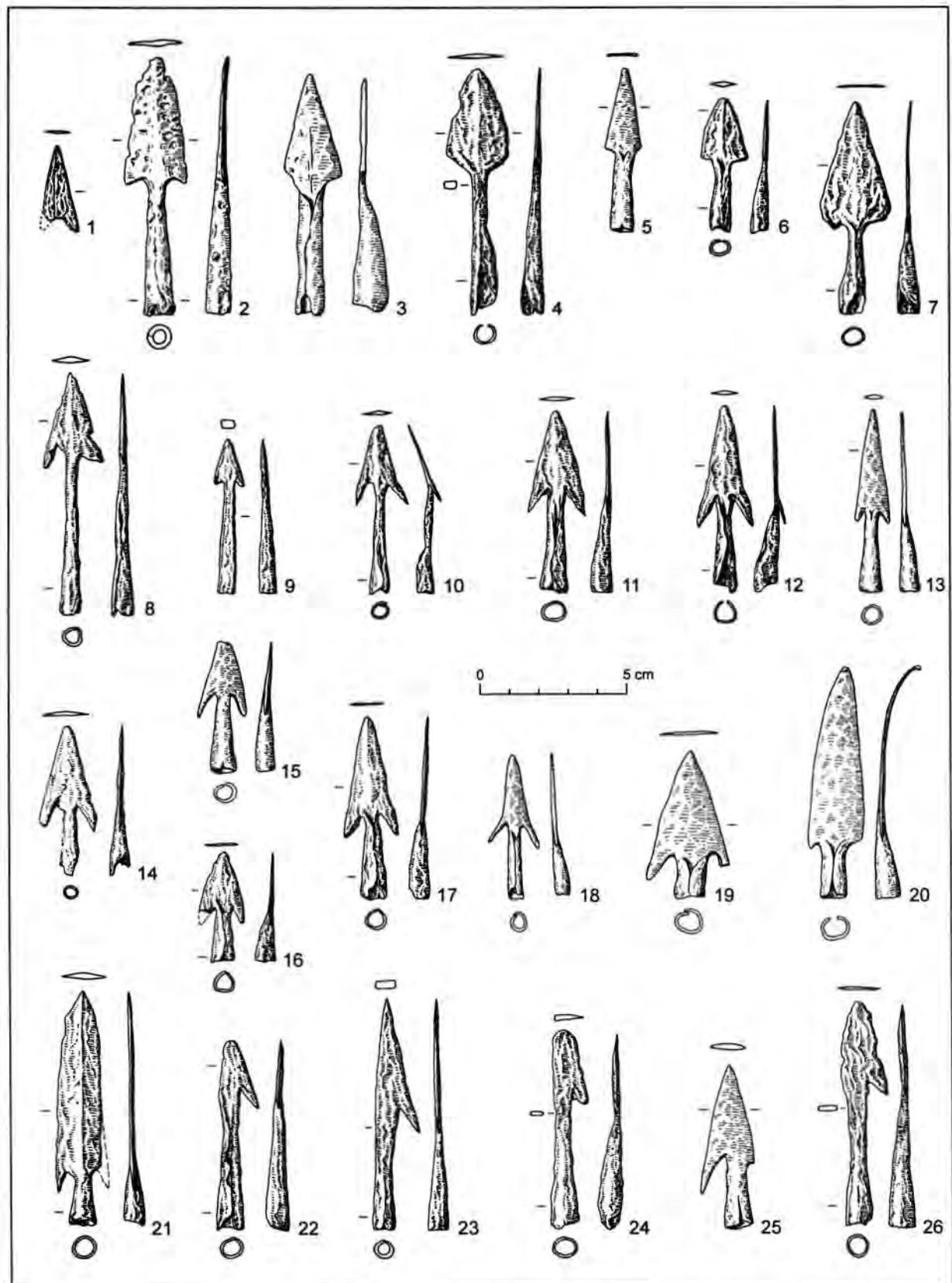

Taf. II. Lanzen spitzen und Scheidenbeschläge(?). Typ 3 (1, 2), Typ 4 (3-8) und Typ 5 (9-12). 1 - Vrútky; 2 - Rajecká Lesná; 3, 4 - Liptovská Mara II; 5, 12 - Liptovská Mara IV; 6, 14 - Trenčianske Bohuslavice; 7 - Nimnica; 8 - Sklabinský Podzámok; 9 - Plavecké Podhradie; 10 - Liptovská Mara I; 11 - Dolný Moštenec; 13 - Považská Bystrica-Malý Manín (13 - Bronze; sonst - Eisen).

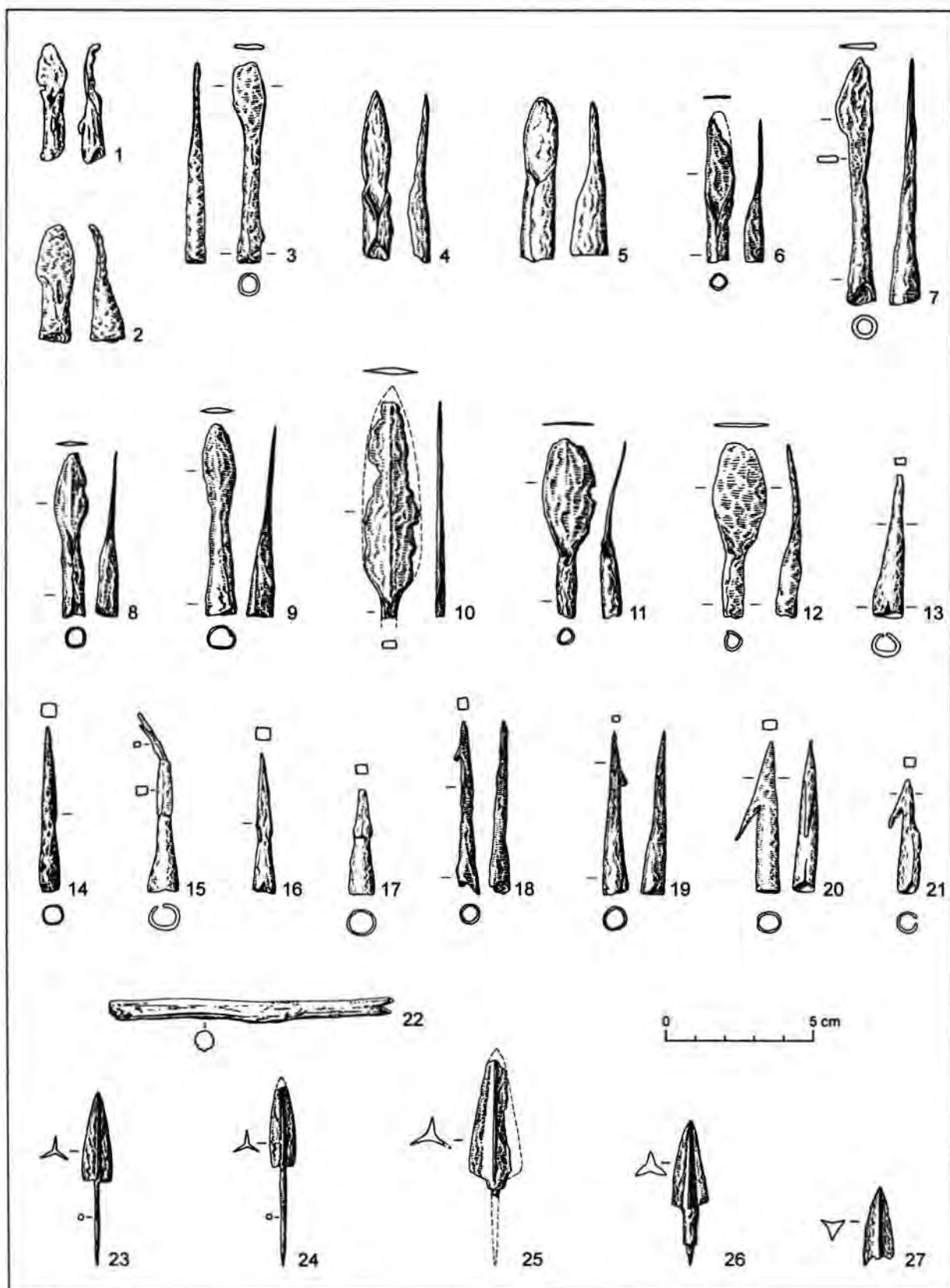

Taf. III. Lanzenspitzenfragmente. Lanzenschuhe und ähnliche Tüllenbeschläge und -Geräte (1-6): 1 - Radkovo (Typ 1); 2 - Kvačany (Typ 2); 3 - Slatina nad Bebravou (Typ 5?); 4, 5 - Púchov (Typ 2); 6 - Bratislava-Devín (Typ 2). Lanzenschuhe und formähnliche Endbeschläge (7-32): 7 - Bratislava-Devín; 8 - Trenčianske Teplice; 9 - Chocholná-Velčice; 10 - Liptovská Mara VII; 11 - Liptovská Mara I; 12 - Púchov; 13 - Udiča; 14, 15 - Plavecké Podhradie; 16 - Málinec; 17, 18, 21-24, 26-32 - Trenčianske Bohuslavice; 19 - Jánovce-Machalovce; 20 - Liptovská Mara II; 25 - Kolačno (19, 25 - Bronze; sonst - Eisen).

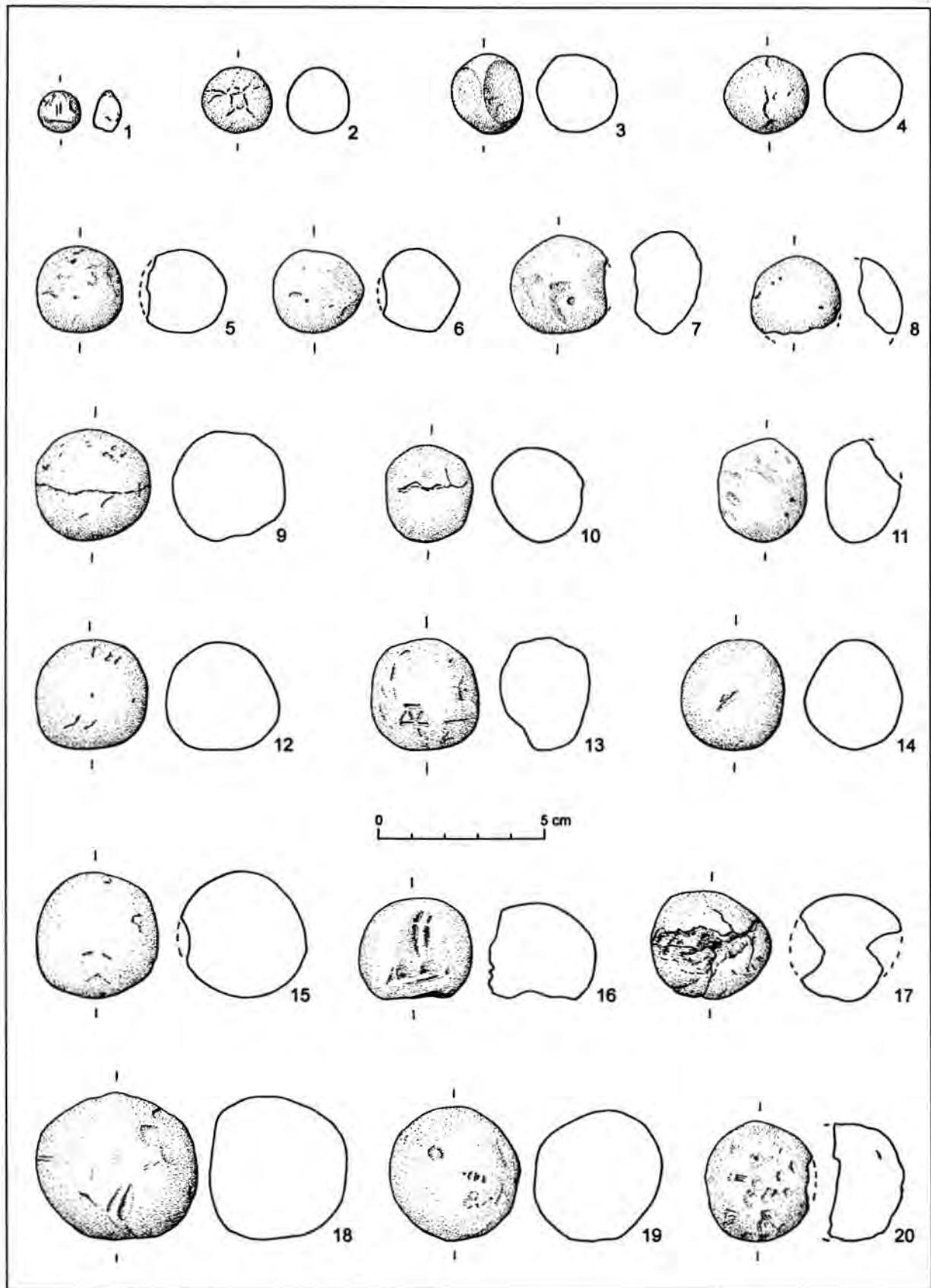
Maßstäbe: a - 1-4, 7-32; b - 5, 6.

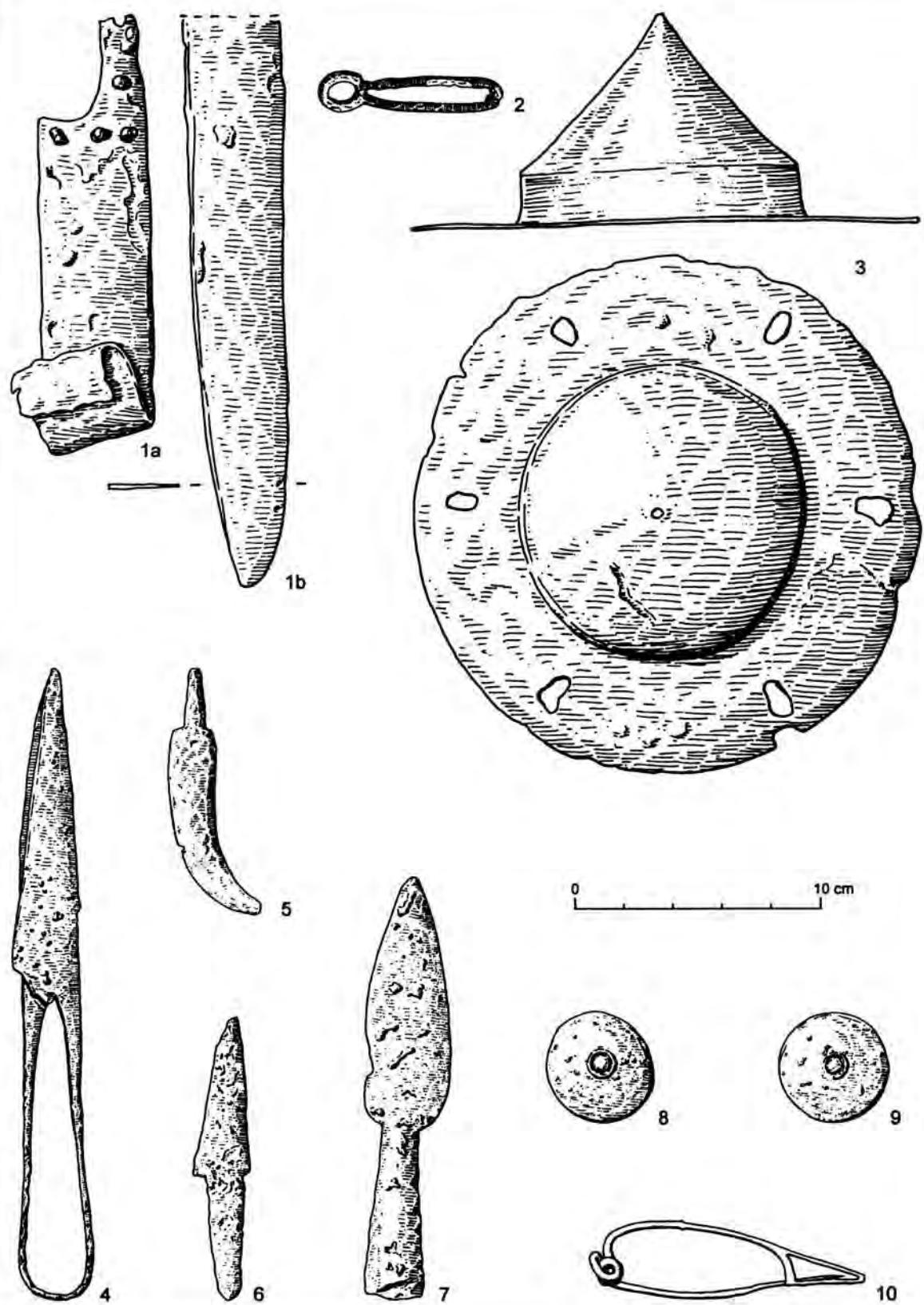
Taf. IV. Pfeilspitzen, Typ 1. Typ 1.1 (1); Typ 1.2 (2-7); Typ 1.3 (8-26). 1 - Udiča; 2 - Slatina nad Bebravou; 3 - Bratislava-Devín; 4, 8, 22-24, 26 - Trenčianske Bohuslavice; 5, 13, 15, 18-20, 25 - Púchov; 6 - Plavecké Podhradie; 7, 10-12, 14, 16, 17 - Folkušová; 9 - Liptovská Mara I; 21 - Zemplín.

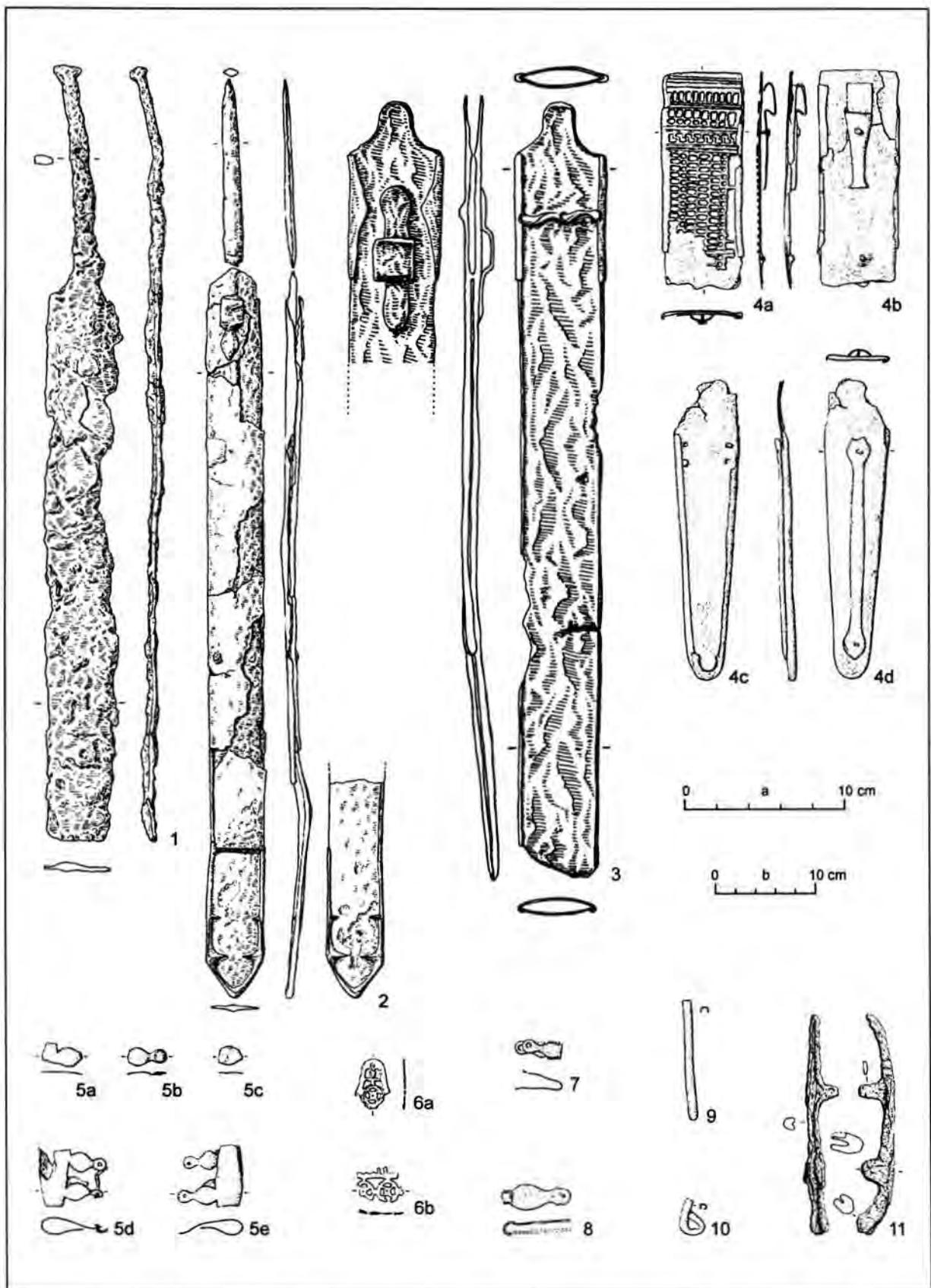
Taf. V. Pfeilspitzen, Typen 2-4. Typ 2 (1-12), Typ 3 (13-21), Typ 4 (23-27) und Schaft eines Pfeils? (22). 1, 4, 16 - Liptovská Mara I; 2, 3, 7, 8, 10-12, 18 - Trenčianske Bohuslavice; 5, 22 - Liptovská Mara II; 6 - Považská Bystrica, Malý Manín; 9 - Obišovce; 13, 15, 17, 20, 21 - Púchov; 14 - Blatnica; 19 - Folkušová; 23, 24, 26 - Zemplín; 25 - Likavka; 27 - Jasenica.

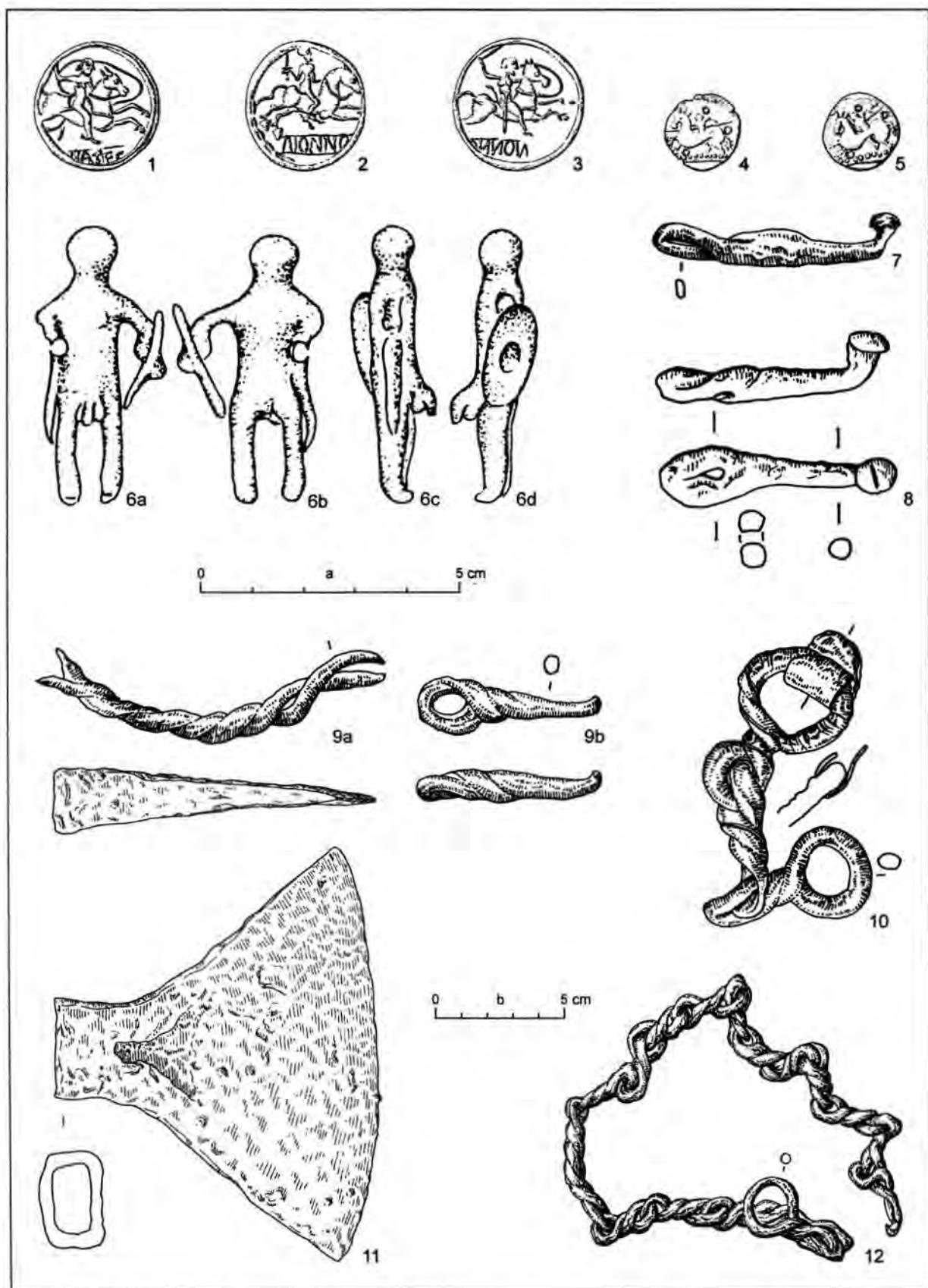
Taf. VI. Tonkugel (Schleudergeschosse) aus den Siedlungen Liptovská Mara II, III und VII.

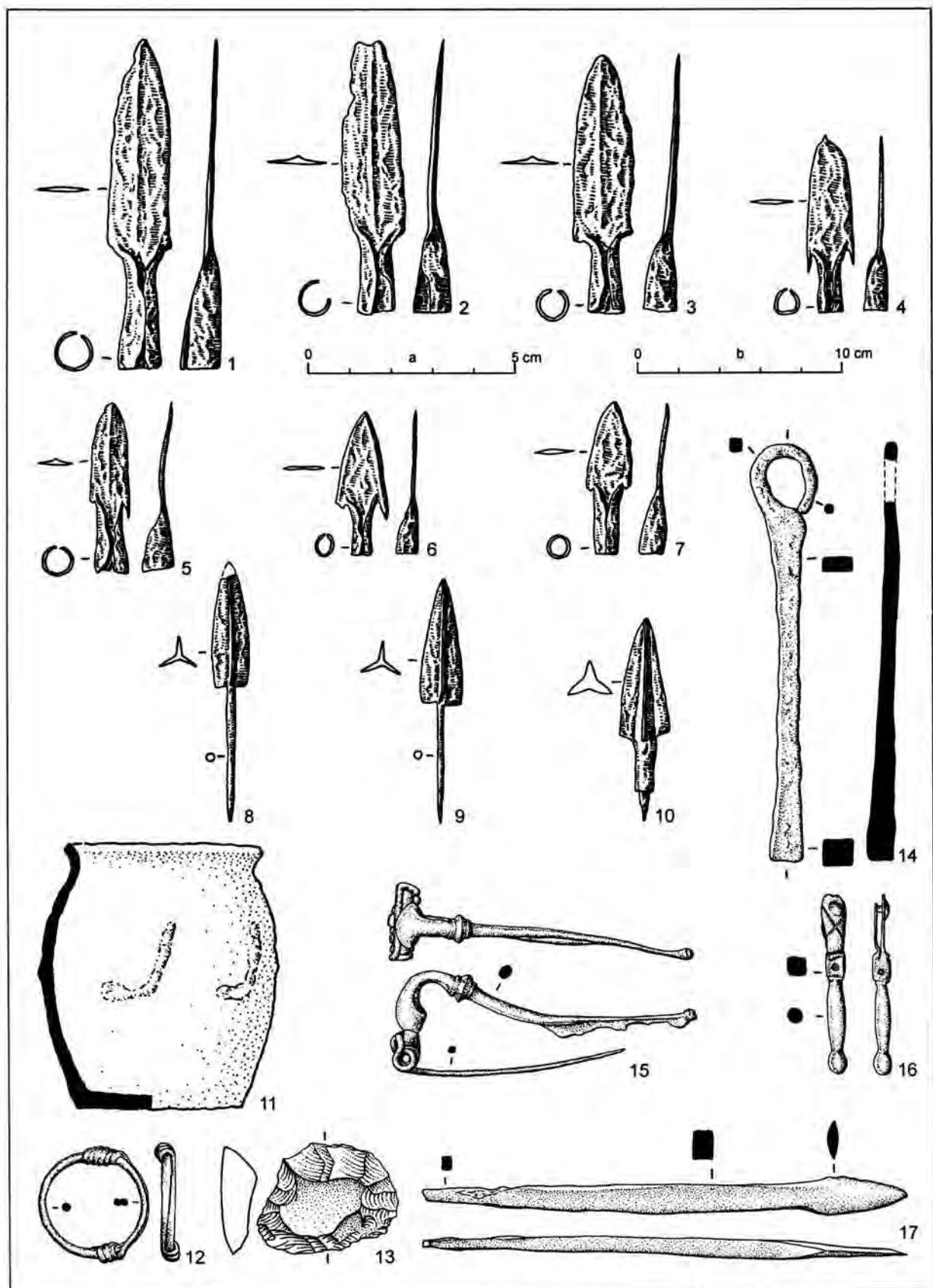
Taf. VII. Cifer. Inventar eines frühgermanischen Grabs.

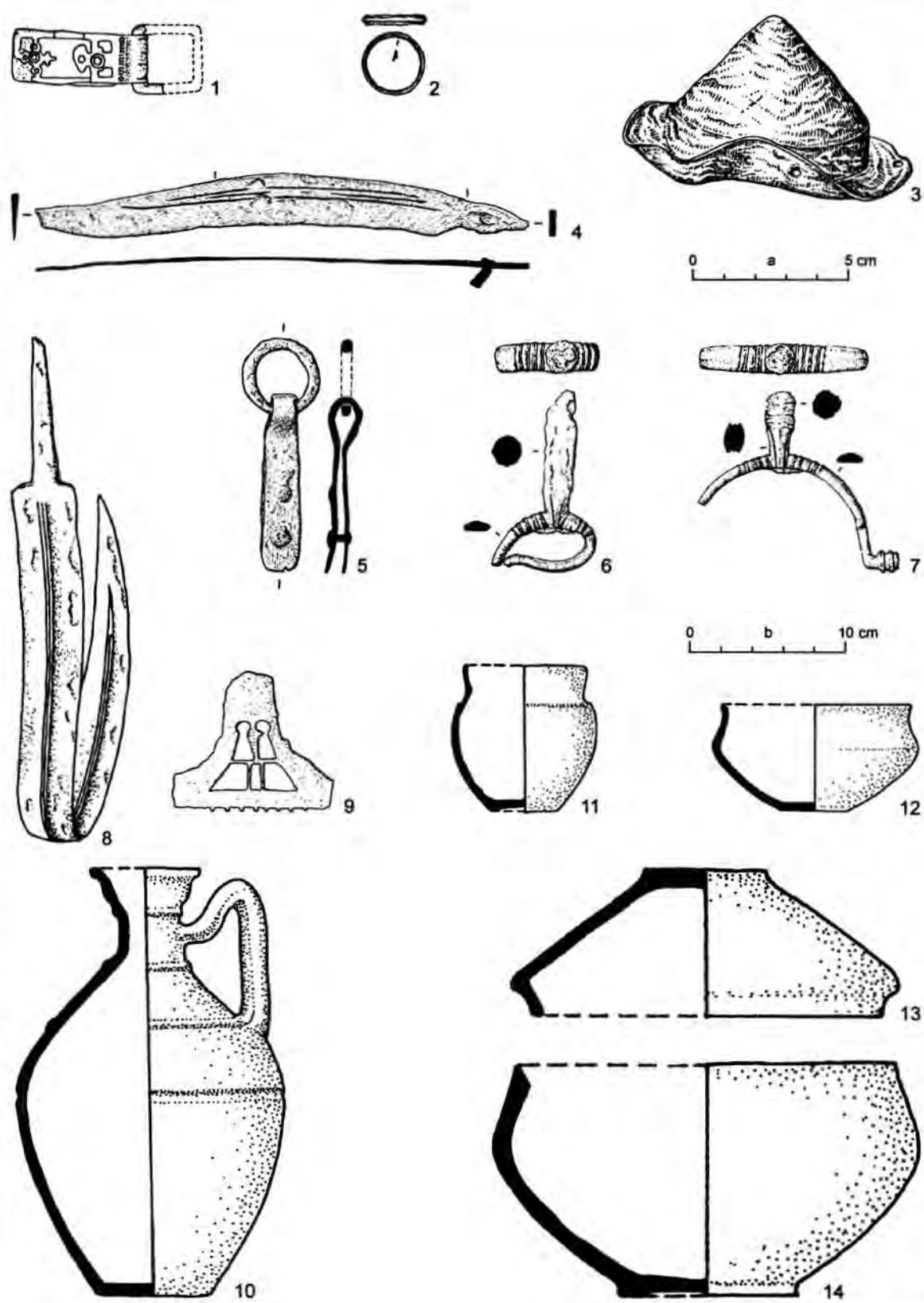
Taf. VIII. Schwerter, Randbeschläge. 1 - Bratislava-Devin; 2 - Blatnica(?); 3 - Plavecké Podhradie; 4-6, 11 - Zemplín; 7, 9-10 - Trenčianske Bohuslavice; 8 - Divinka. Maßstäbe: a - 1, 3-11; b - 2.

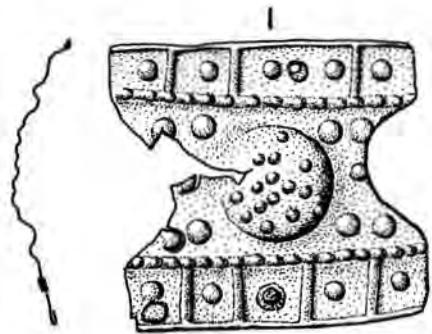
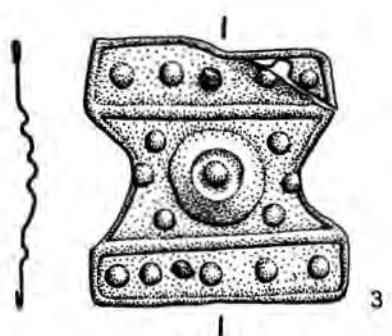
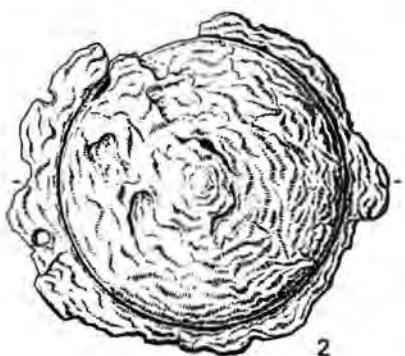
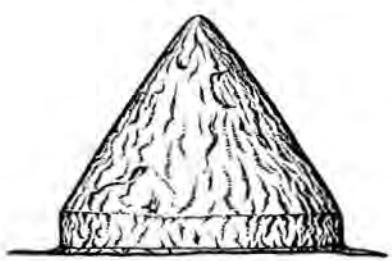
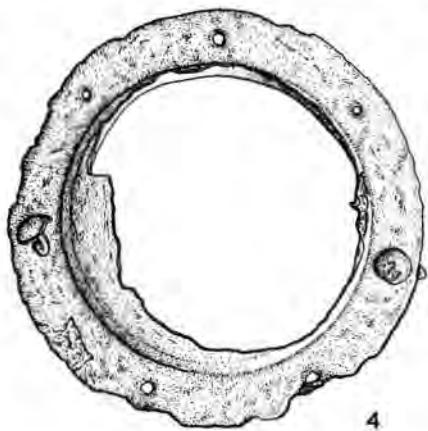
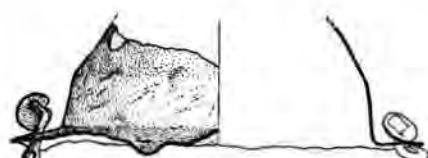
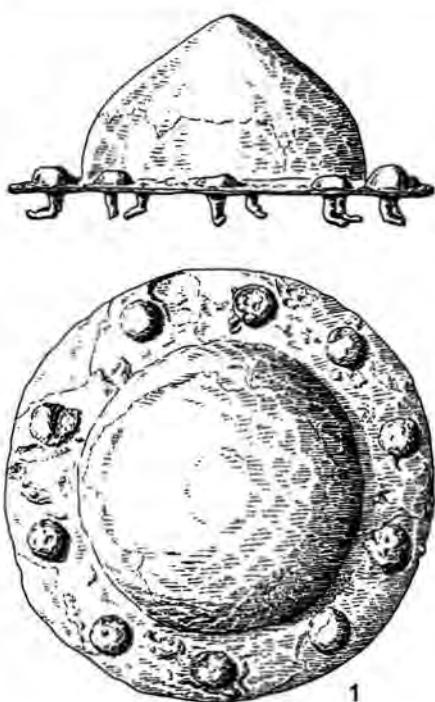
Taf. IX. 1-3 - Bratislava; 4-5 - Hrabašice; 6 - Trenčianske Bohuslavice; 7 - Blatnica; 8, 10, 12 - Slatina nad Bebravou; 9 - Trenčianske Telice; 11 - Bratislava-Devín (1-5 - Silber; 6 - Bronze; sonst - Eisen). Maßstäbe: a - 1-10; b - 11, 12.

Taf. X. Zemplín. Grab 106 (Auswahl). Maßstäbe: a - 1-10, 12, 13, 15, 16; b - 11. Ohne Maßstab - 14, 17.

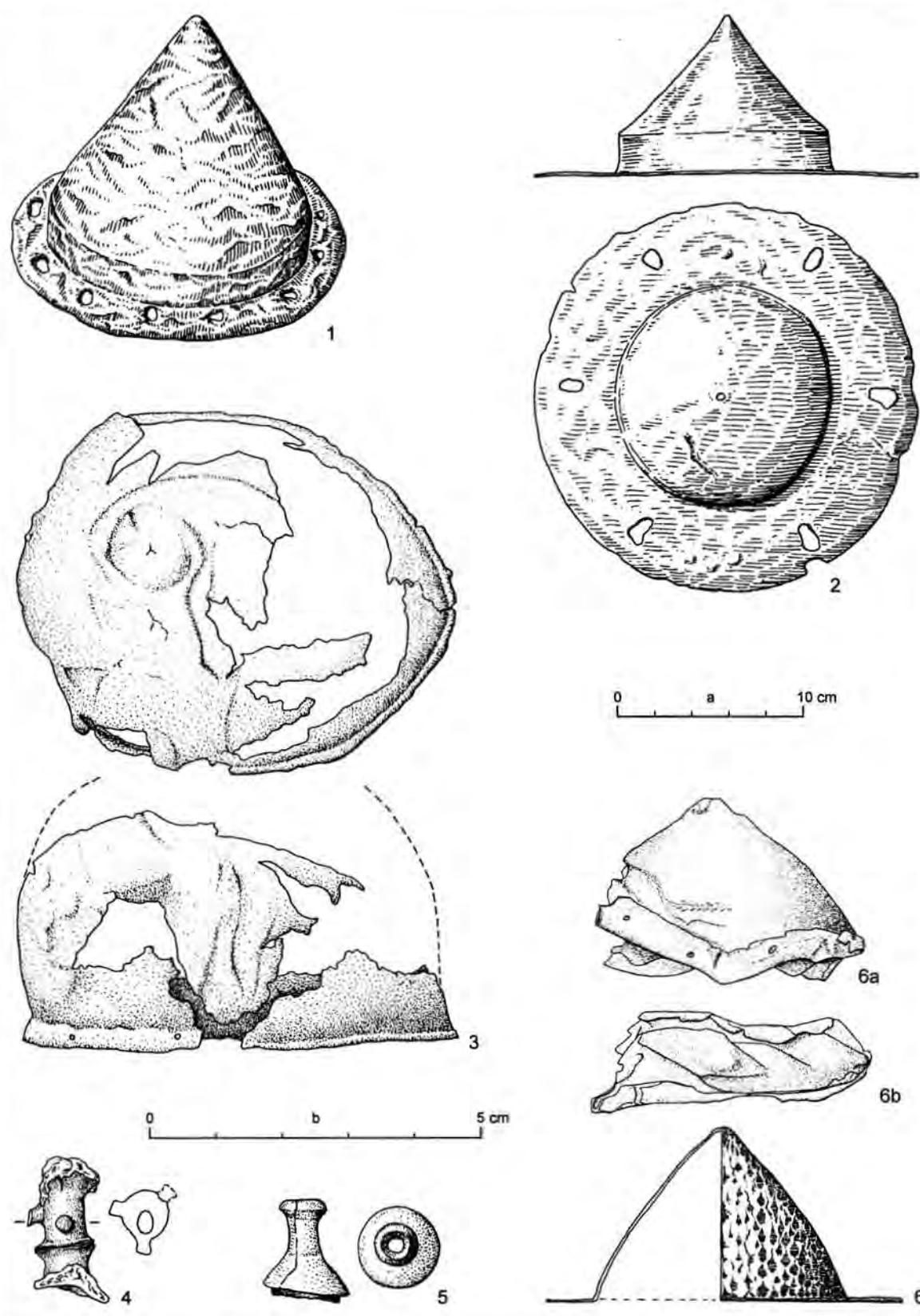
Taf. XI. Zemplín. Grab 128 (Auswahl). 3, 8 - nach V. Budinský-Krička und M. Lamiová-Schmiedlová. Maßstäbe: a - 1, 2, 4, 5-7, 9; b - 3, 8, 10-14.

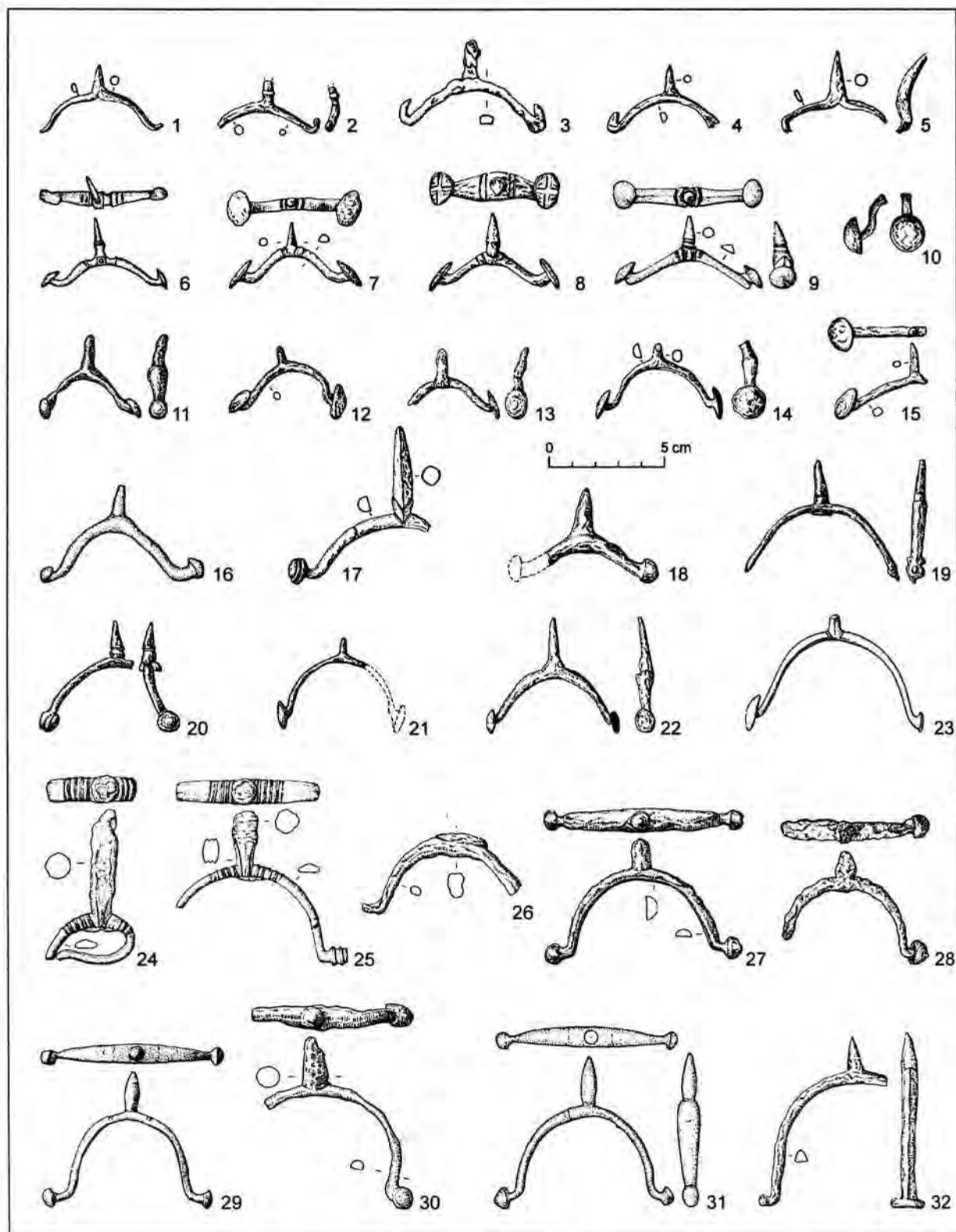
0 a 5 cm

0 b 10 cm

Taf. XII. Schildbuckel und Bronzebeschläge in Form eines Schildes(?). 1 - Nitriansky Hrádok; 2 - Zvolen; 3, 5 - Zemplín; 4 - Trenčianske Bohuslavice; 6 - Udiča (1-3, 5 - Eisen; sonst - Bronze). Maßstäbe: a - 3, 5; b - 1, 2, 4.

Taf. XIII. Schildbuckel und Helme. 1 - Ihrište (nach E. Hoening); 2 - Cífer; 3 - Spiš; 4 - Blatnica-Rovná; 5 - Liptovská Mara; 6 - Devín, Original und Rekonstruktion (1, 2, 6 - Eisen; sonst - Bronze). Maßstäbe: a - 1-3, 6; b - 4, 5.

Taf. XIV. Reitersporen der Spälatènezeit und der Frühkaiserzeit. Typ 1 - Hakensporen (1-5); Typ 2a (6-15, 22); Typ 2b (16-18); Typ 3 (21, 23); Typ 4a (24-28); Typ 4b (29-32); Typ 5 - Nietsporen (19, 20). 1 - Folkušová; 2 - Liptovská Mara VII; 3, 29-31 - Liptovská Mara II; 4 - Slatina nad Bebravou; 5, 7-9, 11, 14, 20, 21 - Trenčianske Bohuslavice; 6 - Prosné-Uhliská; 10, 12, 13 - Bratislava-Devín; 15 - Nitrianske Rudno; 16 - Demänová; 17 - Nimnica; 18 - Kežmarok; 19 - Prosné-Zlatý kôň; 22 - Krmča; 23 - Liptovská Mara I; 24, 25 - Zemplín; 26, 32 - Liptovská Mara III; 27 - Kostolná pri Dunaji; 28 - Likavka (9, 23 - Bronze; 24, 25 - Bronze und Eisen; sonst - Eisen).

LITERATUR

- Andrzejowski 2000* - J. Andrzejowski: Wczesnorzymska miniaturowa tarcza z Nadkola nad Livcem. In: *Superiores Barbari. Księga ku czci Profesora Kazimierza Godłowskiego*. Kraków 2000, 23-47.
- Baatz 1990* - D. Baatz: Schleudergeschosse aus Blei. Eine waffentechnische Untersuchung. *Saalburg-Jahrb.* 45, 1990, 59-67.
- Baitinger 2004* - H. Baitinger: Hellenistisch-frühkaiserzeitliche Reitersporen aus dem Zeusheiligtum von Olympia. *Germania* 82, 2004, 351-380.
- Bazovský 2003* - I. Bazovský: Nálezy z keltského oppida v Trenčianskych Bohuslaviciach. *Zbor. SNM* 97. Arch. 13, 2003, 119-131.
- Becker/Rieser 2002* - K. Becker/H. Rieser: Untersuchungen zur Metallurgie und Effizienz merowingischer Lamellenpanzer. *Arch. Korrb.* 32, 2002, 597-606.
- Beckhoff 1965* - K. Beckhoff: Eignung und Verwendung einheimischer Holzarten für prähistorische Pfeilschäfte. *Die Kunde* 16, 1965, 51-61.
- Beckhoff 1968* - K. Beckhoff: Eignung und Verwendung einheimischer Holzarten für prähistorische Pfeilbogen. *Die Kunde* 19, 1968, 85-101.
- Benadik 1965* - B. Benadik: Die spätaltenezeitliche Siedlung von Zemplín in der Ostslowakei. *Germania* 43, 1965, 63-91.
- Benadik 1967* - B. Benadik: Neskorolaténske opevnené sídlisko v Krnčí. *Arch. Rozhledy* 19, 1967, 612-617.
- Biborski 1993* - M. Biborski: Die Schwerter des 1. und 2. Jahrhunderts n. Chr. aus dem Römischen Imperium und dem Barbaricum. *Specimina Nova* 9, 1993, 91-130.
- Biel 1995* - J. Biel: Der Keltenfürst von Hochdorf. Stuttgart 1995.
- Bochnak 2003a* - T. Bochnak: Die ostalpine Axt aus Grab 20 des Gräberfeldes der Przeworsk-Kultur in Cieciejewo, Gde. Byczyna. *Acta Arch. Carpathica* 38, 2003, 71-90.
- Bochnak 2003b* - T. Bochnak: „Długie noże“ w grobach kultury przeworskiej z młodszego okresu przedrzymskiego - broń czy narzędzie? *Mat. Arch.* 34, 2003, 5-18.
- Bochnak 2004* - T. Bochnak: Zróżnicowanie typologiczne ostróg oraz bojowe zastosowanie konia w kulturze przeworskiej w młodszym okresie przedrzymskim. *Zeszyty Naukowe Univ. Rzeszów. Ser. Socjol.-Hist.* 24. Arch. 1. Rzeszów 2004, 9-61.
- Böhme-Schönberger 1998* - A. Böhme-Schönberger: Das Grab eines vornehmen Kriegers der Spätaltenezeit aus Badenheim. *Germania* 76, 1998, 217-256.
- Brunaux/Rapin 1988* - J.-L. Brunaux/A. Rapin: *Gournay II. Bucliers et lances. Dépôts et trophées*. Paris 1988.
- Budinský-Krička/Lamiová-Schmiedlová 1990* - V. Budinský-Krička/M. Lamiová-Schmiedlová: A late 1st century B.C. - 2nd century A.D. Cemetery at Zemplín. *Slov. Arch.* 38, 1990, 245-341.
- Bujna 1982* - J. Bujna: Spiegelung der Sozialstruktur auf latenezeitlichen Gräberfeldern im Karpatenbecken. *Pam. Arch.* 73, 1982, 312-431.
- Bujna 1991* - J. Bujna: Das latenezeitliche Gräberfeld bei Dubník. II. *Slov. Arch.* 39, 1991, 221-254.
- Caesar BG* - C. I. Caesar: *Commentarii de bello Gallico. Válečné paměti*. Praha 1972.
- Caesar BC* - C. I. Caesar: *Commentarii de bello civili. Válečné paměti*. Praha 1972.
- Charpy/Roualet 1991* - J.-J. Charpy/P. Roualet: *Les Celtes en Champagne. Cinq siècles d'histoire*. Epernay 1991.
- Clark 1963* - J. G. D. Clark: Neolithic Bows from Somerset, England, and the Prehistory of Archery in Northwestern Europe. *Proc. Prehist. Soc.* 29, 1963, 50-98.
- Cosack 1977* - E. Cosack: Zur spätaltenezeitlichen Schwertscheide von Zemplín, Bez. Trebišov. In: *Symposium Ausklang der Latène-Zivilisation und Anfänge der germanischen Besiedlung im mittleren Donaugebiet*. Bratislava 1977, 41-46.
- Czysz 1986* - W. Czysz: Ein spätromisches Waffengrab aus Westendorf, Lkr. Augsburg. *Vorgeschl.* 51, 1986, 261-271.
- Dąbrowska 1988* - T. Dąbrowska: Wczesne fazy kultury przeworskiej. *Chronologia - zasięg - powiązania*. Warszawa 1988.
- Dąbrowska 1996* - T. Dąbrowska: Frühe Stufen der Przeworsk-Kultur. Bemerkungen zu den Kontakten mit Südeuropa. In: *Kontakte längs der Bernsteinstrasse (Zwischen Caput Adriae und den Ostseegebieten) in der Zeit um Christi Geburt*. Kraków 1996, 127-141.
- Dolenz 1998* - H. Dolenz: Eisenfunde aus der Stadt auf dem Magdalensberg. Klagenfurt 1998.
- Droberjar 1999* - E. Droberjar: Dobřichov-Pičhora. Ein Brangräberfeld der älteren römischen Kaiserzeit in Böhmen. *Fontes Arch. Pragenses* 23. Pragae 1999.
- Droberjar/Sakař 2000* - E. Droberjar/V. Sakař: Problems of the Roman military campaign against the empire of Maroboduus in the year 6 A. D. In: J. Bouzek/H. Friesinger/K. Pieta/B. Komoróczy (Hrsg.): *Gentes, Reges und Rom [Festschr. Jaroslav Tejral]*. Spisy Arch. Ústavu AV ČR Brno 16. Brno 2000, 21-42.
- Dušek 1966* - M. Dušek: Thrakisches Gräberfeld der Hallstattzeit in Chotín. Bratislava 1966.
- Duval 1970* - A. Duval: Les pointes de flèche d'Alésia au musée des Antiquités Nationales. *Antiquités Nat.* 2, 1970, 35-51.
- Eckhardt 1996* - H. Eckhardt: Pfeil und Bogen. Eine archäologisch-technologische Untersuchung zu urnenfelder- und hallstattzeitlichen Befunden. *Internat. Arch.* 21. Espelkamp 1996.
- Egg/Križ 1997* - M. Egg/B. Križ: Neuer hallstattzeitlicher Schildbeschlag aus Novo Mesto, Slovenien. *Jahrb. RGZM* 44, 1997, 193-210.
- van Endert 1991* - D. van Endert: Die Bronzfunde aus dem Oppidum von Manching. Stuttgart 1991.
- Flügen 2002a* - Th. Flügen: Köcher und Bogen aus Grab 1. In: *Das Rätsel der Kelten vom Glauberg*. Stuttgart 2002, 158-160.
- Flügen 2002b* - Th. Flügen: Schild aus Grab 1. In: *Das Rätsel der Kelten vom Glauberg*. Stuttgart 2002, 160-162.
- Gebühr 1980* - M. Gebühr: Kampfspuren an Waffen des Nydam-Fundes. In: Th. Krüger (Hrsg.): *Beiträge zur Archäologie Nordwestdeutschlands und Mitteleuropas [Festschr. Klaus Raddaz]*. Materialh. Ur- u. Frühgesch. Niedersachsen 16. Hildesheim 1980, 69-84.
- Gidalski 1991* - J. Gidalski: Ostrogie kabłkowe kultury przeworskiej. *Klasifikacja typologiczna*. *Przegląd Arch.* 38, 1991, 53-84.
- Glodariu/Iaroslavschii 1979* - I. Glodariu/E. Iaroslavschii: *Civilisația fierului la Daci*. Cluj-Napoca 1979.
- Guillaumet 2003* - J.-P. Guillaumet: *Paléomanufacture métallique. Méthode d'étude*. Gollion 2003.

- Guillaumet/Szabó 2002 - J.-P. Guillaumet/M. Szabó: Les fourreaux d'épées de La Tène dans la vallée de la Saône au musée de Chalon-sur-Saône.* In: D. Maranski/ V. Guichard (Dir.): *Les âges du Fer en Nivernais, Bourbonnais et Berry oriental. Regards européens sur les âges du Fer en France. Actes du 17e colloque de l'AFEEF, Glux-en-Glenne 2002 (Bibracte 6).* Glux-en-Glenne 2002, 199-232.
- Gundelwein 1993 - A. Gundelwein: Kampfspuren oder rituelle Zerstörung? Zur Bedeutung der Beschädigungen an Lanzen und Speeren der großen kaiserzeitlichen Moorfunde auf der Jütischen Halbinsel.* Unveröffentlichte Magisterarbeit. Hamburg 1993.
- Gundelwein 1994 - A. Gundelwein: Neue Untersuchungen zur Entstehung der Beschädigungen an Waffen kaiserzeitlicher Moorfund. Zeitschr. Arch. 28, 1994, 247-259.*
- Guštin 1991 - M. Guštin: Posoje in der jüngeren Eisenzeit.* Ljubljana 1991.
- Haffner 1973 - A. Haffner: Zur Schleuderwaffe im vorrömischen Gallien.* Kurrier. Jahrb. 13, 1973, 170-176.
- Hachmann 1990 - R. Hachmann: Gundestrup-Studien. Untersuchungen zu den spätkeltischen Grundlagen der frühgermanischen Kunst.* Ber. RGK 71, 1990, 565-903.
- Hérodotos - Hérodotos: Dějiny aneb devět knih nazvaných můzy.* Praha 1972.
- Herrmann 1988 - J. Herrmann (Hrsg.): Griechische und lateinische Quellen zur Frühgeschichte Mitteleuropas.* I. Berlin 1988.
- Ilkjær 1990 - J. Ilkjær: Illerup Ådal 1, 2. Die Lanzen und Speere.* Århus 1990.
- Jacobi 1974 - G. Jacobi: Werkzeug und Gerät aus dem Oppidum von Manching.* Wiesbaden 1974.
- Jahn 1921 - M. Jahn: Der Reitersporn, seine Entstehung und früheste Entwicklung.* Leipzig 1921.
- Junkmanns 2001 - J. Junkmanns: Pfeil und Bogen. Herstellung und Gebrauch in der Jungsteinzeit.* Biel 2001.
- Kaczanowski 1992 - P. Kaczanowski: Importy broni rzymskiej na obszarze europejskiego Barbaricum.* Kraków 1992.
- Kaczanowski 1994 - P. Kaczanowski: Das Problem der Wider-spiegelung der Markomannenkriege in den Waffenfunden des Barbaricums.* In: H. Friesinger/J. Tejral/A. Stuppner (Hrsg.): *Markomannenkriege. Ursachen und Wirkungen.* Spisy Arch. Ústavu AV ČR Brno 1. Brno 1994, 139-148.
- Kaczanowski 1995 - P. Kaczanowski: Klasifikacja grotów broni drzewcowej kultury przeworskiej z okresu rzymskiego.* Kraków 1995.
- Keeley 1996 - L. H. Keeley: War before Civilisation.* New York - Oxford 1996.
- Kenk 1984 - R. Kenk: Das Gräberfeld der hunno-sarmatischen Zeit von Kokel', Tuva, Südsibirien.* Mat. All. u. Vgl. Arch. 25. München 1984.
- Knez 1977 - T. Knez: Keltski grobovi iz Roj pri Moravčah.* In: *Keltske študije.* Posavski muzej Brežice. Kniga 4. Brežice 1977, 105-125.
- Kobal' 1993-1994 - J. V. Kobal': Kultura przeworska na Ukrainie Zakarpackiej.* Wiadomości Arch. 53, 1993-1994 (1997), 31-56.
- Köhalmi 1956 - K. Köhalmi: Der Pfeil bei den innerasiatischen Reiternomaden und ihren Nachbarn.* Acta Orient. Acad. Scien. Hungaricae 6, 1956, 109-161.
- Kolník 1980 - T. Kolník: Römerzeitliche Gräberfelder in der Slowakei.* Bratislava 1980.
- Kolníková 1991 - E. Kolníková: Bratislavské keltské mince.* Bratislava 1991.
- Kontny 1999 - B. Kontny: Znaleziska toków z obszaru kultury przeworskiej.* Światowit (N. S.) 1 (42)/B, 1999, 128-137.
- Korfmann 1972 - M. Korfmann: Schleuder und Bogen in Südwestasien: von den frühesten Belegen bis zum Beginn der historischen Stadtstaaten.* Antiquitas 3/13. Bonn 1972.
- Kotigorosko 1995 - V. Kotigorosko: Tânuturile Tisei superioare în veacurile III î. e. n.-IV e. n.* Bucureşti 1995.
- Kruta 2000 - V. Kruta: Les Celtes. Histoire et Dictionnaire.* Paris 2000.
- Lamiová-Schmiedlová 1995 - M. Lamiová-Schmiedlová: Les Armes et l'armament dans les nécropoles daces.* In: Dîn istoria Europei Romane. Univ. Oradea. Ser. Ist. 4. Oradea 1995, 105-110.
- Lejars 1994 - T. Lejars: Gournay 3. Les fourreaux d'épée. Le sanctuaire de Gournay-sur-Aronde et l'armement des Celtes de La Tène moyenne.* Paris 1994.
- Łuczakiewicz 1997a - P. Łuczakiewicz: Die latènezeitlichen Schwertimporte aus dem Gebiet der Przeworsk-Kultur.* Jahresschr. Mitteldt. Vorgesch. 79, 1997, 181-211.
- Łuczakiewicz 1997b - P. Łuczakiewicz: Miecz lateński z obszaru kultury przeworskiej.* In: A. Kokowski (Hrsg.): *Kultura przeworska.* III. Lubelskie Mat. Arch. VIII/3. Lublin 1997, 169-225.
- Łuczakiewicz 1998 - P. Łuczakiewicz: Zu ausgewählten balkanischen Waffen der spätlatènezeitlichen Przeworsk-Kultur in Polen.* Arch. Korrl. 28, 1998, 253-267.
- Łuczakiewicz 2001 - P. Łuczakiewicz: Zum Problem der frühesten germanischen Waffenfunde südlich der Karpaten.* In: International connections of the Barbarians of the Carpathian Basin in the 1th-5th centuries A. D. Proceedings of the international conference held in 1999 in Aszód and Nyíregyháza. Aszód - Nyíregyháza 2001, 25-44.
- Manning 1985 - W. H. Manning: Catalogue of the romanobritish iron tools, fittings and weapons in the British museum.* London 1985.
- Meduna 1961 - J. Meduna: Staré Hradisko I.* Brno 1961.
- Meduna 1970 - J. Meduna: Staré Hradisko II.* Brno 1970.
- Megaw 2002 - J. V. S. Megaw: A Late La Tène Anthropoid Gripped Sword in New York.* In: K. Kuzmová/K. Pieta/ J. Rajtár (Hrsg.): Zwischen Rom und dem Barbaricum [Festschr. Titus Kolník]. Nitra 2002, 407-418.
- Metzler 1995 - J. Metzler: Das treverische Oppidum auf dem Tittelberg.* 1. Luxembourg 1995.
- Miroššayová/Cáplovic 1991 - E. Miroššayová/D. Čaplovic: Najnovšie výsledky výskumu v časnodejinného a stredovekého osídlenia v Zemplíne.* Vsl. Pravek 3, 1991, 115-133.
- Neugebauer 1992 - J.-W. Neugebauer: Die Kelten im Osten Österreichs.* St. Pölten - Wien 1992.
- Novotný 1983 - B. Novotný: Prilba manneheimského typu zo Spiša.* Hist. Carpatica 14, 1983, 261-267.
- Osterhaus 1981 - U. Osterhaus: Zur Funktion und Herkunft der frühlatènezeitlichen Hiebmesser.* Kleine Schr. Vorgesch. Seminar 9. Marburg 1981.
- Pauli 1973 - L. Pauli: Ein latènezeitlicher Steinrelief aus Bormio am Stilfser Joch.* Germania 51, 1973, 85-119.
- Pauli 1978 - L. Pauli: Der Dürrnberg bei Hallein III.* Münchner Beitr. Vor- u. Frühgesch. 18. München 1978.
- Pauli 1993-1994 - L. Pauli: Nachbronzezeitliche Brandgräber in Zuchering, Stadt Ingolstadt.* Ber. Bayer. Bodendenkmalpfl. 34-35, 1993-1994 (1995), 146-164.
- Paulík 1970 - J. Paulík: Najstaršie hromadné nálezy železných predmetov na Slovensku.* Zbor. SNM 64. Hist. 10, 1970, 25-80.

- Paulík 1976* - J. Paulík: Keltské hradiško Pohanská pri Plaveckom Podhradí. Bratislava 1976.
- Penninger 1978* - E. Penninger: Der Dürnberg bei Hallein I. München 1978.
- Pič 1903* - J. L. Pič: Starožitnosti země České. II/2. Čechy na úsvitě dějin Hradiště u Stradonic jako historické Marobudum. Praha 1903.
- Pieta 1971* - K. Pieta: Die Höhensiedlung der Púchov-Gruppe bei Liptovská Mara. Arch. Rozhledy 23, 1971, 326-334.
- Pieta 1974* - K. Pieta: Sídisko z doby rímskej v Beluši. Slov. Arch. 22, 1974, 89-105.
- Pieta 1982* - K. Pieta: Die Púchov-Kultur. Nitra 1982.
- Pieta 1996* - K. Pieta: Liptovská Mara. Ein frühgeschichtliches Zentrum der Nordslowakei. Bratislava 1996.
- Pieta 1997a* - K. Pieta: Die frühen norisch-pannonischen Handelsbeziehungen mit dem nördlichen Mitteldonaugebiet. In: Peregrinatio Ghotica. Suppl. Acta Mus. Moraviae 82. Brno 1997, 45-61.
- Pieta 1997b* - K. Pieta: Sídisko púchovskej kultúry v Liptavke. AVANS 1995, 1997, 146, 147.
- Pieta 2000a* - K. Pieta: Die Siedlung Liptovská Mara II und die Anfänge der Einflüsse der Latène-Kultur im Westkarpatenraum. Slov. Arch. 48, 2000, 315-346.
- Pieta 2000b* - K. Pieta: Hortfund mit latènezeitlichen Eisengeräten in Liptovská Mara. In: Metallgewinnung und -verarbeitung in der Antike (Schwerpunkt Eisen). Nitra 2000, 135-160.
- Pieta 2000c* - K. Pieta: Latènezeitlicher Burgwall und Opferplatz(?) in Trenčianske Teplice. In: J. Bouzek/H. Friesinger/K. Pieta/B. Komoróczy (Hrsg.): Gentes, Reges und Rom [Festschr. Jaroslav Tejral]. Spisy Arch. Ústavu AV ČR Brno 16. Brno 2000, 97-120.
- Pieta 2001* - K. Pieta: Jan Filip a neskorolaténske osídlenie Slovenska. Arch. Rozhledy 53, 2001, 29-38.
- Pieta 2002* - K. Pieta: Wirtschaftliche Strukturen der spätaltenezeitlichen Siedlungen in der Slowakei. In: C. Dobiat/S. Sievers/Th. Stöllner (Hrsg.): Dürnberg und Manching. Wirtschaftsarchäologie im ostkeltischen Raum. Internat. Koll. Bad Dürnberg 7.-11. 10. 1998. Bonn 2002, 315-323.
- Pieta, im Druck* - K. Pieta: Ein junglatènezeitlicher Stieranhänger aus Udiča/Slowakei. In: Studien zur Lebensart der Eisenzeit. Reallex. German. Altkde. 40. Berlin - New York 2004, 135-145, im Druck.
- Pieta/Moravčík 1980* - K. Pieta/J. Moravčík: Spätaltenezeitlicher Opferplatz in Prosné. Slov. Arch. 28, 1980, 245-283.
- Pieta/Plachá 1999* - K. Pieta/V. Plachá: Die ersten Römer im nördlichen Mitteldonauraum im Lichte der neuen Grabungen in Devín. In: Germanen beiderseits des spätantiken Limes. Brno 1999, 179-205.
- Pieta/Zachar 1993* - K. Pieta/L. Zachar: Mladšia doba železná. In: T. Štefanovičová (Ed.): Najstaršie dejiny Bratislav. Bratislava 1993, 143-209.
- Polenz 1971* - H. Polenz: Mittel- und spätaltenezeitliche Brandgräber von Dietzenbach. Landkreis Offenbach am Main. Stud. u. Forsch. 4. Langen 1971, 3-115.
- Profantová 1994* - N. Profantová: K nálezům ostruh z konce 7.-8. stol. v Čechách. Pam. Arch. Suppl. 2. Praha 1994, 60-85.
- Prochnenko 2002* - I. A. Prochnenko: Víjskove ekipiruvannja Dakiv 1. st. do n. e. - počatku 2. st. n. e. In: Karpati v davniu. Carpatica - Karpatyka 15. Užhorod 2002, 155-187.
- Raddatz 1978* - K. Raddatz: Pfeil und Bogen. Reallex. German. Altkde. 3. Berlin - New York 1978, 157-171.
- Raftery 1994* - B. Raftery: Pagan Ireland. The Enigma of the Irish Iron Age. London 1994.
- Rapin 2002* - A. Rapin: Die Großplastik in Südfrankreich und die keltische Kunst. In: Das Rätsel der Kelten vom Glauberg. Stuttgart 2002, 223-228.
- Roth 2002* - P. Roth: Osídlenie Spiša vo včasnej dobe dejnej. Unveröffentlichte Dissertation. Poprad 2002.
- Rybová/Motyková 1983* - A. Rybová/K. Motyková: Der Eisendepotfund der Latènezeit von Kolín. Pam. Arch. 74, 1983, 96-174.
- Schaaf 1988* - U. Schaaf: Keltische Helme. In: Antike Helme. RGZM Monogr. 14. Mainz 1988, 293-317.
- Schumacher 1989* - F. J. Schumacher: Das frührömische Grab 978 mit Beil und Axt. Waffen oder Werkzeuge? In: A. Haffner (Hrsg.): Gräber - Spiegel des Lebens. Zum Totenbrauchtum der Kelten und Römer am Beispiel des Treverer-Gräberfeldes Wederath-Belginum. Mainz 1989, 247-254.
- Sievers 1989* - S. Sievers: Die Waffen von Manching unter Berücksichtigung des Übergangs von LTC zu LTD. Ein Zwischenbericht. Germania 67, 1989, 97-120.
- Sievers 1992* - S. Sievers: Die Kleinfunde. In: F. Maier/U. Geilenbrügge/E. Hahn/S. Sievers: Ergebnisse der Ausgrabungen 1984-1987 in Manching. Stuttgart 1992, 137-213.
- Sievers 1995* - S. Sievers: Die Waffen. In: M. Reddé/S. von Schnurbein et al.: Neue Ausgrabungen und Forschungen zu den Belagerungswerken Caesars um Alesia (1991-1994). Ber. RGK 76, 1995, 73-158.
- Spindler 1998* - K. Spindler: Muž z ledovce. Praha 1998.
- Studeníková 2004* - E. Studeníková: Plastiky z doby halštatskej zo západného Slovenska. In: G. Fusek (Red.): Zborník na počesť Dariny Bialekovej. Arch. Slovaca Monogr. Commun. 7. Nitra 2004, 363-370.
- Točík 1959* - A. Točík: K otázke osídlenia juhzápadného Slovenska na zlome letopočtu. Arch. Rozhledy 11, 1959, 841-873.
- Todorović 1968* - J. Todorović: Kelti u jugoistočnoj Evropi. Beograd 1968.
- Todorović 1972* - J. Todorović: Praistorijska Karaburma. Beograd 1972.
- Tomášová/Kolníková 1998* - B. Tomášová/E. Kolníková: Keltské a rímske mince z hradiska v Hrabušiciach. Slov. Num. 15, 1998, 196-200.
- Turčan 2004* - V. Turčan: Nové včasnostredoveké nálezy z Oravy. In: G. Fusek (Red.): Zborník na počesť Dariny Bialekovej. Arch. Slovaca Monogr. Commun. 7. Nitra 2004, 427-431.
- Urban 2000* - O. H. Urban: Ein mittel/junglatènezeitlicher Eisendepotfund von Falkenstein, NÖ. In: Metallgewinnung und -verarbeitung in der Antike (Schwerpunkt Eisen). Nitra 2000, 195-209.
- Urban/Ruprechtsberger 1998* - O. H. Urban/E. M. Ruprechtsberger: Der Gründberg. In: Berge - Beile - Keltenschatz. Katalog zur Ausstellung im NORDICO. Museum der Stadt Linz. Linz 1998, 59-63.
- Vencl 1979* - S. Vencl: Počátky zbraní. The origins of weapons. Arch. Rozhledy 31, 1979, 640-694.
- Vencl 1984a* - S. Vencl: Otázky poznání vojenství v archeologii. Arch. Stud. Mat. 14. Praha 1984.
- Vencl 1984b* - S. Vencl: Stopy zranění zbraněmi jako archeologický pramen poznání vojenství. Traces of injuries by weapons as archaeological evidence of warfare. Arch. Rozhledy 36, 1984, 528-544.

- Vouga* 1923 - E. Vouga: La Tène. Monographie de la Station publiée au Nom de la Commission des Fuiilles de La Tène. Leipzig 1923.
- Völling* 1990 - Th. Völling: Funditores im römischen Heer. Saalburg-Jahrb. 45, 1990, 24-58.
- Völling* 1992 - Th. Völling: Dreikreisplattensporen. Anmerkungen zu einem Spornfund aus Hopferstadt, Ldkr. Würzburg. Arch. Korrb. 22, 1992, 393-402.
- Vulpe* 1976 - A. Vulpe: La nécropole tumulaire géte de Popeşti. Thraco-Dacica 1, 1976, 193-215.
- Vulpe/Popescu* 1976 - A. Vulpe/E. Popescu: Une contribution archéologique à l'étude de la religion des Géto-Daces. Thraco-Dacica 1, 1976, 217-226.
- Werner* 1979 - J. Werner: Spätlatène-Schwerter norischer Herkunft. In: Spätes Keltentum zwischen Rom und Germanien. München 1979, 165-197.
- Zachar* 1974 - L. Zachar: K chronologickému postaveniu pošiev mečov s esovitou svorkou ústia. Musica 25 (14), 1974, 63-90.
- Zanier* 1988 - W. Zanier: Römische dreiflügelige Pfeilspitzen. Saalburg-Jahrb. 44, 1988, 5-27.
- Zanier* 1995 - W. Zanier: Zur Herstellung römischer dreiflügeliger Pfeilspitzen. Saalburg-Jahrb. 48, 1995, 19-25.
- Zieling* 1989 - N. Zieling: Studien zu germanischen Schilden der Spätlatène- und der römischen Kaiserzeit im freien Germanien. BAR 505. Oxford 1989.
- Ziętek* 2004 - J. Ziętek: Cmentarzysko kultury przeworskiej w Mierzynie-Grobli, stan. 2, gm. Rozprza, woj. łódzkie. In: M. Olędzki/J. Skowron (Red.): Kultura przeworska. Odkrycia - interpretacje - hipotezy. 1, Łódź 2004, 25-85.

Manuskript angenommen am 15. 11. 2004

Doc. PhDr. Karol Pieta, DrSc.
Archeologický ústav SAV
Akademická 2
SK-949 21 Nitra
karol.pieta@savba.sk

Neskorolaténske zbrane a výstroj v severnej časti Karpatskej kotliny

Karol Pieta

SÚHRN

Od najstarších čias sa zbrane používali jednak v priamom kontakte s protivníkom, jednak na ostreľovanie nepriateľa z účinnej vzdialenosť. Špecializované sečné a bodné zbrane (meče, resp. kopije a piky), ktoré sa v archeologických kontextoch relatívne ľahko identifikujú, predstavovali len časť používaných bojových prostriedkov. Na diaľku sa bojovalo buď hádzaním kameňov a oštepor, alebo streľbou pomocou lukov a prakov. Súčasťou obrany boli ľažké drevené a kamenné projektily, ktoré sa vrhali či kotúčali na nepriateľa.

Oštupy a kopije

Žrđové zbrane - oštup a kopija - boli najrozšírenejšími zbraňami a súčasne aj loveckými nástrojmi. Boli na to predurčené jednoduchosťou výroby a vysokou účinnosťou v kombinovanom využití - v boji na diaľku i v priamom kontakte. Pôvodne jednoduché zahroté tyče boli postupom času na konci a v bazálnej časti spevnené kovovým okutím - hrotom, ktorý vďaka svojej väčšej tuhosti lepšie prekonával prekážky vrátane ochrannej zbroje. Dá sa predpokladať, že používanie tycí so zahrotým a v ohni spevneným koncom pretrvávalo aj popri kopijach s kovovým hrotom.

Oštupy a kopije sa navzájom odlišovali vähou, dĺžkou a priemerom násady, ktorá sa v archeologických kontextoch, samozrejme, zachovala len zriedkavo. Rovnako nie sú postihnutelné ani vrhacie zariadenia oštropov v podobe koženej slučky umiestnej v strede násady. Použitie takýchto oštropov s vrhacím remeňom (*amentum*) u Keltov spomína *Caesar BG* (V, 48). Hroty ako jednoduché účelové predmety počas tisícročí podstatne nezmenili svoj tvar. Nayzájom sa od seba rozlišujú základnými metrickými a kvalitatívnymi kritériami - tvarom, dĺžkou či hmotnosťou hrotu a rozmerom i priemerom tuľajky, avšak spravidla nedokážeme podľa nich bezpečne rozlišiť ich pôvodnú príslušnosť k oštupu či kopiji. Pri tomto druhu zbrane sa niektoré detaily mohli počas používania rozmerovo i tvarovo čiastočne zmeniť (brúsením hrotu a ostria, skrátením po odlomení konca hrotu atď.). Časté poškodzovanie úzkych kopijí z konca laténskeho obdobia dokladajú nálezy odlomených hrotov na hradiskách.

Triedenie mladolaténskych kopijí a oštropov zo Slovenska

1. Kopije so širším, odsadeným listom a so stredovým rebrom prechádzajúcim až do hrotu charakterizuje hlavne plastické rebro zreteľne odsadené od plochy listu, ktoré je typické hlavne pre staršie formy. Niektoré exempláre majú už stredové rebro len naznačené.

Tuľajka dosahuje spravidla dĺžku polovice, prípadne aj dĺžku celého listu (tab. I: 1-5).

2. Kopije s dlhším úzкym hrotom (tvaru vŕbového listu) majú nápadne úzky a dlhý list, ktorý plynulo vystupuje z tuľajky. List má najčastejšie jedno- alebo obojstrannú stredovú hranu, ktorá prechádza bez odsadenia do plochy listu. Bajonetovité či šidlovité hroty majú výrazné stredové spevnenie. Tuľajka dosahuje tretinu až dve tretiny dĺžky hrotu (tab. I: 6-10).
3. Kopije s hrotom šošovkovitýho tvaru (tvar vavrínového listu) majú čepel hrotu bikonvexného tvaru, ktorá je mierne dlhšia ako tuľajka. Celkový rozmer sa pohybuje okolo 190 mm. Ich datovanie je neisté, pravdepodobne zasahuje aj do doby rímskej (tab. II: 1, 2).
4. Kopije (oštupy) s krátkym listovitým hrotom majú masívny malý list vychádzajúci symetricky z tuľajky. Ich variant má hrot asymetricky umiestnený na stredovú os tuľajky. Od podobne konštruovaných hrotov šípov sa odlišujú len svojimi rozmermi (tab. II: 3-8).
5. Oštupy so spätnými krídelkami na krátkom trojuholníkovitom hrote majú čepel hrotu so šošovkovitým priezorom (tab. II: 9-12).

Bodky - železné kovania slúžili na spevnenie konca násady a umožňovali upevnenie žrde do zeme. Mladolaténske bodky mali kónický tvar a kruhový prierez tuľajky s vnútorným priemerom 10-14 mm, len výnimočne aj väčším. Ich štandardná dĺžka je 48-75 mm, ojedinele aj viac (Devín: 118 mm). Podľa malého priemeru otvoru boli takto okované skôr tenšie násady ako masívnejšie poriská pik a kopijí. Zo Slovenska pochádza niekoľko nálezov bodiek. Po jednom exemplári sa našlo na lokalitách Bratislava-Devín, Chocholná-Velčice, Jánovce-Machalovce, Málinec, Partizánske, Púchov, Trenčianske Teplice a Udiča, 2 kusy pochádzajú z Plaveckého Podhradia, 5 kusov je z Trenčianskych Bohuslavíc a 6 exemplárov sa našlo v Liptovskej Mare (tab. III: 7-25).

Luk a šípy

Luk bol masovo rozšírenou zbraňou i loveckým nástrojom, a to od najstarších čias až do počiatku novoveku. V archeologických súvislostiach sa šípy objavujú ako ojedinelé nálezy (stratené šípy), aj ako súčasť výzbroje lukostrelca v hrobových súboroch, ale hroty sa niekedy nájdú aj v tele pochovaného ako následok strelného poranenia.

Učinnosť vystreľovaných projektilov - šípov jednoznačne závisela od vzdialenosť a druhu cieľa, avšak rovnako od kvality a opracovania použitého dreva luku, ako aj od jeho konštrukcie. Od nej sa odvíjala aj hmotnosť šípu a jeho ukončenia (Korffmann 1972). Podľa dostupných nálezov a technologických výskumov bol na výrobu

lukov najlepší tis. Vyhovujúce bolo aj drevo klenu, jarabiny a orecha, menej už drevo brestu a jaseňa (Beckhoff 1968, tab. 2; Junkmanns 2001).

Dĺžka a hmotnosť šípov záviseli od typu luku a jeho rozponu. Na násady boli vhodné rovné prúty, niekedy bývali aj strúhané zo silnejších drev brezy, ale aj z borovice, smreka, topoľa, liesky, jelše, tisu, kaliny či jaseňa (Beckhoff 1965, tab. 3; Flügel 2002a; Köhalmi 1956, 118-120). Široký sortiment použitých drevín dobre ukazujú analýzy šípov z tulca veľmoža z Hochdorfu, pri výrobe ktorých bolo použité drevo liesky, bršľenu, kaliny, drieňa, ako aj vrby (Biel 1995, 65). Povrch násady musel byť vyrovnaný a starostlivo obrúsený. Bohatým zdrojom poznania sú etnologické a archeologické pramene z okruhu nomádskych spoločenstiev, s dobre zachovanými organickými pamiatkami (Kenk 1984; Köhalmi 1956).

Jedným z údajov, ktoré môžu vysvetliť o použitom druhu luku, je hmotnosť železnej strelnky. Tá musí harmonizovať s telom šípu a tvoriť jeho ťažisko. Jej váha by nemala presiahnuť 10 g (Korffmann 1972, 37). Pri kónických šípových strelkách sa počítajú s hmotnosťou až do 12 g (Dolenz 1998, 71). Ťažkie hroty by mali patriť oštěpom, resp. v prostredí s rímskym vplyvom aj strelám do katapultu.

Šípy zo západoslovenských sídlisk mali buď krátke trojuholníkovité list s dlhou tuľajkou, alebo dlhý list so spätnými kridelkami a krátku tuľajku. Obe formy sa vyrábali v dielni odkrytej na Devíne. Medzi šípmi z oppidálnej lokality Trenčianske Bohuslavice sa našli dlhšie formy s listovitým hrotom, ale zastúpené sú aj ploché trojuholníkovité tvary s jedným spätným kridelkom a kónické hroty štvorcového prierezu.

Na sídliskách a hradiskách púchovskej kultúry, najmä v najmladších vrstvách požiarom zničených opevnení, sa našlo veľké množstvo hrotov šípov (Pieta 1982, 76, 77). Najväčšie kolekcie, s desiatkami kusov, sa našli v Púchove, Jasenici, Folkušovej a na hradisku Liptovská Mara I.

Pozoruhodne je táto zbraň zastúpená aj v dáčkej oblasti na východnom Slovensku. Súčasťou výbavy 4 hrobov zo Zemplína, z konca doby laténskej a počiatku doby rímskej, boli železné hroty šípov. Najviac, až 19 kusov sa našlo v hrobe 106 (tab. X). Väčšina z nich sa tvarom podobá bežnému typom známym z keltských oppid a z púchovskej oblasti. Ďalším rozšíreným typom zo Zemplína sú trojhrané hroty s tríhom (typ 4).

V súčasnosti je z nálezov známe veľké množstvo šípov rôznych tvarov, preto boli orientačne typovo rozčlenené. Dajú sa medzi nimi rozlišiť viaceré základné typy a ich varianty, ktoré približne zodpovedajú triedeniam z iných oblastí.

Typ 1 - trojuholníkovité hroty. Tieto najrozšírenejšie hroty šípov boli urobené zo železného plechu pomocou sekáča, zriedkavejšie (väčšie kusy) boli vykované z tyčinkového polotovaru. Oba spodné konce listu sú hrotité alebo mierne zaoblené, ale najčastejšie vytvárajú symetrické háčiky. Ide o veľmi variabilný typ. Hmotnosť sa zišlovala u 23 vybraných exemplárov, ktorých zachovalosť sa približuje pôvodnému stavu. Ich váhové údaje sa pohybujú v rozpätí 1,4-9,2 g. Nižšiu hmotnosť majú drobné kusy (typ 1.2d) a kusy s krátkou tuľajkou (1.2b), pretože práve rozmernejšia tuľajka významne ovplyvňuje celkovú váhu hrotu. Najväčšiu skupinu predstavujú strelnky

vážiacie 3-5,5 g. Skupinu nad 7 g predstavujú zásadne šípy s dlhou tuľajkou, nachádzané častejšie na lokalitách, kde je výrazne zastúpené aj (prípadne len) stredoláteľské osídlenie (Slatina nad Bebravou, Plavecké Podhradie).

- Typ 1.1. Typologicky najstaršie kusy so spätnými háčikmi nemali tuľajku. Osádzali sa do rozštiepeného konca strely (tab. IV: 1). Niekoľko je ťažké odlišiť ich od fragmentov s odlomenou tuľajkou. Našli sa na viacerých mlado- a neskoroláteľských lokalitách, ale bezpečné stratigrafické údaje i spoľahlivé nálezy zatiaľ chýbajú (Jasenica, Liptovská Mara II, Folkušová).
- Typ 1.2. Trojuholníkovité hroty bez krídeliek (tab. II: 2-7). Je to základný, ale nie veľmi rozšírený tvar laténskeho šípu. List hrotu má rovnú alebo mierne konkávnu základňu odsadenú od úzkej dlhšej tuľajky. Strely tohto typu boli zhotovené z plechu i vykované z tyčinky. K dispozícii je len málo datovaných kusov. Nálezy zo Slatiny nad Bebravou a Plaveckého Podhradia pochádzajú zo stupňa C.
- Typ 1.3. Trojuholníkovité hroty s dvomi alebo jedným spätným krídelkom (háčikom). Sú najrozšírenejším typom šípového hrotu (tab. IV: 8-26). Boli osádzané pomocou nedovretej tuľajky, ktorá bola vyformovaná stočením obojstranne naseknutej spodnej časti plechového polotovaru. List hrotu je obvykle plochý a po osadení smeroval nie kolmo na stred, ale na okraj tela šípu. Ďalšie formálne triedenie umožňuje značná variabilita dĺžky hrotu a tuľajky:

- Typ 1.3a - dlhý list na dlhej tuľajke.
- Typ 1.3b - dlhý list na krátkej tuľajke.
- Typ 1.3c - krátky list na dlhej tuľajke.
- Typ 1.3d - krátky list na krátkej tuľajke.

Varianty striel s trojuholníkovitým hrotom a tuľajkou vystupujú zrejme paralelne a je ťažké posúdiť, či má odlišnosť ich tvarov náhodnú alebo funkčnú príčinu.

Typ 2 - listovité hroty (tab. V: 1-12). Tento typ bol vyhotovený zo železnej tyčinky vykovaním listovitého hrotu a vytvorením tuľajky. Používal sa pre stredne ťažké šípy. Hmotnosť dobre zachovaných hrotov sa pohybuje medzi 5,9-7,5 g. Ani pri listovitých šípoch nie je dostatok časových záchytných bodov na spoľahlivé sledovanie ich vývoja.

- Typ 2.1. Horná časť prípravku bola vykovaná do oválneho hrotu a spodná časť bola zvinutá do tuľajky (tab. V: 1-6). Listovitý hrot sa teda osádzal na násadu asymetricky, podobne ako pri ľahších plechových hrotoch typu 1. Podľa nálezov z vrstiev sídliska Liptovská Mara II patria hroty typu 2.1 k menej frekventovaným variantom. Objavujú sa aj na ďalších mladoláteľských lokalitách (Trenčianske Bohuslavice).
- Typ 2.2. Celý hrot včítane tuľajky bol na dreve šípu umiestnený symetricky na jeho os (tab. V: 7-12). Listovitý hrot býva obvykle úzky, strednej dĺžky, naplocho vykovaný a ľahší ako typ 2.1.

Prevažujú tvary s dlhou a veľmi úzkou tuľajkou (typ 2.2a), menej často sú formy s krátkou a pomerne širocou tuľajkou (typ 2.2b).

Okrem drobných kusov sa vyskytujú aj dlhšie, masívnejšie exempláre, ktoré sa bližia k hranici medzi hrotmi ľahkých oštěpov a veľkých šípov. Aj keď sa typ 2.2 vyskytuje už v priebehu doby laténskej, najväčšie rozšírenie dosiahol v germánskom prostredí starzej doby rímskej,

kedy sa stal dominantným druhom šípového hrotu. Pri mladších formách je hrot masívnejší a list dostáva jemnú stredovú hranu.

Typ 3 - kónické hroty. Prosté symetrické šídlovité hroty štvorhranného, niekedy aj okrúhleho prierezu boli vykonané zo železnej tyčinky a mali uzavretú alebo na konci nedovretú tuľajku (tab. V: 13-21). Ich hmotnosť sa pomerne štandardne pohybuje v úzkom rozmedzí 4,4-5,2 g. Existujú však aj výnimky (Liptovská Mara I: 2,5 g.). V niektorých prípadoch má ústie tuľajky mimoriadne malý prierez (5-6 mm).

- Typ 3.1. Má úzky dlhší kónický hrot štvorcového prierezu, ktorý je od tuľajky náznakovo odsadený. Medzi nálezmi je zastúpený najčastejšie (tab. V: 13-17).
- Typ 3.2. Tvarom sa podobá predchádzajúcej forme, ale hrot je zreteľne zaoblený. Ze zachované, skorodované kusy možno ľahko zameniť za fragmenty s odlomeným trojuholníkovitým alebo listovitým hrotom.
- Typ 3.3. Sú to strely s bežnou tuľajkou kruhového prierezu a štvorhranným hrotom s krátkym jednostranným háčikom rovnakého prierezu, ktorý bol vytvorený oddelením časti materiálu pôvodnej tyčinky šíkmým naseknutím (tab. V: 18-21).

Casové postavenie šídlovitých hrotov nie je zatiaľ jasné, najmä pokiaľ ide o ich počiatky. Sú známe zo záverečnej fázy viacerých oppid. Zo Starého Hradiska sú publikované variantné strely s nedovretou tuľajkou (Meduna 1970, tab. 15: 9-11). V materiáloch z Alesie a Manchingu patria kónické šípové hlavice výlučne k neskorolaténskemu horizontu z konca stupňa D1 (Duval 1970, 51; Sievers 1992, 154). V jednoduchom vyhotovení alebo s jednostranným krídelkom sa objavujú sa aj v najmladšom, zánikovom horizonte púchovských hradísk, teda v prvých desaťročiach včasnorímskeho obdobia (Jasenica, Liptovská Mara I, Púchov). Podobné údaje sa zistili aj na ďalších neskorolaténskych a augustovských náleziskach v strednej a západnej Európe (Dolenz 1998, 79, pozn. 309). Reálne možno predpokladať, že tento typ šípu vznikol z potreby prekonávania zlepšenej záštity protivníka pomocou razantnejšej strely s masívny hrotom s kumulatívnym bodovým účinkom na spôsob rímskych šípových projektílov do katapultu. V tej dobe sa rozšírilo používanie krúžkového panciera, proti ktorému mali tieto šípy nádej na úspech. Pokusy s odlišnou účinnosťou listovitých a kónických hrotov sa experimentálne preverovali (Becker/Rieser 2002).

Typ 4 - trojlisté hroty s trňom. Charakteristickým znakom týchto hrotov je trojité ostrie symetricky rozmiestnené okolo stredovej osi a upevnenie do násady pomocou dlhého trňa (tab. V: 23-27).

V dáckom a provinciálnom prostredí sa od počiatku doby rímskej objavujú malé trojlisté hroty šípov, ktoré boli na násadu upevňované pomocou trňa a vyskytujú sa spolu so šípmi s tuľajkou (Zemplín - Budinský-Krička/Lamiová-Schmiedlová 1990, tab. 15: 6, 7, 16, 17; Pieta/Plachá 1999, obr. 8: 8, 9). Tento typ šípového hrotu má pravdepodobne nomádsky pôvod a do Stredomoria sa dostal prostredníctvom východných žoldnierov. Viaže sa s využívaním krátkeho reflexného luku. Od neskorých typov z konca doby rímskej a doby sťahovania národov, resp. od včasnostredovekých typov, sa odlišujú tvarom, od

včasnostredovekých hlavne svojimi rozmermi. Strely zo Zemplína sú drobné, ale precízne vypracované (k výrobe trojbokých šípov pozri Zanier 1995). Ich hmotnosť sa pohybuje len medzi 2,3-2,5 g, čo je spodná hranica hmotnosti preverovaných hrotov.

Na území púchovskej kultúry sa jeden exemplár našiel na sídlisku v Likavke, okr. Ružomberok, bez možnosti presnejšieho datovania. Má o niečo väčší rozmer a hmotnosť ako strely zo Zemplína. Dva neúplné kusy patria do kolekcie asi 60 šípov, ktoré sa našli na malom hradisku Jasenica-Predná hôrka, okr. Považská Bystrica (Pieta 1997b, 146, 147; Pieta, im Druck). Trojboké hroty sa objavujú už v staršom keltskom i geto-dáckom nálezovom prostredí, napríklad na obetisku zo strednej doby laténskej v Conopesti (Vulpe/Popescu 1976). Bežné sú v antickom prostredí.

V tomto exkurze nebolo možné vypracovať chronologický vývoj hrotov šípov. Zdá sa, že podobný pokus nebude mať uspokojivý výsledok, pretože v najväčších súboroch, pochádzajúcich zo spomenutého zánikového horizontu hradísk, sa stretávajú prakticky všetky opísané typy, ktoré asi patrili rovnako domácim obrancom, ako aj cudzím útočníkom. Pri snahe o detailnú typológiu treba vziať do úvahy aj skutočnosť, že veľkosť i tvar hrotu sa mohli behom používania značne meniť (opakováním pribrusovaním alebo poškodením). Jednotlivé druhy šípových hrotov mali pravdepodobne špecifický účel použitia, podobne, ako je to známe zo stredoveku (pribojné hroty proti pancieru, strely proti koňom a pod.). Tupé hroty sa napríklad používali pri love drobnej kožušinovej zveri a lovecké využitie mali asi aj úzke listovité šípy. Na súbore 19 šípov z hrobu 106 v Zemplíne vidno, že lukostrelec disponoval šípmi s viacerými druhmi a veľkosťami hrotov, ktoré bezpochyby používal podľa zvoleného cieľa. Podobný jav bolo možné pozorovať aj v nálezoch zo sledovaných či iných časových období (Czysz 1986; Flügel 2002a; Kenk 1984).

Pri porovnaní rozsiahlych púchovských súborov s okolitými dáckymi či keltskými nálezmi nevidno veľké rozdiely. Pri pohľade na dlhodobý vývoj sa zdá, že do nasledujúceho obdobia zväčša prežívajú listovité formy (typy 2 a 4), zatiaľ čo typy 1 a 3 sa na dlhší čas (až do stredoveku) prestali používať.

Kamenné a hlinené projektily

Hádzanie kameňmi a inými projektilmi bolo najstaršou a najjednoduchšou formou boja na diaľku, pretože si nevyžadovalo zvláštne zariadenia a náročnú prípravu munície. Ako forma pouličného boja sa udržalo až do súčasnosti. Prak, zariadenie na predĺženie ramena - páky a na pridanie rotácie vrhanému projektilu, bol známy už od staršieho praveku a jeho účinnosť symbolizuje biblický príbeh o Dávidovi a Goliášovi. Tvar praku sa nemenil. Pozostával z vaku na uloženie náboja, ku ktorému boli pripevnené dve šnúry rovnakej dĺžky. Presná streľba touto zbraňou si vyžadovala dlhodobý výcvik. Využívala sa, podobne ako lukostreľba, v zboroch ľahkoodencov pri streľbe salvami na začiatku boja, pri obliehaní a pod. V antickom Stredomorí sa osvedčili hlavne známi prakovníci (*funditores*) z Baleárskych ostrovov. Podľa pokusov sa optimálna presnosť vrhu dosahuje približne v uhle

40°. Maximálny dostel hlinenej gule je 200 m, kamennej gule až 230 m. Streľba je však efektívna len do vzdialnosti 65 m, resp. 85 m (*Baatz 1990*). Projektily - okrúhle hlinené gule a oblé kamene prevažne vajcovitého tvaru - sú známe aj z hrobových nálezov z konca doby halštatskej a z priebehu doby laténskej hlavne v Poryní a v Galii (*Pauli 1978, 236*).

O účinkovaní keltských prakovníkov sa možno dozvedieť od Strabona (4, 4, 3) a z niekoľkých Caesarových zmienok. Projektilom z galského praku bol väzne zranený rímsky legát Lucius Cotta. Na inom mieste sa možno dočítať, že Nerviovia zapálili slamené strechy rímskych príbytkov pomocou rozžeravených guliek z ilu (*Caesar BG, V, 35, 43*). Táto zmienka je azda vysvetlením funkcie hlinených projektilov z púchovských lokalít, ktoré sa tu objavujú napriek dostatku vhodnejších prírodných - kameniných nábojov spomedzi riečnych okruhliakov. Podľa Tacita (*Hist. 5, 17*) hádzaním kameňov a gulí zahajovali boj aj porýnski Germáni.

K pravidelným nálezom v priestore hradieb púchovských, ale i starších karpatských opevnení patria oblé žulové balvany často veľkých rozmerov a hmotnosti, ktoré pochádzajú z korýt riečnych tokov. Na vápencové či pieskovcové masívy hradísk museli byť práctne transportované, niekedy aj na značné vzdialenosť. Dosahovali rozmery v priemere 60 x 70 cm a boli bezpochyby určené na väčanie proti útočníkom. Súčasťou obrany boli aj skládky menších riečnych kameňov okrúhleho či oválneho tvaru, ktoré podľa svojej veľkosti slúžili ako projektily na hádzanie rukou alebo prakom. Bežnými nálezmi na hradiskách i v osadách sú starostlivo opracované gule z dobre vypálenej ilovitej hliny, ktoré sa vrhali pomocou praku (tab. VI). Majú rozličné rozmery a váhu, najčastejšie sa však objavujú exempláre s priemerom 35 mm a s hmotnosťou 35-40 g. Táto priemerná hmotnosť sa približuje k údajom zisteným pri mladších projektiloch z rímskych limitných kastelov, kde sa popri kamenných a olovených nábojoch používali aj hlinené kusy (*Völling 1990, 53, obr. 22*).

Meče

Informácie o mečoch poskytujú hlavne nálezy z iných časťí keltského sveta, najmä veľké kolekcie z územia Galie. Ku koncu doby laténskej sa v zásade používali dlhé meče a popri nich aj zriedkavejšie krátke mečiky. Detailnejšie triedenie neskorolaténskych mečov umožňujú najmä ich kovové pošvy (*Guillaumet/Szabó 2002; Lejars 1994*).

Na juhozápade Slovenska sa tieto zbrane našli len ojedinele na centrálnych sídliskách na Devíne a v Plaveckom Podhradí. Napriek rozsiahlym výskumom sídlisk a opevnení púchovskej kultúry sa medzi nálezovým inventárom prakticky neobjavujú sečné zbrane. Známe sú len ojedinelé fragmenty kovaní pošiev mečov. Nový hrobový nález z Blatnice (tab. VII: 2) asi patrí przeworskej kultúre.

V Zemplíne sa v dáckych hroboch našli dva meče a fragmenty najmenej deviatich pošiev. Cudzieho, zrejme rímskeho pôvodu sú zlomky bronzových kovaní z hrobu 163, patriace k pošve krátkeho meča typu gladius, ktorý sa ojedinele vyskytuje aj v nerímskom prostredí (*Guštin*

1991, 56). Aj čepele oboch dlhých dvojsečných mečov boli asi vyrobené niekde v severoitalskej oblasti a našli sa v bohatších hroboch (tab. XI).

S mečmi a inou výzbrojom sa možno stretnúť aj na ikonografických vyobrazeniach. Niektoré bôjske mince s menami BIATEC a NONNOS zobrazujú na reverze prostovlasého jazdcu s krátkym mečom, oválnym štitom a ostrohami (tab. IX: 1, 2). Tieto mečiky sa bezpochyby používali predovšetkým ako bodná zbraň podľa vzoru stredomorských zbraní typu gladius a malí charakteristickú bronzovú rukoväť (*Hachmann 1990; Megaw 2002*). Treba sa zmieniť aj o drobnej bronzovej plastike bojovníka z Trenčianskych Bohuslavíc, ktorý má meč zavesený na opasku na pravom boku (tab. IX: 6).

Nože

Nože boli univerzálnym nástrojom pre každodenné činnosti, používali sa však aj pri love a určite priležitosti aj v boji. Za bojové nože - „sekáče“ sa považujú veľké včasno- a starorlaténske exempláre s rukoväťou. Rozborom hrobových inventárov sa však potvrdilo, že ide o porciovanie a obetné nože tvoriace súčasť hrobových prípadkov (*Jacobi 1974, 119-121; Osterhaus 1981; Pauli 1978, 254-258*). Rovnaké miesto majú veľké nože aj v neskorolaténskych hroboch a v hrobových inventároch przeworskej kultúry (*Bochnak 2003b; Todorovič 1972*).

Dlhé nože ako zbraň u Dákov spomína P. Ovidius Naso (*Ovidius, Tristia 5, 7, 15-20*).

Štíty

Hlavnou súčasťou ochranej zboje z mladšej doby železnej bol štit, ktorý poskytoval bojovníkovi individuálny kryt pred streľbou a pri boji muža proti mužovi umožňoval zachytávať bodné i sečné rany a vlastnou zbraňou atakovať protivníka.

Keltské štíty boli prevažne ploché a oválne, pestro pomalované a často nápadne veľké, podobné stredovekým pavézam. Vyskytovali sa však aj iné rozmery a tvary. Vývoj i technológia výroby štitov zo staršej a strednej doby laténskej sú pomerne dobre známe vďaka inventárom bojovníckych hrobov a rozsiahlym kolekciám zbraní z keltských obetisk v Galii (*Brunaux/Rapin 1988*). Chronológiu týchto výrobkov možno najlepieše sledovať podľa morfológie štitových puklic. Z najstarších, dvojdielnych, vznikli masívne pásové formy, ktoré postupne nahradili praktickejšie, ale výrobne náročnejšie okrúhle kónické a kupolovité umbá. Tie boli v 2. až v 1. stor. pred Kr. a v 1. stor. po Kr. rozšírené rovnako v keltskom, ako aj v germánskom prostredí (*Zieling 1989*).

Nepočetné neskorolaténske a včasnorímske štitové puklice z územia Slovenska patria výlučne k okrúhlym typom s polguľovitým alebo kónickým prierezom (tab. XI: 3; XII: 1, 2, 4; XIII: 1, 2, 6).

Svoj typologický vývoj majú aj železné držadlá štitu, ktorých variabilita však vystupuje do popredia až v priebehu staršej doby rímskej. Patria k zriedkavým nálezom. Podobu štitov majú aj niektoré votívne predmety, ku ktorým snáď prislúchajú aj bronzové lisované kovania z Trenčianskych Bohuslavíc a Udiče (tab. XII: 3, 5).

Prilby

Ochrana hlavy - kovová prilba - patrila v priebehu doby laténskej k zriedkavostiam a bola vyhradená predo väčším popredným bojovníkom. Na Slovensku sú nálezy prilby najmä v mladolaténskych nálezových kontextoch zriedkavé. Z vrstiev oppida v Bratislave pochádza zle zachovaný fragment lícnice železnej prilby (*Pieta/Zachar 1993, 174*). Medzi milodarmi vo svätyni na hradisku v Liptovskej Mare sa našli aj zlomky bronzových plechov, ktoré by mohli pochádzať z prilby neznámeho typu. K nej možno patrili aj liaty kužeľovitý predmet, podobný ozdobným štítovým nitom typu Zieling A-B. Pravdepodobne však ide o vrcholový článok prilby s otvorom pre chochol (*Pieta 1996, tab. VIII: 1*). Podobný, ale väčší a plasticky zdobený fragment je aj z refúgia Blatnica vo Veľkej Fatre (tab. XIII: 4, 5). Bronzová prilba typu Mannheim pochádza z neznámeho náleziska na Spiši (tab. XIII: 3; *Novotný 1983; Schaaf 1988*).

Pancier

Zvyšky panciera, podobne ako aj ostatných súčasťí ochranej zbroje patria k zriedkavým nálezom. Predpokladá sa, že prevažná väčšina ochranného odevu bojovníkov bola zhrozená z organických materiálov, hlavne z kože. Niektoré typy takejto ochranej vesty či kyrysu vyobrazujú starolaténske plastiky (*Rapin 2002*). Drôtené košelete - ohybné pletivo zo železných (ojedinele aj bronzových) krúžkov sa už od 3. stor. pred Kr. uplatňovalo ako zbroj elitných bojovníkov na ochranu hornej časti tela a zátylku. Tento druh výzbroje sa nápadne často nachádza v geto-dáckej oblasti v bohatých bojovníckych hroboch z 1. stor. po Kr., kam patrí aj známy nález zo Zemplína (*Kobal 1993-1994, 41, 47; Lamiová-Schmidlová 1995; Prochnenko 2002, 170, 171; Vulpé 1976, 212, 213*).

Ostrohy

Keltského či germánskeho jazdca v archeologickom kontexte charakterizujú hlavne ostrohy. Určité náznaky symbolickej hodnoty ostrôh sa črtajú už v sledovanom období v podobe výskytu týchto artefaktov medzi obetnými darmi obetísk v Zemplíne, Prosnom a v Liptovskej Mare. Zo svätynie v Liptovskej Mare, ale aj z Trenčianskych Bohuslavíc a zo Zemplína pochádzajú honosnejšie bronzové exempláre. K nim možno priradiť unikátny, bohatu prelamovaním zdobený strieborný exemplár z okolia Bratislavky. Pár bronzových ostrôh so železnými hrotmi pochádza aj z bohatu vybaveného zemplínskeho hrobu 128.

Zhrubaždený súbor zo slovenských nálezisk bol rozdelený do piatich skupín: 1 - háčikovité ostrohy, 2 - malé ostrohy s nízkym oblúkom ramien ukončených koncovými gombíkmi alebo uzlíkmi, 3 - gombíkovité štíhlé ostrohy s vysokým oblúkom ramien, 4 - uzlíkovité ostrohy s nízkym alebo vysokým polkruhovitým oblúkom ramien ukončených uzlíkmi, 5 - nitované ostrohy. Exempláre s háčikmi sú nápadne malé (tab. XIV: 1-5). Časové postavenie týchto ostrôh nie je spoľahlivo fixované a pohybuje sa v rozpáti stupňov C2-D2. Háčikové ostro-

hy vystupujú ojedinele aj v hroboch przeworskej kultúry (*Bochnak 2004*).

Ostrohy typu 2a sú najrozšírenejším vzorom doby laténskej (tab. XIV: 6-15, 22). K relatívne starobylym kusom podľa nálezových okolností patrí exemplár s bohatou profilovanými nízkymi krátkymi ramienkami ukončenými plochými gombíkmi z obetiska v Prosnom, ktoré existovalo v stupňoch C2 a D1a (*Pieta/Moravčík 1980*), a štíhlý bronzový exemplár typu 3 - s oblúkovitými ramenami a s hraneným prehnutým bodcom zo svätynie v Liptovskej Mare, ktorý sa našiel spolu s nálezmi z počiatku D1a (*Pieta 1971*). Skupinu gombíkovitých ostrôh možno rozdeliť do viacerých podskupín. Od prevažujúceho typu s tenšími drôtenými ramenami sa zreteľne odlišujú viaceré varianty zdobených kusov s masívnejšími ramenami (*van Endert 1991, 38, 39*). Len sporadicky sa objavuje variant 2b s masívnymi polguľovitými uzlíkmi (tab. XIV: 16-18). Uzlíkovité ostrohy s krátkymi oblúkovitými ramenami (typ 4a - tab. XIV: 24-28) sa v púchovskej kultúre a výnimočne aj vo svébskom prostredí juhozápadného Slovenska uplatnili na počiatku staršej doby rímskej. Príkladom pre ich časové zaradenie je hrob 14 z Kostolnej pri Dunaji (*Kolník 1980, tab. LXXXIV: 14g*). Ďalší vývoj oblúkovitých ostrôh (typ 4b - tab. XIV: 29-32) smeroval k rozmernejším kusom s predlženými ramenami. Relatívne často sú zastúpené na púchovských sídliskách z 1. a začiatku 2. stor. po Kr. a tiež na pohrebiskách przeworskej kultúry stupňa B1 (*Gidalski 1991, 57, 58*). Zvláštnu podskupinu tvoria ostrohy typu 5, ktoré boli k jazdeckej obuvi natrvalo pripevnené pomocou kovových nitov (tab. XIV: 19, 20). Ich pôvod sa hľadá v Stredomóri.

Výskyt jazdeckých ostrôh v jednotlivých etnokultúrnych okruhoch Slovenska, s výnimkou včasnorogermánskeho osídlenia, je pomerne rovnomený. Prevaha exemplárov patrí k nezdobeným typom s krátkymi ramienkami a s veľkými plochými gombíkmi. Len v severnej oblasti, na hranici s púchovským územím sa vyskytli aj ostrohy typu 1 s háčikmi, prípadne typu 3 s vysokým oblúkom ramien. V púchovskej oblasti sú zastúpené všetky opísané typy. Typ 2b je dosiaľ doložený len v tejto oblasti. Časové postavenie ostrôh je známe iba pri niektorých exemplároch. Podľa sprievodných nálezov sa objavujú možno už koncom strednej a najneskoršie začiatkom neskorej doby laténskej, teda rovnako ako aj v susedných oblastiach. Ostrohy sa používali až do zániku púchovského osídlenia.

Ostrohy sú častým nálezom aj na dáckych náleziskách z konca doby laténskej a začiatku doby rímskej v Zemplíne. V hrobe 57 boli dve železné ostrohy, typologicky patriace skôr k včasnému formám. Jeden exemplár sa našiel v hrobe 163 z počiatku doby rímskej spolu so zvyškami bronzovej pošvy meča s prelamovanou výzdobou. Do tohto časového priestoru dobre zapadá aj typ ostrohy s vyšším oblúkom ramien a ich menšími guľovitými ukončeniami. Vyuvinutejšie párové ostrohy typu 4a pochádzajú z bohatu vybaveného hrobu 128, patriaceho už do prvej polovice 1. stor. po Kr. V Zemplíne, a zdá sa, že ani na iných západodáckych náleziskách, nie sú zastúpené typy 1, 2b a 5 (*Glodariu/Iaroslavski 1979, 179; Kotigoroško 1995, 94*).

Stav pramennej základnej severnej časti Karpatskej kotlinky neposkytuje možnosť podať ucelený obraz výzbroje

na konci doby železnej a počiatkom doby rímskej. Výsledok tejto štúdie preto do značnej miery spočíva v zhromaždení a klasifikácii súčasného materiálového fondu. Súbory z keltských a púchovských sídlisk poskytli prevažne diaľkové a žrđové zbrane, hlavne hroty šípov a kopijí, ktoré sa svojimi formami podstatne nelíšia od iných súdobých nálezov. Nápadný je ich počet na hradiškách púchovskej kultúry.

V Zemplíne sa zbrane do hrobu dostávali väčšinou rituálne deformované a často len neúplné, v duchu idey „*pars pro toto*“. Zastúpené sú často symbolicky zlomkami pošiev meča (hroby 77, 108, 134, 136, 163, 171), odlomeným hrotom oštetu (hrob 165) alebo jednotlivými hrotmi šípov (hroby 79, 92, 95, 131).

Spomedzi priemerne vybavených hrobov sa výzbroj našla v hrobe 94 (2 šípy, ľahký oštep) a v hrobe 106 (19 hrotov šípov). Tri bohatšie vybavené celky (hroby 78, 128, 134) obsahovali určitý súbor výzbroje kombinovanej s mečom. Od ostatných hrobov so zbraňami sa odli-

šujú výbavou predmetmi mimoriadnej kvality. Pokiaľ sa v inventári iných celkov vyskytli len zlomky pošvy, v hroboch 78 a 128 boli uložené aj meče. Na rozdiel od súdobých keltských či germánskych bojovníckych hrobov sa v Zemplíne často objavujú hroty šípov, a to v chudobnejšom, no v jednom prípade (hrob 94) aj v bohatšom hrobovom inventári. Všetky presnejšie datované hroby so zbraňami pochádzajú až z počiatku doby rímskej.

Bohatovo vybavené bojovnícke pohreby západodáckeho (lipického) okruhu spolu s celkami z najstaršieho horizontu germánskych pohrebísk v Podunajskej dokladajú existenciu barbarskej aristokracie, ktorá už v prvých desaťročiach nového letopočtu nadvážuje úzke kontakty s antickým svetom a preberá jeho výrobky aj zvyky (rímske meče v ozdobných pošvách sice domácej výroby, ale vyhotovených podľa módnych noricko-panónskych vzorov, cudzie šperky, bronzové antické súpravy na pitie vo výbave hrobov).

ĎALŠÍ HROMADNÝ NÁLEZ ŽELEZNÝCH PREDMETOV V PLAVECKOM PODHRADÍ

JOZEF PAULÍK - KATARÍNA TOMČÍKOVÁ

Evaluation of the recently last professionally excavated hoard of iron artefacts (the hoard IV/89) from the acropolis of the Celtic oppidum Pohanská in Plavecké Podhradie. The collection includes some unique artefacts, unusual in hoard finding sets - one-armed scales, manacles, a knife of the sica type, etc. The authors of the article presuppose that numerous analogous units had been concealed systematically with cultic and protective aims at the site in the period before the oppidum came to its end (in the middle of the 1st cent. B. C.).

ÚVOD

Medzi nálezové celky, ktoré svojho času opodstatnili zaradenie „keltského hradiska“ Pohanská v Plaveckom Podhradí do skupiny stredoeurópskych oppíd, patrili nepochybne depoty žezelných predmetov. Súhrne sa spracovali spolu s ďalšími analogickými žezelnými hromadnými nálezmi z mladšej doby žeznej a halštatskej dvojice celky (I/68, II/68; Paulík 1970). Tretí celok, s úplne odlišným obsahom, sa našiel neskôr. Zhodnotený bol v súvise s celkovým spracovaním materiálu z tohto oppida (Paulík 1976), ktorého mimoriadny význam rozhodne podčiarkuje i skutočnosť, že po jeho zániku ho v istom zmysle nahradilo bratislavské oppidum (Pieta 1982, 36). Spracovanie pokladov z Pohanskej dalo nepochybne tiež podnet na nový prístup k staršiemu hromadnému nálezu želiez v Kolíne, ktorý veľmi dobre zhodnotili v širších európskych súvislostiach A. Rybová a K. Motyková (1983). Značnú pozornosť pritom venovali aj troma pokladom z Pohanskej. Materiál z jedného či viacerých predpokladaných depotov zverejnili aj K. Pieta (nesprávne, zato však dôsledne uvádzia rok nálezu depota I/68 ako rok 1969). Autor tiež detailnejšie osvetlil postavenie niektorých artefaktov z Pohanskej (Pieta 2000). Niekoľko nálezov z depotov podrobnejšie zhodnotil L. Zachar (1974), ktorého pamiatke venujeme v tejto práci vyhodnotenie hromadného nálezu žezelných predmetov z roku 1989 (obr. 2). Predmety sa najmä jeho zásluhou dostali do Slovenského národného múzea - Archeologického múzea v Bratislave (ďalej len SNM - AM, Bratislava). Pochopiteľne, plánoval ich tiež publikovať...

Aj za oprávneného predpokladu, že na Pohanskej sa medzičasom vyskytol značne väčší počet

analogických celkov (čo budeme ešte podrobnejšie hodnotiť), označujeme depot podľa predchádzajúceho a v literatúre zaužívaného postupu (I/68, II/68, III/69) ako depot IV/89 (obr. 1).

NÁLEZOVÉ OKOLNOSTI DEPOTU IV/89

Je známe, že hodnota žezelných depotov (vrátane tzv. pokladov v praveku vôbec) nepochybne závisí predovšetkým od úplnosti a dôveryhodnosti nálezových okolností. Nálezca pokladu IV/89 pán L. Wittek už z literatúry poznal spôsob terénnnej dokumentácie takýchto nálezových celkov (Paulík 1970, 29 n., 31 n.). Pri jeho vyzdvihnutí sa preto pridržiaval osvedčeného vzoru (ocislovanie nálezov a ich postupné vyzdvihovanie podľa tzv. horizontov uloženia). Napríklad v depote v Liptovskej Mare sa *in situ* našlo iba niekoľko predmetov a pôvodná poloha ďalších sa určila dodatočne (Pieta 2000, 135, obr. 2; 3). Z tejto stránky je teda nás depot rovnocenný s predchádzajúcimi celkami na Pohanskej a vysoko hodnotíme hlavne podrobnejšie kresbové a fotografické zachytenie jednotlivých výškových polôh ukrytých predmetov. Pokial' ide o bližší charakter nálezovej polohy, celok sa našiel na vnútornom severozápadnom úbočí valu akropolu a podľa určenia L. Zachara bol zapustený priamo do vnútornej bermy stredolátskeho opevnenia (Nález. správa 46/94 v SNM - AM, Bratislava). V blízkosti fortifikácie sa našiel aj spomenutý hromadný nález v Liptovskej Mare (Pieta 2000, 135).

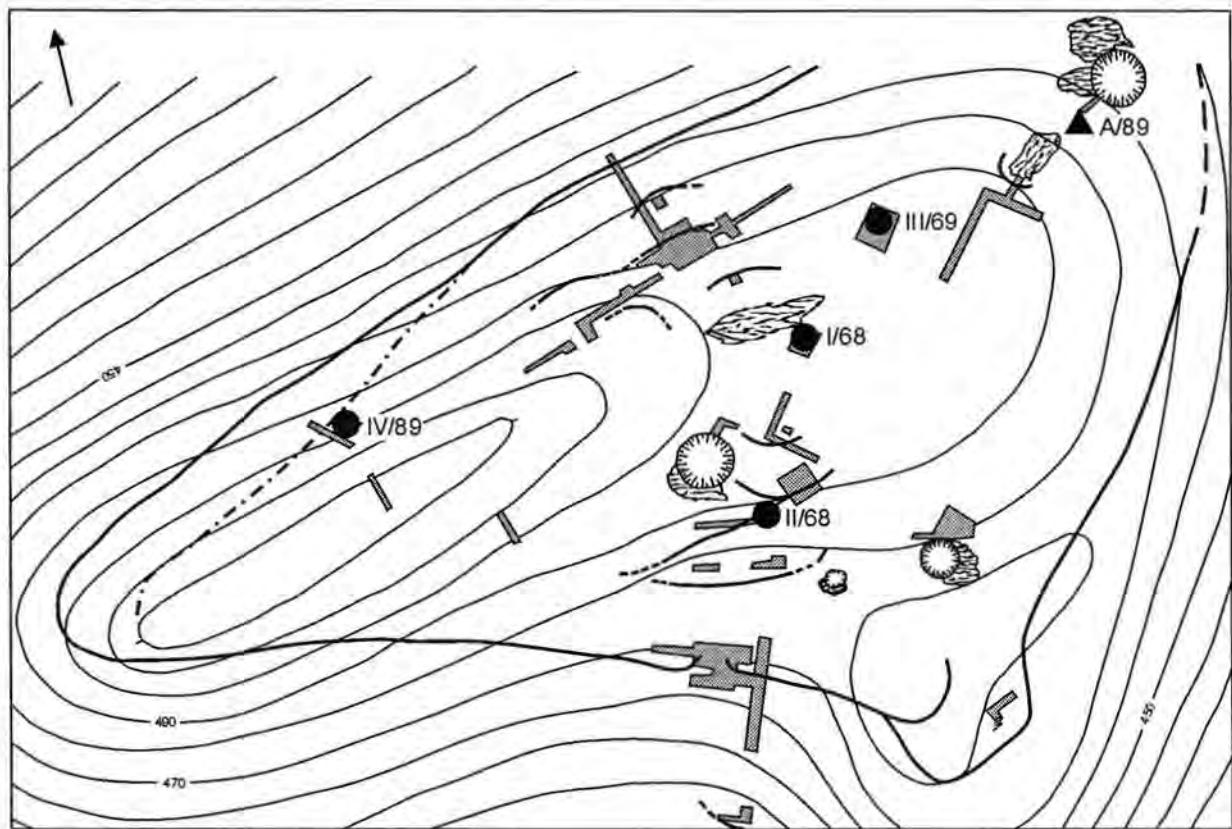
Počtom predmetov ide doteraz o najväčší hromadný nález želiez na Pohanskej. V jeho obsahu je niekoľko predmetov unikátnych (obr. 2) nielen u nás, ale vo všetkých keltských žezelných depotoch analogického rázu. Nálezový celok patrí

svojím charakterom jednak do skupiny predchádzajúcich depotov (vnútroareálové postavenie, zhodné prvky v obsahu), s ktorými tvorí - možno na to azda už v úvode upozorniť - pozoruhodný a v širšom zmysle poňatý „nálezový komplex“, jednak sú v ňom v stredoeurópskom rámci unikátné, v analogických celkoch nezastúpené artefakty.

Úvodom k detailnejšiemu postupu pri zachraňovaní depotu je kvôli úplnosti vhodné ozrejmíť okolnosti jeho objavenia. Nálezca pán L. Wittek si pri výlete na Pohanskú v auguste 1989 náhodou všimol, že skupina turistov vyhlbovala na ploche hradiska menšiu jamu na odpadky. Na jej dne sa objavili železné predmety, ktorých význam pán Wittek ihneď spozoroval (o archeológiu sa zaujal od mladosti a známa mu bola aj základná literatúra o Pohanskej). Poprosil turistov o prerušenie ich činnosti a počas nasledujúceho dňa v nej pokračoval sám, a to už spomenutým odborným postupom. Jeho cieľom bolo odkryť tento nálezový celok kompleksne. Najskôr preto vymeral nad ním sondu 1 x 1m, čo mu umožnilo okrem iného zistiť, že „celý nález bol stlačený v pomerne malom priestore, s rozmermi 70 x 30 x 30 cm“. Najvyššie uložené

predmety sa nachádzali už v hĺbke 25 cm. Výplň nad nimi tvorila tenká vrstva lesného humusu a pod ňou zemina premiešaná s kameňmi. Samotný depot bol podľa nálezcu uložený čiastočne na skalnatom teréne, ktorý na temene Pohanskej mestami vystupuje na povrch a najmarkantnejšie sa vyníma ako tzv. „trojskálie“ (Paulík 1976, 23, obr. 4). Tento územný útvar spolu s troma tzv. „maradelami“, resp. „pingami“ (lievikovitými prepadiaskami) prepožičali lokalite svojráznu terénnu konfiguráciu, spozorovanú už pri dávnejšom výskume. To prispelo od počiatku k jej označeniu ako kultového strediska prinajmenej pre väčšiu kmeňovú ekuménu.

Postup pri výbere materiálu v teréne sa vyznačoval patričnou dôkladnosťou. Zhora nadol sa zahytili jednotlivé nálezové polohy (celkom 9), z ktorých boli niektoré zdokumentované aj fotograficky (obr. 3). Súbor originálnych kresieb L. Witteka, s číselným označením postupne objavovaných predmetov, je na obrázkoch 4-6 (niektoré predmety, v teréne tvarovo nerozpoznané, sú v ďalšom teste opísané podľa archeologickej terminológie). Tohto pôvodného poradia sme sa pridržiavali aj pri opise nálezov.

Obr. 1. Plavecké Podhradie, Pohanská. Plán akropoly keltského oppida s vyznačením archeologických sond (sivé plochy), poloh odborne vyzdvihnutých železných depotov (krúžky) a poloh predpokladaného depota A/89 (trojuholník).

Obr. 2. Plavecké Podhradie, Pohanská. Celkový pohľad na nálezy v depote IV/89. Foto: I. Kovačovská.

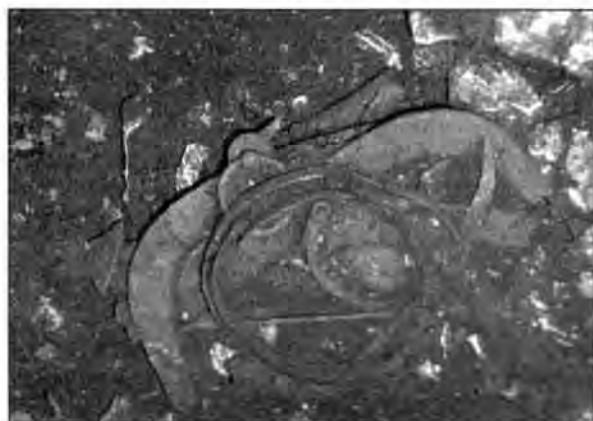
1. Ako prvé nálezy z depetu sa v spomenutej hĺbke 25 cm objavili do seba vklinené železné obruče (obr. 4: A/4). Po ich vyzdvihnutí sa ukázalo, že ide o tri obruče, ktoré boli sekundárne rozložené pravdepodobne už pred uložením. Na nich, približne v strede, ležala veľká svorka (obr. 4: A/1) a popri nej boli dve pášikové pružinové kovania (obr. 4: A/2, 3), pričom jedno z nich (3) bolo uložené tak, že jeho dlhšie rameňa sa nachádzalo pod svorkou.
2. Pod obručami ležala menšia polkosá (obr. 4: B/5), pod ňou sa nachádzalo tyčinkové telo jednoramennej váhy (obr. 4: B/6). Polkruhovité držadlo vedierka (obr. 4: B/7) sa objavilo pod týmito predmetmi.
3. Po odstránení obrúčí a polkosy sa ukázalo, že držadlo bolo umiestnené čiastočne na radlici (obr. 4: C/14) a svojím druhým koncom na ďalšej polkose (obr. 4: C/10). Koniec tyčinkovej váhy prekrývala v poradí tretia polkosá (obr. 4: C/13), ktorej druhý koniec zabiehal pod dvojicu záchytných krúžkov (obr. 4: C/8, 12) a pod ďalšiu polkosú (obr. 4: C/11).
4. Po vyzdvihnutí držadla sa nad radlicou a polkosou (obr. 4: D/10) ukázalo kamenné vajcovité závažie (obr. 4: D/15). Pri záchytnnej časti polkosy (obr. 4: D/10) voľne ležal malý krúžok (obr. 4: D/16). Po odkrytí vyššie spomenutej polkosy (obr. 4: C/13) sa objavili pružinové nožnice (obr. 4: D/17) a závesný krúžok (obr. 4: D/12). Pod zahnutou prednou časťou polkosy sa našlo pásové kovanie náboja z voza (obr. 4: D/19). V tejto úrovni sa zachytila aj horná časť sekerky (obr. 4: D/9).
5. Po odstránení polkosy 10 (obr. 4: D/10) sa medzi závažím a nožnicami objavila menšia sekerka (obr. 5: A/20). Povedla kovania náboja ležalo ďalšie závesné kovanie (obr. 5: A/22). V tejto úrovni sa zachytila tiež časť ohnivky z okov (obr. 5: A/23).
6. Radlicou (obr. 5: A/14) bol prekrytý stred čiastočne nižšieho horizontu predmetov. Po jej odstránení sa v jame ukázalo ďalšie menšie kovanie z náboja (obr. 5: B/24) a tyčinkový pilník (obr. 5: B/25). Výraznejšie sa dali rozpoznať vzájomne prekrížené články z refaze okov

- (obr. 5: B/23). Dvojica sekieriek (obr. 5: B/27, 28) sa objavila pod osmičkovitým ohnivkom (obr. 5: C/26), na opačnom konci nálezového celku bola ďalšia dvojica sekieriek (obr. 5: B/18, 21), pričom do jednej z nich (21) bolo čiastočne vsunuté dláto s výrazne otupeným ostrím (obr. 5: C/30).
7. Nálezová situácia sa po čiastočnom vyzdvihnutí niektorých predmetov pozmenila. K viditeľným nálezom pribudla retiazka s osmičkovitými, v strede páskou spojenými ohnivkami (obr. 5: C/29), pri ktorej sa nachádzal kľúč (obr. 5: C/31). Veľké osmičkovité ohnivko (obr. 5: D/26) bolo pri okrajoch čiastočne prekryté rukoväťou noža (obr. 5: D/33) a nad sekerkou (21) sa obnažila časť ďalšieho závesného kovania (obr. 5: D/22).
  8. V ďalšom nálezovom horizonte smerom nadol sa v celosti odkryli okovy s cylindrickým puzdrom (obr. 5: D/23). Povedla ležalo malé kladivko so spevňujúcim malým klinom (obr. 5: D/32). Po odstránení sekery (21) sa dalo v celosti odkryť aj závesné kovanie (obr. 5: D/22).
  9. V poslednej nálezovej vrstve pribudlo k doteľaz známym predmetom iba ďalšie závesné kovanie (obr. 6: A/34), ktorým sa doplnil celkový počet artefaktov v depote (obr. 6: B).

Opis predmetov

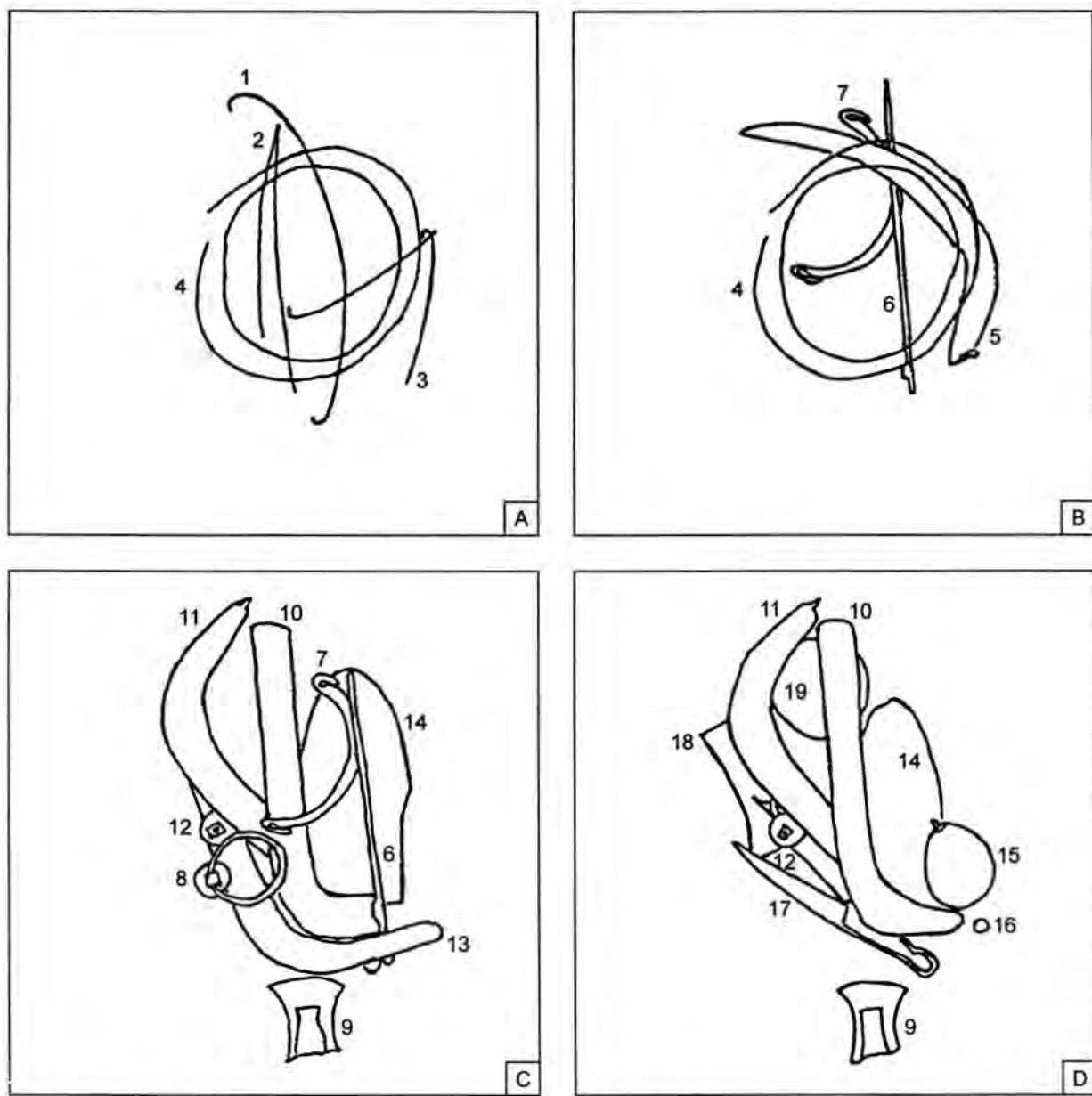
Opis a kresby nálezov štvrtého depotu na Pohanskej pochádzajú od nášho bývalého kolegu, už zosnulého bádateľa Leva Zachara. Železné predmety zaevidoval pod číslami AP 62 205-62 239. Ich opis je precízny, preto sme ho v práci použili takmer bezo zmeny. Aj pri opise nálezov je zachované poradie, v akom sa predmety depotu postupne vyzdvihli.

1. Svorka - železná, pásiková, oblúkovito prehnutá, s výrazne zahnutými ramienkami. Rozmery: dĺ. 37 cm, max. š. 1 cm, max. hr. 0,5 cm (evid. č. AP 62 205). Tab. V: 2.
2. Svorky - železné, pásikové, mierne oblúkovito prehnuté a spojené navzájom trňovými ramienkami. Rozmery: dĺ. svoriek 26,8 a 24,3 cm, max. š. 1,4 a 1,1 cm, max. hr. 0,3 a 0,5 cm (evid. č. AP 62 206). Tab. V: 3.
3. Svorky - železné, pásikové, mierne oblúkovito prehnuté a spojené navzájom trňovými ramienkami. Rozmery: dĺ. svoriek 18 a 16,5 cm, max. š. 1,4 cm, max. hr. 0,5 a 0,4 cm (evid. č. AP 62 207). Tab. V: 5.
- 4a. Obruč - železná, pásiková z tenkého plechu, neuzavretá. Rozmery: max. pr. cca 24 cm, max. š. 2,3 cm, hr. 0,1 cm. Ďalšie dva zlomky obruče s rozmermi: dĺ. 4 a 11,7 cm (evid. č. AP 62 208). Tab. III: 6.
- 4b. Obruč - železná, pásiková z tenkého plechu, neuzavretá. Rozmery: max. pr. obruče zloženej z troch zlomkov cca 20 cm, max. š. obruče 2,4 cm, dĺ. najväčšieho zlomku 19,6 cm, dĺ. dvoch ostatných zlomkov 17 a 13,5 cm (evid. č. AP 62 209). Tab. III: 7.
5. Kosa - železná, s prehnutým chrbotom a kolmo ohnutým trňom na hrotitej jazykovitej báze pre nasadenie kosiska. Koreň bázy má kruhový otvor, cez ktorý prechádza klinec s asymetrickou, miernou prehnutou plochou hlavicou a pravouhlo ohnutým telom. Chrbot listu kosy je najhrubší v ohybe, smerom k hrotu sa stenčuje. Rozmery: celková dĺ. 33,3 cm, dĺ. trňa 3 cm, max. š. listu 3 cm, celková dĺ. ostria 30 cm, dĺ. klinca 3 cm (evid. č. 62 210). Tab. II: 6.
6. Váhy - železné jednoramenné, s tyčinkovým ramenom zakončeným na jednej strane plochým kružkovým uškom, cez ktoré je prevlečený omegovito tvarovaný drôtený zachycovač s hrotitými konkami, na druhej strane je zakončenie guľovitým gombíkom. V blízkosti kružkového uška má rameno váhy ploché protiľahlo umiestnené oblúkovité ušká, v ktorých sú prikordované drobné drôtené závesné krúžky. Rozmery: dĺ. 35,6 cm, max. pr. ramena 0,9 cm, min. pr. ramena 0,4 cm, dĺ. zachycovača 3,2 cm, max. pr. závesných krúžkov 1,2-1,3 cm (evid. č. AP 62 211). Obr. 9; tab. IV: 1.
7. Držadlo - železné, oblúkovitého tvaru, s telom obdĺžnikového prierezu a s polkruhovito spätné ohnutými záchytnými ramienkami, ktoré boli pôvodne na koncoch profilované; v jednom záchytnom ramienku bol pripevňovací klin. Rozmery: dĺ. 19,4 cm, š. tela 1,1 cm, dĺ. klinu 5,3 cm (evid. č. AP 62 212). Tab. III: 5.
8. Krúžok - závesný, železný, s kruhovým prierezom, upevnený v manžetovito roztepanej obrúčke záchytného klinu, s dvojicou nerovnako veľkých navlečených plechových krúžkov zo železa. Rozmery: max. pr. krúžka 7,8 cm, hr. krúžka 0,6 cm, š. manžety obrúčky 1,5 cm, dĺ. záchytného klinu 3,3 cm, pr. navlečených krúžkov z plechu 4 a 3 cm (evid. č. AP 62 213). Tab. II: 3.
9. Sekerka - železná, s neuzávretou tuľajkou plynulo prechádzajúcou do nízkej vejárovito vykrojenej čepele. Neuzávreté laloky tuľajky sú zaoblené, pravý lalok je deformovaný. Ústie tuľajky a tuľajka sú tvarované do obdĺžnika. Rozmery: pr. tuľajky 3,2 x 2 cm, š. ostria 8 cm, v. 10,9 cm (evid. č. AP 62 214). Tab. I: 5.
10. Kosa - železná, s prehnutým chrbotom a jazykovitou odsadenou bázou. Trň na nasadenie kosiska je kolmo ohnutý. Hrot listu kosy je prihnutý k telu. Chrbot listu kosy je najhrubší v ohybe. Rozmery: dĺ. 53,5 cm, dĺ. trňa 4,5 cm, max. š. listu 5,7 cm (evid. č. AP 62 215). Tab. II: 7.
11. Kosa - železná, s prehnutým chrbotom a jazykovitou odsadenou bázou. Trň pre nasadenie kosiska je kolmý. Rozmery: dĺ. 42,2 cm, dĺ. trňa 3,4 cm, max. š. listu 4,3 cm, celková dĺ. ostria 37,7 cm (evid. č. AP 62 216). Tab. II: 8.
12. Krúžok - závesný, železný, s kruhovým prierezom, upevnený v manžetovito roztepanej obrúčke záchytného klinu s dvojicou nerovnako veľkých plechových krúžkov. Rozmery: max. pr. krúžka 7,6 cm, hr. krúžka 0,6 cm, š. manžety obrúčky 1,5 cm, dĺ. záchytného klinu 3,5 cm, pr. navlečených krúžkov z plechu 4,4 a 3 cm (evid. č. AP 62 217). Tab. II: 4.
13. Kosa - železná, s prehnutým chrbotom a jazykovitou bázou s kolmo ohnutým trňom pre nasadenie kosiska. Rozmery: dĺ. 42 cm, dĺ. trňa 3,2 cm, max. š. listu 4,2 cm, dĺ. ostria 38 cm (evid. č. AP 62 218). Tab. II: 9.

Obr. 3. Plavecké Podhradie, Pohanská. Dva terénné zábery počas vyberania obsahu depotu IV/89. Foto: Ľ. Wittek.

14. Radlica - železná, s neuzavretými lalokmi tuľajky, ktorá má polooválny prierez a von odsadené jazykovité telo. Ostrié radlice je vyštrbené, pravdepodobne používaním. Rozmery: dĺ. 25,7 cm, max. š. tela 11,3 cm, max. hr. tela 0,6 cm, max. pr. tuľajky pri ústí 10,5 cm (evid. č. AP 62 219). Tab. II: 5.
15. Závažie - kamenné, vajcovitého tvaru, zo svetlosivého vápenca (chočská jednotka - miestna proveniencia), so železným plochým uškom a plochou kruhovou podložkou. Rozmery: v. 9,7 cm, v. s uškom 11,2 cm, max. pr. závažia 8 cm, vonkajší pr. uška 1,2 cm, vnútorný pr. uška 0,6 cm, hmotnosť závažia 810 g (evid. č. AP 62 220). Tab. IV: 4.
16. Svorka - prstencová, železná, vyhotovená z páskovo rozkutého, špirálovito stočeného polotovaru. Rozmery: max. pr. 2 cm, v. 1,2 cm (evid. č. AP 62 221). Tab. III: 4.
17. Nožnice - pružinové, železné, s polprstencovito odsadeným vrcholom pružiny, s výrazne ostro odsadenými okrajmi a čepelami s mierne prehnutými chrbtami. Rozmery: dĺ. 25,5 cm, dĺ. ostriá čepele max. 15 cm, max. š. čepele 2,5 cm (evid. č. AP 62 222). Tab. III: 2.
18. Sekerka - železná, s uzavretými lalokmi tuľajky, s obdĺžnikovitým prierezom a mierne roztvorenou asymetricky zbrúsenou čepelou; ostrie čiastočne odlomené. Rozmery: pr. tuľajky 3,3 x 3 cm, š. ostriá 9 cm, v. 16 cm (evid. č. AP 62 223). Tab. I: 1.
19. Kovanie náboja kolesa - železné, prstencovité, s odsadenými okrajmi, na vnútornej stene pri okrajoch je obvodová lišta po kuti. Rozmery: vonkajší pr. 12,5 cm, vnútorný pr. 11,3 cm, š. tela kovania 4,7 cm (evid. č. AP 62 224). Tab. III: 1.
20. Sekerka - železná, s uzavretými skutými lalokmi tuľajky, ktoré vytvárajú nad vejárovito roztvorenou čepelou trojuholníkový otvor. Rozmery: pr. tuľajky 3,2 x 2,5 cm, š. ostriá 7,3 cm, v. 7,2 cm (evid. č. AP 62 225). Tab. I: 4.
21. Sekerka - železná, s neuzavretými lalokmi tuľajky, s polooválnym prierezom a s mierne roztvorenou čepelou, ktorá je čiastočne prasknutá používaním; laloky tuľajky sú poškodené. Rozmery: pr. tuľajky 5,8 x 3,6 cm, š. ostriá 8,7 cm, v. 19 cm (evid. č. AP 62 226). Tab. I: 3.
22. Kovanie - železné, ploché, s jedným koncom hákovito prehnutým a druhým symetricky roztvoreným do ramienok s čiastočne zahnutými hrotmi; v jednom, do nepravidelného uška zahnutého ramienka kovania je sekundárne navlečená okovka kosiska kosy. Rozmery: dĺ. 10,9 cm, max. hr. plochého tela 0,5 cm, max. š. plochého tela 3,7 cm, max. pr. okovky kosiska 4,7 cm, š. tela okovky 1,4 cm (evid. č. AP 62 227). Tab. II: 2.
23. Putá - železné, zložené zo šiestich oválnych sedľovo prehnutých článkov spojených navzájom krúžkovým a oválnym ohnivkom; články pút sú upevnené na cylindrickom tele pružinovej zámky na kľúč s dvojicou odsadených krúžkových očiek a jedným polooválnym článkom, ktorý prichytáva na telo zámky ložiskový nit. Rozmery: celková dĺ. pút s vystretnými článkami 53,5 cm, celková dĺ. pružinovej zámky s dvojdielnym telom a bočným otvorom pre kľúč 18 cm, dĺ. jednotlivých článkov 4-11 cm, pr. tela jednotlivých článkov 0,9 cm, dĺ. hlavy zámky s odsadeným krúžkovým očkom a pružinou vo vnútri 8,1 cm, dĺ. ložiska zámky s valcovitým telom 12,4 cm (evid. č. AP 62 228). Obr. 8; tab. V: 1.
24. Kovanie náboja kolesa - železné, s cylindrickým mierne kónickým telom. Rozmery: v. 4,5 cm, vnútorný pr. 7,2 cm (evid. č. AP 62 229). Tab. III: 3.
25. Pilník - železný, s plochým tyčinkovým telom, na jednej strane s priečnymi jednoradovými zúbkami a s odsadeným trňom rukoväti. Rozmery: dĺ. 18,8 cm, max. š. 1,2 cm, max. hr. 0,6 cm (evid. č. AP 62 230). Tab. IV: 3.
26. Článok reťaze(?) - železný, s osmičkovitým telom. Rozmery: dĺ. 9 cm, pr. drôteného tela 0,6 cm (evid. č. AP 62 231). Tab. V: 4.
27. Sekerka - železná, s neuzavretými lalokmi tuľajky s polooválnym prierezom a s mierne rozširovanou čepelou. Rozmery: max. pr. tuľajky 4,1 cm, š. ostriá 7,8 cm, v. 14,1 cm (evid. č. AP 62 232). Tab. I: 8.
28. Sekerka - železná, s neuzavretými lalokmi, s mierne rozširovanou čepelou; tuľajka s nepravidelnou obdĺžnikovitou prierezom, poškodená. Rozmery: pr. tuľajky 4,7 x 4 cm, š. ostriá 8,7 cm, v. 13,9 cm (evid. č. AP 62 233). Tab. I: 2.
29. Reťaz - železná, zložená z ôsmich osmičkovitých ohniviek v strede stiahnutých svorkou. Rozmery: dĺ. 64,3 cm, dĺ. ohniviek 7-9 cm (evid. č. AP 62 234). Obr. 7: 2; tab. V: 6.
30. Dráto - železné, s asymetricky uzavretými lalokmi tuľajky a s tupým ostrím. Rozmery: max. pr. tuľajky s oválnym prierezom 3,7 cm, v. 12,3 cm, š. ostriá 2,3 cm (evid. č. AP 62 235). Tab. I: 6.

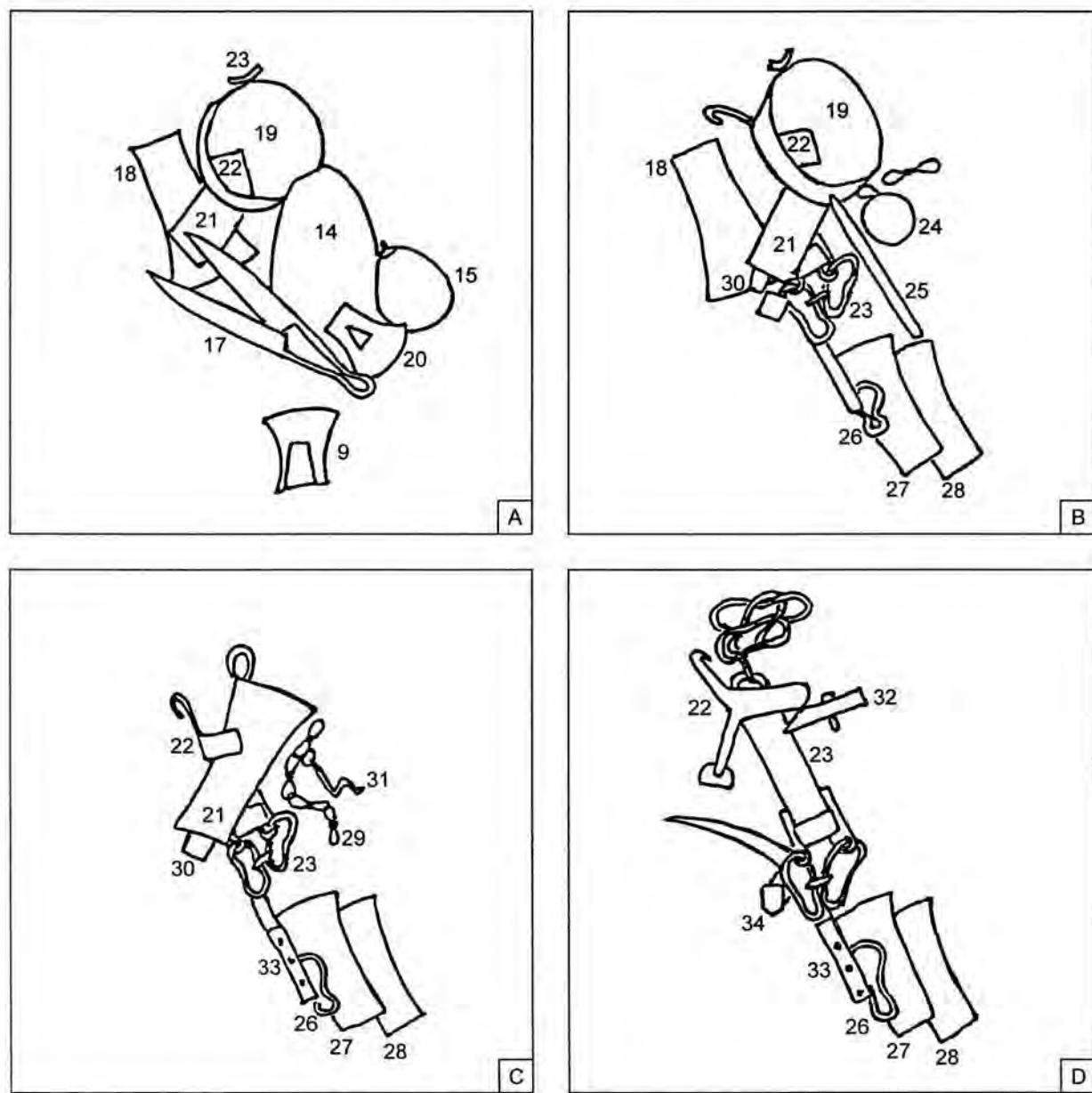

Obr. 4. Plavecké Podhradie, Pohanská. Kresbová dokumentácia nálezových horizontov A-D v depote IV/89. Kresba: L. Wittek. Bez mierky.

31. Klúč - železný, s tyčinkovým esovito tvarovaným telom zakončeným symetricky rozvetvenými ramienkami dvoch zúbkov; v krúžkovom držadle je prevlečený závesný krúžok. Rozmery: dĺ. 11,5 cm, pr. krúžkového držadla 2,6 cm (evid. č. AP 62 236). Tab. IV: 5.
32. Kladivko - železné, s obuchom štvorcového prierezu a s plochým ostrím orientovaným priečne voči priebehu poriska; otvor pre porisko je nepravidelne oválny, so zachovaným spevňujúcim klinom. Rozmery: v. 10,9 cm, max. pr. otvoru pre porisko 2,7 cm, š. ostria 1,7 cm, dĺ. klinu 4 cm (evid. č. AP 62 237). Tab. I: 7a, 7b.
33. Nôž - železný, typu „sica“, so zakrivenou čepeľou a obdĺžnikovitou platničkovitou bázou rukoväti; rukoväť má bočné kostene črienky, ktoré sú pripojené trojicou nitov s kužeľovitými, mierne hranenými

hlavičkami; čepeľ má klinovitý prierez a ostrie je čiastočne poškodené koróziou; črienky sú oddelené od čepele prstencovitou okovkou a rukoväť je zakončená prstencovitou hlavicou nasadenou na tŕni bázy rukoväti, ktorá má rozkutú hlavičku; platničková báza rukoväti je v strede po bokoch členená drobnými vývalkami rešpektujúcimi celkový tvar črienok. Rozmery: celková dĺ. 28 cm, dĺ. ostria 18,2 cm, dĺ. rukoväti 9,8 cm, max. š. čepele 2,7 cm (evid. č. AP 62 238). Obr. 7: 1; tab. IV: 2.

34. Kovanie - železné, ploché, s jedným koncom hákovito prehnutým a druhým symetricky roztvoreným do ramienok s čiastočne zahnutými otupenými hrotmi. Rozmery: dĺ. 11,2 cm, max. hr. plochého tela 0,6 cm, max. š. plechového tela 3 cm (evid. č. AP 62 239). Tab. II: 1.

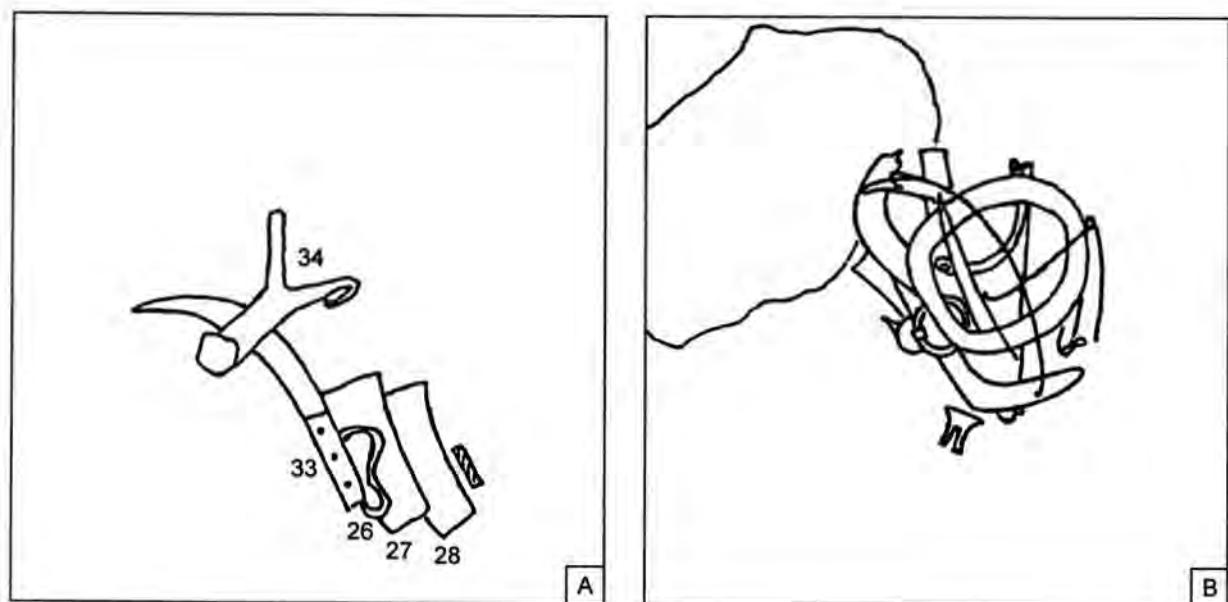

Obr. 5. Plavecké Podhradie, Pohanská. Kresbová dokumentácia nálezových horizontov A-D v depote IV/89. Kresba: L. Wittek. Bez mierky.

VYHODNOTENIE NÁLEZOVÝCH OKOLNOSTÍ

Mimoriadne podrobne zachytené nálezové okolnosti depetu IV/89 dovoľujú osvetliť niektoré otázky týkajúce sa tak vystihnutia samotného spôsobu ukrytie celku, ako aj určenia systému vnútorného usporiadania jednotlivých predmetov. Vzhľadom na skutočnosť, že artefakty sa našli na zhruba štvorhrannej ploche, ktorá umožňuje usudzovať na existenciu obdĺžnikovej, smerom nadol sa mierne zužujúcej debničky s plošnými rozmermi cca 70 x 30 cm a s hĺbkou 30 cm, vzniká otázka, či nie-

ktoré zo železných nálezov nemohli byť súčasťami samotnej debničky. Z tejto stránky je medzi artefaktmi pozoruhodná najmä dvojica predmetov - dvojramenných závesných kovaní (tab. II: 1, 2). V jednom z nich je sekundárne vložená návliečka (tab. II: 2). Dvojica príbuzných artefaktov sa našla zhruba vedľa seba, čím pôsobila dojmom predmetov vytrhnutých z dreveného riadu a ukrytých spolu pre svoju hodnotu a pre prípadnú opäťovnú aplikáciu. Pri závesných krúžkoch (tab. II: 3, 4) pochádzajúcich z pokladu II/68 z Pohanskej poukáza už L. Zachar (1974, obr. 7) na možnosť ich aplikácie na drevenej diežovitej nádobe. V prípade

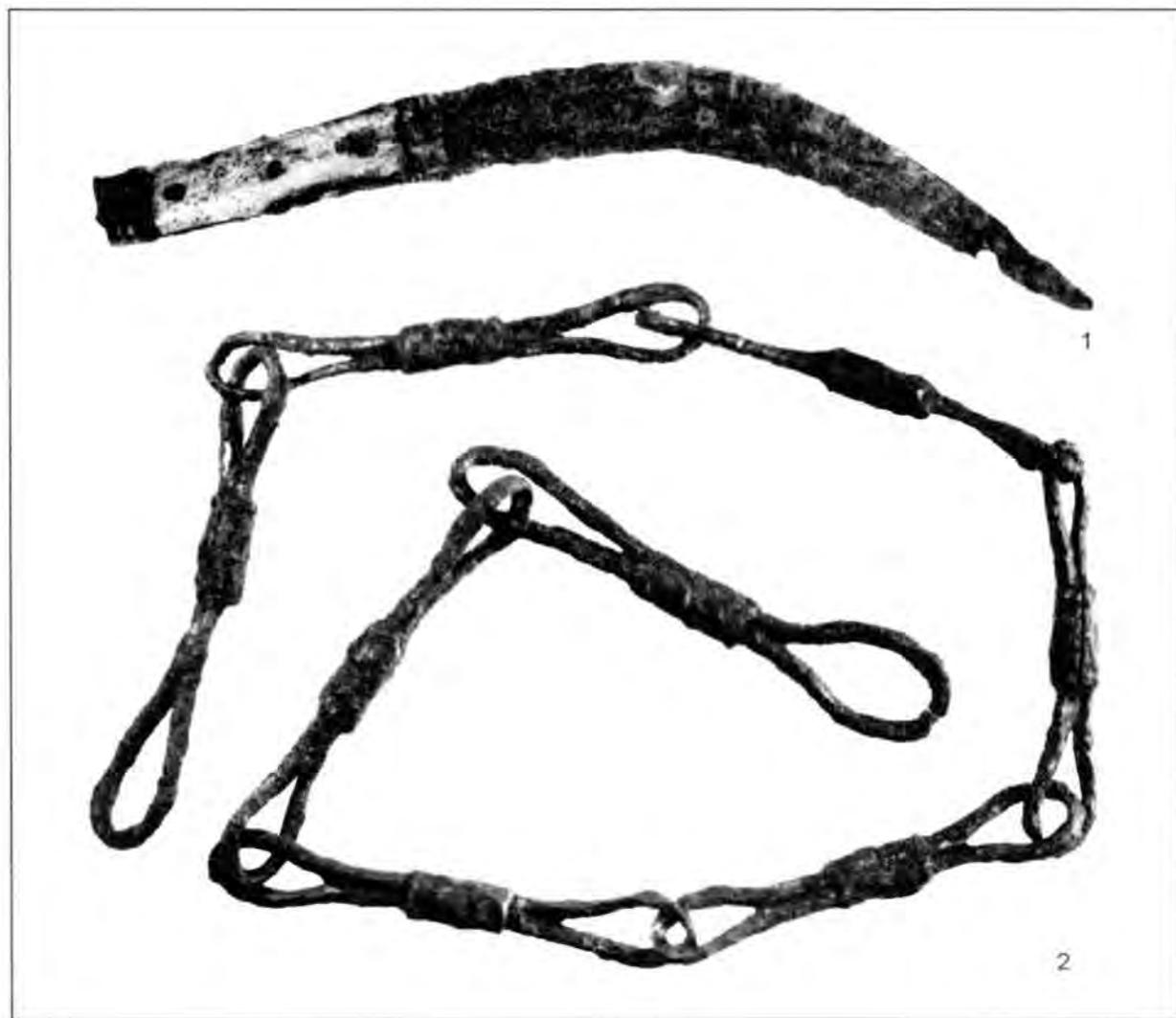
Obr. 6. Plavecké Podhradie, Pohanská. Kresová dokumentácia nálezových horizontov A a B v depote IV/89. Kresba: L. Wittek. Bez mierky.

našich nerovnako veľkých krúžkov možno azda tiež usudzovať o ich umiestnení na podobných výrobkoch.

Ukladanie predmetov do uzavretého menšieho priestoru obdĺžnikového tvaru prehrázka aj spôsob ich uloženia. Všetky pozdĺžne predmety sa svojou dlhšou osou ukladali paralelne s predpokladanými dlhšími stenami drevnej debny, počnúc zdola nožom a okovami. Vyššie sa nachádzali sekery, pilník, nožnice, radlica a polkosy. Možno dokonca usudzovať, že v tom období určite najhodnotnejšie predmety (okovy, nôž s kostenou rúčkou) sa úmyselne uložili až na dno nálezového celku, zatiaľ čo najmenej hodnotné, ktoré nemuseli na prvý pohľad ani v dobe laténskej vzbudzovať zvláštnu pozornosť (obruče, „svorky“), sa zámerne uložili navrch. Časť jednej polkosy sa napríklad pri hrote zahla k sebe (tab. II: 7), aby sa zmestila do drevnej debny. V súlade s naznačeným postupom ukladania predmetov možno v prípade kladivka (tab. I: 7) dokonca usudzovať o jeho vložení spolu s drevou rúčkou (prázdný priestor na ľavej strane okov).

Záverom možno zdôrazniť, že železný depot IV/89 na Pohanskej bol ukrytý v drevnej debne obdĺžnikovitého tvaru, azda typicky kováčskej, aké sa s čiastočne odlišným vyhotovením udržovali v dedinských kováčskych dielňach ešte doneďalna (obr. 10). Debna obsahovala okrem niekoľkých nástrojov používaných pri kovospracujúcich prácach najmä predmety iného charakteru. Ako kováčske nástroje sa dajú v nálezovom celku označiť iba kladivko (tab. I: 7), pilník (tab. IV: 3)

a dláto s otupeným ostrím (azda so sekundárnom funkciou kladiva - tab. I: 6). K samostatným železným výrobkom v nálezovom celku patrí nôž typu sica, možno pôvodne spojený s retiazkou (obr. 7: 1, 2; tab. IV: 2; V: 6), nožnice (tab. III: 2), klúč (tab. IV: 5) a okovy (obr. 8; tab. V: 1). Ostatné predmety boli súčasťami výrobkov kombinovaných s drevo, prípadne s iným materiálom: sekery (tab. I: 1-5, 8), polkosy a kosy (tab. II: 6-9), radlica (tab. II: 5), obruče (tab. III: 6, 7), držadlo (tab. III: 5), „skoby“ (tab. V: 2, 3, 5), kovania z voza (tab. III: 1, 3), závažie (tab. IV: 4), závesné krúžky (tab. II: 3, 4) a závesné ramienka (tab. II: 1, 2). Niektoré z nich (drobnotvará sekera a kladivko - tab. I: 4, 7) boli možno uložené aj s drenenými rúčkami, pri ďalších sa dá snáď predpokladať pôvodná spolupatričnosť (obe závesné dvojramenné kovania, kovania náboja kolesa). Do samostatnej skupiny možno zaradiť v celosti zachované rameno váh (obr. 9; tab. IV: 1; pozri aj nižšie). Niektoré výrobky pôsobia dojmom poškodených nástrojov už pred ich ukrytím (poškodený hrot radlice), ďalšie sa mohli poškodiť v súvisi s ich uschovávaním. Konkrétnie sa dajú uviesť dve sekery s nepravidelnou rozvetvenými lalokmi (tab. I: 2, 5), z ktorých akoby boli rúčky do boku násilne vytrhnuté. Podobne sa dajú hodnotiť aj závesné kovania, ktorých záchytná časť je sekundárne deformovaná (tab. II: 1, 2). Takéto predmety sa dajú interpretovať ako doklady rýchleho zhromažďovania rôznych železných predmetov a ich zbavovania drevených častí, s cieľom umiestnenia do pripravenej debničky.

Obr. 7. Plavecké Podhradie, Pohanská. Železný nôž (1) a retiazka (2) z depotu IV/89. Foto: I. Kovačovská. Bez mierky.

Pokiaľ ide o predchádzajúce depoty z Pohanskej, dojmom vytrhnutia z originálneho podkladu pôsobí napríklad aj dvojica závesných krúžkov z hromadného nálezu II/68, kde aj analogické pozdĺžne uloženie materiálu pripúšťa predpoklad drevenú oválnu nádobu s dĺžkou okolo 60 cm (obr. 11; Paulík 1970, 31, obr. 3: 2). V tomto prípade sa ako pravdepodobnejšie javí ich použitie na dieže kruhového, tlakom zeme deformovaného tvaru, v súvise s prv spomenutou interpretáciou L. Zachara. Pri depote I/68 (obr. 12) bola dĺžka plochy s nálezmi približne rovnaká (60 cm), ale rozšírenie do strán (50 cm) možno spôsobili vrastené korene menšieho stromu, s kmeňom zhruba v strede tohto nárezového celku. Napriek tomu zostali predmety hromadného nálezu I/68 približne vo vodorovnej polohe (Paulík 1970, 29 n., obr. 3: 1). Nie je teda vylúčené, ba naopak, že pravdepodob-

né, že vo všetkých troch prípadoch boli predmety vložené do drevených debien, pričom ďalším spájajúcim prvkom trojice pokladov (vrátane hromadného nálezu III/69 s odlišnou náplňou) boli ich pomerne malé úložné hlbky. Horné časti nášho pokladu (IV/89) boli iba v hlbke 25 cm, najspodnejšie nálezy depota I/68 sa nachádzali v hlbke 45 cm a nálezy z pokladu II/68 sa pohybovali v hlbkach 25 až 45 cm (jama so šikmým dnom?). Z odborne vyzdvihnutých podobne uložených nálezov možno uviesť okrem iného aj depot z Nikolausbergu (Moosleiter/Urbanek 1991, 63 n., obr. 3: 4).

Príbuzné polohy troch nárezových celkov spolu so zvláštnosťami v ich náplniach nevylučujú možnosť, že na Pohanskej ide vlastne o jednorazové ukrytie všetkých odborne vyzdvihnutých (a ďalších, amatérmi objavených) depotov. Priam sa tu vnučuje domnienka, že celky tvoria v širšom

Obr. 8. Plavecké Podhradie, Pohanská. Železné okovy so zámkom z depotu IV/89. Foto: I. Kovačovská. Bez mierky.

zmysle jeden hromadný súhrnný komplex, uschovaný spôsobom, aký napokon pretrváva takmer do dnešných čias.

Depot III/69 mal odlišnú príčinu ukrývania (pozri nižšie). Ide o to, že pred príchodom vojenskej pohromy sa zvykli ukrývať cenné hmotné statky, nie však pospolu, ale na viacerých miestach, čím sa malo zabezpečiť zachovanie aspoň časti uschovaných materiálnych hodnôt. Na tento fakt pomýšľali bádatelia (J. Paulík, L. Zachar) už počas výskumných prac na akropole Pohanská (1968-1971), pričom rátali aj s istými pravidlami v uložení nálezov. Žiaľ, vtedajšie bádateľské úsilie kvôli prerušeniu výskumných prac neumožnilo zistiť dobové, prípadne aj lokálne použité pravidlá v uložení depotov. Dá sa uvažovať o tom, že pri ich provizórnom (podľa plánu realizátorov ukrývania), avšak predsa len trvalejšom uschovávaní pôvodne platili isté postupy rozmiestňovania, ktoré dnes už možno iba pokusne vysledovať (pokus o vystihnutie systému ukrývania pokladov je opísaný v prílohe k Nález. správe 46/94 v SNM - AM, Bratislava). Pri ukrývaní pokladov si

nemožno odmyslieť úlohu súvekého kultu, prinajmenej čo do ich rituálnej ochrany, ktorú nemožno napokon vylúčiť takmer zo žiadnej oblasti vtedajšieho života. Počítalo sa určite s neskorším vyzdvihnutím týchto pokladov, a to zanedlho po ich ukrytí a s pomerne malou námahou (nepatrne hlbky!), ako sa to v súvise so staršími pokladmi na Pohanskej už predpokladalo.

Skôr ako sa budeme venovať ďalšej eventualite, že totiž nálezy tvoria bezprostrednú organickú súčasť keltského kultu (votívne obetné dary), treba zaujať stanovisko k nášmu nálezovému celku i k predchádzajúcim depotom tiež z obsahovej stránky.

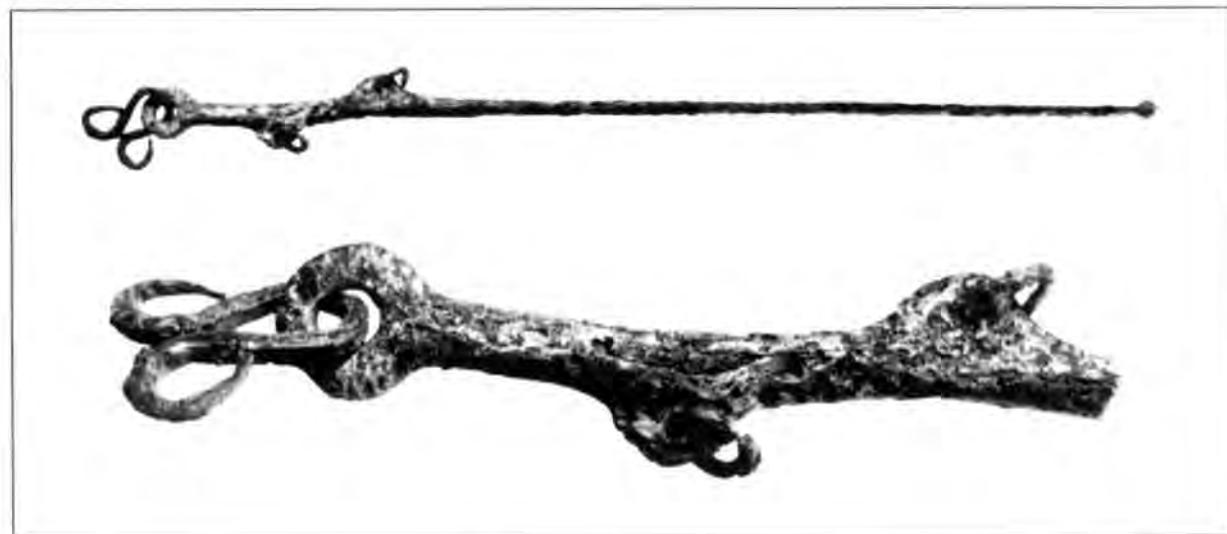
Spájajúci predmet, zastúpený nielen v troch nálezových celkoch na Pohanskej (I/68 - obr. 12; II/68 - obr. 11; IV/89 - obr. 2), ale takmer vo všetkých železnych depotoch predstavuje sekerka. V poklade IV/89 bolo 5 sekieriek (varianty B2, B5, B6). Pomerne bohaté zastúpenie malí v tomto depote aj polkosy, resp. kosy (štyri exempláre). Ich paralely sa našli už v depote I/68 (Paulík 1970, obr. 6: 1-3). Analógie krúžkových záveskov boli v depote II/68 (Paulík 1970, obr. 10: 1, 2), kľúč a nožnice majú svoje jednoduché pendanty v náplni pokladu I/68 (Paulík 1970, obr. 4: 3, 4). Kamenné posuvné závažie z váh, pochádzajúce z priestoru T4, sa v doterajších nálezových celkoch nenašlo (Paulík 1976, obr. 46: 1).

V obsahu nášho nálezového celku je niekoľko nových, v doterajších pokladoch nezastúpených výrobkov, ktoré možno z hľadiska pôvodného mímoriadneho významu (aj z dnešného pohľadu) zadať do troch skupín.

Skupinu unikátnych nálezov zastupuje popri závaží ďalší doklad súvekého obchodu - rameno tyčinkových váh (obr. 9; tab. IV: 1). Ďalším nálezom, dovoľujúcim bližší pohľad do súvekého práva, sú okovy (obr. 8; tab. V: 1). Posledný artefakt, s kultovým charakterom, ktorý azda vo všeobecnosti osvetľuje i pestovanie viniča, je nôž typu sica (obr. 7: 1; tab. IV: 2). Uvedené výrobky sa doteraz v stredoeurópskych hromadných nálezoch nevyskytli.

Druhú skupinu tvoria artefakty bez analógií v doterajších depotoch na Pohanskej. Sú to kovania z náboja kolesa voza (tab. III: 1, 3), radlica (tab. II: 5; pozri aj nižšie) a ďalší, jednoduchý typ svoriek-okov (tab. V: 2, 3, 5).

Tretiu, z hľadiska celkového riešenia problematicy ukrýtie pokladov na Pohanskej najdôležitejšiu skupinu reprezentuje pilník (tab. IV: 3) a malé kladivo (tab. I: 7), ktoré sú však neodmyslitelne od samotnej kováčskej práce. Kľúčový význam týchto nálezov spočíva v tom, že aspoň jedným predmetom je ilustrovaná kováčska činnosť aj v dvoch

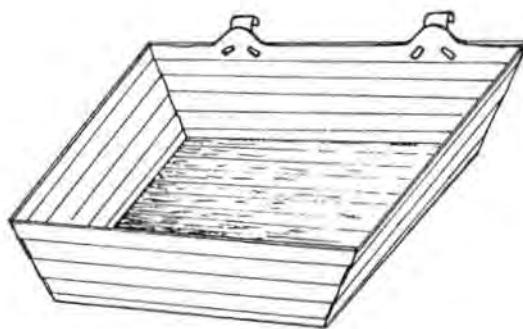

Obr. 9. Plavecké Podhradie, Pohanská. Ramienko železných tyčinkových jednoramenných váh a detail ramienka z depotu IV/89. Foto: I. Kovačovská. Rôzne mierky.

ďalších nálezových celkoch, a to kováčska lopatka v depote I/68 a nákova v depote II/68 (Paulík 1970, obr. 4; 6; 9: 1). Naznačuje to základný úmysel ukrývajúcich: znemožniť na lokalite kováčsku činnosť aj po prípadnom objavení jedného či viacerých hromadných nálezov. Tento cieľ bol jednoznačný. V jeho pozadí sa vynára úsilie neumožniť urýchlené obnovenie kováčskeho remesla po objavení toho-ktorého depota. Črtá sa tu tiež celkom logický obraz veľkého kováčskeho strediska pozostávajúceho azda z viacerých dielní, z ktorých sa v dobe ohrozenia zhromaždili a v rýchlosťi poukryvali nielen hodnotnejšie železné predmety, ale i železo ako surovina vôbec. Stalo sa tak na ohrozenej, ale ešte neobsadenej akropole. Ukrýté bolo všetko, čo sa z dielní predpokladaného výrobno-remeselného strediska dalo v rýchlosťi odniesť. Pri ukryvaní platila naznačená zásada -

znemožniť nepriateľovi pokračovať vo výrobe aj po zdolani samotnej akropoly a po prípadnom objavení niektorých ukrytých celkov. Pokiaľ ide o ďalšie vnútrokarpatské, resp. stredoeurópske lokality, s ohľadom na počet železných depotov sú pozoruhodné najmä dve náleziská, každé so štyrmi pokladmi - vrch Hališ v Mukačeve-Lovácke (Lehoczky 1912, 49 n.) a Gründberg v Rakúsku (Pieta 2000, 143). Úlohou ďalšieho výskumu bude zistiť, či súbor železných depotov z Pohanskej predstavuje svojrázny, svojho druhu ojedinely komplex, alebo má svoje, z hlavných stránok príbuzné historicko-kultové analógie.

Porovnávajúc kováčske výrobno-remeselnické predmety z doterajších depotov, ku ktorým možno prirátať i niektoré sekery používané pri sekani plechu, so známym celkovým inventárom keltskej kováčskej dielne (Pleiner 1958, 96, obr. 18; Szabó 1971, obr. 8), je zrejmé, že na Pohanskej bolo nepochybne ukrytých oveľa viac hromadných nálezov, než sa ich doteraz objavilo. Aj napriek očividne dôkladne premyslenému spôsobu ukrývania depotov rozdelením obsahu kováčskych dielní (najmä rozdelením kováčskych remeselných nástrojov do nich), nie je vylúčené, že časť z nich objavili už dobyvatelia oppida. Dostalo sa im tak do rúk množstvo predmetov neúplných, resp. nepraktických bez ďalšej úpravy (napr. váhy mohli mať niektoré svoje súčiastky aj v iných depotoch a podobne sa zdajú byť nekompletné i okovy - pozri nižšie). Teda, aj prostredníctvom takýchto neucelených výrobkov sa mohol odraziť zámer obrancov akropoly - nenechať nepriateľovi, pokiaľ to bolo možné, nič použiteľné. Domnievame sa, že

Obr. 10. Plavecké Podhradie, Pohanská. Pokus o schematickú rekonštrukciu drevenej kováčskej debny, v ktorej bol uložený depot IV/89. Kresba: P. Šimčík.

v pozadí celej dôkladne premyslenej akcie sa skryval úmysel „posiať pokladmi“ povrch akropoly v určitom, zrejme v pravidelne usporiadanom geometrickom systéme, s cieľom ich ľahšieho neskoršieho vyzdvihnutia. Ako trvanlivé klúčové body ich objavenia mohli poslúžiť na tejto akropole doteraz vystupujúce kamenné bloky vrátane dominantného „trojskália“. Pri rozmiestňovaní depotov sa však rátalo s opäťovným príchodom domácich obyvateľov na lokalitu, s vyzdvihnutím depotov a ďalším rozvíjaním kováčskeho remesla, čo sa zrejme neuskutočnilo. Napokon, nemožno vylúčiť ani ukrytie veľkej časti inventára kováčskych dielní v jaskynnom systéme Pohanskej a pokiaľ ide o kultové praktiky, tie sa mohli realizovať aj okolo tzv. kultových jám, ktoré sa v minulosti označovali ako „mardely“.

Našu úvahu možno podporiť tým, že rozbor nálezových celkov na Pohanskej, aj čo do zastúpenia predmetov v nich, poukázal na jednorazové ukrytie viacerých depotov, tvoriacich pôvodne inventár skupiny kováčskych dielní. Stalo sa tak najskôr v súvise so zánikom oppida, v čom sa naďalej pridržiavame skoršieho názoru (Paulík 1976, 198). Nepochybne i táto vopred plánovaná činnosť bola jednotne riadená, možno samotnou kastou druidov, čim nadobudlo ukrývanie nálezov svojrázny lokálny kultový charakter. Ukladanie nálezov tak mohlo mať rituálny ráz, sprevádzaný príslušnými ochranno-zaklínacími formulami. Snahou však bolo ukryť predmety tak, aby v prípade objavenia niektorého celku nemal z nálezov nepriateľ plný úžitok, a tiež tak, aby ich po opäťovnom príchode na lokalitu mohli pôvodní majitelia podľa istého klúča objaviť a zaužívaným spôsobom ihned používať. Bol to najlepší spôsob vyriešenia významného celospoločenského problému v dobe vysokého ohrozenia keltskej society. Nie je vylúčené, že aj niektoré depoty na iných náleziskách príbuzného charakteru, ako sa už spomenulo, mali analogické sociokultové zázemie.

Náš názor, že na Pohanskej išlo o jednorazové ukrytie železného materiálu niekoľkých kováčskych dielní (v rámci spodného opevneného areálu možno rátať priam s akousi menšou štvrfou obývanou kováčmi a ich rodinami), potvrzuju i ďalšie hromadné nálezy z Pohanskej.

Z. Farkašovi sa podarilo nedávno kresovo zdokumentovať doteraz najväčší, avšak pravdepodobne neúplný depot z akropoly Plaveckého Podhradia (súčasťky poľnohospodárskych a remeselníckych nástrojov, kovania z vozov, rukoväť vedierka a iné), v ktorom bolo pôvodne viac predmetov. Tento nálezový celok počtom svojich predmetov prevyšuje známy depot z Kolína (Rybová/

Obr. 11. Plavecké Podhradie, Pohanská. Nálezy z depoutu II/68. Foto: I. Kovačovská. Rôzne mierky.

Motyková 1983, 96 n.). Absenciu zrejme už pôvodne malého počtu kováčskych nástrojov v uvedenom depote pripisujeme jeho celkovej neúplnosti. Z. Farkaš (podľa jeho osobného vyjadrenia) disponuje informáciami o ďalších hromadných celkoch. Ich údajný počet (okolo desať depotov) na prvý pohľad prekvapuje. Viero hodnosť a správnosť údajov získaných od laických „bádateľov“ nemožno však úplne rešpektovať. Z jedného či viacerých depotov z Liptovskej Mary pochádza aj materiál, ktorý nedávno publikoval K. Pieta. Pokiaľ ide o nálezy, postrehnutelné sú tu pozoruhodné zhody s nálezmi v našom depote (Pieta 2000, obr. 9). Vzhľadom na predpokladané plánované dielčie rozloženie inventára viacerých kováčskych dielní do jednotlivých sociokultových súborov však rozhodne treba rátať s nezvyčajne veľkým počtom aj neodborne odkrytých nálezových celkov.

Dominievame sa, že pri zisťovaní pôvodného počtu hromadných nálezov na Pohanskej sa dá vychádzať do značnej miery zo spomenutej sklad-

Obr. 12. Plavecké Podhradie, Pohanská. Celkový pohľad na nálezy v depote I/68. Foto: I. Kovačovská.

by jednotlivých celkov. Ako sme už spomenuli, v nepatrnom počte v nich boli pravidelne zastúpené základné výrobky kováčskeho náradia, nevyhnutné pri samotnej výrobe. Pochopiteľne, z tohto pohľadu tvorí výnimku poklad mečovitých hrivien (nálezový celok III/69), ktorý má celkom odlišný charakter a nepatrí do súrady s ostatnými depotami ukrytými pred nepriateľom. Podľa uvedeného na Pohanskej chýbajú v doteraz odkrytých kolekcích kováčske kliešte (resp. súbor kliešti), železné súčiastky kováčskeho mecha (predpokladáme ukrytie železnych súčiastok z menšieho mecha podobného tvaru, na aký poukazujú v priestore akropoly už objavené kovania - Paulík 1976, tab. XLI: 5, 6), zverák (ojedinelo sa vyskytol v Lozne - Rybová/Motyková 1983, tab. I), dierkovače a dláta, ktoré patria tiež medzi základné kováčske nástroje. Podobne sa dajú hodnotiť aj fragmenty hrivien, polotovaru pri výrobe ďalších železnych nástrojov (nachádzajú sa v spomenutom depote, ktorý kresivo zachytil Z. Farkaš). Z uvedeného vyplýva, že treba ešte rátať aspoň s piatimi až šiestimi depotmi so zastúpením spomenutých, doteraz neobjavených základných zložiek kováčskeho remesla. Ak platilo pravidlo dať do každého ukrývaného celku typickú časť kováčskeho remesla (dokázané je to doteraz v každom prípade, teda trikrát), cel-

kový počet depotov sa dá odhadnúť podľa predpokladaných chýbajúcich výrobkov asi na osiem hromadných nálezov. Je pravdepodobné, že až na kovadlinu, prípadne kováčsky mech musel byť počet ostatných nástrojov v jednotlivých dielňach väčší a vychádzajúci z faktu, že v istých, pre prácu kováča signifikantných celkoch (poklady) vystupujú typické výrobky vo dvojiciach alebo trojiciach (Moosleiter/Urbánka 1991), usudzujeme na existenciu cca 24 nálezových celkov. Kedže na lokalite predpokladáme existenciu kováčskej štvrti, ktorá zásobovala výrobkami prinajmenej územie na oboch stranach Malých Karpát vrátane širšej oblasti Bratislavu, dá sa azda na Pohanskej rátať s viacerými - s tromi alebo štyrmi súčasne produkujúcimi dielňami. Ich do zeme ukrytý obsah (konkrétnie rozmiestnenie remeselnických nástrojov) by potom svedčil o spomenutom, pravda, iba hypotetickom počte depotov. Hoci náleziská s viacerými celkami nie sú v rozsiahлом keltskom svete neznáme, takéto množstvo systematicky, do dielčích skupín rozdelených železnych výrobkov ukrytých na jednej pomerne malej ploche, nepoznáme. Aj v prípade, že počet takto odhadnutých hromadných celkov môže byť nadadený, už doterajší nálezový stav je dokladom o mimoriadnom význame kováčstva v keltskej

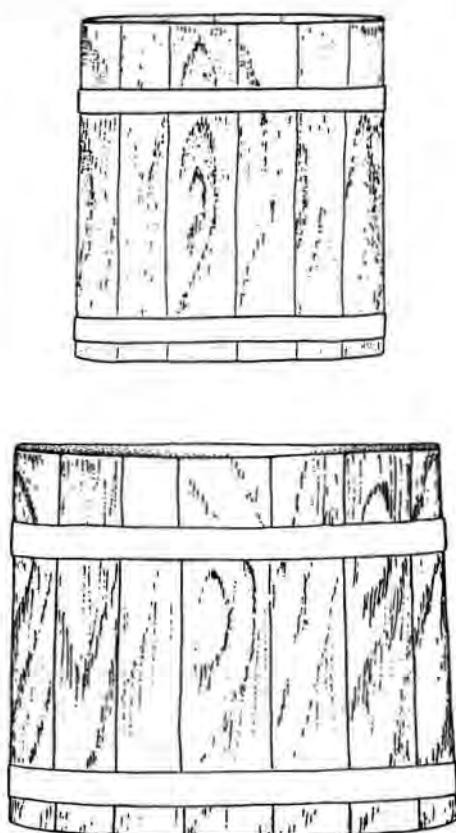
spoločnosti vôbec a v prikarpatskom prostredí stredného Podunajska zvlášť. Samotná kováčska činnosť mala aj v keltskom prostredí rozhodne kultový charakter (v pozmenenej podobe sa na dedinách miestami udržiaval až donedávna aj u nás). Nezvyčajný rituálny postup pri ukrývaní materiálu mal zabezpečiť jeho ochranu a v plnej miere obnoviť kováčsku výrobu po predpokladanom prechodnom cudzom obsadení lokality. Podobne ako niektoré oppidá vznikli v nadväznosti na blízkosť rôznych surovinových zdrojov (Pleiner 1979, 48), aj rozvinuté železiarstvo na Pohanskej podmienili najmä nedaleké náleziská bahannej železnej rudy (Zachar 1991). V dobe rozkvetu oppíd sa takto črtá existencia premyslenej organizácie s prvkami baníctva, dopravy, obchodu a kováčskej práce s patričnou špecializáciou, ktorá vo svojom súhrne podáva svedectvo o dôležitom postavení keltského oppidálneho centra na Pohanskej. Aj keď železiarstvo bolo v obchodova-

ní na prvom mieste, iste v ňom mala podiel aj produkcia keramiky (hoci bol vyslovený aj opačný názor - Čižmář 1978, 491), vedľa na lokalite vznikla i nová miestna hrnčiarska značka (Paulík 1976, 164), ktorá ako symbol slnka-ohňa je v širšej indoeurópskej symbolike súčasne i znakom - atribútom kováčskeho remesla (Graves 2004, 27).

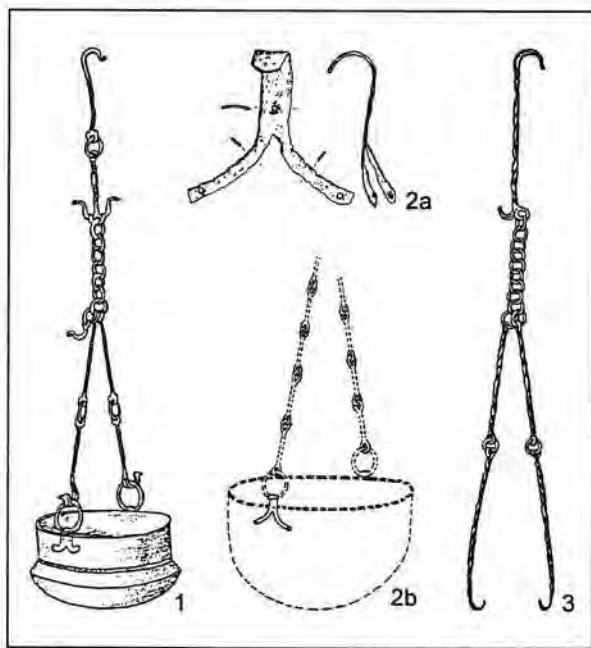
Nakoniec niekoľko poznámok k ohlasom, ktoré vyvolalo doterajšie zverejnenie železných depotov z Pohanskej. Ako už bolo spomenuté, pri súhrnom spracovaní halštatských a laténskych hromadných nálezov z územia Slovenska ešte neboli na Pohanskej objavený tretí depot so šiestimi mečovitými hriňami. Tento sa sprístupnil pri celkovom hodnotení lokality ako keltského oppida s centrálnym spoločensko-hospodárskym a pri-najmenej s celokmeňovým kultovým významom na Záhorí. Samotné nálezové celky, resp. niektoré výrobky z nich, sa stali potom v odbornej literatúre organickou zložkou štúdií o keltskom kováčstve, často v širších celoeurópskych súvislostiach. Pokiaľ ide o niektoré zriedkavejšie artefakty, možno tu uviesť napríklad kovadlinu (Jacobi 1974, 5 n.) a oradlo (Spehr 1992). Samostatná problematika obchodu (jeho starších foriem) sa značne obohatila hromadným nálezom hrivíen (Kolníková 2004, 34, obr. 1: 6). V širšom „celokeltskom“ kontexte sa spracovali hromadné nálezy z Pohanskej vo veľkej štúdii A. Rybovej a K. Motykovej (1983), kde dospeli autorky k mnohým závažným, dote-raz platným výsledkom. Už z nášho doterajšieho textu vyplynulo, že k ich názoru o kultovom cha-raktere pokladu I/68 (Rybová/Motyková 1983, 153 n., tab. I) sme zaujali a čiastočne odôvodnili odlišné stanovisko (pozri aj nižšie).

Zvlášť pozoruhodný a hodnotný je prínos L. Zachara (1974), ktorý presnejšie určil aplikáciu niektorých železných predmetov na drenené výrobky a dôkladnejšie spracoval postavenie pošvy meča. Nepriamo tak spresnil i dobu ukry-tia všetkých depotov, čo vzbudilo mimoriadny záujem domácej i zahraničnej odbornej verejnos-ti. Jeho bádanie znamenalo sľubný začiatok reali-zácie plánovaného veľkého a dlhodobého výskumu tejto lokality, z ktorého sa, žiaľ, mohli usku-točniť iba úvodné výskumné práce počas jednej sezóny (Nález. správa 23/91 v SNM - AM, Bratislava). Pokiaľ ide o laténske osídlenie, výsledky výskumu sprístupnili K. Tomčíková a J. Paulík (2004).

Komplexné spracovanie halštatských a laténskych hromadných nálezov z väčšieho geografickejho priestoru bolo v tom čase prvé svojho druhu (Paulík 1970), takže niektoré výsledky vtedajších rozborov sa ukázali nie úplne a nie vo všetkom

Obr. 13. Plavecké Podhradie, Pohanská. Pokus o schematickú rekonštrukciu dvoch drenených vedierok z depoutu IV/89. Kresba: P. Šimčík.

Obr. 14. Závesné keltské kotlíkové nádoby. 1 - Emmendingen; 2a - ataša zo závesnej kotlíkovej nádoby z Pohanskej; 2b - schematická rekonštrukcia kotlíkovej nádoby z Pohanskej; 3 - Mukačovo-Lováčka, vrch Hališ (1 - podľa J. Décheletta; 2a - podľa K. Pietu; 3 - podľa T. Lehockého; 2b - kresba: P. Šimčík). Rôzne mierky.

opodstatnené. Na presnejšie časové postavenie niektorých halštatských celkov poukázala E. Mirosšayová (1980, 390). Problematika datovania však ostáva v mnohých ohľadoch ešte otvorená. Plnšie osvetlenie si vyžadujú predovšetkým počiatky nadčiernomorskej staršej železnej doby. Aj vo výskume výskytu najstarších železných predmetov na severe Karpatskej kotliny nastali isté zmeny - v podobe nožíkov sa objavili tak v náplni kyatickej kultúry (Furmánek 1990, 74, obr. 62), ako aj v náplni velatickej kultúry (Paulík 1996, 44, obr. 2: 1). Najnovšie sa našiel železny nožik na úpätí Pohanskej (Furmánek 2004, 108, kat. č. 172), čím sa doplňuje W. Kimmigom zostavený súpis najstarších želiez v tom zmysle, že tento kov sa dostával do súvekých kultových praktík aj na našom území podstatne skôr, než sa v minulosti predpokladalo (Kimmig 1964, 274 n.). Stranou nechávame nález kultového nožíka-kosáka z Gánoviec (Benkovský-Pivovarová 2002), nie však bez poznámky, že jeden z autorov tohto príspevku sa aj k tomuto zvláštnemu výrobku v budúcnosti ešte vráti.

V súvislosti s datovaním zániku lokality (podľa autorov teda i ukrytie väčšiny pokladov) bol vyslovený aj názor v tom zmysle, že keramika nie je na lokalite jednoznačne datovacím kritériom (Čižmář 1978, 491). Ak však platí spomenutý pred-

poklad K. Pietu, že bratislavské oppidum prevzalo funkciu zaniknutého keltského oppida v Plaveckom Podhradí, tak tento zánik možno dať opäť iba do súvisu s germánskym tlakom zo severu, resp. s dácko-keltskými bojmi, a pád oppida zhruba na prelom prvej a druhej polovice 1. stor. pred Kr., ako sme o tom uvažovali už dávnejšie. Nedostatok typických dáckych náleziev na lokalite, ako aj ojedinelý výskyt maľovaného hrnčiarskeho tovaru sú s týmto predpokladom v plnom súlade (Paulík 1976, obr. 49).

ROZBOR MATERIÁLU

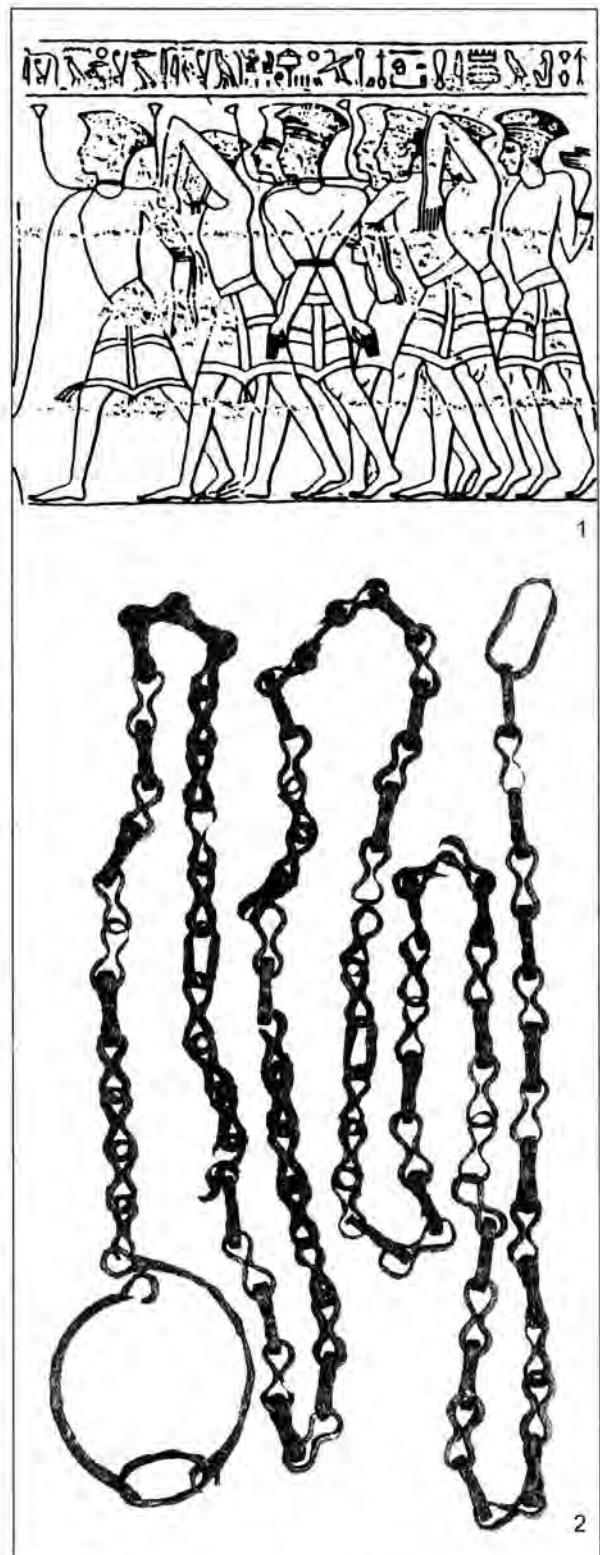
Už z predchádzajúceho textu vyplynulo, že čo do významu a doterajšieho výskytu predmetov predstavuje náplň depotu IV/89 rámcovo tri skupiny. Prvú skupinu tvoria predmety známe z dávnejších celkov na Pohanskej, ale aj z keltských hromadných náleziev všeobecne. Druhú skupinu predstavujú artefakty sice nezastúpené v dvoch starších nálezievých celkoch, ale objavené v iných slovenských depotoch. Tretiu skupinu tvorí niekoľko doteraz v pokladoch vôbec nezastúpených, teda v tomto smere „unikátnych“ náleziev keltského kováčstva. Bez ohľadu na možnosť takéhoto triedenia sa pri hodnotení materiálu pridržiavame schémy, v rámci ktorej sa vyhodnotil obsah predchádzajúcich celkov. Predsa však treba úvodom urobiť istú kategorizáciu náleziev, podľa ktorej potom budú postupne hodnotené.

V bývalom Československu prvé systematické triedenie kováčskych výrobkov v hromadných náleziech predstavovala schéma vytvorená na základe obsahu keltských depotov na území Slovenska (Paulík 1970). Neskôr, opierajúc sa o širšiu celoeurópsku bázu, výstižnejšie tematicko-typologické delenie urobili A. Rybová a K. Motyková (1983). V ich triedení bola kategória „remeslá“ odôvodnenie rozdelená do dvoch podskupín (Werkzeuge zur Holzbearbeitung, Werkzeuge zur Metallbearbeitung) a opodstatnenie sa rozdelila i staršia kolekcia predmetov so všeobecným obsahom (súčiastky voza a pod.), v ktorej sa dali vymedziť dve odlišné podskupiny predmetov (Wagenteile, Pferdgeschirr). Ako samostatná skupina sa vydeli v súvisu s ohniskom, resp. s pečou súvisiace nástroje (Herdgeräte). V rámci nich však značná časť patrí bezprostredne do skupiny označenej ako Werkzeuge zur Metallbearbeitung (ide najmä o kováčsku lopatku a rozhrabávač). Zato medzi rôzne predmety (Verschiedene) dali autorky tejto schémy popri menej určiteľných predmetoch, s neznáomou pôvodnou aplikáciou, aj

mečovité hrivny z Pohanskej. Tie však, spolu so zastúpením súčiastok pravdepodobne dvoch váh v poklade IV/89 (závažie z väčších váh a rameno z menších jednoramenných váh), predstavujú nepochybne možnosť vytvorenia ďalšej kolónky s pomenovaním „obchod“. Ako samostatné jednotky sa javia i železné súčasti na drevených nádobach (vedrách, diežach, kováčskych debnách), ktoré sa dajú uviesť pod súhrnným názvom: súčiastky drevených nádob. Napokon, celkom nový fenomén prinášajú čo do obsahu depotov (aj v celoeurópskom meradle) dva druhy železnych okov, ktoré sa azda v budúcnosti budú dať zhernúť do kolónky s menej materiálnym pomenovaním: bojovníctvo, resp. spoločenské zvykové právie. Je veľmi pravdepodobné, že ani takto doplnená typologicko-tvarová schéma nebude mať v keltskom kováčstve, pokiaľ ide o variačnú škálu výrobkov v depotoch, definitívnu platnosť. Domnievame sa ale, že za súčasného nálezového stavu vystihuje celkový charakter keltského železiarstva úplnejšie a podáva o jeho zastúpení v depotoch ucelenejší obraz.

V súlade s uvedeným tiež celkové delenie inventára hromadných nálezov umožňuje usudzovať na existenciu viacerých špeciálnych remesiel (debnárstvo, textilná výroba), a tým i remeselnických dielni, neodmysliteľných od protomestského rázu západo- a východoeurópskych oppíd (*Pleiner 1979*).

Bez toho, aby sme v ďalšom delení materiálu z Pohanskej úzko prihliadli k celoeurópskemu, v niektorých prípadoch nám bližšie ani nie prístupnému materiálu, a s vedomím, že ani naše delenie v plnom rozsahu nevystihuje všetky hospodárske, politické a kultové stránky pulzujúceho života na oppidách, pri kategorizácii nálezov sa budeme pridržiavať niekdajšej schémy staršieho slovenského triedenia. Táto schéma je vylepšená jednak už spomenutým rozčlenením obsahu depotov podľa celoeurópskeho nálezového stavu (*Rybová/Motyková 1983*), jednak je doplnená vystihnutím ďalších remeselnických odvetví na lokalite. Podľa takto načrtanej osnovy sa bude hodnotiť obsah depotu IV/89 v poradí: A. Sekerky ako všeobecné nástroje; B. Nádoby; C. Doklady debnárstva (drevené nádoby a debnárske výrobky so železnými súčiastkami); D. Kováčske náradie; E. Výroba textilií; F. Poľnohospodárstvo; G. Domácnosť; H. Doklady vojenstva; I. Obchod; J. Súčiastky voza. Pochopiteľne, niektoré artefakty možno zaradiť vzhľadom na pôvodné použitie, resp. aplikáciu, aj do dvoch či viacerých skupín (napr. voz mal značnú úlohu pri obchode, kľúče sa mohli uplatniť v debnárstve atď.).

Obr. 15. 1 - presun filištínskych zajatcov pospájaných nákrčnými okovami - polorelief na II. pylóne chrámu Ramessea III. v Medinet Habu; 2 - zachované laténske nákrčné okovy z Manchingu (1 - podľa T. a M. Dothanovcov; 2 - podľa H. Dannheimera a R. Gebharda). Rôzne mierky.

A. Sekerky ako všeobecné nástroje

Prvú základnú skupinu v keltských depotoch predstavujú najčastejšie výrobky vôbec - sekerky (tab. I: 1-5, 8). Je celkom pochopiteľné, že ich možno aj typologicky detailnejšie deliť. Podľa už dávnejšie sprístupnej schémy sú v našom depote varianty B2 (tab. I: 3, 8), B4 (tab. I: 5), B5 (tab. I: 1, 2) a B6 (tab. I: 4). Správnosť podrobnejšieho triedenia sekerek podčiarkuje fakt, že k variantom z Pohanskej, nezastúpeným v dvoch predchádzajúcich pokladoch, sa v poklade IV/89 dajú priradiť dve, v iných celkoch zastúpené formy. Ide o variant B5 s analógiou v Gajaroche a variant B6 s analógiou v Bratislave (Paulík 1970, obr. 18). Až na zriedkavý typ „sekeriek“ B3 sa nimi vlastne doplnila celá variačná škála tohto, v keltskom kováčstve popri výzbroji najčastejšieho železného výroby. Aj v doteraz najpodrobnejšie spracovanom depote z Kolína (Rybová/Motyková 1983) sa s istými lokálnymi odlišnosťami nachádzajú vlastne všetky varianty sekerek, rozpoznané v keltskom železiarskom materiáli na Slovensku. Analógie k nim uvádzame s odvolaniami sa na materiál uverejnený v spomenutej štúdii českých bádateľov: variant B1 - Kolín, obr. 13: 3; variant B2 - Kolín, obr. 15: 1; variant B3 - Kolin, obr. 9: 1; variant B4, resp. B5 - Kolín, obr. 10: 2; variant B6 - Kolín, obr. 17: 7 - Rybová/Motyková (1983). Aj týmto zistením sa potvrdzuje vzájomná späťosť a výrobné prepojenie jednotlivých významnejších dielni, čo sa už v literatúre patríčne zdôraznilo. Na tomto mieste v súvislosti so sekerekami azda ani netreba zdôrazňovať význam keltského kováčstva pre slovanskú železiarsku výrobu. Základnú problematiku vystihol v tejto oblasti R. Pleiner (1958, 199). V našej literatúre sa jej venovala v spojitosti s keltským osídlením Záhorie napríklad L. Kraskovská (1964) a pokiaľ ide o riečne, bližšie nedatovateľné nálezy, najnovšie i V. Turčán (1999, 73). Práve v súvise s riečnymi nálezmi sa ukázalo, že detailnejšie typologické triedenie sekerek sa môže stať východuskom aj pri chronologicko-kultúrnom zaradení materiálu tohto druhu výrobkov bez bližších náleزوých okolnosti.

B. Nádoby

Rozdelenie nádob na železné celokovové výrobky a na drevené výrobky so železnými súčasťami umožnil práve obsah depota IV/89. Prvú skupinu v ňom zastupuje azda držadlo zo závesnej kovovej nádoby (tab. III: 5). Do druhej skupiny (debnárske výrobky) patria železné doplnky pravdepodobne zo štyroch výrobkov vyhotovených

z drevených dosák - diežovitá nádoba oválneho tvaru s nerovnako veľkými krúžkovými atašami, resp. dve diežovité nádoby kruhového pôdorysu s rovnako veľkými atašami (tab. II: 3, 4), kováčska debna na pracovné náradie so železnými záchytnými uškami (obr. 10; tab. II: 1, 2) a drevené vedierko so železnými obručami, prípadne dve takéto vedierka (obr. 13; tab. III: 6, 7).

Polooblúkovité držadlo je pribuzné so starším nálezzom (Paulík 1976, tab. XLVI: 9) a nie je vylúčené, že obe držadlá pochádzajú z menších drevených vedierok. Napriek tomu sa však za existenciu celokovovej nádoby prihovára celková náplň keltiskej kováčskej výroby vrátane staršej a súvejcej bronzovej toteutiky. V švajčiarskom prostredí datuje M. Primas (1974, 89 n., obr. 1) analogické držadlá na situlovitých výrobkoch do stupňa LTD. Celkovo patrí nálezu držadla medzi artefakty, ktorých výskytu chýba presnejšie, pre bližšie datovanie nevyhnutné časové rozpätie. Aj v prípade, ak by išlo o železnú nádobu, jej zaradenie s poloblúkovým držadlom sa vymyká z rámcu tzv. závesných kotlíkových nádob nad ohniskami, pre ktoré sú typické dve protiľahlé závesné ušká. Z takejto kotlíkovej závesnej nádoby pochádza dvojramenná, omylom opačne vyobrazená ataša (obr. 14: 2a) azda z ďalšieho depota na Pohanskej (Pieta 2000, obr. 9: 6). Pokus o rekonštrukciu takejto nádoby je na obr. 14: 2b. K samotným závesným kotlíkom sa dá pritom uviesť viacero analógií (Rybová/Motyková 1983, 154, obr. 22). Na všeobecné rozšírenie analogických výrobkov poukazuje napríklad aj východokarpatský nálež z vrchu Hališ v Mukačeve-Lováčke (obr. 14: 3; Lehoczky 1912, obr. XIV).

C. Doklady debnárstva

O rozvinutej technike obrábania dreva a o jeho rôznorodom použití v keltskom prostredí svedčia najmä sekerky, tvarovo uspôsobené na rôzne práce. Debnárstvo ako samostatné remeslo sa na Pohanskej možno zachytilo už spomenutou veľkou diežou s nerovnako veľkými záchytnými krúžkami (tab. II: 3, 4). Vzhľadom na nerovnakú veľkosť závesných krúžkov nie je vylúčená ani možnosť, že ide o zastúpenie súčiastok z dvoch podobných diežovitých, nerovnako veľkých výrobkov pribuzných typu Eggers 4 (Zachar 1974, 89). Popri tomto, čo do vzhľadu problematickem náleze je debnárstvo zastúpené kovaniemi kováčskej pracovnej závesnej debny (tab. II: 1, 2). Na rozdiel od tvarovo pribuzného výrobku z Pohanskej (Pieta 2000, obr. 9: 6) sú tieto dvojramenné závesné kovania značne masívnejšie a majú nezaoblené ramená. V jednom prípade sa dá podľa

Obr. 16. Ilustrácie dvoch spôsobov spútania zajatca fažkými železnými okovami so zámkom z depotu IV/89 na Pohanskej.
Foto: I. Kovačovská.

ukončenia ramena (tab. II: 1) usudzovať aj na hrúbku dosák, z ktorých boli kováčske závesné debny vyhotovené. Takéto debny s obsahom náradia (kliešte, kladivá a pod.) viseli na stene vyhní v patričnej výške v blízkosti ohniska, aby boli v prípade potreby po ruke kováčskemu majstrovi, resp. jeho pomocníkom - učňom. Samotné debny mali práve kvôli ľahšiemu vyberanju či vkladaniu pomôcok vpredu nižšiu stenu. Ich približný vzhlad vidno na kresbovej rekonštrukcii (obr. 10). Autori nevylučujú ani odlišnú aplikáciu takýchto, svojím detailným vyhotovením predbežne ojedinelých výrobkov (súčiastky voza, prípadne iné zložitejšie drevené konštrukcie). Či už spomenuté oblúkovité držadlo pochádza (tab. III: 5) z menšieho dreveného vedierka, alebo nie, o začúpení tohto tvaru na Pohanskej nemožno pochybovať, nakoľko sa tu vyskytli fragmenty obruci s dvoma nerovnako veľkými šírkami (tab. III: 6, 7). Svedčia o tom tiež staršie nálezy železných obruci na terase TD, kde i ďalšie predmety, ako sú početné svorky či železny zúbok z poľnohospodárskych brán, ktoré rozpoznať v slovenskom materiáli K. Pieta (2000, 138), umožňujú predpokladať existenciu debnárskej dielne (Paulík 1976,

tab. XLII). Rôzne remeselnícke dielne sa odkryli aj na iných oppidách (Pleiner 1979, 50). Pokiaľ ide o typické pracovné nástroje debnárskeho remesla, v literatúre sa uvádzajú rôznorodé výrobky. Na Pohanskej sa popri klinoch vyskytli obojručné nože (Paulík 1976, tab. XLIV: 1, 2), pracovné časti hoblíkov (Paulík 1976, tab. XLIX: 13) a novšie objavený dlabací nôž (Tomčíková/Paulík 2004, 50, tab. I: 6). V hromadnom náleze IV/89 k nim azda patrí značne otupené dlátko, pôvodne používané aj ako sekáč v samotnom železiarstve (tab. I: 6). V širšom poňatí aj drevené vedierka patria medzi prototypy slovanských vedierok, o čom sa kladne vyslovili už početní bádatelia aj u nás. Vedrá väčších rozmerov môžu byť tiež dokladom chovu koní, čo vzápäť súvisí okrem iného s obchodom. Tu opäť vidno, ako sa prelínajú, resp. vzájomne dopĺňa obsah jednotlivých umelo vytvorených, ale pre detailné poznanie keltského materiálu nepochybne potrebných kolónok archeologického triedenia. Pravdepodobne jednoduchú postrannicu uzdy predstavuje nález ilustrovaný na tab. V: 4. Pokus o kresbovú rekonštrukciu dvoch vedierok z Pohanskej na základe počtu, priemeru a šírky obruci v depote IV/89 je na obr. 13.

D. Kováčske náradie

O špeciálnom lokálnom význame tohto druhu výrobkov sme sa zmienili v súvise s celkovým charakterom poukrývania hromadných nálezov na Pohanskej. Niektoré významné výrobky v obahu starších depotov, napríklad kováčska nákova v poklade II/68, sa zhodnotili, ako sme už spomenuli, i v zahraničnej literatúre (Jacobi 1974, 5 n.). V našom hromadnom náleze (IV/89) patria medzi ne kladivo zvyčajného tvaru (tab. I: 7a), ktoré bolo s drevenou rúčkou pevnejšie spojené malým železným klinom (tab. I: 7b), a malý tyčinkový pilníček s jednostrannou pracovnou plochou (tab. IV: 3). Oba nálezy sú na lokalite prvé svojho druhu a nevyskytli sa doteraz ani v iných keltských depotoch na Slovensku. V protiklade s častejším výskytom kladív sa pilník v keltských hromadných nálezoch vôbec vyskytol iba v jednom prípade (Lozna - Rybová/Motyková 1983, tab. 1). Konečný tvar kladív rôznej veľkosti vznikol po všeobecnom preskúšaní prechodných artefaktov s cieľom získať na rôzne práce so železom maximálne užitočný základný kováčsky nástroj. Preto je pochopiteľné, že rovnaké typy kladív sa objavili okrem iného aj v okrajovej sfére keltskej civilizácie, v náplni severoslovenskej púchovskej kultúry (Pieta 2000, obr. 13: 4). V protiklade s polnohospodárskymi nástrojmi a nástrojmi používanými pri obrábaní dreva sú kladivá aj v ostatných „kul-tových“ depotoch želiez zastúpené v značne menšom počte. To však predbežne nedovoľuje ani v prípadoch viacerých depotov na tejže lokalite hodnotiť ich náplň a ukrytie podobne, ako sa to dalo urobiť na našej lokalite. V každom prípade je množstvo pokladov v značnom protiklade s dávnejším tvrdením o krátkej existencii tejto lokality ako oppida. Samotný protiklad sa však dá zmieriňať ďalším odôvodneným predpokladom, je to nezvyčajná, takmer neuveriteľná intenzita krátkodobého osídlenia.

E. Výroba textílií

Po vyhodnotení hlinených praslenov na lokalite, najmä v súvise s „hromadným nálezzom“ týchto výrobkov (Paulík 1973, 31 n.), sa dá právom uvažovať o existencii samostatnej dielne, pravda, vyrábanej textílie na súvekej, značne organizovanej úrovni. Veľkolepé kalenderberské pohrebné obrazy si vyžiadali už v dobe halštatskej založenie pomerne veľkých dielni, v ktorých sa vyrábali pohrebné rúcha a ďalšie textílie používané pri zložitých ceremoniánoch pochovávania. Ak sa v mohylách pri Soproni v Maďarsku našlo na súvekej

urne ikonografické vyobrazenie „tkáčok“ (Eibner-Persy 1980, tab. 17), na Slovensku sa tento stav zachytil najnovšie v Dunajskej Lužnej nálezzom desiatok hlinených tkáčskych závaží (ústna informácia R. Čambala zo SNM - AM, Bratislava). Na oppidách bolo patrične zastúpené aj tkáčske remeslo a nepochybne sa remeselnicky spracúvala na vysokej úrovni aj koža. Pokial ide o konkrétny výrobok, ktorý sa dá v našom celku hodnotiť ako nástroj používaný pri výrobe textílií (ich strihanie), sú to tzv. ovčiarske nožnice s pružnejšou, takmer „omegovitou“ rukoväťou (tab. III: 2). Pri takýchto nožničiach sa uvádzajú vo všeobecnosti mladšie chronologické postavenie. Pevnosť artefaktu aj pri strihaní hrubšej látky alebo tenšej kože zaručovala rukoväť trojuholníkového prierezu, vlastne v strede rebrivozilnená rukoväť. Starší, rozšírenejší typ nožníc, bez takýchto vylepšených konštrukčno-estetických detailov, sa vyskytol na Pohanskej už v hromadnom náleze I/68 (Paulík 1970, 31, obr. 4: 3).

F. Poľnohospodárstvo

V bezprostrednom okolí oppida na Pohanskej nemožno rátať v dobe laténskej s intenzívnym a úspešným obrábaním pôdy. Poľnohospodárske nástroje v depote IV/89 preto predstavujú najskôr výrobky používané na vzdialenejšom „vidieku“ a na obchodovanie so železiarskym tovarom. K takýmto nástrojom v depote patrí jeden kosák (tab. II: 6), dve krátke kosy s kolmým trňom (tab. II: 8, 9), jedna kosa so šikmým plochým trňom (tab. II: 7) a radlica (tab. II: 5). Už v minulosti sa spozorovalo, že niektoré oppidá boli na okraji základnej poľnohospodárskej oblasti, nachádzali sa však v blízkosti rôznych surovinových zdrojov (Pleiner 1979, 48). To platilo, ako na to upozornil už L. Zachar, aj pri volbe miesta plaveckopodhradského oppida (Pieta/Zachar 1993, 146). Zvláštny prípad medzi nálezmi predstavuje kosák s otvorom v blízkosti trňa, ktorý je na konci zahnutý. Otvor prezrádza hrúbku drevenej rukoväti 2,5 cm. Ku kosovitým výrobkom sa dá priradiť aj objímka, sekundárne zastoknutá do dvojramennej ataše (tab. II: 2). Analogické objímky sa vo väčšom počte vyskytli okrem iného aj v depote v Liptovskej Mare (Pieta 2000, obr. 5: 5, 15, 17). Intencionálne zahnutie konca jednej kosy (tab. II: 7) súviselo so spomenutým vkladaním nálezov do jednej drevenej debny.

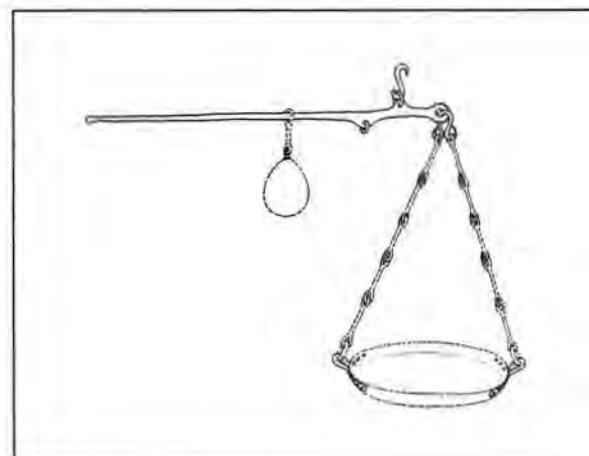
Pomerne veľa žiacích artefaktov sa v slovenských depotoch objavilo v poklade v Liptovskej Mare (Pieta 2000, 139 n., obr. 5: 1, 3, 4, 6, 16, 18). Autor rozoznáva podľa dávnejšieho delenia (Paulík 1970, 68) tiež polkosy a kosy, pričom dopĺňa

z tejto stránky aj starší halštatský nálezový fond (*Pieta* 2000, 139). Zatiaľ čo v prípade nálezov na Pohanskej sme uvažovali v súlade s celkovou nálezovou situáciou o obchodnom význame kosy a kosákov, K. Pieta oprávnenne predpokladá, že výrobky tohto charakteru (kosy a brány) dokladajú poľnohospodársku činnosť aj v oblasti púchovskej kultúry (kosami sa však zabezpečovalo najmä krmivo pre dobytok). Aj z typologickej stránky nadvážujú slovanské žacie nástroje pomerne úzko na prv uvedené keltské predlohy.

Druhým poľnohospodárskym nástrojom bola radlica. Na rozdiel od žatevných nástrojov bola v depote ojedinelá (tab. II: 5) a v slovenských hromadných nálezoch má tiež iba jedinú priliehavú analógiu v poklade z Bratislavы (Paulík 1970, 48, obr. 15: 4). Patrí do skupiny lopatkovitých výrobkov, pričom na jej starší charakter poukazuje vyšší a štíhlejší záchytný krčok. Radlice predmetného typu podrobne hodnotia A. Rybová a K. Motyková, pričom použitie príbuzných, v detailoch však navzájom odlišných výrobkov spájajú s obrábaním vyhraneného typu pôdy (Rybová/Motyková 1983, 138). Už v poklade I/68 sa vyskytla staršia, svojho času čo do funkcie nesprávne zaradená radlica, na čo sa v niektorých prácach o radliciach už patrīne poukázalo. Podrobnejšie ju zhodnotil z typologicke-chronologickej stránky R. Spehr (1992). Niektoré tvarovo príbuzné keltské výrobky sa čo do použitia nejednotne interpretujú, napríklad artefakt zaradený K. Pietom medzi kosáky uvádzajú M. Szabó ako nôž (*Pieta* 2000, obr. 12: 14, 15; Szabó 1971, obr. 7; 8 na s. 35). Je zvláštne, že prechodné typy medzi oboma vyhranenými formami radlíc sú vlastne veľmi zriedkavé (odhliadnuc od náznakov k takýmto výrobkom). Poukazuje to na možnosť pomerne jednorazového „vzniku“ mladšej podoby oradla, a to v jednom z početných výrobných centier, spojených pravdepodobne i s rímskymi dielňami. Vzhľadom na úzke prepojenie takýchto centier to následne znamenalo ich rýchle „celokeltské“ rozšírenie. Nie je vylúčené, že v prípade našej radlice ide v karpatsko-stredodunajskom priestore o „prvú lastovičku“ svojho druhu, čo je napokon v súlade s datovaním ukrytie celého komplexu depotov na Pohanskej. Azda nie je treba dodať, že aj tento výrobok sa potom dostal v čiastočne pozmenenej podobe do slovanského kováčstva. Medzi prvé nálezy svojho druhu patria železné súčiastky drevenej rolnickej brány (Eggenzinken). Analógie k nim z iných lokalít a s odlišnými názormi autorov na tieto artefakty uvádzajú K. Pieta (2000, 138). Spomenuli sme už, že analogické železné zložky poľnohospodárskych brán sa objavili aj na Pohanskej (napr. Paulík 1976, tab. XLVIII: 10).

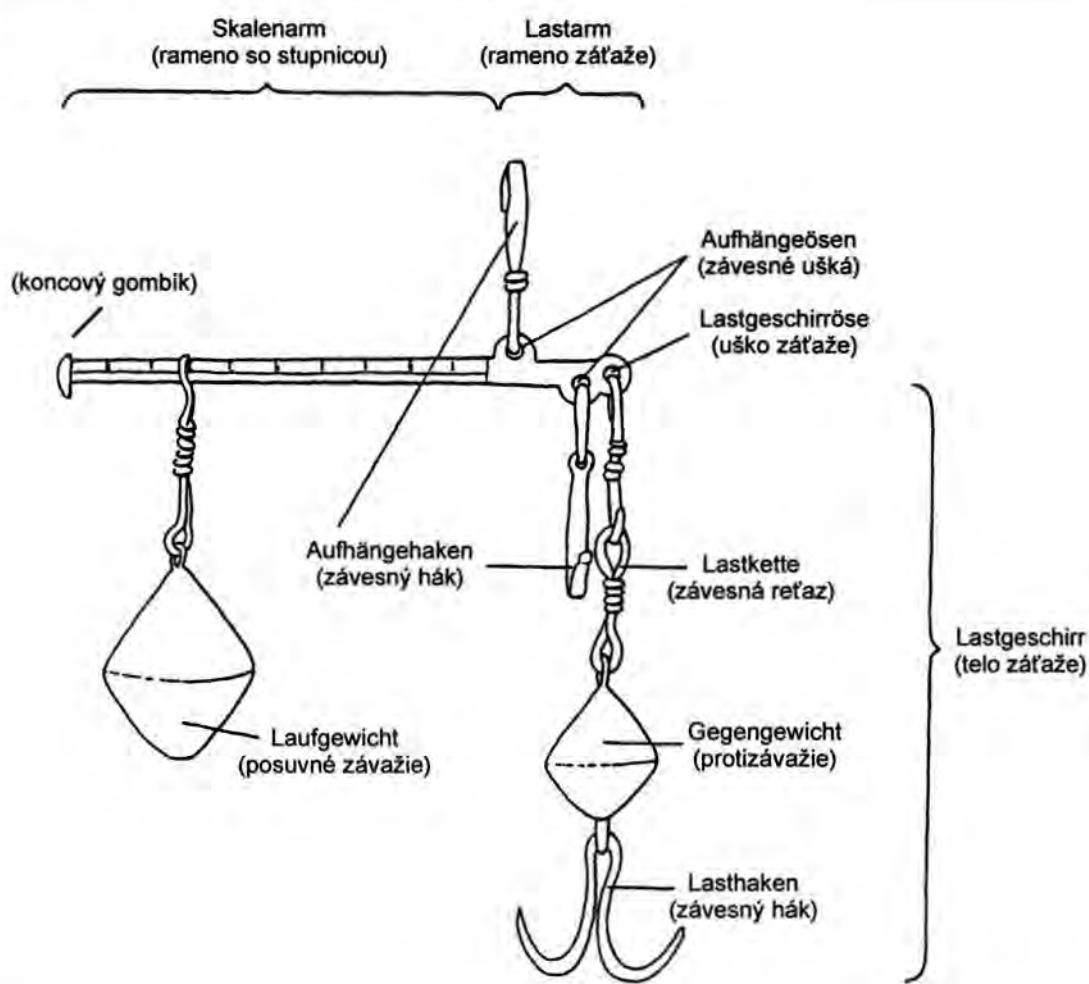
G. Domácnosť

Klúče sa vyskytli v početných železnych hromadných nálezoch (*Pieta* 2000, 141), čo malo svojho času možno aj magický význam (symbolické zabezpečenie obsahu pokladov). Vznikli už v mladšej dobe bronzovej, spočiatku zrejme v tvarovej závislosti na istom type ihlic s krúžkovou hlavicou. Pravidelne a odôvodnenie sa zaraďujú medzi výrobky, ktoré sa rôznym spôsobom uplatnili predovšetkým v jednotlivých domácnostiach (brány, dvere, truhly, šperkovnice a iné). Podobne ako v prípade nožnic, aj pri tomto výrobku sa našiel (na rozdiel od jednoduchého hákovitého klúča v poklade I/68 na Pohanskej - Paulík 1970,

Obr. 17. Schematická rekonštrukcia jednoramenných tyčkových váh z depetu IV/89 na základe ramienia v depote a povrchového nálezu (tanier) na Pohanskej. Kresba: P. Šimčík. Bez mierky.

31, obr. 4: 4) v predmetnom depote tvarovo zložitejší klúč, obohatený priečnymi zúbkami (tab. IV: 5). Zrejme sa ním zamykali menšie objekty, než boli brány či dvere. Najskôr to bolí truhlice s hodnotnejším obsahom, či už predstavoval majetok bohatšieho jedinca, alebo majetok väčšieho kolektívnu (sakrálné predmety kmeňového kultu?). V rámci triedenia a vývoja tohto artefaktu patrí náš nález medzi typologicky mladšie exempláre. S problematikou sa zaoberal J. Břeň (1966, 114) a podľa jeho triedenia patrí klúč v našom celku do mladšej skupiny. V pomere k starším exemplárom na lokalite, imitujúcim zahnutú ľudskú ruku (Paulík 1970, 72), a k mladšiemu, predpokladanému klúču, aký uzatváral zámok na železnych okovách (pozri nižšie), zaujíma tento klúč z typologicke-vývojovej stránky zhruba stredne postave-

Obr. 18. Schematická kresba antickej váhy s nemeckým názvoslovím a s návrhom na zodpovedajúce slovenské termíny uvedené v zátvorkách. Kresba podľa: Franken 1993.

nie nielen v rámci keltského kováčstva, ale i všeobecne. Vzhľadom na rôznorodosť objektov, ktoré mali byť prístupné iba majiteľom klúča (klúčov), sa v mladšom vývojovom úseku „keltskej civilizácie“ uplatňovali pravdepodobne súčasne všetky tri základné typy klúčov.

H. Doklady vojenstva

Na rozdiel od doteraz známych militárií v keltských depotoch (kopije, resp. oštupy, puklice štitov, meče a pošvy mečov, dýky a kovové zložky pancierov - carnyxy; Rybová/Motyková 1983, tab. I) sa v poklade IV/89 nachádzajú celkom odlišné kováčske artefakty, ktoré s bojovníctvom súvisia iba nepriamo, majú však zaujímavejšie a významnejšie dobové spoločensko-právne pozadie. V našom prípade ide o okovy, ktoré sa vyskytli dokon-

ca v dvoch obmenách. Jednoduchšiu z nich predstavuje dvojica dvoch, pôvodne možno až troch do seba háčikovo-očkovito zapojených pružných tyčiniek s plochým prierezom, ktoré - azda po doplnení ďalším prvkom, pravdepodobne krúžkom - mohli vzhľadom na svoje dĺžky obopnúť ľudské krky s priemerným obvodom (tab. V: 3, 5). Takto obopnuté krky viacerých jedincov sa mohli potom povražmi alebo reťazami pospájať, čím sme sa dostali k častému spôsobu zabezpečenia vojnových zajatcov pri ich transporte po viťazných bojoch. Logickým doplnkom zabezpečenia transportu boli vpredu alebo vzadu poviazané ruky. Bol to spôsob známy už od pradávna a predstavuje vlastne vylepšený, bezpečnejší postup pri presune zajatcov pospájaných na krku iba povražmi. Príklady príbuzného zaobchádzania so zajatcami poskytujú okrem iného výjavы на pylónoch

zádušného chrámu Ramesseho III. v Medinet Habu, kde boli rovnako pospájaní Filištínci po prehratých morských bojoch, ale ešte s rafinovanejšími, krutejšími spôsobmi znemožnenia útekov (obr. 15: 1). Zrejme to bol bežný spôsob chránenia hodnotnej živej koristi, v rôznych dobách staroveku s rôznymi, vždy však vyhranenými cielmi (výmena, respektíve výkup zajatcov, plánové obetovanie, prípadne zotročovanie). Pôvodný vzhľad takýchto okov dokladá v celosti zachovaný nález z Manchingu (obr. 15: 2 - *Dannheimer/Gebhard 1993, 268*, obr. na s. 26).

Zriedkavé nálezy nákrčních okov predstavujú v archeologickom materiáli vo všeobecnosti iba nepatrne zastúpené doklady o zajatcoch (*Vencl 1984, 220*). Nás ďalší, čo do aplikácie príbuzný artefakt je v doterajšom nálezovom fonde ešte zriedkavejší. Ide o zložitejšie okovy so zámkkou (tab. V: 1), ktoré sú v keltskom prostredí takmer unikátnym dokladom o existencii rukojemníkov. Akiste o takýchto piše *R. Pleiner (1979, 76)* v súvisu s významným jedincom keltskej society, uväzneným v okovách. Analógiu k okovám podobného typu uvádza *J. Déchelette (1913, 188, obr. 32)*, u ktorého možno nájsť vyobrazený aj vnútorný pružný mechanizmus uzáveru z nálezu v kolekcii Millon (*Déchelette 1913, 181, obr. 29*). S keltskými spôsobmi zaistovania otrokov reťazami sa podrobnejšie zaoberá okrem iného *C. Fox (1946, 37 - z cit.)*. Okovy spolu s ďalšími novými nálezmi na Pohanskej, vytvárajúcimi ich nové tematické zoskupenia (obchod, kult), dotvárajú celkový obraz o význame tejto lokality v zmysle jej svojorázneho postavenia v rámci súvěkých stredoeurópskych oppíd (pozri záver práce). Masívnosť samotných okov, ale i skutočnosť, že boli doplnené kovovou zámkkou, svedčia o tom, že išlo o mimoriadne vzácneho zajatca, azda významného rukojemníka uchovávaného nažive pravdepodobne s cieľom jeho výmeny prinajmenej za rovnocenného jedinca, prípadne za značne vysoké výkupné. Samotná pružinová zámka vrátane kľúčov do nej sa v budúcnosti môže stať základom samostatnej štúdie, doplnenej röntgenovými snímkami a metalurgickým rozborom. Spomenné začiatky plnšieho vniknutia do uzáveru analogických zámkov sú už staršieho dátu (*Déchelette 1913, 181, obr. 29*). Napriek tomu, že okovy sa nezachovali v celosti (aj pokial ide o konštrukciu - chýba ohnivko pri krku), po doplnení povrazmi sa dalo usudzovať na takmer neľudský spôsob fixovania tela zajatca (obr. 16). Spútanému jedincom uvolňovali okovy akiste iba pri stravovaní. Kelti brali zajatcov s cieľom urobif z nich rukojemníkov iba výnimočne (*Vencl 1984, 223*). Inú oblasť

problematiky predstavuje zachovanie života jedincov premožených v boji, s cieľom ich neskoršieho hromadného obetovania, o čom sa zachovali správy aj v antickej literatúre (*Filip 1995, 177*). V našom prípade však azda práve po uskutočnej výmene sa dostali putá, možno už s poškodenou zámkkou, do kováčskej dielne, čím sa zachoval aj v stredodunajskom priestore nový doklad o všeobecne rozvinutom keltskom železiarstve.

K bližšiemu osvetleniu samotnej väzby možno pripojiť, že charakter bývalého spoločenského postavenia niekdajšieho zajatca-rukojemníka a z toho plynúca jeho mimoriadna hodnota si vyžadovali nezvyčajne náročný spôsob „ochrany“ aj medzi súkmeňovcami. Zajatec bol doslova zviazaný do kozla a uväznený ešte aj v uzavretom, ďalším kľúčom zabezpečenom priestore (samotné okovy mohli byť časťou vojenskej koristi, prípadne priamym rímskym importom, čo môže tvoriť časť problematiky naznačeného podrobnejšieho spracovania). Vo východoeurópskom keltskom prostredí ide v každom prípade o doteraz neznámy sociomilitárny artefakt, aký neuvádza ani *J. Waldhauser (2001)* v nedávno dôkladne zostavenom lexikóne českých lokalít. Pozoruhodná je tvarová príbuznosť nálezu z Batňoviec, datovaného do 13. stor. až polovice 14. stor., s okovami z Plaveckého Podhradia (*Beranová 1980, tab. XLVI: 2*).

V nadväznosti na predchádzajúci predpoklad o existencii vojnového rukojemníka na oppide, konkrétnie o jeho bližšom charaktere, dáva azda odpoveď ďalší výnimočný nález, ktorý má súčasne kultový charakter. Je to nôž typu sica, s obojsmernou kosťami vykladanou rukoväťou (tab. IV: 2). Jeho všeobecne známa dácka proveniencia osvetľuje možno bližšie aj historické pozadie samotnej bojovej udalosti, v ktorej sa dostal - azda to tak môžeme vyslovíť - dácky popredný bojovník, resp. vodca (veliteľ, náčelník?) do zajatia a stal sa dôležitým rukojemníkom. Samotný výrobok sa označuje aj za dýku. Analógie k nemu sa nachádzajú v dáckom prostredí (*Tirnava, Corcova, Čomakovci kaleto*) a *B. Kullova* uvádza k nemu podobu „dýky“ vyobrazenú dokonca na poloreliefe v *Pergamone (Kull 2002, 208, obr. 16: 2, 4; 17: 1, 2)*. V známych keltsko-dáckych bojoch, ktoré sa realizovali aj na území juhozápadného Slovenska (*Zachar/Rexa 1988*) a ktoré mali v koncepcii *K. Piettu (1982, 36)* svoje počiatky už v LTC2, mali svoju pochopiteľnú úlohu i vtedajší náčelníci-velitelia. Oprávnený je názor, že na prítomnosť etnický cudzieho jedinca v niektornej spoločnosti sa dá usuďovať okrem antropologických odlišností na základe zastúpenia nálezov cudzej proveniencie (*Vencl 1984, 232*). Jednému zo zajatých veliteľov

možno ponechali keltskí víťazi tento predmet ako atribút pôvodu a postavenia (nože predmetného vzhľadu sa považujú i za kultové artefakty). Tým sa stáva zrejmou i skutočnosť, že sme tento, v keltských depotoch ojedinelý predmet nehodnotili v súvise s nálezmi v rámci domácnosti.

I. Obchod

Nový tematický úsek sa otvára podľa členenia náplne keltských železnych depotov i nálezmi jednoramenných váh (Schnellwagen), ktoré sú v našom súbore čiastkovo zastúpené dvoma exemplármi. Jedným je veľké kamenné závažie vajcovitého tvaru, so železným uškom, s hmotnosťou 810 g (tab. IV: 4), druhým je menšia jednoramenná závesná váha s ramienkom dlhým iba 36,5 cm (tab. IV: 1). Spájať oba nálezy v zmysle zastúpenia jedných váh nedovoľuje pomerne tenké a malé ramienko závesnej váhy v porovnaní s masívnym kamenným závažím. Ich vyobrazenie v nerovnamej mierke (tab. IV: 1, 4) môže viesť k predstave o jedných kompletnejších váhach. Na druhej strane sa však zdá, že vzhľadom na výskyt dvoch nerovnako ľahkých závaží (jedno sa iba predpokladá) možno rátať aj vo vnútrooppidálnom prostredí s existenciou váženia tovaru rôznej hmotnosti. Analogická situácia sa zachytáva čiastočne aj na otvorených keltských sídliskách. Berúc však do úvahy doteraz všetky známe exempláre závaží (na Pohanskej sa už objavilo jedno z nich s hmotnosťou 265 g - Paulík 1976, obr. 46: 1), v rámci tohto obchodného výrobku treba rátať prinajmenej s trojma rôzne veľkými váhami, používanými zrejme pri vážení rôzneho tovaru. Tieto veľkostné rozdielnosti vo váhach dovoľujú vzápnutí uvažovať o istej obchodno-súkromnej špecializácii pri predaji alebo výmene tovaru. Ak to bolo inak, mohol byť obchod s rôznym tovarom sústredený na jednom, vrchnosťou kontrolovanom mieste. Zatiaľ čo naše menšie váhy sa mohli uplatniť pri distribúcii či predaji vzácnnejšieho tovaru (sol', korenie, liečivá, drahé kovy), podľa závažia niekoľkonásobne väčšie váhy mohli mať význam pri vážení aj z Pohanskej známych mečovitých hriev (hromadný nález III/69), resp. pri vážení z hladiska výživy najdôležitejšieho artiklu - obilia. Váhy s ramenom strednej veľkosti sa použili azda pri vážení a dávkovaní mäsistej potravy. Nevylučujeme použitie menších váh ani pri súvekých, na prípravu zložitejších jedál s rôznymi ingredienciami (dedičstvo sa z tejto stránky zachovalo v uznanávanom francúzskom kuchárskom umení). Bez ohľadu na spôsoby využitia váh sa dá rátať počas trvania oppida s existenciou troch tvarovo príbuzných, svojou

veľkosťou nerovnakých obchodných prostriedkov.

Pokus o rekonštrukciu celých jednoramenných, v podstate antických váh umožnil ďalší nález z výskumu L. Zachara na Pohanskej. Ide o závesné uško-atašu z taniera jednoramenných váh, objavené povrchovým zberom počas výskumu v roku 1990 (Tomčíková/Paulík 2004, 50, tab. II: 2, 2a). Schematická rekonštrukcia týchto váh s refazami už bola publikovaná (Tomčíková/Paulík 2004, obr. 4) a uplatnila sa aj ako spodná časť pri celkovej rekonštrukcii tohto významného obchodného artikla (obr. 17).

V ďalšom texte (opierajúc sa o vypracovanú terminológiu antických váh) sa pokúsime o terminológiu príslušného slovenského názvoslovia (obr. 18). Na rozdiel od klasických rímskych váh (Francken 1993; 1995), na ktorých sa viditeľne oddeluje rameno závaže (aj s prípadným „protizávažím“) od stupňovito delenej časti ramena, je rameno našich váh bez náznakového rozdelenia do dvoch častí (či už skutočných, alebo iba naznačených) a závažová hrubšia partia (Lastarm) plynulo prechádza do stupňovej, smerom ku koncovému gombíku sa postupne stenčujúcej časti (Skalenarm). Delenie na stupne sa začína pri hornom závesnom ušku (Aufhängeöse), v ktorom sa nachádza menší krúžok (do neho bol zapustený hlavný závesný hák - Aufhängehake). Približne v strede predpokladaného ramena závaže (Lastarm) sa nachádza zvislé, takisto krúžkom doplnené uško (Aufhängeöse), na ktorom visel opäť závesný hák (Aufhängehake). Rameno váh je na tejto strane ukončené uškom pre závaž s nádobou (Lastgeschirrose). V prípade váh z Pohanskej je do koncového očka vsunutý dvojesovito modelovaný závesok s dvoma očkami, čo poukazuje na pripojenie taniera k ramenu dvomi retiazkami (Lastketten). Pokiaľ ide o stupnicovú časť, delenú pôvodne zásekmi na menšie úseky, treba konštatovať, že po konzervácii sa tieto stali takmer neviditeľnými.

Jednako možno na niekoľkých miestach zistiť, že táto ramenná časť bola rovnomerne delená približne na dvojcentimetrové úseky. Presnú analógiu váh v nám známej literatúre nepoznáme. Samotný artefakt považujeme (na rozdiel od okov so zámkom) za domáci keltský produkt napodobňujúci antické, najskôr rímske predlohy. Ako taký patrí medzi vynikajúce výrobky keltského kováčstva, vyhotovené priamo na mieste, na oppide v Plaveckom Podhradí.

Kresbová rekonštrukcia jednoramenných váh (s použitím už spomenutej zrekonštruovanej závesnej časti) je doplnená chýbajúcimi zložkami (napr. posuvným závažím, ktoré má vo východnej Európe typický vajcovitý tvar - Laufgewicht).

Pri kresbovej rekonštrukcii váh z Pohanskej sa chýbajúce zložky doplnili zo súčasti analogických váh objavených nielen na akropole, ale priamo v samotnom depote (napr. posuvné závažie - Laufgewicht má spomenutý príznačný vajcovitý tvar). Niektoré dávnejšie objavené železné predmety na akropole možno po objavení jednoramenných váh v depote IV/89 označiť za súčiastky ďalších váh (Paulík 1976, tab. XLV: 1, 17). Potvrdzuje to dávnejší predpoklad o Pohanskej ako o hlavnom hospodársko-spoločenskom a kultovom centre v dobe laténskej na Záhorí.

J. Súčiastky voza

Azda z jedného kolesového náboja pochádzajú dva nerovnako veľké železné, z hrubšieho pásového plechu vykované kruhy, pričom menší z nich má okraje nerovnakého priemeru (tab. III: 1, 3). Spolu dovoľujú rekonštrukciu samotného náboja, pri ktorej by sa mohol uplatniť aj zákolník z depota I/68 (Paulík 1970, 31, obr. 7: 2). Ide tu o čiastkové zastúpenie vozov, aké sa na Pohanskej svojho času pri prevážaní zbožia či iného tovaru používali. Vozy mali svoj miestny význam nepochybne aj pri dovážaní železnej suroviny z nedalekého náleziska bahennej rudy. V slovenských depotoch sa tento druh kovaní doteraz nevyskytol a aj z iných oblastí sa uvádzajú ako zriedkavý nález (lokality Kappel - Rybová/Motyková 1983, 141). Podrobne sa uvádzajú detaily kovaní vozov napríklad u S. Piggotta (1987, 260 n., pozn. 61). So zreteľom na nedostatok takýchto kovaní z voza v staršom materiáli, predstavujú nálezy z Pohanskej nové vzácne predmety. Prispievajú k poznaniu rôznorodosti a v rámci našej lokality takmer k úplnosti keltskej kováčskej industrie. Jednako sa dá predpokladať, že aj v doterajších kolekciách nezastúpené artefakty ilustrujú len predbežný nálezový stav, ktorý sa v budúcnosti z tvarovej stránky na Pohanskej možno doplní.

OTÁZKY KULTOVÉHO POZADIA DEPOTOV

Hromadné nálezy železnych predmetov na Pohanskej predstavujú vo svojom súhrne jedinečný fenomén v rámci ukrývania depotov v dobe laténskej vôbec. Svojím pravdepodobným počtom (okolo 24 celkov) a čiastočne, ako sme videli, i svojou náplňou sú svojráznym svedectvom úsilia ukryť v dobe ohrozenia značnú, svojím spôsobom civilizačnú časť hmotného, v istom zmysle celospoločenského bohatstva. V ukladaní niektorých príbuzných celkov do zeme sa už dávnejšie poci-

fovalo kultové zázemie. Najprecíznejšie rozdelili z tejto stránky celokeltsky nálezový fond predmetného rázu A. Rybová a K. Motyková. Pokial ide o situáciu na Pohanskej, medzi kultové depoty (pre ktoré vytvorili všeobecne platné kritériá) zaradili iba nálezový celok I/68 (Rybová/Motyková 1983, tab. I).

Vychádzajúc zo spomenutých dobových podmienok hromadného ukrývania železnej industrie, aj z nášho hľadiska tvorí výnimku medzi doteraz odkrytými celkami iba prv ukrytý depot III/69, nesúvisiaci so zánikom oppida (Paulík 1976, tab. LIV), ktorý možno v roli doznievajúcich platidiel (mečovité hrivny) spojiť s kamenársko-sochárskou dielňou (Kolníková 2004). K problematike prípadného kultového zázemia ostatných troch, pravdepodobne súčasne ukrytých depotov (I/68, II/68, IV/89), môže prispieť aj úsilie o vystihnutie ich predpokladaného, jednotným spôsobom realizovaného ukrývania.

Pokus o zistenie ukrývacieho systému sa opiera jednak o zistené polohy doteraz odkrytých celkov (s výnimkou depota III/69), jednak o približnú polohu pravdepodobne už dobyvateľmi objaveného hromadného nálezu medzi „mardelou“ 3 a dominantným „trojskálím“ vo východnej tretine opevneného areálu (sonda II/69). Z tohto predpokladaného celku sa ako neupotrebitelné zvyšky svojho času nevyzdvihli, a tým i zachovali, železné súčiastky menšieho kováčskeho mecha (Paulík 1976, tab. XLI: 5, 6), pričom sa kováčska činnosť v tejto polohe nezistila. Je nanajvýš pravdepodobné, že po obsadení akropoly sa vyhľadávala korist všetkého druhu vrátane železnych použiteľných predmetov. Možno sa tiež domnievať, že už v tejto dobe sa prišlo na niekoľko hromadných nálezov, ktorých približné miesto prezrádzajú „hladačmi“ nepoužiteľné predmety. Pôvodnú polohu súčiastok kováčskeho mecha predpokladáme vzhľadom na nálezovú situáciu depota II/68 povedla „trojskalia“ a označujeme ju v súvise so zisťovaním systému umiestnenia pokladov ako miesto pravdepodobného depota: A/89.

Pri riešení danej problematiky nemožno obísť ani tri „mardely“. Vynára sa otázka ich postavenia na akropole, konkrétnie ich prípadná spojitosť s kultom. Dôležitý je z tejto stránky informatívny článok J. Zelnera (1986, 12-14), v ktorom sa podávajú výsledky speleologického výskumu „mardely“ 1. Ukázalo sa, že do prírodnnej krasovej jamy - závrtu - bola v dobe laténskej zapustená v spodnej časti vydrevená šachta (klince z tejto konštrukcie sa našli až v hĺbke 10 m). Celková hĺbka šachty sa odhadla na 12 m, pričom z jej náplne sa okrem množstva fragmentov keramiky vyzdvihla

tiež bronzová spona, hlinené tkáčske závažie a iné nálezy. J. Zelner (1986, 14) porovnáva objekt s rôznymi analógiami zo západokeltského prostredia. Žiaľ, podrobnejšie informácie o spôsobe vystuženia, o náleزوých polohách významnejších predmetov a o prípadnom zvrstvení výplne objektu nie sú informovaní. Jednako možno azda všetky tri terénné útvary považovať v predmetnom období za kultové celky, doplnené v spodných častiach vyhlbením šácht. Za tohto predpokladu sa zdajú byť objekty *par excellence* za kultové (nevylučujeme ani ich prípadnú spojitosť s trojicou hlavných keltských božstiev - Teutates, Esus a Taranis). Je dosť pravdepodobné (a ďalej sa na to poukáže), že kultové šachty boli v istom vzťahu so samotným systémom ukrývania. Bez ohľadu na tento predpoklad, treba mať v každom prípade na zreteli ich niekdajšiu existenciu a v dobe keltskej aj ich vyhrané kultové zázemie na akropole.

Samotná sieť ukrývania pozostávala zo šestnásť štvorcov, v dôtyku ktorých sa nachádzali (či ešte nachádzajú ďalšie, doteraz neobjavené) depóty. Nemožno neupozorniť ani na skutočnosť, že takto rozmiestnené poklady so zvláštnym osudom (dobyvateľmi vyzdvihnuté, v novšej dobe vykradnuté alebo ešte neobjavené) sa uschovali na dotečne výskumami neodkrytých plochách. Ich počet (24) spolu s troma odborne odkrytými celkami sa približuje až k tridsiatke, avšak priestor akropoly mohol byť v tomto smere využitý ešte vo väčšej miere (juhozápadný pozdĺžny „prázdný“ priestor pozdĺž opevnenia). Depóty boli uložené podľa jednoduchého, avšak vzhľadom na konfiguráciu terénu nerozlúštiteľného plánu ani v prípade objavenia niekoľkých celkov (pomerne značné výškové rozdiely jednotlivých polôh akropoly). Jedinú výnimku tvorí z tejto stránky poloha depótu IV/89, ktorý zrejme nemohol byť ukrytý podľa schémy pre skalnatý podklad, preto ho uložili do bermy opevnenia. Prípad uloženia depótu s iným príčinným pozadím priamo do skalnatého podložia sa uvádza napríklad vo Falkensteine v Rakúsku (Urban 2000, 195 n., obr. 6).

Kľúčom k plánovanému odkrývaniu do zeme uschovaných hodnôt sa mohli stať aj po celom zničení povrchu akropoly (vyhorené obydlia, dieline, zásobárne a porast) viaceré faktory. Okrem iného to mohla byť poloha depótu II/68, ukrytého nedaleko hlavnej brány povedľa skaly vystupujúcej z terénu, prípadne niektoré v teréne viditeľné podobné objekty (trojskálne, mardely a pod.).

V súvise s pokusom o bližšie objasnenie jedného z možných variantov ukrycia depótu do pravekého rezoru - do zeme, sa napokon možno krátko, ale presnejšie vysloví aj k otázke, do akej mie-

ry sa dá naznačeným spôsobom ukrytý komplex depótov považovať za kultový náleزوú celok. Po najčastejšej citovanej štúdii v tejto práci (Rybárová/Motyková 1983) nemožno pochybovať o typickom kultovom charaktere istej svojráznej skupiny keltských železných hromadných nálezov. Pokial ide o situáciu na Pohanskej, hromadné ukrývanie depótov na nej bolo v určitom zmysle kultovou činnosťou, ktorej zvláštny charakter dovoľuje za depóto rovnakého rázu označiť aj celok II/68, ktorý A. Rybárová a K. Motyková nepovažujú na základe nimi vypracovaných kritérií za votívny náleزوú súbor. Jednotný charakter ukrycia depótov na Pohanskej, vyplývajúci z rovnakého času, uceleného postupu a vypracovaného megasystému úschovy, sa dá dokresliť tým, že samotné ukrývanie bolo späť s magicko-ochrannými praktikami. Je pochopiteľné, že v dobe maximálneho ohrozenia spoločnosti mohli nadobudnúť kultový ráz i „menej kultové“ hromadné nálezy, pretože spolu s ostatnými celkami svojou, z dobovo-sakrálnej stránky nepochybnej náplňou vytvárali ucelený náleزوú súbor.

Vzhľadom na skutočnosť, že v súčasnosti sa strečávame so zvýšeným záujmom o neodborné vyhľadávanie nálezov, schému rozmiestnenia pokladov v práci nedávame k dispozícii pre prípadné realizácie podobných tendencií. Schéma je uložená k nahliadnutiu pre odborníkov v Dokumentačnom oddelení SNM - AM, Bratislava.

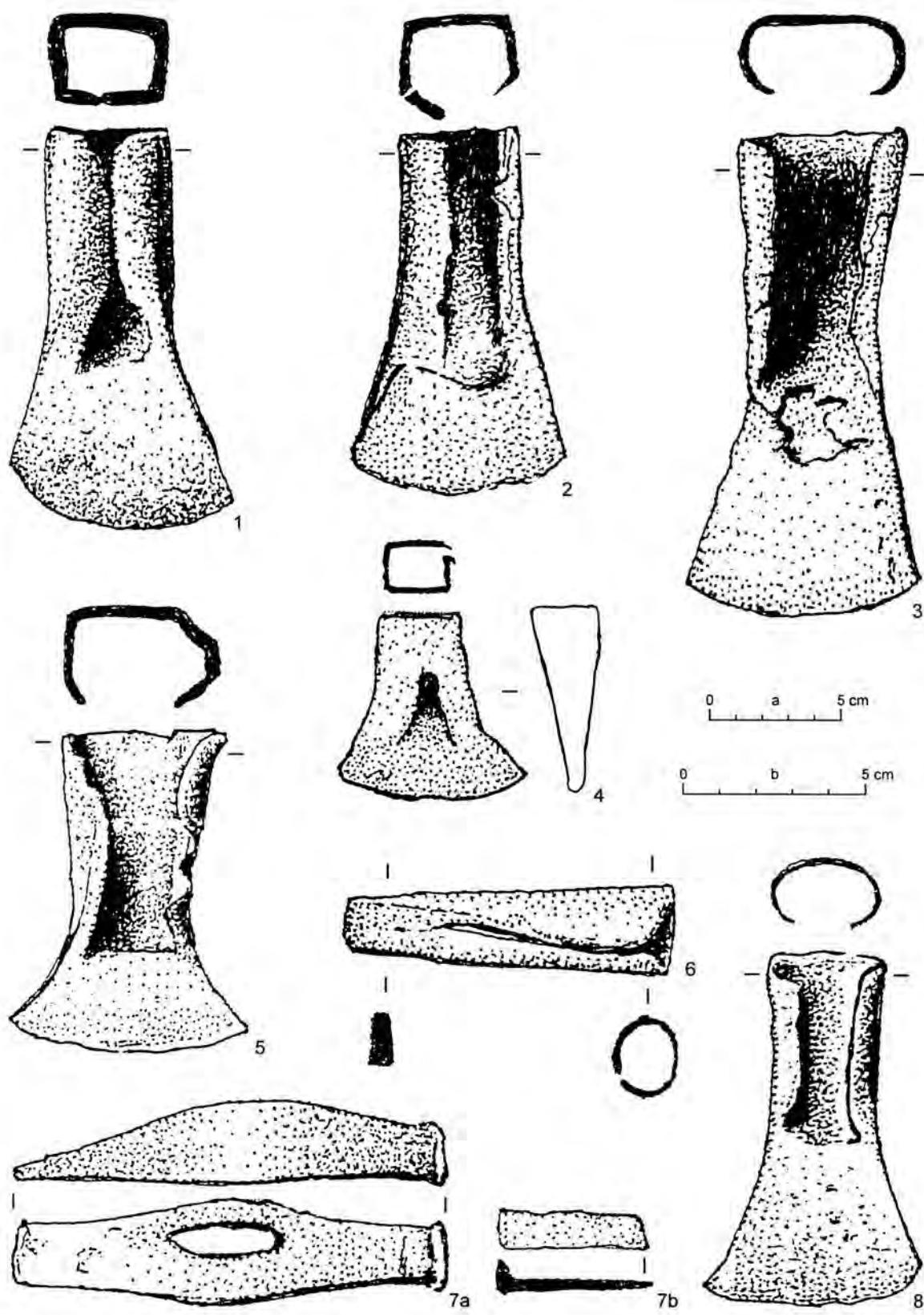
ZÁVER

Hodnotením hromadného nálezu želiez - depótu IV/89 - na Pohanskej, najmä v súvise so staršími objavmi na tejto lokalite, dospeli autori k niekoľkým novým závažným poznatkom. Bližšie sa osvetlil výber a spôsob ukladania nálezov do drevených „nádob“ (takú nádobi v prípade predmetného pokladu predstavovala pravdepodobne debla na kováčske náradie). Na základe rozboru tvarovej náplne hromadných nálezov a so zreteľom na čiastkové zastúpenie kováčskeho náradia sa odhadol celkový počet doteraz neodkrytých depótov na akropole na cca 24 celkov a zhruba k tomuto číslu sa dospelo aj pokial išlo o ukrývanie pokladov podľa istej „šachovnicovej“ schémy. Unikátné nálezy v dotečnej hromadnej celkoch vôbec (dva druhy okov, váhy) sa v práci hodnotili iba stručne, avšak jednoramenné váhy ako základný obchodný prostriedok bolo možné aj na základe staršieho objavu - fragmentu taniera - prvýkrát v slovenskom materiáli rekonštruovať a v prípade fľažkých okov so zámkom bolo možné

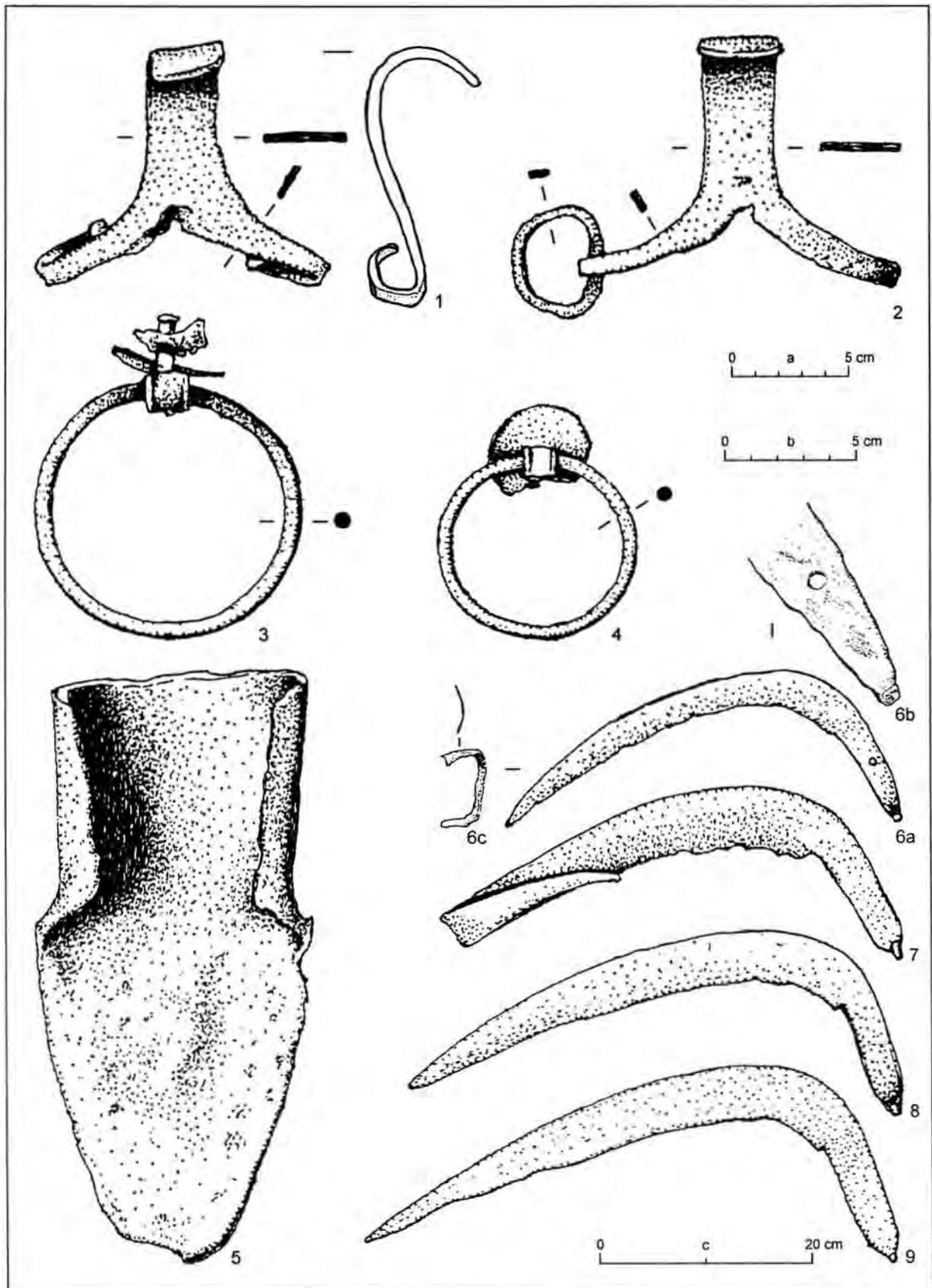
ich aplikáciu aj ilustrovať. Nález noža kosákovitého tvaru typu sica tiež priniesol do spletia súdobých problémov nový, pre ďalšie bádanie iniciatívny podnet. Napriek tomu, že cieľom nášho príspevku bolo hlavne sprístupnenie depotu IV/89 a stručný rozbor nálezov v ňom (spolu v súvislosti s obsahom ostatných nálezových celkov), nevyhnutne sme sa dotkli aj otázok súvisiacich so samotnou podstatou týchto pokladov. Dalo sa usudzovať na horúčkovitú, avšak premyslenú činnosť ukrývania pred pádom samej akropoly. V pozadí takejto, možno povedať vysoko organizovanej záchrannej činnosti, tušíme aj na Pohanskej existenciu a pôsobenie hlavných predstaviteľov súvekého kultu - druidov. Ich trvalejšia prítomnosť na lokalite je v súlade s ďalšími, staršími i novšími zisteniami (doklady kamenársko-sochárskej dielne, studňovitá úprava spodnej časti „mardely“ 1 a iné). Nie je vylúčené, že samotná akropola na Pohanskej bola výnimcočným medzi-kmeňovým kultovým strediskom, ako sa to predpokladá v prípade Závisti pri Prahe (Filip 1970, 55 n., Pleiner 1979, 81). Ak sa oprávnene predpokladá, že iniciátormi a organizátormi menších medzi-kmeňových pohybov a veľkých keltských etnickej presunov bola práve táto, v mnohých ohľadoch dodnes tajomná vrstva keltskej society, tak rovnako sa dá právom uvažovať o ich značnej úlohe pri katastrofických udalostiach, akým bol

i zánik oppida v Plaveckom Podhradí. Skutočnosť, že sa na lokalite zachovali depoty aspoň v takom množstve, aké máme k dispozícii (čo je však iba malou časťou pôvodného počtu), svedčí o tom, že z neznámych dôvodov už nemohlo dôjsť k ich systematickému vyzdvihnutiu (trvalejší pobyt dobyvateľov na lokalite, prípadne jej ďalšie stráženie po obsadení?).

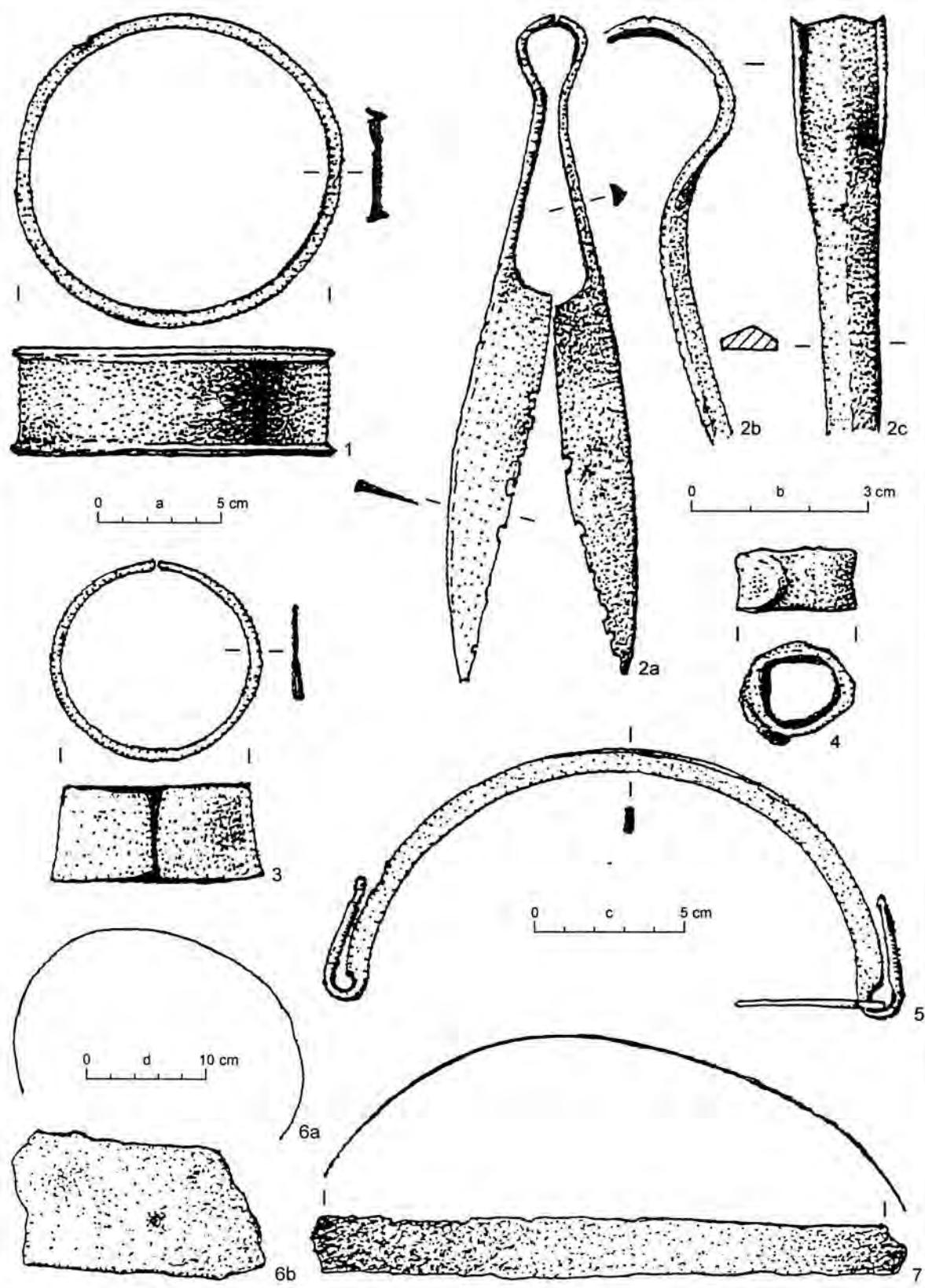
Možno uvažovať o tom, že niektoré z depotov objavili už „noví páni“ na Pohanskej, že pomerne veľa celkov sa stalo korisťou vykrádačov v súčasnosti a že niektoré doklady v budúcnosti potvrdia, resp. vyvrátia, v práci naznačený spôsob ukrývania. Aj keď sa možno takáto schéma neuplatnila (v kladnom alebo zápornom zmysle by to dokázalo dôkladnejšie preskúmanie lokality), určite tu bol nejaký premyslený postup uschovávania. V každom prípade množstvo v rovnakom čase ukrytých a svojou náplňou aj výnimočných depotov na lokalite si vyžadovalo vytvoriť istý vyhranený systém, podľa ktorého sa mohli a mali už pôvodními „majiteľmi“ v príhodnom čase vyzdvihnúť. O špecifickej kultovej stránke takejto činnosti teda určite nemožno pochybovať, ako sa nedá pochybovať o tom, že súkromný aj spoločenský život bol v nadväznosti na predchádzajúci vývoj aj v dobe keltskej v rôznych úrovniach a rôznymi spôsobmi, ale intenzívne a sústavne prepojený s kultom.

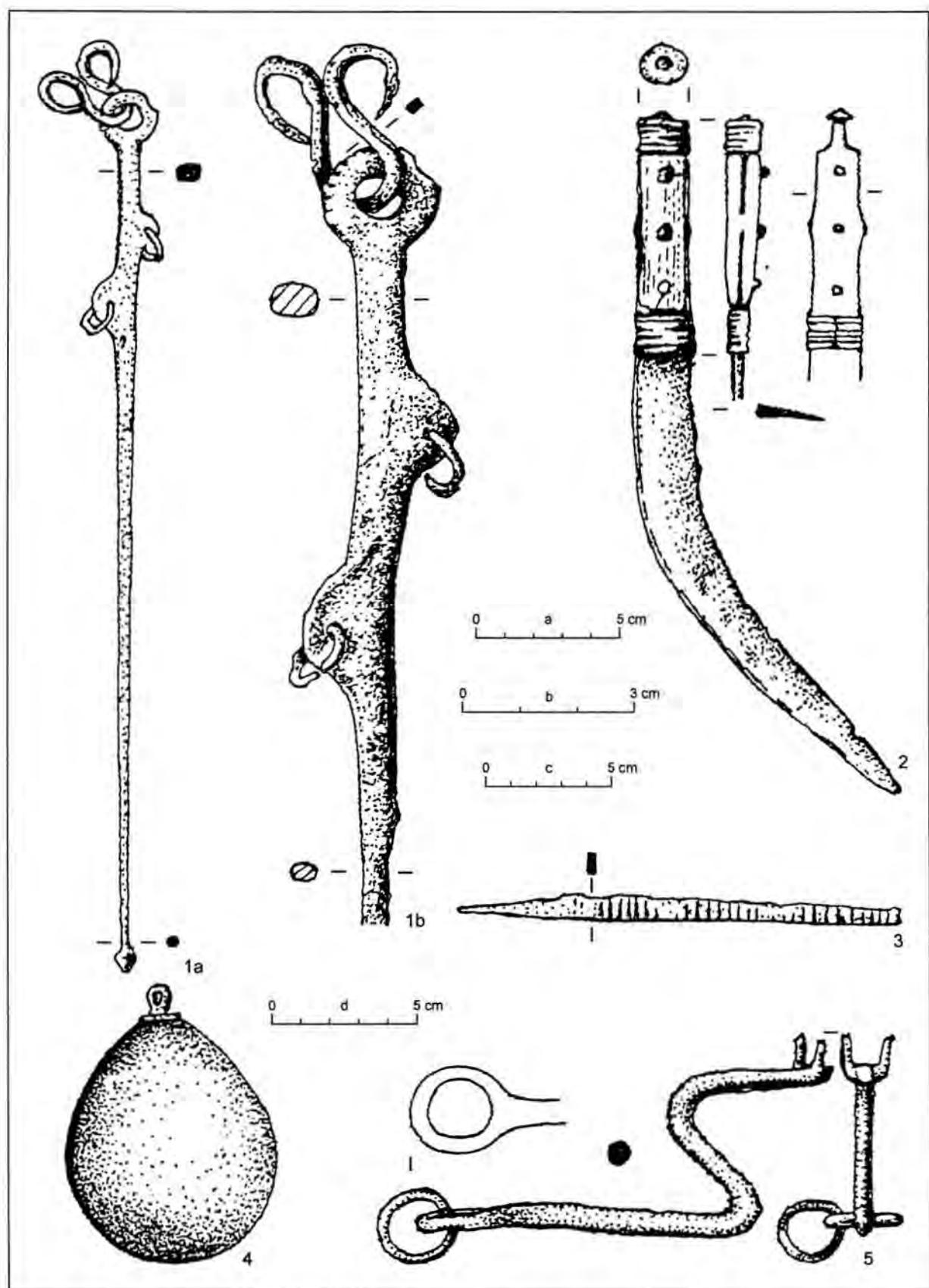
Tab. I. Plavecké Podhradie, Pohanská. Železné predmety z depoutu IV/89. Kresby: L. Zachar. Mierky: a - 1-6, 8; b - 7a, 7b.

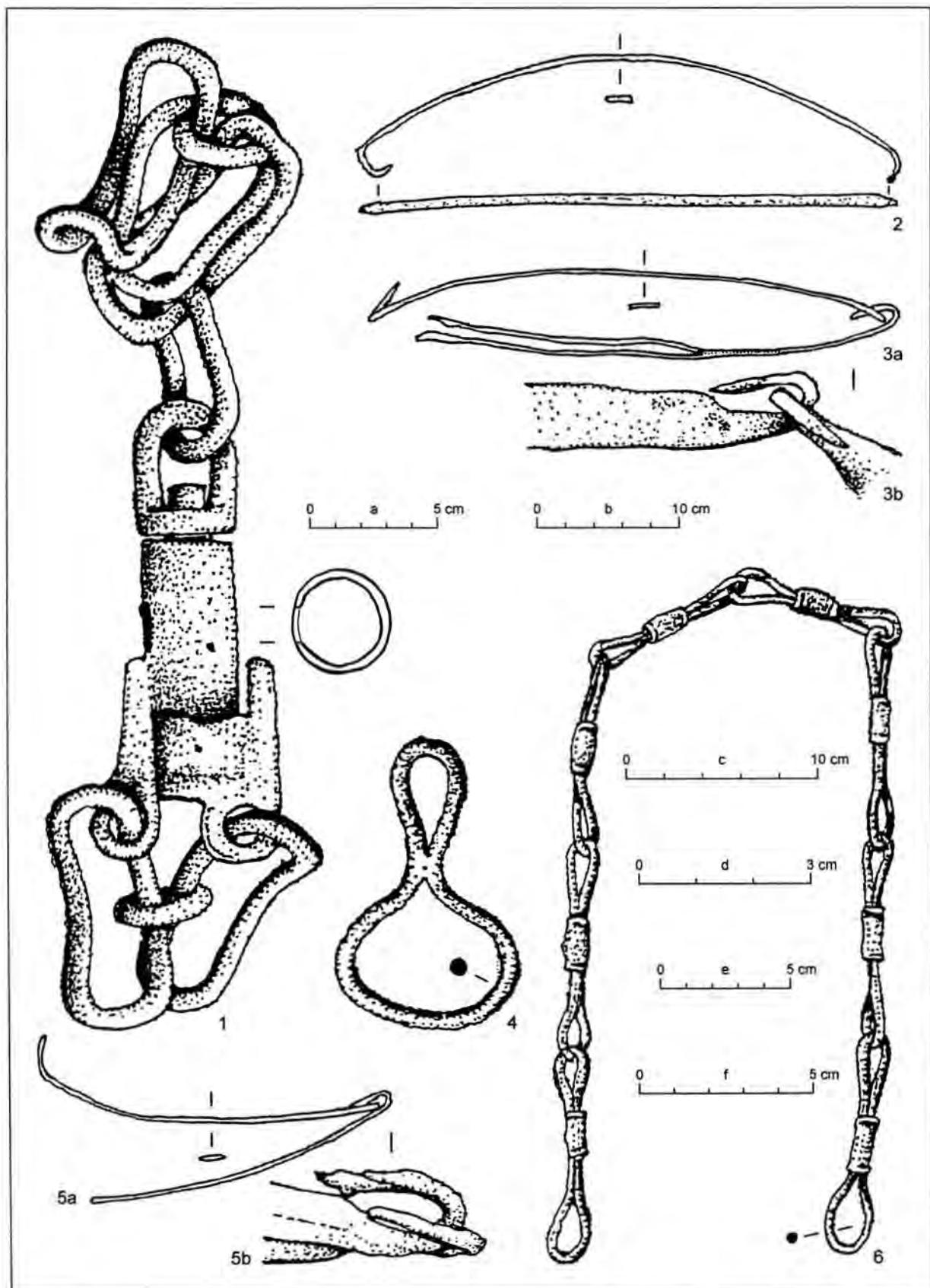
Tab. II. Plavecké Podhradie, Pohanská. Železné predmety z depotu IV/89. Kresby: L. Zachar. Mierky: a - 1, 2, 5; b - 3, 4, 6b, 6c; c - 6a, 7-9.

Tab. III. Plavecké Podhradie, Pohanská. Železné predmety z depoutu IV/89. Kresby: L. Zachar. Mierky: a - 1, 2a, 3; b - 2b, 2c, 4, 6b; c - 5, 7; d - 6a.

Tab. IV. Plavecké Podhradie, Pohanská. Železné predmety z depotu IV/89. Kresby: L. Zachar. Mierky: a - 1a, 3; b - 1b; c - 2, 4; d - 5.

Tab. V. Plavecké Podhradie, Pohanská. Železné predmety z depotu IV/89. Kresby: L. Zachar. Mierky: a - 1; b - 2; c - 3a, 5a; d - 3b, 5b; e - 4; f - 6.

LITERATÚRA

- Benkovský-Pivovarová* 2002 - Z. Benkovský-Pivovarová: Zur Datierung des bronzezeitlichen Brunnens von Gánovce. *Slov. Arch.* 50, 2002, 229-243.
- Beranová* 1980 - M. Beranová: Zemědělství starých Slovanů. Praha 1980.
- Břeň* 1966 - J. Břeň: Třísov, keltské oppidum. Praha 1966.
- Cížmář* 1978 - Z. Čížmář: Jozef Paulík, Keltské hradiško Pohanská v Plaveckom Podhradí (rec.). *Pam. Arch.* 69, 1978, 490-492.
- Dannheimer/Gebhard* 1993 - H. Dannheimer/R. Gebhard: Das keltische Jahrtausend. Mainz am Rhein 1993.
- Déchelette* 1913 - J. Déchelette: La collection Millon. Antiquités préhistoriques et gallo-romaines. Librairie Paul Geuthner. Paris 1913.
- Dothan/Dothan* 1992: T. Dothan/M. Dothan: People of the Sea. New York 1992.
- Eibner-Persy* 1980 - A. Eibner-Persy: Hallstattzeitliche Grabhügel von Sopron (Ödenburg). *Wiss. Arbeiten Burgenland* 62. Eisenstadt 1980.
- Filip* 1970 - J. Filip: Keltische Kultplätze und Heiligtümer in Böhmen. In: H. Jankuhn (Hrsg.): Vorgeschichtliche Heiligtümer und Opferplätze in Mittel- und Nordeuropa. Abhandl. Akad. Wiss. Göttingen. Phil.-Hist. Kl. III. F. 74. Göttingen 1970, 55-77.
- Filip* 1995 - J. Filip: Keltská civilizace a jejich dědictví. Praha 1995.
- Fox* 1946 - C. Fox: A Find of the Early Iron Age from Llyn Cerrig Bach. Anglesey 1946.
- Franken* 1993 - N. Franken: Zur Typologie antiker Schnellwaagen. Bonner Jahrb. 193, 1993, 69-120.
- Franken* 1995 - N. Franken: Katalog der römischen Schnellwaagen im Rheinischen Landesmuseum Bonn. Bonner Jahrb. 195, 1995, 425-438.
- Furmánek* 1990 - V. Furmánek: Radzovce, osada ľudu popolnicových polí. Bratislava 1974.
- Furmánek* 2004 - V. Furmánek: Zlatý vek v Karpatoch. Nitra 2004.
- Graves* 2004 - R. Graves: Řecké mythy. Praha 2004.
- Jacobi* 1974 - G. Jacobi: Werkzeug und Gerät aus dem Oppidum von Manching. Ausgr. Manching 5. Wiesbaden 1974.
- Kimmig* 1964 - W. Kimmig: Seevölkerbewegung und Urnenfelderkultur. Studien aus Alteuropa 1. Köln - Graz 1964.
- Kolníková* 2004 - E. Kolníková: Keltské mincovníctvo na Slovensku - vrchol peňažno-historického vývoja pred zlomom letopočtu. In: Ľudia, peniaze, banky. Zborník z konferencie Národnej banky Slovenska. Bratislava 2004, 33-46.
- Kraskovská* 1964 - Ľ. Kraskovská: Osídlenie Záhorie v mladšej dobe laténskej. Arch. Stud. Mat. 1, 1964, 93-101.
- Kull* 2002 - B. Kull: „Torques, Schwert und Silberschätze“. Eisenzeitliche Fernbeziehungen zwischen Iberischer Halbinsel, Balkan und östlichen Mittelmeerraum. Prähist. Zeitschr. 77, 2002, 189-223.
- Lehoczky* 1912 - T. Lehoczky: Adatok hazánk archaeologijához különös tekintettel Beregmegyére és környékére. II. Az őskortól a magyarok bejöveteléig. Munkács 1912.
- Miroššayová* 1980 - E. Miroššayová: Depot železných predmetov z Nižnej Myšle. *Slov. Arch.* 28, 1980, 383-394.
- Moosleiter/Urbaneck* 1991 - F. Moosleiter/E. Urbaneck: Das Wekzeugdepot eines keltischen Grobschmiedes vom Nikolausberg bei Golling, Land Salzburg. *Germania* 69, 1991, 63-78.
- Paulík* 1970 - J. Paulík: Najstaršie hromadné nálezy železnych predmetov na Slovensku. *Zbor. SNM* 64. Hist. 10, 1970, 25-83.
- Paulík* 1973 - J. Paulík: Hlinené prasleny na keltskom opide Pohanská v Plaveckom Podhradí. *Zbor. SNM* 67. Hist. 13, 1973, 31-60.
- Paulík* 1976 - J. Paulík: Keltské hradiško Pohanská v Plaveckom Podhradí. Bratislava 1976.
- Paulík* 1996 - J. Paulík: Železný nôž z Mariánsky. *Zbor. SNM* 90. Arch. 6, 1996, 43-56.
- Pieta* 1982 - K. Pieta: Probleme der Erforschung der dakischen Besiedlung in der Slowakei. *Thraco-Dacica* 3, 1982, 35-46.
- Pieta* 1996 - K. Pieta: Liptovská Mara. Včasnohistorické centrum severného Slovenska. Bratislava 1996.
- Pieta* 2000 - K. Pieta: Ein Depot latènezeitlicher Eisengegenstände aus Liptovská Mara. In: Metallgewinnung und -verarbeitung in der Antike (Schwerpunkt Eisen). Nitra 2000, 135-160.
- Pieta/Zachar* 1993 - K. Pieta/L. Zachar: Mladšia doba železná (laténska). In: Najstaršie dejiny Bratislav. Bratislava 1993, 143-209.
- Piggott* 1987 - S. Piggott: Az európai civilizáció kezdetei. Az őskori Európa az első földművelőktől a klasszikus ókorig. Budapest 1987.
- Pleiner* 1958 - R. Pleiner: Základy slovanského hutničtví v českých zemích. Praha 1958.
- Pleiner* 1979 - R. Pleiner: Otázka státu ve staré Galii. Praha 1979.
- Primas* 1974 - M. Primas: Die Latènezeit im alpinen Raum. Ur- u. Frühgesch. Arch. Schweiz. 4, 1974, 89-104.
- Rybová/Motyková* 1983 - A. Rybová/K. Motyková: Der Eisendepotfund der Latènezeit von Kolín. *Pam. Arch.* 74, 1983, 96-174.
- Spehr* 1992 - R. Spehr: Latènezeitliche Pfluggeräte im Mittelgebirgsraum. In: Beiträge zur keltisch-germanischen Besiedlung im Mittelgebirgsraum. Stuttgart 1992, 53-68.
- Szabó* 1971 - M. Szabó: A kelták nyomában Magyarországon. Budapest 1971.
- Tomčíková/Paulík* 2004 - K. Tomčíková/J. Paulík: Archeologický výskum na Pohanskej v Plaveckom Podhradí roku 1990. *Zbor. SNM*. Arch. 14, 2004, 43-66.
- Turčan* 1999 - V. Turčan: Nálezy vybagrované z Dunaja. *Zbor. SNM*. Arch. 9, 1999, 73-84.

- Urban 2000* - O. H. Urban: Ein mittel-/junglatčnezeitlicher Eisendepotfund von Falkenstein, Niederösterreich. In: Metallgewinnung und -verarbeitung in der Antike (Schwerpunkt Eisen). Nitra 2000, 195-209.
- Vencl 1984* - S. Vencl: Otázky poznání vojenství v archeologii. Arch. Stud. Mat. 14. Praha 1984.
- Waldhauser 2001* - J. Waldhauser: Encyklopédie Keltů v Čechách. Praha 2001.
- Zachar 1974* - L. Zachar: K chronologickému postaveniu pošiev mečov s esovitou svorkou ústia. Zbor. FFUK 25. Musaica 14, 1974, 63-93.

Rukopis prijatý 2. 5. 2005

PhDr. Jozef Paulík, CSc.
Slovenské národné múzeum
Archeologické múzeum
Žižkova 12
SK-810 06 Bratislava

- Zachar 1991* - L. Zachar: Keltské sídlisko pri obci Studienka, okr. Senica. Vlast. Čas. 3, 1991, 113-115.
- Zachar/Rexa 1988* - L. Zachar/D. Rexa: Beitrag zur Problematik der spätlatčnezeitlichen Siedlungshorizonte innerhalb des Bratislavaer Oppidums. Zbor. SNM 81. Hist. 28, 1988, 27-91.
- Zelner 1986* - J. Zelner: Na akropole keltského hradiska. Krásy Slov. 63, 1986, V/12, 12-14.

PhDr. Katarína Tomčíková
Slovenské národné múzeum
Archeologické múzeum
Žižkova 12
SK-810 06 Bratislava

Weiterer Hortfund von Eisengegenständen in Plavecké Podhradie

Jozef Paulík - Katarína Tomčíková

ZUSAMMENFASSUNG

Unter die Fundkomplexe, die ihrer Zeit die Einreichung „des keltischen Burgwalls“ in Pohanská in Plavecké Podhradie (Bez. Senica) in die Gruppe der mitteleuropäischen Oppida begründeten, gehörten zweifellos auch die Depots von Eisengegenständen (Paulík 1970). Ein neuer Hortfund von Eisengegenständen, den der Herr L. Wittek im J. 1989 entdeckte, wurde im Archäologischen Museum des Slowakischen Nationalmuseums in Bratislava durch Verdienst L. Zachars untergebracht, der ihn, selbstverständlich, auch zu publizieren plante. Das hat er leider nicht mehr erlebt.

Die Autoren machen in diesem Beitrag diesen, bis jetzt, fachgemäß zuletzt freigelegten Fundkomplex aus Pohanská - Depot IV/89 zugänglich. Auf dem Plan der Lokalität (Abb. 1) sind die Flächen bis jetzt fachgemäß freigelegter Depots (Kreise) und die Lage eines vermutlichen, nicht ganz erhaltenen Depots verzeichnet (Dreieck).

Falls es sich um einen näheren Charakter der Fundlage des Depots IV/89 handelt, wurde der Komplex im Innenraum einer Akropolis entdeckt, und zwar direkt in der Berme einer mittellatčnezeitlichen Befestigung vergraben (Fundbericht 46/94 in SNM - AM, Bratislava). Mit der Anzahl der Gegenstände handelt es sich bis jetzt um den größten Hortfund aus Pohanská. Manche von den Gegenständen in seinem Inhalt, und zwar nicht nur bei uns, sondern in analoger Weise auch im Rahmen aller keltischen osteuropäischen Eisendepots, weisen einen unikaten Cha-

rakter auf (Abb. 2). Der Verlauf der Freilegung des Materials im Gelände zeichnete sich durch gebührende Gründlichkeit aus. Von oben nach unten erfasste man die einzelnen Fundlagen, von denen manche auch photographisch dokumentiert wurden (Abb. 3). Die Kollektion der Originalzeichnungen L. Witteks, mit numerischer Bezeichnung der stufenweise entdeckten Gegenstände, befindet sich auf den Abbildungen 4-6. An dieser grundlegenden Reihenfolge hielten die Autoren auch bei der Beschreibung der Funde im Text dieses Beitrages fest.

In den weiteren Teilen der Arbeit sind die einzelnen Gegenstände aus dem Depot beschrieben, die aus 34 Artefakten bestehen.

Die außergewöhnlich genau erfassten Fundumstände des Depots IV/89 erlaubten eine Beleuchtung mancher Fragen in bezug auf die Wahrnehmung der Art des Verstecks der Funde, wie auch der Reihenfolge der inneren Anordnung der einzelnen Gegenstände. Die Artefakte fand man im großen und ganzen auf einer vierkantigen Fläche, die es erlaubt, über die ehemalige Existenz einer rechteckigen, in der Richtung nach unten mäßig sich schmälernden Holzkiste mit den Flächenausmaßen von ca. 70 x 30 cm und einer Tiefe von 30 cm zu urteilen. Sämtliche langen Gegenstände hatte man parallel untergebracht, und zwar mit den vorausgesetzten längeren Wänden der Holzkiste, beginnend von unten mit dem Messer und den Fesseln waren es Äxte, eine Feile, eine Schere, eine Pflugschar und kleine Sensen. Es

kann angenommen werden, dass die damals sicherlich wertvollsten Gegenstände, z. B. Fesseln oder ein Messer mit einem Knochengriff absichtlich bis auf die Sohle des Fundverbandes untergebracht wurden und die Gegenstände von geringerem Wert befanden sich bewusst auf der Oberfläche des Depots (Reifen, Klammern). Ein Teil der kleineren Sense musste bei der Spitze umgebogen werden (Taf. II: 7), damit sie in die Holzkiste hineinpasse. Es kann also vorausgesetzt werden, dass der Hortfund IV/89 von Pohanská ursprünglich in einer Holzkiste versteckt wurde, etwa in einer typischen eines Schmiedes, die in ähnlichen Abwandlungen in Dorfwerkstätten bis vor kurzem verwendet wurden. Als Schmiedewerkzeuge können im Fundverband lediglich ein Hammer (Taf. I: 7), eine Feile (Taf. IV: 3) und ein Meißel(?) mit abgestumpfter Schneide (Taf. I: 6) bezeichnet werden. Selbstdändige Eisenerzeugnisse repräsentieren ein Messer des Typs Sica (Abb. 7: 1; Taf. IV: 2), eine Schere (Taf. III: 2), ein Schlüssel (Taf. IV: 5) und Fesseln (Abb. 8; Taf. V: 1). Die übrigen Gegenstände bildeten Bestandteile von Erzeugnissen in Kombination mit Holz, evtl. mit anderem Material: Äxte (Taf. I: 1-5, 8), kleine Sensen und Sensen (Taf. II: 6-9), eine Pflugschar (Taf. II: 5), Reifen (Taf. III: 6, 7), ein Griff (Taf. III: 5), "Klammern" (Taf. V: 2, 3, 5), Wagenbeschläge (Taf. III: 1, 3), ein Gewicht (Taf. IV: 4), Hängeringe (Taf. II: 3, 4), ein Arm einer Waage (Abb. 9; Taf. IV: 1) und Hängearme (Taf. II: 1, 2). Das letzte Paar der Funde und die Unterbringung der Gegenstände im Depot boten eine Unterlage für die schematische Rekonstruktion der hölzernen Schmiedekiste (Abb. 10). Manche der Gegenstände (die kleine Axt und der kleine Hammer - Taf. I: 4, 7) waren im Depot möglicherweise mit fest untergebrachten Holzgriffen, bei manchen ist eine ursprüngliche Zusammengehörigkeit anzunehmen (Achskappe). Manche Erzeugnisse erwecken den Eindruck von beschädigten Werkzeugen bereits vor ihrem Verstecken (z. B. beschädigte Spitze einer Pflugschar), bei weiteren könnte die Beschädigung im Zusammenhang mit ihrem Verstecken entstanden sein. Konkret können zwei kleine Äxte mit unregelmäßig offenen Lappen, von denen quasi die Holzgriffe mit Gewalt aus der Seite herausgerissen wurden (Taf. I: 2, 5). In der Arbeit werden auch die Fundumstände und der Inhalt des Depots IV/89 mit den vorangehenden Hortfunden (II/68 - Abb. 11; I/68 - Abb. 12) auf der Akropolis des Oppidums verglichen, wobei die Autoren zur Erkenntnis kamen, dass sich als verwandte inhaltliche Skizze in ihnen eine regelmäßige, obwohl geringfügige Vertretung typischer Werkzeuge für eine Schmiedewerkstatt zeigt.

Dieser Zug und die verwandten Arten des Verstecks mindestens von drei Fundverbänden zusammen mit den Besonderheiten in ihrer Füllung erlauben anzunehmen, dass es sich auf Pohanská (außer des Depots von Axibarren III/69) eigentlich um ein einmaliges Verstecken dreier der bisher fachgemäß geborgener (und offenbar auch weiterer, von Amateuren entdeckter) Depots handelt, was nicht ausschließt, geradezu sich direkt die Vermutung erzwingt, dass die Fundverbände im breiteren Sinne einen zusammenhängenden geschlossenen Komplex bilden. Vor dem Kommen des militärischen Unheils wurden offenbar charakteristische materielle Güter nicht bloß an einer Stelle versteckt, sondern an mehreren Stellen, wodurch - nach einem wiederholten Aufenthalt der Kelten auf dem Oppidum - die Erhaltung wenigstens eines Teiles der zeitgenössischen materiellen Werte gesichert werden sollte. Bei dem Verstecken ist ebenfalls die Aufgabe des zeitgenössischen

Kultes nicht undenkbar, wenigstens solange es sich um das Streben eines rituellen Schutzes der versteckten Verbände handelt.

Die kleinen Äxte verschiedener Varianten skizzieren sich bei der Charakteristik des ganzen Depots als die verbindenden Funde. Eine relativ reiche Vertretung hatten in unserem Fundverband die kleinen Sensen, resp. die Sensen (4 Exemplare). Ihre Parallele wurde bereits im Depot I/68 gefunden. Analoge ringförmige Anhänger befanden sich im Depot Pohanská II/68. Der Schlüssel und die Schere haben ihre einfachen Pendant im Inhalt des Schatzes I/68. Eine Pflugschar (Taf. II: 5) erschien bereits in der typologisch älteren Auswertung auch im Depot I/68. Ein steinernes Gewicht von einer Waage wurde in den bisherigen Fundverbänden nicht gefunden, doch eines stammt aus dem Raum der Akropolis in der Lage T4 (Paulík 1976, Abb. 46: 1). Trotzdem verbleiben im Depot IV/89 einige neue, in den bisherigen Hortfunden bei uns nicht vertretene Erzeugnisse, die man auch nach der ursprünglichen außergewöhnlichen Bedeutung in drei Gruppen aufteilen kann.

Die Gruppe der vorläufig unikaten Funde in den Depots vertritt außer den Gewichten ein weiterer Beleg des zeitgenössischen Handels - die Waage (Abb. 9; Taf. IV: 1). Der weitere Fund, welches die Fesseln sind (Abb. 8; Taf. V: 1), erlaubt einen näheren Blick auf das zeitgenössische Recht. Schließlich das letzte Artefakt - das Messer des Typs Sica (Abb. 7: 1; Taf. IV: 2) - weist ein kultisches Gepräge auf und beleuchtet etwa auch den Weinbau. Die angeführten Erzeugnisse sind bisher in den mitteleuropäischen Hortfunden nicht vorgekommen.

Eine andere Gruppe bilden Artefakte ohne Analogien in den bisherigen Depots von Pohanská - es sind dies Beschläge einer Wagenachskappe (Taf. III: 3) und ein weiterer Typ von Klammern-Fesseln (Taf. V: 2, 3, 5).

Eine dritte, vom Gesichtspunkt der allgemeinen Lösung der Problematik des Versteckens von Horten auf Pohanská wichtigste Gruppe repräsentiert eine Feile (Taf. IV: 3) und ein kleiner Hammer (Taf. I: 7), die jedoch von der Schmiedearbeit nicht wegzudenken sind. Die Schlüsselbedeutung der Schmiedewerkzeuge beruht darin, dass wenigstens durch einen Gegenstand die Schmiedearbeit auch in zwei weiteren Fundverbänden illustriert ist (Depot I/68 - eine Schmiedeschaufel, Depot II/68 - ein Amboss), wodurch der grundlegende Sinn der Verstecker verraten ist, und zwar auf der Lokalität die Schmiedetätigkeit auch nach einer eventuellen Entdeckung eines oder mehrerer Hortfunde für unmöglich zu halten. Wir vermuten, dass im Hintergrund der ganzen gründlich durchdachten Aktion die Absicht versteckt ist, mit „Schätzen die Oberfläche der Akropolis mit einem gewissen, offenbar regelmäßig angeordneten geometrischen System zu besäen“, mit dem Ziel ihrer leichteren späteren Bergung von den ursprünglichen Besitzern. Auf Grundlage der Tatsache, dass in den bisher entdeckten Horten von Pohanská, nicht manche der typischen Schmiedewerkzeuge vertreten sind (z. B. Zange, Schraubstock, Lochmeißel), urteilen die Autoren, dass auf der Fundstelle mindestens acht Hortfunde versteckt waren. Aus der zweifachen, bzw. dreifachen Vertretung typischer Werkzeuge in den einzelnen Schmiedewerkstätten geht wieder hervor, dass auf der Fundstelle sogar 24 Depots versteckt worden sein könnten. Dies steht schließlich mit der Feststellung im Einklang, dass in neuerer Zeit von Schatzsuchern rund zehn Hortfunde von Eisengeräten entdeckt und ver-

kauft wurden. Der Inhalt des Hortfundes IV/89 steht chronologisch im Einklang mit der früheren Feststellung über die Untergangszeit des Oppidums, das entweder dem germanischen Druck von Norden unterlag, oder in den keltisch-dakischen kriegerischen Treffen nördlich der Donau unterging (ungefähr Wende der ersten und zweiten Hälfte des 1. Jh. v. Chr.). Im Rahmen der knappen Auswertung der Eisenartefakte im Depot stützten sich die Autoren teils auf die Ergebnisse der älteren Analyse der Funde von Pohanská (Paulík 1976), teils auf die bedeutsamen Studien von A. Rybová und K. Motyková (1983), wobei sie auch die Ergebnisse weiterer Arbeiten in Betracht gezogen haben (Pieta 2000). Bewertet ist der Inhalt des Depots in der Reihenfolge: A. Äxte als allseitige Werkzeuge; B. Gefäße; C. Belege des Böttcherhandwerks; D. Schmiedewerkzeuge; E. Textilienproduktion; F. Landwirtschaft; G. Haushalt; H. Belege des Militärs; I. Handel; J. Wagenbestandteile. Bei der Auswertung des Fundmaterials wurde vor allem auf den gegenseitigen inhaltlichen Zusammenhang aller drei Depots von Pohanská verwiesen, wobei auf gewisse Übereinstimmungen mit dem Inhalt der keltischen Depots überhaupt aufmerksam gemacht wurde. Manche bedeutendere Eisenartefakte wurden verhältnismäßig genauer ausgewertet (Waage, Fesseln).

A. Die erste grundlegende Gruppe repräsentieren in den osteuropäischen keltischen Depots am häufigsten überhaupt die Erzeugnisse - die Äxte (Taf. I: 1-5, 8). Bereits seit längerem war es möglich, sie auch detailliert typologisch aufzulisten. In unserem Depot handelt es sich um die Varianten B2 (Taf. I: 3, 8), B4 (Taf. I: 5), B5 (Taf. I: 1, 2) und B6 (Taf. I: 4). Auch in den bisher am genauesten aufgearbeiteten Depots aus Kolín (Rybová/Motyková 1983) befinden sich mit gewissen lokalen Abweichungen beinahe alle Varianten von Äxten, die im keltischen Eisenmaterial in der Slowakei erkannt wurden. Angeführt sind Analogien zu ihnen mit Hinweisen auf Gegenstände, die in der erwähnten Studie veröffentlicht sind. Es handelt sich um Varianten B1 (Abb. 13: 3), B2 (Abb. 15: 1), B3 (Abb. 9: 1), B4 resp. B5 (Abb. 10: 2), B6 (Abb. 17: 7). Durch diese Feststellung wurde auch die bekannte Verbindung der Produktion einzelner bedeutenderer Werkstätten bestätigt, worauf bereits in der bisherigen Literatur gebührend hingewiesen wurde.

B. Die Gliederung der Gefäße von Pohanská in ganzmetallene Eisenerzeugnisse und in Holzgefäß mit Eisenbestandteilen ermöglichte gerade der Inhalt des Depots IV/89, in welchem die erste Gruppe durch einen Griff von einem Metallgefäß vertreten ist (Taf. III: 5) und in die zweite Gruppe gehören eiserne Ergänzungen von vier, bzw. fünf Gefäßen, die aus Holzbrettern zusammengestellt waren. Es handelt sich um ein bottichartiges Gefäß etwa von ovaler Form mit ungleich großen Ringen zum Aufhängen, evtl. um zwei bottichartige Gefäße (Taf. II: 3, 4), um eine Schmiedekiste für Werkzeuge mit eisernen Ataschen zum Erfassen (Abb. 10; Taf. II: 1, 2) und um zwei Holzimer mit Eisenreifen (Abb. 13; Taf. III: 6, 7). Auf die Vertretung eines weiteren Eisengefäßes von einem anderen Typ (ein Kessel zum Aufhängen - Abb. 14: 2a) verweist der Fund einer Atasche aus einem anderen angeblichen Depot von Pohanská (Pieta 2000, Abb. 9: 6). Der Versuch ihrer schematischen Rekonstruktion bietet die Abb. 14: 2b. Auch im bruchstückhaften Zustand vermehrt dieser Fund die Gesamtskala der Eisenerzeugnisse auf dem Oppidum.

C. Von der entfalteten Technik der Holzbearbeitung und von seiner verschiedenartigen Verwendung im keltischen Milieu zeugen in breiter Auffassung besonders die bereits erwähnten Äxte, die formal zu verschiedenen Arbeiten angepasst sind. Außer ihnen erschienen im älteren wie auch im neu gewonnenen Material als typische holzbearbeitende Werkzeuge auf der Lokalität zweigriffige Messer, wie auch eiserne Arbeitsteile von Hobeln (Paulík 1976, Taf. XLIX: 13; XLIV: 1, 2) und schließlich ein sog. Meißelmesser (Tomčíková/Paulík 2004, Taf. I: 6). Die Konzentration derartiger Funde auf Pohanská erlaubt es indirekt über die Existenz einer Böttcherhandwerk-Werkstatt zu erwägen (Paulík 1976, Taf. XLII). Belegt wird durch die Funde größerer Holzimer indirekt etwa auch die Pferdezucht. Den Fund auf der Taf. V: 4 repräsentiert wahrscheinlich ein einfacher Zaum.

D. Bei der Auswertung der Schmiedewerkzeuge (Hämmer, eine stabförmige Feile) betonen die Autoren die erwähnte spezielle lokale Bedeutung dieser Art von Werkzeugen von Pohanská. Manche Schmiedeartefakte mit analoger Position in früher entdeckten Depots bewertete man auch im breiteren europäischen Rahmen (Jacobi 1974). Leider, in Anbetracht der großen Anzahl von Depots, die in neuerer Zeit von „Schatzsuchern“ freigelegt wurden, wird es wahrscheinlich nicht mehr möglich sein, das gesamte Inventar von Schmiedewerkstätten auf der Lokalität voll zu belegen, lediglich wird man es berechtigt nur voraussetzen können.

E. Außer den Hortfunden von Eisengegenständen von Pohanská entdeckte man auch einen „Hortfund“ von Spinnwirtern (Paulík 1973), der etwa eine Gruppenproduktion von Textilien verschiedener Qualität belegt. Im Depot IV/89 kann man zu diesem Fundverband im Zusammenhang mit der weiteren Bearbeitung organischer Stoffe (Textilien, Leder u. a.) eine Schere von jüngerem Charakter mit verstärktem „omegaförmigem“ Griff hinzurechnen (Taf. III: 2).

F. Die landwirtschaftlichen Arbeiten sind in unserem Depot durch zwei kurze Sicheln mit vertikalem Dorn (Taf. II: 8, 9), durch eine Sichel mit schrägem flachem Dorn (Taf. II: 7), eine Sichel (Taf. II: 6) und eine Pflugschar (Taf. II: 5) illustriert. Die absichtliche Einbiegung des Endes einer der Sicheln (Taf. II: 7) hing mit der erwähnten Unterbringung der Funde in die Holzkiste zusammen. Die landwirtschaftlichen Werkzeuge repräsentieren am ehesten die Erzeugnisse für den Handel mit Eisenware, weil im unmittelbaren Umkreis des Oppidums auf Pohanská in Anbetracht des gebirgigen Geländes mit einer intensiven und erfolgreichen Bodenbearbeitung nicht gerechnet werden kann. Was die Pflugschar betrifft, gehört sie in die Gruppe von schaufelförmigen Erzeugnissen, wobei auf ihren älteren Charakter der höhere und dünner Fanghaken zusammenhängt. In den slowakischen Depots hat sie eine beiläufige Analogie nur im Hortfund von Bratislava. Auch die Werkzeuge dieser Art wurden schon eingehend in typologisch-chronologischer Hinsicht ausgewertet (in bezug auf den älteren Fund von Pohanská - Spehr 1992). Die Autoren setzen voraus, dass es zur Entstehung der jüngeren Typen von Hakenpflügen verhältnismäßig bald in den Eisenherstellungszentren kam, zu denen zweifellos auch das Oppidum in Plavecké Podhradie gehörte.

G. Schlüssel erschienen in zahlreichen Hortfunden (*Pieta 2000*, 141), was vielleicht seinerzeit auch von magischer Bedeutung war (symbolische Sicherung des Inhaltes der Depots). Ahnlich, wie im Falle der Schere fand man auch bei diesem Erzeugnis einen einfachen hakenförmigen Schlüssel im Hort I/68 von Pohanská (Paulík 1970, Abb. 4: 4), aber auch einen von der Form eines komplizierteren Schlüssels, bereichert mit Querzinken (Taf. IV: 5). Im Rahmen der Gliederung und Entwicklung dieses Artefaktes gehört unser Fund zu den typologisch jüngeren Exemplaren. In Anbetracht des älteren Fundes eines einfachen Schlüssels in Form einer menschlichen Hand und auf kompliziertere kleinere Schlüssel (in Pohanská etwa auch zum Schließen von Fesseln verwendet) nimmt das gegenständliche Exemplar in typologisch-entwicklungsmaßiger Hinsicht ungefähr eine mittlere Position ein, was jedoch nicht ihre gleichzeitige Verwendung in der Spätlatènezeit ausschließt (Tore, Türen, Kisten, Fesseln u. ä.).

H. Zum Unterschied vom ziemlich häufigen Vorkommen von Militaria in keltischen Depots mit Lanzen, resp. Speeren, Schildbuckeln, Schwertern und Schwertscheiden, Dolchen und Metallteilen von Panzern - Carnyxen (Rybová/Motyková 1983, Taf. I) befinden sich im Hort IV/89 ganz abweichende Schmiedeartefakte, die mit dem Militärwesen nur indirekt zusammenhängen. Sie weisen jedoch einen interessanteren und bedeutsameren zeitlichen gesellschaftlich-rechtlichen Hintergrund auf. Es handelt sich um Fesseln, die auf Pohanská sogar in zwei Varianten vorgekommen sind. Die einfachere von ihnen repräsentiert ein Paar zweier, ursprünglich vielleicht dreier miteinander hakenförmig verbundener elastischer Stäbchen mit flachem Querschnitt, die in Anbetracht ihrer Länge einen menschlichen Hals von durchschnittlichem Umfang umschließen konnten (Taf. V: 3, 6). Diese Art war schon von jeher bekannt und repräsentiert eigentlich ein sichereres Verfahren bei der Verschiebung von Gefangenen, die miteinander an den Hälsen nur mit Seilen verbunden waren. Nur zur Veranschaulichung ist in der Arbeit das Gesamtaussehen von Halsfesseln aus Manching angeführt (Abb. 15: 2) und ebenfalls die ältere Sicherungsart von Gefangenen, bzw. Häftlingen, die außer anderem auch in der ägyptischen gestaltenden Kunst erfasst ist (Abb. 15: 1). Dieser Typ von Fesseln ist bei den keltischen Schmieden allgemein bekannt (Filip 1995, 172, Abb. 51). Im Altertum war das offenbar die übliche Art des Schutzes einer hochwertigeren lebenden Beute in den verschiedenen Zeiten, jedoch immer mit vor-genommenen Zielen (Tausch, evtl. Kauf von Gefangenen, geplante Opferung, oder Versklavung). Das erwähnte weitere bezüglich der Applikation verwandte Artefakt ist im bisherigen Fundverband noch seltener (Abb. 8; Taf. V: 1). In diesem Falle handelt es sich um massive Fesseln mit einem Verschluss, zu denen vorläufig lediglich westlichere Analogien angeführt werden können (Déchelette 1913, 185, Abb. 29). Im ostkeltischen Milieu repräsentieren sie einen unikaten Nachweis über die Existenz von hochwertigen Geiseln. Die Wuchtigkeit der Fesseln selbst, aber auch die Tatsache, dass sie mit einem Schloss ergänzt waren, zeugen davon, dass es sich um einen außergewöhnlich bedeutsamen Gefangenen oder einen wichtigen lebend erhaltenen Geisel handelte, wahrscheinlich mit dem Ziel seines Austausches mindestens für ein gleichwertiges Individuum, evtl. für ein hohes Lösegeld. Ungeachtet dessen, dass die Fesseln nicht in Gänze erhalten blieben, kann nach ihrer Ergänzung mit

Seilen über eine beinahe unmenschliche Fixierungsart des menschlichen Körpers geurteilt werden (Abb. 16).

In Anknüpfung an die vorangehende Annahme über die Existenz eines Kriegsgeisels auf dem Oppidum, konkret über seinen näheren Charakter, bietet etwa eine Antwort ein weiterer außergewöhnlicher Fund, der zugleich auch einen kultischen Charakter aufweist. Es ist dies das Messer des Typs Sica, mit beidseitig verziertem Knochengriff (Abb. 7: 1; Taf. IV: 2). Seine allgemein bekannte dakische Provenienz beleuchtet vielleicht näher auch der historische Hintergrund mancher der Kriegsereignisse, zu welcher der dakische führende Krieger, der Führer, der Befehlshaber in Gefangenschaft gelangte und zu einem wichtigen Geisel wurde. In den bekannten keltisch-dakischen Kriegen, die auch in der Südwestslowakei verliefen und über welche überzeugende Belege im Gebiet Bratislavas vor allem L. Zachar brachte (Zachar/Rexa 1988), hatten eine unwegdenkbare Aufgabe auch ihre damaligen Führer-Befehlshaber.

I. Ein neuer thematischer Abschnitt erschließt sich im Rahmen der Gliederung des Inhaltes der keltischen Eisen-depos wie auch mit Funden von Schnellwagen, die in unserer Kollektion teilweise durch zwei Exemplare vertreten sind, und zwar durch ein großes Steingewicht von eiförmiger Gestalt mit einer Eisenöse von 810 g Gewicht (Taf. IV: 4) und mit dem Arm einer Hängewaage, von bloß 36,5 cm Länge (Abb. 9; Taf. IV: 1). Eine Verknüpfung beider Funde im Sinne der Vertretung einer Waage erlaubt nicht der dünne und kleine Arm der übrigen Waage. Zieht man in Erwägung alle bisher vertretenen Exemplare der Gewichte (auf Pohanská entdeckte man bereits einen von ihnen mit einem Gewicht von 256 g - Paulík 1976, Abb. 46: 1), muss man im Rahmen dieses Handelsartikels mindestens mit drei verschieden großen Waagen rechnen, die offenbar beim Abwiegen verschiedener Waren benutzt wurden. Es ist nicht ausgeschlossen, dass der Handel an einer Stelle konzentriert war, der wahrscheinlich von der Obrigkeit kontrolliert wurde. Ein Rekonstruktionsversuch der ganzen einarmigen, im wesentlich antiken Waage wurde durch einen weiteren Fund von der Ausgrabung L. Zachars auf Pohanská ermöglicht. Es handelt sich um eine Hängeöse-Atasche vom Teller einer einarmigen Waage (Abb. 17; Tomčíková/Paulík 2004, 50, Taf. II: 2, 2a). Im weiteren Text stützen sich die Autoren auf die Studie über antike Waagen (Francken 1993; 1995), wobei sie auf manche Konstruktionsunterschiede zwischen den klassischen römischen Erzeugnissen und den Waagen von Pohanská hinweisen, die offenbar von keltischer Provenienz sind. In Anbetracht dessen, dass es sich in der Slowakei um den ersten Fund dieser Art handelt, wird in der Arbeit die slowakische Terminologie für die einzelnen Teile dieses Typs von Waagen angeführt (Abb. 18). Manche, seit längerem auf der Akropolis entdeckte Eisengegenstände können ebenfalls als Bestandteile von Waagen bezeichnet werden (Paulík 1976, Taf. XLV: 1, 17), was durch eine ältere Voraussetzung über Pohanská als ein wichtiges wirtschaftlich-gesellschaftliches und kulturelles Zentrum von Záhorie bestätigt ist.

J. Etwa von einer hölzernen Achskappe stammen zwei ungleichgroße eiserne, aus größerem Blech geschmiedete Ringe, wobei der kleinere von ihnen die Ränder von gleichem Durchmesser aufweist (Taf. III: 1, 3). Beide zusammen erlauben eine Rekonstruktion der Achskappe selber, bei welcher auch ein Achsnagel aus dem Depot I/68 gelten

gemacht worden sein konnte (Paulík 1970, Abb. 7: 2). In den slowakischen Hortfunden ist diese Art von Beschlägen bisher nicht vorgekommen und auch aus anderen Gebieten führt man ihn als seltenen Fund an (Lokalität Kappel - Rybová/Motyková 1983, 141). Die neuen seltenen Gegenstände von Wagenbeschlägen von Pohanská tragen zur Verschiedenartigkeit der keltischen Schmiedeindustrie überhaupt bei. Im letzten Abschnitt der Arbeit befassen sich die Autoren eingehender mit der Frage des kultischen Hintergrundes der Eisendepots auf der Lokalität. Die Hortfunde repräsentieren mit ihrer Zusammenfassung ein einzigartiges Phänomen im Rahmen des Versteckens von Depots in der Latčnezeit. Mit ihrer vorausgesetzten Anzahl (vorausgesetzt werden ca. 24 Komplexe) und teilweise auch mit ihrem Inhalt bilden sie ein charakteristisches Zeugnis über das Streben des Versteckens zur Zeit der Bedrohung eines beträchtlichen Teiles, im gewissen Sinne gesamtgesellschaftlichen bedeutenden Reichtums. Eine Ausnahme bildet bereits das erwähnte, mit dem Untergang des Oppidums nicht zusammenhängende, früher versteckte Depot III/69 (Paulík 1976, Taf. LIV). Der Versuch über die Feststellung der Versteckungsart stützt sich teils auf die festgestellten Lagen der bisher sachgemäß freigelegten Komplexe (I/68, II/68, IV/89), teils auf die beiläufige Lage der wahrscheinlich schon von den Eroberern entdeckten Hortfunde zwischen der Karstbohrung 3, d. h. eine Kultgrube mit dominanter „dreifachem“ Felsen, von welchem sich Eisenbestandteile eines kleineren Schmiedeblasebalges erhielten (Paulík 1976, Taf. XLI: 5, 6). Festgestellt wurde teils eine gegenseitige Verknüpfung zwischen den Depots und den auf der Akropolis sich befindenden analogen Gruben (in der geologischen Bohrung 1 wurde von den Speleologen ein 12 m tiefer Kultschacht mit Schichten aus der Latčnezeit entdeckt), teils eine Verknüpfung mit felsigen Erhöhungen im Gelände, was die Voraussetzung über die Gesamtanzahl der ursprünglich versteckten Depots ermöglicht. Vorausgesetzt wird ein Netz der Versteckungsweise, bestehend aus 16 Quadranten, in deren Berührung sich weitere bisher nicht entdeckte Depots befanden, bzw. noch befinden. Allgemein kann nicht über den kultischen Charakter mancher keltischer Eisenhortfunde gezweifelt wer-

den (Rybová/Motyková 1983), und was die Situation auf Pohanská betrifft, war das Verstecken gewissermaßen eine Kulttätigkeit. Der einheitliche Charakter des Versteckens des Depots, das aus der gleichen Zeit des geschlossenen und ausgearbeiteten Verfahrens hervorgeht, erlaubt anzunehmen, dass das Verstecken selbst mit magisch-schützenden Praktiken verknüpft war.

Am Ende der Arbeit konstatieren wiederholt die Autoren, dass ihr Ziel gerade hauptsächlich die Zugänglichkeit des Depots IV/89 war. Die knappe Analyse der Funde in ihm (zusammen mit dem Inhalt der übrigen Fundverbände), wie auch das System des Versteckens selbst, verwiesen auf ein fieberhaftes, jedoch durchdachtes Verstecken vor dem Untergang der Akropolis. Im Hintergrund einer solchen, man kann sagen, hochorganisierten Rettungstätigkeit ahnen wir auch auf Pohanská eine Existenz und Tätigkeit der Hauptrepräsentanten des damaligen Kultes - der Druiden. Wenn berechtigt vorausgesetzt wird, dass die Initiatoren kleinerer Stammesbewegungen und Organisatoren großer keltischer Verschiebungen gerade diese, in vieler Hinsicht bis heute geheimnisvolle Schicht der keltischen Soziätät war, dann kann berechtigt ebenfalls über ihre beträchtliche Aufgabe bei katastrophischen Ereignissen erwogen werden, wie es auch der Untergang des Oppidums in Plavecké Podhradie war. Die Tatsache, dass sich auf der Fundstelle Depots wenigstens in einer solchen Menge erhalten haben, die uns zur Verfügung stehen (was jedoch lediglich ein kleiner Teil der ursprünglichen Anzahl ist), zeugt davon, dass es aus unbekannten Gründen nicht mehr zu einer genauso systematischen Bergung kommen konnte (ein dauernder Aufenthalt der Eroberer auf der Fundstelle, bzw. ihre langfristige Bewachung nach der Besetzung?). Über eine spezifische kultische Aktion des Versteckens selbst kann nicht gezweifelt werden, wie auch nicht gezweifelt werden kann, dass das private wie auch gesellschaftliche Leben in Anknüpfung an die vorangehende Entwicklung auch in der Latčnezeit in verschiedenen Niveaus auf unterschiedliche Weise, aber intensiv und ständig mit dem Kult verknüpft war.

Abb. 1. Plavecké Podhradie, Pohanská. Plan der Akropolis des keltischen Oppidums mit angedeuteten archäologischen Schnitten (graue Flächen), der Lagen der fachgemäß freigelegten Eisendepots (Kreise) und die Lage eines vermuteten Depots A/68 (Dreieck).

Abb. 2. Plavecké Podhradie, Pohanská. Gesamtansicht der Funde im Depot IV/89. Photo: I. Kovačovská.

Abb. 3. Plavecké Podhradie, Pohanská. Zwei Terrainaufnahmen während der Freilegung des Depots IV/89. Photo: L. Wittek.

Abb. 4. Plavecké Podhradie, Pohanská. Zeichnungsdokumentation der Fundhorizonte A-D im Depot IV/89. Zeichnung: L. Wittek. Ohne Maßstab.

Abb. 5. Plavecké Podhradie, Pohanská. Zeichnungsdokumentation der Fundhorizonte A-D im Depot IV/89. Zeichnung: L. Wittek. Ohne Maßstab.

Abb. 6. Plavecké Podhradie, Pohanská. Zeichnungsdokumentation der Fundhorizonte A und B im Depot IV/89. Zeichnung: L. Wittek. Ohne Maßstab.

Abb. 7. Plavecké Podhradie, Pohanská. Eisenmesser (1) und Kette (2) aus dem Depot IV/89. Photo: I. Kovačovská. Ohne Maßstab.

Abb. 8. Plavecké Podhradie, Pohanská. Eisenfesseln mit einem Schloss aus dem Depot IV/89. Photo: I. Kovačovská. Ohne Maßstab.

Abb. 9. Plavecké Podhradie, Pohanská. Arm einer eisernen einarmigen Waage (1a) und Detail des Arms (1b) aus dem Depot IV/89. Photo: I. Kovačovská. Verschiedene Maßstäbe.

Abb. 10. Plavecké Podhradie, Pohanská. Versuch einer schematischen Rekonstruktion der hölzernen Schmiedekiste, in welcher das Depot IV/89 untergebracht war. Zeichnung: P. Šimčík.

Abb. 11. Plavecké Podhradie, Pohanská. Funde aus dem Depot II/68. Photo: I. Kovačovská. Verschiedene Maßstäbe.

Abb. 12. Plavecké Podhradie, Pohanská. Gesamtansicht der Funde aus dem Depot I/68. Photo: I. Kovačovská.

Abb. 13. Plavecké Podhradie, Pohanská. Versuch einer schematischen Rekonstruktion zweier Holzeimer aus dem Depot IV/89. Zeichnung: P. Šimčík.

Abb. 14. Keltische kesselförmige Hängegefäß. 1 - Emmendingen; 2a - Atasche eines kesselförmigen Hängegefäßes von Pohanská; 2b - schematische Rekonstruktion eines

kesselförmigen Gefäßes von Pohanská; 3 - Mukačevová-Lováčka, Berg Hališ (1 - nach J. Déchelette; 2a - nach K. Pieta; 3 - nach T. Lehoczky; 2b - Zeichnung: P. Šimčík). Verschiedene Maßstäbe.

Abb. 15. 1 - Verschiebung der filistiner Gefangenen, die mit Halsfesseln verbunden sind - Halbreilief auf dem II. Pylon im Tempel des Ramesses III. in Medinet Habu; 2 - erhaltene latznezeitliche Halsfesseln aus Manching (1 - nach T. Dothan und M. Dothan; 2 - nach H. Dannheimer und R. Gebhard). Verschiedene Maßstäbe.

Abb. 16. Illustrationen zweier Arten der Fesselung eines Gefangenen mit schweren Eisenfesseln mit einem Schloss aus dem Depot IV/89 auf Pohanská. Photo: I. Kovačovská.

Abb. 17. Schematische Rekonstruktion einer einarmigen Waage aus dem Depot IV/89 auf Grundlage des Armes im Depot und des Lesefundes (Teller) von Pohanská. Zeichnung: P. Šimčík. Ohne Maßstab.

Abb. 18. Schematische Zeichnung einer antiken Waage mit deutscher Terminologie und mit einem Vorschlag für ent-

sprechende slowakische Ausdrücke (in Klammern angeführt). Zeichnung nach: *Franken 1993*.

Taf. I. Plavecké Podhradie, Pohanská. Eisengegenstände aus dem Depot IV/89. Zeichnungen: L. Zachar. Maßstäbe: a - 1-6, 8; b - 7a, 7b.

Taf. II. Plavecké Podhradie, Pohanská. Eisengegenstände aus dem Depot IV/89. Zeichnungen: L. Zachar. Maßstäbe: a - 1, 2, 5; b - 3, 4, 6b, 6c; c - 6a, 7-9.

Taf. III. Plavecké Podhradie, Pohanská. Eisengegenstände aus dem Depot IV/89. Zeichnungen: L. Zachar. Maßstäbe: a - 1, 2a, 3; b - 2b, 2c, 4, 6b; c - 5, 7; d - 6a.

Taf. IV. Plavecké Podhradie, Pohanská. Eisengegenstände aus dem Depot IV/89. Zeichnungen: L. Zachar. Maßstäbe: a - 1a, 3; b - 1b; c - 2, 4; d - 5.

Taf. V. Plavecké Podhradie, Pohanská. Eisengegenstände aus dem Depot IV/89. Zeichnungen: L. Zachar. Maßstäbe: a - 1; b - 2; c - 3a, 5a; d - 3b, 5b; e - 4; f - 6.

Übersetzt von Livia Stümpelová

ROMAN SARCOPHAGI FROM KRÁSNA HÔRKA (SLOVAKIA)¹

PÉTER KOVÁCS - KLÁRA KUZMOVÁ

In der Gruft der Familie Andrássy auf der Burg Krásna Hôrka (Slowakei) wurden zwei römische Sarkophage und ein Deckel entdeckt, die ursprünglich in Brigetio (Komárom/Szöny, Ungarn) gefunden wurden. Sie stammen aus der Severer Zeit. Die Sarkophage sind sekundär gestaltet, in einem von ihnen ist der Graf Károly Andrássy bestattet. Es wird vorausgesetzt, dass sie her zwischen den Jahren 1887 und 1891 übergeführt wurden.

Habent sua fata et tituli, as one could say. Roman stone monuments have sometimes their own fate (Tóth/Szabó 1999, 45-61). Earlier monuments were reused already in the late Roman period when they were built into the walls of late Roman buildings and forts or into graves. In other cases palimpsest inscriptions were created when the earlier inscription was erased and a new one was carved (Kovács 2004a, 185-195; Szabó/Tóth 2003, 221-282). After the Romans, already the Avarians used Roman stones secondarily for building of kilns (Bóna 1973, 67, 72; Trugly 1996, 128, Fig. 20: 9, 10). A similar situation can be observed in the medieval period where Roman building material, stone monuments and tiles were reused for building of Christian churches, monasteries or castles. Stone monuments with inscriptions were for the first time transported in large quantities to the area of the earlier Barbaricum (Kovács 2000, 57-75; 2004b, 79-88). The most interesting among them is probably a building slab from Aquincum found at Bátmonostor (Hungary; CIL III 10496=6452). It was reused as a tympanum in a 13th century monastery and its back side was recarved with the scene of the transfiguration (Beszédes 2000, 9-46; RIU 225).

The first epigraphic collections were found in the Hungarian royal and aristocratic courts in the Renaissance period (Ritókné Szalay 1994, 319-335). The Pannonian inscriptions were already published in the first epigraphic corpora; 14 inscriptions can be found in the corpus of *Pietrus Apianus* (1534, CCCCLXXXX-CCCLXXXIII). Some of the monuments were lost and later refound, e. g. the inscriptions which were first collected by local monks (CIL IIZ 3254, 3255=10242, 3256, 3257=10244, 3724, 3725, 3737, 6701=10653, 6702=10633, 6703=10638, 6704=10197; ILJ 1041; Kovács 2001, 148, 149). Roman finds were revealed in the 15th century layers of the royal castle at Tata (Hungary;

B. Szatmári 1979, 147). In the 18th and 19th centuries, when the building of stone houses became more frequent, even more Roman stones were reused as building material. Hundreds of them were built into the walls of churches, houses and industrial buildings. This time Roman carved stones, mostly from Brigetio, were used for building of the church and the granary at Szöny (Hungary; Rómer 1860, 29). The same situation can be observed north of the Danube as well, e. g. St. Andrew's church at Komárom (nowaday Komárno, Slovakia; Rómer 1862, 48, 49) and churches of Boldog and Semerovo (Slovakia) where a Roman grave stone and a building inscription were found (AE 1988, 938; RIU 745). In the church of Želiezovce (Slovakia) a Roman sarcophagus was reused as altar (RIU 737). Several Roman tituli and carved stones were found also in a mill in Nové Zámky (Slovakia; Kuzmová et al. 1997, 35-82; RIU 738-749). In the Roman period, very few monuments were transported north of the Danube (the only exception are those from the auxiliary fort of Iža which was a part of the North-Pannonian frontier and the bridgehead of Brigetio: AE 1978, 636; RIU 624-634). This is naturally true in the case of the Trenčín-inscription (Slovakia), which was carved into the rock and has been preserved in its original place up to the present (CIL III 13439=ILS 9122=IPSS 2).

Apart from them, the majority of inscriptions was transported to their find-spots after the Romans (RIU 737-748). Aristocrats used to collect Roman stone monuments from the 18th century and transport Roman tituli outside Pannonia to the area of the former Barbaricum, e. g. Albertirs: the Szapárys (CIL III 10611), Fót: the Károlyis (CIL III 3615-3617, 13382-13385), Gyömrő: the Telekys (CIL III 3680) and Vadas: the Jankovich-family (RIU 1185). Several Roman stone monu-

¹ Dedicated to the memory of Prof. Dr. Radislav Hošek.

Fig. 1. Krásna Hôrka. Roman sarcophagus (1) with modern lid and new inscription in the sidewall. Photo: P. Kovács.

ments from Brigetio (similarly the collection of the protestant college in Debrecen: *AE* 1964, 9; *Balla* 1962, 188-191) were transported to the collection of the secondary school in Hódmezővásárhely (together with other Roman finds: *RIU* 397, 406, 409, 415, 421, 432, 458, 529, 535), and 18 Roman tituli from Aquincum were found in the bishop Chr. Migazzi's collection in Vác (*CIL III* 3582=10541, 3569=10519, 3412, 3420, 3427=10380, 3434, 3435, 3455, 3459, 3492=10383, 3504, 3542, 3546, 3570, 3527, 3539, 3543, 3557; *Pető* 1997, 183-192).

Another interesting possibility is the reuse of Roman grave-stones as modern ones (sometimes the earlier funerary inscription also remained). This use can be observed in the late medieval period in the SW area of the former province of Pannonia (nowaday Hungary), especially in German-speaking territories (e. g. *AJ* 212, 215). The same situation was found in the Jewish cemeteries of Kisigmánd (*RIU* 651, 652) and Óbuda Laktanya street where the back sides of the Roman stelae were reused (*Nagy* 1944-1945, 118-136; *Paulovics* 1936, 239-247). The same happened in the case of a Roman grave-stone found at Sopron (*CSIR Ungarn II*, 54, No. 66; *RIU* 204). A grave-stone from Noricum, found only

in the 1970s (earlier thought to be lost), was secondarily used in the baron Inkey's crypt in Nagykanizsa (*Bilkei/Horváth* 1980-1981, 13-19; *CIL III* 5329-5332; *CSIR Ungarn VIII*, 45, 46, No. 19). In the grave monument of bishop György Klimó in Pécs (who died in 1773) parts of a Pannonian sarcophagus of very good quality were reused (*CSIR Ungarn VII*, 63, 64, No. 101; *Sz. Burger* 1973, 42-49). Two other Roman sarcophagi from Brigetio, which were considered lost and are therefore unknown, are published in this paper. They were noticed by Péter Kovács in the crypt of the castle Krásna Hôrka (Slovakia) during an excursion in March 2004. He studied them on 10th February 2005.

The finds were subsequently processed within the international project „Ubi erat lupa“ (The Internet Tracks of the Roman She-Wolf), which focused on Roman stone monuments and was realized in 2002-2005 with the support of the European Union programme Culture 2000 (No. 2000-0462/001-001CLTCA22). The aim of the project was in particular current scientific elaboration and publishing of the examined monuments for specialists and the wide public through the Internet (www.ubi-erat-lupa.org). Slovakia and Hungary

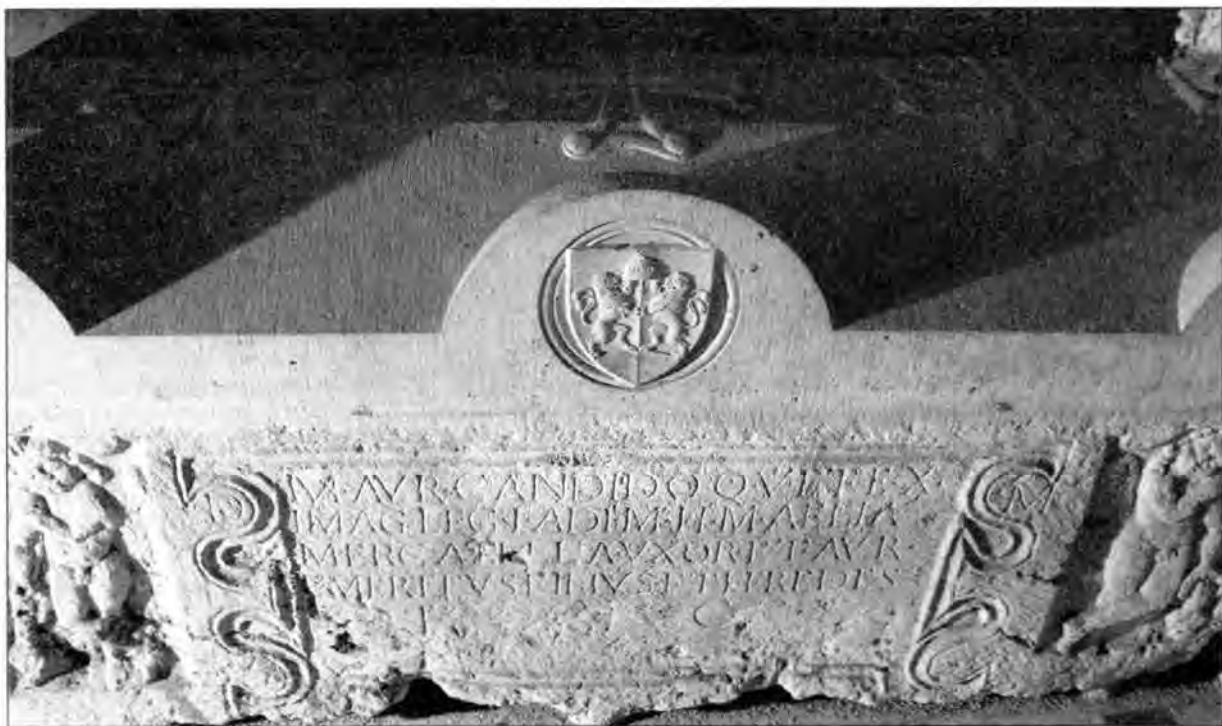

Fig. 2. Krásna Hôrka. Roman sarcophagus (2) with modern lid. Photo: P. Kovács.

were among the six partner countries participating in the programme under the leadership of Ortolf Harl (Forschungsgesellschaft Wiener Stadtarchäologie). This paper is the result of a close cooperation on the resolution of common scientific problems between the researchers of both countries.²

• **Sarcophagus 1.** Limestone; H: 69 cm, W: 84 cm, L: 226 cm, Lh: 6,5-5 cm; Inv. No. 695/1953 (*CIL III* 4313=RIU 526). This sarcophagus was originally found at Brigetio. Its exact find-spot is unknown but we count on one of the cemeteries of the *canabae*. In 1850s it was placed in the court of Miklós Zichy's mansion (today hospital) where several other stone monuments were kept before 1945 (RIU 569, 576, 579, 593). The inscription was first seen and described by Flóris Rómer, Károly Torma and Theodor Mommsen (*CIL III* 4343; *Rómer* 1860, 30, 31). After this time the sarcophagus was thought to be lost but it continued to be known in the research of the province of Pannonia. Several scholars studied its inscription (*Barkóczi* 1951, 24, 57, F. 118; 1964, 308, 311, 318, 340, No. 91/63; *Kosztka* 1887, 15, No. 5), but it is published in the RIU as „verschollen”

(RIU 526). Its find-spot was unknown and it was not published by R. Hošek either, who published the corpus of the Roman tituli of Slovakia (IPSS; Hošek 1985). It was not mentioned by the itineraries of the castle of Krásna Hôrka (*Balázs* 1928; 1949; *Borovszky* 1896, 62-67; *Gerecze* 1906, 328; *György* 2003, photograph of sarcophagi: 53; *Menclová* 1955) and it cannot be found in the inventory book of the castle from 1912 either (*Mihalik* 1912).

The inscription can be found in a profiled field which is decorated with Norico-Pannonian volutes. Beside the field two naked *genii* with wings stand in niches, which are also decorated with volutes (Figs. 1; 2; 4). They hold torches turned upside down, and cross their legs. The figures belong to the earlier and rare type of the *genii* which is similar to the roundish *puttos*. They almost fill up the niches. Now the sarcophagus stands on six spherical stone feet. In the sidewall of the sarcophagus in a profiled field a modern inscription can be read (Fig. 3). It refers to Count Károly Andrássy who now lies in the sarcophagus. The inscription reads: *Comes | Carolus Andrássy | 1888-1910 | + | fidelitate et fortitudine.*

² The authors would like to thank the management of the Institute of Archaeology - the guarantor for the project in Slovakia, as well as the management of the Slovak National Museum - Museum of Betliar for their help, especially Silvia Lőrinčíková for valuable information she kindly provided and for help with the elaboration of the finds.

Fig. 3. Krásna Hôrka. Reused sidewall and modern lid of the Roman sarcophagus (1). Photo: P. Kovács.

The last sentence is the motto of the Andrassy-family. The lid is modern and it is decorated with crosses. In the lid the statue of the young count can be found. Above the secondary inscription there is a Christogram with the Greek letters A and W. In the antefix of the lid above the inscription field the shield of the Andrassy-family is carved. The Roman sarcophagus is partly damaged.

The first line can be found outside the inscription field in the volutes. Its inscriptions is (Fig. 4):

D(is) M(anibus) || M(arco) Aur(elio) Candido
q(uondam) vet(erano) ex | imag(inifero) leg(ionis) I
adi(utricis) m(issus) h(onesta) m(issione) Aelia | Mer-
catilla uxor et Aur(elius) | Emeritus filius et heredes |
faciendum) c(uraverunt).

Regular triangular *interpunctiones* can be found between the words; there is only one *ligatura* in the text (the CIL suggested another *ligatura* in the *cognomen* *Emeritus* but it is surely wrong) which is written in classic Latin (there are no vulgar Latin forms). The only peculiarity is that the age of the deceased veteran was not given. The mention of the *heredes* indicates that he was dead when the

inscription was written. Instead of his age only the formula *m(issus) h(onesta) m(issione)* was mentioned, which is obvious already from the fact that he was a veteran. The formula occurs several times in the case of the inscriptions from Brigetio (Barkócz 1951, 24; RIU 519, 673). Marcus Aurelius Candidus served in the *legio I adiutrix* at Brigetio as an *imaginifer*, i. e. he carried the portraits (*imagines*) of emperors and therefore he belonged to the *principales* (von Domaszewski 1885, 69-73; 1895, 69; 1981³, 4, 9-10, 12, 18, 43, 49, 50, 55, 56, 58-62, 66). *Imaginiferi* are several times attested in both Brigetio (Barkócz 1951, 23; RIU 402, A. D. 236, 679) and Pannonia (Fehér 1997, 128, 135, 137).

The inscription was erected by Candidus' wife (Aelia Mercatilla) and his son (Marcus Aurelius Emeritus). Aelia Mercatilla can most probably be identified with that Mercatilla who erected another sarcophagus together with her mother and brother to her father P. Aelius Mercator (RIU 506). Mercator was another *principalis* (in the inscription mentioned as *im munis caeriarensis* (sic!) of the same legion. The identity can be supposed on the basis

Fig. 4. Krásna Hôrka. Roman inscription of the sarcophagus (1). Drawing: P. Kovács, N. Dávid.

of the fact that the *cognomen* Mercatilla occurs in Pannonia only in these inscriptions (Lőrincz 2000, 76). Another fact is that the two fathers probably knew each other because they served as *principales* in the same legion at the same time. It is unlikely that Candidus' son, M. Aurelius Emeritus should be identical with that M. Aur. Emeritus whose sarcophagus is known also from Brigetio (RIU 529), because the latter one who served as a centurion in the *legio I adiutrix* was born in Carnuntum and belonged to the tribus of Serbia. We have no information about Candidus and Mercatilla's relationship to Carnuntum and there is no mention of his son's service in the legion in the sarcophagus from Krásna Hôrka.

The cognomen Emeritus might refer to the military career of his father since it was spread among the children of soldiers and veterans. Among the European provinces it occurs most frequently in Pannonia (13; 1; Lőrincz 1999, 116, 117; Mócsy 1959, 173; Barkóczi 1964, 311). According to L. Barkóczi Emeritus' sarcophagus belongs to an earlier type (with *tabula ansata*; Barkóczi 1951, 42.). The situation would be different if he was born in Carnuntum in the period when the *legio I adiutrix* stationed there. This hypothesis is not attested in the Severan period with the exception of building vexillation, which presence is proved by stamped tiles and ashlar, with bear the name of the legion or show a capricornus, the emblem of the legion (CSIR Österreich I. 4, 13, No. 394; Kandler 1991, 237-241; 2000, 47, No. 8). The name of M. Aur. Candidus does not refer clearly to his origin. His cognomen occurs several times in Pannonia and Brigetio, especially in the 3rd century (Pannonia: 20; 1; Brigetio: Barkóczi 1964, 308; Lőrincz 1999, 30, 31; Mócsy 1959, 168; RIU 441, 698). It was a typical soldier name used by the soldiers of the legions I and II adiutrix and it suggests that somebody in the family (the father) was a *candidatus*, i. e. he was

designated to the post of a centurion. This would also prove that the male members of Candidus' family served in the Roman army (Mócsy 1985, 72, 120). On the basis of the gentilicium Aurelius they could not join the army (the legion) before Marcus Aurelius' reign.

On the basis of its form, decoration and inscription, the sarcophagus can be dated to the 210s-220s. Similar sarcophagi with genii occur several times in Pannonia and in Brigetio as well, where this is the 18th piece (e. g. Barkóczi 1951, 40-42; Erdélyi 1974, 61-72; Pochmarski 2001, 203-221, 205, 206, No. 1-17; RIU 517, 540, 552, 562, 569, 573, 575, 588, 590, 602, 603). The figures of the genii can be enrolled to the earlier type (similar to the puttos; Pochmarski 2001, 201, 202.). The Norico-Pannonian volutes also suggest a similar, Severan date. Its closest parallel can be observed in the sarcophagi of L. Antistius Bellicianus (RIU 514) and Aurelia Cara (AE 2000, 1196; Pochmarski 2001, 208, 211, No. 27, 221, Fig. 9: 7-9). The volutes consist of two S-shaped members connected by a straight line in the middle. On the basis of similar volutes on the sarcophagus of M. Aur. Romanus (RIU 636) and a building inscription from the year 217 A. D. (RIU 377) they can be dated to the 10s and 20s of the 3rd century (Barkóczi 1951, 41). The latter date is perfectly confirmed by another sarcophagus found recently at Budaörs (made in a local workshop of Aquincum) because the soldier mentioned in the inscription died in Lauriacum during Caracalla's expeditio Germanica (Mráv/Ottományi 2004, 49-98.). Sarcophagi with a similar frame are known from Intercisa as well (RIU 1170, 1194, 1202, 1209) and can be dated approximately to the same period (Intercisa I, 200).

It must also be mentioned that this type of volutes was used later as well (e. g. basis: Szentendre - RIU 868, A. D. 235; Dunaújváros - RIU 1143, A. D. 240; cf. RIU 1249; altar: Aquincum - A. D. 260s,

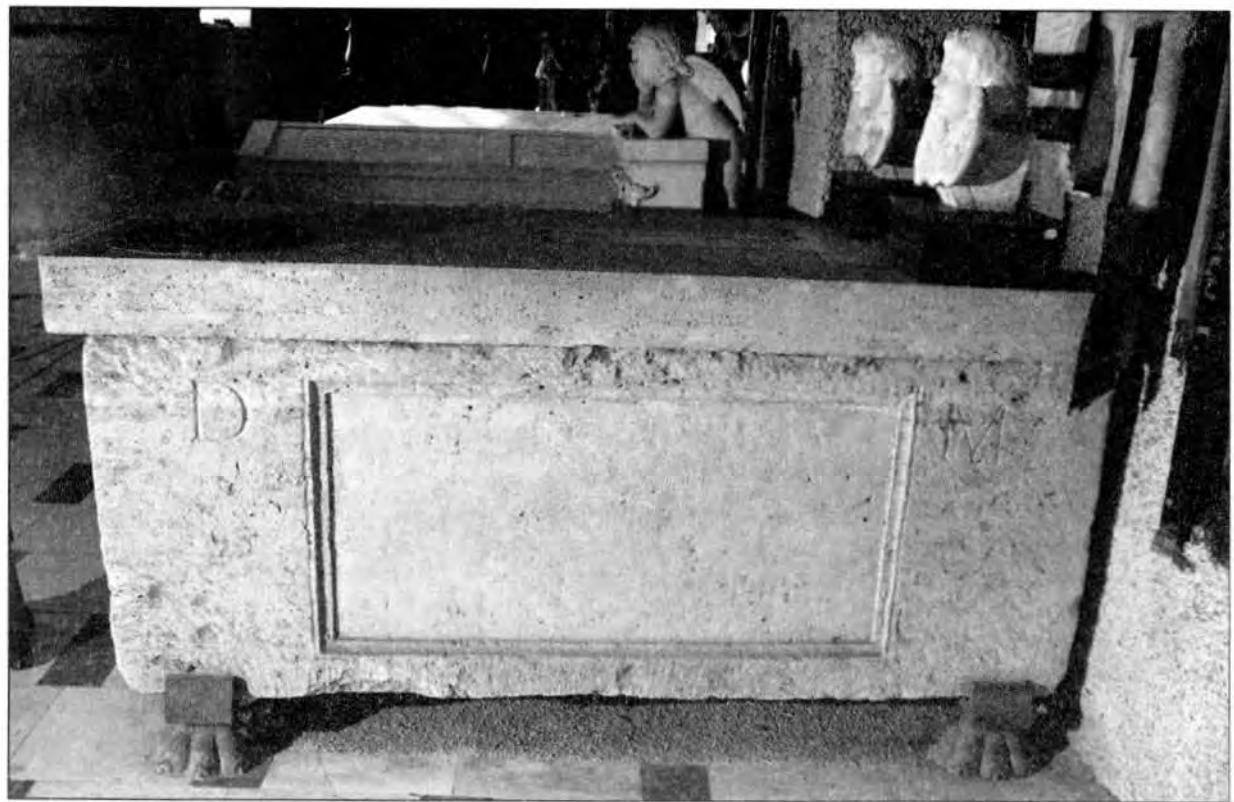

Fig. 5. Krásna Hôrka. Roman sarcophagus (2) with modern lid. Photo: P. Kovács.

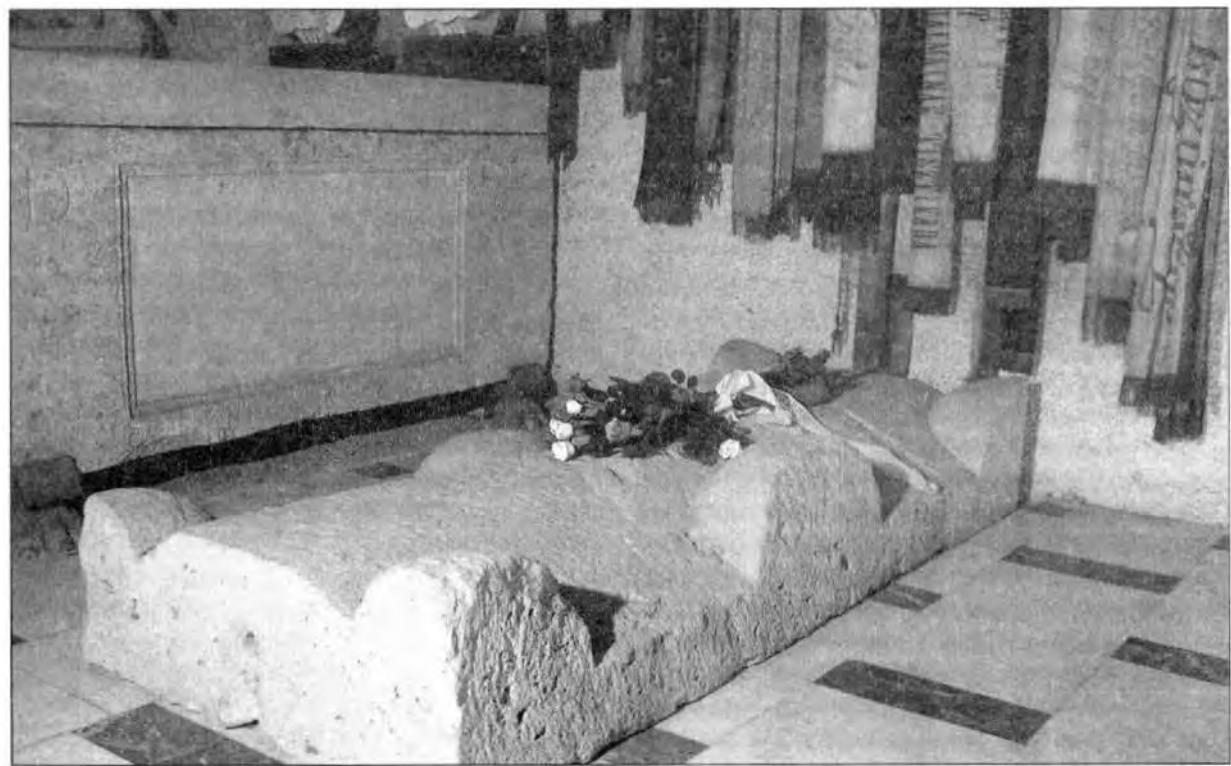

Fig. 6. Krásna Hôrka. Lid of the Roman sarcophagus. Photo: P. Kovács.

Fitz 1994, 1047, No. 686; CIL III 3418; A. D. 267; Fitz 1994, 1050, 1051, No. 689; Aquincum - CIL III 10424; Erdélyi 1929, 36-39, Fig. 3: c) but not on sarcophagi. Genii and these volutes can be seen together especially in the sarcophagi of Brigetio. Eight pieces were known from here earlier (RIU 517, 562, 569, 573, 575, 588, 590, 602), the sarcophagus from Krásna Hôrka is the 9th one (Pochmarski 2001, 205, 206, No. 1, 2, 7-12). It can help us to date the inscription if we compare it with the above mentioned funerary inscription (RIU 506): P. Ael. Mercator's sarcophagus is very similar to that of M. Aur. Polideucus' (RIU 533), which was certainly erected after the municipal right to Brigetio was granted because he was a decurion of the town (*dec. mun. Breg.*). They can probably be dated to the 210s (Barkóczi 1951, 41; Erdélyi 1974, 67). Mercator died at the age of 34, which means that his daughter Mercatilla must have been quite at that time young. On the basis of this fact it can be supposed that Candidus must have died at least 5-10 years later because Candidus and Mercatilla had a son as well.

With the help of the now established relationship between the persons mentioned in the inscriptions RIU 506 and 526, our knowledge of the military society of Brigetio in the Severan period can be more detailed (Barkóczi 1951, 22-25). Here it was usual that the sons followed their fathers in joining the army (*legio I adiutrix*). They (or their sons as in our case) usually married the daughters of their fellows. On the basis of the known find-spot of the sarcophagus RIU 506, which was the southern cemetery of the canabae, it can also be supposed that the two families settled down in the canabae of Brigetio (and not in the civilian municipium).

• **Sarcophagus 2.** Limestone; H: 79 cm, W: 90 cm, L: 211 cm, Lh: 12 cm; Inv. No. 696/1953; unpublished(?). Now it is empty. The sarcophagus is undecorated and the inscription of the framed inscription field is totally erased (Fig. 5). The lid is a modern one. It is decorated with a bronze medallion with the shield of the Andrásy family (branch of Betlér/Betliar). The sarcophagus stands on four bronze feet imitating the leg of a lion.

Letters can be found outside the inscription field:

D(is) M(anibus) || -----.

It can most probably be dated to the first half of the 3rd century and its find-spot was most probably also Brigetio (or its neighbourhood) but it cannot be identified with the inscription described by F. Rómer (1860, 30-34). This very simple type with-

out any decoration can also be found among the sarcophagi of Brigetio (e. g. Barkóczi 1951, 42; RIU 595, 712). Its inscription in the inscription field was most probably erased after its transport to Krásna Hôrka. Unfortunately, it can be identified with none of the already published and lost inscriptions and we cannot be certain either it has not been published. It has to be mentioned there are very few lost sarcophagi from Brigetio where the first line with the letters *D(is) M(anibus)* was placed outside the inscription field: RIU 599=CIL III 11037. It would be obvious to suppose its connection to the sarcophagus RIU 579=CIL III 11033, which was found near the mansion of the Zichys but in this case the first line with the letters DM can be found above (and not beside) the inscription field according to the CIL.

• **Sarcophagus lid.** Limestone; H: 14-36 cm, W: 93 cm, L: 174 cm, together with the modern addition: 222 cm; placed separately. It is partly damaged, partly added. It shows as usually the triangular form of the roof of a Roman house. It is decorated with four angle acroteria and two semicircular antefixes in the middle (Fig. 6).

The lid can most probably be dated to the first half of the 3rd century. Its added length suggests that it could belong to sarcophagus 1, which is confirmed by the fact that the form of the modern lid of this sarcophagus follows the form of the top of a Roman house.

Another interesting question is how and when the Roman sarcophagi were transported to Krásna Hôrka. In the archives of the Andrásy family and in the archaeological literature of that time there is no mention about them. It is known that sarcophagus 1 was placed at Szőny around 1860. Károly Kosztka described it in 1887, most probably he saw it at the same place. He surely did not follow the reading of Flóris Rómer because he wrongly divided the letters in several places (e. g. instead of ADI IMHM in the 3rd line). Károly Andrásy, who served as an officer in the K. u. K. army, died of appendicitis in Budapest at the age of 22 on 29th October 1910. He was buried in the family crypt in the castle of Krásna Hôrka on 2nd November (Gudenus 1999, 47). The funerary ceremony was reported in detail by the weekly paper Sajó-vidék (3rd November 1910/13, 1-3).

According to the report the mortal remains of the count in a wooden coffin with glass lid were placed this time between the coffins of Manó (Emanuel) and Aladár Andrásy. On the basis of this data the count was later reburied in the sarcophagus. The ceremony was most obviously

directed by his father, Géza Andrassy who could also be the person who ordered the transformation of the sarcophagus with the new inscription and the new lid. Later (in 1938) he was also buried in a wooden coffin in the crypt beside his son and his wife Countess Eleonora Kaunitz zu Rietberg (died in 1936). The crypt was built by Manó and Dénes Andrassy in 1884 but it was finished only after 1887. The sarcophagi could have been placed only after this date. The famous art collector, Manó Andrassy could be the person who bought the sar-

cophagi most probably from the Zichys. In his collection at Betliar there were several hundreds of Roman finds including coins, bronze keys, lamps and other objects (today their exact number is 247. Cf. *Andrassy 1861*). He died in 1891. If our hypothesis that he transported the sarcophagi to Krásna Hôrka is true this could happen between 1887 (when Kosztka described the inscription on the sarcophagus 1) and 1891 (when M. Andrassy died). The sarcophagus 2 could remain empty because of the well-known historic events of the 20th century.

LITERATURE

- AE 1964* - L'Année Épigraphique. Paris 1964.
AE 1978 - L'Année Épigraphique. Paris 1978.
AE 1988 - L'Année Épigraphique. Paris 1988.
AE 2000 - L'Année Épigraphique. Paris 2000.
AJ - V. Hoffeler/B. Saria: Antike Inschriften aus Jugoslawien. I. Noricum und Pannonia Superior. Zagreb 1938.
Andrássy 1861 - M. Andrassy: Kiadatlan magyar érmék és pecsétgyűrűk. Arch. Közl. 2, 1861, 49-64.
B. Szatmári 1979 - S. B. Szatmári: Tata története a honfoglalástól 1526-ig. In: Tata története. I. Tata 1979, 135-184.
Balázs 1928 - M. Baláz: Krasznahorka várának története és kalauza a vár látogatói számára. Rozsnyó 1928.
Balázs 1949 - M. Baláz: Krasznahorka várának története az Árpádkortól Mohácsig. Budapest 1949.
Balla 1962 - L. Balla: Római szarkofág Debrecenben - Roman sarcophagus at Debrecen. Arch. Ért. 89, 1962, 188-191.
Barkóczi 1951 - L. Barkóczi: Brigetio. Diss. Pannonicæ. II/22. Budapest 1951.
Barkóczi 1964 - L. Barkóczi: The population of Pannonia from Marcus Aurelius to Diocletian. Acta Arch. Acad. Sci. Hungaricae 16, 1964, 257-356.
Beszédes 2000 - J. Beszédes: Másodlagosan felhasznált római kori köemlékek a kalocsai székesegyház Pakstra került faragványai között. In: Wiederverwendete römerzeitliche Steindenkmäler unter den in Paks befindlichen Steine der gothischen Kathedrale aus Kalocsa. Paksi Múz. Füzetek 1. Paks 2000, 9-46.
Bilkei/Horváth 1980-1981 - I. Bilkei/L. Horváth: Noricum sírkövek Zalában - Römische Grabsteine aus Noricum im Komitat Zala. Zalai Gyűjtemény 16. Zalaegerszeg 1980-1981 (1981), 13-19.
Bóna 1973 - I. Bóna: VII. századi avar települések és Árpád-kori magyar falu Dunaújvárosban - Awarische Siedlungen aus dem 7. Jahrhundert und ein ungarisches Dorf aus der Árpádenzeit (11.-13. Jh.). Budapest 1973.
Borovszky 1896 - S. Borovszky (Szerk.): Magyarország vármegyei és városai. Gömör-Kishont vármegye. Budapest 1896.
CIL III - Corpus Inscriptionum Latinarum. III/1-2, 1873.
CSIR Österreich I. 4 - Corpus signorum imperii romani. Österreich I. 4. Die Reliefs des Stadtgebietes von Carnuntum. II. Die dekorativen Reliefs. Wien - Köln - Graz 1972.
CSIR Ungarn II - Corpus signorum imperii romani. Ungarn II. Die Skulpturen des Stadtgebietes von Scabentia und der Limesstrecke Ad Flexum - Arrabona. Budapest 1994.
CSIR Ungarn VII - Corpus signorum imperii romani. Ungarn VII. Die Skulpturen des Stadtgebietes von Sopianae und des Gebietes zwischen der Drau und der Limesstrecke Lussonium - Altinum. Budapest 1991.
CSIR Ungarn VIII - Corpus signorum imperii romani. Ungarn VIII. Die Skulpturen des Stadtgebietes von Salla und Mogetiana sowie des Balaton (Plattensee)-Oberlandes in den Komitaten Zala und Veszprém. Budapest 1999.
von Domaszewski 1881 - A. von Domaszewski: Die Rangordnung des römischen Heeres. Einführung, Berichtigungen und Nachträge von B. Dobson. Köln - Wien 1981³.
von Domaszewski 1885 - A. von Domaszewski: Die Fahnen im römischen Heere. Wien 1885.
von Domaszewski 1895 - A. von Domaszewski: Die Religion des römischen Heeres. Trier 1895.
Erdélyi 1929 - G. Erdélyi: A pannonai síremlékek ornamentikája (Stilstörténeti tanulmány). Doktori Értekelés. Eger 1929.
Erdélyi 1974 - G. Erdélyi: Római kőfaragás és kőszobrászat Magyarországon. Budapest 1974.
Fehér 1997 - B. Fehér: Lexicon Epigraphicum Pannonicum. Budapest 1997.
Fitz 1994 - J. Fitz: Die Verwaltung Pannoniens in der Römerzeit. III. Budapest 1994.
Gerecze 1906 - P. Gerecze: Magyarország műemlékei. II. A műemlékek helyrajzi jegyzéke és irodalma. Budapest 1906.
Gudenus 1999 - J. J. Gudenus: A magyarországi fönemesség XX. századi genealógiája. I. Budapest 1999.
György 2003 - T. György: Krasznahorka és Betlér. Somorja 2003.
Hošek 1985 - R. Hošek: Tituli Latini Pannoniae Superioris annis 1967-1982 in Slovacia repertae. Praha 1985.

- ILJ* - A. Šašel/J. Šašel: *Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMLX et MCMLXX repertae et editae sunt*. Situla 19. Ljubljana 1978.
- ILS* - H. Dessau: *Inscriptiones Latinae Selectae*. Berlin 1893-1916.
- Intercisa I* - Intercisa I (Dunapentele-Sztálinváros). Geschichte der Stadt in der Römerzeit. Budapest 1954.
- IPSS* - J. Češka/R. Hošek: *Inscriptiones Pannoniae Superioris in Slovacia Transdanubiana Asservatae*. Brno 1967.
- Kandler 1991* - M. Kandler: Die Legion I Adiutrix und Carnuntum. In: *Roman Frontier Studies. Proceedings of the XVth International Congress of Roman Frontier Studies, Canterbury 2-10 September 1989*. Exeter 1991, 237-241.
- Kandler 2000* - M. Kandler: Zur Bautätigkeit in Carnuntum unter den Severern. In: *Gentes, Reges und Rom. Auseinandersetzung, Anerkennung, Anpassung [Festschr. Jaroslav Tejral]*. Brno 2000, 43-52.
- Koszika 1887* - K. Kosztká: Brigetióban talált régibb föliratos kövek. Komárom-vármegyei és Komárom-városi Történeti és Régészeti Egylet jelentése 1. Komárom 1887, 14-17.
- Kovács 2000* - P. Kovács: Römische Inschriften aus dem sarmatischen Barbaricum in Ungarn. In: *Epigraphica. I. Hungarian Polis Stud.* 6. Debrecen 2000, 57-75.
- Kovács 2001* - P. Kovács: Adatok a tetrachia-kori katonai építkezésekhez Pannoniában. *Antik Tanulmányok* 45, 2001, 148-149.
- Kovács 2004a* - P. Kovács: Late Roman inscriptions in Pannonia. In: *Epigraphica. II. Hungarian Polis Stud.* 11. Debrecen 2004, 185-195.
- Kovács 2004b* - P. Kovács: Some notes on the building inscription of C(aius) Titius Antonius Peculiaris from Bátmönostor (CIL III 10496=6452). In: *Orbis antiquus. Studia in honorem Ioannis Pisonis*. Cluj-Napoca 2004, 79-88.
- Kuzmová et al. 1997* - K. Kuzmová/Chr. Ertel/V. Kotruszová/R. Hošek/L. Illášová: Römische Spolien aus Nové Zámky und ihre kaiserzeitliche und spätere bauschichtliche Zusammenhänge. *Slov. Arch.* 45, 1997, 35-82.
- Lőrincz 1999* - B. Lőrincz: *Onomasticon provinciarum Europae Latinarum. II*. Wien 1999.
- Lőrincz 2000* - B. Lőrincz: *Onomasticon provinciarum Europae Latinarum. III*. Wien 2000.
- Menclová 1955* - D. Menclová: Krásna Hôrka. Bratislava 1955.
- Mihalik 1912* - G. Mihalik: A Gömörkishont vármegyei Krasznahorka-vár összes tárgyának és felszereléseinek leltára. Kassa 1912.
- Mócsy 1959* - A. Mócsy: *Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen*. Budapest 1959.
- Mócsy 1985* - A. Mócsy: A római név mint társadalomtörténeti forrás. Budapest 1985.
- Mráv/Ottományi 2004* - Zs. Mráv/K. Ottományi: De(i)fu(n)c(tus) exp(editione) Germ(anica). Egy Caracalla alamann edpedítőja során elhunyt katona szarkofágja Budaörsről. *Specimina Nova Diss. Inst. Hist.* (Pécs) 18, 2004, 49-98.
- Nagy 1944-1945* - L. Nagy: Az Óbuda Latanya-utcai felhagyott zsidó temető római sírkövei - Le lapidi sepolturali del vecchio cimitero israelitico di Laktanya-utca in Budapest. *Arch. Ért.* 5-6, 1944-1945, 118-136.
- Paulovics 1936* - I. Paulovics: Római köemlékek a kisigmándi temetőben. *Pannonia* 2, 1936, 239-247.
- Pető 1997* - M. Pető: Vác és a Migazzi gyűjtemény. Római köemlékek lefrása D. Sestini útinaplójában. *Váci könyvek* 8. Vác 1997, 183-192.
- Pietrus Apianus 1534* - Pietrus Apianus: *Inscriptiones sacrosanctae vetustatis non illae quidem Romanae sed totius fere orbis*. Ingolstadt 1534.
- Pochmarski 2001* - E. Pochmarski: Zur Ikonographie und Chronologie der römischen Sarkophage aus Brigetio. Budapest Régiségei 34, 2001, 201-221.
- Ritóókné Szalay 1994* - Á. Ritóókné Szalay: A római föliratok gyűjtői Pannóniában. In: *Pannonia Regia: Művészett a Dunántúlon 1000-1541*. Budapest 1994, 319-335.
- RIU* - Der römischen Inschriften Ungarns 1-6. Budapest 1972-2001.
- Rómer 1860* - F. Rómer: A Bakony. Természetrajzi és régészeti vázlat. Győr 1860.
- Rómer 1862* - F. Rómer: Pannonia területén Magyarorszában fennmaradt néhány római várnról. *Arch. Közl.* 3, 1862, 48-49.
- Sz. Burger 1973* - A. Sz. Burger: Római szarkofág a pécsi Aranyhegyről - Roman sarcophagus at Aranyhegy in Pécs. *Arch. Ért.* 100, 1973, 42-49.
- Szabó/Tóth 2003* - Á. Szabó/E. Tóth (Hrsg.): *Bölcse. Römische Inschriften und Funde. Libelli Arch. (S. N.) 2. Ungar. Natmus*. Budapest 2003.
- Tóth/Szabó 1999* - I. Tóth/A. Szabó: Bevezetés a római feliratok világába. Pécs 1999, 45-61.
- Trugly 1996* - S. Trugly: A komáromi avar telep - Die awarische Siedlung von Komárom/Komárno. *Commun. Arch. Hungariae* 1996, 125-150.

The manuscript accepted 19. 5. 2005

Dr. Péter Kovács
Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Ókortörténet és Latin Tanszék
Egyetem u. 1
H-2087 Piliscsaba
kovacs@btk.ppke.hu

Doc. PhDr. Klára Kuzmová, CSc
Archeologický ústav SAV
Akademická 2
SK-949 21 Nitra
klara.kuzmova@savba.sk

Rímske sarkofágy z Krásnej Hôrky (Slovensko)

Péter Kovács - Klára Kuzmová

SÚHRN

Autori sa v súvislosti s druhotne použitými rímskymi sarkofágmi na hrade Krásna Hôrka zaoberali aj osudmi iných rímskych kamenných pamiatok. Niektoré boli druhotne využité už v dobe rímskej ako súčasti budov, pevností alebo hrobov. Staršie nápisy sa niekedy otesali a nahradili novými (tzv. palimpsestus). Avari využívali rímske kamene na stavbu svojich piecok, v stredoveku sa zamurovávali do kostolov, kláštorov alebo hradov. Sú aj prípady, keď sa rímske náhrobné kamene druhotne použili ako náhrobky. V období renesancie vznikali na uhorských kráľovských a šľachtických dvoroch prvé zbierky rímskych epigrafických pamiatok. Z nich sa niektoré dostali do prvých korpusov, iné sa stratili, ďalšie sa opäťovne našli. Od 18. stor. zbierali rímske kamenné pamiatky aj niektorí uhorskí šľachtici a transportovali ich mimo bývalej Panónie, na územie pôvodného barbarika. V 18.-19. stor. sa čoraz častejšie stávali súčasťou kamenných stavieb - kostolov, domov, hospodárskych a priemyselných budov. Z územia dnešného Slovenska možno ako príklad uviesť kostoly v Komárne, Boldogu, Semerove a v Želiezovciach a mlyn v Nových Zámkoch. V dobe rímskej sa na sever od Dunaja transportovalo málo kamenných článkov. Výnimkou sú nálezy z auxiliárneho tábora v Iži, ktorý bol súčasťou severopanónskeho limitu a predmostím légiového tábora Brigetio. Osobitné postavenie má nápis v Trenčíne, ktorý bol vytesaný priamo do skaly a dodnes sa zachoval na svojom pôvodnom mieste.

Tento príspevok je venovaný dvom rímskym sarkofágom z Brigetia, ktoré sa dlho považovali za stratené. Náhodne ich objavil P. Kovács v roku 2004 počas exkurzie v hradnej krypte na Krásnej Hôrke. Nálezy boli následne spracované v rámci medzinárodného projektu „Ubi erat lupa“ - „Všadeprítomná (rímska) vlčica“, za podpory programu Európskej únie Kultúra 2000.

Sarkofág 1 (obr. 1; 2; 4) sa pôvodne našiel v Brigetiu. Pochádza zrejme z jedného z pohrebisk vojenského mesta. V päťdesiatych rokoch 19. stor. sa nachádzal na nádvori kaštieľa M. Zichyho. Jeho nápis ako prví opisali F. Rómer, K. Torma a Th. Mommsen. Potom sa považoval za stratený, ale zostal v povedomí panónskeho bádania. Nápis sa nachádza v profilovanom poli zdobenom noricko-panónskymi volútami. Vedľa nápisového poľa sú v nikách zdobených volútami dvaja stojaci neodeti géniiovia s krídlami a prekríženými nohami. Držia fakle obrátené smerom dole.

Text je písaný klasickou latinčinou (bez vulgárnych tvarov), s dvomi ligatúrami. Týka sa zosnulého rímskeho veterána Marca Aurelia Candida, ktorý slúžil v I. pomocnej legii v Brigetiu ako imaginifer (nosič cisárskeho portrétu) a principál. V nápise nie je uvedený jeho vek, ale zriedkavejšia formula *m(issus) h(onesta) m(issione)*. Sarkofág dala zh-

toviť jeho žena Aelia Mercatilla a syn M. Aurelius Emeritus. Aeliu Mercatillu možno pravdepodobne stotožniť s tou Mercatillou, ktorá dala zhotoviť iný sarkofág spolu so svojou matkou a bratom svojmu otcovi P. Aeliovi Mercatorovi. Mercator bol principál, v nápise uvedený ako *immunis caerarenensis* tej istej legie.

Na základe tvaru, výzdoby a nápisu možno sarkofág 1 datovať do obdobia rokov 210 až 220 po Kr. Jeho paralely sú známe z Panónie a Brigetia, kde je už 18. exemplárom tohto druhu. Postavy géniov možno priradiť k včasnejšiemu typu, podobnému typu „putto“. Zobrazené noricko-panónske volúty taktiež podporujú datovanie sarkofágu do severovského obdobia. Ako najbližšiu paralelu možno uviesť sarkofágy L. Antistia Belliciana a Aurelie Cary.

V súčasnosti stojí sarkofág na šiestich gušovitých kamenných nožičkách. Na jeho bočnej stene je v profilovanom poli nový nápis. Vzťahuje sa ku grófovi K. Andrássymu, ktorý je v sarkofágu pochovaný (obr. 3).

Sarkofág 2 (nepublikovaný?) je nezdobený a v súčasnosti prázdný. Pôvodný nápis v orámovanom poli bol otesaný zrejme po jeho transporte na Krásnu Hôrku (obr. 5). Stojí na štyroch nových bronzových nožičkách imitujuúcich levie laby. Jeho vrchnák je taktiež nový, zdobený bronzovým medalónom s erbom Andrássyovcov. Pochádza pravdepodobne z prvej polovice 3. stor. Jeho nálezkiskom bolo zrejme Brigetio (alebo okolie). Ide o veľmi jednoduchý typ bez výzdoby, doložený medzi sarkofágmi z Brigetia.

Vrchnák zo sarkofágu je umiestnený osobitne. Je čiastočne poškodený, čiastočne doplnený. Má trojuholníkovitý tvar v podobe strechy rímskeho domu, so štyrmí rohovými akrotériami a dvoma polkruhovými antefixami v strede (obr. 6). Pochádza pravdepodobne z prvej polovice 3. stor. Na základe jeho rozmerov možno predpokladať, že patril k sarkofágu 1.

Zaujímavá je aj otázka, ako a kedy boli rímske sarkofágy prevezené na Krásnu Hôrku. O sarkofágu 1 je známe, že okolo roku 1860 sa nachádzal v Szőnyi. K. Kosztku ho opísal v roku 1887. K. Andrássy, ktorý je v sarkofágu pochovaný, bol dôstojníkom armády K. u. K. Zomrel 29. 10. 1910 vo veku 22 rokov. Pochovali ho 2. 11. 1910 v rodinnej hrobke na hrade Krásna Hôrka. Jeho telesné pozostatky boli uložené v drevenej truhle so skleneným vrchnákom. Do sarkofágu ho pochovali až neskôr. Hrobku začali budovať E. a D. Andrássyovci v roku 1884, ale ukončili ju až po roku 1887. To znamená, že sarkofágy sem mohli umiestniť až po tomto dátume. E. Andrássy bol známym zberateľom umeleckých predmetov, preto je pravdepodobné, že rímske sarkofágy kúpil od Zichyovcov práve on. Zomrel v roku 1891. Podľa toho mohli byť sarkofágy na Krásnu Hôrku prevezené medzi rokmi 1887 (kedy Kosztku opísal nápis na sarkofágu 1) a 1891 (kedy E. Andrássy zomrel).

URČUJÚCE CHARAKTERISTIKY OSÍDLENIA VO VLČKOVCIACH*

MILAN HANULIAK - VLADIMÍR VARSÍK

The article presents new information concerning a character of the settlement living in the border part of extensive multi-cultural site. It includes relevant data about the settlement features, their lay out within the area and about the collection of artefacts dated to the Late Bronze Age, the Early Roman period and the Late Middle Ages.

ÚVOD

V línii dostavby cesty I/51, spájajúcej Sereď s Trnavou, bolo počas predstihového prieskumu zaregistrovaných viacero archeologických lokalít z obdobia praveku až stredoveku (*Hromada 2000, 82, 83; Išták/Izóff/Kujovský 1997, 89, 90; ústna informácia - I. Cheben*). Iba jediná spomedzi nich sa však nachádzala priamo v trase predmetnej komunikácie. Prvotnú informáciu o nej poskytla nepočetná kolekcia málo výrazných črepov pravekej a stredovekej proveniencie. Existenciu lokality s istotou potvrdili až následné obhliadky rýh vyhlíbených pre telekomunikačný kábel a pre plynovodné potrubie. V ich profiloch sa zaznamenali zvyšky výplní ôsmich jamovitých objektov. Ďalšou indíciou bola takmer 10 cm hrubá sídlisková vrstva, zachytená zemnými strojmi na severovýchodnom okraji lokality počas svahovania zárezu budovanej komunikácie. Uvedené skutočnosti rozhodli o tom, že v priebehu letných mesiacov 1998 bol v tangovanom priestore urobený predstihový terénny výskum (*Hanuliak 2000, 79, 80*).

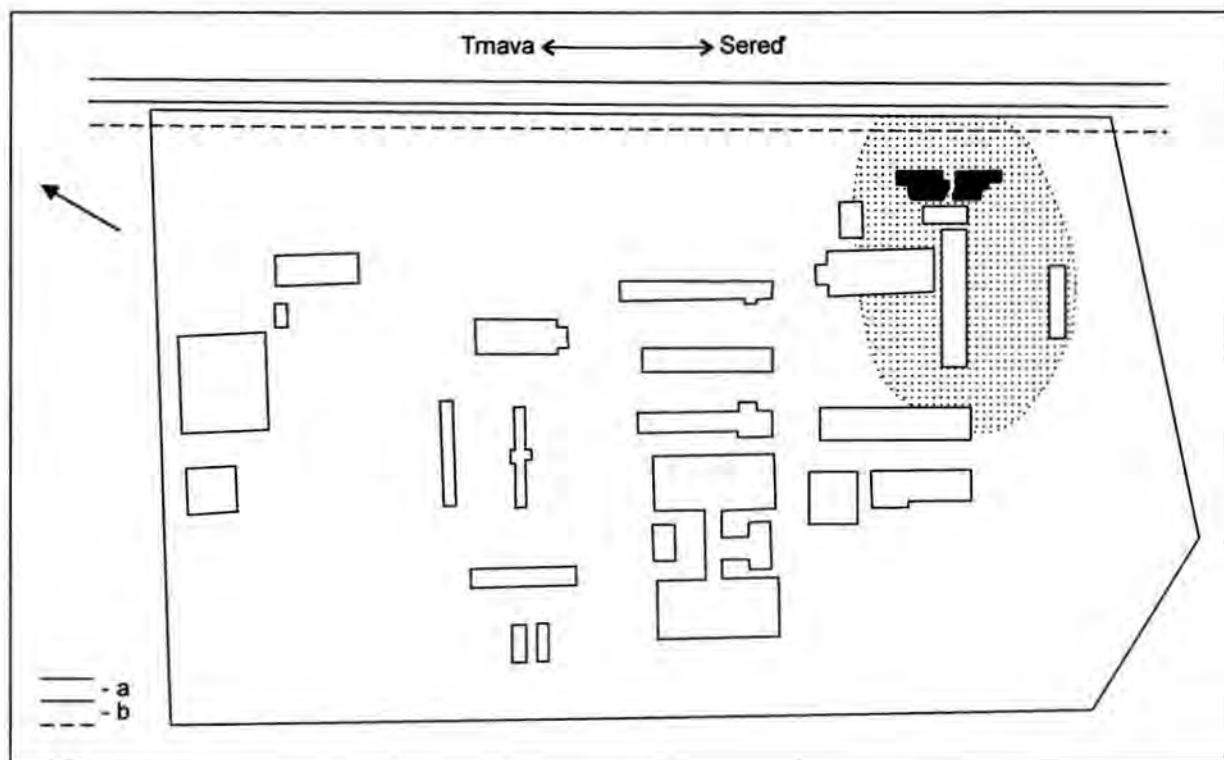
OPIS NÁLEZISKA

Areál skúmanej lokality sa nachádza na východnom okraji Trnavskej pahorkatiny. Ide o polohu, ktorá v jazykovitej podobe vybieha do pravobrežnej inundácie Dudváhu. Od jeho koryta je v súčasnosti vzdialenosť zhruba 500 m západným smerom. Zvrstvenie pôdných horizontov v profiloch výkopových rýh spolu s konfiguráciou okolitého terénu naznačujú, že koryto rieky v minulosti obtekalo východný okraj náleziska. Jeho areál pritom zaberal klesajúce oválne platô, ktoré bolo s veľkou pravdepodobnosťou vymedzené po obvode líniou nivelety 132 m. Ak by lokalita v skutočnosti zabe-

rala celú túto plochu, jej rozloha by dosahovala 180 árov. Tradičnými prospečnými metódami ju však bolo možné potvrdiť iba na ploche 90 árov. Kvôli množstvu objektívnych príčin sa počas predstihového výskumu dal preskúmať iba jej fragment s rozlohou 910 m². Nevhodná bola najmä poloha lokality, pretože sa nachádzala v areáli dnešného dvora poľnohospodárskeho družstva (obr. 1). Plochu výskumu nebolo možné rozšíriť na tie úseky, ktoré boli prekryté betónovou platňou či zastavané hospodárskymi a administratívnymi budovami, resp. boli využívané ako cestné spoje a stavenisko budovanej komunikácie.

V priestore archeologickej odkrývky bolo podložie zložené z kompaktnej sprášovej hliny svetložltej farby, prekrytej degradovanou černozemou a svetlejšou podorničnou vrstvou. Ich súvrstvie v hrúbke 50-80 cm muselo byť odstránené zemným strojom. Archeologicke objekty sa preto mohli zaznamenávať až od úrovne zodpovedajúcej nivelete sprášového podložia. Na takto upravenej ploche bolo zaregistrovaných a preskúmaných 44 sídliskových objektov, 60 kolových jám a jeden kostrový hrob. Štyri zo zistených objektov (9% prípadov) boli používané počas mladšej doby bronzovej a sedem (16% prípadov) v úseku staršej doby rímskej. Do vrcholného stredoveku patrí 23 objektov (52,3% prípadov) a kostrový hrob. Zvyšných desať objektov (22,7% prípadov) nebolo možné chronologicky zaradiť, pretože v ich výplni sa nenachádzal nálezový materiál. V tejto súvislosti sa nedá prehliadnuť skutočnosť, že nálezy nedosahovali štandardnú početnosť ani vo výplni ostatných sídliskových objektov. Málo početná bola aj kolekcia fragmentov keramických nádob, pochádzajúca zo sídliskovej vrstvy. V kompletnom fonde nálezového materiálu neboli doložený žiadny prvok, ktorý by preukázal osídlenie skúmanej lokality počas

* Práca vznikla v rámci grantových projektov 2/3172/23 a 2/5059/25 agentúry VEGA.

Obr. 1. Vlčkovce. Predpokladaný rozsah náleziska je vyznačený rastrom a archeologicky preskúmaná časť lokality je vyznačená čierou farbou. Legenda: a - pôvodná cesta; b - nový jazdný pruh.

iného kultúrno-chronologického úseku, než je vyššie uvedené. Tieto informácie približujú prvú z určujúcich charakteristik vlčkovskej lokality, pre ktorú je príznačná nízka intenzita osídlenia. Z iného pohľadu potvrdzuje túto skutočnosť nielen jediná superpozícia dvoch sídliskových jám, ale aj spôsob rozmiestnenia súdobyh objektov na od-krytej ploche (obr. 2; 6; 14).

MLADŠIA DOBA BRONZOVÁ

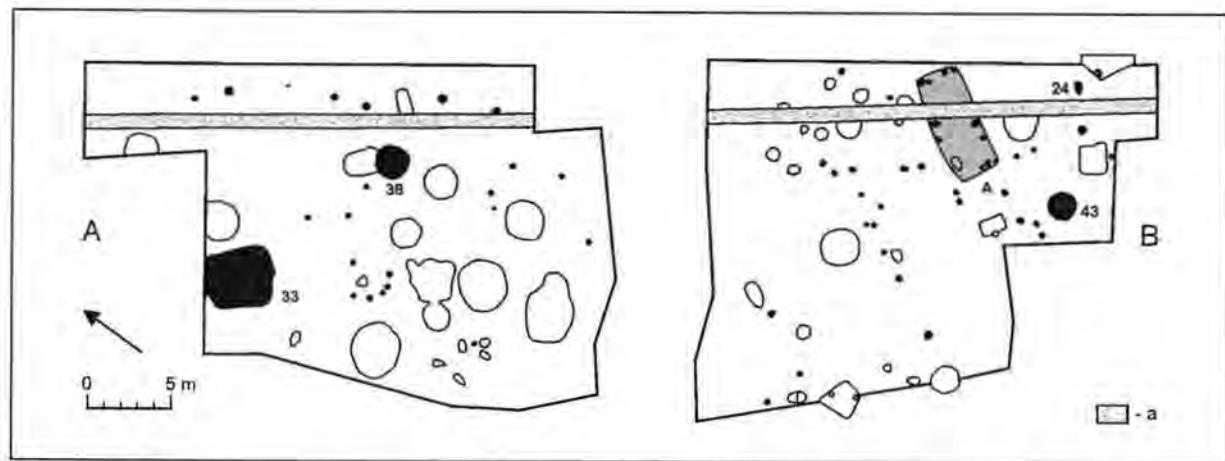
Najstarší úsek osídlenia vlčkovskej lokality reprezentujú štyri sídliskové objekty velatickej kultúry, ktoré v rámci skupiny preskúmaných objektov predstavujú diel s hodnotou 9% (obr. 2; tabuľka 1).

Sídliskové objekty

Spomedzi sídliskových objektov je najvýznamnejšia obytná polozemnica (objekt 33) pravidelnej obdĺžnikovej dispozície so zaoblenými rohmi, orientovaná pozdĺžnou osou v smere SZ-JV (obr. 3: 1). V jej interiérovej časti, s rozmermi 410 x 370 cm, steny zvislo klesajú k rovnému dnu ležiacemu v líniu 43 a 46 cm od úrovne zistenia. Dve úrovne kvalitne vymazanej hlinenej dlážky, rozlišené na

pláne rastrom rozdielnej hustoty (obr. 3: 1), môžu poskytovať svedectvo o dlhodobejšom využívaní príbytku. V západnom nároží objektu bolo umiestnené ohnisko. Jeho vonkajší obvod neboli výraznejším spôsobom vymedzený, zvyšky po hlinenej kupole chýbajú. V južnom nároží interiéru a v strede kratšej strany boli vyhlbené dve jamy nepravidelnej kruhovej a oválnej dispozície, s maximálnymi rozmermi 90 x 75 cm. Prvá z nich bola hlboká 45 cm, druhá 26 cm. Opisána interiérová časť sa v severozápadnom úseku zužovala do vstupného priestoru s klesajúcou úrovňou dna. Podstatný diel vstupu ležal mimo areál preskúmanej plochy, preto nepoznáme jeho skutočný tvar ani rozmery.

Iným typom objektu je zásobnicová jama (objekt 38) kruhovej dispozície, s priemerom 205 x 200 cm. Jej steny sa od valcovitého hrdla kónicky rozširovali k rovnému dnu ležiacemu v hĺbke 135 cm (obr. 3: 3). Sídlisková jama (objekt 43) kruhovej dispozície, s pôdorysným priemerom 150 x 156 cm, mala zvislé steny a v hĺbke 60 cm preliačené dno (obr. 3: 4). Metrické údaje ďalšej sídliskovej jamy (objekt 24) oválnej dispozície, so šikmými stenami a rovným dnom, boli úspornejšie (obr. 3: 2). Z výplne jamovitých objektov nepochádza materiál, pomocou ktorého by bolo možné priblížiť

Obr. 2. Vlčkovce. Preskúmaná časť lokality s objektmi z mladšej doby bronzovej, vyznačenými čierou farbou. Legenda: a - plynovodná ryha.

predurčenosť ich využitia na konkrétné účely. Okrem zásobnicovej jamy 38 sa na uskladňovanie polnohospodárskych produktov a rôznorodých potravinových článkov mohli využívať aj sídliskové jamy 24 a 43, rovnako ako aj im blízke jamy z interiéru obytnej polozemnice. Na základe formy a metrických údajov patria všetky jamovité objekty do známej škály súvekých objektov, doložených na území Slovenska napríklad na lokalitách Abrahám-Podvrské (Veliačik 1970), Bučany-Vinohrady (Hanuliak/Zábojník 1987, 45; Nález. správa 11865/87v AÚ SAV, Nitra) a Pobedim-Hradišťia (Studeniková/Paulík 1983, 100, 101). Nepomerne väčší počet ich zástupcov bol zaznamenaný na viacerých náleziskach, ktoré boli rôznou intenzitou porušené počas stavebno-zemných akcií (Veliačik/Romsauer 1994).

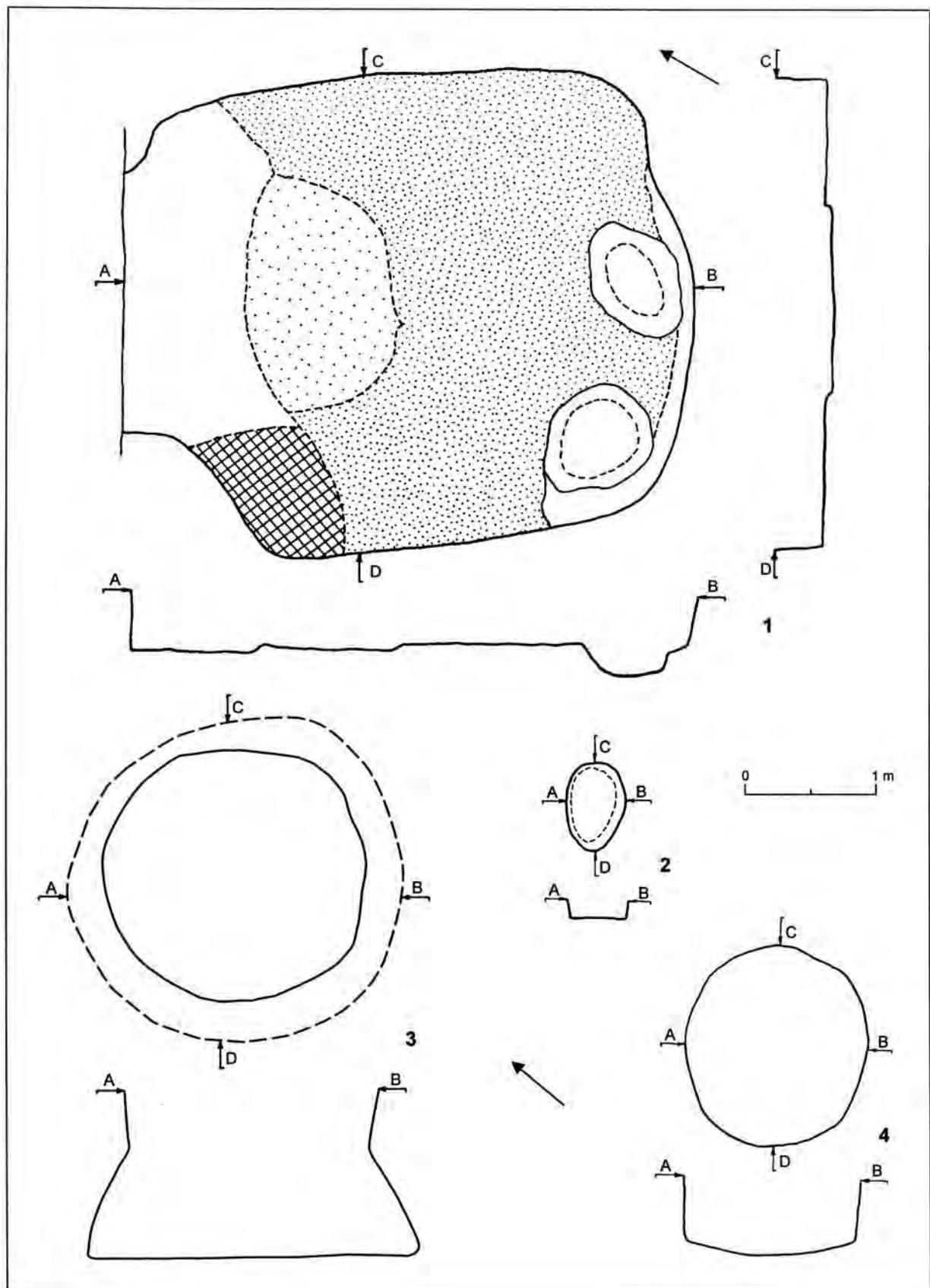
Na rozdiel od nich má vyššiu hodnotu sčasti odkrytá polozemnica, ktorá rozširuje dosiaľ nepočetnú skupinu súvekých obytných objektov. Podľa určujúcich znakov je blízka objektu kvadratickej dispozície z Abrahámu-Tehelniansky vrchok (Bátora 1977, 43) a objektu zo Zelenča, kde bolo však ohnisko umiestnené vo východnom nároží interiéru a zásobnicová jama v západnom (Novák 1976, 168). Z Pobedima-Hradišťia môžeme za príbuzný označiť objekt 10/60, azda aj objekt 1/60,

ktorý bol však až 180 cm zahĺbený v teréne (Studeniková/Paulík 1983, 94, 99, obr. 8; 9; 12).

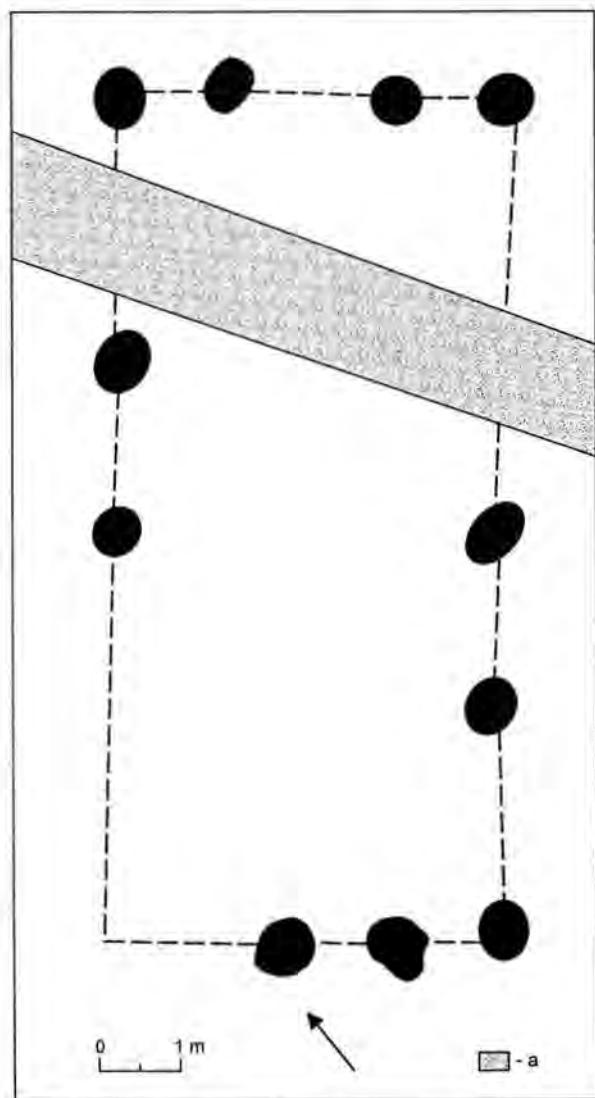
Otvorenou otázkou zatiaľ zostáva neistá existencia objektu kolovej konštrukcie, s rozmermi 550 x 260 cm, dodatočne označeného ako objekt A (obr. 4). S veľkou pravdepodobnosťou k nemu patrí 11 kolových jám. Tie líniovým spôsobom ohraničujú priestor obdlžníkovej dispozície, orientovaný pozdĺžnou osou v smere SV-JZ. Na severnej, kratšej strane sú štyri a na južnej tri kolové jamy vo vzdialosti 40 cm a výnimcoľne aj 80 cm od seba. V linii západnej a východnej steny boli zachytené po dve kolové jamy vzdialené 80 cm od seba. Iba v jedinom pripade išlo o dvojicu kolových jám, umiestnenú oproti sebe. Ďalšie takého dvojice chýbajú a rovnako chýbajú aj kolové jamy z okolia juhozápadného i severovýchodného nárožia. Niektoré z nich akiste zničil vrcholnostredoveký objekt 41 a výkop plynovodnej rhy. Ostatné boli zrejme odstránené počas odkryvania tohto priestoru zemným strojom, ktorý sa použil preto, že tmavo sfarbená kultúrna vrstva v uvedenom mieste poklesávala do väčšej hĺbky (Ríhovský 1982, 28, obr. 14). Z toho dôvodu tu nebol zachytené prípadné kúrenisko ani sídlisková vrstva s očakávanými zlomkami mazanice a keramického materiálu potrebného k chronologickému

Tabela 1. Vlčkovce. Základné informácie o objektoch z mladšej doby bronzovej.

Číslo objektu	Typ objektu	Forma pôdorys/steny/dno	Rozmery (cm) dĺžka/šírka/hĺbka	Nálezy
24	sídlisková jama	oválny/šikmé/rovné	72/25-48/10-12	keramika (6 fragmentov)
33	polozemnica	obdlžníkový/zvislé/rovné	410/370/43-46	keramika (nádoba, 11 fragmentov), praslen
38	zásobnicová jama	kruhový/šikmé/rovné	205/200/135	keramika (10 fragmentov)
43	sídlisková jama	kruhový/zvislé/preliačené	150/156/60	keramika (nádoba, 10 fragmentov)

Obr. 3. Vlčkovce. Objekty z mladšej doby bronzovej. 1 - objekt 33; 2 - objekt 24; 3 - objekt 38; 4 - objekt 43.

Obr. 4. Vlčkovce. Objekt A z mladšej doby bronzovej.
Legenda: a - plynovodná ryha.

zaradeniu opisovaného objektu. Na možnosť jeho previazania s mladšou dobou bronzovou iba nepriamo poukazujú objekty 24 a 43, ktoré sú od neho vzdialené 6 m a 4,5 m (obr. 2). Sú blízko seba na malom priestore výskumnej plochy B, podobne ako od nich zhruba 35 m vzdialená polozemnica so zásobnicovou jamou na ploche A (obr. 2).

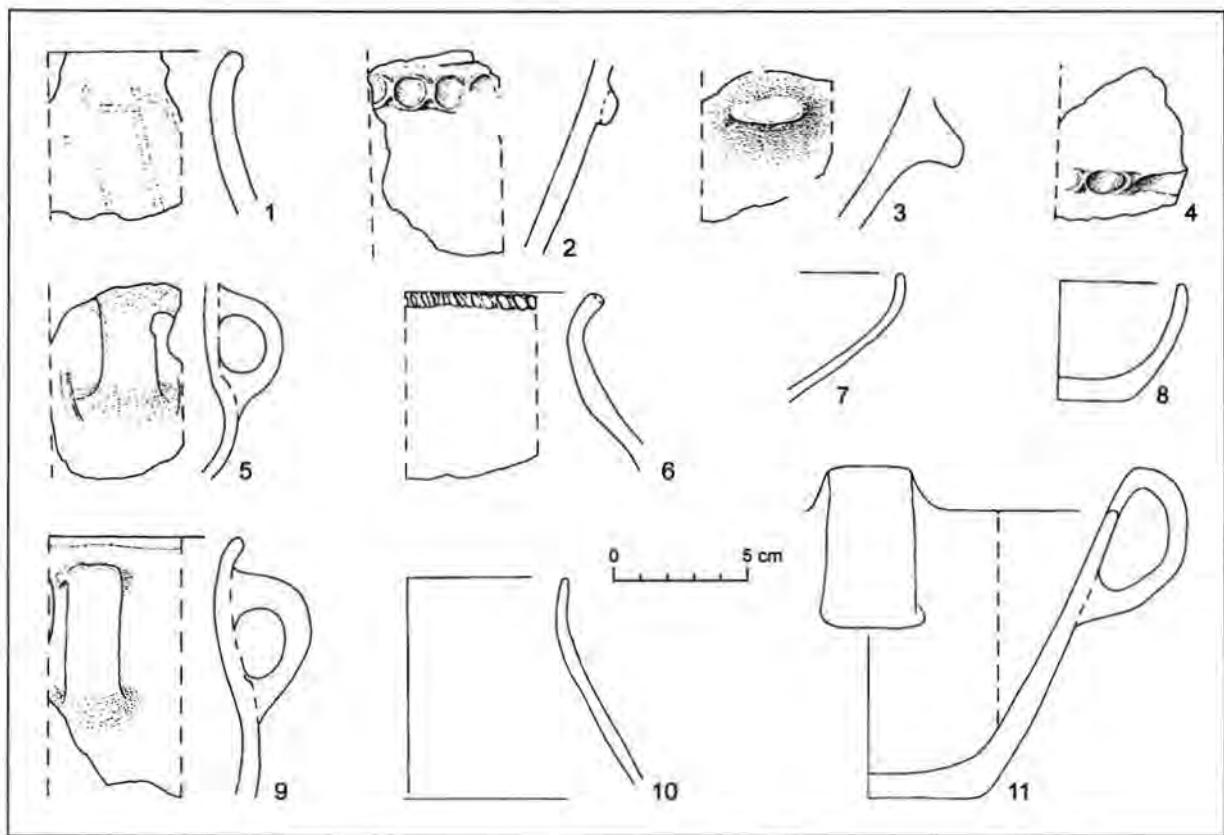
Ak hypoteticky priupustíme, že v severovýchodnej časti výskumnej plochy B bol v skutočnosti pôvodne vybudovaný objekt, išlo o jednopriestorový príbytok z úrovne terénu, s plochou 14,3 m². Drevené koly boli hrubé 22-40 cm (v priemere 30 cm), ich zahľbenie od úrovne zistenia dosahovalo 10-24 cm (v priemere 16 cm). Spomenuté metrické údaje sú dostatočné na to, aby zo stĺpov

vybudovaný odľahčený samonosný skelet obvodových stien uniesol váhu dvojspádovej strechy. Aj napriek tomu, že opísané zložky konštrukčných detailov predmetného objektu sú v jednotlivostach pribuzné prvkom preukázaným u objektov tohto typu velatickej kultúry z moravských Lovčičiek, v celosti sa nestotožňujú so žiadnym z variantov typu I, vyčlenených J. Říhovským (1982, 13, 22, 24, 36).

Predmety materiálnej kultúry

Určujúcim prvkom tejto kategórie pramennej bázy je sporadickosť. Ide predovšetkým o nálezy získané z výplne preskúmaných sídliskových objektov. Reprezentuje ich jedna celá, druhá sčasti doplnená nádoba a 37 fragmentov keramického riadu (pochádzajúcich minimálne zo 14-18 exemplárov). Tento súbor dopĺňa hlinený praslen (tabuľa 1). V sídliskovej vrstve sa našli iba necelé dve desiatky drobnotvarých črepov.

Z keramického súboru získaného z výplne sídliskových objektov bolo možné z typologického hľadiska vyčleniť niekoľko základných foriem nádob stredodunajských popolnicových polí. V prvom rade sú to štyri fragmenty z amfory s lievikovite nasadeným hrdlom, von vyhnutým okrajom (obr. 5: 10) a baňatým, vodorovne hraneným telom, s vyhladeným i vylešteným povrchom čiernohnedej farby. Z objektu 33 pochádza zlomok ústia amfory s vyhnutým okrajom, tehlovočervenej farby, ktorý bol z vnútornej strany vodorovne hranený. Forma tenkostennej misy s kónickým telom a zatiahnutým okrajom, s vyhladeným i vylešteným tmavohnedým povrhom je zastúpená piatimi črepmi (obr. 5: 7). Naproti tomu vázovitú formu s husto presekávaným vyhnutým okrajom reprezentuje iba jedený exemplár (obr. 5: 6), podobne ako aj profilovanú šálku svetlohnedej farby, s vertikálnym uchom spisteným na plece (obr. 5: 5). Z rovnakého objektu pochádza tiež nadrozmerná šálka s vyhladenými kónickými stenami a vyvýšeným pásičkovým uchom spisteným na hornú časť nádoby (obr. 5: 11). Iný typ šálky, z objektu 43, mal miniatúrne rozmer, takmer polguľovitý tvar a odlomené uško (obr. 5: 8). Spolu s touto šálkou sa tu našli dva zlomky z hornej časti hrncovitej nádoby so zdrsneným povrhom, s mierne prehnutým hrdlom a uchom spájajúcim podhrdlie s plecom (obr. 5: 1, 9). Hrubostenné tvary zásobníč sú doložené črepmi s plastickou pretláčanou páskou, resp. s horizontálnym plastickým výčnelkom (obr. 5: 2-4). Špecifickým zástupcom pertraktovanej kolekcie sú okrajové zlomky dvoch plochých kotúčových pokrievok,

Obr. 5. Vlčkovce. Výber keramických nálezov z mladšej doby bronzovej. 1, 8, 9 - objekt 43; 2, 5, 7, 10, 11 - objekt 38; 3, 4 - objekt 33; 6 - objekt 24.

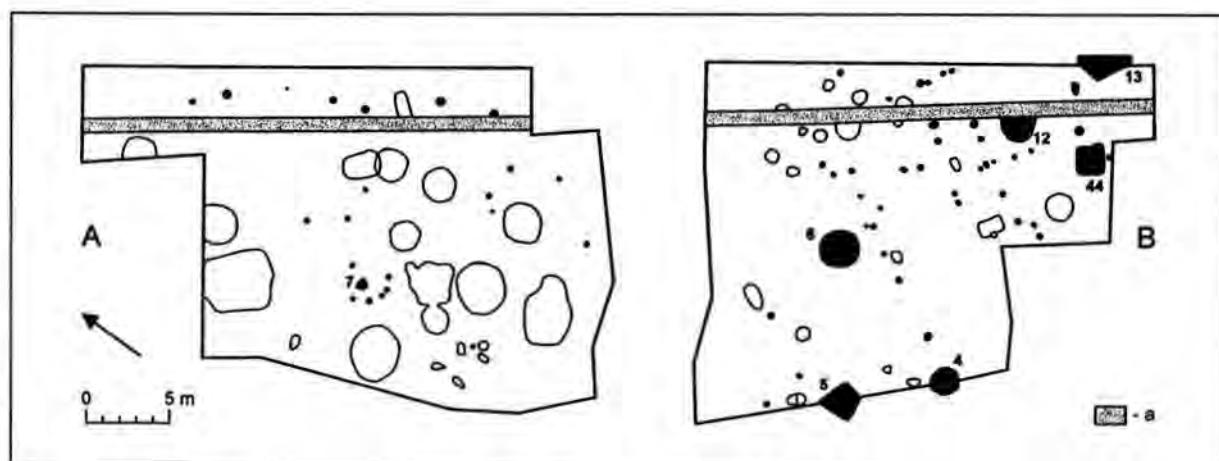
resp. podložiek, s priemerom 19 a 22 cm, s jednostranne i obojstranne vyhladeným povrhom. Našli sa vo výplni obytnnej polozemnice. Zvyšných 17 črepov pochádza z rôznych častí tiel a dien hrubostenných nádob so zdrsneným povrhom, patriacich do kategórie úžitkovej keramiky. Je neľahké pritom rozhodnúť, či pochádzajú z hrncovitých alebo zásobnicových exemplárov. Škálu ostatných predmetov materiálnej kultúry zastupuje iba dvojkónický hlinený praslen, výnimočne pokrytý vypichaným dekórom (obr. 23: 1).

Kultúrno-chronologické zaradenie

Analyzovanú kolekciu nálezov možno označiť za viac či menej typických reprezentantov velatickej kultúry (Ríhovský 1982, 13-18, 43-51; Studeníková/Paulík 1983, 96; Veliačik 1970, 424, 426-428). Na základe príznačných zlomkov amfor, získaných z objektu 33 a 38, možno fragment vlčkovského sídliska rámcovo zaradiť do stupňa HA z mladšej doby bronzovej. Pre absolútny nedostatok chronologicky citlivejších nálezov z tradičnej škály kovo-vého inventára sa nedá rámcové zaradenie žela-teľným spôsobom spresniť.

Vyhodnotenie nálezového súboru

Vlčkovské sídlisko spolu s náleziskom zo Zvončína (*Samuel/Gajdošik 2000, 107, 108*) patria k najnovším lokalitám velatickej kultúry, umiestneným v trnavskom mikroregióne. Ide o územie z južného úseku Trnavskej pahorkatiny, vymedzené východnými výbežkami Malých Karpát, riekom Dudváhom a líniou južného okraja tabule (*Lukniš 1972, 152, 190*). Na danom území, s rozlohou takmer 500 km^2 , je dosiaľ doložených 32 lokalít velatickej kultúry, patriacich do katastrálneho územia 21 obcí a ich miestnych častí (*Veliačik/Romsauer 1994*). Výrazná väčšina z nich bola zistená počas povrchových prieskumov a záchrannej činnosti v miestach stavebno-zemných akcií (*Furmánek/Veliačik/Vladár 1991, 120*). Zriedkavo zachytené sídliskové objekty boli však zväčša porušené a v prevahe iba sčasti preskúmané. Z tohto pohľadu získava na dôležitosť fragment vlčkovského sídliska so súvislo odkrytou plochou, kde sa okrem jamovitých objektov odkryla aj obytná polozemnica a s veľkou pravdepodobnosťou aj jednopriestorový objekt so stĺpovou konštrukciou stien, vybudovaný na úrovni terénu. Na základe doloženej

Obr. 6. Vlčkovce. Preskúmaná časť lokality s objektmi zo staršej doby rímskej, vyznačenými čierou farbou. Legenda: a - plynovodná ryha.

pribuznej situácii v Pobedime-Hradišti sa ukazuje, že výskyt oboch typov obytných stavieb v rámci jednej lokality nemusí byť v prostredí velatickej kultúry výnimcočným zjavom (Studeníková/Paulík 1983, 95). Naznačené pozitíva prínosu analyzovanej lokality na druhej strane redukuje nižšia koncentrovanosť jej osídlenia s podpriemerným výskytom predmetov materiálnej kultúry, v rámci ktorej zjavne chýbajú exempláre bronzovej industrie. Tento nedostatok neumožňuje odstrániť vcelku reálny predpoklad o tom, že časť objektov danej kultúrnej príslušnosti mohla byť zničená pri hĺbení rozmernejších sídliskových objektov v priebehu mladších úsekov osídlenia lokality.

Vlčkovské sídlisko velatickej kultúry by malo byť staršie ako v neďalekej polohe umiestnené sídlisko lužickej kultúry. Súčasne sa pripája k dvom súvetským lokalitám zo susediaceho katastra Križovian nad Dudváhom (Veliačik/Romsauer 1994, 50-52). Takto sa dopĺňa dosiaľ známy počet lokalít velatickej kultúry v trnavskom mikroregióne, ktoré na tangovanom území neležia východne od Dudváhu. Spolu s ďalšími náleziskami sa začleňu-

jú do severovýchodnej zóny tejto kultúry, rozšírenej v stredoeurópskom milieu (Furmánek/Veliačik/Vladár 1991, 118).

STARŠIA DOBA RÍMSKA

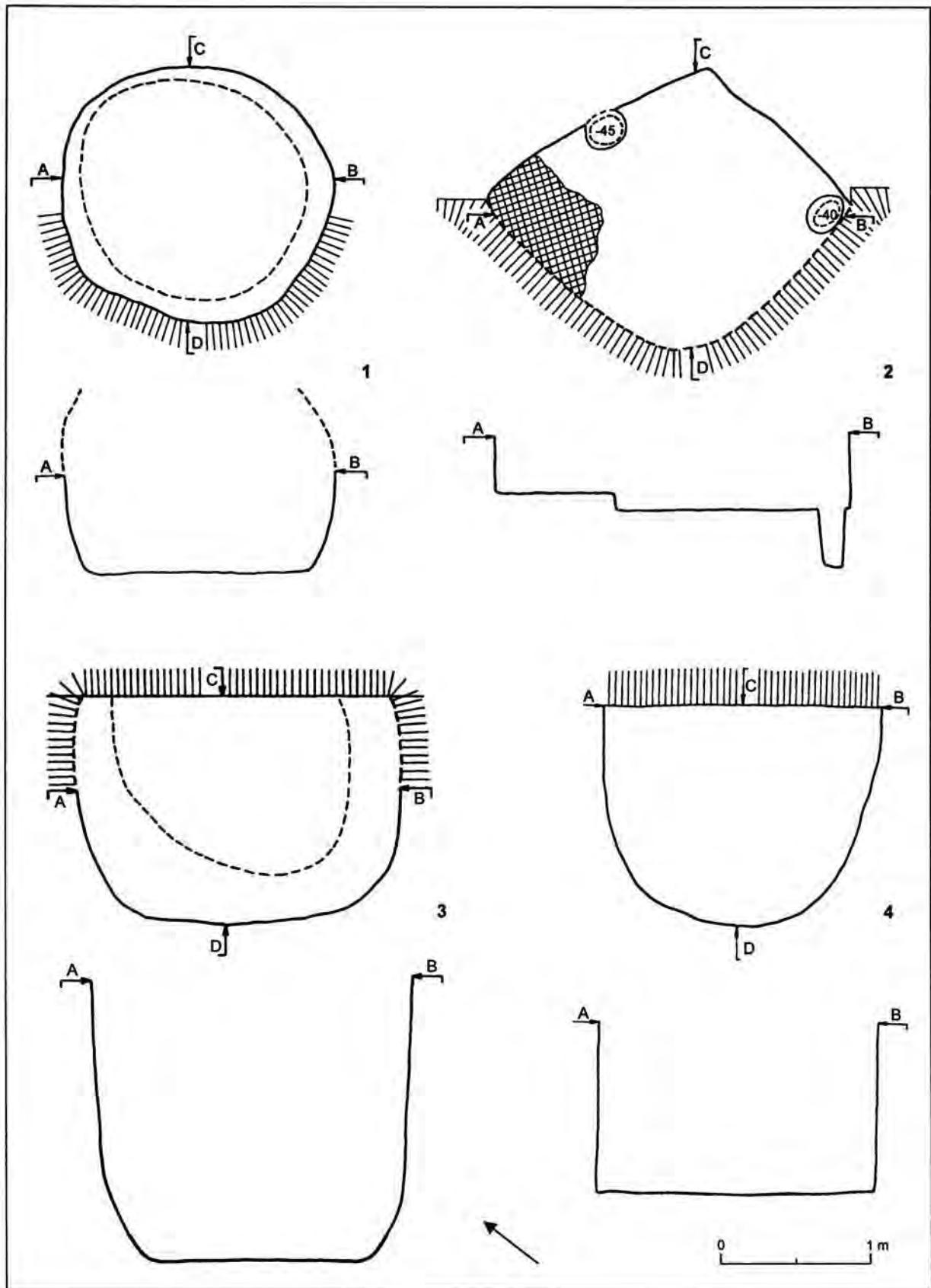
Stredný úsek osídlenia vlčkovskej lokality reprezentuje sedem sídliskových objektov, ktoré v rámci kompletnej kolekcie preskúmaných objektov predstavujú diel s hodnotou 16% (obr. 6; tabela 2).

Sídliskové objekty

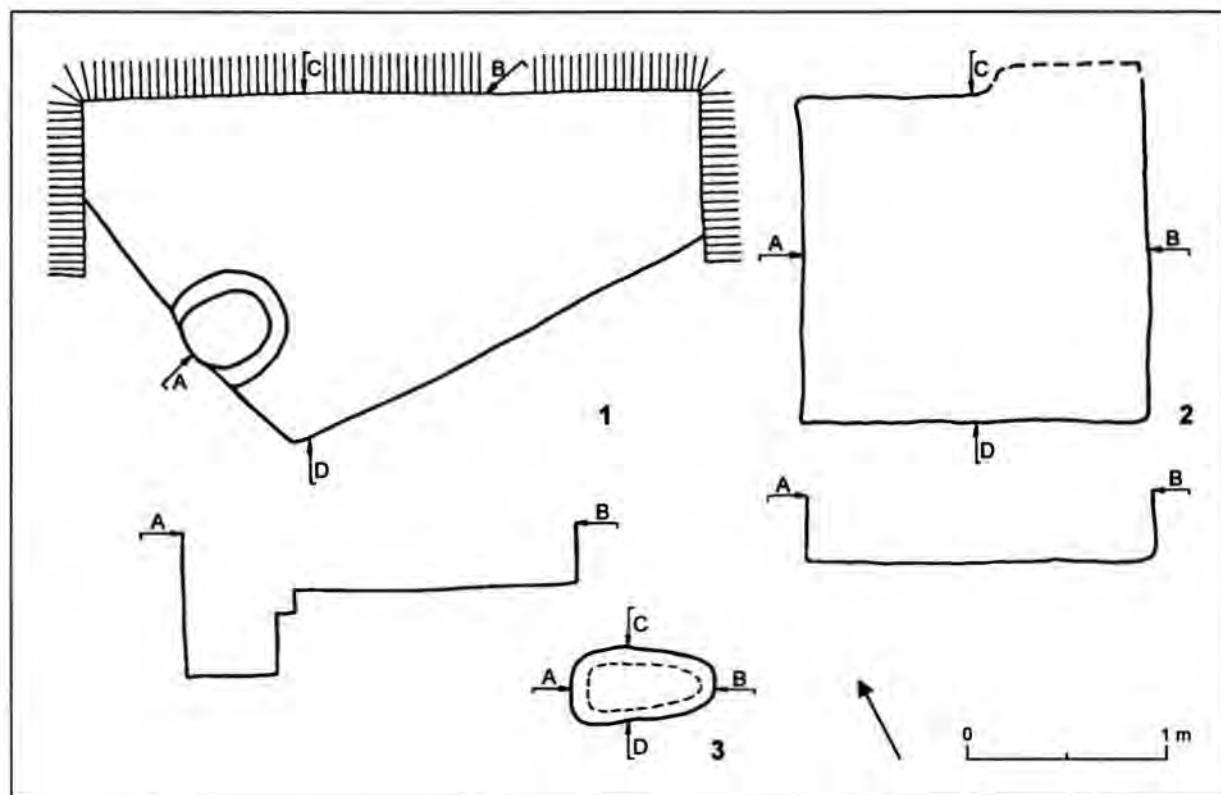
Do doby rímskej bolo zaradených celkom 7 sídliskových objektov. Až na jednu výnimku boli všetky objekty z doby rímskej rozmiestnené v pomerne pravidelných rozostupoch na výskumnej ploche B. Excentricky vysunutá bola len jedna malá jamka, označená ako objekt 7 (obr. 6). Možno sa preto domnievať, že výskumom bola zachytená severná a severovýchodná hranica germánskeho sídliska. Zahĺbené objekty na ploche B sa zoskupovali do

Tabela 2. Vlčkovce. Základné informácie o objektoch zo staršej doby rímskej.

Číslo objektu	Typ objektu	Forma pôdorysu/steny/dno	Rozmery (cm) dlžka/šírka/hlbka	Nálezy
4	zásobnicová jama	kruhový/vypuklé/rovné	190/180/70	keramika (211 fragmentov)
5	polozemnica	pravouhlý/zvislé/rovné	?/?/54	keramika (56 fragmentov)
6	zásobnicová jama	kruhový/zvislé/rovné	220/?/200	keramika (172 fragmentov), praslen
7	sídlisková jama	oválny/šikmé/rovné	74/20-40/15	keramika (7 fragmentov)
12	zásobnicová jama	kruhový/zvislé/rovné	220/?/105	keramika (114 fragmentov)
13	polozemnica	pravouhlý/zvislé/rovné	?/?/20	keramika (20 fragmentov)
44	polozemnica	kvadratický/zvislé/rovné	285/275/36-38	keramika (9 fragmentov), hrebeň, nákončie opaska

Obr. 7. Vlčkovce. Objekty zo staršej doby rimskej. 1 - objekt 4; 2 - objekt 5; 3 - objekt 6; 4 - objekt 12.

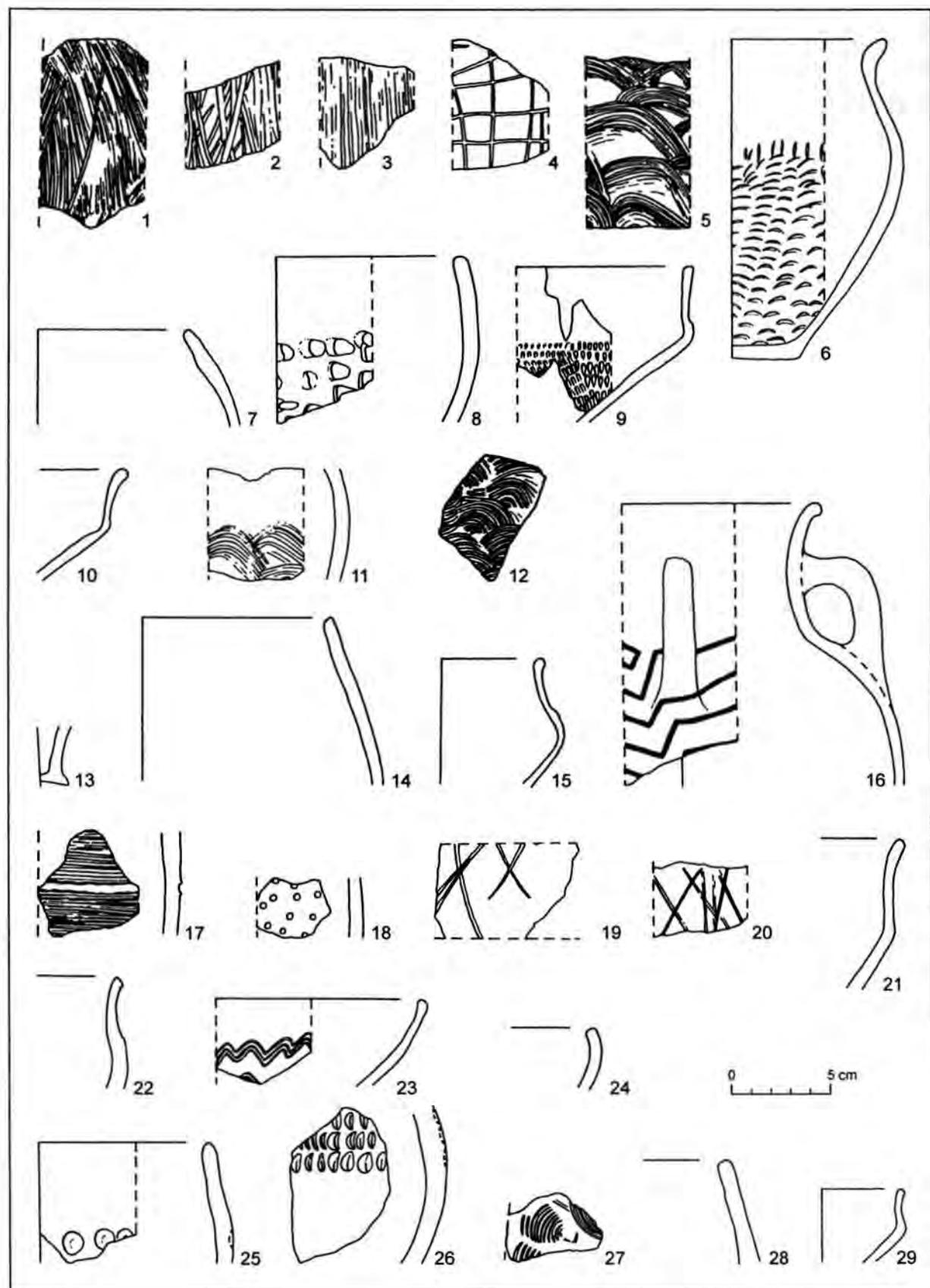
Obr. 8. Vlčkovce. Objekty zo staršej doby rímskej. 1 - objekt 13; 2 - objekt 44; 3 - objekt 7.

dvoch skupín po troch objektoch. Západnú trojicu tvorili dve zásobnicové jamy a jedna čiastočne preskúmaná polozemnica, vo východnej trojici to boli dve polozemnice a jedna zásobnicová jama. Medzi oboma skupinami bola voľná plocha široká 10-12 m, vyplnená kolovými jamami. Voľne rozmiestnené kolové jamy sa nachádzali aj na ploche A. Samotné kolové jamy sa však vzhľadom na absenciu nálezového materiálu nepodarilo chronologicky zaradiť. Môžu preto rovnako dobre patriť do mladšej doby bronzovej, ako aj do doby rímskej.

V rámci oboch skupín boli zahŕbené objekty zo staršej doby rímskej rozmiestnené v pomerne pravidelných rozostupoch vo vzájomnej vzdialnosti 5-7 m, čo sa prihovára za datovanie všetkých odkrytých objektov do jednej sídliskovej fázy. Relatívna homogénnosť nálezového materiálu, ako ešte uvidíme, túto domnienku potvrdzuje. Kolové jamy medzi oboma skupinami zahŕbených objektov by mohli naznačovať prítomnosť nadzemnej kolovej stavby. Napriek tomu, že jednotlivé kolové jamy prejavujú tendenciu líniového usporiadania, nedá sa z nich rekonštruovať ucelenejší pôdorys. Výskum vo Vlčkovciach mal záchranný charakter a vrstva ornice do hĺbky 50 až 80 cm bola skrytá zemným mechaniz-

mom. Je pravdepodobné, že popri nej bola zničená aj časť plytšich kolových jám.

Neobvyklou črtou vlčkovského germánskeho sídliska sa javí prítomnosť sídliskových jám, u ktorých vzhľadom na značné rozmery a hĺbku možno predpokladať funkciu zásobárni (obr. 7: 1, 3, 4). Na ploche B sa spolu preskúmali tri takéto jamy, umiestnené pri troch polozemniciach. Na sídlisku v Bratislave-Trnávke v 2. stor. pripadala na 7 polozemníc len jedna rozmernejšia zásobnicová jama na okraji preskúmanej časti osady (Varsik 2002, 130, obr. 2). Na veľkoplošne skúmaných kvádských sídliskách vo Veľkom Mederi pripadala jedna zásobnicová jama na tri polozemnice (43 polozemníc a 14 zásobnicových jám) a v Branči zhruba jedna jama na dve polozemnice (40 polozemníc a 25 jám; Varsik 2003, 165, 166). Vo Veľkom Mederi bola v druhej polovici 2. stor. skupina zásobnicových jám priestorovo oddelená od súčasných polozemníc približne 40 m širokým neosídleným pásmom (Varsik 2003, 166, obr. 4). Vo Vlčkovciach je sídlisková štruktúra priestorovo kompaktnejšia (obr. 6). Akokoľvek by bola lákavá predstava, že sa vo Vlčkovciach podarilo odkryť väčšiu časť germánskeho dvorca, musíme ju pre veľa neznámych faktorov ponechať na úrovni zatiaľ neoverenej hypotezy.

Obr. 9. Vlčkovce. Výber keramických nálezov zo staršej doby rímskej. 1-16 - objekt 4; 17-24 - objekt 5; 25-27 - objekt 7; 28, 29 - objekt 13.

Tabela 3. Podiel importovanej keramiky v celkovom objeme hrnčiarskeho riadu na kvádskych sídliskách zo staršej doby rímskej na juhozápadnom Slovensku.

Lokalita	Počet fragmentov domácej keramiky	Počet fragmentov importovanej keramiky	Importovaná keramika	Datovanie
Bratislava-Dúbravka	1797	25	1,37 %	klaudiovsko-flaviovská doba
Vlčkovce	573	15	2,55 %	záver 1. stor. až prvá polovica 2. stor.
Branč, fáza A	5193	389	6,97 %	2. stor.
Bratislava-Trnávka, Zadné, staršia fáza	4176	593	12,43 %	2. stor.
Veľký Meder, fáza A	1029	251	19,61 %	druhá polovica 2. stor.

Z troch polozemníc bola vo Vlčkovciach úplne preskúmaná len chata 44 (obr. 8: 2). Mala takmer štvorcový pôdorys s náznakom vchodového(?) výklenku pri východnom nároží. Polozemnice bez prítomnosti kolových jám sice na kvádskych sídliskách z doby rímskej poznáme (Kolník 1998, 145, obr. 1: 1-3), avšak v porovnaní s charakteristickými polozemnicami so 6-7 kolovou schémou zaujímajú celkom okrajové postavenie (Varsik 2003, obr. 10). Z polozemníc 5 a 13 boli preskúmané veľmi malé časti. Isté je len to, že konštrukciu strechy u oboch držali stĺpy zapustené do jám a že polozemnica 4 mala aj hlinený výmaz dlážky (obr. 7: 2; 8: 1).

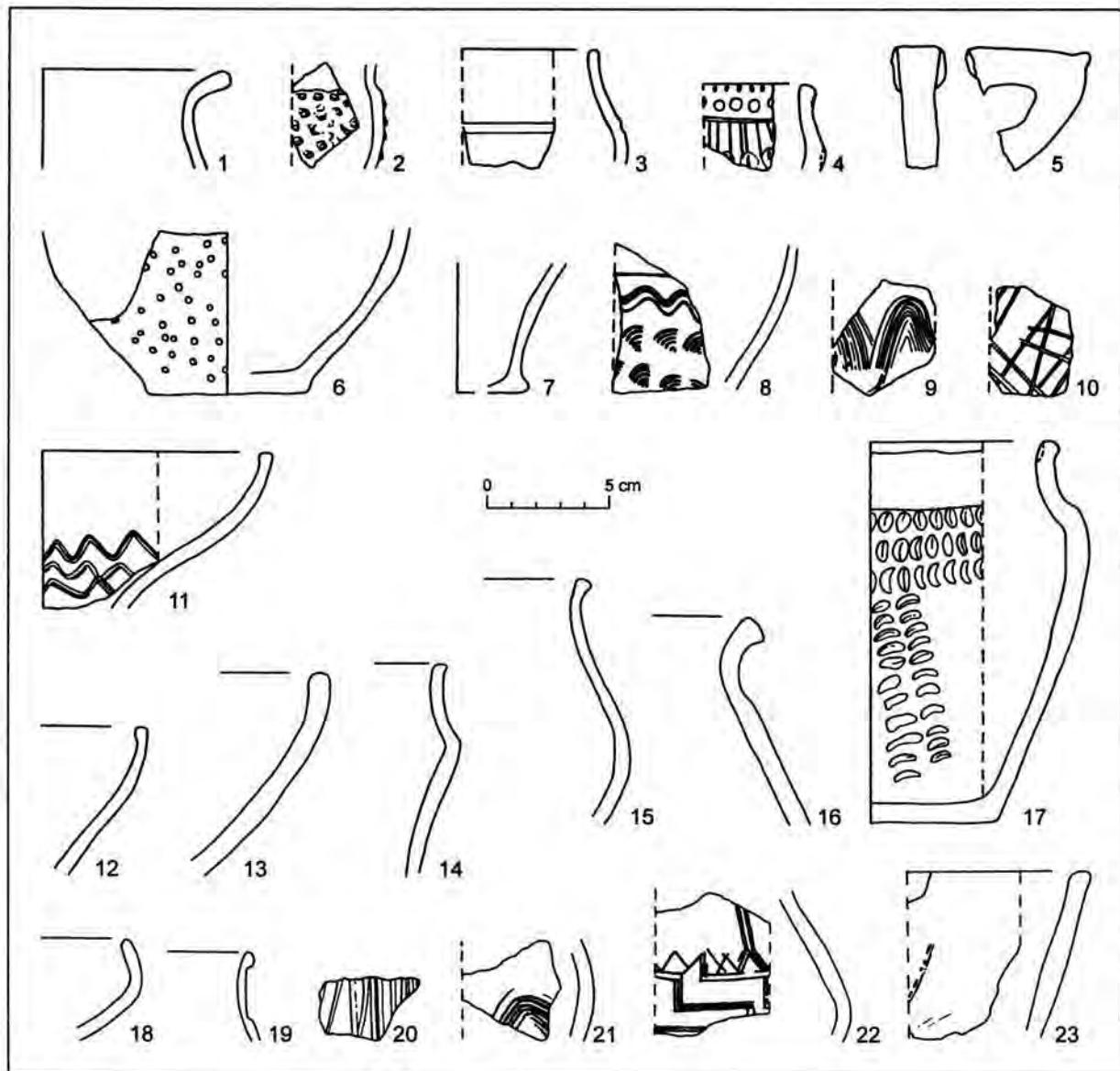
Predmety materiálnej kultúry

Importovaná keramika bola vo Vlčkovciach doložená v štyroch zo siedmich zahĺbených sídliskových objektov. Celkovo ide o 15 fragmentov, čo v rámci 573 zlomkov domácej germánskej keramiky predstavuje len 2,55%. Hodnotu tohto údaja priblížia percentuálne podiely keramického importu v celom hrnčiarskom tovare z niektorých ďalších kvádskych sídlisk zo staršej doby rímskej, známych z územia juhozápadného Slovenska (tabela 3). Z nich vyplýva, že sídlisko vo Vlčkovciach sa podielom importu viac približuje k staršiemu sídlisku z Bratislavky-Dúbravky (Elschek 1999, 859, obr. 2), ktoré na našom území predstavuje zatial jediného výrazného reprezentanta germánskej osady z 1. stor. Podielové hodnoty importu na sídliskách z 2. stor., ktorých vývoj končí niekedy v dobe okolo markomanských vojen (Branč, Bratislava-Trnávka), sú troj- až štvornásobne vyššie. Výnimcočné postavenie v tomto smere zaujíma osada vo Veľkom Mederi, ležiaca na Žitnom ostrove v bezprostrednom predpolí rímskej hranice. Tu sú počas celého vývoja podiely keramického importu podstatne vyššie než na iných súdobých kvádskych sídliskách, na ktorých sa tieto hodnoty sledovali (Varsik, v tlači, obr. 6).

Odhliadnuc od sivého fragmentu s drsným hrebeňovaným povrchom a vlnovkou, pochádzajúce-

ho pravdepodobne z hrnčeka alebo hrnca (obr. 9: 17), možno vo Vlčkovciach tvarovo charakterizať tri importované nádoby. Je to džbán z jamy 6 (obr. 10: 1) a prstencová misa s amforou z jamy 12 (obr. 11: 1, 10). Džbán z objektu 6 (obr. 10: 1) je tehlovej farby, bez stôp maľovaného alebo farbou potiahnutého povrchu. Patrí k jednoduchému typu džbánov s plynulo von vyhnutým a jemne zhrubnutým ústím (Gassner 1990, tab. 1: 8-11). Samotná forma okraja sa preto ani v Panónii nedá presnejšie datovať a vyskytuje sa od 1. stor. až po záver 3. stor. (Gassner 1990, 138; Kronberger 1997, 82, 90, tab. 3: 22; 8: 76, 77). Sivé prstencové misky (obr. 11: 1) patria od 2. stor. k najobľúbenejšiemu typu importovanej keramiky na území severne od stredného toku Dunaja (Krekovič 1981, 364, 365). Súdiac podľa publikovaných nálezov (Elschek 1995, obr. 2-6) sa tento tvar v 1. stor. ešte nevyskytol. V 2. stor. ho však máme už dobre doložený viacerými exemplármí z Bratislavky-Trnávky (Varsik 2002, tab. IX: 3) a import prstencových misiek neustal ani v nasledujúcim období mladšej doby rímskej, hoci postupom času sa ich vzhľad menil (Varsik 2003, obr. 18: 7; 19: 13, 14).

Najzaujímavejším reprezentantom keramického importu z Vlčoviec je však jednoznačne fragment ústia a hrdla amfory s oboma uchami, z jamy 12 (obr. 11: 10). Ide pravdepodobne o prvú typologicky určiteľnú amforu v kvádskom prostredí na území juhozápadného Slovenska. Obsah, ktorý sa prevážal v tejto ľažkej transportnej keramike (olivy, olivový olej, pikantné rybacie omáčky), zrejme nenašiel u tunajších Germánov širšie uplatnenie a víno sa mohlo dovážať aj v iných obaloch, napríklad v drevených sudech (Wielowiejski 1970, 70). V tomto prípade neuvádzame nález amfory zo Stupavy (Ondrouč 1945-1946, 100, tab. VI) a tucty fragmentov z bratislavského Devína (Kraskovská 1983, 372-376; Plachá/Pieta 1986, 347, obr. 7: 3, 7), ktoré sú prejavom iného kultúrno-etnického prostredia, než v akom žili Kvádi v agrárnych sídliskách juhozápadného Slovenska. Obraz veľmi ojedinelého výskytu ľažkých transportných nádob v naddunajskom

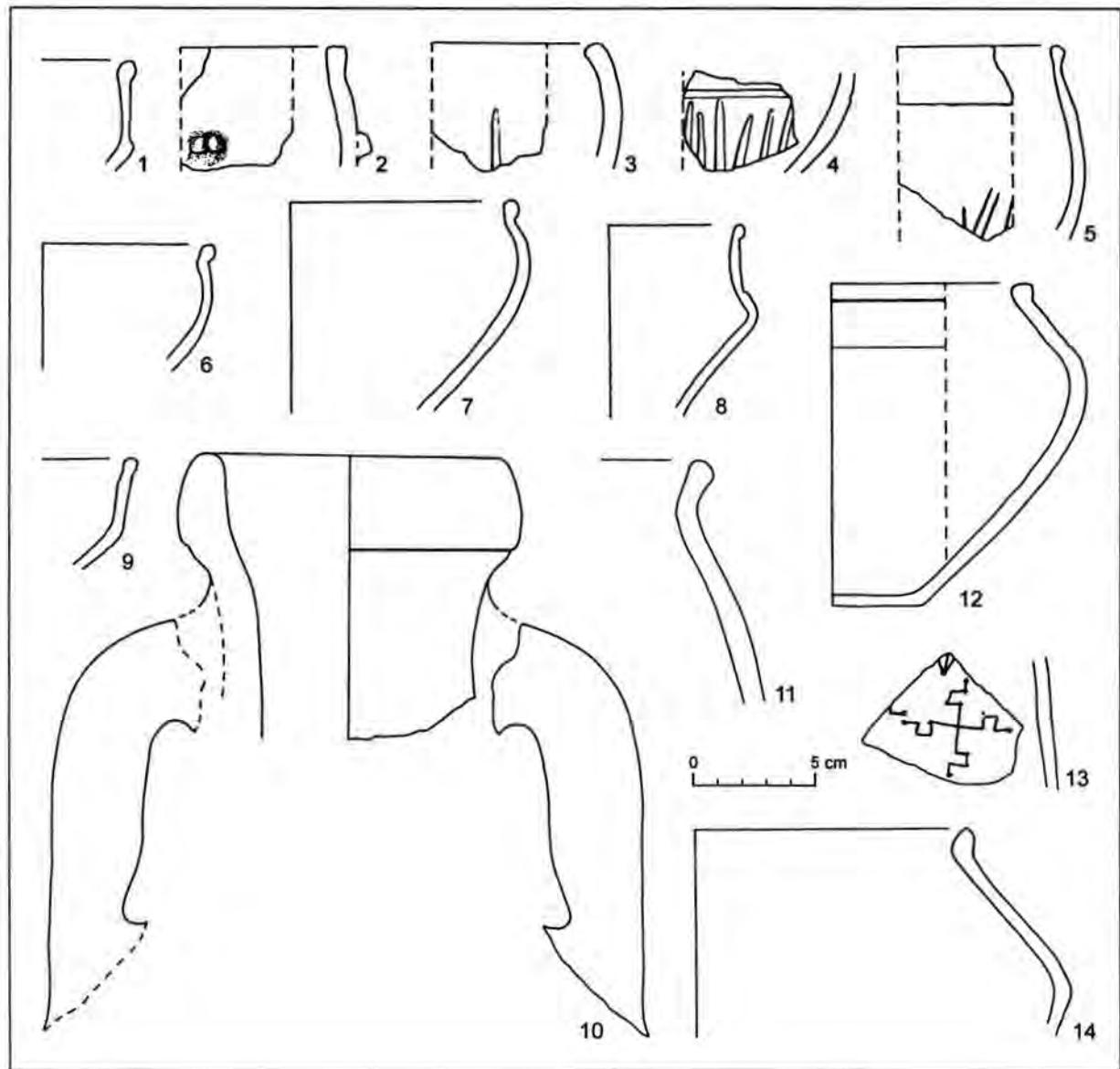

Obr. 10. Vlčkovce. Výber keramických nálezov zo staršej doby rímskej. 1-17 - objekt 6; 18-23 - objekt 44.

barbariku nenarúša ani nedávny nález fragmentu spodnej časti neskororímskej amfory z Ostrovian na východnom Slovensku, v ktorom sa analýzou podarilo potvrdiť zvyšok rybacej omáčky „garum“ (Lamiová-Schmidlová/Tomášová 1999, 101-103, obr. 27; tab. VII: 1a, 1b). V iných oblastiach limitného predpolia nie sú však rímske amfory v germánskom prostredí ničím výnimočným (napr. v Hessensku - Abegg-Wigg/Walter/Biegert 2000, 59, 61).

Amfora z Vlčkoviec patrí k typu Dressel 6B, používanému na transport olivového oleja z Istrií. Výroba takýchto nádob bola až po flaviovskú dobu v súkromných rukách, neskôr prešla do cisárskeho majetku (Bezeczký 1997, 148, 149).

Istrijské amfory sa používali v 1. stor. a hornou hranicou ich výroby je prvá tretina 2. stor. (Bezeczký 1997, 149). V Panónii sa vyskytujú pomerne často a svojou vzdialenosťou stojia najbližšie k vlčkovskému nálezu amfory z vojenských limitných lokalít vo Vindobone, Carnunte, Arrabone (Bezeczký 1995, 159, 168, obr. 8; 1997, 148-152) a pravdepodobne aj v Gerulate (Varsík 1996, 569, obr. 18). Istrijský olej v amforách Dressel 6B sa do Panónie dovážal len po hadriánovskú dobu (Bezeczký 1997, 149). Týmto nálezom získavame ďalší dôležitý oporný bod pre datovanie života na našom sídlisku, aj keď od naplnenia amfory na Istrii a obehu v Panónii po moment, keď sa dostala vo Vlčkovciach do zeme, určite uplynula istá doba.

Obr. 11. Vlčkovce. Objekt 12. Výber keramických nálezov zo staršej doby rímskej.

Pri rozbore domácej germánskej keramiky vyrobenej v ruke využijeme rozdelenie na tvarové formy, ktoré bolo vypracované pre sídlisko v Bratislave-Trnávke (Varsik 2002, 132-134, tab. II; III). Okrem tvarových foriem I-IV, známych z Trnávky, sa v náplni domácej keramiky z Vlčkoviec vyskytla aj prechodná forma I/III (obr. 11: 6, 7). Zo slovenských kvádskych sídlisk takúto formu poznáme zatiaľ len z archaických nálezových súborov z Bratislavu-Dúbravky a z jedného doposiaľ nezverejneného objektu z Bratislavu-Vajnor, poloha Vlčí klin (nepublikovaný výskum E. Studenikovej a L. Zachara na vydanie tlačou pripravuje V. Turčan). Ide o hlboké misovité nádoby s baňatým telom, s maximálnou výdušou

vysunutou do hornej tretiny výšky a s krátkym ústím nasadeným v ostrom lome priamo na plecia nádoby (Elschek 1995, obr. 5: 11; 6: 9; Varsik 2003, obr. 16: 1-3). Pri nižších a plynúčich miskách sa znaky jednotlivých foriem strácajú a môžu vznikať medzitvary. Napriek tomu nájdeme aj medzi nimi nádoby približujúce sa k prechodnej forme I/III (Elschek 1995, obr. 2: 17; 3: 9; 5: 12; Varsik 2003, obr. 16: 4-9).

Prehľad zastúpenia keramických foriem domáceho riadu v jednotlivých sídliskových objektoch vo Vlčkovciach možno nájsť na tabelle 4. Do analýz boli zaradené len kvalitnejšie zachované okrajové fragmenty, nesúce signifikantné znaky istej formy. Ďalšia tabela, ako aj jej grafické vyjadrenie

Tabela 4. Vlčkovce. Prehľad zastúpenia keramických foriem zo staršej doby rímskej v jednotlivých objektoch.

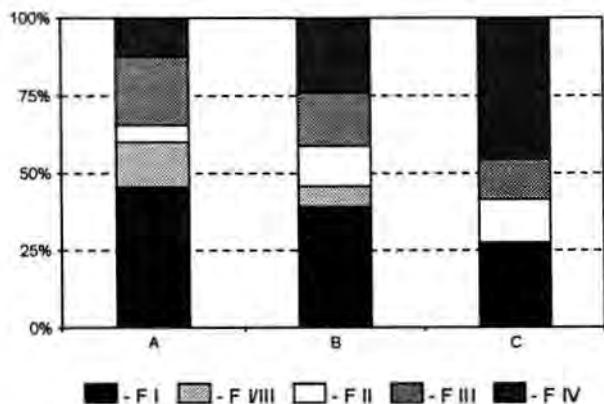
Forma	Objekty								Ilustrácia
	4	5	6	7	12	13	44	Spolu	
I	4	2	4	1	4	1	2	18	obr. 9: 7, 8, 14, 23-25, 28; 10: 11-13, 18, 23; 11: 2, 3, 5
I/III					3			3	obr. 11: 6, 7
II	2	1	1		1	1		6	obr. 9: 9, 10, 21, 29; 10: 14; 11: 9
III	3	1	1		2		1	8	obr. 9: 15, 16, 22; 10: 3, 19; 11: 8, 12
IV	3		6		2			11	obr. 9: 6; 10: 4, 15-17; 11: 11, 14
Neurčené			1	1	1			3	
Spolu	12	4	13	2	13	2	3	49	

Tabela 5. Zastúpenie jednotlivých foriem domácej keramiky na troch sídliskách zo staršej doby rímskej na juhozápadnom Slovensku.

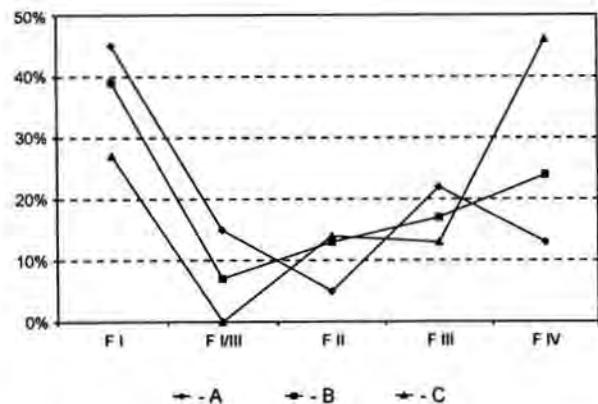
Lokalita	Forma						Nádoby spolu
	I	I/III	II	III	IV	Neurčené	
Bratislava-Dúbravka	25 = 45 %	8 = 15 %	3 = 5 %	12 = 22 %	7 = 13 %	7	55 + 7 = 62
Vlčkovce	18 = 39 %	3 = 7 %	6 = 13 %	8 = 17 %	11 = 24 %	3	46 + 3 = 49
Bratislava-Trnávka	27 = 27 %	0	14 = 14%	13 = 13 %	45 = 46 %	39	99 + 39 = 138

(obr. 12; tabela 5), porovnávajú zastúpenie jednotlivých germánskych foriem na troch sídliskách staršej doby rímskej na juhozápadnom Slovensku. Pre Bratislavu-Dúbravku boli údaje prevzaté z predbežnej publikácie nálezových celkov (Elschek 1995, obr. 2-6), pre Bratislavu-Trnávku ide o údaje z monografie pripravovanej do tlače (Varsík, pripravované). Z porovnania vyplýva, že zložením domáčich hrnciarskych foriem pripomínajú Vlčkovce v niektorých rysoch staršiu Dúbravku a v niektorých mladšiu Trnávku. Pre Vlčkovce aj Dúbravku je spoločné dominantné postavenie jednoduchej jednodielnej formy I a výskyt medzitvaru I/III,

ktorý v 2. stor. v Trnávke celkom chýba. Esovito profilované hrnce a hrnčeky formy IV nehrájú ani v Dúbravke, ani vo Vlčkovciach takú dôležitú úlohu ako v Trnávke. Na druhej strane misy a misky s lomom formy II dosahujú vo Vlčkovciach a v Bratislave-Trnávke takmer rovnaké pomerné zastúpenie, kedy v Dúbravke ide zatiaľ o formu okrajového významu. Z toho vyplýva nie nezaujímavý záver, že zložením domácej keramiky stojí nálezový súbor z Vlčkoviec akoby niekde uprostred medzi súbormi z oboch bratislavských sídlisk. Toto postavenie ešte v jasnejšom svetle ukazuje graf (obr. 13) dokladajúci, že pomerné hodnoty základ-

Obr. 12. Zastúpenie foriem domácej keramiky na troch sídliskách zo staršej doby rímskej na juhozápadnom Slovensku. Legenda: A - Bratislava-Dúbravka; B - Vlčkovce; C - Bratislava-Trnávka. Označenie tvarových foriem podľa: Varsík 2002.

Obr. 13. Zastúpenie jednotlivých foriem domácej keramiky na troch sídliskách zo staršej doby rímskej na juhozápadnom Slovensku. Legenda: A - Bratislava-Dúbravka; B - Vlčkovce; C - Bratislava-Trnávka. Označenie tvarových foriem podľa: Varsík 2002.

ných keramických foriem z Vlčkoviec sa nachádzajú medzi hodnotami z Bratislavu-Dúbravky a z Bratislavu-Trnávky. Platí to pre všetkých päť základných foriem domácej germánskej keramiky. Navýše, s výnimkou formy II sa pomerné hodnoty z Vlčkoviec nachádzajú takmer uprostred medzi hodnotami oboch bratislavských sídlisk.

Sídisko v Bratislave-Dúbravke datoval K. Elschek (1995, 39, 41) do klaudiovsko-flaviaovského obdobia, t. j. zhruba do druhej až tretej tretiny 1. stor., pričom nevylučuje dožívanie osídlenia až do začiatku 2. stor. Toto jeho datovanie bolo všeobecne akceptované (Tejral 1998, 181). Počiatky osídlenia v Bratislave-Trnávke sa vzhľadom na nedostatok chronologicky citlivých nálezov ľahko charakterizujú. Možno ich však tušiť niekde v prvej polovici 2. stor., azda už na prelome 1. a 2. stor. (Varsik 2002, 138, 139). Osídlenie v Trnávke teda začína v období, keď život v Dúbravke doznieva, alebo práve doznel. Pravdepodobne v závere osídlenia bol v Trnávke uložený malý depot 13 strieborných denárov s najmladšou razbou Marka Aurelia z roku 170, ktorý ukončenie sídliska posúva do obdobia nepokojných rokov markomanských vojen. Sídiská v Dúbravke a v Trnávke teda reprezentujú dva navzájom sa striedajúce sídliskové horizonty starnej doby rimskej (Varsik 2003, 166-168). Ak pripustíme, že zloženie keramických foriem v nálezových kontextoch odráža aj chronologický faktor, potom možno predpokladať, že osada vo Vlčkovciach časovo stojí niekde uprostred medzi sídliskami v Bratislave-Dúbravke a v Bratislave-Trnávke.

Jednodielne nádoby formy I sú vo Vlčkovciach zastúpené dvoma variantmi - jednak hlbokými hrncovitými misami, ktorých najväčšie vydutie sa nachádza nižšie než ústie nádoby (obr. 9: 7, 8, 14, 25, 28; 11: 2, 3, 5), jednak plynštími miskami s najväčším priemerom vo výške ústia alebo tesne pod ním (obr. 9: 23, 24; 10: 11-13). Prvý variant predstavuje archaickú formu majúcu početné paralely v Bratislave-Dúbravke (Elschek 1995, obr. 2: 16, 19; 3: 12, 15, 16). Tieto hlbšie nádoby sú buď nezdobené, alebo majú povrch plošne pokrytý prstovaním (obr. 9: 8, 25). Výzdoba hrubých zvislých rýh (obr. 11: 3, 4) pripomína zvislé hrebeňovanie laténskych sitúl (paralela v Dúbravke - Elschek 1995, obr. 6: 15). Variant plynštích a subtilnejších mis formy I, nesúci niekedy výzdobu hrebeňovanej vlnovky (obr. 9: 23; 10: 11), je v rámci doby rimskej veľmi trvácnym a nedatovateľným tvarom. Ojedinele sa vo Vlčkovciach vyskytol aj kónický variant formy IB (obr. 10: 23).

Nezvyklou na germánskej keramike je aplikácia plastických výčnelkov pretláčaných prstami (obr.

11: 2), ktoré sa v podobnom stvárnení vyskytujú na hrncovitých nádobách z germánskych polozemník v Dúbravke (Elschek 1995, obr. 3: 8) a v Soproni (Gömöri 1973, obr. 19: 3). Nie je vylúčené, že práve podobnými nezvyklými ornamentálnymi a tvarovými prvkami sa v keramike prejavuje autochtoný kultúrno-ethnický element prežívajúci z predrímskeho obdobia, podobne ako aj v Panónii (Horváth 1998, 65-81). Spoločným prvkom pre nádoby formy I v Dúbravke a vo Vlčkovciach je aj mierne von vyklenený okraj nádob (obr. 11: 2, 5; Elschek 1995, obr. 6: 15; Gömöri 1973, obr. 18: 20; Horváth 1998, obr. 2). Na druhej strane zrejme bude laténskeho pôvodu zlomok zvislo hrebeňovanej nádoby s prímesou grafitu v hline, z objektu 4 (obr. 9: 3). Aj keď ide o antikvárny zlomok, je pozoruhodné, že na lokalite sa ani výskumom, ani povrchovým zberom nezistilo osídlenie z doby laténskej. Už bolo uvedené, že prechodná forma I/III, predstavujúca baňaté nádoby s ostro nasadeným krátkym ústím, sa na Slovensku dosiaľ vyskytla len na sídliskách z 1. stor. Vo Vlčkovciach ju reprezentujú tri nádoby zo zásobnicovej jamy 12, z ktorých dve sú nakreslené (obr. 11: 6, 7).

Dvojdielne misky s lomom, formy II, sú väčšinou nezdobené. Patria k domácej tenkostennej a jemnejšej stolovej keramike so starostlivo vylešteným alebo tuhovaným povrhom (obr. 9: 10, 21, 29; 10: 14; 11: 9). Len spodná, kónická časť misky z jamy 4 je plošne pokrytá trojuholníkovými vpichmi (obr. 9: 9). Plošne nanášané trojuholníkové a klinovité vpichy, zistené napríklad aj v Bratislave-Trnávke, patria k výzdobným motívom z 2. stor. (Varsik 2002, 136, tab. V: 8; VIII: 13). V publikovanej časti keramických nálezov z Bratislavu-Dúbravky túto výzdobnú techniku nenájdeme.

Medzi nezvyklé tvary patrí vázička z jamy 12, stojaca na rozmedzí foriem II a III (obr. 11: 8). Jej paralely bývajú datované do doby od 1. stor. po prvú polovicu 2. stor., aj keď niektoré exempláre sa do zeme mohli dostať aj o jedno alebo dve desaťročia neskôr (Varsik 2002, 133, tab. III: 1a; VIII: 22). Najcharakteristickejším reprezentantom trojdielnej formy III vo Vlčkovciach je zrekonštruovaná hlboká misa z jamy 12 (obr. 11: 12). Svojím kužeľovitým, dovnútra skloneným hrdlom a von odsadeným ústím pôsobí pomerne starobylo. Analógie poznáme aj z Bratislavu-Dúbravky (Elschek 1995, obr. 2: 8, 10; 3: 7). Ďalšie nádoby formy III majú ľahnejšiu profiláciu, s mierne von vyhnutým ústím (obr. 9: 15, 22; 10: 3, 19). Paralely k nim nájdeme takmer na všetkých sídliskách starnej doby rimskej.

Esovité hrnce formy IV zastupujú vo Vlčkovciach okrem viacerých fragmentov predovšetkým dva rekonštruované exempláre z objektov 4 a 17.

Oba sú zdobené prstovitými, resp. nechťovitými vpichmi. Na hrnci z jamy 4 je ornament nanesený plošne (obr. 9: 6), na hrnci z jamy 6 je vo vodorovných a zvislých radoch. Na tomto druhom exemplári je nezvyklé vnútorné pretláčanie okraja prstom (obr. 10: 17).

Vyššie už bola spomenutá miska s plošne nanesenými trojuholníkovými vpichmi (obr. 9: 9). Z Vlčkoviec možno uviesť aj ďalšie ornamenty na jemnejšom domácom riade, ktoré tunajšiu keramiku spájajú so sídliskovým horizontom z 2. stor. Zdá sa, že až od 2. stor. sa na kvádskom hrnčiariskom riade uplatňuje barbotino (obr. 10: 2; Varsík 2002, 136, tab. VI: 17; VII: 4; VIII: 14), ako aj motív chaoticky plošne nanesených zahľbených jamiek (obr. 9: 18; 10: 6; Varsík 2002, 135, tab. VIII: 15). Na druhej strane punc výnimocnosti keramickému súboru z Vlčkoviec prepožičiaava ornamentika nanesená ozubeným kolieskom. Ani v Dúbravke (publikovaný len jeden fargment - Elschek 1995, obr. 4: 5), ani v Trnávke (Varsík 2002, 134, 135, tab. IV: 1a-1d) nenadobudla tátó typická polabsko-germánska výzdobná technika širšie uplatnenie. Naopak, z vlčkovských nálezov pozornosť upútavajú nádoby s veľkými plochami zdobenými ozubeným kolieskom, so schodkovitými, cikcakovitými a tamgovitými motívmi (obr. 9: 16; 10: 22; 11: 13).

Charakteristickejšie typy drobných nálezov boli len v položemnici 44. Pochádza odtiaľ jednodielny hrebeň vyrobený z parohu a bronzové nákončie opaska. Jednoduché bronzové nákončie (obr. 23: 6) patrí do V. podskupiny Raddatzovej skupiny J (Raddatz 1957, 103, obr. 2). Pozoruhodný je opakovany výskyt takýchto nákončí v piatich hroboch zo Sládkovičova. Najbližšie paralely pochádzajú z hrobov 22 a 65 (Kolník 1980, 136, 152, tab. CXXXIV: 22d1-d3; CLIV: 65h) a sú datované od záverečnej fázy stupňa B1 po začiatok stupňa B2 (B1c-B2a; ich výpočet aj s literatúrou uvádzajú von Carnap-Bornheim 2002, 273, 274). Strieborný exemplár sa vyskytol v kráľovskom hrobe z Mušova a ďalšie bronzové i železné paralely pochádzajú predovšetkým z polabsko-germánskej kultúrnej oblasti od dolného toku Labe po Čechy. Zriedkavejšie sú aj v oblasti przeworskej a wielbarskej kultúry (von Carnap-Bornheim 2002, 206, 271-274). Jednoduchý typ opaskového nákončia sa v nezmenej podobe nosil od druhej polovice 1. stor. po 3. stor., avšak vo výraznejšej prevahе sú exempláre zo staršej doby rímskej (von Carnap-Bornheim 2002, 206; Raddatz 1957, 103).

Z tej istej položemnice (44) vo Vlčkovciach pochádza aj jednodielny jednovrstvový hrebeň typu Thomas AI (obr. 23: 4). Už S. Thomas datovala

fažisko výskytu takýchto hrebeňov do stupňa B2 staršej doby rímskej, s možnosťami prežívania do prechodného obdobia medzi staršou a mladšou dobou rímskou (Adler 1976, 20, 21; Thomas 1960, 56, 57). Polkruhové držadlo hrebeňa z Vlčkoviec je tesne nad Zubmi zdobené dvoma paralelnými žliabkami. Takú istú výzdbu nesie aj hrebeň nájdený v položemnici z Ivanka pri Dunaji (Krasovská 1970, 111, obr. 16: 1) a hrebeň z položemnice 20 v Branči (Kolník/Varsík/Vladár 2000). Najmä v Branči sa dá chronologické postavenie hrebeňa vymedziť aj stratigraficky, pretože položemnica 20 tu prekrývala staršiu jamu s nálezmi neskorej juhogalskej terry sigillaty z Banassacu z trajánovsko-hadriánovského obdobia. Vo vrstve nad položemnicou 20 sa zas našla severovská terra sigillata z Rheinzabernu a hnedo glazované mortárium. Položemnica 20 v Branči bola preto zasypaná najpravdepodobnejšie v druhej polovici 2. stor. alebo v závere 2. stor. Sponami rozvinutého stupňa B2, t. j. z prvej polovice 2. stor., resp. z doby okolo polovice 2. stor., sú sprevádzané hrebene Thomas AI v hroboch 94 a 174 v Abraháme (Kolník 1980, 43, 62, tab. XXX: 94c; L: 174d). O čosi mladšie chronologické postavenie majú hrebene z hrobu 4 v Očkove, nájdené spolu so železnou oblúkovou sponou (Kolník 1956, 238, obr. 4: 4, 13), a z hrobu 6 v juhomoravských Štíbořiciach, sprevádzané vedrom so žliabkovanými stenami (Droberjar/Kazdová 1993, 107, tab. 2: 5, 9).

Hlinený praslen zo zásobnicovej jamy 6 vo Vlčkovciach (obr. 23: 2) sa nedá bližšie datovať. Skôr ako kuriozitu uvádzame jeden artefakt prírodného pôvodu z tej istej jamy. Ide o vyzrážanú vápencovú konkréciu, ktorá nápadne pripomína plastiku vtáčika (obr. 23: 3). Aj keď predmet samotný má prírodný pôvod (za konzultáciu d'akujem M. Samuelovi) a nie na ňom stôp po opracovaní ľudskej rukou, mohol vzbudiť pozornosť protohistorického človeka. Z germánskeho prostredia poznáme niekoľko hlinených zvieracích plastík (napr. z Červeníka a z Veľkého Medera) a vo väčšine prípadov ide práve o stvárnenie vtáčika (Kolník 1963, 118, obr. 2: 6; 5: 8). Na základe drobných nálezov možno existenciu objektu 44 datovať do obdobia stupňa B2 staršej doby rímskej, t. j. od sklonku 1. stor. po dobu okolo polovice 2. stor. Pri ostatných objektoch sme pri datovaní odkázani len na výpoveď keramiky.

Kultúrno-chronologické zaradenie

Osada vo Vlčkovciach predstavuje jednofázové germánske sídlisko zo staršej doby rímskej. Svedčí o tom pravidelné rozmiestnenie sídliskových

objektov bez vzájomných superpozícií, ako aj pomerne homogenný prejav nálezového súboru. Jednorazový zánik troch objektov potvrdzujú aj črepy dvoch nádob, nájdené v troch zásypoch. Jeden črep hrnca z jamy 6 (obr. 10: 17) sa vyskytol v objekte 7 (obr. 9: 26) a jeden črep ďalšej nádoby z objektu 6 (obr. 10: 6) sa ocitol aj v zásype jamy 5 (obr. 9: 18). Drobne nálezy (nákoncie opaska a jednodielny hrebeň) poskytli len hrubý rámc pre datovanie života na sídlisku v období záveru stupňa B1 a v stupni B2. Kultúrne, ale aj chronologicky je dôležitý výskyt amfory Dressel 6B. Takéto amfory sa produkovali v rímskom svete na diaľkový transport olivového oleja len po hadriánovskú dobu. Dôležitú indíciu pre datovanie sídliska vo Vlčkovciach prinieslo aj porovnanie pomerného zastúpenia jednotlivých foriem domácej germánskej keramiky s dvoma spoľahlivejšie datovanými keramickými súbormi z Bratislavu-Dúbravky a z Bratislavu-Trnávky. Ukázalo sa, že hodnoty z Vlčkovciach stoja takmer uprostred medzi oboma bratislavskými sídliskami. Možno predpokladať, že jednofázová osada vo Vlčkovciach bola osídlená v časovom rámci snáď už od sklonku stupňa B1, ale najmä v stupni B2, s fažiskom v jeho staršej fáze, inými slovami, od posledných desaťročí 1. stor. do prvej polovice 2. stor. Nezdá sa byť pravdepodobné, že toto sídlisko by sa dožilo až doby markomanských vojen. Opustené bolo pravdepodobne o jednu alebo dve generácie skôr. Záverom ešte treba pripomenúť, že cca 500 m na západ od tohto sídliska je už od tridsiatych rokov 20. stor. známy kostrový hrob zo stupňa B1 (Kolník 1973, 135, 136; tab. XLVII: 1-4; 1977, 152). Svojím včasným datovaním by mohol reprezentovať zakladateľskú generáciu nášho sídliska.

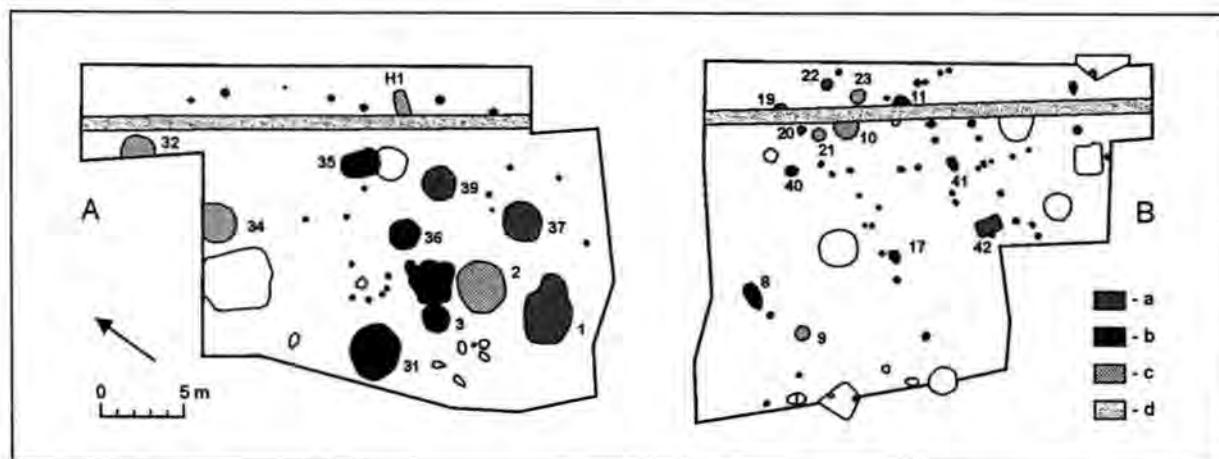
VRCHOLNÝ STREDOVEK

Najmladší úsek osídlenia vlčkovskej lokality reprezentuje 23 sídliskových objektov z 13.-15. stor., ktoré v rámci kompletnej kolekcie preskúmaných objektov predstavujú diel s hodnotou 52,3% (obr. 14; tabuľky 6-8).

Sídliskové objekty

Na výskumnej ploche neboli pri odkryve zachytený žiadny obytný objekt ani jeho fragment z príslušného chronologického rámca. Všetky došložené objekty patria do kolekcie hospodárskych objektov, vyčlenených na základe ich predpokladanej funkčnosti do štyroch skupín (*Habovštíak 1985, 103-110*).

Do prvej skupiny patrí spomedzi nich šesť zásobnicových jám (26% z pertraktovanej kolekcie). Ich formu približuje viac či menej pravidelný kruhový až oválny pôdorys s priemerom 180-330 cm. U objektov 32, 34, 39 (obr. 16: 2; 20: 1, 4) steny zvislo klesali k rovnému dnu, objekty 2, 31, 36 (obr. 18: 1; 19: 1) mali steny zošikmené. V dvoch prípadoch sa steny oblúkovitým spôsobom napájali na rovné dno (obr. 16: 2; 18: 1). Z hladiska napĺňania primárnej funkcie sa najvýznamnejšia hlbka týchto jám pohybovala v rozmedzí 115-185 cm od úrovne zistenia, s priemernou hodnotou vycislenou na 160 cm. Na základe sformovania tela, aj bez zachytenia valcovitého zúženia hrdiel a iných dokladov približujúcich spôsob ich budovania (*Kudrnáč 1970*), boli jamy v priereze valcovité i mierne kužeľovité (*Hanuliak/Kuzma/Šalkovský 1993, obr. 10: D; 11: F*). Podľa rozpätia vyrátaných objemových hodnôt 2,5-14,5 m³ sú voči včasnostredovekým nadzorným (Šalkovský 1998, 26). V období vrcholného

Obr. 14. Vlčkovce. Preskúmaná časť lokality s objektmi z vrcholného stredoveku. Legenda: a - objekty z 13. stor.; b - objekty zo 14. stor.; c - objekty a hrob zo 14.-15. stor.; d - plynovodná ryha.

Tabela 6. Vlčkovce. Základné informácie o objektoch z 13. stor.

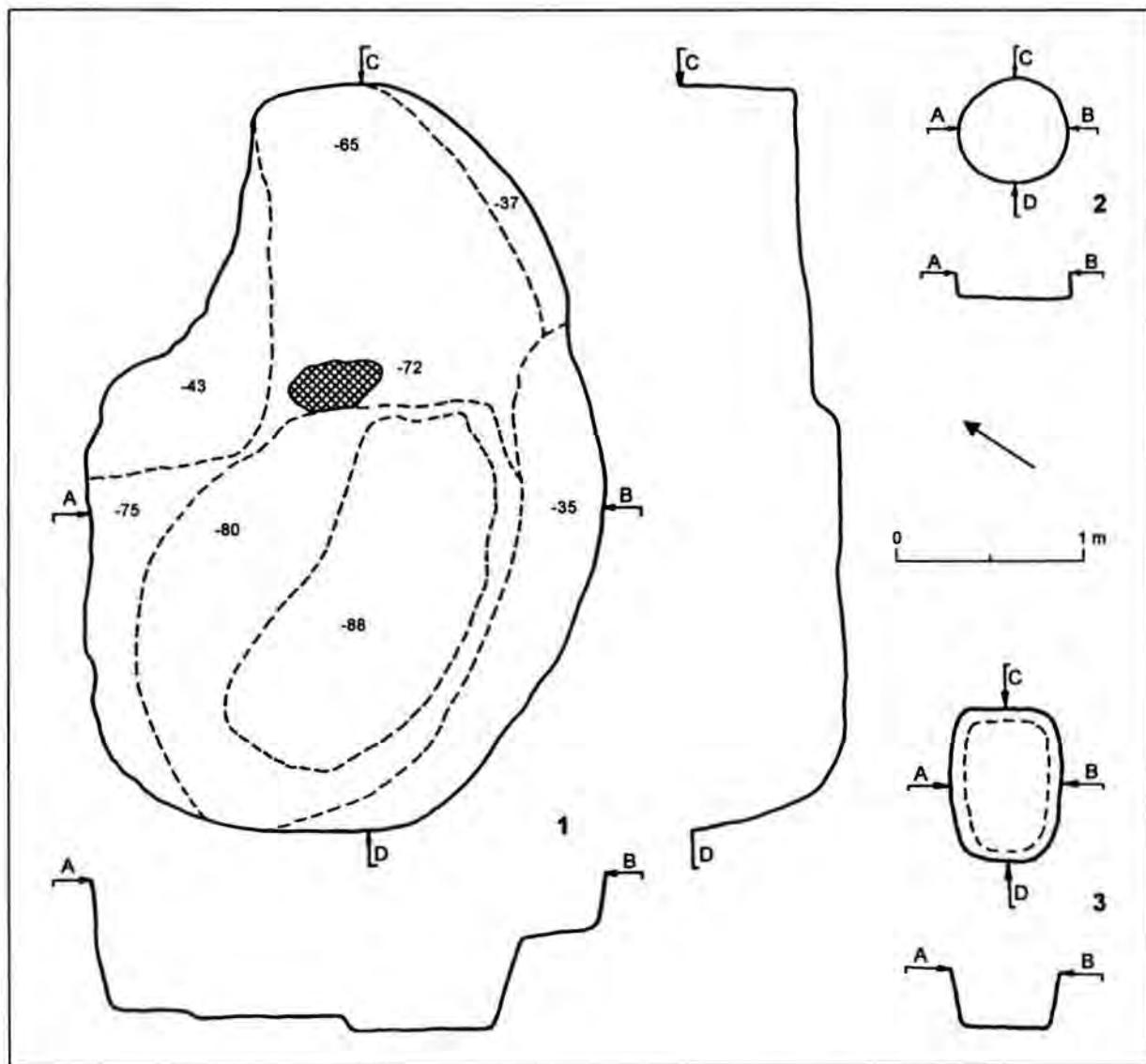
Číslo objektu	Typ objektu	Forma pôdorys/steny/dno	Rozmery (cm) dlžka/šírka/hlbka	Nálezy
1	pec	oválny/šikmé/stupňovité	420/290/65-88	keramika (nádoba, 6 fragmentov), minca, ostroha, drvíč
20	sídlisková jama	oválny/šikmé/rovné	68/60/14	keramika (2 fragmenty)
22	sídlisková jama	kruhový/zvislé/rovné	62/60/15	keramika (2 fragmenty)
37	sídlisková jama	kruhový/šikmé/rovné	230/240/88	keramika (12 fragmentov)
39	zásobnicová jama	kruhový/zvislé/rovné	180/182/175	keramika (4 fragmenty), podkova, otka
41	sídlisková jama	oválny/šikmé/rovné	70/50/28	keramika (2 fragmenty)
42	výrobný objekt?	obdĺžnikový/zvislé/rovné	164/92/20	keramika (2 fragmenty)

Tabela 7. Vlčkovce. Základné informácie o objektoch zo 14. stor.

Číslo objektu	Typ objektu	Forma pôdorys/steny/dno	Rozmery (cm) dlžka/šírka/hlbka	Nálezy
3	pec	kruhový-štvrccový/ zvislé/stupňovité	148/164/60 250/220/65-90	keramika (72 fragmentov), krúžok, 2 klince
8	sídlisková jama	oválny/šikmé/rovné	170/110/38	keramika (93 fragmentov)
11	sídlisková jama	kruhový/zvislé/rovné	120/115/22	keramika (5 fragmentov), klinec
17	sídlisková jama	oválny/šikmé/rovné	74/58/20	keramika (2 fragmenty)
19	sídlisková jama	oválny/zvislé/rovné	70/?/18	keramika (2 fragmenty)
31	zásobnicová jama	oválny/šikmé/rovné	330/300/185	keramika (35 fragmentov), nôž, krúžok, záušnica
35	sídlisková jama	obdĺžnikový/šikmé/rovné	200/145/50	keramika (4 fragmenty)
36	zásobnicová jama	kruhový/šikmé/rovné	168/165/115	keramika (3 fragmenty)
40	sídlisková jama	oválny/šikmé/rovné	84/60/40	keramika (2 fragmenty)

Tabela 8. Vlčkovce. Základné informácie o objektoch zo 14.-15. stor.

Číslo objektu	Typ objektu	Forma pôdorys/steny/dno	Rozmery (cm) dlžka/šírka/hlbka	Nálezy
2	zásobnicová jama	kruhový/šikmé/rovné	320/310/185	keramika (45 fragmentov), šidlo, podkova, brús
9	sídlisková jama	oválny/šikmé/rovné	120/100/23	keramika (13 fragmentov)
10	sídlisková jama	kruhový/zvislé/rovné	140/?/68	keramika (15 fragmentov)
21	sídlisková jama	oválny/zvislé/rovné	78/85/70	keramika (48 fragmentov)
23	sídlisková jama	kruhový/zvislé/rovné	78/75/65	keramika (6 fragmentov)
32	zásobnicová jama	kruhový/zvislé/rovné	220/?/170	keramika (5 fragmentov), kosák
34	zásobnicová jama	oválny/zvislé/rovné	?/240/130	keramika (24 fragmentov), hrot strely, brús, šidlo
hrob 1	kostrový hrob	obdĺžnikový/zvislé/rovné	?/82/70	keramika (3 fragmenty)

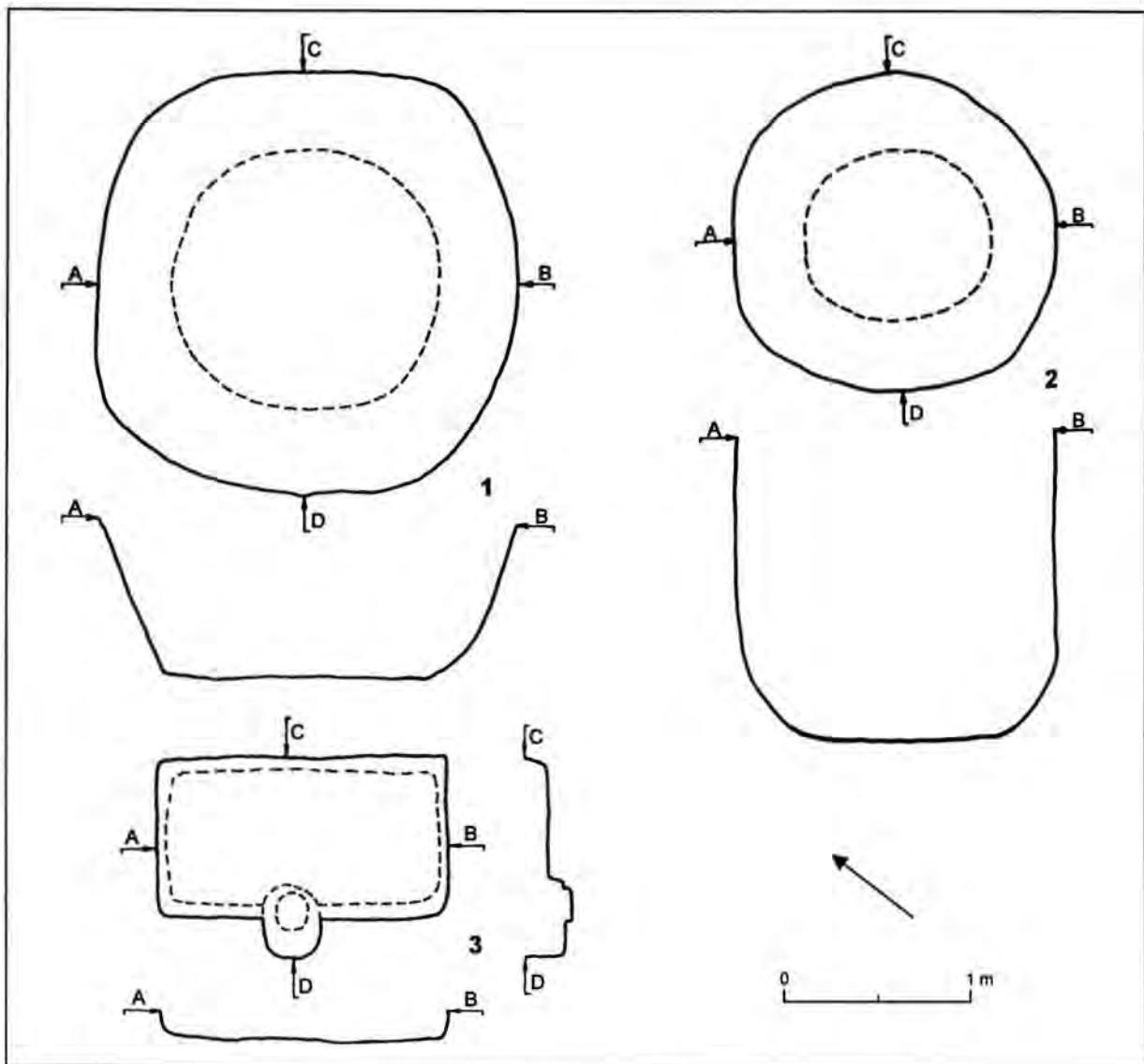

Obr. 15. Vlčkovce. Objekty z 13. stor. 1 - objekt 1; 2 - objekt 22; 3 - objekt 41.

stredoveku a včasného novoveku ide však o štandardne zastúpené zásobnice (Hanuliak/Kuzma 1991, 36). Vďaka ich dostatočnej hĺbke a zapusteniu do suchého sprašového podložia boli v opisovaných jamách zabezpečené stabilné teplotné a vlhkostné pomery nevyhnutné na dlhodobejšie uskladnenie obilovín (Beranová 1980, 204-207; Kudrnáč 1970, 89-96).

Do druhej skupiny možno zaradiť 14 objektov (61% prípadov z pertraktovanej kolekcie), ktoré boli označené ako sídliskové jamy. Na ich viac či menej pravidelný oválny pôdorys (objekty 8, 9, 17, 20, 21, 40, 41; obr. 15: 2, 3; 17: 2; 18: 2, 4; 19: 2; 20: 5), kruhový pôdorys (objekty 10, 11, 23, 37; obr. 16: 1; 17: 3; 19: 3; 20: 2), výnimcoľne aj obdĺžnikový pôdorys so zaoblenými rohmi (objekt 35; obr. 18: 3)

sa napájali zvislé alebo zošikmené steny klesajúce k rovnému dnu. Na rozdiel od zásobníkových objektov majú pertraktované jamy nepomerne úspornejšiu pôdorysnú plochu. Zahĺbenie do terénu má vo väčšine prípadov rozpätie 14-40 cm, pri priemernej hodnote 24 cm (tabuľy 6-8). Iba v piatich prípadoch (objekty 10, 21, 23, 35, 37) išlo o hĺbku 50-88 cm, pri priemernej hodnote 67 cm. Celkový objem štandardných objektov kolíše medzi 0,05-0,6 m³. Len pri objekte 37 (obr. 16: 1) dosiahla kubatúra výnimočnú hodnotu 3,7 m³. Opisované objekty patria do relativne početnej kolekcie tohto druhu objektov, ktoré boli bežné v stredovekých sídliskových areáloch. Väčšina bádateľov ich funkčné využitie spája s krátkodobým príručným skladovaním najrôznejších

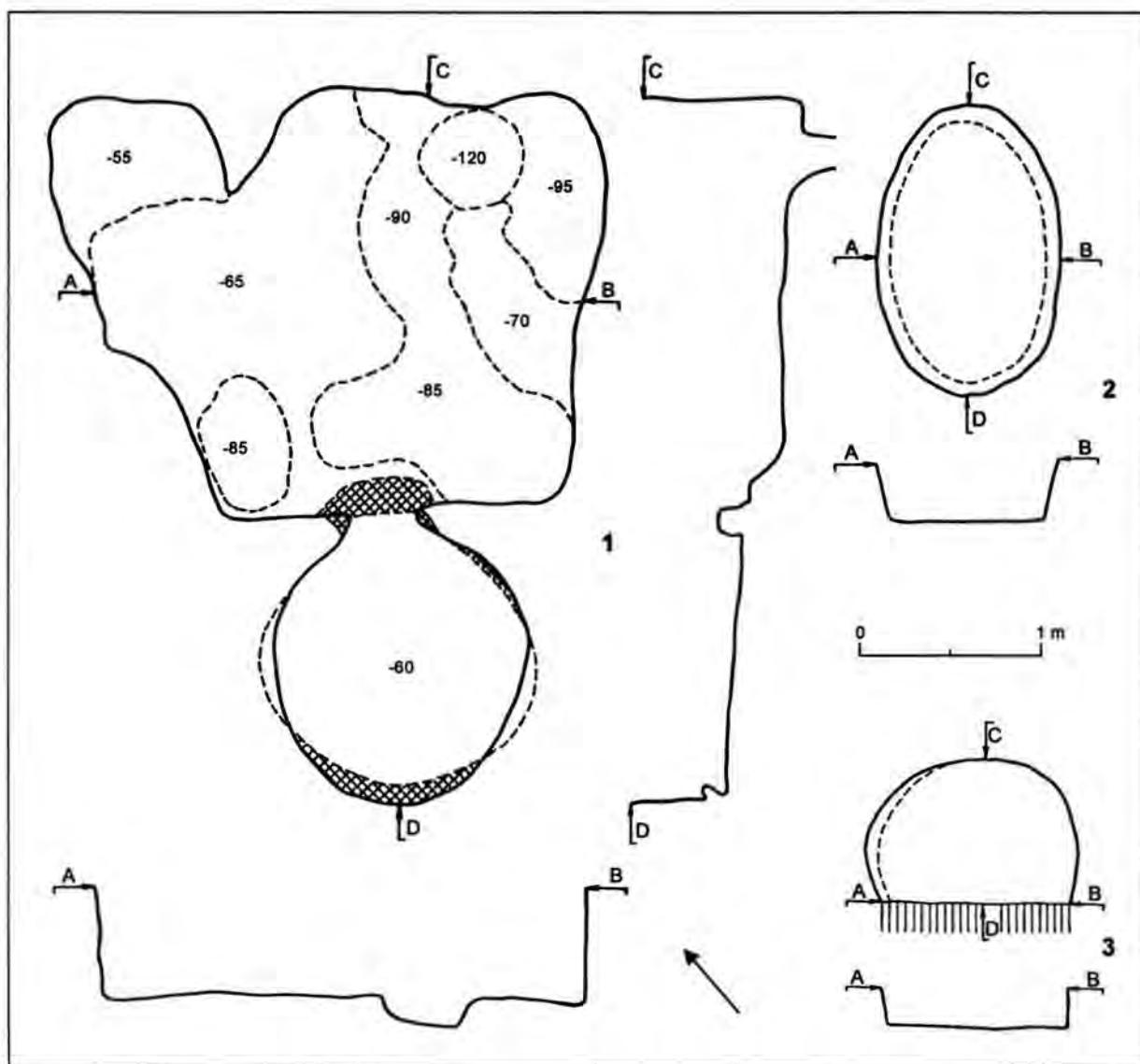

Obr. 16. Vlčkovce. Objekty z 13. stor. 1 - objekt 37; 2 - objekt 39; 3 - objekt 42.

potravinových článkov a poľnohospodárskych produktov pevného či tekutého obsahu (Hanuliak/Kuzma/Šalkovský 1993, 59, obr. 11: G; Šalkovský 1998, 26; Vignatiiová 1992, 31).

Do tretej skupiny objektov vlčkovského sídliska patria dve samostatné pece (8,7% prípadov z petrifikovanej kolekcie). Prvá z nich (objekt 1) mala pôvodne kupolu s predpokladaným priemerom cca 130 cm, vykopanú do bloku kompaktného sprašového podložia (obr. 15: 1). K jej telesu sa prispájal poloblúkovitý výbežok predpecného priestoru. Niveleta jeho zahĺbenej úrovne sa pozvoľne zvažovala k čelustiam kupoly. Z jej prepáleného estrichu sa zachoval iba malý zvyšok s rozmermi 27 x 12 cm. Zvyšná časť kúreniska spolu s telesom klenby kupoly bola z interiéru zahĺbenej časti pece

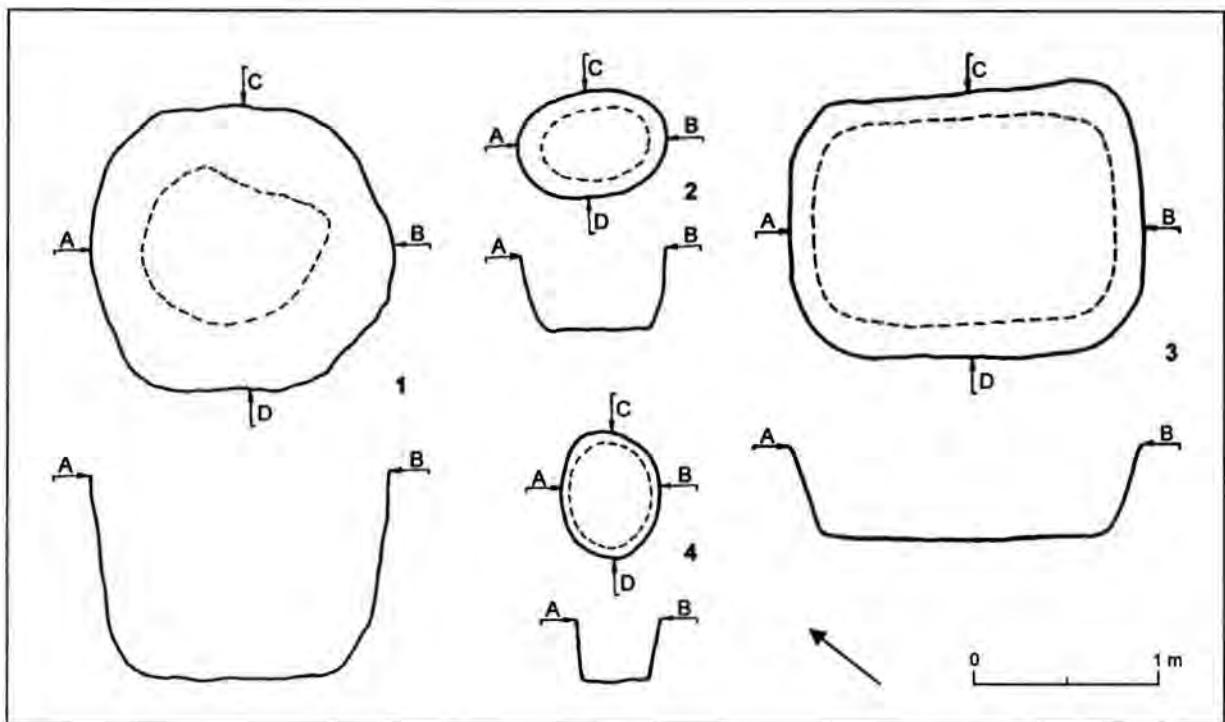
odstránená. Mohlo k tomu dôjsť najskôr po dlhodobejšom používaní objektu, ktoré si vyžiadalo následnú rekonštrukciu. Pri nej sa zrejme mala obdobným spôsobom v pozdĺžnej osi vyhlíbiť kupola novej pece (Fusek 2001, obr. 7; Ruttkay, M. 1990, obr. 6; 2002, 258-260). Z neznámych príčin však táto činnosť nebola dotiahnutá do úspešného konca a objekt bol následne zaplnený sídliskovým zásypovým materiálom. Kupola druhej samostatnej pece (objekt 3) bola iba spodnou časťou zapustená do sprašového podložia (obr. 17: 2). Dolný obrys jej kúreniska mal priemer cca 140 cm, šírka čelustí bola 40 cm. Jej vrcholová časť s otvorom pre odvod dymu musela prevyšovať úroveň okolitého terénu minimálne o 60 cm. Bola zrejme dotvorená z hliny, ktorou jej budovatelia omazali skelet

Obr. 17. Vlčkovce. Objekty zo 14. stor. 1 - objekt 3; 2 - objekt 8; 3 - objekt 11.

prúteného armovania (Ruttkay, M. 1990, 342; Šalkovský 1998, 24). Predpecný manipulačný priestor mal pravidelný štvorcovitý pôdorys s rozmermi 240 x 220 cm. Steny zvislo klesali ku dnu v hĺbke 65-70 cm. Jednotu tejto úrovne narušalo niekoľko nerovností, ktoré vznikli počas používania pece. Sprístupnenie manipulačného priestoru zabezpečoval v severnom nároží šikmo napojený a schodovito upravený jazykovitý výklenok. Oba opísané objekty patria medzi samostatne stojace klenbové pece využívané na pečenie chleba. Na rozdiel od objektu 1 predstavuje objekt 3 vyvinutejšiu a precíznejšie vybudovanú formu. Voči prvému, všeobecne známemu typu je druhá pec v našom prostredí zriedkavejšie doložená. Jej predpecný priestor bol zrejme zámerne zväčšený na $5,3 \text{ m}^2$

a v potrebej miere zahĺbený, aby sa touto cestou uľahčilo všeestrannejšie využitie pece (Šalkovský 1998, 24). Okrem pečenia chleba, sušenia ovocia a iných druhov potravy na zimné predzásobenie prichádza do úvahy aj praženie obilovín a vypaľovanie keramických nádob (Habovštiak 1985, 119-121; Ruttkay, M. 1990, 344, 345). Zahĺbená predpecná časť a hlinené steny kopuly, vystavené na voľnom priestranstve pôsobeniu poveternostných vplyvov, si zrejme nepriamo vynútili ich zaštrenie konštrukciou upevnenou na stĺpoch (Ruttkay, M. 1998, obr. 17; 2002, 261-263). Priame doklady po nich sa vo Vlčkovciach nezistili. Vzhľadom na excentrickú polohu nemožno za doklady tohto druhu považovať dve priehlbne oválnej a kruhovitej dispozície, umiestnené v blízkosti

Obr. 18. Vlčkovce. Objekty zo 14. stor. 1 - objekt 36; 2 - objekt 40; 3 - objekt 35; 4 - objekt 17.

severovýchodného a juhovýchodného nárožia predpecného priestoru.

Za reprezentanta posledného typu objektov hospodárskeho charakteru možno na vlčkovskom sídlisku označiť objekt 42 (8,7% z pertraktovanej kolekcie). Jeho pravidelný obdĺžnikový tvar s pravouhlými nárožiami mal rozmery 164 x 92 cm. Zvislé steny boli nad úrovňou dna zaoblené. V strede juhovýchodnej strany bol do telesa steny sčasti zapustený kôl (obr. 16: 3). Podľa jeho polohy mohol predstavovať oporu konštrukcie, ktorá tento pracovný priestor zastrešovala. Nemožno vylúčiť ani jeho využitie na špecifickú činnosť, na ktorú bol objekt vybudovaný. Jej charakter však z nedostatku potrebných analógií zostáva neznaný. Je veľmi pravdepodobné, že objekt mohol byť predurčený na zakladanie spodného ohňa, využívaného vo vyhrievačkách a pražiacich jamách (Čaplovič 1999, 50; Hanuliak 1989, 159; Ruttkay, M. 2002, 267). Vo vlčkovskom objekte sa však nezistilo ani prepálenie stien ohňom, ani s popolom premiešaný zásyp výplne. Otvorenou otázkou zatiaľ zostáva funkčné využitie zásobnicovej jamy oválnej dispozície (objekt 34), zahĺbenej 130 cm do sprašového podložia (obr. 20: 4). Do jej nerovného dna boli zhruba v stredovej líniu, orientovanej v smere SV-JZ, zapustené dva koly. Ich jamy, s priemerom 32 a 36 cm, boli hlboké 20 a 48 cm. Na danom základe možno teoreticky zapochybovať

o tom, či bol tento objekt odpočiatku využívaný na skladovacie účely. Je takisto možné, že drevené koly boli do jeho dna osadené až následne, po strate primárnej funkcie.

Výnimočný prvok v škále preskúmaných archeologických kontextov predstavuje kostrový hrob umiestnený na vonkajšom obvode veľkorozmernejších objektov z plochy A (obr. 14; 20: 3). Na jeho dne bol uložený mužský jedinec mladšieho veku, vyšej postavy (M-ad, cca 25-30 rokov, výška 175 cm; určila Z. Mikliková). Hrobovú jamu, orientovanú v smere JZ-SV, charakterizujú metrické údaje v celku bežné počas vrcholnostredovekého obdobia. Menej obvyklé je dno klesajúce o 15 cm od nôh k trupu jedinca. Jeho horná časť vrátane hlavy bola zničená výkopom plynofikačnej ryhy, kosti z pravého predlaktia chýbali.

Predmety materiálnej kultúry

Drvivú väčšinu nálezového fondu z výplne 23 chronologicky zaradených vrcholnostredovekých objektov predstavujú keramické nálezy. Ide o črepky, neúplné časti nádob, výnimočne aj rekonštruovateľné exempláre. Tieto nálezy, zastúpené v počte 422 kusov, pochádzajú minimálne zo 60 až 80 celých nádob. Výraznú nadpočetnosť tohto spektra nálezov dokumentuje aj ich pomer voči 19 exemplárom rôznych typov a foriem zo zvyšnej

kolekcie predmetov materiálnej kultúry. Ak sa spriemerní frekvencia výskytu nálezov keramických nádob počtom objektov z vyčlenených kategórií, preukáže sa ich maximálne zastúpenie v pečiach. Z ich výplne pochádza až 56,6% kusov, zatiaľ čo v zásobnicových jamách s oveľa vyšším objemom išlo iba o 22,9% a v maloobjemových sídliskových jamách o 18% črepov.

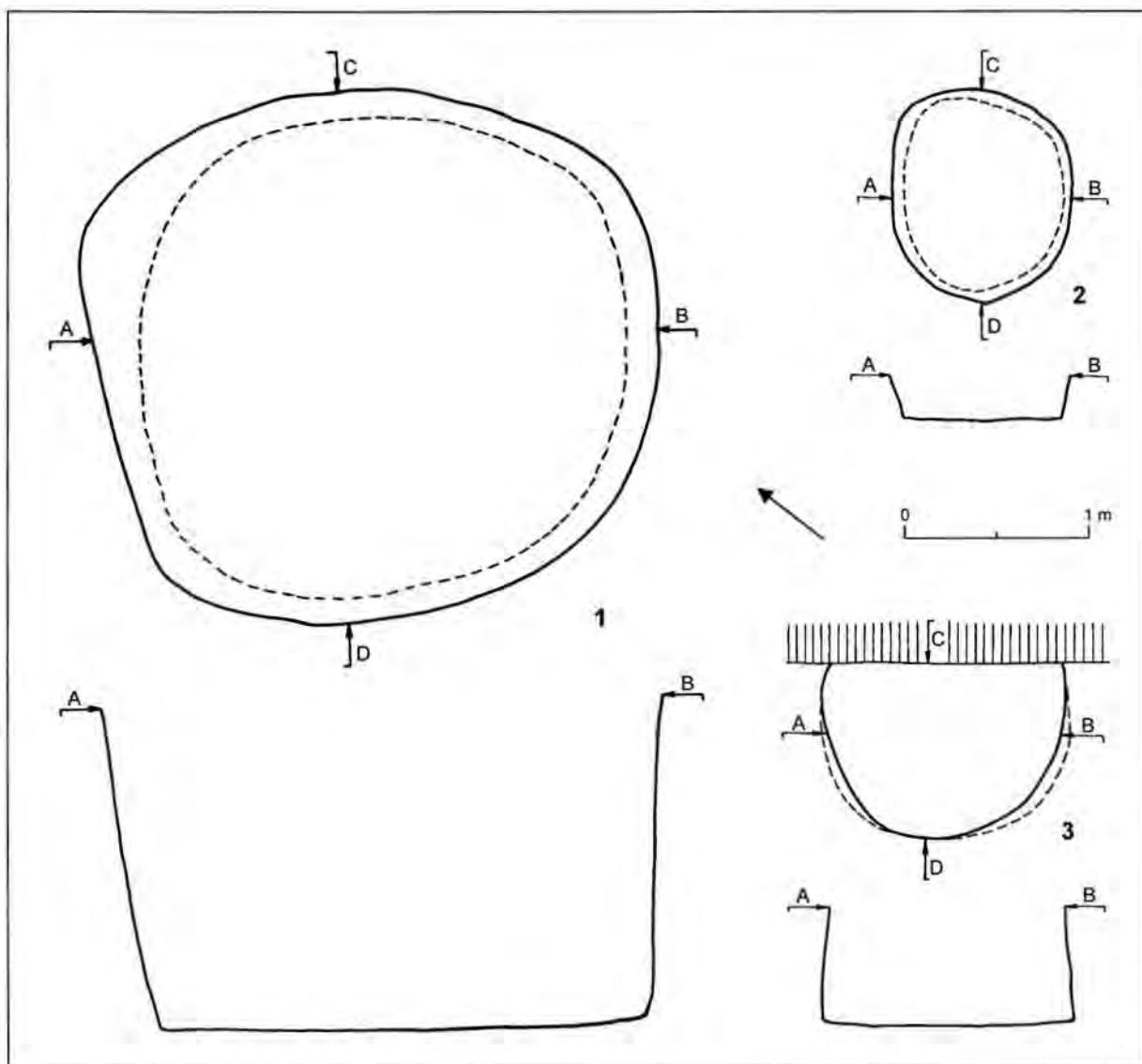
Z typologického hľadiska je škála spracúvaného keramického riadu prekvapivo homogénná. Z oveľa širšieho spektra súvekých typov kuchynskej a stolovej keramiky napríklad chýbajú typické zlomky rajnicovitých nádob na trojnožke, zlomky krčahov a džbánov. Misy sú iba sporadičné (*Hanuliak 1989, tab. XII; Ruttkay 1996*). V analyzovanej kolekcii dominujú hrncovité nádoby rôznej veľkosti (57,6% prípadov; napr. obr. 21: 1, 2, 4, 6-9, 11-13, 15-18). Najhodnejšie boli z nich exempláre s priemerom ústia 15,1-20 cm (26,1% prípadov). Menej obvyklé boli nádoby s priemerom ústia 10-14,9 cm, 20,1-25 cm a 25,1-30 cm (20,3%, 21,5% a 15,3% prípadov). Veľké hrncovité nádoby blízke zásobniciam, s priemerom ústia nad 30,1 cm, boli zriedkavé (9,1% prípadov). Iné druhy kuchynskej a stolovej keramiky dopĺňalo iba sedem exemplárov pokrievok (obr. 21: 3, 5; 22: 9), po dva kusy hlinených kotlíkov (obr. 21: 10; 22: 1) a misovitých (obr. 22: 2, 4) aj pohárovitých nádob (obr. 22: 8, 10).

Výrazne menejpočetná je kolekcia zvyšných druhov materiálnej kultúry. Neprekvapí pritom, že škála predmetov dennej potreby a nástrojov je typovo najširšia. Do jej náplne patrí nož (obr. 24: 8), kosák (obr. 24: 11), otka s tuťajkou (obr. 23: 13) a dve kostene šidlá prednostne používané pri zhотовovaní kožených výrobkov. Prvé z nich priponíma tvarom stylus (obr. 24: 4), druhé má na rozšírenej klbovej časti vyvŕtanú závesnú dierku (obr. 24: 5). Okrem ihlancovitého exemplára (obr. 24: 6) mal tenší hranolovitý kamenný brús z objektu 34 na hornom konci vyvŕtaný závesný otvor (obr. 24: 2). Železné klince (obr. 23: 9, 10; 24: 1) spolu s krúžkami (obr. 23: 8; 24: 7) možno asi priradiť medzi stavebné kovania. Je však možné, že uvedené krúžky mohli predstavovať aj súčasť konského postroja. Nálezy tohto využitia dopĺňajú podkovy (obr. 23: 12; 24: 10). Kategóriu militárií zastupuje iba ostroha so zdureným krčkom a kužeľovitým bodcom (obr. 23: 11) a hrot strely z kuše (obr. 24: 3). Skupina šperkov je výrazne zredukovaná na nález bronzovej záušnice so zhrubnutým ukončením (obr. 24: 9). Kompletnosť kolekcie predmetov materiálnej kultúry uzatvára jediný exemplár mince z objektu 1 (obr. 23: 7).

Kultúrno-chronologické zaradenie

Z predmetnej kolecie nálezového spektra je z hľadiska datovania prioritná minca (obr. 23: 7). Ide o bližšie nedatovaný strieborný fenig Přemysla Otakara II. (1251-1276; určil J. Hunka), ktorý spoľahlivo datuje nielen objekt 1, ale i najstarší horizont osídlenia vlčkovského sídliska do druhej polovice 13. stor. Do uvedeného chronologického rámcu zapadá aj exemplár ostrohy so zdureným krčkom a kužeľovitým bodcom (obr. 23: 11). Aj napriek tomu, že sa nezachovalo ukončenie oboch ramien, možno tento exemplár priradiť k tvarom zo skupiny B3, používaným v prevahe počas druhej polovice 12. až polovice 13. stor. Používanie tohto typu ostrôh aj v úseku druhej polovice 13. stor. nemožno však vylúčiť (*Ruttkay, A. 1976, 349, 350*). Do vymedzeného chronologického rámcu sa dá zaradiť aj exemplár záušnice, nájdený v objekte 31 (obr. 24: 9). Ide o posledný a menej frekventovaný derivát z dlhého vývojového radu záušníc. Jeho esovitá slučka je nahradená zhrubnutým hranolovým ukončením zdobeným ryhami. Druhé ukončenie tyčinky má dierku (*Hanuliak 1997, 277, obr. 2: B/2, C/10*). Ostatné, dosiaľ nespolu menuté predmety materiálnej kultúry sa dajú iba rámcovo datovať do 13.-15. stor.

Ak sa zohľadní moment kontinuálneho spôsobu využívania vlčkovskej lokality, doložený rozmiestnením sídliskových objektov na preskúmanej ploche, dôjde k logickému zúženiu úseku používania lokality na obdobie poslednej tretiny 13. stor. až prvej tretiny 15. stor. V súlade s takýmto datovaním stojí aj vypovedacia schopnosť keramického nálezového fondu. V jeho súbore možno doložiť formy z druhej polovice 13. stor., zastúpené misovitými pokrievkami s gombíkovitým držadlom (obr. 21: 3, 5; 22: 9) a nižšími tvarmi hrncovitých nádob so šikmo nasadeným neprofilovaným ústím. Vo výzdobe dominujú vlnovky alebo pásy šikmých vrypov, kombinované s horizontálnymi obežnými líniemi (obr. 21: 1, 2, 4, 8). Výraznejšie je zastúpená najmä keramika zo 14. stor. Stredne vysoké až vysoké nádoby z tohto obdobia majú rímskovo profilované ústie. V ich výzdobe dominuje nízka vlnovka a horizontálna obežná linia. Výnimco sa objaví aj pás šikmých vrypov (obr. 21: 7, 9, 11-18). Na základe spoločného výskytu treba k tejto kolekcii príčleniť aj okrajový fragment kotlikovitej nádoby (obr. 21: 10). Pre záver 14. a začiatok 15. stor. sú zasa príznačné hrncovité nádoby rôznej veľkosti, s previsnutým, resp. ovaleným okrajom. Výzdoba sa obmedzuje iba na jednu až dve horizontálne línie v hornej časti tela (obr. 22: 4, 6, 7).

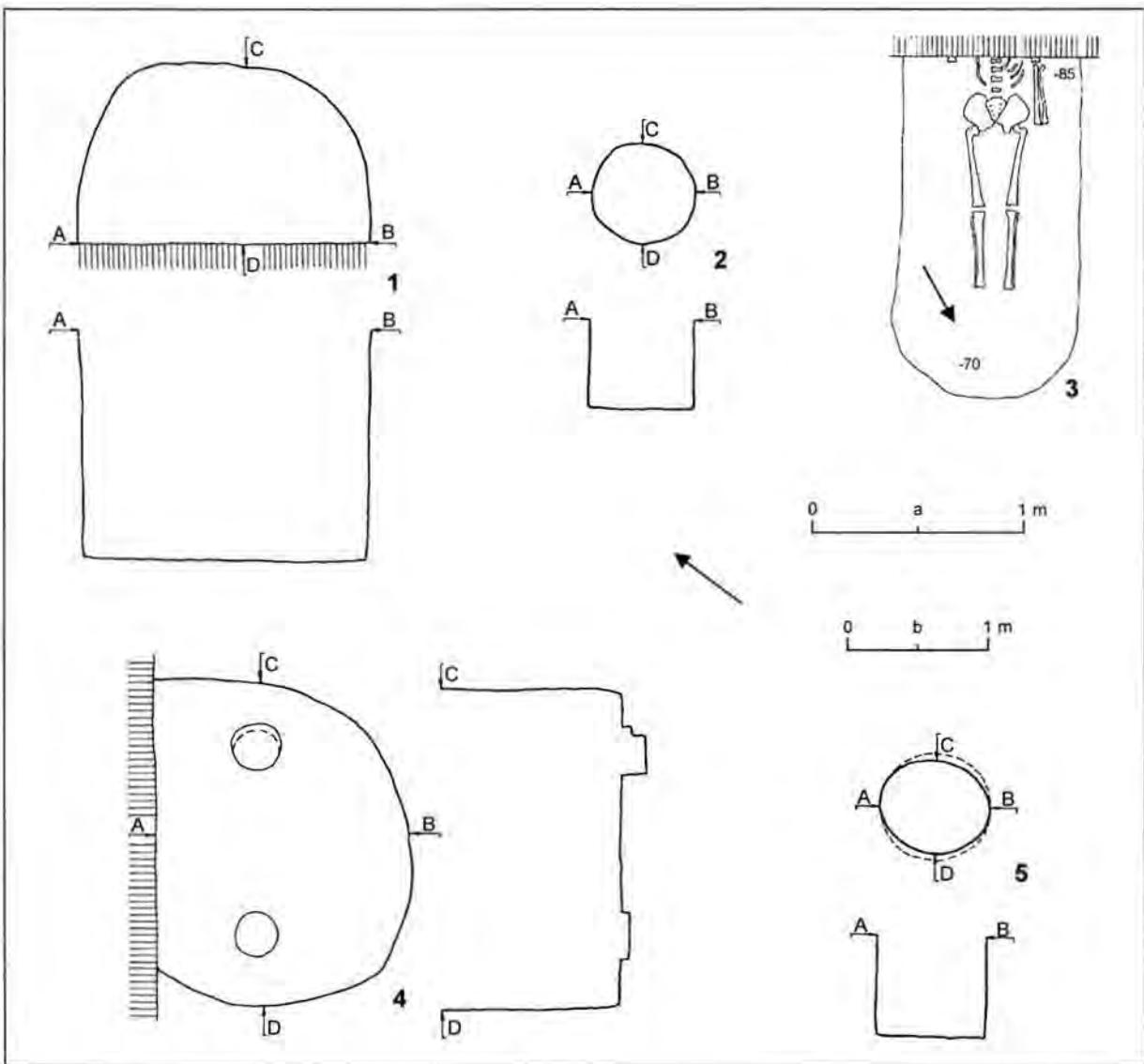
Obr. 19. Vlčkovce. Objekty zo 14.-15. stor. 1 - objekt 2; 2 - objekt 9; 3 - objekt 10.

K výnimočnostiam danej skupiny patrí aj okrajkový črep hlineného kotliku zdobeného dvojicou vlnoviek (obr. 22: 1) a fragmenty z dolnej časti dvoch pohárovitých nádob (obr. 22: 8, 10). V tejto kolekcii keramického riadu začína prevažovať redukčný výpal nad výpalom oxidačným. Na základe spomenutých kritérií, po zohľadnení prípustnej dávky tolerancie, je možné do tretej tretiny 13. stor. zaradiť sedem objektov (30,4% prípadov). Do 14. stor. patrí deväť objektov (39,2% prípadov) a do záveru 14. stor. až prvej tretiny 15. stor. sedem objektov (30,4% prípadov; tabuľy 6-8). Opodstatnenosť uvedenej podoby rámcového datovania objektov a kontinuálnu nadväznosť osídlenia lokality nepriamo potvrdzuje aj frekvencia výskytu chronologicky zaradených exemplárov keramic-

kých nádob. Najstarší úsek vlčkovského sídliska je doložený 11,5% zlomkov, stredný úsek 51,6% a najmladší úsek 36,9% zlomkov. Na základe nálezu troch charakteristických črepov zo zásypu kostrového hrobu možno s jeho vyhĺbením rátať v priebehu záverečnej fázy používania preskúmanej časti sídliskového areálu.

Vyhodnotenie nálezového súboru

Ucelenejší obraz o charaktere osídlenia fragmentu vrcholnostredovekého vlčkovského sídliska môže priniesť vyhodnotenie priestorových vzťahov odkrytých objektov (obr. 14). Na výskumnej ploche A bola napríklad doložená koncentrácia veľkorozmerných objektov, ktoré sa využívali pre-

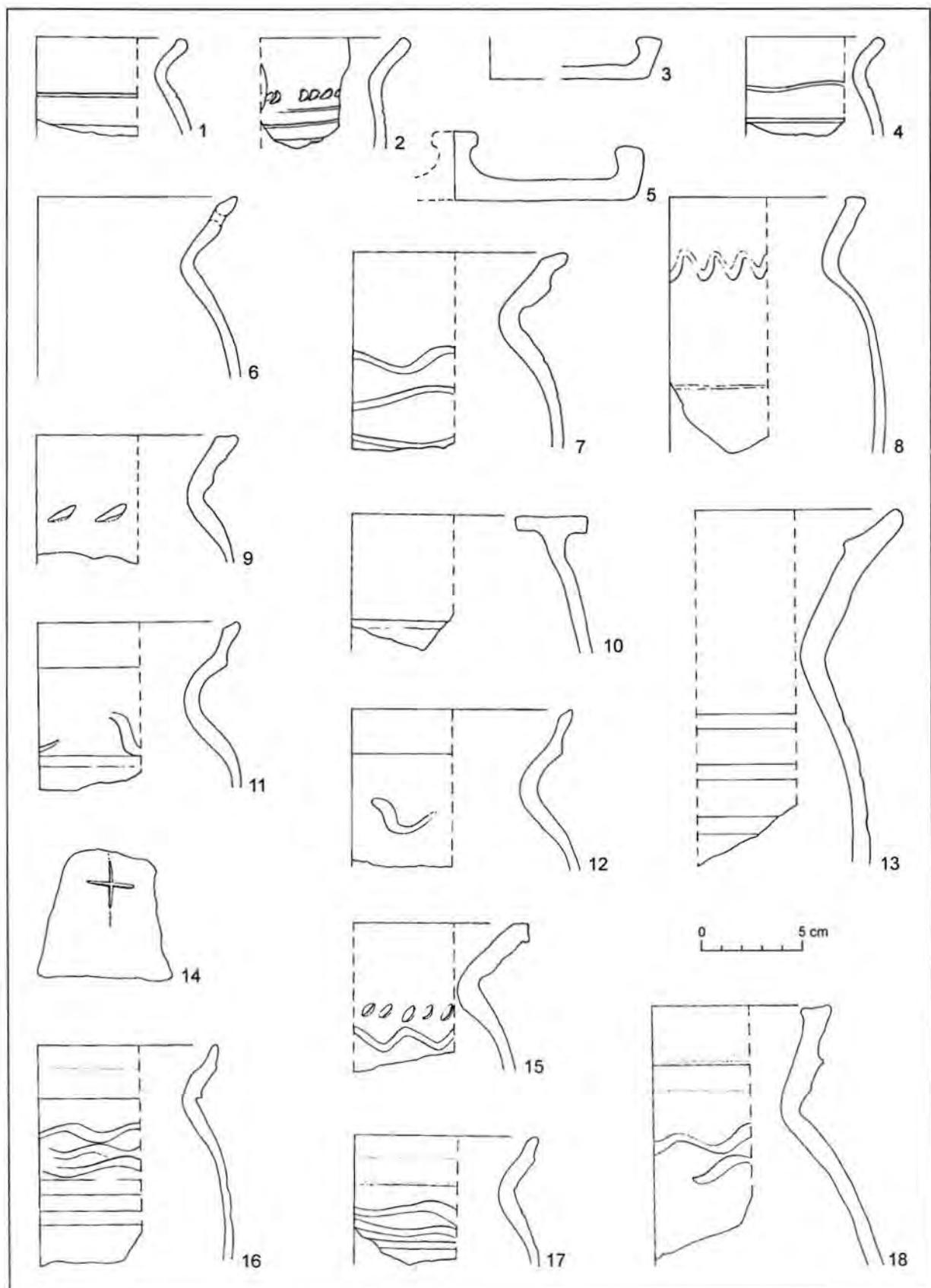
Obr. 20. Vlčkovce. Objekty a hrob zo 14.-15. stor. 1 - objekt 32; 2 - objekt 23; 3 - hrob 1; 4 - objekt 34; 5 - objekt 21. Mierky: a - 3; b - 1, 2, 4, 5.

važne ako zásobnice, zriedkavo ako pece. Spomedzi nich si zvýšenú pozornosť zasluhuje iba kúpolová chlebová pec so zahĺbeným predpecným priestorom kvadratického pôdorysu (objekt 3; obr. 17: 1). Na ploche B sa prevažne zachytil iba rozptýlený zhľuk jamovitých objektov malých rozmerov, využívaných na krátkodobé príručné uskladnenie malého množstva zásob. Objekt výrobného charakteru či pec boli ojedinelé.

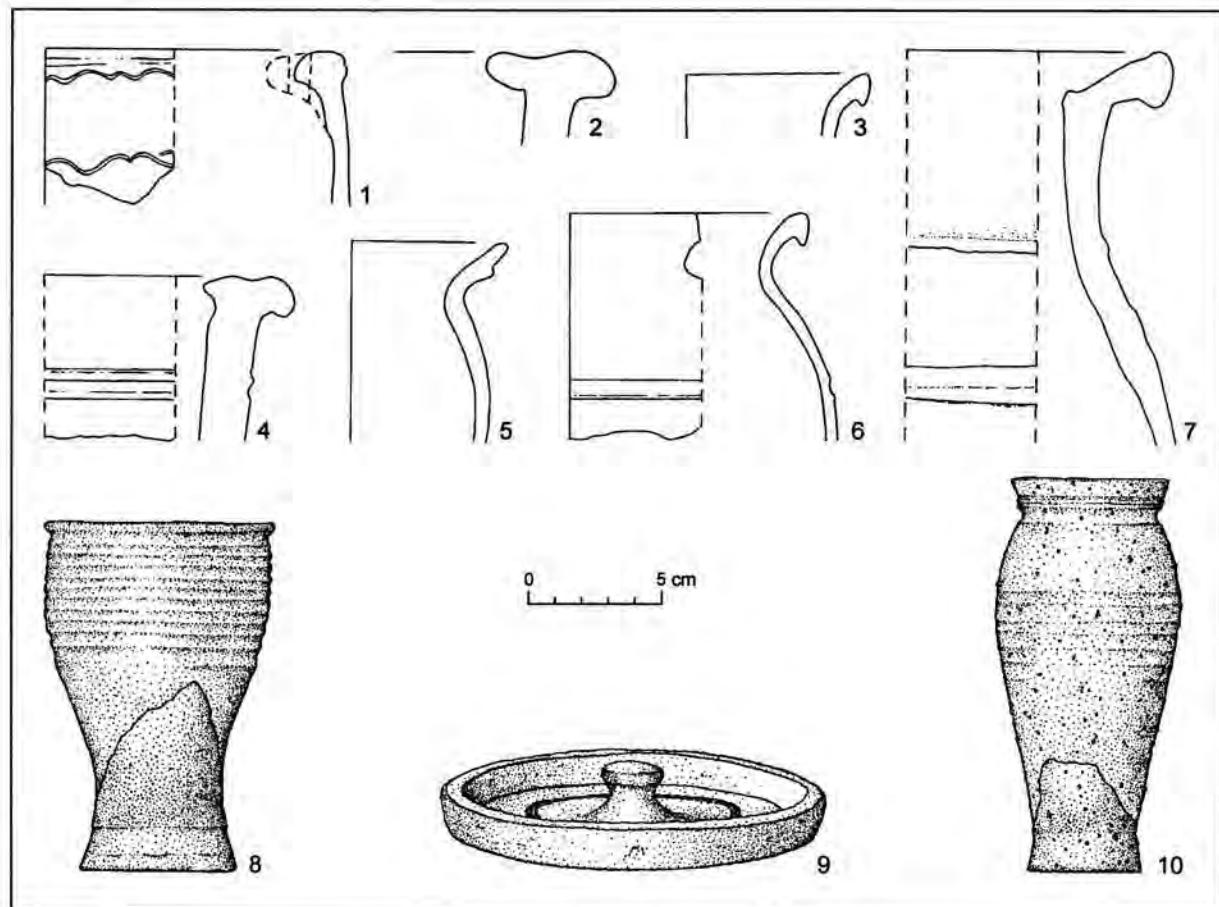
Ani na jednej z uvedených plôch sa výskumom nezachytil obytný objekt v kompletnej či fragmentárnej podobe. Táto skutočnosť predstavuje, žiaľ, jeden z nedostatkov výrazne redukujúcich interpretačné možnosti. Obytné stavby totiž v každom prostredí predstavovali základný prvok a koncen-

trujúci element sídliskových areálov. Tie zásadným spôsobom určovali ich urbanistické členenie. Aj preto poskytujú najviac cenných informácií o hospodárskych pomeroch užívateľov príbytkov, o ich sociálnom postavení a kultúrnej vyspelosti (*Habovštiak 1985, 79; Ruttay, M. 1999, 11*).

Na základe vyčleneného chronologického rámca používania patri vlčkovský sídliskový celok do III. horizontu stredovekého osídlenia. Ten sa vyznačuje širokou typovou rôznorodosťou príbytkov (*Ruttay, M. 1998, 44-47*). Za danej situácie nemôžu mať pokusy spresňujúce predstavy o charaktere vlčkovských obydlí reálny základ. Iba hypoteticky tu možno popri zahľbených zemnicových objektoch očakávať aj obydlia vybudované viacerými

Obr. 21. Vlčkovce. Výber keramických nálezov z 13. stor. (1-6, 8) a zo 14. stor. (7, 9-18). 1 - objekt 22; 2 - objekt 39; 3 - objekt 42; 4-6, 8 - objekt 1; 7, 9, 11, 13 - objekt 3; 10, 12, 15 - objekt 8; 14 - objekt 11; 16, 18 - objekt 31; 17 - objekt 40.

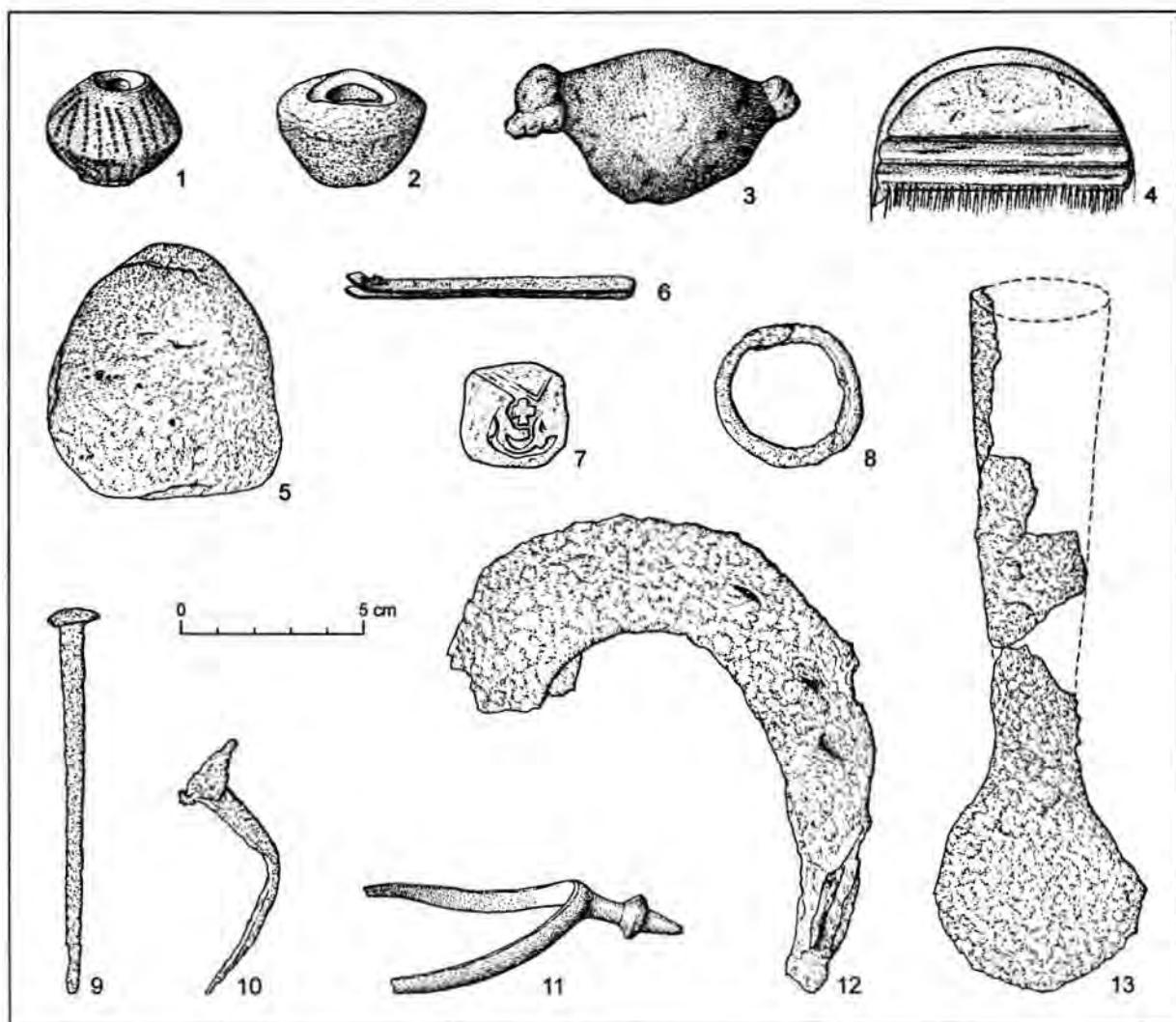
Obr. 22. Vlčkovce. Výber keramických nálezov zo 14.-15. stor. (1-7) a z 13.-15. stor. (8-10). 1 - objekt 23; 2-6 - objekt 2; 7, 8 - objekt 21; 9 - objekt 1; 10 - objekt 31.

stavebnými technikami na úrovni terénu. Pre tieto objekty, ako aj pre obytné objekty všeobecne, býva typická prítomnosť ohniska alebo niektorého z rôznych typov vykurovacích zariadení (Ruttikay, M. 1990). Pri odhumusovávaní výskumnej plochy sa však ani v jednom prípade nezachytil zvyšok akéhokoľvek interiérového kúreniska, ktoré by indikovalo existenciu obytnej stavby vybudovanej na úrovni terénu. Je preto možné, že príbytky patriace k preskúmaným jamovitým objektom ležali mimo obvodu odkrytej plochy.

V prípade výskumnej plochy A mohlo obydlie ležať nedaleko jej okraja, zhruba na mieste, kde v súčasnosti stojí administratívna budova poľnohospodárskeho družstva. Naznačovali by to línie stredovej osi, prechádzajúce dvoma poloblúkovito zoradenými veľkorozmernými objektmi. V tejto podobe definovaný koncentrovaný spôsob umiestnenia pertraktovaných objektov možno interpretovať ako hospodársku časť dvora dedinskéj usadlosti. V typovej škále zachytených objektov a v ich rozmiestnení sa objavuje prežívanie niektorých

starších prvkov z I. a II. horizontu stredovekého osídlenia (Ruttikay, M. 1998, 42-47). Opísanú zadnú časť usadlosti mohla po severovýchodnom a východnom obvode ohraničovať línia zložená z ôsmich kolových jám. Skupina objektov malých rozmerov, rozptýlených na výskumnej ploche B, popri absencii obydlia a veľkorozmerných zásobníč pripomína skôr okrajovú časť osady, ktorá mohla byť v spoločnom užívaní príslušníkom celého sídliskového celku. Tento uzáver možno sčasti oprieť aj o polohu danej plochy v rámci konfigurácie terénu, aj o predpokladný rozsah dedinského sídliska (obr. 14).

Najhodnotnejším nálezom z fondu materiálnej kultúry je strieborný fenig českého kráľa Přemysla Otakara II. (1251-1276; obr. 23: 7). Okolnosti objavenia sa mince na vlčkovskom sídlisku sotva možno spoľahlivejšie objasniť. Mohla sa sem dostať s vojenskými oddielmi tohto panovníka, ktoré v rokoch 1271-1273 plienili nielen predmetnú oblasť, ale aj rozsiahly územný celok medzi Trnavou a Bratislavou (Klein/Marsina/Ruttikay 1994,

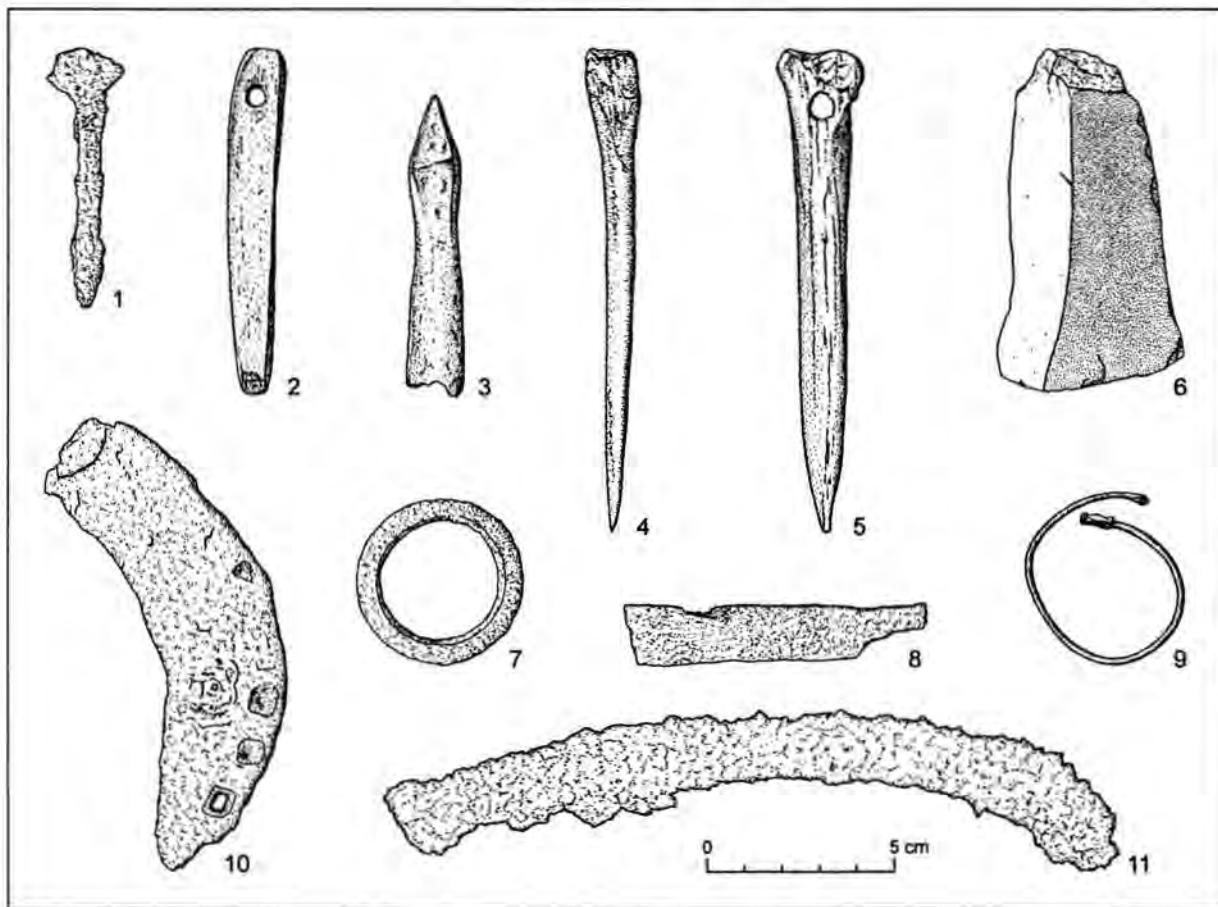

Obr. 23. Vlčkovce. Výber predmetov materiálnej kultúry z mladšej doby bronzovej (1), zo staršej doby rímskej (2-4, 6) a z 13.-14. stor. (5, 7-13). 1 - objekt 33; 2, 3, 6 - objekt 6; 4 - objekt 44; 5, 7, 11 - objekt 1; 8-10 - objekt 3; 12, 13 - objekt 39.

146). Na nepriamu podporu tejto možnosti by mohol poslúžiť aj nález súvekéj ostrohy (obr. 23: 11), najdenej spolu s mincou v jednom objekte. Na druhej strane môže minca informovať aj o čulých obchodných kontaktoch zabezpečujúcich dlhodobú výmenu tovarových a duchovných hodnôt medzi územím dnešného Slovenska a Moravy.

V súlade s tým by sa dal posudzovať aj výnimočný nález fragmentu pohára. Ide o výrobok hrnčiar-ských dielní z okolia moravských Loštic, produkujúcich charakteristický tovar výnimočného vzhľadu (Nekuda/Reichertová 1968, 150-155). A práve doklady o obchodných stykoch oboch oblastí by nemali byť prekvapením na území obce, ktorou odveky prechádzala diaľková cesta spájajúca územie Zadunajska s českými krajinami (Janšák 1961). Niet zásadnejších pochýb o tom, že tejto skutočnosti vďačí dnešná obec aj svojmu názvu. Jeho

prvotne zachytená forma z roku 1347 v podobe Farkashida by naznačovala, že na území obce treba v minulosti rátať s mostom, ktorý zabezpečoval spoľahlivý prechod cez koryto Dudváhu. V neskorších prameňoch zasa figuruje mýtna stanica prinášajúca nemalý zisk (Vlastivedný slovník 1978, 275). Či mohla mať táto skutočnosť vplyv aj na úroveň sociálneho postavenia obyvateľov obce, ťažko posúdiť. Jej archeologicky preskúmaný fragment nemôže o tom priniesť vierohodnejšie svedectvo. Fragmenty dvoch pohárov, používaných najmä pri pití luxusnejších nápojov, môžu azda niečo naznačiť k sociálnemu statusu obyvateľov (obr. 22: 8, 10; Hoššo 1989; Richterová 1999). Svedectvo nálezu dvoch fragmentov hlinených kotlíkov tiež nie je jednoznačné (obr. 21: 10; 22: 1). V 13.-14. stor. už sotva môžu byť indikátorom pre obyvateľstvo žijúce pohyblivejším spôsobom života,

Obr. 24. Vlčkovce. Výber predmetov materiálnej kultúry zo 14.-15. stor. 1, 7-9 - objekt 31; 2, 3, 5 - objekt 34; 4, 6, 10 - objekt 2; 11 - objekt 32.

obvyklom pri extenzívnom chove dobytka (Takács 1986, 152-159).

Posledný prvok z nepočetnej kolekcie výnimomožných momentov z výskumu vlčkovského sídliska je hrob umiestnený na vonkajšom obvode veľkorozmerných objektov z plochy A (obr. 14; 20: 3). Bol do neho uložený mladý mužský jedinec vyšej postavy. Získané informácie neposkytujú spoľahlivejšie vysvetlenie príčin takejto inhumácie. Výnimku môže byť azda poloha hrobu. Zrejme nie je náhodné, že sa nachádza zhruba v osi stredovej línie hospodárskeho dvora, s ktorou je aj súhlasne orientovaný. Nemožno tiež prehliadnuť, že na skelete chýbajú kosti pravého predlaktia. Táto skutočnosť môže súvisieť s násilím, ktorého väčší rozsah mohol mať priamu súvislosť s úmrtím jedinca. Potvrdenie takého predpokladu bolo však znemožnené zničením hornej časti skeletu výkopom plynofikačnej ryhy. Osamotené umiestnenie opisovaného hrobu mimo spoločného cintorína obyvateľov predmetnej osady môže tiež poukazovať na to, že išlo o cudzieho, v komunité neintegrovaného

jedinca. Podľa výpovede keramických fragmentov z výplne hrobu mohol byť jedinec do neho uložený v priebehu záverečnej etapy osídlenia sledovanej lokality. Je vcelku pravdepodobné, že hrob možno spojiť s niektorou z vojenských akcií z prvej tretiny 15. stor., ktorá mohla tiež prispieť k ukončeniu používania preskúmanej stredovekej dediny.

SÍDLISKOVÉ OBJEKTY BEZ KULTÚRNO-CHRONOLOGICKEJ ŠPECIFIKÁCIE

Zvyšný diel archeologických kontextov preskúmaných na súvislo odkrytej ploche vlčkovského polykultúrneho sídliska predstavuje kolekcia kolových jám a sídliskových objektov. Vyznačujú sa tým, že z ich výplne nepochádza žiadny z predmetov materiálnej kultúry. Týmto sa vylúčila možnosť ich zaradenia do niektorého z vyčlenených úsekov osídlenia lokality. V prípade desiatich objektov, predstavujúcich v ucelenej kolekcii

diel s hodnou 22,7%, nepomôže pri odstraňovaní tohto nedostatku ani analýza ich formy. V deviatich prípadoch ide totiž o maloobjemové sídliskové jamy, ktoré sa svojím pôdorysom, prierezom a metrickými údajmi stotožňujú s jamami danej kategórie nielen z obdobia vrcholného stredoveku (napr. obr. 15: 2, 3; 17: 2, 3), ale aj zo staršej doby rímskej (obr. 8: 3) a mladšej doby bronzovej (obr. 3: 2). Od zástupcov tejto skupiny sa viacerými znakmi odlišuje objekt 15. Jeho rozmernejší oválny pôdorys dopĺňajú zvislé steny, stupňovito členené dno a v stredovej osi umiestnená kolová jama vzdialená od zahľbeného obrysу cca 100 cm. Objekt s príbuznými prvkami sa preskúmal aj v Chľabe, kde predstavoval súčasť osady zo strednej doby laténskej (Hanuliak 1989, 153, obr. 3). V prípade vlčkovského sídliska nebude azda náhodné, že objekt 15 z plochy B leží v susedstve obytného objektu 5, zaradeného do staršej doby rímskej. Ak by sa pri ostatných sídliskových jamách pertraktovanej kategórie prihliadal k ich umiestneniu voči súvekým chronologicky zaradeným objektom, mohli by sa do rovnakého úseku zaradiť aj objekty 14 a 16 (obr. 6). Podľa tohto princípu by zasa mohol byť do vrcholnostredovekej fázy zaradený nielen objekt 18 z plochy B a objekt 30 z plochy A, ale aj zhluk piatich jám (objekty 25-29). Tie boli účelovo umiestnené do voľného priestoru vymedzeného po obvode dvoma pecami a zásobníckymi jamami (obr. 14).

Možnosť obdobného pracovného postupu, zacieneného na dotvorenie chýbajúcich určujúcich prvkov v prípade kolových jám, je výraznejším spôsobom oslabená. Tieto jamy mali priemer 20-44 cm, zvislé steny a zahľbenie 8-36 cm od úrovne zistenia. Z celkového počtu 60 kolových jám možno odčleniť tie, ktoré boli s veľkou pravdepodobnosťou súčasťou obvodových stien obytného objektu A, vybudovaného na úrovni terénu počas mladšej doby bronzovej (obr. 2; 4). Nepravidelná línia, vytvorená inými ôsmimi kolovými jamami po obvode vrcholnostredovekých objektov z plochy A, mohla zasa ohraňovať zadnú časť príslušnej usadlosti. V tejto časti sa zachytila aj kruhovitá zostava šiestich kolových jám, vsunutá medzi sídl-

liskové objekty zo 14. stor. (obr. 14). Je však neľahké rozhodnúť o tom, či v tomto prípade nejde o zvyšok zo súvekého obydlia jurtovitého typu, využívaneho na prechodné bývanie (Habovštiak 1985, 86, 88; Hanuliak 1980, 196; Ruttkay, M. 1998, 52). Jedna z kolových jám z plochy B mohla byť súčasťou objektu 15 so stupňovito členeným dnom. U ostatných kolových jám, okrem chýbajúcej možnosti ich chronologického zaradenia, nie je reálne vystihnúť ich niekdajšiu funkciu. Iba v názvach vytvárajú rôzne dlhé priame či nepriame línie. Viaceré z nich sú osamotené a nedajú sa pospájať do súvislejších zostáv. Nie je preto isté, ktoré z nich boli pôvodne súčasťou nadzemných objektov alebo plotových liníi členiacich sídlisko-vú plochu na menšie sektory.

ZÁVER

Uvedené určujúce charakteristiky výsledkov predstihového výskumu možno v stručnosti doplniť o ďalšie hodnotiace roviny. V prvom prípade sa z globálneho hľadiska nedajú prehliadnúť isté negatíva plynúce z obmedzenej plochy výskumu, z jej umiestnenia v okrajovej časti rozsiahleho sídliskového areálu s nižšou koncentráciou osídlenia a z podpriemerného výskytu predmetov materiálnej kultúry. O tieto negatíva sa pričinila aj skutočnosť, že išlo o investorskú akciu. Archeologický výskum však bolo potrebné urobiť v záujme záchrany aspoň časti archeologickej lokality ohrozenej stavebno-zemnými prácam. Tieto protichodné momenty sa objavovali počas celého trvania terénnych prác a vyžiadali si prijatie viacerých kompromisných riešení. V protiklade k týmto pasívam je však potrebné vyzdvihnuť aj niektoré pozitívne plynúce z plošného odkryvu predmetného areálu, umožňujúceho sledovať priestorové vzťahy sídliskových jednotiek. Precízna analýza uceleného spektra hmotných prameňov dovolila v rámci každého z troch vyčlenených kultúrno-chronologických úsekov vyzdvihnuť viacero najvýznamnejších momentov, ktoré vhodným spôsobom rozširujú naše poznatky o množstvo zaujímavých detailov.

LITERATÚRA

- Abegg-Wigg/Walter/Biegert 2000* - A. Abegg-Wigg/D. Walter/S. Biegert: Forschungen in germanischen Siedlungen des mittleren Lahntales. In: A. Haffner/S. von Schnurbein (Hrsg.): Kelten, Germanen, Römer im Mittelgebirgsraum zwischen Luxemburg und Thüringen. Koll. Vor- u. Frühgesch. 5. Bonn 2000, 55-65.
- Adler 1976* - H. Adler: Zur Datierung einiger Beinkämme aus der Römischen Kaiserzeit in Bernhardsthal. Fundber. Österreich 15, 1976, 19-27.
- Bátora 1977* - J. Bátora: Halštatské sídlisko v Abraháme. AVANS 1976, 1977, 43, 44.
- Beranová 1980* - M. Beranová: Zemědělství starých Slovanů. Praha 1980.
- Bezeczký 1995* - T. Bezeczký: Roman Amphora Trade in Pannonia. In: La Pannonia e l'Impero Romano. Atti del convegno internazionale „La Pannonia e l'Impero Romano“. Roma 1994. Milano 1995, 155-175.
- Bezeczký 1997* - T. Bezeczký: Amphorae from the Auxiliary Fort of Carnuntum. In: H. Stiglitz (Hrsg.): Das Auxiliarkastell Carnuntum 1. Forschungen 1977-1988. Österr. Arch. Inst. Sonderschr. 29, Wien 1997, 147-178.
- von Carnap-Bornheim 2002* - C. von Carnap-Bornheim: Der Trachtschmuck, die Gürtel und das Gürtelzubehör. In: J. Peška/J. Tejral (Hrsg.): Das germanische Königsgrab von Mušov in Mähren. RGZM Monogr. 55/1. Mainz - Bonn 2002, 189-305.
- Čaplovič 1999* - D. Čaplovič: Život v dedinskom prostredí stredovekého Uhorska. Arch. Hist. 24, 1999, 41-58.
- Droberjar/Kazdová 1993* - E. Droberjar/E. Kazdová: Das Brandgräberfeld aus der römischen Kaiserzeit von Štěbořice in Mähren. I. Die Quellen. Čas. Moravského Muz. Brno. Vědy Spol. 78, 1993, 97-149.
- Elschek 1995* - K. Elschek: Die germanische Besiedlung von Bratislava-Dúbravka während der älteren römischen Kaiserzeit. In: J. Tejral/K. Pieta/J. Rajtár (Hrsg.): Kelten, Germanen, Römer vom Ausklang der Latène-Zivilisation bis zum 2. Jahrhundert im Mitteldonaugebiet. Brno - Nitra 1995, 39-52.
- Elschek 1999* - K. Elschek: Die Aussagekraft des römischen Importes entlang der March auf der Bernsteinstrasse. In: N. Gudea (Ed.): Roman Frontier Studies. Proceedings of the XVIIth International Congress of Roman Frontier Studies. Zalău 1999, 859-865.
- Furmánek/Veliačík/Vladár 1991* - V. Furmaniak/L. Veliačík/J. Vladár: Slovensko v dobe bronzovej. Bratislava 1991.
- Fusek 2001* - G. Fusek: Torzo stredovekého sídliska v Bielovciach. Slov. Arch. 48, 2001, 101-153.
- Gassner 1990* - V. Gassner: Gelbtonige Keramik aus datierten Fundkomplexen in Carnuntum. Carnuntum-Jahrb. 1989, 1990, 133-161.
- Gömöri 1973* - J. Gömöri: Korai császárkori és Árpád-kori település X századi vasolvásztó műhely Sopronban. Arrabona 15, 1973, 69-123.
- Habovštiak 1985* - A. Habovštiak: Stredoveká dedina na Slovensku. Bratislava 1985.
- Hanuliak 1980* - M. Hanuliak: Výskumy z obdobia stredoveku na trase výstavby Sústavy vodných diel na Dunaji. Arch. Hist. 5, 1980, 193-208.
- Hanuliak 1989* - M. Hanuliak: Praveké, včasnodejinné a stredoveké osídlenie v Chľabe. Slov. Arch. 37, 1989, 151-212.
- Hanuliak 1997* - M. Hanuliak: Možnosti a problémy výskumu šperkov z 10.-13. storočia. Arch. Hist. 22, 1997, 275-286.
- Hanuliak 2000* - M. Hanuliak: Predstihový výskum vo Vlčkovciach. AVANS 1998, 2000, 79, 80.
- Hanuliak/Kuzma 1991* - M. Hanuliak/I. Kuzma: Desiata sezóna výskumu v Mužle-Čenkove. AVANS 1989, 1991, 35, 36.
- Hanuliak/Kuzma/Šalkovský 1993* - M. Hanuliak/I. Kuzma/P. Šalkovský: Mužla-Čenkov I. Osídlenie z 9.-12. storočia. Nitra 1993.
- Hanuliak/Zábojník 1987* - M. Hanuliak/J. Zábojník: Záchranný výskum v Bučanoch. AVANS 1986, 1987, 45.
- Horváth 1998* - F. Horváth: Handgeformte spätkeltische und römische Keramik in Esztergom und ihrer Umgebung. Alba Regia 27, 1998, 65-81.
- Hoššo 1989* - J. Hoššo: Nádoby na pitie vína v stredoveku. Historica 39-40, 1989, 201-212.
- Hromada 2000* - J. Hromada: Prieskumy na trase diaľnice v okolí Vlčkoviec. AVANS 1998, 2000, 82, 83.
- Ištók/Ižóf/Kujovský 1997* - P. Ištók/J. Ižóf/R. Kujovský: Výsledky prieskumu v povodí Váhu v úseku Sered - Hlohovec. AVANS 1995, 1997, 89, 90.
- Janšák 1961* - Š. Janšák: Česká cesta - najstarší spoj Slovenska s českými krajinami. Vlast. Čas. 10, 1961, 83-87.
- Klein/Marsina/Ruttikay 1994* - B. Klein/R. Marsina/A. Ruttikay: Vojenské dejiny Slovenska. I. Stručný náčrt do roku 1526. Bratislava 1994.
- Kolník 1956* - T. Kolník: Popolnicové pohrebisko z mladšej doby rimskej a počiatku doby sfahovania národov v Očkove pri Piešťanoch. Slov. Arch. 4, 1956, 233-306.
- Kolník 1963* - T. Kolník: Sídlisko z mladšej doby rimskej v Červeniku. Štud. Zvesti AÚ SAV 11, 1963, 113-132.
- Kolník 1973* - T. Kolník: Hrobové nálezy z doby rimskej na Slovensku. Korpus. Nepublikovaná práca. Nitra 1973.
- Kolník 1977* - T. Kolník: Anfänge der germanischen Besiedlung in der Südwestslowakei und das Regnum Vannianum. In: Symposium Ausklang der Latène-Zivilisation und Anfänge der germanischen Besiedlung im mittleren Donaugebiet. Bratislava 1977, 143-171.
- Kolník 1980* - T. Kolník: Römerzeitliche Gräberfelder in der Slowakei. I. Bratislava 1980.
- Kolník 1998* - T. Kolník: Haus und Hof im quadischen Limesvorland. In: Haus und Hof im östlichen Germanien. Tagung Berlin 4. bis 8. Oktober 1994. Universitätsforsch. Prähist. Arch. 50. Schr. Arch. German. u. Slaw. Frühgesch. 2. Bonn 1998, 144-159.
- Kolník/Varsík/Vladár 2000* - T. Kolník/V. Varsík/J. Vladár: Branč. Katalóg nálezov. Nepublikovaná práca. Bratislava - Nitra 2000.
- Kraskovská 1970* - L. Kraskovská: Sídlisko z doby halštatskej a rímskej v Ivánke pri Dunaji. Zbor. SNM 64. Hist. 10, 1970, 85-119.
- Kraskovská 1983* - L. Kraskovská: Rímske amfory z Bratislavky-Devína. Arch. Rozhledy 35, 1983, 372-376.
- Krekovič 1981* - E. Krekovič: Rímska importovaná keramika na Slovensku. Slov. Arch. 29, 1981, 341-376.
- Kronberger 1997* - M. Kronberger: Ausgewähltes keramisches Fundmaterial aus stratifizierten Fundkomplexen. In: H. Stiglitz (Hrsg.): Das Auxiliarkastell Carnuntum 1. Forschungen 1977-1988. Österr. Arch. Inst. Sonderschr. 29, Wien 1997, 77-134.

- Kudrnáč 1970* - J. Kudrnáč: Klučov. Staroslovanské hradiště ve středních Čechách. Praha 1970.
- Lamiová-Schmiedlová/Tomášová 1999* - M. Lamiová-Schmiedlová/B. Tomášová: Náleزوvery horizont z prelomu doby rímskej a doby sťahovania národov na viacvrstvovom sídlisku v Ostrovanoch. Slov. Arch. 47/2, 1999, 75-132.
- Lukniš 1972* - M. Lukniš: Reliéf. In: M. Lukniš (Ed.): Slovensko. 2 - Príroda. Bratislava 1972, 124-202.
- Nekuda/Reichertová 1968* - V. Nekuda/K. Reichertová: Stredovéká keramika v Čechách a na Moravě. Brno 1968.
- Novák 1976* - P. Novák: Záchranný výzkum v Zelenči. AVANS 1975, 1976, 167, 168.
- Ondrouch 1945-1946* - V. Ondrouch: Rímske stanice v Stupave a v Pajštúne. Hist. Slovaca 3-4, 1945-1946, 62-119.
- Plachá/Pieta 1986* - V. Plachá/K. Pieta: Römerzeitliche Besiedlung von Bratislava-Devin. Arch. Rozhledy 38, 1986, 339-357.
- Raddatz 1957* - K. Raddatz: Der Thorsberger Moorfund, Gürtelteile und Körperschmuck. Offa-Bücher 13. Neu-münster 1957.
- Richterová 1999* - J. Richterová: Venkovské krčmy v okolí Prahy na přelomu středověku a raného novověku. Arch. Hist. 24, 1999, 111-123.
- Říhovský 1982* - J. Říhovský: Hospodářsky a společenský život velatické osady v Lovčíkách. Pam. Arch. 73, 1982, 5-56.
- Říhovský 1982* - J. Říhovský: Základ středounajských popelníkových polí na Moravě. Praha 1982.
- Ruttkay, A. 1976* - A. Ruttkay: Waffen und Reiterausrüstung des 9. bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei. II. Slov. Arch. 24, 1976, 245-396.
- Ruttkay, M. 1990* - M. Ruttkay: Pece na ranostredovekých sídliskách. Arch. Hist. 15, 1990, 337-347.
- Ruttkay, M. 1996* - M. Ruttkay: Die Grundveränderungen in der Keramikproduktion im 12.-14. Jh. in der West-slowakei. Pravěk (N. ř.) 6, 1996, 261-284.
- Ruttkay, M. 1998* - M. Ruttkay: Dedina a dom vo vrcholnom a neskorom stredoveku. In: Ludová architektúra a urbanizmus vidieckych sídiel na Slovensku z pohľadu najnovších poznatkov archeológie a etnografie. Bratislava 1998, 37-66.
- Ruttkay, M. 1999* - M. Ruttkay: Výskum stredovekých dedinských sídlisk na Slovensku. Arch. Hist. 24, 1999, 7-38.
- Ruttkay, M. 2002* - M. Ruttkay: Mittelalterliche Siedlung und Gräberfeld in Bajč-Medzi kanálmi (Vorbericht). Slov. Arch. 50, 2002, 245-316.
- Samuel/Gajdošík 2000* - M. Samuel/J. Gajdošík: Praveké nálezy zo Zvončina. AVANS 1999, 2000, 107, 108.
- Studeniková/Paulík 1983* - E. Studeniková /J. Paulík: Osada z doby bronzovej v Pobedime. Bratislava 1983.
- Šalkovský 1998* - P. Šalkovský: Dedinský dom a sídlo vo včasnom stredoveku. In: Ludová architektúra a urbanizmus vidieckych sídiel na Slovensku z pohľadu najnovších poznatkov archeológie a etnografie. Bratislava 1998, 9-36.
- Takács 1986* - M. Takács: Die arpadenzeitliche Tonkessel im Karpatenbecken. Budapest 1986.
- Tejral 1998* - J. Tejral: Die Besonderheiten der germanischen Siedlungsentwicklung während der Kaiserzeit und der frühen Völkerwanderungszeit und ihr Niederschlag im archäologischen Befund. In: Haus und Hof im östlichen Germanien. Tagung Berlin 4. bis 8. Oktober 1994. Universitätsforsch. Prähist. Arch. 50. Schr. Arch. German. u. Slaw. Frühgesch. 2. Bonn 1998, 181-207.
- Thomas 1960* - E. Thomas: Studien zu den germanischen Kämmen der römischen Kaiserzeit. Arbeits- u. Forscher. Sächs. Bodendenkmalpf. 8, 1960, 54-215.
- Varsík 1996* - V. Varsík: Das römische Lager von Rusovce - Gerulata. Ein Beitrag zu Lokalisierung und Anfängen. Jahrb. RGZM 43, 1996, 531-600.
- Varsík 2002* - V. Varsík: Besiedlung in der älteren römischen Kaiserzeit am östlichen Rand von Bratislava. Slov. Arch. 50, 2002, 127-152.
- Varsík 2003* - V. Varsík: Veľký Meder und Bratislava-Trnávka: zwei germanische Siedlungen im Vorfeld des pannonicischen Limes (Befunde und Chronologie: eine Übersicht). In: Stadt und Landschaft in der Antike. Anodos 3, 2003, 153-196.
- Varsík, v tlači* - V. Varsík: Die kaiserzeitlichen Siedlungen im pannonicischen Vorfeld (Slowakei) im Lichte des keramischen Importes. In: Proceedings of the 19th Congress of Roman Frontier Studies in Pécs, Hungary. Pécs, v tlači.
- Varsík, pripravované* - V. Varsík: Kaiserzeitliche Besiedlung am östlichen Rand von Bratislava. Germanische Siedlungen in Bratislava-Trnávka und Umgebung. Arch. Slovaca Monogr. Fontes. Nitra, pripravované do tlače.
- Veliačík 1970* - L. Veliačík: Nové nálezy velatickej kultúry z Abrahámu. Slov. Arch. 18, 1970, 421-432.
- Veliačík/Romsauer 1994* - L. Veliačík/P. Romsauer: Vývoj a vzťah osídlenia lužických a stredodunajských populácií polí na západnom Slovensku. Nitra 1994.
- Vignatičová 1992* - J. Vignatičová: Břeclav-Pohansko II. Slovenské osídlení jižního predhradí. Brno 1992.
- Vlastivedný slovník 1978* - Vlastivedný slovník obcí na Slovensku 3. Bratislava 1978.
- Wielowiejski 1970* - J. Wielowiejski: Kontakt Noricum i Panonii s ludami północnymi. Warszawa - Wrocław - Kraków 1970.

Rukopis prijatý 7. 2. 2005

PhDr. Milan Hanuliak, CSc.
Archeologický ústav SAV
Akademická 2
SK-949 21 Nitra
nrauhanu@savba.sk

PhDr. Vladimír Varsík, CSc.
Archeologický ústav SAV
Akademická 2
SK-949 21 Nitra
vladimir.varsik@savba.sk

Die bestimmenden Charakteristiken der Besiedlung in Vlčkovce

Milan Hanuliak - Vladimír Varsik

ZUSAMMENFASSUNG

Im Jahre 1998 wurde im Gemeindekataster von Vlčkovce (Bez. Trnava) eine Vorsprungsterrainuntersuchung durchgeführt. Das Areal der freigelegten Lokalität befindet sich am Ostrand des Trnavaer Hügellandes. Es liegt auf einem ovalen Ausläufer, der in die rechtseitige Dudváh-Inundation reicht. Von der vorausgesetzten Fläche mit ca. 1,8 Hektar Ausmaß wurde nur das Fragment von 910 m² zu untersuchen ermöglicht (Abb. 1). Auf dieser Fläche wurden insgesamt 44 Siedlungsobjekte, 60 Pfostengruben und ein Körpergrab freigelegt.

Die jüngere Bronzezeit

Den ältesten Besiedlungsabschnitt der Vlčkover Lokalität repräsentieren vier Siedlungsobjekte der Velatice-Kultur. Im Rahmen aller hier festgestellten Siedlungsobjekte repräsentieren sie einen Teil mit dem Wert von 9% (Abb. 2; Tabelle 1). Am bedeutendsten unter den Objekten ist ein Halbgruben-Wohnhaus von regelmäßiger rechteckiger Disposition mit einer Feuerstelle (Abb. 3: 1). Weitere Objekte sind durch eine Vorratsgrube (Abb. 3: 3) und zwei Siedlungsgruben repräsentiert (Abb. 3: 2, 4). Eine offene Frage verbleibt bisher eine unsichere Existenz eines Objektes mit einer Pfostenkonstruktion, mit den Ausmaßen 550 x 260 cm, das nachträglich als A bezeichnet wurde (Abb. 4). Mit großer Wahrscheinlichkeit gehören zu ihm Pfostengruben. Diese umgrenzen mit einer Linie den Raum von rechteckiger Disposition von 14,3 m² Fläche. Ein datierendes Material fehlt von der Fläche dieses Objektes. Entfernt wurde es offenbar bei der Humusentfernung von der Grabungsfläche. Auf die Möglichkeit des Zusammenhangs des Objektes mit der jüngeren Bronzezeit verweisen nur indirekt die Objekte 24 und 43, die von ihm nur 6 m und 4,5 m entfernt sind (Abb. 2).

Die gewonnenen Funde aus der Verfüllung der untersuchten Siedlungsobjekte sind sporadisch. Es repräsentieren sie ein ganzes und ein zweites teilweise ergänztes Gefäß und 37 Scherben, die mindestens von 14 bis 18 Exemplaren stammen. Diesen Keramikverband bilden eine Amphora, eine dünnwandige Schüssel mit konischem Körper, ein vasenförmiges Gefäß, eine profilierte Henkeltasse, eine Tasse mit konischen Wänden und eine halbkugelige Tasse. Belegt wurden auch topfförmige Gefäße mit gerauhter Oberfläche, dickwandigen Formen von Vorratsgefäß mit plastischer Tupfenleiste

und Bruchstücke zweier flacher scheibenförmiger Stürzen (Abb. 5). Kleinfunde sind lediglich durch einen doppelkonischen Tonwirbel mit gestochener Verzierung vertreten (Abb. 23: 1).

Das Fragment der Siedlung von Vlčkovce kann rahmenhaft in die Stufe HA aus der jüngeren Bronzezeit verwiesen werden. Davon zeugen Funde, die zu Repräsentanten der Velatice-Kultur gehören. Ihr Verbreitungsgebiet reicht nicht östlich von Dudváh. Die Lokalität von Vlčkovce gehört somit in die Nordostzone dieser Kultur, die im mitteleuropäischen Milieu verbreitet war. Wegen des absoluten Mangels an Metallinventar kann die rahmenhafte chronologische Einstufung der untersuchten Siedlung nicht präzisiert werden. Die Vlčkover Siedlung gehört zu den neuesten Lokalitäten der Velatice-Kultur, die in der Trnavaer Mikroregion situiert sind. Im gegebenen Gebiet, mit einem Ausmaß von beinahe 500 km², sind bisher 32 Lokalitäten nachgewiesen. Der ausgeprägte Großteil von ihnen wurde während Oberflächenuntersuchungen oder Rettungsaktionen an Stellen von Bau- und Bodenaktionen festgestellt. Die selten erfassten Siedlungsobjekte waren jedoch größtenteils gestört und wurden vorwiegend lediglich teilweise untersucht. Wichtigkeit erlangt aus dieser Sicht das Fragment der Vlčkover Siedlung mit der zusammenhängenden freigelegten Fläche, wo außer Grubenobjekten auch ein Halbgruben-Wohnhaus freigelegt wurde, offenbar auch ein einräumiges Objekt mit einer Pfostenkonstruktion der Wände auf dem Geländeniveau.

Ältere römische Kaiserzeit

Den mittleren Abschnitt der Besiedlung in der Vlčkover Lokalität repräsentieren sieben Siedlungsobjekte, die im Rahmen der Kollektion von untersuchten Objekten einen Anteil von 16 % repräsentieren (Abb. 6; Tabelle 2).

Es handelt sich um drei Vorratsgruben, drei Grubenhäuser und eine Siedlungsgrube (Abb. 7; 8). Zusammen repräsentieren sie den Nordteil einer germanischen Siedlung. Die regelmäßigen Entfernungen der Objekte ohne Überscheidungen deuten an, dass sie zu einer einzigen Siedlungsphase gehören.

Im Rahmen des ganzen Keramikinventars repräsentieren die Importkeramik lediglich 15 Scherben (2,55%). Aus den Angaben der Tabelle 3 geht hervor, dass sich die Vlčkover-Siedlung mit dem Anteil des Importes

mehr der Siedlung aus dem 1. Jh. in Bratislava-Dúbravka nähert. Die Werte des Importanteils in den Siedlungen aus dem 2. Jh. sind drei- bis vierfach höher. Eine Ausnahmestellung stellt in diesem Bezug die Ansiedlung in Velký Meder im unmittelbaren Vorfeld der römischen Grenze dar. Hier sind während der ganzen Entwicklung die Anteile des Keramikimportes wesentlich höher als in den anderen zeitgleichen quadischen Siedlungen (Tabelle 3). Bezüglich der Formen können in Vlčkovce nur drei importierte Gefäße charakterisiert werden. Es ist dies ein Krug (Abb. 10: 1), eine Ringschüssel und eine Amphora (Abb. 11: 1, 10). Die größte Bedeutung besitzt das Fragment der Mündung und des Halses einer zweihenkeligen Amphora (Typ Dressel 6B). Es handelt sich um den ersten typologisch bestimmbaren Repräsentanten solches importierten Gefäßtyps im quadischen Milieu im Gebiet der Südwestslowakei. Der in dieser schweren Transportkeramik verhandelte Inhalt - Oliven, Olivenöl, pikante Fischsoßen - hat offenbar bei den hiesigen Germanen keine breitere Geltung erlangt. Wein konnte z. B. auch in Holzfässern eingeführt worden sein. Die Amphorenfunde aus Stupava und aus Bratislava-Devín lasen wir abschichtlich ausser Acht, weil sie in einem ganz unterschiedlichen kulturell-ethnischen Milieu gefunden wurden („römische Stationen“). Amphora des Typs Dressel 6B aus Vlčkovce wurde in Istrien während des 1. Jh. bis im ersten Drittel des 2. Jh. angefertigt.

Zur Auswertung der heimischen germanischen handgefertigten Keramik wurde die Klassifizierung ausgenutzt, die für die Siedlung in Bratislava-Trnávka ausgearbeitet wurde (Varsik 2002). Außer den aus Trnávka bekannten Formen I-IV erschien im Inhalt der heimischen Keramik aus Vlčkovce auch die Übergangsform I/III (Abb. 11: 6, 7). In der Slowakei wurde sie bisher nur aus archaischen Fundkollektionen in Bratislava-Dúbravka bekannt. Es handelt sich um tiefe schüsselförmige Gefäße mit bauchigem Körper und mit schräg angesetztem Rand. Die Tabelle 4 bringt eine Übersicht der Vertretung von Keramikformen des heimischen Geschirrs in den einzelnen Siedlungsobjekten von Vlčkovce.

In der Tabelle 5, wie auch in ihrer graphischen Darstellung (Abb. 12), sind die Vertretung und die Anteile der einzelnen germanischen keramischen Formen aus drei älterömerzeitlichen Siedlungen in der Südwestslowakei verglichen. Aus diesem Vergleich geht hervor, dass Vlčkovce nach der Zusammensetzung der Keramikformen in manchen Zügen an das ältere Dúbravka und in anderen an das jüngere Trnávka erinnert. Gemeinsam ist für Vlčkovce, wie auch Dúbravka, die dominante Position der einfachen einteiligen Form I (z. B. Abb. 9: 7, 8, 14, 23-25) und das Vorkommen der Zwischenform I/III (Abb. 11: 6, 7). Die S-förmig profilierten Töpfe der Form IV (z. B. Abb. 9: 6; 10) spielten weder in Dúbravka, noch in Vlčkovce eine so wichtige Rolle wie in Trnávka. Anderseits erlangen die Knickwandschüsseln der Form II in Vlčkovce und in Bratislava-Trnávka beinahe die gleiche relative Vertretung, während diese Form in Dúbravka nur eine randliche Bedeutung besass. Darauf ergibt sich die interessante

Schlussfolgerung, dass mit der Zusammensetzung der Formen in heimischer Töpferware steht der Fundverband aus Vlčkovce irgendwo in der Mitte zwischen den Kollektionen beider Bratislavaer Siedlungen. Diese Position betont klar das weitere Diagramm (Abb. 13). Die Siedlung in Bratislava-Dúbravka wurde ungefähr in das zweite bis dritte Drittel des 1. Jh. datiert. Die Besiedlungsanfänge in Bratislava-Trnávka kann man in die erste Hälfte des 2. Jh. bzw. an die Wende des 1. und 2. Jh. verschieben, ihren Abschluss in die Zeit der Markomannenkriege. Die Siedlungen in Dúbravka und in Trnávka repräsentieren also zwei einander abwechselnde Siedlungshorizonte der älteren römischen Zeit. Die Ansiedlung aus Vlčkovce steht zeitlich wahrscheinlich zwischen beiden Siedlungen.

Die einteiligen Gefäße der Form I sind in Vlčkovce namentlich durch tiefe topfförmige Schüsseln vertreten, deren größte Weite sich unter der Mündung befindet (Abb. 9: 7, 8, 14, 25, 28; 11: 2-3, 5). Ungebräuchlich ist auf der germanischen Keramik die Anwendung plastischer Buckel mit Fingereindrücken (Abb. 11: 2). Es ist nicht ausgeschlossen, dass sich gerade durch ähnliche seltene ornamentale und formale Einzelheiten das autochthone kulturell-ethnische Elemente äußern, die aus der vorrömischen Zeit überleben. Das gemeinsame Merkmal für die Gefäße der Form I in Dúbravka und in Vlčkovce ist auch der leicht nach außen geneigte Gefäßrand (Abb. 11: 2, 5). Die zweiteiligen Knickwandschüsseln der Form II sind größtenteils unverziert. Nur der untere konische Teil einer Schüssel ist flächig mit dreieckigen Einstichen bedeckt (Abb. 9: 9). Die flächig angeführten dreieckigen und keilförmigen Einstiche gehören zu Verzierungsformen des 2. Jh. Wahrscheinlich erst seit dem 2. Jh. machten sich auf dem quadischen Töpferware auch die Barbotine-Verzierung (Abb. 10: 2) und das Motiv von chaotisch eingetieften Grübchen geltend (Abb. 9: 18; 10: 6). In Vlčkovce fesseln die Aufmerksamkeit auch Gefäße mit großen Flächen, die mit einem Rollräddchen mit stufenförmigen, zick-zack und Tamga-Motiven bedeckt sind (Abb. 9: 16; 10: 22; 11: 13).

Charakteristische Kleinfunde vertritt nur ein einteiliger Knochenkamm des Typs Thomas AI (Abb. 23: 4) und eine bronzenen Riemenzunge (Abb. 23: 6) aus der V. Untergruppe der Raddatz-Gruppe J. Der Schwerpunkt des Vorkommens beider Gegenstände entfällt in die ältere römische Zeit, namentlich in das Ende der Stufe B1 und in die Stufe B2.

Die Ansiedlung in Vlčkovce repräsentiert eine einphasige germanische Siedlung aus der älteren römischen Kaiserzeit. Davon zeugt eine regelmäßige räumliche Verteilung der Siedlungsobjekte ohne gegenseitige Überschneidungen und ebenfalls der homogene Charakter des Fundverbandes. Den gleichzeitigen Untergang dreier Objekte bestätigt das Vorkommen von Scherben gemeinsamer Gefäße, die in ihren Verschüttungen gefunden wurden. Ein wichtiges Indiz für die Datierung der Siedlung in Vlčkovce brachten außer Kleinfunden und eines Amphorenfragments des Typs Dressel 6B auch der Vergleich der relativen Vertretung einzelner Formen der heimischen Töpferware mit zwei besser datierten Keramikkollektionen aus Bratislava-

Dúbravka und aus Bratislava-Trnávka. Es hat sich gezeigt, dass die Werte aus Vlčkovce beinahe in der Mitte zwischen beiden Bratislavaer Siedlungen liegen. Es kann vorausgesetzt werden, dass die einphasige Siedlung in Vlčkovce im Zeitrahmen vielleicht schon seit Ende der Stufe B1 besiedelt war, doch namentlich in der Stufe B2, mit dem Schwerpunkt in ihrer älteren Phase, das heißt, seit den letzten Jahrzehnten des 1. Jh. bis zur Mitte des 2. Jh. Es scheint nicht wahrscheinlich zu sein, dass diese Siedlung bis zu den Markomannenkriegen überlebt hätte. Verlassen wurde sie wahrscheinlich um eine oder zwei Generationen früher. Es muss auch an die Tatsache erinnert werden, dass ca. 500 m westlich von Vlčkovcer Siedlung bereits seit den 30er Jahren des 20. Jh. ein Körpergrab aus der Stufe B1 bekannt ist. Mit seiner Datierung könnte es die Gründergeneration der Siedlung aus Vlčkovce repräsentieren.

Hochmittelalter

Den jüngsten Besiedlungsabschnitt der Vlčkover Lokalität repräsentieren 23 Siedlungsobjekte aus dem 13.-15. Jh., die im Rahmen der kompletten Kollektion der Objekte einen Anteil mit dem Wert von 52,3% darstellen (Abb. 14; Tabellen 6-8). Auf der Grabungsfläche wurde bei der Freilegung kein Wohnobjekt erfasst. Alle nachgewiesenen Repräsentanten gehören in die Kollektion von vier Kategorien der Wirtschaftsobjekte. Im Übergewicht handelt es sich um Vorratsgefäß (Abb. 16: 2; 18: 1; 19: 1; 20: 1, 4) und Siedlungsgruben (Abb. 15: 2, 3; 16: 1; 17: 2; 18: 2-4; 19: 2, 3; 20: 2, 5). In die dritte Gruppe gehören zwei selbstständige Öfen (Abb. 15: 1; 17: 2). Den letzten Typ repräsentiert ein einziges Objekt (Abb. 16: 3). Seine ursprüngliche funktionelle Ausnutzung kennen wir nicht. Ein außergewöhnliches Element ist in der Siedlung durch ein vereinzeltstehendes Körpergrab repräsentiert (Abb. 14; 20: 3). Auf seiner Sohle befand sich ein männliches Individuum jüngeren Alters von größerer Figur.

Den absoluten Großteil des Fundfonds aus der Verfüllung von 23 hochmittelalterlichen Objekten repräsentieren Keramikfunde. Es handelt sich um Scherben, unvollständige Teile von Gefäßen, ausnahmsweise auch um rekonstruierbare Exemplare. Ihre in der Zahl von 422 Stück vertretenen Repräsentanten stammen mindestens von 60-80 ganzen Gefäßen. Unter ihnen dominieren verschieden große topfförmige Gefäße (Abb. 21: 1, 2, 4-9, 11-13, 15-18). Begleitet sind ihre Formen von einigen Exemplaren von Stürzen (Abb. 21: 3, 5; 22: 9), tönernen Kesseln (Abb. 21: 10; 22: 1), schüssel- (Abb. 22: 2, 4) und becherförmigen Gefäßen (Abb. 22: 8, 10). Zu den Kleinfunden gehört ein Messer (Abb. 24: 8), eine Sichel (Abb. 24: 11) eine Pflugreute mit einer Tülle (Abb. 23: 13), zwei Knochenahlen (Abb. 24: 4, 5), Wetzsteine (Abb. 24: 2, 6), Eisennägel (Abb. 23: 9, 10; 24: 1), Ringe (Abb. 23: 8; 24: 7) und Hufeisen (Abb. 23: 12; 24: 10). Die Kategorie der Militaria vertritt nur ein Sporn mit verdicktem Hals und mit konischem Stachel (Abb. 23: 11), und ebenfalls eine Pfeilspitze einer Armbrust (Abb. 24: 3). Die Gruppe des Schmuckes ist ausgeprägt

auf dem Fund eines Bronzeschlafengrings mit verdicktem Ende reduziert (Abb. 24: 9). Die Vollständigkeit der Kollektion der Gegenstände der materiellen Kultur beschließt das einzige Exemplar einer Münze (Abb. 23: 7).

Diese ist für die Datierung der hochmittelalterlichen Besiedlung am bedeutendsten. In den angeführten chronologischen Rahmen fügt sich auch das Exemplar eines Sporns mit einem Schlafengring. Skizziert man nach der Verteilung der Objekte die kontinuierliche Ausnutzungsart der Vlčkover Lokalität schmälert sich der Abschnitt ihrer Ausnutzung auf die Zeit des letzten Drittels des 13. Jh. bis zum ersten Drittel des 15. Jh. Im Einklang mit dieser Datierung steht auch die Aussagefähigkeit des keramischen Fundfonds.

Auf keiner der angeführten Flächen erfassste man bei der Grabung ein Wohnobjekt. Es ist daher möglich, dass die zu den untersuchten Grubenobjekten gehörenden Wohnungen außerhalb des Umfangs der freigelegten Fläche lagen. Interpretierbar ist die konzentrierte Unterbringungsart der pertraktierten Objekte auf der Fläche A als wirtschaftlicher Teil des Gehöftes der Dorfsiedlung. Die Gruppe der Objekte mit kleinen Ausmaßen auf der Fläche B erinnert eher an den Randteil einer Ansiedlung. Dieser konnte von den Angehörigen der ganzen Dorfsiedlung in Benutzung gewesen sein. Der Sporn, die Münze und das Fragment eines Lostitzer Bechers verweisen auf einen möglichen Zusammenhang dieser Funde mit militärischen Ereignissen. In Erwägung kommen jedoch auch Handelskontakte zwischen dem Gebiet der heutigen Slowakei und Mährens. Diese Form von Beziehung überrascht nicht im Gebiet des heutigen Vlčkovce. Durch dieses Gebiet führte eine Fernstrasse als Verbindung des Gebietes Transdanubiens mit den böhmischen Ländern. Auf dem Skelett des Individuums aus dem Grab fehlen Knochen des rechten Unterarmes. Zusammenhängen konnte diese Tatsache mit einer Gewalttätigkeit, die einen größeren Umfang mit einem direkten Zusammenhang mit dem Tode des Individuums gehabt haben könnte. Die isolierte Unterbringung des beschriebenen Grabes außerhalb des gemeinsamen Friedhofs der Bewohner der gegenständlichen Ansiedlung könnte ebenfalls darauf hinweisen, dass es sich um eine fremde Einzelperson gehandelt hat.

Siedlungsobjekte ohne eine kultur-chronologische Spezifizierung

Ihre Kollektion bilden Siedlungs- und Pfostengruben. Aus ihrer Verfüllung stammen keine Funde. Im Großteil der Fälle handelte sich um kleine Siedlungsgruben. Im Falle der Pfostengruben ist es nicht real, ihre ehemalige Funktion zu erfassen. Nur in Anzeichen bilden sie verschiedene lange direkte oder indirekte Linien. Mehrere von ihnen sind vereinzelt und können zu zusammenhängenderen Formen nicht verbunden werden. Es ist daher nicht sicher, welche von ihnen ursprünglich einen Bestandteil von oberirdischen Objekten oder Einzäunungslinien waren, die die Siedlungsfläche in kleinere Sektoren gliederten.

Abb. 1. Vlčkovce. Vorausgesetztes Ausmaß der Fundstelle ist mit einem Raster bezeichnet und der archäologisch untersuchte Teil der Lokalität ist mit schwarzer Farbe bezeichnet. Legende: a - ursprünglicher Weg; b - neuer Fahrstreifen.

Abb. 2. Vlčkovce. Untersuchter Teil der Lokalität mit den Objekten aus der jüngeren Bronzezeit, mit schwarzer Farbe bezeichnet. Legende: a - Gasleitungsrinne.

Abb. 3. Vlčkovce. Objekte aus der jüngeren Bronzezeit. 1 - Objekt 33; 2 - Objekt 24; 3 - Objekt 38; 4 - Objekt 43.

Abb. 4. Vlčkovce. Objekt A aus der jüngeren Bronzezeit. Legende: a - Gasleitungsrinne.

Abb. 5. Vlčkovce. Auswahl von Keramikfunden aus der jüngeren Bronzezeit. 1, 8, 9 - Objekt 43; 2, 5, 7, 10, 11 - Objekt 38; 3, 4 - Objekt 33; 6 - Objekt 24.

Abb. 6. Vlčkovce. Untersuchter Teil der Lokalität mit den Objekten aus der älteren römischen Kaiserzeit, mit schwarzer Farbe bezeichnet. Legende: a - Gasleitungsrinne.

Abb. 7. Vlčkovce. Objekte aus der älteren römischen Kaiserzeit. 1 - Objekt 4; 2 - Objekt 5; 3 - Objekt 6; 4 - Objekt 12.

Abb. 8. Vlčkovce. Objekte aus der älteren römischen Kaiserzeit. 1 - Objekt 13; 2 - Objekt 44; 3 - Objekt 7.

Abb. 9. Vlčkovce. Auswahl von Keramikfunden aus der älteren römischen Kaiserzeit. 1-16 - Objekt 4; 17-24 - Objekt 5; 25-27 - Objekt 7; 28, 29 - Objekt 13.

Abb. 10. Vlčkovce. Auswahl von Keramikfunden aus der älteren römischen Kaiserzeit. 1-17 - Objekt 6; 18-23 - Objekt 44.

Abb. 11. Vlčkovce. Objekt 12. Auswahl von Keramikfunden aus der älteren römischen Kaiserzeit.

Abb. 12. Vertretung der Formen heimischer Keramik auf drei Siedlungen aus der älteren römischen Kaiserzeit in Südweslowakei. Legende: A - Bratislava-Dúbravka; B - Vlčkovce; C - Bratislava-Trnávka. Bezeichnung der Formen nach: Varsík 2002.

Abb. 13. Vertretung der einzelnen Formen heimischer Keramik auf drei Siedlungen aus der älteren römischen Zeit in Südweslowakei. Legende: A - Bratislava-Dúbravka; B - Vlčkovce; C - Bratislava-Trnávka. Bezeichnung der Formen nach: Varsík 2002.

Abb. 14. Vlčkovce. Untersuchter Teil der Lokalität mit den Objekten aus dem Hochmittelalter. Legende: a - Objekte aus dem 13. Jh.; b - Objekte aus dem 14. Jh.; c - Objekte und ein Grab aus dem 14.-15. Jh.; d - Gasleitungsrinne.

Abb. 15. Vlčkovce. Objekte aus dem 13. Jh. 1 - Objekt 1; 2 - Objekt 22; 3 - Objekt 41.

Abb. 16. Vlčkovce. Objekte aus dem 13. Jh. 1 - Objekt 37; 2 - Objekt 39; 3 - Objekt 42.

Abb. 17. Vlčkovce. Objekt aus dem 14. Jh. 1 - Objekt 3; 2 - Objekt 8; 3 - Objekt 11.

Abb. 18. Vlčkovce. Objekte aus dem 14. Jh. 1 - Objekt 36; 2 - Objekt 40; 3 - Objekt 35; 4 - Objekt 17.

Abb. 19. Vlčkovce. Objekte aus dem 14.-15. Jh. 1 - Objekt 2; 2 - Objekt 9; 3 - Objekt 10.

Abb. 20. Vlčkovce. Objekt und ein Grab aus dem 14.-15. Jh. 1 - Objekt 32; 2 - Objekt 23; 3 - Grab 1; 4 - Objekt 34; 5 - Objekt 21. Maßstäbe: a - 3; b - 1, 2, 4, 5.

Abb. 21. Vlčkovce. Auswahl von Keramikfunden aus dem 13. Jh. (1-6, 8) und aus dem 14. Jh. (7, 9-18). 1 - Objekt 22; 2 - Objekt 39; 3 - Objekt 42; 4-6, 8 - Objekt 1; 7, 9, 11, 13 - Objekt 3; 10, 12, 15 - Objekt 8; 14 - Objekt 11; 16, 18 - Objekt 31; 17 - Objekt 40.

Abb. 22. Vlčkovce. Auswahl von Keramikfunden aus dem 14.-15. Jh. (1-7) und aus dem 13.-15. Jh. (8-10). 1 - Objekt 23; 2-6 - Objekt 2; 7, 8 - Objekt 21; 9 - Objekt 1; 10 - Objekt 31.

Abb. 23. Vlčkovce. Auswahl von Gegenständen der materiellen Kultur aus der jüngeren Bronzezeit(1), aus der älteren römischen Zeit (2-4, 6) und aus dem 13.-14. Jh. (5, 7-13). 1 - Objekt 33; 2, 3, 6 - Objekt 6; 4 - Objekt 44; 5, 7, 11 - Objekt 1; 8-10 - Objekt 3; 12, 13 - Objekt 39.

Objekt 24. Vlčkovce. Auswahl von Gegenständen der materiellen Kultur aus dem 14.-15. Jh. 1, 7-9 - Objekt 31; 2, 3, 5 - Objekt 34; 4, 6, 10 - Objekt 2; 11 - Objekt 32.

Tabelle 1. Vlčkovce. Grundlegende Informationen über Objekte aus der jüngeren Bronzezeit.

Tabelle 2. Vlčkovce. Grundlegende Informationen über Objekte aus der älteren römischen Kaiserzeit.

Tabelle 3. Anteile der Importkeramik in den quadischen Siedlungen aus der älteren römischen Kaiserzeit in der Südweslowakei.

Tabelle 4. Vlčkovce. Übersicht der Vertretung von Keramikformen aus der älteren römischen Zeit in den einzelnen Objekten aus Vlčkovce.

Tabelle 5. Vertretung der einzelnen Formen heimischer Keramik in den drei Siedlungen aus der älteren römischen Kaiserzeit in der Südweslowakei.

Tabelle 6. Vlčkovce. Grundlegende Informationen über Objekte aus dem 13. Jh.

Tabelle 7. Vlčkovce. Grundlegende Informationen über Objekte aus dem 14. Jh.

Tabelle 8. Vlčkovce. Grundlegende Informationen über Objekte aus dem 14.-15. Jh.

IN MEMORIAM

Georg Kossack
(* 25. 6. 1923 - † 17. 10. 2004)

„Die Forschung ist nicht auf ein zufälliges Finden gestellt, sondern sie sucht etwas. Sie muss wissen, was sie suchen will... Man muss die Dinge richtig fragen, dann geben sie Antwort.“

(J. G. Droysen 1958)*

Wir trauern um Georg Kossack, einen herausragenden deutschen Wissenschaftler und Gelehrten, der am 17. Oktober 2004 in Prien/Chiemsee im 82. Lebensjahr nach kurzer Krankheit verstorben ist. Bis zuletzt leitete er in der Philosophisch-historischen Klasse der Bayerischen Akademie der Wissenschaften die Kommission zur vergleichenden Archäologie römischer Alpen- und Donauländer. Er bereicherte und gestaltete sein Fach mit einer Fülle von Beiträgen und methodisch beispielhaften Arbeiten. Kossack begnügte sich nicht mit dem rein Archäologisch-Antiquarischen, seine Arbeiten zielten weit darüber hinaus: Religionsgeschichte, Probleme des Kulturwandels, soziale Gliederung und schließlich primär planmäßige Siedlungsforschung auf breiter Basis unter Berücksichtigung von Ökologie und Vegetationsgeschichte standen im Mittelpunkt seiner Forschungen. Er befasste sich auch ausführlich mit der geschichtlichen Entwicklung des Faches Vor- und Frühgeschichte, die er meisterhaft in seiner zusammenfassenden Arbeit „Prähistorische Archäologie in Deutschland im Wandel der geistigen und politischen Situations-

on“ (Bayer. Akad. Wiss. Phil.-Hist. Kl. Sitzber. H. 4. München 1999) schilderte. In den Jahren der deutschen Teilung war Kossack wie kaum ein anderer stets bemüht, den Kontakt zwischen ost- und westdeutscher Forschung zu pflegen und zu fördern. Er unternahm auch zahlreiche Reisen in die ehemaligen Ostblockländer. Mehrmals besuchte er die Slowakei, Tschechien, Polen und Ungarn, um die vor- und frühgeschichtliche Entwicklung dieser Länder, sowie ihre Wissenschaftler persönlich kennenzulernen. In Erinnerung blieb ihm vor allem seine Teilnahme an der Limes Romanus-Konferenz in Nitra im Jahr 1957 und dann 1970 in Smolenice am Symposium zu Problemen der jüngeren Hallstattzeit in Mitteleuropa, als er im Rahmen der Exkursionen bedeutende Fundstellen kennenzulernen. Kossack betonte in seiner Lehre stets die Schlüsselposition zentraler Siedlungsplätze des nordwestlichen Karpatenbeckens wegen ihrer überregionalen Bindungen einerseits zu westlichen und andererseits auch zu östlichen Kulturreihen.

Georg Kossack wurde am 25. Juni 1923 in Neuruppin (Brandenburg) geboren. Das Schicksal hat

* J. G. Droysen: Historik. In: R. Hübner (Hrsg.): Vorlesungen über Enzyklopädie und Methodologie der Geschichte. München 1958.³

hart in sein Leben eingegriffen. Nach Notabitur und schwerer Kriegsverletzung studierte er von 1943 bis 1947 in Berlin, Halle a. d. Saale, Marburg und München die Fächer Vor- und Frühgeschichte, Klassische Archäologie, Mittelalterliche Geschichte und Geologie. An die Philipps-Universität Marburg kam Kossack nach Kriegsende erst 22-jährig im Wintersemester 1945/46, wo er Gero von Merhart begegnete und bei ihm im Jahre 1948 mit der Arbeit „*Studien zum Symbolgut der Urnenfelder- und Hallstattzeit Mitteleuropas*“ (Röm.-Germ. Forsch. 20. Berlin 1954) promoviert. Die Urnenfelder- und Hallstattperiode waren seitdem wichtige Schwerpunkte in seiner wissenschaftlichen Tätigkeit. Sein akademischer Lehrer beeindruckte und prägte ihn stark in seiner Lebenshaltung, er war wegen seiner Haltung im Nationalsozialismus und weil er trotz schweren Schicksals und gesundheitlichen Leidens zum herausragenden Wissenschaftler wurde ein Vorbild für Georg Kossack. In den Schriften „*Einführung in Werk und Methode G. v. Merharts*“ (In: G. V. Merhart: *Hallstatt und Italien. Gesammelte Aufsätze zur frühen Eisenzeit in Italien und Mitteleuropa*. Mainz 1969, VIII-XVI) und „*Gero v. Merhart und sein akademischer Unterricht in Marburg*“ (In: *Gedenkschrift für G. v. Merhart. Marburger Stud. Vor- u. Frühgesch. 7. Marburg 1986, 1-16*) würdigte Kossack von Merharts bedeutenden Beitrag für die prähistorische Archäologie.

Bereits von 1947 bis 1955 war er zunächst wissenschaftliche Hilfskraft und dann wissenschaftlicher Assistent bei Joachim Werner am Institut für Vor- und Frühgeschichte der Ludwig-Maximilians-Universität zu München. Kossack begann während dieser Zeit mit der systematischen Aufnahme hallstattzeitlichen Fundmaterials Südbayerns und veröffentlichte schon 1954 den bemerkenswerten und für die zukünftige Forschung wegweisenden Aufsatz „*Pferdegeschirr aus Gräbern der älteren Hallstattzeit Südbayerns*“ (Jahrb. RGZM 1, 1954, 111-178), in dem er die Rolle des sogenannten „thrako-kimmerischen“ Formenkreises beschrieb. Diese heute viel zitierte und grundlegende Bearbeitung war die erste Studie, die versuchte, mittels Verbreitungskarten und Typengliederung von Pferdegeschirr weiträumige kulturelle Zusammenhänge aufzuzeigen. Im Jahre 1955 habilitierte er sich in München mit der Schrift „*Südbayern während der Hallstattzeit*“ (Röm.-Germ. Forsch. 24. Frankfurt a. M. 1959) und wurde im Herbst des selben Jahres zum Privatdozenten ernannt. Im Wintersemester 1957/58 und Sommersemester 1958 übernahm er die Vertretung des

Lehrstuhls für Vor- und Frühgeschichte an der Universität Würzburg.

Im Jahr 1959 erhielt G. Kossack den Ruf auf den Lehrstuhl für Vor- und Frühgeschichte der Christian-Albrechts-Universität zu Kiel und wirkte dort als ordentlicher Professor bis 1975. Im Rahmen seiner Forschungen zur frühgermanischen Besiedlung zwischen Main und Nordsee veröffentlichte er 1962 zusammen mit R. Hachmann und H. Kuhn das Buch „*Völker zwischen Germanen und Kelten. Schriftquellen, Bodenfunde und Namengut zur Geschichte des nördlichen Westdeutschlands um Christi Geburt*“ (Neumünster 1962). Die Jahre in Norddeutschland waren durch die siedlungsarchäologischen Forschungen in der Siedlungskammer von Archsum auf Sylt geprägt. In Zusammenarbeit mit O. Harck und J. Reichstein verwirklichte er deren systematische Untersuchung und Auswertung der Grabungsbefunde; zu dieser bekannten Fundstelle konnten unter seiner Ägide drei Monographien erscheinen. Dieses Projekt, das die Deutsche Forschungsgemeinschaft förderte, war ein Teil des sog. Nordseeküstenprogrammes, das unter dem Titel „*Vor- und frühgeschichtliche Besiedlung des Nordseeraums, archäologische und naturwissenschaftliche Untersuchungen an ländlichen und frühstädtischen Siedlungen im deutschen Küstengebiet vom 5. Jh. v. Chr. bis zum 11. Jh. n. Chr.*“ erschien (G. Kossack: *Gemeinschaftsformen*. In: G. Kossack/E. Behre/P. Schmid: *Ländliche Siedlungen*. 1. Weinheim 1984, 378-386). Im Rahmen der Siedlungsforschung konnte Kossack das Kieler Institut ausbauen. Weiterhin widmete er sich aber auch der Problematik der Hallstattzeit in Süddeutschland und veröffentlichte die Publikation „*Gräberfelder der Hallstattzeit an Main und fränkischer Saale*“ (Materialh. Bayer. Vorgesch. 24. Kallmünz 1970).

Kossack war schon ein berühmter Fachgelehrter, als er im Jahre 1975 den Ruf auf den Lehrstuhl für Vor- und Frühgeschichte der Ludwig-Maximilians-Universität zu München annahm. Im Münchner Institut hat er eine Abteilung für Vegetationsgeschichte aufgebaut und eine Professur für Frühgeschichte eingerichtet. Er hat ferner das Schwerpunktprogramm der Deutschen Forschungsgemeinschaft „*Siedlungsarchäologische Untersuchungen im Alpenvorland*“ angeregt. Sein Vorgänger in München, Joachim Werner, hat das Institut in seinem Forschungsschwerpunkt über lange Zeit auf die Frühgeschichte Mittel- und Südosteuropas gelenkt und stets die kulturprägenden Impulse des nördlichen Schwarzeergebietes auf Mittel- und Westeuropa betont. Kossack folgte dieser Tradition und hat sich in seinen Veranstal-

tungen ausgiebig diesem Themenkreis gewidmet, der ihm bereits aus seiner Marburger Zeit vertraut war, hat er sich doch damals schon ausführlich mit östlichen Einflüssen der pontischen und sibirischen Steppenzonen auf Mitteleuropa in der Spätbronze- und Früheisenzeit beschäftigt. Im Jahre 1980 veröffentlichte Kossack die grundlegende Studie „Kimmerische Bronzen. Bemerkungen zur Zeitstellung in Ost- und Mitteleuropa“ (Zborník posvečen Stanetu Gabrovcu ob šestdesetletnici. Situla 20-21, 1980, 109-143), in der er neu erarbeitete Ergebnisse vorstellte, die wegweisend für die zukünftige Forschung geworden sind. Er hat den Sachbesitz östlicher Fundgruppen in ihrem Ursprungsgebiet nach formenkundlichen Merkmalen beschrieben, zeitlich eingeordnet und die dort gewonnenen Daten auf das mitteleuropäische Chronologiesystem übertragen. Es ist ein großes Verdienst von Kossack, dass die Forschung mit seinen Arbeiten neue Impulse erhielt. Durch seine differenzierte chronologische Betrachtungsweise des Materials hat er wichtige Grundlagen erarbeitet. Während seines Wirkens in München verfasste er zahlreiche wertvolle Studien zu dieser Problematik, in denen er die Kulturentwicklung in der pontischen Steppenzone und im Kaukasus und deren Auswirkungen auf Mittel- und Südosteuropa ausführlich behandelte: „Mittelasiens und skythischer Tierstil“ (Beitr. Allg. u. Vgl. Arch. 2, 1980, 91-107); „Tli Grab 85. Bemerkungen zum Beginn des skythenzeitlichen Formenkreises im Kaukasus“ (Beitr. Allg. u. Vgl. Arch. 5, 1983, 89-182); „Zaumzeug aus Kelermes“ (In: Hallstattkolloquium Veszprém 1984. Mitt. Arch. Inst. Ungar. Akad. Wiss. 3. Budapest 1986, 125-139); „Von den Anfängen des skytho-iranischen Tierstils“ (In: I. Galanina/N. Grač/H.-J. Kellner/G. Kossack: Skythika. Bayer. Akad. Wiss. München 1987, 24-86); „Neufunde aus dem Novočerkassker Formenkreis und ihre Bedeutung für die Geschichte steppenbezogener Reiterrömer der späten Bronzezeit“ (II Mar Nero 1, 1994, 19-54).

An den Universitäten in Kiel und München betreute Kossack insgesamt 49 Dissertationen, 5 Habilitationen und ungezählte Magisterarbeiten. Er hat Jahrzehntelang die Entwicklung des Faches Vor- und Frühgeschichte und anderer Disziplinen, die sich mit der Kulturgeschichte befassen, entscheidend beeinflusst und geprägt. Sein beinahe enzyklopädisches Wissen war bewundernswert. Georg Kossack, der auch mein akademischer Lehrer war, sorgte für den systematischen Aufbau der Ausbildung, förderte in den Seminararbeiten gründliche Sachkenntnis der behandelten Problematik. Dafür war er stets offen im Gespräch und

nahm sich Zeit für Diskussionen, wenn er bei seinem Gegenüber Interesse geweckt sah. Er wusste bei seinen Studenten geistige Unabhängigkeit und Urteilstatkraft zu fördern, das sah er als vornehmstes Ziel seiner Lehre an. Wer seiner durchaus kritischen, aber auch konstruktiven Art standhielt, dem gewährte Kossack einen großen Spielraum eigener Entwicklungsfähigkeit, so dass innovative Denkanstöße und Forschungsansätze entwickelt wurden.

Im Jahre 1988 wurde Kossack emeritiert, aber seine Forschungsarbeit führte er noch mit unverminderter Intensität fort. Von 1994 bis zu seinem Tod übernahm er die Leitung der Kommission zur Vergleichenden Archäologie römischer Alpen- und Donauländer der Bayerischen Akademie der Wissenschaften in München. Sein Forschungseifer blieb ihm bis ins hohe Alter erhalten. Zusammen mit Th. Hollmann und K. Jettmar beteiligte er sich an der Publikation: „Maoqinggou. Ein eisenzeitliches Gräberfeld in der Ordos-Region (Innere Mongolei)“. Nach der Veröffentlichung von Tian Guangjin und Guo Suxin beschrieb und kommentiert (Mat. Allg. u. Vgl. Arch. 50. Mainz 1992). Letzte grundlegende Arbeiten Kossacks waren die bereits erwähnte Schrift „Prähistorische Archäologie in Deutschland im Wandel der geistigen und politischen Situation“ (1999) und „Religiöses Denken in dinglicher und bildlicher Überlieferung Alteuropas aus der Spätbronze- und Früheisenzeit (9.-6. Jahrhundert v. Chr. Geb.)“, (Bayer. Akad. Wiss. Phil.-Hist. Kl., Abhandl. Neue Folge 116, München 1999).

Kossacks zahlreiche exzellente Arbeiten, von denen ich an dieser Stelle nur einige erwähnt habe, zeugen von einer vielschichtigen Kenntnis der behandelten Themen. Sein umfangreiches Schriftenverzeichnis vermittelt das Wissen und die profunde Kenntnis eines Menschen, der die archäologische Wissenschaft so sehr weiterbrachte. Ferner war er auch Mitherausgeber zahlreicher Einzelwerke, Zeitschriften und Reihen. Einen seiner wissenschaftlichen Forschungsschwerpunkte hat er schon mit seiner Dissertation und Habilitation bestimmt - nämlich die Fragen des Kulturwandels zwischen der Urnenfelder- und der Hallstattzeit. Kossack konnte mit seinen Studien bemerkenswert zeigen, wie Kontakte zwischen ungleichen Systemen wirkten, die Kräfte benennen, die Kontinuität und Wandel oder Wechsel bewirkt hatten. Besonders ausdrucksvooll beschrieb er den Formierungsprozess der Hallstattkultur:

„Bei der Frage nach Entstehung und räumlicher Begrenzung früheisenzeitlicher Gruppen mit Hallstattcharakter geht man vernünftigerweise von jenen spät-

bronzezeitlichen Kultursystemen aus, die in weiten Teilen Mitteleuropas schon während des 13. Jahrh. v. Chr. entstanden und bei bemerkenswert enger Verflechtung der Partner um die Jahrtausendwende zu voller Blüte gelangt waren. Technische Fertigkeiten und Produktionsweisen, Art und Stil des Sachbesitzes, soziale Leistungen, vor allem am Burgenbau ablesbar, bestimmte Ideale der Führungsschicht, darstellbar in der Präferenz des Langschwertes, der Panzerung und des Wagenfahrens, und gewisse religiöse Ausdrucksformen hatten sich derart angeglichen, dass es der Forschung zu gelingen scheint, geographisch weitreichende chronologische Leithorizonte zu bilden und auf diesem Wege die Etappen des ziemlich gleichmäßig verlaufenden Kulturwandels in den Regionen einigermassen verlässlich, wenn auch nur in Zeiträumen von einzelnen Jahrhunderten, miteinander zu vergleichen. Einer der Gründe für den hohen Grad an Durchlässigkeit war die Abhängigkeit der Partner von den damals bekannten und genutzten Kupfererzlagerstätten, die sich vom Karpatenbogen bis zu den Alpen und zum Mittelgebirgszug verteilten. Natürlich war sie keinesfalls die einzige Ursache für die jahrhundertlange Stabilität des spätbronzezeitlichen Kommunikationssystems. Aber dass sie eine bedeutende Rolle spielte, sollte sich zeigen, als sich die erzfördernden oder metallproduzierenden Gruppen zwischen Theiss und Dnestr gegen Ende des 9. Jahrh. aus dem Kreis der Partner herauszulösen begannen und dadurch deren Bindungen zerstörten. Möglicherweise war hier die Kupfergewinnung allmählich zum Erliegen gekommen, worauf das Verschwinden der Sitte hinweist, grössere Metallmengen zu deponieren, oder sie wurde durch zunehmende Eisenproduktion verdrängt, deren nennenswerte Anfänge im Karpatenbecken bis in das 9. Jahrh. zurückreichen. Der Wandel betraf allerdings nicht allein die wirtschaftliche Grundlage, er ergriff auch die Sachkultur“ (G. Kossack: „Gedanken zur Periodisierung der Hallstattzeit“. In: Die Hallstattkultur. Bericht über das Symposium in Steyr 1980. Linz 1981, 25-46).

Georg Kossacks wissenschaftliche Leistungen wurden national und international gewürdigt. Er war Korrespondierendes Mitglied der Joachim-Jungius-Gesellschaft der Wissenschaften in Hamburg, ordentliches Mitglied der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, corresponding Fellow der British Academy, Auswärtiges Mitglied der Slowenischen Akademie der Wissenschaften, Kor-

respondierendes Mitglied der Finnischen Altertumsgesellschaft. Er hat zudem in zahlreichen Fachgremien mitgewirkt, in denen über Forschung und ihre Förderung beraten und entschieden wird. Vor allem ist hier das Deutsche Archäologische Institut zu nennen. Georg Kossack war von 1964-1989 Mitglied der Römisch-Germanischen Kommission, von 1980-1989 Mitglied der Zentraldirektion und Mitglied der Kommission für Allgemeine und Vergleichende Archäologie, 1985-1995 Mitglied des Fachausschusses für die Abteilung Baghdad, 1995-2000 Mitglied des Fachausschusses der Eurasienabteilung. Bei der Deutschen Forschungsgemeinschaft war er von 1980-1987 Mitglied im Senat und Kuratorium; von 1981-1988 Mitglied im Ausschuss für langfristige Unternehmen.

Kossack war ein Wissenschaftler von Rang mit bewunderungswürdigen Leistungen, aber vor allem war er ein besonderer Mensch, der bei anderen stets das Gute suchte und es auch zu fördern wusste. Mit seiner Lebenshaltung war Kossack ein Vorbild für andere. Er war ein großartiger Mensch, der offen war für gute Ideen. Er konnte anderen aufmerksam zuhören, hatte sich unermüdlich für seine Schüler und Kollegen eingesetzt und immer Sinn für Gerechtigkeit. Trotz schweren Schicksals war er eine willensstarke Persönlichkeit, war gerne fröhlich und konnte herzlich lachen. Kossack war ein ausgezeichneter Prähistoriker und hatte ein erstaunliches Wissen. Sein Weitblick und dessen ungewöhnlicher, auf profunder Kenntnis berührender Reichtum an tragenden Ideen beeindruckte viele, die ihm begegneten. Sein schweres Schicksal, das er nach seiner Kriegsverletzung zu ertragen hatte, kann keiner unserer Generation wirklich nachempfinden. Er arbeitete viel und wollte noch viele seiner Pläne verwirklichen. In Erinnerung bleibt für mich unser letztes Treffen in Pietzenkirchen, als wir an einem herrlichen Sommertag im August letzten Jahres, auch zusammen mit Frau Kossack, in einem langen Gespräch zahlreiche Themen unseres Faches diskutierten. Kossack werden viele vermissen, er wird nicht nur seinem Familienkreis fehlen, sondern auch seinen Freunden, Schülern und Kollegen.

Susanne Stegmann-Rajtár

Jana Katkinová
(* 9. 6. 1969 - † 11. 2. 2005)

„Nepláčte nad mojím hrobom, načo trúchlenie...
V tom hrobe nie som ja, nespím tu pod zemou, nie.
Som vánok, ktorý nežne hladí a po poliach veje.
Som slnko, ktoré zrelé klasy zláti, ktoré hreje.
Som belosť, ktorou žiari práve napadaný sneh.
Som kvapka trblietavej rosy v tráve, som lúčny kvet.
Som šteboť vtáčat, čo voľne po oblohe letia.
Som jasné svetlo hviezd, čo v tmavej noci svietia.
Nepláčte nad mojím hrobom, načo trúchlenie...
V tom hrobe nie som ja, len hlina a kamenie.“

(od neznámeho autora)

Dňa 11. februára 2005 nás nečakane a veľmi bolestne zasiahla smutná správa o náhlom úmrtí našej kolegyne, Mgr. Jany Katkinovej, rod. Ružičkovej. Navždy opustila naše rady po krátkej a zákernej chorobe, vo veku iba 35 rokov.

Janka sa narodila 9. júna 1969 v Bratislave. Od roku 1987 študovala archeológiu a historiu na Filozofickej fakulte Univerzity J. A. Komenského v Bratislave. Štúdium úspešne ukončila v roku 1992 a v novembri toho istého roku začal jej študijný pobyt v Archeologickom ústave SAV v Nitre. Jej pracoviskom sa stalo oddelenie mladšieho praveku.

Zúčastňovala sa mnohých prieskumov a výskumov a už v prvých mesiacoch po nástupe na nitrianske pracovisko sa jej podarilo objaviť a následne publikovať nové lokality na Záhorí: „Prieskum Záhoria v úseku od Suchohradu po Gajary, okr. Bratislava-vidiek“. Táto oblasť bola v centre jej záujmu už v období jej vysokoškolského štúdia. Osídleniu Záhoria a jeho vzťahu k prírodnému prostrediu sa preto venovala aj vo svojej diplomovej práci, ktorú krátko po nástupe do Archeologickejho ústavu publikovala: „Osídlenie Záhorskéj nížiny v období kultúry popolnicových polí a v dobe halštatskej vo vzťahu k prírodným podmienkam“. Medzinárodné uznanie si zaslúžila jej štúdia „Settlement of alluvium of the river Morava

in the Urnfield and Hallstatt periods in dependence of natural conditions“.

Jana Katkinová od začiatku vykonávala svoju prácu cieľavedome a s veľkým nasadením. Mala mnoho ambicioznych plánov do budúcnosti. Bez problémov zvládala náročnosť svojej profesie. Vedela zosúladiť prácu v teréne s teoretickou vedeckou činnosťou. Janka bola veľmi usilovná, preto výsledky jej práce nedali na seba dlho čakať. Postupne zverejnila viacero článkov, vedeckých štúdií, recenzií a správ v odborných časopisoch, zúčastňovala sa vedeckých konferencií. Popri tom nezistne a s vervou pomáhala aj v iných oblastiach, najmä pri organizovaní a sprístupnení vedeckej knižnice Archeologickeho ústavu SAV v Nitre po presťahovaní do nových priestorov.

Aj počas materskej dovolenky, na ktorú nastúpila koncom roka 1994, sa živo zaujímalá o dianie na pracovisku a verila, že po návrate bude môcť ďalej napĺňať svoje pracovné ciele a predsavzatia. Spolu s manželom Slavomírom Katkínom s láskou vychovávali svoje dve deti - dcéru Sašku (10 rokov) a syna Slavka (8 rokov). Janka bola nielen dobrou manželkou a vzornou, obetavou mamou, ale svedomito si plnila aj svoje pracovné povinnosti. Vždy dokázala zvládnuť oboje - náročné poslanie archeológa spolu s poslaním milujúcej matky.

Po ukončení materskej dovolenky sa v roku 1999 stala internou doktorandkou v Archeologickom ústave SAV. Vtedy začala pracovať na svojej dizertačnej práci „Lužická kultúra na strednom Považí“. Mala neľahkú úlohu, pretože fažiskom bolo moderné vyhodnotenie staršieho výskumu pohrebiska lužickej kultúry z Ilavy-Porubskej doliny. S veľkým nasadením preverovala nálezový materiál z 311 žiarových hrobov, uložený v zbierkach múzea v Martine, ktorý postupne dokumentovala. Po uskutočnení odborných paleobotanických analýz vybraných hrobov bola táto časť v spoluautorstve publikovaná: „Ilava-Porubská dolina, lužické žiarové pohrebisko: archeobotanická analýza výplne vybraných nádob“. J. Katkinová vyhodnotila tiež nálezy z lokalít lužickej kultúry, uložené v Považskom múzeu v Žiline a v Trenčianskom múzeu v Trenčíne. Následne vypracovala topografiu lokalít na strednom Považí. Kompletne dokumentačne spracovala 107 hrobov z lužického pohrebiska v Púchove, v polohe Pod Lachovcom.

Janka pracovala systematicky a cieľavedome. Dobré výsledky jej práce počas doktorandského štúdia s uznaním hodnotil aj jej školiteľ PhDr. Ladislav Veliačik, DrSc. Na viacerých vedeckých podujatiach referovala o nových náleziskách lužickej kultúry, spracovávaných v rámci svojej dizertačnej práce, ktoré boli aj publikované: „Nové nálezy lužickej kultúry na Hornej Nitre“.

Od 1. 5. 2002 sa Mgr. Jana Katkinová zamestnala v Pamiatkovom úrade SR v Bratislave a v doktoranskom štúdiu pokračovala externe. Napriek novým pracovným povinnostiam dokázala úspešne napĺňať aj ciele svojej dizertačnej práce, ktorá bola už tesne pred dokončením.

Zdala sa byť plná energie a životného optimizmu. Akoby chcela naplno a čo najlepšie využiť ten krátky čas, ktorý ostával jej pozemskému putovaniu, plným náručím ho rozdávala rodine a práci. Nepripúšťala si závažnosť svojho zdravotného stavu. Možno aj preto si budeme pamätať skôr úsmev než bolesť či smútok na jej tvári.

V mene celej archeologickej obce sme sa s našou Jankou dňa 17. februára 2005 navždy rozlúčili. Strácame v nej milú a prívetivú kolegyňu a priateľku, ktorá nemyslela iba na seba. Vždy bola ochotná pomôcť tam, kde to bolo potrebné. Jej dobré srdce, úprimnosť a záujem o všetko dianie okolo seba boli jej prirodzenými vlastnosťami. Do poslednej chvíle sa nevzdávala krutému osudu. Pre svoju rodinu aj pre nás všetkých bola príkladom statocnej bojovníčky s fažkou chorobou. Tento nerovný boj napokon prehrala...

Bud' zbohom, Janka, odpočívaj v pokoji! V našich mysiach ostaneš navždy medzi nami a v kruhu Tvojich priateľov. Ta budeme často len v dobre spomínať!

Čest Tvojej pamiatke!

VÝBER BIBLIOGRAFIE Z POZOSTALOSTI JANY KATKINOVEJ

- 5. kolokvium „Obdobie popolnicových polí a doba halštatská“. Slov. Arch. 48, 2000, 163, 164.
- Nové nálezy lužickej kultúry na Hornej Nitre. Pravěk (N. Ř.) 10, 2000, 395-409.
- Osídlenie Záhorskej nižiny v období kultúry popolnicových polí a v dobe halštatskej vo vzťahu k prírodným podmienkam. Slov. Arch. 42, 1994, 335-367.
- Prieskum Záhorie v úseku od Suchohradu po Gajary, okr. Bratislava-vidiek. AVANS 1993, 1995, 110, 111.
- Settlement of alluvium of the river Morava in the Urn-field and Hallstatt periods in dependence of natural conditions. Ekológia (Bratislava) 13. Suppl. 1/1994. Bratislava 1994, 15-20.
- Stav prezentovaných archeologických nálezisk v Trenčianskom kraji. Monumentorum Tutela 14, 2003, 151-158.
- Žeravica, Z.: Äxte und Beile aus Dalmatien und anderen Teilen Kroatiens, Montenegro, Bosnien und Herz-

gowina. PBF IX/18. Stuttgart 1993 (rec.). Slov. Arch. 42, 1994, 420.

V spoluautorstve

- J. Katkinová/S. Katkin: Prieskum na hradisku Veľký Tribeč. AVANS 2001, 2002, 83, 84.
- J. Ružičková/P. Bednár: Prieskum v Lapáši. AVANS 1990, 1992, 94.
- M. Hajnalová/J. Katkinová: Ilava-Porubská dolina, lužické žiarové pohrebisko: archeobotanická analýza výplne vybraných nádob. Štud. Zvesti AÚ SAV 35, 2002, 19-26.
- P. Baxa/R. Glaser-Opitzová/J. Katkinová/V. Ferus: Velkomoravský kostol v Kopčanoch. Pam. a Múz. 4, 2004, 65.
- S. Katkin/J. Katkinová: Nálezy zo staršej doby bronzovej z Nitry na Štefánikovej triede. AVANS 1995, 1997, 110, 111.

SPRÁVY

Internationale Arbeitstagung Neolithische Kreisgrabenanlagen in Europa

International Workshop Neolithic Circular Enclosures in Europe

Slovensko, Rakúsko, Južná Morava, Čechy a Dolné Bavorsko tvoria v súčasnosti oblasť hlavného rozšírenia rondelov. Po prudkom rozmachu leteckej prospekcie na území bývalej NDR od deväťdesiatych rokov 20. stor. začal narastať počet zistených kruhových priekop najmä na území Saska a Saska-Anhaltska.

V súčasnej dobe sú v Sasku-Anhaltsku evidované zatiaľ štyri rondely, ktoré na základe morfológie a nálezov môžu byť zaradené do kultúry s vypichovanou keramikou. Sú to rondely v Quenstedte a Gosecku (Ldkr. Weißenfels), Quedlinburgu (Ldkr. Quedlinburg) a Kötschlitzu (Ldkr. Merseburg-Querfurt). Spoločným menovateľom tejto severnej skupiny kruhových priekop (okrem Kötschlitzu) je existencia troch vchodov. Dopolňať však bol z nich kompletny preskúmaný (v rokoch 1967-1986) iba objekt v Quenstedte, kde však nejde o typický röndel, ale o útvar s piatimi palisádami bez priekopy.

Kruhovú priekopu severovýchodne od Gosecku zistil začiatkom deväťdesiatych rokov 20. stor. Otto Braasch. Neskôr bola sledovaná Ralfom Schwarzom. Nasledujúca geomagnetická prospekcia, urobená Alfredom R. Volkerom, potvrdila zistenia leteckého prieskumu. Leteckými snímkami aj geofyzikálnym meraním sa tu doložila takmer kruhová priekopa s priemerom 72 m, s dvojitou palisádou vnútri a s krídlovými vstupmi na sever, na juhovýchode a na juhozápade. Následne bolo rozhodnuté (aj z praktických dôvodov - priemer 72 m, jedna priekopa) pokúsiť sa o kompletné odkrytie rondelu.

Na jeho preskúmanie zostavil Institut für Prähistorische Archäologie (Martin-Luther-Universität, Halle-Wittenberg) v spolupráci s Landesamt für Archäologie Sachsen-Anhalt (Halle/Saale) a Multimedia Authoring Center for Teaching in Anthropology (University of California-Berkeley) zaujmavý trojročný projekt nazvaný *Multimediale Lehrgrabung* (*Multimedálny výukový výskum*), vedený prof. Françoisom Bertemesom.

Ide o jedinečný projekt, v ktorom sa na základe výskumu rondela v Gosecku vyvíjajú učebné systémy a zodpovedajúce vzdelávacie formy pre stu-

dentov. V popredí stojí zavedenie novej výukovej a študijnej formy, prepojenie teórie a praxe, dosiahnutie „mediálnej kompetencie“, ale tiež kooperácia s úradmi v regióne. Na výskume sa použili najnovšie špičkové multimediálne technológie, ktoré budú využité aj pri spracovaní a zverejnení materiálov z výskumu. Priebeh výskumu a výuky je snímaný pomocou webových kamier a s prisťupnením na internete 24 hodín denne online (<http://www.praehist.uni-halle.de>). Občania tak môžu študentom „pozerať ponad plece“ a sami sa zúčastniť ich výuky na výskume.

V rámci uvedeného projektu sa v dňoch 7. až 9. mája 2004 konala na zámku v Gosecku (cca 40 km od Halle) konferencia venovaná rondelom. Tohto medzinárodného podujatia sa zúčastnili „rondeloví archeológovia“ zo šiestich krajín.

Po úvodných slovách zástupcu hlavného sponzora podujatia (Kreissparkasse Wießenfels) a predstaviteľov vedenia mesta konferenciu uviedli François Bertemes, Peter F. Biehl a Andreas Northe (Halle) večernou prednáškou „Die neolithische Kreisgrabenanlage von Goseck, Kreis Weißenfels“.

Počas nasledujúcich dvoch dní odznelo ďalších vyše dvadsať prednášok. Z priestorových dôvodov stručne vymenujem iba autorov a názvy prednášok, ich abstrakty si možno pozrieť na webovej stránke <http://www.praehist.uni-halle.de>. Samozrejme, z konferencie bude vydaný rozsiahly zborník.

Jörg Petrasch (Tübingen): „Funktion und Interpretation der mittelneolithischen Kreisgrabenanlagen aus Zentraleuropa“; Ivan Pavlů (Praha): „Artefakte und Funktion der Kreisgrabenanlagen“; Ralf Schwarz (Halle): „Kreisgrabenanlagen der Stichbandkeramikkultur in Sachsen-Anhalt“; Hermann Behrens (Wedel): „Das fünfgliedrige Palisadensystem der Stichbandkeramik von Quenstedt/Osthartz“; Wolfram Schier (Würzburg): „Die Kreisgrabenanlage von Ippesheim, Kr. Neustadt/Aisch - Bad Windsheim, Bayern - Ergebnisse der Grabungen 1998-2004“; Harald Stäuble (Drážďany): „Neues zu einem alten Thema?! Über mittelneolithische Kreisgrabenanlagen aufgrund der sächsischen Luftbild- und Grabungsbefunde“;

Pohľad na západnú časť rondelu v Gosecku.

Michael Meyer (Berlín): „Die Nordperipherie: Mittelneolithische Kreisgrabenanlagen aus Brandenburg“; Michael Doneus, Alois Eder-Hinterleitner, Michael Gervautz, Heimo Kramer, Barbara Leichter, Klaus Löcker, Wolfgang Neubauer, Peter Melichar, Peter Stadler, Gerhard Trnka, Georg Zotti (Viedeň): „Aktuelle Kreisgrabenforschung in Österreich“ (prednáška pozostávala z jednotlivých príspevkov); Peter Stadler, Michael Doneus, Herwig Friesinger, Ernst Lauermann, Walter Kutschera, Elisabeth Ruttkay, Gerhard Trnka, Eva Maria Wild „A new Absolute Chronology for the Circular Ditch from Kamegg, Lower Austria from MOG-Culture (Moravian East Austrian Group of Painted Pottery Culture)“; Georg Zotti (Viedeň): „Ein Beitrag zur Interpretation ausgezeichneter Richtungen in Neolithischen Kreisgrabenanlagen“; Alex Gibson (Bradford): „Palisades and Circles: Timber Enclosure Construction in Neolithic and Bronze Age Britain and Ireland, 4000-1000 BC“; Krzysztof Misiewicz, Hanna Kowalewska (Varšava): „Neolithic fortified sites and settlement patterns on the Sandomierz Loess Upland (Little Poland)“; Jaroslav Řídký (Praha): „New Middle Neolithic Rondels in Bohemia“; Ivan Kuzma (Nitra): „Neolithische Kreisgrabenanlagen in der Slowakei“; Ina Mahlstedt (Ottersberg): „Zum religiösen Hintergrund der Kreis-Graben-Anlagen. Einblick in die neolithischen Vorstellungen zyklischer Ordnung“; Wolfhard Schlosser (Bochum): „Astronomische Untersuchungen der Kreisgrabenanlage von Goseck“;

Mechthild Meinike (Halle): „Astronomische Untersuchungen zu Quenstedt“; Timothy Taylor (Bradford): „A theoretical approach to Neolithic Kreisgrabenanlagen: social implications of polythetic variance“; Dieter Kaufmann (Halle): „Einführung zum Nachbau der Anlage im ZEAM Möllendorfer Teiche bei Mansfeld“.

Ako vidieť, škála prednášok bola pomerne široká. Venovala sa problematikou rondelov od ich rozšírenia v jednotlivých oblastiach výskytu, cez pokusy o určenie ich funkcie a interpretácie až po úvahy o ich religióznom pozadí. Účastníci konferencie tak mali možnosť zoznámiť sa s najnovším stavom bádania v rondelovej problematike. Okrem iného boli dôležité najmä novoz verejnené poznatky o počte rondelov v jednotlivých krajinách. Mnohí účastníci, najmä však nemeckí kolegovia vyjadrili údiv nad množstvom kruhových útvarov na Slovensku. V súčasnosti ich je vyše 50 (nie všetky však možno datovať do neolitu). Väčšina z nich je sice publikovaná, ale prevažne v našej, slovenskej literatúre, resp. v rôznych zborníkoch nie vždy dostupných širšej medzinárodnej odbornej verejnosti.

Čo sa na tejto konferencii nepodarilo (pravdopo-vediac ani neočakávalo), bolo priblíženie sa zásadnejšiemu vyriešeniu otázky funkcie a interpretácie rondelov. Touto úlohou sa bádatelia budú určite zaoberať počas nasledujúcich konferencií.

Ivan Kuzma

Konferencia Aerial Archaeology - European Advances

V dňoch 5. až 8. septembra 2004 sa konala každoročná konferencia Aerial Archaeology Research Group (AARG), tentoraz znova mimo Veľkej Británii. Bolo to tak po desiatich rokoch (1994), kedy sa po prvý raz prenesla na pevninu - do Kleinmachnowa pri Berline. Kleinmachnovská konferencia vstúpila do dejín leteckej archeológie skutočnosťou, že sa tu po prvý raz zúčastnili aj archeológovia z bývalého „východného bloku“, väčšinou bez praktických skúseností s leteckou prospekciónou. Po desiatich rokoch však možno situáciu hodnotiť ako výrazne odlišnú.

Je azda tiež symbolické, že tohtoročné podujatie sa uskutočnilo v Mnichove, kde práve v Bayerisches Landesamt für Denkmalpflege (BlfD), hostiteľovi konferencie, naštartoval Otto Braasch v osemdesiatych rokoch 20. stor. mohutný rozvoj leteckej prospekcie v Európe.

Konferencia nebola iba výročným stretnutím AARG, ale tiež súčasťou trojročného projektu EUROPEAN LANDSCAPES: Past Present and Future, prebiehajúcim v rámci Culture 2000 (č. 2004-1495/001-001 CLT CA22).

Na projekte sa zúčastňuje 14 krajín Európskej únie, resp. k únii pridružených krajín, a celkom 23 inštitúcií. Sú to **Veľká Británia** - English Heritage, Swindon ako hlavný koordinátor; Aerial Archaeology Research Group; The Royal Commission on the Ancient and Historical Monuments of Wales; **Belgicko** - Universiteit Gent; **Bulharsko** - Blgarska akademija na naukite, Inštitút oceánológie, Sofia; **Česká republika** - Západočeská univerzita, Plzeň; **Estónsko** - National Heritage Board of Estonia (Muinsuskaitseamet), Tallin; **Fínsko** - University of Technology (Teknillinen korkeakoulu), Helsinki; **Litva** - Department of Cultural Heritage Protection, Latvian Academy of Culture, Vilnius; **Maďarsko** - Baranya Megyei Múzeumok, Pécs; **Nemecko** - Landesdenkmalamt Baden-Württemberg, Esslingen am Neckar, Archäologisches Landesmuseum Mecklenburg-Vorpommern, Schwerin; Institut für Landespflege, Universität Freiburg; **Poľsko** - Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Poznaň, Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, Varšava; Muzeum Archeologiczne, Poznaň; **Rakúsko** - Institut für Ur- und Frühgeschichte der Universität Wien, Viedeň; **Rumunsko** - Institutul de Arheologie si Istoria Artei, Cluj-Napoca; Institutul de Memorie Culturală - CIMEC, Bukurešť; **Slovensko** - Archeologický ústav SAV, Nitra; **Taliansko** - Universita

degli studi di Siena, Siena; Universita di Foggia Foggia; Universita di Lecce, Lecce; Agenzia per il Patrimonio Culturale Euromediterraneo, Lecce.

Cieľom projektu je podporiť využitie leteckého prieskumu a pribuzných metód v zaznamenávaní, interpretácii, verejnej prezentácii a konzervácii dedičstva európskej krajiny. Jednotlivými akciami/témami projektu sú: organizovanie tréningových škôl a seminárov pre nových leteckých archeológov; letecký prieskum v jednotlivých zúčastnených krajinách; mapovanie a dokumentácia; preverenie možností využitia satelitných, multispektrálnych a laserových záznamov v archeológii; využitie existujúcich archívov leteckých snímok, najmä z obdobia druhej svetovej vojny; rozšírenie profesionálnej siete leteckej archeológie v Európe; vytvorenie európskeho centra pre letecký prieskum; verejná prezentácia - televízia, rádio, výstavy, web stránky. V rámci týchto hlavných témy postavili jednotlivé krajinu, resp. inštitúcie, svoje vlastné národné projekty. Na Slovensku je to zameranie sa na neolitické rondely.

Účastníkov konferencie privítal prof. Dr. Egon Johannes Greipl (generálny konzervátor) a Toby Driver (predseda AARG). Úvodnú večernú prednášku „After Kleinmachnow“ mal Günter Wetzel, ktorý poukázal na začiatky európskej spolupráce v leteckej archeológii a na jej súčasný stav. V ďalších dňoch odznelo celkom 29 prednášok. Nosnou tému bola neolitická krajina, zastúpené však boli i ďalšie témy venujúce sa rôznym oblastiam leteckej archeológie.

K. Brophy: „Revealing Neolithic Europe: an introduction; B. Bewley: Understanding the Neolithic: ex oriente - how did they get there?“; J. Mills: „Monumentalising Neolithic river valleys: the impact of aerial photography“; I. Kuzma: „Neolithic circular enclosures in Slovakia“; R. Schwarz: „Aerial archaeology and the discoveries of earthworks of the middle neolithic period in Saxony-Anhalt (Germany)“; S. Tremlett: „Normal for Norfolk? Neolithic causewayed enclosures in northeast Norfolk“; M. Gojda: „Large enclosures in Bohemia. The evidence from air survey“; M. Barber: „The Circle Game: Henges in the British Isles and in Europe“; M. Doneus a W. Neubauer: „LBK settlements and henge monuments in Lower Austria“; L. Czerniak a W. Raczkowski: „Early Neolithic settlement structures in the Polish Lowlands“; G. Leroux: „Neolithic settlements near the Vilaine and the Loire, a vision of aerial archaeology“

Odborný výklad na oppide v Kelheime.

between 1987 and 2004 (*La vision du peuplement néolithique entre Vilaine et Loire offerte par l'archéologie aérienne entre 1987 et 2004*)"; A. Gibson: „The Neolithic of the Upper Severn Valley, Wales: Recent Research”; F. Griffith: „The impact of aerial reconnaissance on Neolithic studies in Devon”; K. Leidorf: „Aerial archaeology in south Germany: the present situation”; R. Heynowski: „Aerial Archaeology in Saxony”; M. Doneus: „Aerial archaeology in the Hinterland of Carnuntum”; C. Musson: „AARG, training schools and Culture 2000: 1996-????”; W. S. Hanson a I. A. Oltean: „Flying with Vampires. Six years aerial reconnaissance in Western Transylvania: a retrospective”; T. Özalp a E. Celenk: „A System Approach to Establish a Digital Spatial Platform for the Application of the Cultural Inventory of Turkey by Using Space Based Information Technologies”; R. Palmer a A. Faustmann: „Taking Aerial Survey to Armenia”; B. Kerman: „Air Archaeology in Slovenia: Rectangular Ditches of Prekmurje from the Air”; D. Cowley a O. Lelong: „The A1 corridor in East Lothian, Scotland: assessment, aerial photography and excavation”; F. Vermeulen, G. Verhoeven a J. Semey: „The integration of active aerial photography and GIS in the Potenza Valley Survey (Italy)”; C. A. Shell, C. F. Roughley, E. Shee Twohig a G. R. Swanton: „Understanding the landscape of Loughcrew (Slieve na Calliagh) through airborne lidar survey and digital spatial analysis”; A. Bartoli, R. Palmer a I. Scollar: „New Solutions To An Old Problem:

Multiple Image Registration With Sparse Ground Control Data”; L. Zuk: „Where is the landscape?”; M. Gojda: „Macula features and Maculae sites: an attempt at their classification”; R. Palmer: „Cost efficient data collection?“.

Veľmi zaujímavá bola večerná prezentácia K. Leidorfa, podfarbená hudbou a ukazujúca netradičné pohľady na Mnichov z lietadla.

Na záver konferencie sa uskutočnila exkurzia do Kelheimu a okolia. Účastníci navštívili Archeologické múzeum mesta Kelheim s hodnotnou stálou expozíciou, ako aj s dočasnovou výstavou hildesheimského strieborného pokladu z doby rímskej.

Samořejme, nedalo sa nenašťíti dominantu Kelheimu - Befreiungshalle, vybudovanú v rokoch 1842-1863 kráľom Ludwигom I. na počesť víťazstiev nad Napoleonom v oslobodzovacích bitkách v rokoch 1813-1815 na vrchu Michelsberg. Odtiaľ pokračovala exkurzia, spojená s výkladom, cez keltské oppidum Alkimoennis, rozprestierajúce sa na ploche 600 ha.

Spod oppida sa účastníci konferencie previezli na lodičkách do benediktínskeho kláštora Weltenburg, najstaršieho kláštora v Bavorsku. Založený bol už v roku 617 a okrem kostola, radiaceho sa k špičkovému európskemu baroku, sa môže pochváliť tiež najstarším (od roku 1050) kláštorným pivovarom.

Experimentálna archeológia a popularizácia výsledkov archeologického bádania v múzejnej a školskej praxi

V dňoch 5. a 6. mája 2005 konala sa v Hanušovciach nad Topľou medzinárodná vedecká konferencia venovaná využitiu experimentu a rekonštrukcie na propagáciu výsledkov archeologického bádania. Toto podujatie zorganizovalo Vlastivedné múzeum v Hanušovciach nad Topľou a Muzeum Podkarpacie v Krosne ako jeden z výstupov riešenia spoločného poľsko-slovenského projektu Phare CBC 2002/000-635.03-0017 „Cesty minulosti - cesty súčasnosti“. Projekt je zameraný na hľadanie foriem spolupráce súčasných prihraničných regiónov juhovýchodného Poľska a severovýchodného Slovenska pri propagácii svojej história a kultúry na podklade historického vývoja vzájomných kontaktov obyvateľov, ktorí po oboch stranách Karpát žili v praveku, vo včasnej dobe historickej a v stredoveku.

Cieľom konferencie bola prezentácia možností ako zrozumiteľným a zaujímavým spôsobom priblížiť výsledky vedeckého bádania čo najširšiemu okruhu verejnosti. Na konferencii sa zúčastnilo 49 bádateľov z Poľska, Slovenska, Česka a Holandska. Odznelo tu celkom 23 referátov. Prvý rokovací deň bol tematicky zameraný na experiment a rekonštrukciu v archeológii. Obsahom referátov boli ukážky výroby neolitickej kamenných nástrojov (W. Migal, M. Szeliga), technológie výpalu pravekej a stredovekej keramiky (J. Górska, E. Görlich, L. Muszyński, J. Rodak, J. Hoško), testovanie postupov spracovania kože (M. Čurný). Zaujímavý bol referát o identifikácii ľudských odtlačkov na keramike (M. Hložek). Výsledkom dobrej spolupráce archeológa s etnológom a reštaurátorom bola rekonštrukcia snovadla a krosien z doby laténskej (T. Belanová, K. Harmadyová, J. Zajonc) a rekonštrukcia vzoru laténskej výšivky a renesančnej paličkovej čipky na podklade archeologických nálezov (J. Zajonc, T. Belanová, S. Slezáková). Veľmi pôsobivá bola pre všetkých ukážka technológie štiepania kamenných nástrojov, bravúrne zvládnutá W. Migalom (Państwowe Muzeum Archeologiczne, Warszawa). Počas druhého rokovacieho dňa sa hovorilo o spôsoboch propagácie a popularizácie výsledkov archeologického výskumu. Prednášajúci informovali o hotových alebo rozostavaných archeologických skansenoch, rekonštruovaných samostatných archeologických objektoch a regionálnych náučných trasách na území Poľska a Slovenska, o problémoch s ich realizáciou, údržbou a pre-

vádzkou (M. Florek, Š. Hritz, P. Jelínek, P. Gažo, D. Staššíková-Štukovská). Všetkých účastníkov konferencie zaujala vizualizácia veľkorysého projektu archeologického skanzenu, plánovaného v blízkosti „Karpatskej Tróje“ - hradiska zo staršej doby bronzovej a včasného stredoveku v Trzinici (J. Ganczarski). V rámci tohto bloku odznela metodicky dobre pripravená prednáška R. Paardekoopera z Holandska. Bola sice nad rámec regionálneho vymedzenia projektu, ale jej zaradenie do programu konferencie bolo prínosom. Na príklade činnosti múzea v Einhovene referujúci názorne ukázal, čo prináša systematický a profesionálny prístup k experimentu a k hodnovernému rekonštrukciám pre popularizáciu výsledkov archeologického výskumu, nasmerovanú na vzdelávanie a turistiku. V druhom bloku referátov sa prednášajúci orientovali na formy a úroveň vyučovania histórie na stredných a vysokých školách (T. Štefanovičová). Dobrým príkladom ako začleniť archeológiu do špeciálneho, historického, muzeologickej a všeobecného vzdelávania boli prezentované aktivity Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre (Z. Borzová, S. Gogová). Zaujímavé projekty orientované na školskú mládež a turistov predstavili pracovníci regionálnych múzeí v Kežmarku a Poprade (M. Kučerová, P. Roth). Časť referátov sa zaoberala významom historických rytín a písomných prameňov pre rekonštrukciu a umelecké využitie renesančných kachlíc a pre poznanie spôsobu života na stredovekých hradoch (J. Chovanec, M. Vizdal, J. Adam). Rokovanie konferencie uzatvárala informácia o príprave scenára dokumentárneho filmu ako jednej z možností popularizácie archeológie. Na jeho príprave spolupracovali archeológovia s profesionálnou scenáristkou (J. Gancarski, M. Kotorová-Jenčová, E. Mirošayová, A. Muzyczuk, J. Ondíková, M. Pawłowska). Obsah filmu by mal vystihnúť dlhú história vzájomných kultúrnych a hospodárskych kontaktov medzi obyvateľmi severného a južného podhoria Karpát od praveku až po súčasnosť.

Referaty prednesené na konferencii dali možnosť zamyslieť sa nad stavom a úrovňou prezentácie výsledkov archeologického bádania na Slovensku v porovnaní so susedným územím Poľska a s ostatnými európskymi krajinami. Jednoznačne z nich vyplynulo, že orientácia slovenských múzeí na tzv. živú história postupuje iba pomaly.

Obmedzujúcim faktorom sú predovšetkým finančie. Žiadne z múzeí dnes nemá možnosť vybudovať skansen, zabezpečiť jeho údržbu a kvalitnú prevádzku z vlastného rozpočtu. Počiatočný kapitál sa musí hľadať z iných zdrojov. Dôležitú úlohu pri naštartovaní aktivít by mal na seba vziať štát. Príklady zo zahraničia dokazujú, že z kvalitne vybudovaného skanzenu sa vynaložené finančné prostriedky za niekoľko rokov vrátia. Dobrým príkladom iniciatívy pri hľadaní riešenia ako získať finančné prostriedky je realizovaný slovensko-poľský projekt. Náročnej príprave tohto projektu sa venovali PhDr. Mária Kotorová-Jenčová (riadička múzea v Hanušovciach nad Topľou) a Mgr. Jan Gancarski (riadič múzea v Krosne). Zvolená téma zaujala a priniesla úspech. Jedným z výstupov riešenia projektu bolo aj usporiadanie samotnej konferencie. Veľký záujem bádateľov potvrdil, že nie je podstatné či akcii organizuje veľká inštitúcia, alebo malé regionálne múzeum, pretože ak majú ľudia záujem niečo zo svojich poznatkov prezentovať a späť zase niečo nové získať, nájdú spôsob ako sa podujatia zúčastniť. Na konferencii boli zástupcovia univerzít (Instytut archeologii UMCS w Lublinie, Ústav archeologie a muzeologie FF MU v Brně, Katedra archeológie FF UK v Bratislave, Katedra archeológie a muzeológie FF UKF v Nitre, Katedra história FF Prešovskej univerzity v Prešove), zástupcovia múzeí (Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie, Muzeum Archeologiczne w Krakowie-Nowej Huti, Muzeum Podkarpackie w Krośnie, Historisch Openlucht Muzeum in Eindhoven, Slovenské národné múzeum v Bratislave, Mestské mú-

zeum v Bratislave, Múzeum v Kežmarku, Podtatranské múzeum v Poprade, Vlastivedné múzeum v Trebišove) a zástupcovia ústavov Slovenskej akadémie vied (Ústav etnológie SAV v Bratislave, Archeologický ústav SAV v Nitre a v Košiciach).

Na veľmi dobre odborne a spoločensky pripravenej konferencii sa spolu s riaditeľkou podieľali aj ostatní pracovníci Vlastivedného múzea v Hanušovciach nad Topľou. Hlavne ich zásluhou sa toto medzinárodné podujatie uskutočnilo v príjemnej a tvorivej atmosfére.

Usporiadáním konferencie vytvorilo toto múzeum priestor, aby aj na Slovensku bolo možné na odbornej úrovni prezentovať, vzájomne sa informovať a diskutovať o výsledkoch experimentálnej archeológie a propagácie historických poznatkov. Zároveň je to aj jedna z ciest k rozvíjaniu vzájomnej spolupráce medzi pracovníkmi rôznych inštitúcií. Prisľubom do budúcnosti je záujem mladých kolegov o nové moderné spôsoby popularizácie vedeckého výskumu. Aj napriek fažkostiam sa pokúšajú realizovať svoje experimentálne a vzdelávacie projekty.

Súčasťou programu konferencie bola vernisáž komornej výstavy „Archeologické pamiatky Zemplína vo fotografii“, ktorú otvorila M. Kotorová-Jenčová básňou z vlastnej tvorby. Na realizácii výstavy spolupracovali Vihorlatské múzeum v Humennom, Zemplínske múzeum v Michalovciach, Vlastivedné múzeum v Trebišove a pobočka Archeologického ústavu SAV v Košiciach.

Elena Miroššayová

Cyril a Metod - Slovensko a Európa

Vedeckú konferenciu s uvedeným názvom organizovali pracovníci troch fakúlt Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave. Konala sa na domácej pôde tejto inštitúcie v dňoch 25.-27. mája 2005. Uvedené podujatie nemožno označiť za náhodný akt, ak si uvedomíme, že táto slovenská univerzita nesie meno oboch významných historických osobností. Ich dielo a jeho odkaz sú dôležité nielen pre územie dnešného Slovenska, ale aj pre krajiny zo širšej stredoeurópskej oblasti. Ciele konferencie vychádzali so snahy pripomenúť si výročie úmrtia sv. Metoda dôstojnou formou, za účasti takmer päťdesiatich pracovníkov z domáčich a zahraničných vedeckých, univerzitných i muzeálnych pracovísk. Od ich aktívnej účasti sa očakávalo, že vo svojich vystúpeniach z rôznych hľadísk priblížia niektoré stránky zo života a diela solúnskych bratov, objektívne zhodnotia ich misiu na Veľkej Morave, posúdia prínosnosť jej odkazu pre nás súčasný život v rámci zjednotenej Európy.

K úspešnému naplneniu cieľov konferencie, konanej pod záštitou prezidenta Slovenskej republiky, prispelo aj slávnostné otvorenie podujatia s plenárnymi prednáškami renomovaných referentov. K nim nesporne patrí aj M. Kučera, ktorý vo svojom vystúpení vykreslil politicko-historický obraz o prostredí na strednom Dunaji v 6.-8. stor. Poukázal pritom na jeho vplyv premietnutý do aktivít príslušníkov slovanských populácií a ich premien v najrôznejších oblastiach života. R. Cleminson sa snažil v misii Cyrila a Metoda zdôrazniť predovšetkým politické a diplomatické ciele konštantinopolského patriarchu. Za nepriamy dôkaz tohto zámeru označil referent solúnskymi bratmi prinesené ostatky sv. Klimenta, ktoré nemali význam iba pre ich nové misijné pôsobisko, ale aj pre reprezentantov pápežskej kúrie. J. Hnilica zasa priblížil niektoré reálne sprevádzajúce cestu vierožvestov do Ríma, ich činnosť v tomto meste až po smrť Konštantína-Cyriala. R. Marsina zhrnul v rámci jednotlivých tematických okruhov ciele byzantskej misie z pohľadu kniežaťa Rastislava i konštantinopolského patriarchu, jej skutočnú činnosť v zmenených politicko-mocenských pomeroch, ako i neskoršie menej osvetlené Metodove aktivity v intenciách požiadaviek pápežskej kúrie. I. Kišš predniesol precíznu analýzu obsahu Konštantínovho Proglasu. Označil ho za teologický program, s ktorým prišli obaja vierožvestovia na územie Veľkej

Moravy. Nemenej dôležitý je však aj obsah spisu „Vyznanie viery“, odovzdaný Metodom pápežovi Jánovi VIII. v roku 880. V. Judák vo svojej prednáške poukázal na význam sv. Cyrila a Metoda z pohľadu encykliky vydanej pápežom Jánom Pavlom II. „Slavorum apostoli“ a okolnosti ich vymenovania za spolupatrónov Európy.

K prednáškam spomenutých referentov odznelo viacero diskusných vystúpení. Nebolo to inak ani v prípade kratších referátov, ktoré boli prezentované v jednotlivých sekciách rozdelených podľa obsahu riešenej problematiky. Príkladom je prvá sekcia, venovaná problematike štátu, spoločnosti a materiálnej i duchovnej kultúre Veľkej Moravy v dobe Cyrila a Metoda. V rámci tohto bloku sa F. Uličný vo svojom referáte zaoberal povinnosťami, činnimi a dôsledkami oboch kresťanských misionárov. R. Balák zasa vyzdvihol najvýznamnejšie aspekty pôsobenia solúnskych bratov v rámci Slovenska i v európskom priestore. C. Diatka tieto momenty priblížil z pozície komplexnejšieho historického kontextu. K doplneniu pertraktovaného obrazu prispel aj V. Ježek, ktorý zhodnotil povahu a zámery byzantskej misijnej činnosti v období patriarchu Fótia.

Do prednáškového bloku prvej sekcie boli zaradené aj referencie dvoch zástupcov archeologickej obce. M. Mácelová predstrela posluháčom prierezovú charakteristiku slovanského osídlenia Zvolenskej kotliny od jeho počiatkov po povelkomoravský úsek veľkomoravského obdobia. Duchovnú zložku každodenného života veľkomoravských Slovanov sa rozhodol načrtiť M. Hanuliak. Upozornil pritom na fragmentárnosť úrovne súčasného poznania danej sféry, výrazne poznačenej hmotným charakterom archeologickej pramennej bázy. Táto skutočnosť bráni reálnejšie vystihnúť mieru rastúceho vplyvu christianizácie v bežnom živote širších vrstiev veľkomoravského obyvateľstva. Nemožno však pritom vylúčiť ani možnosť, že idey kresťanského náboženstva mohli výraznejším spôsobom ovplyvniť aktivity žijúcej society ako sa svedectvo o tom premietlo do jednotlivých zložiek duchovnej kultúry zaznamenanovej v pohrebiskovom prostredí.

Otázkam vplyvu cyrilo-metodskej misie na rozvoj slovanského písomníctva, na formovanie predspisovných jazykov, právnej terminológie, knižnej maľby a liturgickej hudby sa vo svojich

vystúpeniach venovali P. Caban, Ľ. Lukoviny, P. Valčáková, M. Jesenšek, A. Brandner, S. Sambujak, I. Dorovský, O. Palkosková, R. Kuchár, J. Sipko, M. Orožen, V. Vavřinek a P. Šima. Na-priňanu tradície a hodnotovej stránky odkazu misie solúnskych bratov pre kresťanskú misijnú činnosť od stredoveku až po súčasnosť v rôznych európskych krajinách a územiac Nového sveta boli venované referáty H. Májekovej, V. Jablonického, V. Pawlikovej-Vilhanovej, R. Hlúška, M. Buckovej, J. M. Rydla, F. Vnuka, F. Čehovej, M. Havrilu, M. Lipku, M. Otčenáša.

Stručný prehľad odprednášaných tém pre-
sviedča o tom, že konferencia naplnila svoje pro-

gramové ciele. Obsah referátov a diskusných príspevkov poskytol vhodnú príležitosť na ujednotenie názorov bádateľov z rôznych vedných odborov na činnosť, dielo a odkaz Cyrila a Metoda. Táto skutočnosť spolu s pripravovaným vydaním zborníka z konferencie akiste prispejú k ďalšiemu zviditeľneniu univerzitnej činnosti organizátorov tohto vedeckého podujatia. O ne-tradične málopočetnú účasť zástupcov z rôznych archeologických inštitúcií sa pričinili najmä iné súčasne konané vedecké podujatia.

Milan Hanuliak

RECENZIE

Bernhard Sicherl: *Studien zur mittelbronzezeitlichen Bewaffnung in Tschechien, dem nördlichen Niederösterreich und der südwestlichen Slowakei.* Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie. Band 107. Bonn 2004. 369 strán, 21 tabuľiek, 63 map.

V rozsiahлом diele B. Sicherl predložil prepracovanú a aktualizovanú verziu svojej dizertačnej práce, ktorá vznikla v Seminári pre pravek a ranú dobu dejinnú na Univerzite v Münsteri pod vedením prof. A. Jockenhövela. Autor si stanovil náročný cieľ - všeobecné spracovanie zbraní zo strednej doby bronzovej na rozsiahлом priestore medzi Váhom a Krušnými horami. Deklaruje, že spracovanie nemá byť len starožitníckym vyhodnotením mŕtvej kultúry, ale predovšetkým rekonštrukciou niekdajšej živej kultúry, s dôrazom na regionálne a sociálne diferencovanie rôznych spôsobov deponovania a na sledovanie kombinácií zbraní v hroboch a depotoch.

Ako vo väčšine podobne koncipovanych prác, aj tu sa v úvodnej časti stretнем s prehľadom chronologických systémov, s rozčlenením sledovanej oblasti na menšie regióny a s kritikou prameňov. Pri vertikálnom rozdelení strednej doby bronzovej B. Sicherl uprednostní použitie modifikovaného systému P. Reineckeho so stupňami FBIV, B1, B2, BC, BC/D a BD. Sledovanú oblasť priestorovo rozdelil na 6 regiónov - Čechy (tri regióny), Morava (hlavne južná), časť Dolného Rakúska (severne od Dunaja) a Slovensko (západne od toku rieky Váh). Na Slovensku teda akceptoval tradičné poňatie A. Točka, ktoré predpokladá oddelenie sídliskového územia stredodunajskej a karpatskej mohylovej kultúry vodným tokom, pričom lokality karpatskej mohylovej kultúry zasahujú aj na územie západne od Váhu. Na textových tabelách autor priradil k stupňom relatívnej chronológie konkrétné nálezové súbory. Zo Slovenska (územie západne od toku rieky Váh) je ich z obdobia od záveru staršej doby bronzovej až po raný stupeň popolnicových polí uvedených osem (z piatich lokalít) a len štyri z nich zastupujú vývoj po kosziderskej dobe, čo je najmenší počet zo všetkých šiestich sledovaných regiónov. Situácia je však iba verným odrazom tej reality, že z našej oblasti rozšírenia stredodunajskej mohylovej kultúry pochádza málo výrazných, dobre časovo definovateľných nálezových celkov z pokročilej strednej doby bronzovej. Práca sa opiera len o publikovaný materiál, avšak autor sa oboznámil s úctyhodným množstvom titulov literatúry, a to aj s článkami uverejnenými v ľažko dostupných miestnych zborníkoch a časopisoch. Ako uvádzá, stav publikovania je dobrý, ale regionálne nejednotný. Na Slovensku konštatuje nepomer medzi počtom výskumov a zverejňovaním ich výsledkov.

V analytickej časti (170 strán) sa B. Sicherl venuje jednotlivým druhom zbraní - mečom, sekeromlatom, sekerám, dýkam, lukom, šípom, kopijam, prakom, zbraniam z organických materiálov, ochranným zbraniam, bojovým vozom a opevneniam, pričom priestor venovaný uvedeným druhom zbraní je rôzny. Zaujímavé je napríklad sledovanie dĺžky čepeli, ktorá sa u mečov menila v čase a priestore, nezávisle od typu. Autor predpokladá, že to súvisí s meniacou sa technikou boja. Väčšina druhov zbraní má špecifické spôsoby deponovania, ktoré sa často navzájom vylučujú. Napríklad meče (okrem zlomkov) chýbajú na sídliskách,

kadluby chýbajú v depotoch a v hroboch. Hroty kopijí pochádzajú na sledovanom území hlavne z depotov, ojedinelých nálezov a sídlisk, kamenné sekery len zo sídlisk a (plášťov) mohýl, nie z plochých hrobov alebo depotov. Na základe priestorovej analýzy výskytu dospel autor k záveru, že absencia viacerých typov zbraní (napr. mečov typu Apa, alebo mečov s osemhrannou rukoväťou v strednom Podunajsku) nie je dokladom ich absencie v niekdajšej živej kultúre, len odrazom rôznych pohrebných zvykov a odlišného spôsobu deponovania v jednotlivých regiónoch. B. Sicherl dokonca predpokladá, že pôvod mečov typu Apa, ktoré stoja na počiatku vývoja mečov v strednej a severnej Európe, treba hľadať v oblasti na strednom toku Dunaja. Spochybňuje tým teóriu o ich vzniku na východe Karpatskej kotliny. Argumentácia o mieste pôvodu najstarších stredoeurópskych mečov je presvedčivá. Názor, že bronzový fragment z jamy 11 (PSZ 20) z Veselého je hrotom čepele meča typu Apa, však ľažko doložiť (*Bartík/Furmánek 2004, 266*). Autor kládol veľký dôraz na sledovanie zastúpenia zbraní v nálezových celkoch, ktoré prehľadným spôsobom prezentuje na početných tabelách. Výsledkom je vyčlenenie piatich charakteristických kombinácií výzbroje: I. meč + sekeromlat (sekera) + luk, II. sekeromlat (sekera) + luk, III. luk, IV. kopija + luk, V. sekera + kopija + luk. Uvedené kombinácie výzbroje zahrňajú zbrane pre boj na diaľku (luk, kopija) i pre boj zblízka (meč, sekeromlat, sekera). Všetky mohli byť, pravda, doplnené zbraňami z organického materiálu, napríklad kyjmi. Autor si myslí, že hoci nemožno vylúčiť jedincov vyzbrojených iba pre boj zblízka, štandardná výzbroj bojovníkov strednej doby bronzovej pozostávala zo zbraní pre boj zblízka i na diaľku.

Pri analýze nálezových celkov so zbraňami autor dospel k radu pozorovaní. Meče, sekeromlaty a hroty šípov (viac ako 5 ks) považuje za signifikant hrobov bojovníkov, dýky (často aj v hroboch žien a detí) pokladá skôr za univerzálny nástroj. Z uvedeného dôvodu ich do kombinácií výzbroje nezaradil. Súhlasíme, že väčšina dýk mala v dobe bronzovej (podobne ako sekery) neoddeliteľnú úlohu nástroja i zbrane, avšak predĺžené a náročnejšie zdobené exempláre boli iste špecializovanou zbraňou. Potvrdilo sa, že sekero-mlaty s kotúčovým tylom a sekery s lištami, ktoré sú prispievané k násade drôtom, bývajú v hroboch významných bojovníkov často spolu s mečmi. Doklady ochranných zbraní na území medzi Váhom a Krušnými horami chýbajú. Autor však nevylučuje ochranu hlavy či rôzne formy pancierov a štítov z kože alebo z dreva. S jeho miennou, že ľahké dvojkolesové vozy (známe z vyobrazení) mali na našom území prestížnu, nie bojovú úlohu, možno súhlasíť. Avšak jeho názor, že málo významné boli aj zbrane z organického materiálu (praky, drevene meče, kyje, vrhacie drevá), snáď len s výnimkou oštepor s drevaným, v ohni vytvrdeným hrotom, je možné len ľažko overiť a asi vzbuďiť námitky.

Zloženie zbraní v sledovanej oblasti poukazuje na individuálny spôsob boja. B. Sicherl predpokladá, že ho viedli malé skupinky tvorené 15-30, len výnimočne až 150 bojovníkmi. Ani u tých najväčších skupín však nepredpokladá nasadenie vo formácii, napríklad falange. Myslí si, že nízky stupeň rozvoja vojenstva v strednej dobe bronzovej je odrazom málo výrazného sociálneho rozvrstvenia centrálnie-

neorganizovanej súvekej spoločnosti, ktorá mohla viesť boj kvôli obrane, získaniu koristi či z prestížnych dôvodov, avšak nie kvôli ovládnutiu, k „politickej kontrole“ iných.

Kombinácie zbrani v nálezových celkoch vykazujú regionálne rozdiely, ktoré sa dajú zovšeobecniť. Napríklad v Čechách sú blízke južnému Nemecku, no východná časť sledovaného územia - Morava a západné Slovensko - gravituje k Podunajsku.

Autor zdôrazňuje, že hlavnou inováciou výzbroje strednej doby bronzovej oproti predchádzajúcim obdobiam bol nástup používania meča, spočiatku ako bodnej zbrane často v sprievode sekromlatu alebo sekery. V priebehu strednej doby bronzovej sa meče predĺžovali, až dosiahli hranice efektivity použitia. V závere strednej doby bronzovej prešli technologickými zmenami a zmenili sa na sečnú zbraň. Meč určený na sekanie, v kombinácii s bodnou zbraňou - kopijou, vytvoril výzbroj charakteristickú pre bojovníkov mladšej doby bronzovej.

Slabšou časťou publikácie sú kreslené tabuľky, na ktorých nájdeme zbrane len vo výbere, a to zjavne s tým cieľom, aby boli zastúpené jednotlivé typy.

V katalógu, v časti „Juhozápadné Slovensko západne od Váhu“ (s. 324-330) sa vyskytli niektoré nejasnosti:

- Popri známom rapíri typu A zo Svätého Jura (č. 759) sa v katalógu objavil prebratý údaj o fragmente ďalšieho exemplára, údajne získaného z koryta Dunaja na území mesta Bratislavu (č. 749). V súčasnosti nezvestný predmet mal byť súčasťou zbierky Evanjelického lýcea v Bratislave. Autor recenzie pozná archeologickú časť uvedenej zbierky (uložená je v Archeologicom múzeu SNM), inventárne záznamy zhotovené pri jej prebrati do múzea z roku 1961 i katalóg zbierky z konca 19. stor. (Györök 1885, 23-28), údaj o existencii uvedeného fragmentu sa však nepodarilo identifikovať.
- Krátky meč - dýka zo Smoleníc (č. 786) je v katalógu uvedený dva razy. Druhý raz chybne pod lokalitou Trnava (č. 775). V tabuľkovej časti je navyše zamenený s dýkou z Čičova (Taf. 4: 4).
- Dýku (krátky meč) z Čičova (č. 753) zaradil autor katalógu do stupňa B2. Je však príkladom toho, že stratené artefakty, známe len zo schematických vyobrazení, sa niekedy ľažko presne časovo zaraďujú. Tá istá zbraň bola už priradená aj k mečom typu Lengenfeld zo staršej doby železnej (Cowen 1967, 428; Schauer 1971, 210).
- Kamenné sekery z podorničnej vrstvy a zo sídliskových jám na lokalite Veselé (6 ks) datuje B. Sicherl do stupňov FBIII-B1. Takéto datovanie pokladáme za problematické, i keď nie celkom vylúčené. Problém spočíva v tom, že na obsahy sídliskových jám z polohy Hradisko-Podzámske vo Veselom môžeme priblíhať ako na uzavreté nálezové celky len s veľkými výhradami, nakoľko na vyvýšenie predchádzalo sídliskám z doby bronzovej intenzívne eneolitické osídlenie. Pretože črepy badenskej kultúry pochádzajú z mnohých sídliskových jám tak maďarskej, ako aj stredodunajskej mohylovej kultúry, náhodne sa do nich mohli dostať aj sekery, ktoré sú s neoliticími i eneoliticími kamennými sekery morfológicky identické.

Uvedené kritické poznámky ku katalógu vyplývajú z nejasnosti v primárnej i sekundárnej literatúre, nie z nepozornosti autora dizertácie.

Nazdávame sa, že „Štúdie k výzbroji zo strednej doby bronzovej v Čechách, na severe Dolného Rakúska a na juhozápadnom Slovensku“ z autorskej dielne B. Sicherla sú

výsledkom veľmi dôkladnej práce, pri ktorej autor pristupoval k téme zbrani a výzbroje z mnohých strán.

Textová, tabelová i katalógová časť (spracované v takom rozsahu pre územie medzi Váhom a Krušnými horami po prvý raz) sa iste stanú základnou literatúrou pre poznanie danej problematiky. Poskytujú tiež solídný základ pre ďalšie bádanie.

LITERATÚRA

Bartík/Furmánek 2004 - J. Bartík/V. Furmanek: Schwert des Typs Apa aus der Ostslowakei. In: Einflüsse und Kontakte alteuropäischer Kulturen [Festschr. Jozef Vladár]. Nitra 2004, 255-272.

Cowen 1967 - J.-D. Cowen: The Hallstatt Sword of Bronze: on the Continent and Britain. Proc. Prehist. Soc. 33, 1967, 377-454.

Györök 1885 - M. Györök: Adatok a dr. Schimko Dániel - féle érem - és régiség gyűjteményhez. Katalogusa a Pozsonyi ágost. Hitv. Evang. Lycéum. Pozsony 1885.

Schauer 1971 - P. Schauer: Die Schwerter in Süddeutschland, Österreich und der Schweiz. I. PBF IV/2. München 1971.

Juraj Bartík

Valentin Dergačev: Die äneolithischen und bronzezeitlichen Metallfunde aus Moldavien. Prähistorische Bronzefunde. Abteilung XX. Band 9. Franz Steiner Verlag. Stuttgart 2002. 251 strán, 134 tabuliek.

Recenzovaná práca popredného špecialistu na neolit až dobu bronzovú v Moldavsku V. Dergačeva vyšla v známej a úspešnej edícii Prähistorische Bronzefunde (PBF). Autor v práci sústredil informácie o viac ako 3000 medených, bronzových, železných, zlatých a strieborných artefaktoch od obdobia neolitu až po obdobie prechodu z doby bronzovej do doby železnej. Ide o nálezy pochádzajúce zo sídlisk, pohrebísk, depotov, ale aj o artefakty zberového charakteru, bez bližších nálezových okolností. Zozbieraný materiál dokumentuje stav pramennej základne na území Moldavska do roku 1993. Okrem hotových kovových artefaktov práca prináša tiež údaje o formách na odlievanie, ktoré súvisia s metalurgickou činnosťou. Treba hned' úvodom konštatovať, že ide o jednu z mála prác týkajúcich sa územia Moldavska, spracovanú v takom širokom kultúrno-historickom a geografickom kontexte. Je to o to dôležitejšie, že územie Moldavska leží medzi dvomi významnými kultúrnymi oblasťami - Karpatskou kotlinou a dolným Podunajskom na jednej strane a Severopontickou (Nadčiernomorskou) oblasťou na strane druhej.

Úvodná časť práce je venovaná chronológii, dejinám bádania a metódike spracovania materiálu. Nosná časť pozostáva zo súpisu lokalít kovových predmetov a z ich rozsiahleho výhodnotenia.

V obsažnom súpise je materiál zoradený chronologicky podľa jednotlivých období (neolit, eneolit, doba bronzová), kultúr (počnúc tripol'skou kultúrou a končiac horizontom Kišinev-Belozerka) a ich stupňov. Autor, uvedomujúc si zrejme, že Moldavsko netvorí ani kultúrne ani geograficky uzavretý celok, jednotlivé typy artefaktov vyhodnocuje v úzkom kontexte najmä s nálezmi z oblasti susednej Ukra-

jiny a Rumunska. Tieto nálezy zo susedných oblastí, slúžiace na porovnanie, uvádzajú netradične, ale veľmi prakticky v osobitnej prilohe (katalógu), ktorá sa nachádza za vyhodnotením v záverečnej časti práce. Táto príloha (súpis) obsahuje informácie o 485 kovových artefaktoch.

Najrozšiahlejšiu časť práce tvorí vyhodnotenie materiálu (s. 53-186). Autor tu postupne analyticko-syntetickým spôsobom vyhodnocuje jednotlivé typy kovovej industrie v príslušných kultúrach počnúc neolitom a končiac záverom doby bronzovej. V rámci kovovej industrie jamovej kultúry za prekvapujúcu možno považovať absenciu medených sekieriek s jedným ostrím na území Moldavska, ktorých exempláre typu Podlissja sú známe zo susednej Ukrajiny (Grečaniki, Podlissja). Ide o sekery archaickejho tvaru, blízke sekérkám typu Baniabic z Karpatskej kotliny a zo severobalkánskej oblasti, ako aj skupine tzv. majkopských sekieriek, rozšírených na severnom Kaukaze (Bátora 2003).

V nasledujúcej katakombovej kultúre popri sekérkách s jedným ostrím typu Kostroma a Kolontaeva patria k pozoruhodnému nálezu dýky typu Manyč, charakteristické plochým listom členeným na tri časti. V tejto súvislosti možno upriamiť pozornosť na doteraz unikátné nálezy tohto typu dýky v strednej Európe, a to exemplár z Viedne-Esslingu (Zimmermann 2003), ako i k nemu blízky exemplár zo Sárréstudvaru v Maďarsku.

V kultúre s mnogovalikou keramikou, ktorá na území Moldavska reprezentuje strednú dobu bronzovú, je kovová industria zastúpená iba 10 kusmi. Z nich je pozoruhodná sekera s jedným ostrím, ktorej rebrovanie na tuľajke poukazuje na kaukazský pôvod. Ojedinelým nálezm je i dýka z Lozova. Svojou tektonikou je podobná dýkam zrubovej kultúry, ktorá bola rozšírená východnejšie, najmä na Povozí. V Karpatskej kotlini sa ojedinele vyskytujú podobné dýky v kultúre Monteoro na území Rumunska. Prekvapujúco sa dýka „zrubového typu“ v roku 1995 našla ešte oveľa západnejšie, v rakuškej časti Tirolska na lokalite Kirchdorf (Harb/Steiner 2001). Jej spektrálna analýza jednoznačne ukázala, že ide o import z východoeurópskej oblasti.

Najväčšia časť kovových predmetov a zároveň ich najširšia typologická škála v Moldavsku patrí do obdobia neskornej doby bronzovej, ktorú možno rozdeliť do dvoch kultúrno-chronologických úsekov. Prvý, ktorý reprezentuje vlastnú neskorú dobu bronzovú, je zastúpený kultúrami Noua a Sabatinovka (BD-HA1). Druhý, spojený s prechodom z doby bronzovej do doby železnej (HA1-HB), je reprezentovaný kultúrami Kišinev-Corlateni a Belozerka. Porovnávacia analýza kovovej industrie z Moldavska a Nadčiernomorskej oblasti a z príľahej oblasti stredného a dolného Podunajska a severného Balkánu ukázala, že východoeurópske tradície, reprezentované najmä kultúrou Sabatinovka, silne poznačili kovovú industriu kultúr v uvedených oblastiach. Napokon prienik tradícii kultúry Sabatinovka viedol vo východokarpatskej oblasti a na dolnom Dunaji ku vzniku kultúr Noua a Coslogeni. A práve v kultúre Noua v stupni BD dochádza k výraznému rozvoju metalurgie, ktorá významne ovplyvnila metalurgickú výrobu vo východokarpatskej oblasti. Prejavilo sa to najmä v zavedení dovedy tam neznámych nástrojov a zbraní s tuľajkou (napr. sekieriek s tuľajkou typu Ópály na hornom Potisi). Uplne inú situáciu ukazuje materál z obdobia včasnej doby železnej. Určujúcim faktorom vo vývoji kovovej industrie vo východokarpatskej i v Nadčiernomorskej oblasti sa stávajú stredodunajské tradície a vplyvy. Ide tu v podstate o „halštatizovanie“ týchto oblastí. Prejavujú sa tu hlavne

elementy charakteristické pre nálezové komplexy typu Kurd v maďarskom Zadunajskej (najmä oblasť južne od Balatonu). Podľa V. Dergačeva kovové výrobky na území Moldavska poukazujú na to, že prienik časti populácie zo Zadunajska cez centrálnu a juhovýchodné Sedmohradsko do oblasti medziriečia Siretu a stredného Dnepra viedol v tejto oblasti ku vzniku kultúry Kišinev-Corlateni.

Autor v recenzovanej práci potvrdil významnú skutočnosť, že proces metalurgie, so všetkými svojimi komponentami, bol hlavným a určujúcim faktorom a stimulom pôsobiacim pri vzniku jednotlivých archeologických kultúr.

Práca vzhľadom na svoj široký geografický záber je významným prínosom nielen pre poznanie kovovýroby od jej počiatkov v neolite až do doby železnej na území východnej Európy, ale podstatne prispieva i k výskumu kovovej industrie v oblasti stredného a dolného Podunajska i severného Balkánu.

LITERATÚRA

- Bátora 2003 - J. Bátora: Kupferne Schaufelhögläste in Mittel-, Ost- und Südosteuropa (Zu Kulturkontakte und Datierung - Äneolithikum/Frühbronzezeit). Slov. Arch. 51, 2003, 1-38.
 Harb/Steiner 2001 - I. Harb/H. Steiner: Ein Bronzefund östlicher Herkunft aus Kirchdorf in Tirol. Arch. Österreich 12/1, 2001, 39-45.
 Zimmermann 2003 - T. Zimmermann: Zwischen Karpaten und Kaukasus - Anmerkungen zu einer ungewöhnlichen Kupferklinge aus Wien-Essling. Arch. Korrb. 33, 2003, 469-477.

Jozef Bátora

Mirjam Rettenbacher: Die Siedlung und die Gräberfelder von Schleinbach. Eine Studie zur Aunjetitz-Kultur im südlichen Weinviertel. Archäologische Forschungen in Niederösterreich. Band 2. Selbstverlag des NÖ Instituts für Landeskunde. St. Pölten 2004. 102 strán, 50 tabuliek, 4 sklaďačky plánov.

Recenzovaná práca predstavuje magisterskú prácu, ktorá sprístupňuje dlhorocné, iba čiastočne publikované výsledky výskumu dvoch pohrebisk a sídliska únestickej kultúry v Schleinbachu v Dolnom Rakúsku. Výskumom, ktorý sa uskutočnil K. Kriegler ešte v rokoch 1926-1940, bolo preskúmaných 38 hrobov a 60 sídliskových objektov. Na tento výskum nadviazal po 40 rokoch H. Schwammerhöfer, ktorý v rokoch 1981-1986 preskúmal ďalšie sídliskové objekty únestickej kultúry. Z jeho výsledkov však M. Rettenbacher do práce zahrnula iba poznatky týkajúce sa analýz zvieracích kostí.

Práca má štandardnú štruktúru, v ktorej po úvode a dejinách bádania (kapitola I) nasleduje nosná časť, ktorá je venovaná analýze materiálu zo sídliska (kapitola II) a oboch pohrebisk (kapitola III). I keď pri výskume K. Krieglera bolo preskúmaných až 60 sídliskových objektov patriacich únestickej kultúre, až neskorší výskum H. Schwammerhöfера ukázal, že bola preskúmaná iba časť sídliska.

Autorka postupne analyzuje pomerne bohatý inventár sídliskových objektov, v ktorom najpočetnejšiu skupinu

tvoril keramický materiál. K významným nálezom patrí fragment hlinenej dýzy, ktorá poukazuje na miestnu metallurgickú výrobu. Je pozoruhodné, že v sídliskových objektoch sa našiel i kovový inventár - triangulárna dýčka a záušnica z dvojitého drôtu so spätnou slučkou (Noppenring). V prípade záušnice ide o pomerne veľký exemplár a M. Rettenbacher veľké Noppenringy považuje za chronologicky staršie. Zo širších pozorovaní vieme, že ich chronologický vývoj šiel postupne - od malých exemplárov zhotovovaných najmä zo zlata v období záveru eneolitu (kultúra so šnúrovou keramikou, kultúra zvoncovitých pohárov) a počiatku doby bronzovej (protoúnětickej kultúry, kultúra Chłopice-Veselé a kultúry epištúrového kultúrneho komplexu) po veľké exempláre charakteristické najmä pre predklasickú a klasickú fázu únětickej kultúry. Pozoruhodné je že výskyt záušnic so spätnou slučkou doznieva na juhozápadnom Slovensku až v nasledujúcej maďarskej kultúre, kde ide opäť o malé exempláre (napr. Jelšovce, hrob 47).

Autorka sa ďalej postupne venuje analýze kostenej, párohovej a kamennej industrie pochádzajúcej zo sídliskových objektov. Možno súhlasiť s jej konštatovaním, že sídlisko malo dlhšie trvanie, teda od včasnej do klasickej fázy únětickej kultúry.

Dalšia nosná kapitola práce (kap. III) je venovaná hrobom. Reprezentované sú predovšetkým dvomi regulárnymi skupinami, z ktorých každá obsahovala 14 hrobov. Kým prvá skupina hrobov sa nachádzala v juhozápadnej časti chronologickej súčasného sídliska únětickej kultúry (o chronologickej súdobosti svedčí evidentný, minimálne päťmetrový odstup objektov od hrobov), druhá skupina bola vzdialenosť cca 200 m JV od sídliska. Pozoruhodné bolo rozdielne usporiadanie hrobov v oboch skupinách. V prvej skupine boli hroby usporiadane v dvoch pravidelných radoch, v druhej skupine boli uložené nepravidelne - s náznakom skupiniek. Podobná situácia bola pozorovaná i v únětickej časti pohrebiska v Jelšovciach na juhozápadnom Slovensku. Tam skupina s hrobmi usporiadanými pravidelne v radoch patrila do nitriansko-únětickej fázy a bola chronologicky staršia ako dve ďalšie skupiny hrobov s nepravidelne uloženými hrobmi, ktoré patrili už do klasickej fázy únětickej kultúry. V Schleinbachu sú podľa M. Rettenbacherovej obe skupiny hrobov v podstate chronologicky súčasné a pochovávali na nich rôzne rodiny/spoločenstvá. Autorka ich datuje do včasnej až klasickej fázy únětickej kultúry, teda rovnako ako existenciu sídliska.

Autorka v tejto kapitole venuje pozornosť i hrobom, ktoré boli roztrúsené v rôznych častiach areálu sídliska a pohrebom v sídliskových jamách. Pohreby v sídliskových jamách patria k charakteristickým prejavom únětickej kultúry nielen na území Dolného Rakúska, ale v celej oblasti jej rozšírenia. V Schleinbachu, kde sa vyskytli v troch jamách, k najpozoruhodnejším patrí už dávnejšie známy objekt/hrob LX, v ktorom boli radiálne uložené skrčené kostry troch detí mužského pohlavia, prekryté kostrou dospeleho muža vo veku 35-40 rokov. Muž bol uložený vo vystrej polohe, s hornými končatinami v adoračnom geste. V súvislosti so sólo pohrebmi, resp. hromadnými hrobmi v sídliskových jamách, vystupuje výrazne do popredia otázka ich interpretácie. Autorka v prípade nálezu v Schleinbachu uvažuje o viacerých možnostiach explikácie, a to v zhode s väčšinou autorov zaoberejúcich sa touto problematikou. Môže ísť o obete nejakého nešťastia, o zvláštne ľudské obete, resp. o doklad mimoriadneho zaobchádzania so zomrelými patriacimi k osobitnej sociál-

nej skupine. Podobne ako pohreby v sídliskových jamách, patria i nálezy ľudských kostí v sídliskových objektoch k charakteristickým nálezom na sídliskách únětickej kultúry. Na niektorých skeletoch sa zistili stopy lámania a štiepania, čo umožňuje uvažovať o dokladoch zvyškov antropofágie. V Schleinbachu sa vyskytli v objektoch i ojedinelé lebky bez dolných čeľustí, čo môže poukazovať na ich zvláštnu úlohu v kulte.

Súčasťou tejto kapitoly je i analýza nálezov z hrobov. V prípade ihlic s terčovitou hlavicou autorka vyhotovila 2 mapy, ktoré zahŕňajú oblasť Dolného Rakúska, Burgenlandu, južnej Moravy a juhozápadného Slovenska. Žiaľ, obe mapy splňajú svoj účel iba čiastočne, pretože chýba na nich značná časť nálezisk ihlic zo všetkých spomenutých území. Úroveň celej práce podstatne znížuje skutočnosť, že v jej texte úplne absentuje odvolávanie sa na obrazovú časť práce. Teda, čitateľ si ich musí na tabuľkách sám prácte podľa opisu vyhľadávať.

V závere III. kapitoly sa autorka venuje otázke vykrádania hrobov, ktorá je vlastne aktuálna na každom pohrebisku únětickej kultúry. Tento fenomén analyzuje na základe pôvodnej škály vykrádania hrobov, vypracovanej J. W. Neugebauerom. V Schleinbachu bolo vykradnutých celkom 67,25% hrobov. Takéto percento vykradnutých hrobov je blízke nielen ďalšiemu dolnorakúskemu pohrebisku únětickej kultúry Unterhautenthalu (62,79%), ale i slovenským pohrebiskám únětickej kultúry, ako sú napríklad Jelšovce (61,86%) a Veľký Grob (70,31%). M. Rettenbacher správne upozorňuje na závažnú skutočnosť, že často v sekundárne otvorených hroboch zostali bez povšimnutia masívne hodnotné kovové predmety, ktoré poukazujú na iný než ekonomicko-materiálny dôvod ich otvárania. Mohlo ísť o tzv. vyprázdenie hrobu, t. j. pozostalí mŕtvym legálne odobrali hodnotné predmety, ktoré mali akoby zapožičané na určitý čas.

IV. kapitola práce obsahuje stručné záverečné zhrnutie výsledkov.

Možno konštatovať, že práca je napriek niektorým výhradám prínosom pre bližšie poznanie populácie únětickej kultúry nielen v Dolnom Rakúsku, ale i v širšej oblasti strednej Európy. Môže poslúžiť ako vhodný príklad toho, že aj výsledky 60-80 rokov starých archeologických výskumov sa „vyplatí“ spracovať, pretože po modernom vyhodnotení môžu obohatiť naše doterajšie poznanie.

Jozef Bátorá

Luboš Jirán: Die Messer in Böhmen. Prähistorische Bronzefunde. Abteilung VII. Band 5. Franz Steiner Verlag, Stuttgart 2002. 88 strán, 41 tabuliek.

Recenzovaná monografia predstavuje v poradí piaty zväzok zverejnený v edícii Prähistorische Bronzefunde (PBF), ktorý sa venuje bronzovým nožom z doby bronzovej. V porovnaní s inými skupinami nástrojov, zbrani, šperkov a ďalších výrobkov z bronzu sa nožom venovala doteraz iba malá pozornosť. Prvá monografia o bronzových nožoch vyšla v edícii PBF už pred viac ako 30 rokmi a bola jednou z prvých prác impozantného projektu, o ktorého vznik, rozvoj a pretrvávanie až do súčasnosti sa predovšetkým zaslúžil významný nemecký bádateľ prof. Herrmann Müller-Karpe. Spomenutou prvou monografiou bola práca

J. Říhovského (1972), venovaná nožom z Moravy a východného Rakúska. Po nej nasledovali práce o nožoch z kontinentálneho Talianska (Bianco Peroni 1976), zo severného Nemecka (Prüssing 1982) a z Poľska (Gedl 1984). Potom však nastal v európskom badaní o bronzových nožoch útlm, ktorý prerušila až monografia L. Jiráňa. Treba podotknúť, že táto problematika sa začala riešiť aj na Slovensku (V. Furmanek a M. Novotná), avšak v súčasnosti je k dispozícii iba nekompletný katalóg.

Podobne ako všetky práce vychádzajúce v edícii PBF, aj monografia Luboša Jiráňa, popredného znalca problematiky doby bronzovej v strednej Európe, je koncipovaná podľa tradičných a záväzných noriem tohto radu. To znamená, že po úvodnej teoretickej kapitole nasleduje materiálová časť s vyhodnotením, súpis literatúry, registre, kresby nožov, mapová časť a výber typických a charakteristických nálezových celkov, v ktorých sa nože našli.

Stav poznania problematiky bronzových nožov v Čechách je porovnatelný so situáciou vo väčšine európskych krajín. Azda iba s tým rozdielom, že v Čechách je perfektne zmapovaný stav bronzovej industrie do roku 1963. Vtedy O. Kytilcová (1963) ukončila obsiahly spis o hromadných nálezoch bronzových predmetov z obdobia knovízskej kultúry, v ktorom sa nožom venovala pomerne značná pozornosť. Žiaľ, tento rukopis neboli zverejnený. L. Jiráň sa však mohol opierať aj o monografiu venovanú nožom zo severozápadných Čiech, ktorú napísali J. Blažek a L. Smejtek (1993). Autori v nej zverejnili 131 bronzových nožov a tri pieskovcové kadluby, v ktorých sa nože odlievali. Okrem toho existuje v Čechách celý rad čiastkových štúdií venovaných bronzovej industrii, v ktorých sú nože prezentované a hodnotené.

Autor recenzovanej monografie venoval patričnú pozornosť relatívnej chronológii a synchronizácii strednej, mladšej a neskorej doby bronzovej v Čechách. Relativná chronológia tohto obdobia, ktoré sa prakticky kryje s obdobím populnicových polí, bola v stredoeurópskom priestore profilovaná chronologickým a periodizačným systémom, ktorý v polovici dvadsiateho storočia vytvoril H. Müller-Karpe (1959). Z tohto systému potom vychádzali lokálne periodizácie pre konkrétné geografické celky, resp. pre jednotlivé archeologicke kultúry. Tento periodizačný systém však H. Müller-Karpe nechápal ako nemennú a definitívnu dogmu. Práve v súvislosti s prípravou a realizáciou projektu *Prähistorische Bronzefunde* modifikoval svoj pôvodný chronologický a periodizačný systém na tzv. nadregionálny periodizačný systém, ktorý sa ukázal pre edíciu PBF veľmi užitočný a praktický. Pre územie Čiech tento systém konkretizoval pokračovateľ edicie PBF A. Jockenhövel (1974).

Paralelne k týmto chronologickým a periodizačným schémam existujú pre jednotlivé oblasti strednej Európy aj chronologické a synchronizačné systémy hromadných nálezov bronzových predmetov. Ako jeden z prvých ich najlepšie a najpresvedčivejšie formuloval W. A. von Brunn (1968) a následne v rôznych krajinách ďalší bádatelia - v Čechách O. Kytilcová, na Morave J. Říhovský, na Slovensku M. Novotná, v Maďarsku A. Mozsolicsová a ďalší archeológovia v iných krajinách.

Hoci sú Čechy z hľadiska geografického uzavretou geomorfologickou jednotkou, z hľadiska pravekého kultúrneho vývoja sa členia na päť kultúrno-historických oblastí - na juhočeskú, západocesku, severočeskú, východočeskú a na stredočeskú. Toto konvenčné členenie Luboš Jiráň akceptoval a v svojej práci podľa neho dôsledne postupoval.

Autor recenzovanej monografie sa v stručnom, avšak veľmi výstižnom úvode venoval typologickému členeniu českých nožov a ich chronológiu. Práve táto časť knihy prináša hutný a starostlivo prepracovaný súhrn zdôvodnených názorov k problematike bronzových nožov z doby bronzovej. L. Jiráň rozdelil zhromaždené nože do siedmich základných typologických skupín - nože s rukoväťou plnou, plátkovou, jazykovitou, rámovou, trňovitou, plochou trňovitou a nože s tuťajkou. V rámci týchto základných skupín vyčlenil jednotlivé typy pomenované zaužívanými názvami, spravidla podľa eponymných lokalít. Je chvályhodné, že sa pridržal jestvujúcich názvov a nesnažil sa byť originálny. Nový názov vytvoril iba v prípadoch, keď sa vyskytol nový, doteraz nepomenovaný typ. Určujúcimi znakmi typologického členenia bol tvar čepele, tvar rukoväti a na nej počet a situovanie otvorov pre nity. Typologickým kritériom bola tiež plastická a rytá výzdoba. Na koniec práce zaradil deväť nožov zvláštnych tvarov, ktoré nebolo možné zaradiť do všeobecnej typológie, zlomky nožov a kadluby slúžiace na odlievanie nožov.

Riešenie niektorých otázok technológie výroby bronzových nožov bolo limitované malým počtom objavených odlievacích foriem. Zaujímavé výsledky však priniesli exaktné analýzy zliatin, z ktorých boli nože vyrobené. Výsledky týchto analýz boli prehľadne uvedené v dodatku práce (str. 73 a 74). Pravda, k dôkladnému pochopeniu analýz je potrebné pozorne preštudovať staršiu prácu (Frána et al. 1995), v ktorej boli zverejnené výsledky analýz predmetov z medi a jej zliatin. Napokon, je tam opísaná aj metódika odberu vzoriek a ich vyhodnotenie.

Pre každého odborníka, pre každého užívateľa recenzovanej monografie sú mimoriadne užitočné a podnetné tabuľky (1-9), na ktorých sú prehľadne prezentované frekvencie výskytu bronzových nožov nielen v jednotlivých druhoch nálezov, ale aj v regiónoch a kultúrnych celkoch, v regiónoch podľa stupňa relativnej chronológie, frekvencia výskytu základných typov nožov v regiónoch a v základných druhoch prameňov a napokon aj frekvencia výskytu jednotlivých typov nožov v regiónoch. Tieto skutočnosti je možné tiež konfrontovať s geografickým rozšírením jednotlivých skupín a typov v ilustračnej časti knihy (tabuľky 28-37).

Najrozšiahlejšou časťou recenzovanej práce je katalóg a jeho vyhodnotenie robené v súlade s normami edicie PBF. To znamená, že po stručnom typologickom opise typu, resp. variantu, nasleduje vlastná katalógová časť. Na tomto mieste je treba zdôrazniť, že v recenzovanej monografii sú tieto partie spracované veľmi svedomito. Následne bol každý typ hodnotený z hľadiska datovania a rozšírenia. Autor týmto spôsobom spracoval a vyhodnotil 300 bronzových nožov, ktoré rozdelil do takmer 50 typov a variantov. Zverejnil tiež päť kamenných odlievacích foriem slúžiacich na výrobu bronzových nožov a 26 nožov, ktoré z objektívnych dôvodov nebolo možné ani nakresliť, ani opisať.

Vo všetkých stredoeurópskych kultúrach populnicových polí sa v neskorej dobe bronzovej začali častejšie objavovať železné predmety. Podobne to bolo aj v prípade nožov v Čechách. Našli sa tu zlomky troch železnych nožov, ktorých tvar napodobňoval tvar bronzových nožov. Ich existencia potvrzuje už mnohokrát zistenú skutočnosť, že metalurgovia zo záveru doby bronzovej začali experimentovať so železnými rudami, teda s novou a častejšie sa vyskytujúcou surovinou.

Súčasťou Jiráňovej monografie je rozsiahly zoznam použitej literatúry, zoznam skratiek časopisov, zborníkov a edičných radov, súpis lokalít, múzeí, zbierok a miestny register. Dosažiteľné exempláre nožov boli zobrazené na 27 prehľadne usporiadanych tabuľkách. Už spomenuté tabuľky 28-37 ukazujú geografické rozšírenie jednotlivých typov. V súlade s tradíciou edície PBF zverejnili L. Jiráň na štyroch záverečných tabuľkách kresby 15 charakteristických nálezových celkov, ktoré obsahovali niektoré typy nožov. Tieto typy sa tak dostali do širších, všeobecných a objektívnych nálezových súvislostí.

Recenzovať práce, ktoré vyšli v edícii PBF, je úlohou bud veľmi ťahkou, alebo značne náročnou. V podstate spravidla ide o pochopenie zámeru autora a o jeho prístup k zozbieranému materiálu. Zároveň je potrebné si uvedomiť, že každý autor participujúci na tejto edicii je limitovaný jej tradíciou, osnovou a záväznými kritériami. Ovplyvňovaný je tiež predchádzajúcimi zverejenenými prácami o predmetoch toho-ktoreho typu. Napriek tomu však každý autor môže bud v úvode, alebo závere prezentovať svoje poňatie a svoju vedeckú osobnosť. Som presvedčený, že Luboš Jiráň v úvodných kapitolach brilantne prezentoval svoje exaktne poňatie štúdia bronzovej industrie doby bronzovej. V týchto častiach knihy nie je ani jedno zbytočné slovo, ani jedna zbytočná veta, avšak ani tam nič, čo by bolo dôležité, nechyba.

Nielen česká, ale aj európska odborná verejnosť dostáva do rúk mimoriadne vedecky fundovanú monografiu z pera uznaného odborníka. Táto kniha je nesporým prínosom českej archeologickej vedy k poznaniu doby bronzovej - tohto skutočne prvého zlatého veku Európy.

LITERATÚRA

- Bianco Peroni 1976* - V. Bianco Peroni: Die Messer in Italien. I coltelli nell' Italia continentale. München 1976.
Blažek/Smejtek 1993 - J. Blažek/L. Smejtek: Die Bronzemesser in Nordwestböhmen. Praha 1993.
von Brunn 1968 - W. A. von Brunn: Mitteldeutsche Hortfunde der jüngeren Bronzezeit. Berlin 1968.
Frána et al. 1995: J. Frána/L. Jiráň/A. Maštala/V. Moucha: Artifacts of copper and copper alloys in prehistoric Bohemia from the viewpoint of analyses of element composition. In: Praehist. Arch. Bohemica 1995. Pam. Arch. Suppl. 3. Praha 1995, 125-205.
Gedl 1984 - M. Gedl: Die Messer in Polen. München 1984.
Jockenhövel 1974 - A. Jockenhövel: Zur Benennung urnenfelderzeitlicher Stufen im östlichen Mitteleuropa. In: Jahrb. Inst. Vorgesch. Univ. Frankfurt a. M. 1974. München 1974, 57-69.
Kytlicová 1963 - O. Kytlicová: České hromadné nálezy bronzu z obdobia knovízské kultury. I-III. Nepublikovaná dizertačná práca. Praha 1963.
Müller-Karpe 1959 - H. Müller-Karpe: Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen. Berlin 1959.
Müller-Karpe 1974 - H. Müller-Karpe: Zur Definition und Benennung chronologischer Stufen der Kupferzeit, Bronzezeit und älteren Eisenzeit. In: Jahrb. Inst. Vorgesch. Univ. Frankfurt a. M. 1974. München 1974, 7-18.
Prüssing 1982 - P. Prüssing: Die Messer im nördlichen Westdeutschland. München 1982.
Ríhovský 1972 - J. Ríhovský: Die Messer in Mähren und dem Ostalpengebiet. München 1972.

Václav Furmánek

Dunja Glogović: Fibeln im kroatischen Küstengebiet (Istrien, Dalmatien). Prähistorische Bronzefunde. Abteilung XIV. Band 13. Franz Steiner Verlag. Stuttgart 2003. 98 strán, 70 tabuľiek, 1 skladačka.

Monografia z pera pracovníčky zagrebského archeologickejho ústavu je už trinásťou publikáciou série Prähistorische Bronzefunde (PBF), ktorá sa venuje štúdiu bronzových spôn. Stojí za pozornosť, že dva roky predtým zverejnila v tejto edícii slovenské bronzové spony Mária Novotná (2001) a koncom minulého storočia z inej oblasti bývalej Juhoslávie Rastko Vasić (1999). Možno teda povedať, že tento honosný funkčný šperk je v rámci Európy pomerne dobre spracovaný.

Autorka Dunja Glogović zverejnila úctyhodný počet 568 bronzových spôn, ktoré sa našli na chorvátskom jadranskom pobreží a na niektorých chorvátskych ostrovoch. Mimo pevniny sa najviac spón našlo na ostrovoch Krk a Pag, ale aj na ďalších ostrovoch (Brač, Cres, Dugi otok, Ločrum, Mali Lošinj, Rab, Vis), čo však čitateľ zistuje veľmi komplikované. Použitý názov publikácie tiež nevystihuje presne predmet štúdia z hľadiska geografického. Bolo to spôsobené určite aj rozdelením bývalej Juhoslávie, čo autorku skomplikovalo geografický diapazón študovanej oblasti. Podobne aj udalosti nešťastnej vojny v tomto regióne v rokoch 1990 až 1995 limitovalo možnosti komplexného spracovania danej problematiky. Z objektívnych príčin bola obmedzená tiež výpovedacia schopnosť tohto materiálu. Časť artefaktov a nálezových celkov sa stratila alebo bola zničená. Spóny boli dokumentované v katalógovej časti na 57 kresbových tabuľkách a na 18 mapách rozšírenia. Katalóg bol koncipovaný podľa norem edície PBF. Jednotlivé typy spôn v katalógu však mohli byť usporiadané abecedne podľa lokalít a na záver každého typu mali byť zaradené spony z neznámych nálezisk. Treba si však tiež uvedomiť, že rukopis recenzovanej práce bol odovzdany už pred takmer 10 rokmi (1996), neobsahuje teda neskôr získané nálezy a tiež autorka nepoužíva literatúru vydanú po tomto termíne.

Z hľadiska chronologického sa práca zaobráva sponami od počiatku mladšej doby bronzovej (prelom stupňov BD a HA1) až po dobu halštatskú (6. stor. pred n. l.). Pravda, v recenzii sa používa slovná terminológia relativnej chronológie, užívaná v strednej Európe.

Aj keď autor recenzie nepozná celkom dobre geografické reálne prezentovanej oblasti, detailne nepozná materiálnu kultúru a kultúrno-historickú situáciu daného územia ani miestnu metodiku a metodológiu archeologickejho bádania, má neprijemný subjektívny pocit, že autorka pristupovala k riešeniu danej problematiky nie celkom pripravená.

To sa prejavilo už na prvých stránkach materiálovej časti publikácie. Najstaršie spony v študovanej oblasti, podobne ako aj v strednej Európe, Slovensko nevynimajúc, sú violinové spony (Violinbogenfibeln). V recenzovanej práci sa prezentovalo šesť exemplárov spôn tohto typu. Väčšina z nich pochádza z neznámych lokalít alebo z lokalít, ktorých nálezové okolnosti a súvislosti sú nekompletné. Jedna spona tohto typu sa našla v „jaskyni“ v katastri obce Podumci. Ako je však zreteľné z obrázku na strane 5, nejde o jaskyňu, ale o pripasť, čo je veľmi dôležité a pre interpretáciu závažné. Tieto podzemné útvary, pochopiteľne, neboľi užívané na osídlenie či na funerálne účely. Boli to objekty - miesta vtedajších kultových praktík. Dokazy tohto tvrdenia sú známe nielen z územia Slovenského krasu (Majda

Hraškova jaskyňa, Babská diera), ale aj z iných častí strednej Európy. Preto tiež konfrontácia opisu v katalógu: „*Höhle mit Körper- und Brandgräbern*“ so schematizovaným nákresom profilu „jaskyne“ na strane 5 recenzovanej práce nepôsobi viero hodne. Domnievam sa, že takáto elementárna chyba by sa v publikácii nemala objaviť. Pravda, autorka správne postrehla, že violinové spóny predstavujú exaktný doklad kontaktov dalmátskeho pobrežia a ostrovov so západobalkánskou oblasťou a so stredným Podunajskom.

Veľkú časť študovaných spón predstavujú rôzne typy oblúkovitých spón nazvaných Bogenfibeln podľa nemeckej terminológie, ktorej sa autorka dôsledne pridržiava. Tieto spóny sa našli, respektívne katalóg ich ponúka, v úctyhodnom počte viac ako 120 exemplárov. Väčšinu nálezov týchto spón však predstavujú exempláre ojedinelé, prípadne spóny, ktorých nálezové okolnosti a súvislosti nie sú celkom jednoznačné.

Početnú skupinu spón tvoria okuliarovité spóny. Tie boli v recenzovanej práci rozdelené do siedmich skupín. Najstaršie, pomenované ako typ Haslau-Regelsbrunn, sa začali objavovať už na prelome mladšej a neskornej doby bronzovej (záver stupňa HA a počiatok stupňa HB). Najmladšie typy okuliarovitých spón sa dožili až počiatku doby halštatskej.

Zaujímavú a z hľadiska materiálnej kultúry severnej časti Karpatnej kotlinky dôležitú skupinu predstavujú bronzové spóny s jantárovým, niekedy aj kosterným doplnkom. Z pohľadu interregionálnych kontaktov sú tieto predmety jedným z ďalších dôkazov o existencii tzv. Jantárovej cesty, ktorá spájala Baltik so Stredomorím. Exaktné analýzy totiž dokázali, že jantár aplikovaný na týchto sponách je jednoznačne baltickej proveniencie.

Ďalšie skupiny spón - spóny platničkové (Blattbogenfibeln), spóny typu Osor boli frekventované relativne málo. Nepomerne viac spón bolo klasifikovaných ako spóny hadovité (Schlangenfibeln). Tieto spóny sa v študovanej oblasti začali vyskytovať v 10. stor. pred n. l. a v modifikovaných podobách sa dožili až takmer záveru staršej doby železnej (6. stor. pred n. l.).

Početný súbor spón predstavujú tie, ktoré boli značne špecifické a reprezentovali vývoj materiálnej kultúry v závere doby bronzovej a na počiatku doby železnej. Koniec tohto archeologicky aj historicky zložitého obdobia predstavujú spóny protocertoského typu. Nielen tieto spóny, ale aj celá ďalšia materiálna kultúra posúva študovaný región do protohistorického obdobia. Vtedy sa táto oblasť, hoci ešte v závere 2. tisícročia pred n. l. bola úzko spätá so strednou Európu, výrazne odlišila od severných oblastí a jej vývoj nezadržateľne smeroval k novým protohistorickým štruktúram.

Je na škodu recenzovanej práce, že autorka nevyužila rozsiahly zhromaždený materiál na formulovanie všeobecných záverov. Práca skutočne nemá záver! Pre čitateľa by bolo naozaj osožné sa dočítať, v akom nálezovom prostredí a v akom počte sa spóny našli (sídliská, pohrebiská, hromadné nálezy, kultové súbory, ojedinelé nálezy), kolko spón má verifikateľné nálezové okolnosti a súvislosti, ako narastá alebo klesá frekvencia výskytu spón od 13. stor. pred n. l. až do 6. stor. pred n. l. a pod.

Súčasťou recenzovanej monografie je súpis všeobecných skratiek, zoznam skratiek najdôležitejšej použitej literatúry, zoznam skratiek časopisov, zborníkov a edičných radov, súpis múzeí a zbierok, zoznam skratiek lokalít uvedených

na hlavnej mape rozšírenia spón a miestny register. Dosažiteľné exempláre spón boli veľmi dobre nakreslené a zobrazené na 57 prehľadne usporiadaných tabuľkách. Tabuľky 58-70 predstavujú mapy a ukazujú geografické rozšírenie jednotlivých typov. Je škoda, že autorka nezverejnila aspoň faktore charakteristické nálezové celky, ktoré obsahovali niektoré typy bronzových spón. Tieto typy by sa tak boli dostali do širších, všeobecných a objektívnych nálezových súvislostí.

Záverom recenzie budem konštatovať, že hodnotená monografia má niektoré chyby, nepresnosti, metodické a metodologické omaly, avšak evokuje historické poučenia. Stredoeurópsky región, ktorý bol minimálne od staršej doby bronzovej z hľadiska civilizačného akcelerátorm ekonomickej a spoločenského života barbarskej Európy, začína v záverečných štadiách doby bronzovej zaostávať. Jeho nepochybne progresívnu úlohu začali preberať južnejšie ležiace oblasti, ako napríklad severné Taliansko alebo východné pobrežie Jadranského mora, ktoré bolo oblasťou zájmu recenzovanej práce.

LITERATÚRA

Novotná 2001 - M. Novotná: Die Fibeln in der Slowakei. Stuttgart 2001.
Vasić 1999 - R. Vasić: Die Fibeln im Zentralbalkan (Vojvodina, Serbien, Kosovo und Makedonien). Stuttgart 1999.

Václav Furmánek

Náďa Profantová/Blanka Kavánová: Mikulčice - pohrebiště u 6. a 12. kostela. Editor Pavel Kouřil: Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 22. Brno 2003. ISBN 80-86023-55-9.

Prostredníctvom recenzovanej publikácie získava odborná verejnosť príležitosť oboznámiť sa s výsledkami spracovania terénnych výskumov realizovaných počas druhej polovice minulého storočia v dvoch rozdielnych polohách veľkomoravského mikulčického centra. Túto skutočnosť možno nepriamo odvodiť z titulu a ďalších zmienok na obale, na prvých dvoch stranach a v obsahu predmetnej publikácie. Informácie tohto druhu bývajú obvykle uvádzané v rámci editorského predstavu spolu s inými faktografickými údajmi o okolnostiach, ktoré sa pričinili o konečnú podobu publikáčného výstupu. Z obsahu vyplynulo, že ťažiskovú časť publikácie zaberajú monografické príspevky N. Profantovej a B. Kavánovej. K ich programovým cielom patria zámer odborne vyhodnotiť nekropoly priliehajúce k 6. a 12. kostolu mikulčického centra. Majú charakter regulárnych kostolných cintorínov, nie pohrebisk, ako to uvádzajú autorky. Oba spomenuté typy nekropolí so skupinovým pochovávaním zomrelých sa od seba odlišujú viacerými charakteristickými vlastnosťami (Hanuliak 1997, 65-67).

Autorkou prvej časti recenzovanej publikácie, s názvom „Mikulčice - pohrebiště u 6. kostela. Pokus o chronologické a sociální zhodnocení“, je N. Profantová. Primerane rozsiahla textová časť tohto príspevku (81 strán) je rozčlenená do deviatich hlavných kapitol a viacerých podkapitol. V rámci nich sú umiestnené tabelové a obrázkové prílohy spolu s katalógom preskúmaných hrobov. Spomenutú časť dopĺňa súpis literatúry (5 strán), v nemeckom jazyku

reprodukované resumé s textami k ilustráciám (10 strán), ďalej nasledujú plány hrobov s kresbami nálezov (50 strán) a tabuľkové prílohy s fotografiemi (49 strán).

V úvodnej kapitole tejto časti práce dominuje stručná charakteristika spracúvaného materiálového súboru získaného zo severovýchodného predhradia mikulčického hradiska. Vyzdvihuje sa pritom zámer predostrieť „nový rozbor už zverejneného pohrebiska“ (t. j. Poulik 1963, 32 n.), doplneného o hrobové celky doskúmané v jeho okrajových úsekoch v rokoch 1978-1979. Stanovený cieľ mal byť naplnený prostredníctvom ujednotenej formy záznamu, doplnenej prehľadným spôsobom o všetky významné informácie. Z ich obsahu boli odstránené niektoré nezروvalnosti, uvádzané autorkou v záverečnej časti 2. kapitoly. Údaje danej kategórie, prezentované v rámci I. tabuľky, treba preto považovať za dátu autorizované N. Profantovou. Pri manipulácii s nimi však možno postrehnúť drobné nepresnosti, spochybňujúce ich všeobecnú priateľnosť. Ako príklad možno uviesť umiestnenie hrobu 4 v sektore C (nie D), objem hrobových jám udávaný v cm³ (nie v cm), kubatúru hrobu 44, vyčíslenú bez uvedenia plošných rozmerov. Údaje o azimutoch orientácie pochovaných jedincov z plánov hrobov a celkového plánu sa v niektorých prípadoch nezhodujú (napr. hroby 3, 4) a v rôznej miere sa odlišujú od hodnôt zaznamenaných v stupňovej mieri.

Textová časť katalógu z 3. kapitoly je precízne spracovaná a štandardným spôsobom rozdelená do logicky zoradených bodov. Jej cenným doplnkom sú informácie o vertikálno-stratigrafických vzťahoch hrobov, o nameraných niveletách, o anomaliách postrehnutelných na kostrovom materiáli. Súčasťou textovej časti sú plány hrobov s kresbami predmetov pohrebného inventára. K uľahčeniu manipulácie s nimi by azda prospero, ak by čislovanie predmetov bolo na plánoch hrobov upravené tak, aby boli tieto položky štandardne zoradené zľava doprava a zhora nadol. Čísla ilustrácií by pritom zodpovedali číslam predmetov v teste a podľa tohto kľúča by bol zoradený aj ich opis. Akiese iba na konto pracovného stresu treba pripisať drobné myly v odvolávkach na ilustrácie (hroby 19, 32), v umiestnení duplikátov kresieb nálezov (hrob 42, 118), v chýbajúcej kresbe zomrelého spočívajúceho na chrbe (hrob 34).

Obsah 4. kapitoly, venovanej vyhodnoteniu jednotlivých zložiek pohrebného rítu, nepatrí k rozsiahlym. Túto skutočnosť ovplyvnila nielen nadmerná uniformita evidovaných prvkov, ale súčasť k tomu prispeli aj nálezové okolnosti poznačené intenzívnym pochovávaním na cintoríne. Ich príčinám bolo značné množstvo hrobov a skeletov sekundárne porušených. V mladších hroboch, zahľbených do tmavo sfarbeného pôdnego horizontu, často nebolo možné zachytiť obrys hrobových jám. Analýza najčastejšie zaznamenaných hlbkových údajov potvrdila, že nadštandardnosť týchto parametrov vykazuje väzbu s majetkovým a sociálnym statusom jedincov z pochovávajúcej komunity (Hanuliak 2004a, 76, 78). Vzťah k chronologickejmu aspektom nemohol byť výraznejšie potvrdený z dôvodov absencie vyššieho počtu vhodných datovacích prostriedkov. Dostupné informácie o drevnej hmote použitej pri vnútornej úprave hrobov naznačujú, že v jednom prípade mohlo ísť o doskový prekryv zomrelého (hrob 126). Vo zvyšných piatich hroboch bola zrejmé okolo tela pochovaného vybudovaná rámová konštrukcia zrubového typu. Tento variant úpravy je neprenosný, na rozdiel od mŕtv uvaďaných N. Profantovou. Máry totiž predstavujú prenosné smútočné pódium. K ich znakom patrí napríklad aj dosko-

vé dno, podkladové nôžky či priečne trámy umiestnené v blízkosti koncových strán. Prítomnosť iba troch zástupcov so stupňovito upraveným dnom korešponduje s poznatkami o ich zriedkavejšej prítomnosti vo veľkomoravskom prostredí a o vzťahu k jedincom s nižším sociálnym statusom, aký možno pripisať pochovaným z úplných rámových konštrukcií (Hanuliak 2004a, 84, 85, 88-91).

Väčší priestor venovala N. Profantová hojnnejšie doloženým kamenným úpravám hrobov. Otázky späť s ich významom nemožno úspešne riešiť bez uvedenia miery, v akej sú kamene rôznej veľkosti súčasťou antropogénnej vrstvy, do ktorej boli zahľbované hroby. Cenné informácie v rozhodovacom procese poskytujú najmä také plány hrobov, na ktorých sú zakreslené kamene ležiace po obvode obrysov hrobových jám a do ich interiérov zasahujú iba čiastočne (napr. hroby 34, 35, 63). V tomto smere je správny postrek autorky prispevku o tom, že výskyt kameňov v hroboch narastá v priebehu pochovávania. V odbornej literatúre sa už vcelku bežne vyskytuje názor o funkčnom využití kamenných obkladov a ich intencionálnom zhotovovaní (Szöke 1992, 130-143). Kritické posúdenie nálezových situácií však presvedča o tom, že väčšina pertraktovaných reprezentantov nemala vo včasnom stredoveku reálne funkčné opodstatnenie. Vhodnejšie je dať ich do súvisu s vtedajšími rituálnymi praktikami. V súlade s nimi museli byť kamene získané pri výkope hrobovej jamy ponechané v jej interieri v takej pozícii, aby nezaťažili pochovaného. Z tohto dôvodu ich nachádzame pod jeho telom, odsunuté konča hlavy a dolných končatín, vedľa skeleta. Pri vyššom počte sa stávajú súčasťou neúplných či úplných obkladov (Hanuliak 2004a, 99, 100). V hroboch s úspornejšou plochou museli byť rozmernejšie kamene umiestnené zvislo alebo šikmo (napr. hroby 34, 35, 98). Jedinú výnimku v spracúvanej kolekcii predstavuje hrob 101, prekrytý súvislou kamenou vrstvou. Z porovnania všetkých nivieliet vyplýnie, že predmetná vrstva kameňov nemohla na úrovni terénu označovať pozíciu príslušného hrobu.

Orientácia tiel pochovaných jedincov z analyzovanej nekropoly vykazuje vysokú mieru rôznorodých informácií. Ani komplexný rozbor zaznamenaných údajov nenaznačuje, že pri vzniku ich výslednej podoby by bol zohľadňovaný jednotnejší princíp. Zjavne je iba upustenie od západovýchodnej linie, striktné dodržiavanie na nekostolných pohrebiskách. V našom prípade ide o areál kostolného cintorína, kde stráca opodstatnenie ukladanie zomrelých tak, aby ich telá smerovali hlavou do predkresfanského záhrobia. Pootočenie tváre k východu nie je v tomto prípade určujúce (Hanuliak 2004b, 46).

Pri vytváraní orientácie v tomto prostredí treba za určujúcu označiť snahu po zosúladení pozdĺžnej osi hrobov so stredovou líniou kresťanskej svätiny alebo s jej obrysom výšivkami. Pre pozostalých z pochovávajúcej komunity bola významná aj prítomnosť samotného sakrálnemu objektu, ku ktorému bola s rôznou dôslednosťou nasmerovaná menej početná skupina pochovaných. Od tejto skupiny, so štandardnými prejavmi sledovaného prvku, treba odčleniť hroby z blízkosti severného zalomenia kostolnej ohrady. Telá pochovaných sú orientované opačne. V týchto prípadoch treba uvažovať o ochrannom faktore aplikovanom v výnimočných jedincov, aj keď navonok nemožno prehliadnuť súbežnosť hrobov s priebehom kostolnej ohrady. Nepočetné varianty odchýliek v uložení horných a dolných končatín odklonených od stredovej línie tela nebolo

pozostalými považované za vážnejšie porušenie vtedajších príčin pohrebného rítu (*Hanuliak/Iždž 2002, 337, 340*). O ich späťosti s vývojom pochovávania či kresťanským habitom pochybuje aj N. Profantová.

Aplikácia ochranného faktora v pohrebnom ríte sa prejavila aj v prípade neštandardného uloženia tiel. Aj keď početnosť jedincov uložených v pokrčených variantoch na pravom či ľavom boku nie je na prvý pohľad vysoká, vo väzbe ku kresťanskému charakteru spracúvanej nekropoly nie je zanedbateľná. Táto skutočnosť nepriamo vyplýva aj z analógií zachytených na iných súvtekých lokalitách, ktoré uvádzajú autorka recenzovanej práce. Na nezlučiteľnosť opisanej výnimconosti s principmi novej formy pohrebného rítu poukazuje aj iná skutočnosť. Jej podstatu demonštruje šesť evidovaných hrobov. Jedinci sú v nich zámerne uložení tak, aby boli prednou stranou tela odvrátení od kresťanskej svätyne. Uroveň ich sociálneho postavenia načrtáva absenciu predmetov pohrebného inventára a umiestnenie hrobov v okrajových častiach plochy využívanej na pochovávanie. Patologické zmeny a iné anomálie postrehnutelné na skeletovom materiáli z príslušných hrobov neboli zaznamenané. Autorkou uvádzané zviazanie jedinca z hrobu 1474 nemožno napriek jej presvedčeniu dokázať, rovnako ani prekrytie jeho panvovej časti kameňom na príslušnom pláne a tabele. Tieto detaily však nemenia podstatu skutočnosti, že v kolekcii pertraktovaných hrobov ide o prejavy preventívnych protivampirických praktík (*Hanuliak 2004b, 44, 45*).

K inému okruhu problémov patrí hľadanie príčin vysokého zastúpenia jedincov s dislokovanými kostami a zdôvodňovanie okolnosti ich vzniku. Niet sporu o tom, že škála príčin uvedená N. Profantovou je priateľná. Problematickou sa stáva vtedy, ak sa k jednotlivým formám majú príčením konkrétnie hroby na základe premenlivej úrovne kvality dokumentačných záznamov. Príkladom je skupina vykradnutých hrobov, do ktorej autorka „s istotou“ zaradila 15 hrobov. Podstatnú časť z nich nemožno totiž jednoznačnejšie odlišiť od tých, kde mohlo dôjsť k narušeniu vplyvom posledných protivampirických zásahov (*Hanuliak/Rejhovcová 1999, 32-34*). K takýmto hrobom môže patriť hrob 101. Výsledná podoba kamenného závalu cca 45 cm nad jeho dnom mohla vzniknúť až po sekundárnom porušení pochovaného. Jeho poslaním nebolo označiť na úrovni terénu hrob, ale účinnejšie uzamknúť podozrivého jedinca v jeho posmrtnom príbytku.

Spomedzi prameňov hmotnej povahy je v posudzovanej práci najväčší priestor venovaný predmetom pohrebného inventára, vyhodnocovaným v 5. kapitole. Aj keď pochádzajú iba z 36,5% hrobov, sú jeho reprezentanti zložení z množstva prvkov, ktoré sa dajú obšírnym spôsobom opisať a systemizovať. O opodstatnenosti zvoleného prístupu v konečnom dôsledku presvedčí miera, v akej môžu takto ziskané poznatky prispieť k osvetleniu väzieb nálezov k zomrelým a pozostalým. V tejto súvislosti nemusí byť najsprávnejší spôsob kategorizácie pohrebného inventára, použitý v recenzovanej práci (*Chorvátová 2004, 143 n.*). Nezanedbateľný význam nadobúda pritom aj umiestnenie príslušného predmetu v hrobe. Prostredníctvom neho sa môže oslabiť presvedčenie o tom, že daný exemplár automaticky pochádzal z osobného majetku zomrelého. Napäť, významnou tu môže byť jeho užšia väzba k spoločnému mobiliáru členov rodinného zväzku, ktorí predmet priložili k zomrelému (*Hanuliak 2004a, 204, 205*). Na ilustráciu spomenutej možnosti sa dajú uviesť nože uložené pri

pochovanom hrotom nahor (napr. hroby 72, 81, 179). V odlišnom svetle treba vidieť aj ostrohy, ktoré podľa prezentovaných kresieb nemohli byť súčasťou obuvi, ale boli priložené k chodidlám (napr. hroby 89, 121, 122, 165). Váhu tohto momentu môže ešte zvýšiť v 55% prípadov preukázaná nekompletnosť súčasti upevňovacích remienkov ostrôh (*Hanuliak 2004a, 152*).

Do inej kategórie diskutabilných momentov z recenzovanej práce patri termín použitý na označenie niektorých exemplárov nožov. Ich celková dĺžka, tvar čepele a prípadný krvný žliabok patria k znakom typickým skôr pre kategóriu bojových nožov ako dýk (*Ruttikay 1976, 295-297*). Ak sú predmety z hrobu 1477 a 1495 nakreslené vierohodne, využívali sa tieto hrotitné exempláre skôr ako šídlá. Nástroje tohto druhu bývajú oveľa hojnnejšou súčasťou nálezového spektra z veľkomoravských hrobov ako sekerovité hrivny (*Hanuliak 2004a, 139, 201, 202*). O potrebe zaradenia pertraktovaných predmetov medzi hrivny nepresvedča ani ich lakonický opis uvedený v textovej časti katalógu.

V 6. kapitole, venovanej chronológii, dominuje úsilie N. Profantovej „vymedziť podrobnejšie chronologicko-typologické vzťahy“ na cintoríne, t. j. vystihnúť vnútornú chronológiu nekropoly, s postupom pochovávania. Je isté, že ide o náročnú úlohu, ak sa prítom zohľadní kvalita datovacích schopností pramennej bázy, početnosť jej zložiek, ako i absencia analýz hlbkových údajov hrobov. Vo vysvedacích schopnostiach tohto súboru sotva možno nájsť také určujúce prvky, aby bolo podľa autorky „nesporné, že pochovávanie na lokalite skutočne trvá od roku 830/835 do 906/910“. Tento vcelku priateľný časový interval vznikol ako logická konštrukcia po zaradení údajov s datovacou schopnosťou a významnejších medzníkov vývojových etáp veľkomoravského obdobia. Ani v prípade vyčlenenia čiastočkových horizontov pochovávania nemožno vylúčiť, že k počiatčnému rozrušeniu sakrálnej stavby došlo už počas druhej polovice 9. stor. To však neznamená, že na cintoríne sa nemohlo naďalej pochovávať do momentu definitívnej destrukcie jej obvodových múrov, resp. vojennej likvidácie mikulčického hradiska. Po zohľadnení uvedených momentov by bolo azda najvhodnejšie rozdeliť hroby z cintorína (s prípustnou dávkou tolerancie) do dvoch rámcových úsekov pochovávania. V úsilií o ich detailnejšie rozčlenovanie do „skupín a medziskupín“ sa vytráca reálnosť objektívneho nadhľadu na úkor osobného presvedčenia a rastúcej hypotetickosti.

Problematika sociálneho rozvrstvenia zomrelých jedincov zo 7. kapitoly predstavuje iba jednu zložku zo širšieho spektra sociálnych vzťahov príznačných pre pochovávajúcu komunitu. Do ich náplne organicky zapadá aj tematika rodinných väzieb (podkapitola 4.6.) a veková štruktúra pochovaných (podkapitola 4.7.). Ak by boli tieto vzájomne previazané zložky vzťahov autorkou detailnejšie rozpracované, možno by sa v jasnejšom svetle prejavila zmena v sociálnom statuse danej komunity. Jej náznakovú podobu medzi kolekciami hrobov z autorkiných horizontov VM 1 a VM 2 indikuje úbytkový trend v počte a zložení predmetov pohrebného inventára spolu so skladbou jedincov členených podľa pohlavia a veku. V menšom meradle na to poukazujú aj premeny v elementoch pohrebného rítu. Ak by sa aj na výslednom obraze predmetnej konverzie pripustil istý podiel vplyvu kresťanstva, sotva možno absenciu mečov, ako aj hojnnejšieho výskytu ostatných zbraní podľa N. Profantovej „pripísala iba na vrub vysokej miery christianizácie“. Táto eventualita nie je priateľná najmä

pre hroby zo staršieho úseku pochovávania, pre ktoré je práve príznačný hojný výskyt zbraní u jedincov s vyšším sociálnym statusom (Hanuliak/Rejholecová 1999, 52-54). Pochybnosti uvedeného obsahu by pomohla uviesť na pravú mieru samostatná kapitola, špeciálne venovaná vplyvom kresťanstva, ktoré autorka príspevku v rámci svojej práce zachytáva vo viacerých zložkách materiálovej bázy. Vtedy by sa ukázalo, či tieto informácie majú reálne opodstatnenie, alebo sú výsledkom šablónového videnia, ovplyvneného niekdajšími názormi uznávaných bádatel-ských kapacít. Detailnejším rozpracovaním danej problematiky by sa mohol v plastickej podobe vykresliť prípadný dosah christianizácie na uloženie a orientáciu tiel zomre-lých, mohli by sa tiež osvetliť dôvody koncentrovaného po-chovávania v menej obvyklých severných sektورoch cintorína pri 6. kostole, nie v južných.

Zoznam titulov použitej literatúry mohol byť rozsiahlejší vzhladom na rôznorodý charakter zložiek materiálovej bázy a vzhladom na dôraz, ktorý mal byť cielene nasmerovaný na sledovanie obsahovo zložitých momentov z rámca chronologických a sociálnych aspektov. Táto skutočnosť mohla byť v nevelkém rozsahu skorigovaná zaradením citovaného prameňa aj v prípade spomenutých pohrebisk z Cífera-Pácu, Ladíc, Trnovca nad Váhom a Veľkého Grobu.

Autorkou druhého fažiskového publikačného výstupu recenzovanej publikácie, s titulom „Mikulčice - pohrebiště v okolí 12. kostela“ je B. Kavánová. Neprehliadnutelným spôsobom rozsiahla textová časť príspevku (147 strán) je rozdelená do siedmich kapitol a viacerých podkapitol. Do ich obsahu je zakomponovaná bohatá ilustračná zložka so 158 obrázkami. Kresbami a fotzábermi sú na nich zaznamenané nálezové situácie, informácie o vale, sakrálnej stavbe, sídliskových objektoch, nekropole a o predmetoch materiálnej kultúry. Katalógovú časť prezentuje tabuľa s výberom dôležitých informácií a slovný opis hrobov i sídliskových objektov. Za tradičným súpisom literatúry (5 strán) nasleduje v nemeckom jazyku reprodukované resumé s textami k ilustráciám (25 strán) a plány hrobov s kresbami nálezov (26 tabuľiek).

Z úvodnej kapitoly recenzovaného príspevku vyplýva, že spracúvaná pramenná báza pochádza zo severovýchodnej časti mikulčického hradiska, odkrývanej v priebehu rokov 1977-1981. Ide o priestor, ktorý prilieha k valovému opevneniu hradiska v mieste vstupnej brány. V uvedenej časti, s rozlohou 900 m², bola pri archeologickom výskume postupne odkrytá štruktúra telesa valu a časti sídliska s cirkevným objektom a príahlou nekropolou. Každého zo spomenutých reprezentantov možno priblížiť predpokladaným momentmi ich vzniku a zániku, vyplňeným obdobím používania v rámci troch následných chronologických úsekov. Predmetné stupne, označené ako A, B, C, ohraničuje druhá polovica 8. stor. a druhá polovica 12. stor. A zrejme to mohol byť jeden z dôvodov, ktorý autorku príspevku ovplyvnil do tej miery, že sa rozhodla komplexne spracovať celú nálezovú situáciu. Čitateľovi sa tak naskytla príležitosť dopodrobna sa oboznámiť so všetkými jej súčasťami (k nim nerozlučne patrí aj cirkevný objekt, známy z nedávno zverejnenej štúdie - B. Kavánová 2001). Keďže je problematika nekropoly od 12. kostola spolu s ilustráciami prezentovaná na cca 42% textových stranach, titul publikačného výstupu nevystihuje v plnej miere jeho obsahovú náplň. Nemožno pritom pochybovať o tom, že aj zložitú terénnu situáciu je možné vyjadriť stručným a obsahovo hutnejším spôsobom.

V príspevku spracúvaná nekropola so 79 evidovanými hrobmi sa rozkladala na ploche 13,5 x 19 m. Zaznamenaná početnosť hrobov zrejme v plnom rozsahu nezodpovedá množstvu jedincov, ktorí tu boli pochováni. Na základe skladov skeletového materiálu a množstva ojedinelých kostí z porušených hrobov nie je však možné dopracovať sa k pôvodnej hodnote. Aj napriek nerovnomernému rozmiestneniu hrobov ich spriemernená koncentrácia v rámci celku nadobúda hodnotu typickú pre kostolné cintoriny. Jej údaj prevyšuje parametre tohto druhu, zaznamenané na súvekých pohrebiskách bez cirkevného objektu, umiestených v druhej väčsine vo vidieckom prostredí (Hanuliak 2004a, 57, 59).

Zložité stratigrafické pomery v areáli nekropoly s vysokou mierou rušivých zásahov významnou mierou zredukovali možnosť detailnejšie rozpracovať náplň tradičných zložiek pohrebného ritu. Z ich elementov sú markantnejšie postrehnutelné iba niektoré, napríklad informácie o orientácii hrobov. V podkapitole 4.4.3. je uvedený spôsob ich rozdelenia a výhodnotený vplyv dominantných zložiek nálezovej situácie na výsledných hodnotách sledovaného prvku. S azimutom SZ-JV (cca 315°) korespondujú hroby súbežné s telesom valu, hroby orientované JZ-SV (cca 225°) sú zasa nasmerované kolmo na val. Od nich sa o cca 30° odkláňajú hroby súbežné s pozdižou osou sakrálnej stavby, prebiehajúcou v smere ZJJ-VSV (cca 253°). Dodatočne vykonaná rektifikačná analýza upozornila, že príčinou podstatou odklonu posledného od prvých dvoch azimutov orientácie môžu byť rozdiely v chronologickom postavení hrobov. Po rozpracovaní tejto indicie sa v náznakoch preukázala príležitosť zaradiť do staršej a strednej fázy pochovávania vyšší počet hrobov, ako to bolo podľa B. Kavánovej stanovené v rámci severovýchodnej a juhovýchodnej časti cintorína.

Pri spracúvaní úprav hrobových jám v podkapitole 4.4.4. je v prvom rade potrebné priblížiť charakter reprezentantov doložených v hroboch z interiéru sakrálneho objektu. Pre nich je príznačné prekrytie plochými kameňmi, zaznamenané v nivelete pochôdznej úrovne daného priestoru. Od nich však treba rozhodne oddeliť tie hrobové jamy, ktoré boli pozdĺž obrysových línii dna obložené plochými či amorfými kameňmi. Dôvod k tejto diferenciácii spočíva v diametralne odlišnej podstate, ktorá sa príčinila o ich vznik. V hroboch 21, 26, 1482, tak ako aj v prípade niektorých hrobov od 6. mikulčického kostola, išlo o aplikáciu súvekých rituálnych praktík (Hanuliak 2004a, 99, 100). Oveľa významnejšou zložkou elementov pohrebného ritu sú hlbky hrobov. Údaje tohto druhu získavajú na dôležitosť najmä v zložitých stratigrafických situáciách s viacetapovým systémom pochovávania. Tu sa stávajú vhodným datovacím prostriedkom (Hanuliak/Rejholecová 1999, 20). Nie je preto zriedkavé, ak sú hlbkové miery na niektorých nekropolách uvedených kvalít merané pomocou nivelačného prístroja. Možnosť praktického využitia hlbok z cintorína 12. kostola obmedzuje nekompletnosť ich údajov. Minimálne v 24% prípadov ich hodnoty chýbajú v textovej časti katalógu. V kompletnej zostave absentujú na plánoch hrobov z tabuľkových príloh a prekvapivo aj na tabele, ktorá prezentuje najvýznamnejšie informácie o hroboch.

Zložitosť stratigrafických pomerov na preskúmanej ploche s vysokou intenzitou neskorších zásahov do hrobov vystihuje obsah podkapitoly 4.4.5. Následkom takýchto narušení hrobov sa v pôvodnom uložení zachoval skeletový materiál iba z nepočetnej kolekcie. Typológiu rušivých

zásahov na telesných zvyškoch zomrelých spolu s analýzou ich príčin možno nájsť v príspevku V. Sládka a B. Kavánovej s názvom „Statistické hodnocení tafonomických, osteoantropologických a antropologických parametrov u 12. kostela v Mikulčiciach“, zaradeného do záverečnej časti publikácie. Na základe týchto zistení mohla byť pre-svedčivým spôsobom oddelená kolekcia vykradnutých hrobov od skupiny s prejavmi posteriorných protivampirických opatrení. Od tejto kolekcie treba odčleniť hroby jedincov s prejavmi preventívnych protivampirických praktík (Hanuliak/Rejholecová 1999, 28-35). Nie je prekvapivé, že jedinci z tejto kategórie, s výnimcoľ uloženým telom či jeho opačnou orientáciou, boli takisto uložení v okrajových časťach cintorína, ako v okolí 6. mikulčického kostola.

V podkapitole 4.4.6. sú uvedené kritériá, ktoré boli v rozhodujúcej miere zohľadňované pri vypracúvaní stratigraficko-chronologických pozícii jednotlivých hrobov. Vypovedacia schopnosť evidovaných zložiek elementov pohrebného rítu má v tomto smere nízku hodnotu. Je to tak aj preto, lebo sa zachovali vo fragmentárnom stave s nízkou bonitou. Príčinu toho treba vidieť v intenzívnej výkopovej činnosti rôzneho druhu, v stavebných aktivitách a terénnych úpravách. Nemožno akiese s úplnosťou vylúčiť, že ich účinkom mohol byť narušený aj niekdajší sled rôznych súčasti pôdneho horizontu do takej miery, že jeho zložky mohli stratiť schopnosť poskytnúť nespochybniťelnú a jedine správnu informáciu. S takouto eventualitou treba rátať v skupine hrobov vyhľbených pozdĺž vnútornej línie valového telesa a v mieste východného okraja cintorína. Dodatočná analýza orientácie a hlbkových údajov tu indikuje prítomnosť vyššieho počtu hrobov zo staršej a strednej fázy pochovávania. Túto teoreticky prípustnú alternatívu nespochybňujú ani predmety pohrebného inventára, získané z príslušných hrobov. S ich brilantným a vyčerpávajúcim rozborom je možné sa oboznámiť v rámci podkapitol 4.4.7. až 4.4.9. Vďaka kombinácii dátovacích schopností nálezov a stratigrafickej pozícii hrobov sa na nekropole vypracovali relativno-chronologické vzťahy a zoradila sa ich následnosť v absolútnych dátach (podkapitola 4.4.10.).

Obsah záverečného hodnotenia analyzovanej nekropoly zo 6. kapitoly možno doplniť úvahou o rysujúcej sa kontinuálnej následnosti staršej, strednej a mladšej fázy pochovávania. Priestorové rešpektovanie sa hrobov z uvedených horizontov, zjavne najmä v severozápadnej a juhovýchodnej časti cintorína, by túto možnosť podporovalo. O vznik superpozícií hrobov pozdĺž vnútornej línie valového opevnenia a ich rozdielnej orientácii sa zrejme príčinil väčší časový odstup, oddelujúci obdobie hlbenia niektorých hrobov. Ak by došlo k rektifikácii počtov hrobov z prvej a druhej fázy na úkor tretej, hustota pochovávania by dosiahla hodnoty typické pre kostolný cintorín. Tento moment, ako i systém uplatňovaný pri vytváraní orientácie pochovaných nie sú obvyklé na súvetských pohrebiskách bez sakrálnej stavby (Hanuliak 2004b, 46).

V prostredí mikulčického hradiska centrálnego významu, s nespochybniťelnými dokladmi christianizačného procesu, možno vcelku reálne predpokladať stojacu svätyňu aj v severovýchodnej časti jeho areálu už okolo polovice 9. stor. Táto stavba, predchodyňa sakrálneho objektu 967, bola súčasná s hrobmi zo staršej fázy pochovávania. Spomedia preskúmaných sídliskových objektov z úrovne terénu možno označiť za jej reprezentanta objekt 963. Z jeho pôvodného telesa boli okrem pozostatkov podlahovej úrovne čas-

točne zachytené zvyšky kamennej podmurovky z troch línií stien vybudovaných z dreva. Netypické nasmerovanie pozdĺžnej osi objektu v linii SV-JZ treba dať do súvisu s potrebou organicky začleniť svätyňu do príslušného priestoru s kolmým napojením vstupnej komunikácie a valového opevnenia. Neprekvapí preto, že existujúcim azimutom sa prispôsobili aj osi hrobov zo staršej a strednej fázy pochovávania. Súvekost hrobov s predmetným objektom nepriamo potvrzuje aj ich vzájomné priestorové rešpektovanie sa.

Úroveň sociálneho statusu komunity, s vyrovnaným zastúpením jedincov rozdielneho pohlavia a veku, spresňuje aj sporadický výskyt pohrebného inventára nižšej hodnotovej úrovne a absencia úprav hrobových jám drevom. Pre mužskú časť populácie typické zbrane, najmä však ostrohy a garnitúry opaskových kovaní, chýbajú. Pre príslušníčky ženského pohlavia obvyklé početnejšie šperky z drahých kovov neboli zaznamenané. Uvedené kategórie predmetov neboli reprezentatívnym spôsobom zachytené ani v sídliskovej vrstve, kde sa mohli ocitnúť následkom rušivej výkopovej činnosti. V stručnosti spomenuté charakteristiky sú skôr príznačné pre najnižšiu sociálnu vrstvu obyvateľov mikulčického hradiska než pre populáciu výrazne ovplyvnenú principmi kresťanského náboženstva. Tieto skutočnosti mohli rozrodiť o umiestnení areálu kostolného cintorína do okrajovej časti hradiska. Týmto spôsobom môže byť vyjadrená snaha o maximálne odsunutie komunity s nízkym sociálnym statusom od ostatných vrstiev obyvateľov hradiska. Úroveň ich vzájomných vzťahov mala však takú kvalitu, pre ktorú nebolo potrebné premiestniť kostolný cintorín do predhradia nezabezpečeného valovým opevnením.

Dva fažiskové príspevky recenzovanej práce monografického charakteru patria k seriózne spracovaným publikačným výstupom N. Profantovej a B. Kavánovej. Ich obsah obohatil dosiaľ známu literatúru z veľkomoravského obdobia. Autorky oboch príspevkov zodpovedne vyhodnotili spracúvané materiálové fondy. Priponienky recenzenta nemali za cieľ prezentovať samoučelné kritické výhrady. Ich poslaním bolo iba upozorniť na niektoré momenty, ktorých odstránenie zvýši priateľnosť rozpracovaných uzáverov a rozšíri interpretačné možnosti prezentovaných názorov. K nim treba zaradiť aj nevelmi zdôrazňovanú skutočnosť, že obe lokality patria ku kostolným cintorínom. Táto kategória nekropolí, predstavujúca integrálnu súčasť veľkomoravského prostredia, bola v minulosti archeologickej preskúmaná na viacerých lokalitách. Z literatúry však nie je dostatočne známa. Z tohto pohľadu treba recenzovanej práci pripisať cenné pozitívum. Niet sporu o tom, že na základe prehľadnejšieho vyhodnotenia lokalít uvedenej kategórie a porovnania ich špecifík s vlastnosťami súčeských nekostolných pohrebisk možno vyzdvihnuť ich jedinečnosť. Tieto skutočnosti pomôžu súčasne spresniť intenzitu účinkov christianizácie v pohrebnom ríte a priblížiť podiel jej vplyvu v prípade niektorých jeho zložiek.

LITERATÚRA

- Hanuliak 1997* - M. Hanuliak: K poznatkom zo štúdia pohrebného rítu vo veľkomoravskom období. In: R. Marsina/A. Ruttay (Ed.): *Svätopluk 894-1994*. Nitra 1997, 65-70.
Hanuliak 2004a - M. Hanuliak: Veľkomoravské pohrebiská. Pochovávanie v 9.-10. storočí na území Slovenska. Nitra 2004.

Hanuliak 2004b - M. Hanuliak: Charakter a význam hraníc v časopriestorovej dimenzií pohrebného ritu z mladšieho úseku včasného stredoveku. Arch. Hist. 29, 2004, 37-50.

Hanuliak/Ižof 2002 - M. Hanuliak/J. Ižof: Veľkomoravské pohrebisko v Galante. K možnostiam rekonštrukcie poznatkov z fragmentov veľkomoravských pohrebísk. Slov. Arch. 50, 2002, 323-352.

Hanuliak/Rejholecová 1999 - M. Hanuliak/ M. Rejholecová: Pohrebisko v Čakajovciach (9.-12. storočie). Vyhodnotenie. Bratislava 1999.

Chorvátová 2004 - H. Chorvátová: Niekoľko poznámok k otázke „milodarov“ v hroboch včasného stredoveku. In: G. Fusek (Red.): Zborník na počesť Dariny Bialekovej. Arch. Slovaca Monogr. Commun. 7. Nitra 2004.

Kavánová 2001 - B. Kavánová: Kostel č. 12 v Mikulčiciach. In: L. Galuška/P. Kouřil/Z. Měřinský (Ed.): Veľká Morava mezi východom a západom. Brno 2001, 209-227.

Poulik 1963 - J. Poulik: Dvě velkomorské rotundy v Mikulčiciach. Praha 1963.

Ruttay 1976 - A. Ruttay: Waffen und Reiterausrüstung des 9. bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei (II). Slov. Arch. 24, 1976, 245-395.

Szöke 1992 - B. M. Szöke: Karolingerzeitliche Gräberfeld I-II von Garabonc-Ófalu. In: Die Karolingerzeit im unteren Zalatal. Antaeus 21, 1992, 41-203.

Milan Hanuliak

Radoslav Čambal: Bratislavský hradný vrch - akropola neskorolaténskeho oppida. Zborník Slovenského národného múzea. Archeológia. Supplementum 1. Bratislava 2004, 122 strán textu, 78 strán tabuľková príloha.

Od roku 1991 vychádza Zborník SNM - Archeológia ako samostatné periodikum. V edičnom pláne múzea sa objavila novinka - rozsiahlejšie práce budú publikované ako samostatné prílohy (Supplementum). Text recenzovanej publikácie je katalógového typu. Založený je na publikovaní nálezov z dlhoročného výskumu Bratislavského hradu pod vedením B. Pollu a T. Štefanovičovej. Získané výsledky môžu doplniť chýbajúce informácie o vztahu bratislavského hradného vrchu a neskorolaténskeho oppida z územia mesta.

Publikáciu, ktorá vyšla v edícii Slovenského národného múzea, z väčej časti tvorí určite diplomová práca autora, obhájená na Katedre archeológie Filozofickej fakulty UK v Bratislave (čo ale nie je v tejto práci nikde uvedené).

Komplexný archeologický výskum Bratislavského hradu začal v roku 1958.¹ Nálezy z obdobia stredoveku a z doby halštatskej už boli analyzované (Štefanovičová 1974; 1975). Väčšina materiálu z doby laténskej ešte nebola spracovaná, až na niekoľko výnimiek. Ide o niektoré bronzové predmety a mince (Pieta/Zachar 1993; Zachar/Rexa 1988) a depot mincí, ktorý vyhodnotila E. Kolníková (1996). Nálezy z doby laténskej pochádzajú z východnej terasy hradu. Komplikácie pri výskume spôsobila niekdajšia stredoveká zástavba. Z recenzovanej práce je jasné, že autor nemal k dispozícii úplnú dokumentáciu, čo už je pri niektorých výskumoch krutá realita.

Výskum hradného kopca zachytil okrem iného aj dva sídliskové objekty - chatu dvojkolovej konštrukcie a zemnicu. Na základe získaných výsledkov autor konštatuje, že sídlisko z doby laténskej sa mohlo koncentrovať na východnej strane hradného kopca (str. 13). Zároveň pripúšťa možnosť malej hustoty osídlenia. Podobné úvahy sa zdajú byť trochu zbytočné, keďže sa pracuje len s dvoma objektmi. Tak isto úvaha o existencii opevnenia sú len hypotetické.

Základom práce je hodnotenie materiálnej kultúry. Na vyhodnotenie keramiky bola s miernymi úpravami použitá typológia vytvorená L. Zacharom (1981), týkajúca sa hlavne neskorolaténskej keramiky. No nie všetky jeho vyčlenené stupne je možné sledovať v nálezovom fonde. Typológia keramiky obsahuje podľa recenzentovho názoru drobné nepresnosti (napr. črepky z tabuľiek XII: 3 a XXIX: 9 pravdepodobne nepatria k Zacharovej skupine I/5 - hrnce s odsadeným hrdlom a kónickým telom, ale skôr k jeho skupine I/7 - dvojkónické hrnce so zosilneným a vynutným okrajom). Treba však podotknúť, že podobných výhrad k typológií by sme našli minimálne.

Typy maľovaných nádob sa z hľadiska formy od nemaľovaných nelišili. Pre analýzu nálezov boli opäť použité typológie L. Zachara (Pieta/Zachar 1993, 157; Zachar/Rexa 1988), ako aj vyhodnotenie keramiky z oppida Manching (Maier 1963, 261, 262). Ale už na prvý pohľad je jasné dominujúce používanie práce L. Zachara (1981).

Ako som spomenul, nálezy kovovej industrie už boli časťou vyhodnotené (Pieta/Zachar 1993). Je pozitívne, že autor nepodľahol možnosti zjednodušenia svojej práce a nálezy sa pokúsil zaradiť do širšieho kultúrneho komplexu (palmetovitá zápona z opaska, spony, bronzová ataša z rímskej misy). Nálezy militárii reprezentujú železné hroty šípov a železny nožík, ktoré však nie sú príliš použiteľné pre akúkoľvek analýzu. V priestore hradného vrchu bolo objavených 42 kusov keltských mincí. Nález obsahoval 38 malých strieborných západonorickej razieb typu Eis/Magdalensberg, 1 striebornú tetradrachmu západonorickej razby, 2 kusy strieborných minci bôjskej razby typu Simmering a zlatý mušlovitý statér. Počiatky laténskeho osídlenia lokality spadajú do záveru mladolaténskeho stupňa LTC2 a osídlenie prežíva do stupňa LTD2. To znamená, že osídlenie je doložené aj v dobe zániku keltského osídlenia Bratislavu.

Recenzovaná práca má slovenskú a nemeckú verziu, pričom nemecká časť nie je len stručným výtahom z textu. Obrazovú prílohu tvorí 78 kvalitných tabuľiek, ktoré sú dieľom samotného autora! Škoda, že tabuľky kovových predmetov boli len prevzaté z inej publikácie (Pieta/Zachar 1993). Na záver sa žiada vyslovíť želanie, aby Archeologicke múzeum SNM pokračovalo vo vydávaní ďalších podobných publikácií.

LITERATÚRA

- Kolníková 1996* - E. Kolníková: Norische Münzen im Oppidum Bratislava und seinem Hinterland. Slov. Num. 14, 1996, 9-57.
- Maier 1963* - F. Maier: Zur bemalten Spätlaténerkeramik in Mitteleuropa. Germania 41, 1963, 259-268.
- Pieta/Zachar 1993* - K. Pieta/L. Zachar: Mladšia doba železna (laténska). In: Štefanovičová a kol.: Najstaršie dejiny Bratislavky. Bratislava 1993, 143-209.

¹ Už pred rokom 1958 sa na území hradného kopca vykonali menšie výskumy, zo všetkých treba spomenúť hlavne prácu Š. Janáčka z roku 1937.

Štefanovičová 1974 - T. Štefanovičová: Mladohalštatské sídlisko na Bratislavskom hrade. Zbor. SNM 68. Hist. 14, 1974, 45-53.

Štefanovičová 1975 - T. Štefanovičová: Bratislavský hrad v 9.-12. storočí. Bratislava 1975.

Zachar 1981 - L. Zachar: Neskorolaténske vrstvy na Partizánskej ulici v Bratislave. Zbor. SNM 75. Hist. 21, 1981, 35-54.

Zachar/Rexa 1988 - L. Zachar/D. Rexa: Beitrag zur Problematik der spätlatènezeitlichen Siedlungshorizonte innerhalb des Bratislavaer Oppidums. Zbor. SNM 82. Hist. 28, 1988, 27-72.

Branislav Kováč

Herwig Friesinger/Alois Stuppner: Zentrum und Peripherie, Gesellschaftliche Phänomene in der Frühgeschichte. Österreichische Akademie der Wissenschaften. Mitteilungen der Prähistorischen Kommission. Band 57. Österreichische Akademie der Wissenschaften. Wien 2004. 436 strán.

Publikácia je zborníkom príspevkov z 13. medzinárodného sympózia „Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im mittleren Donauraum“. Podujatie sa uskutočnilo v dňoch 4. až 8. decembra 2000 v Zwettli (Dolné Rakúsko).

Zborník je rozdelený do dvoch častí - historickej a archeologickej. Výhodou historického štúdia problematiky je existencia písomných prameňov. Hlavnou tému archeologickej príspevkov sú centrá a periféria v dobe laténskej a vzťahy medzi Rímskou ríšou a germánskymi kmeňmi na hranici tvorenej riekami Rýn a Dunaj. Intenzívne kontakty medzi Rímom a Germánmi sú demonštrované na príkladoch charakteristických nálezov z pohrebisk. Asimilácia a akulturácia barbarov v centrálach Rímskej ríše na Noricko-Panónskom limite je analyzovaná vďaka výskumu na neskorímskych pohrebiskách, ako sú Arrabona/Gýr a Mautern.

Historická časť zborníka začína rozsiahlym príspevkom G. Dobescha (Zentrum, Peripherie und „Barbaren“ in der Urgeschichte und der Alten Geschichte) a jeho subjektívny vymedzením pojmov centrum a periféria. Napríklad centrá rozdeľuje rozličnými spôsobmi do množstva typov. To isté používa aj pre perifériu. Pojmom centrum rozumie určitú koncentráciu (str. 13), pričom nemusi ísť o stabilnú veľičinu. Niektoré centrá sú mobilné. Mobilita má rozličné príčiny (napr. vojenské dôvody presúvania centra moci spolu s armádou Alexandra Veľkého, putovanie dvora Karola Veľkého z ekonomických dôvodov). V jednotlivých spoločenských útvoroch môže existovať viac centier - polycentrismus. Na skoro rovnaké problémy narazíme pri analyzovaní pojmu periféria. Môže byť vonkajšia, vnútorná alebo neustále sa meniacia z rôznych historických dôvodov. Pri práci s termínom ako centrum a periféria skúma aj ďalšie fenomény - koncentrácia, kultúrna autonómia, klientské kráľovstvá, akulturácia a iné. Identitou, hlavne cudzincov, sa na základe analýzy mien barbarov zaoberá príspevok W. Pohla (Die Namen der Barbaren: Fremdbezeichnung und Identität in Spätantike und Frühmittelalter). Ďalší historický príspevok z pera A. Schwarza (Städte und Foederaten an der mittleren und unteren Donau im 5. und 6. Jahrhundert) rozoberá vzťahy Východorímskej ríše s neustále

prenikajúcimi barbarmi a udalosti odohrávajúce sa po bitke na rieke Nedao počas sfáhovania národov. Historickú časť zborníka uzatvára príspevok viedenského bádateľa H. Wolframa (Wechselnde Zentren und ihr „Kärnten“. Ein historisch-vergleichender Streifzug durch den frühen Donau- und Ostalpenraum). Hranučná, dunajská oblasť je dobrým príkladom meniacich sa centier moci v priebehu doby rímskej a v stredoveku.

Archeologickú časť uvádzajúce s čiastočne novým pohľadom na problematiku Vanniovho kráľovstva, ktorý priniesol J. Bouzek (Der Klientelstaat der Quaden). Klientské kráľovstvá mali rozličný historický vývoj. Numídia a Noricum sa čoskoro stali regulárnymi provinciami Rímskej ríše, zatiaľ, čo Bosporské kráľovstvo a Arméria si dlho udržali samostatnosť. Špecifickým problémom je kráľovstvo Kvádov na juhozápadnom Slovensku, ktoré sa nikdy nestalo súčasťou ríše, no ich vzťahy boli viac ako tesné (napríklad účasť kráľov Sida a Italica v bitke pri Cremona v roku 69 po Kr.). Nové výsledky analýz nálezov zo žiarového pohrebiska v Kemnitzi predložil Th. Fisher (Bemerkungen zu Grab 622 von Kemnitz, Kreis Potsdam in Brandenburg). Analýza sa dotýka najmä scén na bronzových plechoch objavených v hrobe 622. Zobrazenia sú interpretované ako výjavy zo života Herkula. Výskumami v centre starovekého Bulharska - Marcianopolis (dnes Devnja) sa zaoberá príspevok, ktorého autorkou je A. Haralambieva (Marcianopolis als Anziehungspunkt für Ostgermanen [Goten] vom 3. bis zum 5. Jahrhundert). Toto mesto bolo významným správnym a ekonomickým centrom provincie Moesia práve v období príchodu Gótov (prípadne iných germánskych kmeňov) do susedstva Rímskej ríše. Problematicke záverečnej fázy obdobia sfáhovania národov sa venuje R. Harhoiu (Der römisch-byzantinische Import des 6.-7. Jahrhunderts als ethnischer Indikator der siebenbürgischen Romanen). Autor využíva nálezy byzantských importov pre presnejsie určenie etnika v Sedmohradsku. Za presnejší indikátor ethnicity (okrem nálezov mincí a šperkov) považuje aj jednotlivé typy keramiky. Sídliskami neskorej doby laténskej, konkrétnie existenciou sklární, sa zaoberá článok M. Karkowského (The Probability of the Existence of Glass-working Sites from the Late Iron Age in Lower Austria). Autor prezentuje myšlienku, že centrami výroby remeselné náročnejších výrobkov (v tomto prípade skla) mohli byť i neopevnené, otvorené sídliská. Práca je geograficky zameraná na oblasť Dolného Rakúska. Kontakty medzi polskou skupinou Małomęcz a oblasťou stredného Dunaja na základe importov analyzuje príspevok A. Kokowského (Die Kontakte zwischen der Małomęcz-Gruppe und dem Mitteldonauraum aufgrund der Verbreitung ausgewählter Importe). Príspevok sa pokúša odpovedať na otázky dôvodov a príčin prenikania importu, pričom neignoruje ani historické súvislosti. S neobvyklým typom nálezov - medicínskymi nožmi - sa môžeme stretnúť v príspevku T. Kolníka (Das mitteldanubische Barbaricum - eine Brücke zwischen Zentrum und Peripherie am Beispiel der medizinischen Messerfunde). Rozšírenie a datovanie niektorých typov spón s očkami je upresnené v práci M. Maćzyńskiej (Bemerkungen über einige Typen der Augenfibeln im Barbaricum). Napodobňovaním rímskych mincových predlôh vo včasnom stredoveku sa zaoberá M. Martin (Childerichs Denare - Zum Rückstrom römischer Silbermünzen ins Merowingerreich). Zložité vzťahy wielbarskej a przeworskej kultúry rozoberá M. Olędzki (The Wielbark and Przeworsk Cultures at the Turn of the Early and Late Roman Periods. The dynamics of settlement and

cultural changes in the light of chronology). Autor uvažuje aj o ich krátkom, vzájomnom prepojení. Nevyhol sa ani otázke etnicity, no odporúča ju skôr neriešiť. Centrá a diaľkové kontakty v mladšej dobe železnej na území Čiech sú predmetom príspevku V. Salaša (Zentren in der Peripherie). Ako príklad bolo použité oppidum Lovosice. Resumé vlastnej dizertačnej práce predstrel M. Schmauder (Anmerkungen zum Verhältnis zwischen barbarischer Oberschicht und spätantiken Reich aufgrund der archäologischen Quellen). V príspevku sa zaoberal vzťahmi medzi Rímskou říšou v období neskorej antiky a barbarskou (rozumej germánskou) aristokraciou. O výsledkoch výskumu centra Germánov v pohraničnej zóne Rímskej říše (Oberleiserberg) v období stahovania národov informuje A. Stuppner (Ein Herrschaftszentrum der Völkerwanderungszeit am Oberleiserberg). Venuje sa aj architektonickým analógiám podobných centier v barbariku alebo v samotnej říši (Kartágo, Mogorjelo, Split, Kolz.). Kontakty medzi germánskymi centrami (konkrétnie lokalitami Mušov a Czarnówsko) analyzuje moravský bádateľ J. Tejral (Mušov und Czarnówsko - Bemerkungen zu weiträumigen Verbindungen zwischen germanischen Herrschaftszentren). Sociálnymi a kultúrnymi premenami obyvateľstva Panónie na príklade Arrabony sa zaobera P. Tomka (Kulturwechsel der spätantiken Bevölkerung eines Auxiliarkastells: Fallbeispiel Arrabona). Záverečným príspevkom je predbežná správa o výsledkoch výskumu neskoroantického pohrebská v Mautern z pera B. Wewerkovej (Spätantike Gräber im Bereich der Burggargengasse in Mautern a. d. Donau - ein Vorbericht).

Recenzovaný zborník možno hodnotiť pozitívne z viacerých hľadiš. Nielenže prináša ucelené informácie o nových archeologických objavoch, ale aj analytické a syntetizujúce momenty v príspevkoch viacerých autorov. Recenzia má skôr informatívny charakter a nevyjadruje stanovisko k jednotlivým problémovým otázkam (etnicita, chronológia, fenomén „centrum a periféria“ a pod.), ktoré by si vyžiadalo rozsiahlejší a kritickejší prístup.

Branislav Kovář

Marek Gedl: Die Halsringe und Halskragen in Polen. I. Prähistorische Bronzefunde. Abteilung XI. Band 6. Franz Steiner Verlag. Stuttgart 2002. 70 strán, 79 tabuľiek, 2 obrázky v texte.

Bádatelia zaoberajúci sa problematikou doby bronzovej dostávajú k dispozícii ďalšiu monografiu z pera Mareka Gedla, ktorá sa zaobera nákrčníkmi (Halstringe) a golierovitými nákrčníkmi (Halskragen), pochádzajúcimi z územia dnešného Poľska. Monografia vyšla v známej medzinárodnej edícii Prähistorische Bronzefunde (PBF) ako šiesty zväzok oddielu XI. V rámci tohto oddielu sa však publikujú aj závesky. Po zverejnení nákrčníkov a záveskov z územia juhozápadného Nemecka včítane severného Bavorska (Wels-Weyrauch 1978) a nákrčníkov a diadémov zo Slovenska (Novotná 1984) je monografia M. Gedla v podstate len trefou publikáciou zaoberajúcou sa týmto druhom ozdôb tela, pretože zväzky s poradovým číslom 2, 3 a 5 boli venované záveskom z územia Grécka (Kilian-Dirlmeier 1979), Slovenska (Furmánek 1980) a južného Bavorska (Wels-Weyrauch 1991).

Recenzovaná práca má tradične štandardné členenie v intencích edície PBF. Po predstole a úvode sa autor stručne venuje charakteristike prameňov a pomerne obšír-

ne dejinám bádania, problematike používaneho chronologického systému a kultúrno-historickému prehľadu. Po pasáži o výrobných technikách jednotlivých typov spracovávanej bronzovej industrie nasleduje precízne vyhotovený katalóg nálezov, ktorý po obsahovej i formálnej stránke nie len zodpovedá náročným kritériám tohto druhu materiálových súpisov, ale je zároveň, pochopiteľne, aj najrozšiahlejšou kapitolou monografie. Záver práce tvorí resumé v nemeckom a v poľskom jazyku, v ktorom sa sumarizuje celá problematika výskytu práve zhodnotených nákrčníkov a golierovitých nákrčníkov v jednotlivých geografických oblastiach Poľska, zohľadňujúc nielen chronologické hľadisko, ale aj kultúrnu príslušnosť jednotlivých nálezov.

Integrálnou súčasťou práce sú dokonale vyhotovené obrazové prílohy. Na 55 tabuľkách (tab. 1-55) je v perfektných perokresbách v mierke 1 : 2 detailne zobrazených 276 exemplárov obidvoch druhov zozbieraných ozdôb tela, resp. ich zachovaných zlomkov. Náležitým doplnkom je mapa rozšírenia hodnotených nálezov na poľskom území (tab. 56), ako aj 4 mapy s lokalitami rozlišenými podľa jednotlivých období doby bronzovej a typu predmetu (tab. 57, 58). Šesť map prináša geografický prehľad výskytu hlavných vyčlenených typov nákrčníkov a golierovitých nákrčníkov v Poľsku (tab. 59-64) a na 14 tabuľkách je sprístupnený výber najdôležitejších charakteristických nálezových celkov, ktoré obsahovali jednotlivé typy hodnotenej bronzovej industrie (tab. 65-78). Ilustračnú prílohu práce dopĺňuje skladacia tabuľka (tab. 79), ktorá prehľadne zobrazuje hlavné typy spracovaných nálezov a ich chronologické postavenie. Neodmysliteľnou súčasťou je tiež abecedne usporiadaný zoznam skratiek najfrekventovanejších slov, register použitej literatúry, zborníkov a časopisov, navštívencov múzeí a zbierok s evidenčnými číslami nálezov uvedenými v katalógu, súpis skratiek lokalít použitých na mape rozšírenia nálezov a miestny register nálezisk.

Spracovaný súbor nálezov je svedectvom úctyhodného heuristického úsilia autora monografie, ktorý od roku 1974 (s pomocou viacerých spolupracovníkov) zhromažďoval všetky dostupné nálezy v rôznych múzeách, archeologickejch zbierkach a archívoch nielen v Poľsku, ale aj v Rakúsku a Nemecku. Katalóg obsahuje celkom 372 predmetov (celých alebo ich zlomkov). Dnes je prístupných už len 154 exemplárov a 218 nákrčníkov sa podarilo úspešne identifikovať, o 18 nálezoch nie sú k dispozícii žiadne údaje a 83 predmetov nebolo kresovo ani fotograficky dokumentovaných.

Prevažná väčšina nákrčníkov tvorila súčasť hromadných nálezov. Niektoré sú ojedinelými nálezmi, malá časť pochádza z kostrových alebo žiarových hrobov. Ich funkciu a spôsob nosenia jednoznačne potvrdzujú nálezové okolnosti v kostrových hroboch, kde sa nachádzali buď priamo na hrdle mŕtveho, alebo v krčnej oblasti.

Pri štúdiu spracovávaných predmetov bolo z terminologického hľadiska nevyhnutné vymedziť najprv pojmy a stanoviť kritériá pre zaradenie jednotlivých predmetov do skupiny nákrčníkov. M. Gedl tak urobil v úvode, kde prezentoval svoje rozlišovacie hľadiská vychádzajúce v princípe z termínov uplatnených v práci W. Blajera (1990). Medzi nákrčníky však zaradil aj tie exempláre s koncami stočenými do očka, ktoré sa v odbornej literatúre označujú ako forma medenej alebo bronzovej suroviny (Ringbarren, resp. Barrenringe). Vychádzal pritom zo skutočnosti, že niekedy je naozaj fažké jednoznačne klasifikovať a správne zaradiť tento druh nálezov. Podobný problém sa vyskytol aj pri odlišení zdobených či nezdobených nákrčníkov so zúžen-

nými koncami od podobných tvarov otvorených náramkov, resp. nánožníkov. Autor monografie k nákrčníkom v zásade priradil len kruhy, ktorých priemer presahuje 12 cm, napriek tomu, že niektorími bádateľmi boli predtým označené ako náramky. Za nákrčníky nepovažuje ani tú skupinu otvorených kruhov, ktoré by sa sice podľa veľkosti priemera mohli považovať za ozdoby hrdla, ale svojou značnou masívnosťou a hmotnosťou patria k náramkom.

V kapitole o chronológii M. Gedl podal prehľad chronologickejho systému, ktorý sa v recenzovanej práci použil. Ide už tradične o periodizačnú schému vypracovanú J. Kosztrzewskim, ktorá v rámci relatívnej chronológie O. Montelia vychádza zo systému šiestich periód (I-VI) používaných pri triedení doby bronzovej v oblasti severnej Európy.

V Poľsku sa doba bronzová, vyjadrená v absolútnych dátach, vymedzuje do obdobia medzi roky 2200-800 pred n. l. a člení sa na 5 hlavných časových úsekov - periód (I-V), a to na včasné (I), staršiu (II), stredné (III), mladšiu (IV) a neskoru (V) dobu bronzovú. Tento periodizačný systém doby bronzovej sa dá pomerne dobre synchronizovať s chronologickým systémom P. Reinecka, ktorý sa najčastejšie aplikuje pre oblasť Čiech a Podunajska, teda aj pre územie Slovenska. Treba však upozorniť, že vychádzajúc z relatívnej chronológie doby bronzovej sa slovné označenia jej jednotlivých etáp v Poľsku nedajú úplne stotožniť s časovým úsekom, ktorý v systéme P. Reinecka a jeho nasledovateľov predstavujú konkrétné stupne BA až HB. V poľskom ponímaní sa včasné doba bronzová (Frühe Bronzezeit) plne kryje so stupňom BA, pričom staršia doba bronzová (Ältere Bronzezeit) v našom chronologickom systéme je vlastne strednou dobou bronzovou, pretože v Poľsku zodpovedá stupňom BB-BC. Časový posun sledujeme aj pri strednej dobe bronzovej (Mittlere Bronzezeit), ktorá v rámci periody III zodpovedá stupňom BD a HA1, ako aj pri mladšej dobe bronzovej (Jüngere Bronzezeit = HA2 a HB1), ktorá sa stupňom HB1 prekrýva s počiatkom našej neskorej doby bronzovej. Lepšiu orientáciu v používanom chronologickom systéme a v priestorovom rozložení jednotlivých kultúr a kultúrnych skupín uľahčuje priložená mapa Poľska s vyznačenými geografickými oblasťami (obr. 1) a chronologická tabuľka so synchronizačným prehľadom (obr. 2).

Inštruktívnu je v úvodnej časti kapitola o používaných výrobných technikách hlavných typov nákrčníkov a ich ďalšej úprave, resp. o spôsobe výzdoby ich povrchu. Pomerne prekvapujúcou zaujímavosťou je skutočnosť, že hoci väčšina známych nákrčníkov bola zhotovená odlievaním, doteraz sa o tom nenašiel žiadny presvedčivý dôkaz v podobe kadľubov alebo zvyškov stratených foriem zo skúmaného obdobia. Známe sú až z doby halštatskej, aj to najmä zo stupňa HD. Autor monografie zdôrazňuje, že do úvahy nebral výsledky sporadických metalurgických analýz nákrčníkov, ktoré boli zrealizované za posledných sto rokov. Dôvodí, že príslušné analýzy boli vykonané jednak v rôznych laboratóriach, jednak odlišnými metódami a ich výsledky nie sú navzájom hodnoverne porovnatelné. Konštatuje však, že vo včasnej dobe bronzovej (periódou I) sa zhotovovali takmer výlučne z prírodnej medi bez ďalších prímesí, alebo len s relativne veľmi nízkym obsahom cínu. Zo skutočného bronzu, v ktorom sa podiel cínu pohyboval v rozpätí od 7% do 12%, sa nákrčníky začali vyrábať až v mladších obdobiah doby bronzovej (periody III-IV).

Ich povrch sa po odliati ďalej dobrusoval a vyhľadzoval. Pri nákrčníkoch s koncami zvinutými do očka (Ösenhalsringe) sa ešte koncová časť tyčinky kladivkami roztepávala na plocho a po následnom zrolovaní vytvorila očko. Pri

niektorých exemplároch sa však očko dolievalo až po dohotovení a vyzdovení nákrčníka. Je však pravdepodobnejšie, že v týchto prípadoch išlo skôr o dodatočnú opravu, ako je to celkom zrejmé v prípade nákrčníka typu Rościcino v depote z eponymnej lokality (tab. 24: 165). V Poľsku sa dodnes nenašiel ani jeden liatý exemplár, ktorý by neboli dodatočne opracovaný.

Nákrčníky z mladšej doby bronzovej boli zdobené pomocou rydiel na vyhľadený povrch. Metalurgickými analýzami sa preukázalo, že geometrická výzdoba niektorých exemplárov, napr. u typu Sieniawa (tab. 41: 274), bola vytvorená odliatím celých nákrčníkov v stratených formách včetne ornamentiky na ich celom povrchu. Podobne aj plastické rebrá na golierovitých nákrčníkoch vznikli nepochybne pri odlievaní, pričom neskôr sa ich výzdoba obohatila rytím o vrúbkovanie a o ornament v tvare nekonečných spirál.

Okrem liatych nákrčníkov sa vyskytuju aj exempláre nezdobené, prípadne len s jednoduchou výzdobou pozostávajúcou zo šikmých vrypov a vpichov, ktoré boli zhotovené buď z fahaného drôtu, alebo z tenkej, ďalej opracovanej tyčinky. Vyskytli sa aj kusy už čiastočne tordované, ale bez zmeny smeru točenia, s hranatými alebo so zaoblenými závitmi. Tordovanie drôtu je sice na území strednej Európy známe už od eneolitu, avšak na území Poľska je doložené až od staršej doby bronzovej (periódou II). Od polovice strednej doby bronzovej (periódou III) sa vyskytuje častejšie, pričom až do konca periody IV sa tordované nákrčníky točili len v jednom smere. V neskorej dobe bronzovej (periódou V) sa na poľských nákrčníkoch po prvýkrát aplikovala aj zmena smeru točenia, ktorá úplne zvýseobecnela až v dobe halštatskej.

V období od polovice strednej doby bronzovej (periódou III) až do neskorej doby bronzovej (periódou V) sa v Poľsku začali objavovať dvojité, zriedkavejšie i trojité tordované nákrčníky, ktoré dokladajú vysokú úroveň technickej zručnosti súdobých remeselníkov. Technologická náročnosť spočívala v tom, že najprv bolo potrebné pripraviť pomerne dlhý drôt alebo tyčinku s prerušovaným tordovaním, ktorá sa potom v miestach s hladkou časťou slučkovite prehla a väčšinou aj navzájom preplietla.

Autor recenzovanej práce, vychádzajúc z geografického rozloženia niektorých typov nákrčníkov v Poľsku a ich koncentrácie v jednotlivých regiónoch, predpokladá minimálne tri lokálne výrobné centrá tohto druhu šperku. Najstaršiu dielu lokalizuje do oblasti Pomoranska, kde pre obdobie prvej polovice staršej doby bronzovej (periódou II) situuje stredisko výroby masívnych liatych nákrčníkov typu Rościcino. Tento typ tvarom sice napodobňuje včasnobronzové nákrčníky s očkami, avšak výzdoba pozostávajúca z rytých čiarok a linii vychádza z ornamentiky typickej pre oblasť výskytu mohylových kultúr a predlužickej kultúry na počiatku periody II. Na základe tohto faktu je možné predpokladať, že toto výrobné centrum v Pomoransku vzniklo už v predchádzajúcom období, ktoré primerane reagovalo vo výzdobe na nový módny trend, vychádzajúci pritom zo starších včasnobronzových tradícií.

Produkciu ďalšieho metalurgického centra kladie autor do oblasti dolného toku rieky San v juhovýchodnom Poľsku, na územie skupiny Tarnobrzeg. Tam sa od strednej doby bronzovej (periódou III) vyrábali masívne nákrčníky typu Sieniawa a nákrčníky so zúženými koncami s bohatou geometrickou ornamentikou (variant Maćkówka a Rzeszów). Pod kultúrnym vplyvom z oblasti dnešného Slovenska a Maďarska sa začali v mladšej dobe bronzovej produkovať

dvojité a trojité tordované nákrčníky, ktorých výroba sa v tejto oblasti ukončila v periode IV zánikom výrobného strediska skupiny Tarnobrzeg. V produkciu týchto tordovaných nákrčníkov sa však pokračovalo aj v neskorej dobe bronzovej (periódou V), ale až v ďalšom metalurgickom stredisku niekde na území hornosliezsko-malopoľskej skupiny lužickej kultúry.

Tažiskom monografie M. Gedla je nielen detailný súpis všetkých nákrčníkov, ale aj ich vyhodnotenie z hľadiska chronologického postavenia, geografického rozšírenia a podľa možnosti aj ich kultúrnej príslušnosti. Je možné konštatovať, že v zásade sú nákrčníky rozdelili do troch hlavných skupín, a to nákrčníky netordované, nákrčníky tordované a nákrčníky golierovité, ktoré sa ešte v rámci skupín delia na rôzne typy a varianty. Viac sa pritom zohľadnili kritériá vychádzajúce z ich tvaru, resp. zo spôsobu tvarovania koncov nákrčníkov, menej sa zohľadňovali výzdobné motívy.

Najstarším hodnoteným exemplárom je nepochybne medený nákrčník s dvoma vinutiemi a koncovými očkami z kostrového hrobu mierzanowickej kultúry z Lubcze v juhovýchodnom Poľsku, ktorý je datovaný do stupňa BA2. V Poľsku je celkom ojedineľným nálezom, ale ani v susedných oblastiach nemá zatiaľ presnú analógiu, hoci ako podobný nákrčník bez koncových očiek sa uviedol exemplár s dvoma vinutiemi z hrobu 160 v Branči z klasickej fázy nitrianskej kultúry. Nákrčníky podobné nálezu z Branča sa však v prostredí nitrianskej kultúry na Slovensku a na Morave vyskytujú častejšie (Bátora 2000, 321), aj keď nepatria k všeobecne rozšíreným typom šperku.

Medené alebo bronzové nákrčníky s očkami na konci (Ösenhalsringe) tvoria pomerne veľkú skupinu (161 ks). Boli zhotovované odlievaním, pričom ich zúžené konce sa po vytepani na plocho zvinuli do očka. Najčastejšie majú oválny tvar, ich priemer sa pohybuje v rozpätí 14-17 cm. Vzácnejšie sú masívnejšie exempláre s pomerne veľkými očkami, no vyskytli sa aj drobnejšie varianty, tzv. miniatúry, s priemerom 11-13 cm. Len jeden nákrčník sa našiel v kostrovom hrobe únětickej kultúry, väčšina však pochádza z depotov (Opatowice, č. 130). Datované sú do včasnej a staršej doby bronzovej (periód I a II). Nie je vylúčené, že drobnejšie varianty, ktoré sa vyskytujú výlučne v oblasti Pomoranska dokonca aj v žiarových hroboch, chronologicky patria už do mladšej doby bronzovej (periód IV).

Nákrčníky typu Rościcino tvarovo nadvádzajú na nákrčníky s očkami, typické najmä pre periód I. Sú však omnoho masívnejšie a fažšie, s hmotnosťou 433-1460 g. Zvláštnosťou je aj spôsob vytvorenia očiek, resp. pseudo-očiek, na zúžených koncoch, ktoré boli odliate priamo s celým predmetom. S výnimkou jedného nezdobeného exemplára je na povrchu ďalších siedmich bohatá geometrická výzdoba, ktorej motívy sú rovnaké ako na otvorených náramkoch z prostredia predlužickej kultúry v Poľsku a mohylových kultúr v Čechách a na Morave, zo stupňa BB1. Datované sú do periód I.

K ďalšiemu typu nákrčníkov sa priradili len zlomky z dvoch nerekonštruovateľných exemplárov, nájdené v žiarových hroboch z periód III, prípadne IV, v západnom Pomoransku. Vyrobenné boli z tenkej bronzovej tyčinky s koncom prehnutým slučkou k telu.

K masívnym otvoreným nákrčníkom durinského typu, so zhrubnutými a mierne von vynutými koncami v tvaru nožičky (Halsringe mit Pfötchenenden), patria len jeden nezdobený exemplár z depotu vo východnom Veľkopolsku, datovaný do druhej polovice periód I. Ďalších 27 nákrčníkov blízkych durinskemu typu, ale tenších a s men-

ším priemerom oválu sa našlo najmä v západnom Poľsku. Sú tiež nezdobené a časovo zaraditeľné do mladšieho úseku periód I, prípadne do počiatku periód II. Dva zdobené nákrčníky tohto variantu, datované do periód III, pochádzajú zo západného Pomoranska. Tretí, z oblasti dolnej Odry, zdobený čiarkami len pri koncoch, patrí ešte do periód II. Zvláštnym tvarom nákrčníka durinského typu je exemplár z depotu II z Deszczna. Z vonkajšieho obvodu jeho tela vystupuje 5 symetricky rozmiestnených výčnelkov v tvaru sekery. Sprievodnými nálezmi je bezpečne datovaný do mladšej polovice periód I.

Ďalšiu samostatnú a pomerne veľkú skupinu tvoria otvorené nákrčníky so zúženými koncami s výzdobou alebo bez výzdoby (Halsringe mit verjüngten Enden). Nezdobené exempláre, ktoré sa koncentrujú v severozápadnom Poľsku, najmä v západnom Pomoransku, sú oproti zdobeným staršie. Používali sa prevažne v období od mladšej fázy periód I až do počiatku periód II (BA2-BB1). Osamotene stojaci exemplár zo stredného Pomoranska z lokality Kołacz (č. 241) je datovaný do periód II alebo až III. Svojim tvarom stojí sice bližšie k práve uvedenej skupine nezdobených kruhov, no zaradený bol ako jediný exemplár svojho druhu už k zdobeným nákrčníkom so zúženými koncami práve na základe sporadickej rytnej výzdoby.

Vlastná skupina nákrčníkov so zúženými koncami, s bohatou geometrickou, často aj identickou výzdobou pozostávajúcou zo šíkmých linií a krátkych čiarok sa deli na dva hlavné varianty - Maćkówka a Rzeszów. Rozlišovacími kritériami je nielen rozdielna hmotnosť a veľkosť, ale aj rozsah a umiestnenie výzdoby na povrchu. K variantu Maćkówka patria masívnejšie kruhy, ktorých tupo zaoblené konce sú zdobené zväzkami šíkmých rýh. Konce útlejšieho variantu - Rzeszów sú špicaté a prevažne hladké. Oba varianty nákrčníkov pochádzajú z depotov z juhovýchodného Poľska a úzko súvisia so skupinou Tarnobrzeg. Rámcovo sú datované do druhej polovice periód III (HA1).

K tejto skupine šperkov sa radí ešte jeden exemplár prechodného tvaru (Janik; č. 249) a ďalšie typologicky veľmi príbuzné kruhy, ktoré v dvoch prípadoch pochádzajú z kostrových hrobov.

Golierovité nákrčníky (Halskragen) boli zhotovené odliatím do tvaru stlačeného písma D. Ich zúžené konce sa vytepali a následne skrútili do záchytnej trubičky. Vyskytli sa takmer výlučne v depotoch severozápadného Poľska. Delia sa na dva základné typy.

Na vonkajšej strane úzko rebrovaných golierovitých nákrčníkov (enggeripte Halskragen) sa nachádza obvykle 9 horizontálnych rebier, ktoré sú zdobené šachovnicovito usporiadanými vrúbkami. Všeobecne sú datované do periód II.

K mecklenburgskému typu golierovitých nákrčníkov (Mecklenburger Typ) patria len dva exempláre. Vonkajší povrch zdobia ryté nekonečné špirály zoradené do jedného alebo dvoch pásov, ktoré sú olemané jedným, resp. dvoma pozdĺžnymi vrúbkovanými rebrami. Chronologicky patria do periód II, resp. na začiatok periód III. Obidva typy nákrčníkov sa koncentrujú predovšetkým v západnom Pomoransku, kde tvoria juhovýchodnú hranicu územného rozšírenia tohto druhu šperku, ktorý sa vyskytuje najmä v severnom Nemecku, Dánsku a v južnom Švédsku.

Vývojovo uzavretou skupinou nákrčníkov sú veľké liate bronzové kruhy s priemerom 21-25 cm a s hrúbkou tela od 1 cm až do 3 cm, pomenované typom Sieniawa. Výzdobu celého povrchu tvoria kombinácie priečnych a šíkmo prebiehajúcich čiarok, rýh, línii, mriežok a do seba vsunutých

tých lomeníc či šrafovanych trojuholníkov. Ani jeden exemplár nemá totožné zoradené výzdobné motívy. Nákrčníky typu Sieniawa sa koncentrujú na pomerne malom území juhovýchodného Poľska a známe sú z depotov alebo z vodného prostredia. Rozoznávajú sa 3 základné varianta.

Variant 1 predstavuje veľmi fažké exempláre, s hmotnosťou dosahujúcou až 4595 g (č. 274), s prierezom tela 2-3 cm. Na ich odliatie sa použila stratená forma. K variantu 2 patria obdobné kruhy, ktoré sú ale omnoho ľahšie ako predchádzajúce, pretože sa odlijevali na hlinené jadro. Pre variant 3 sú typické rovnako masívne kruhy, hrúbka ich tela však dosahovala ledva 1 cm. Nákrčníky typu Sieniawa sú rámcovo datované do periody III (BD-HA1) a kultúrne súvisia s metalurgickým strediskom skupiny Tarnobrzeg.

Autor monografie početnejšiu skupinu tordovaných nákrčníkov rozdeľuje najmä podľa vyhotovenia koncov. Medzi tordované nákrčníky so zúženými koncami (tordierte Halsringe mit verjüngten Enden) zaradil exempláre s hladkými, tupými, prípadne špicatými koncami. K nim prísluší aj fragmenty nákrčníkov, ktoré boli v praveku sekundárne upravené na náramky alebo menšie kruhy s rôznou funkciou. Prevažná časť sa ich našla v juhovýchodnom Poľsku väčšinou v žiarových a kostrových hroboch, ale aj v depotoch datovaných od druhej polovice periody III (HA1) do periody IV (HA2-HB1). Nákrčníky s roztepanými koncami zvinutými do očka (tordierte Halsringe mit Ösenenden) sa nachádzajú najmä v západnom Pomoransku v kostrových i žiarových hroboch, ale tiež v Dolnom Sliezsku a juhovýchodnom Poľsku. Ich výskyt možno sledovať od periody II až do periody IV.

Dalšie tri zlomky nákrčníkov, nájdené v hroboch, autor nevedel presnejšie zaradiť k predchádzajúcim typom, pretože dve zlomky chýba ukončenie a tretí fragment predstavuje zvinuté očko. Len podľa sprievodného inventára ich datuje do periody III a IV.

Zvláštnou skupinou tordovaných nákrčníkov sú dvojité a trojité kruhy (tordierte Doppel- und Dreifach-Halsringe), ktoré sa na hrdlo pripevňovali prevlečením dvojitého háčika na jednom konci cez slučku vytvorenú na druhom konci. Vyrábali sa vzájomným prepletením dvoch alebo troch tordovaných tyčinek. Takto vytvorené telá nákrčníkov sa ešte navzájom fixovali liatou alebo páskovou objímkom. Niektorí sa cez kruhy prevliekali rôzne menšie krúžky a špirálky, často pospájané do retiazok, ktoré mali iba dekoračnú funkciu. Ich výskyt v Poľsku vytvára pomerne uzavretú skupinu nálezov v oblasti rozšírenia hornosliezsko-malopoľskej skupiny lužickej kultúry. Nakoľko sú tieto šperky známe v širšej oblasti Európy - od Francúzka cez Moravu a Slovensko až po Maďarsko, niektorými bádateľmi sú označované pojmom „stredoeurópske viacdielne nákrčníky“.

V recenzovanej práci sú rozdelené na dva základné varianty. Kým variant A reprezentuje 35 dvojítých nákrčníkov, variant B zatiaľ zastupuje jediný trojity exemplár z depotu v Strobine (č. 351). Väčšina dvojítých nákrčníkov pochádza zo žiarových a kostrových hrobov, menej sú známe z depotov. Otázka ich datovania bola v Poľsku viackrát diskutovaná. Ako ojedinelé nálezy sú fažko presnejšie datovateľné, pretože aj exempláre z rôznych období majú rovnaké alebo podobné konštrukčné prvky. Najstarší výskyt týchto predmetov v Poľsku je doložený z mladšej polovice periody III (HA1), najmladšie sú datované už do periody V (HB2-HB3).

Katalóg je ukončený súpisom 21 nákrčníkov, ktoré sa nedali bližšie identifikovať, resp. typologicky a chronologicky zaraďiť.

Záverom recenzie je potrebné poznamenať, že autor monografie sa zámerne venoval len nákrčníkom z obdobia včasnej až mladšej doby bronzovej (periody I-IV). Výnimku tvoria dvojité a trojité nákrčníky uvádzané aj z periody V, pretože ich výroba sa v Poľsku prvý raz zaznamenala už koncom periody III. Nákrčníky z neskorej doby bronzovej (periódou V) a z včasnej doby halštatskej podľa vyjadrenia M. Gedla v závere resumé, budú publikované v nasledujúcich dvoch dieloch edície PBF. Nasvedčuje tomu aj názov tohto recenzovaného zväzku, ktorý je ukončený rímskou číslicou I.

LITERATÚRA

- Bátora 2000 - J. Bátora: Das Gräberfeld von Jelšovce/Slowakei. 2. Kiel 2000.
 Blajer 1990 - W. Blajer: Skarby z wczesnej epoki brązu na ziemiach polskich. Wrocław - Warszawa - Kraków - Gdańsk - Łódź 1990.
 Furmanek 1980 - V. Furmanek: Die Anhänger in der Slowakei. PBF XI/3. München 1980.
 Kilian-Dirlmeier 1979 - I. Kilian-Dirlmeier : Die Anhänger in Griechenland von der mykenischen bis zur spätgeometrischen Zeit. PBF XI/2. München 1979.
 Novotná 1984 - M. Novotná: Halsringe und Diademe in der Slowakei. PBF XI/4. München 1984.
 Wels-Weyrauch 1978 - U. Wels-Weyrauch: Die Anhänger und Halsringe in Südwestdeutschland und Nordbayern. PBF XI/1. München 1978.
 Wels-Weyrauch 1991 - U. Wels-Weyrauch: Die Anhänger in Südbayern. PBF XI/5. Stuttgart 1991.

Ondrej Ožďáni

Pavel Vařeka: Archeologie stredověkého vesnického domu. I. Proměny vesnického domu v Evropě v průběhu staletí. Plzeň 2004. 440 strán, 417 obrázkov. ISBN 80-903412-1-7.

Monografia v tvrdej väzbe, vo formáte B5 vyšla tlačou v starostlivej grafickej, redakčnej a knihárskej úprave v novom (od r. 2004) špecializovanom archeologickom vydavateľstve Vlasty Královej v Ústí nad Labem ako prvá knižná publikácia v edícii Archaeologica (pre Katedru archeologie FF Západočeskej univerzity v Plzni). Jej druhý diel, s názvom „Stavební formy, typy vesnických domů a stavební kultury ve středověké Evropě“, existuje zatiaľ v rukopisnej verzii.

Autor Pavel Vařeka je známy český archeológ stredoveku a pedagóg pôsobiaci na Západočeskej univerzite v Plzni. Po stručnom predhovore vymedzuje v úvodných kapitolách I. a II. ciele a metódy práce, základné pojmy tradičnej architektúry, komentuje charakter prameňov a ich archeologické transformácie, vymenúva druhy zachovaných lokačít, konštrukčných prvkov a ich reliktov. Špeciálnu pozornosť venuje výskumu zastavaného prostredia, stavu a metódam terénného výskumu stavieb v jednotlivých oblastiach Európy, ako aj prehľadu analýz formálnych vlastností domov a osídleného priestoru, použitých či načrtnutých v európskej sídliskovej archeológii. Preukazuje, že dokonale pozná metódy, problémy i úskalia vlastnej vednej disciplíny, obzvlášť výskumu domu, a na základe toho si volí spôsob uchopenia témy.

Tažiskovú časť monografie tvorí kapitola III - rozbor stredovekej dedinskej architektúry v jednotlivých častiach Európy (Škandinávia, Britské ostrovy, Francúzsko a západné Stredomorie, stredná, juhovýchodná, východná a severovýchodná Európa) v období stredoveku, t. j. od 6. do 15. stor. V sledovanom období analyzuje vlastnosti domov s cieľom postihnúť základné vývojové trendy ľudového staveľstva v celoeurópskom kontexte - od Islandu po Ural a od Škandinávie po Stredozemné more. Autor sa zameriava výlučne na pramene dokumentované archeologicky a na ojedinelé stavby, ktoré boli dosiaľ z veľkej časti zachované i v nadzemných partiách. Často sa odváľava na etnografické pramene. Dom chápe nielen ako súčasť tzv. hmotnej kultúry, teda artefakt, ktorý napríklad umožňuje skúmať konštrukčný materiál, vypočítať statické parametre nosných článkov či dendrochronologicky určiť vek stavby. Vníma ho aj ako prepojenie k tzv. duchovnej kultúre, ktorá určovala formu i priestorovú štruktúru domu a pravidlá života v ňom.

Posledná kapitola (IV) obsahuje odbornú literatúru členenú po jednotlivých makroregiónoch.

Najmä voľba značnej priestorovej i chronologickej šírky témy viedla autora k odmiestnutiu metódy vytvorenia podrobnej databázy vzoriek z jednotlivých území a ich všeobecných analýz prostredníctvom formalizovaných, napríklad štatistických metód. Tým sa, samozrejme, zrieckol možnosti získania detailnejších výsledkov. Zvolil si iný postup, ktorý mu umožnil obsiahnuť celé územie európskeho kontinentu. Opieral sa o výber výlučne publikovaných prameňov, podrobnený istej verifikačnej selekcii, vedomý si skutočnosti, že sú zaľažené informačným šumom, najmä rôznymi kvalitatívnymi i kvantitatívnymi chybami vyplývajúcimi z veľmi odlišného vývoja archeológie v jednotlivých zemiach Európy. Zvolil si teda tradičný, narratívny spôsob analýzy prameňov v rámci siedmich veľkých geograficko-historicko-kultúrnych celkov ďalej členených na menšie celky (prevažne podľa súčasných štátov). V ich rámci analyzuje základné vlastnosti dedinských domov, hospodárskych stavieb a usporiadania usadlostí v chronologickom slede. Charakteristiky hlavných znakov vidieckej architektúry dopĺňajú ilustratívne príklady celistvejšie preskúmaných lokalít vo forme stručných exkurzov s prevzatými plánmi terénnych situácií i ich rekonštrukciami.

Napriek absencii vlastnej systematickej kritiky prameňov a ich publikácií rôznej kvality sa mu darí vo väčšine prípadov zrejme správne načírať základné stavebné formy domov, ich konštrukciu, funkčnú štruktúru a priestorový kontext v rámci zástavby usadlosti. Opiera sa pritom o názory mnohých uznávaných európskych špecialistov na problematiku vidieckeho domu Germánov, Keltov, Baltov, Maďarov, Finov, slovanských, románskych i ďalších európskych národov a kultúr. Komparácia medzi jednotlivými oblasťami je vzhľadom na veľké rozdiely v genéze i funkcionálite ich stavebnej kultúry však mälo efektívna, resp. niekedy možno až problematická.

Hoci sú známe výhody široko koncipovaných témy, Vařekovej monografii by snáď prospelo predsa len trochu zúžiť územný rozsah - geograficky či chronologicky. To by umožnilo detailnejšie spracovať pramene a postihnúť tendencie, ktoré z prílišného nadhľadu už nie sú pozorovateľné. Nútia teda autora skôr ku globalizačnému až popularizačnému pohľadu na spleť zložitých procesov vývoja dedinskej architektúry na ploche vyše 10 miliónov km², rozčlenenej navyše veľmi pestro geomorfologicky, pedologicky, klimaticky, politicky, kultúrno-historicky aj etnicky.

Všetky doterajšie archeologické typológie najmä včasno-stredovekého domu možno chápať naozaj iba ako všeobecné schémy na primárne formálne archeologické triedenie do istých väčších, znakovovo pribuzných typov a variantov. Vieme, že pokial ide o jednotlivé konkrétné pôdorysy, je reálne zväčša k dispozícii viac ako jedna alternatíva interpretácie, teda aj etnografickej rekonštrukcie. V tomto zmysle je autorom načíravaná alebo vo viacerých prípadoch preberaná typológia domu najmä (a pravdepodobne nielen) v strednej a stredovýchodnej Európe, príliš schematizovaná. Bolo by snáď vhodné ju doplniť o ďalšie typy a varianty (napr. o dlhé obdlžníkovité zemnice, ktoré asi nemožno chápať iba ako variant či časť nadzemných zrubov, alebo o viaceré druhy kolových domov v slovanskom prostredí).

P. Vařekovi zrejme nezostal priestor na zaujímanie stanovísk ku všetkým nastoleným otázkam (napr. pôvod rôznych archaickej alebo nie domáčich typov domu). Z toho dôvodu asi nereagoval na viaceré aktuálne problémy, napríklad na pokusy prehodnocovania interpretácií zástavy a typov domov niektorých lokalít (v Nemecku, Poľsku atď.), ani nepodáva komentár k niektorým zjavne otáznym rekonštrukciám (obr. 346).

K ešte vyššej kvalite tohto zväzku by boli určite prispleli vlastné súhrnné kritériá triedenia domov a komplexné typologické schémy (miestami sice suplované prevzatými typológiami), ktoré ale autor pripravuje na publikovanie v II. zväzku.

Práca Pavla Vařeku z metodologickej a gnozeologickejho hľadiska i z hľadiska dosiahnutých výsledkov oslovi široký okruh záujemcov. Titul musí vzbudiť pozornosť najmä u archeológov a etnológov, lebo práca sa zaobrá obdobím východisk vývoja stavebnej kultúry v Európe. Absencia recentných dokladov a veľmi obmedzené zmienky v písomných prameňoch ponechávajú archeológom stále príliš široké pole pre úvahy až spekulácie o nadzemnej podobe stavieb. Iba kritické porovnania archeologickej prameňov s etnografickým materiálom a pozorovaniami experimentálnej a novovekej archeológie môžu prinášať alternatívnu cestu k pochopeniu ich konštrukcií, foriem a funkcií. Tu syntetická práca širokého geografického záberu Pavla Vařeku sčasti vypĺňa existujúcu medzeru, preto bude bádateľskou obcou iste veľmi vítaná. V súčasnosti je táto monografia azda najucelenejšou prácou svojho druhu, s veľkým súborom informácií a bohatou grafickou dokumentáciou inak značne rozptýlených v početnej a často i málo dostupnej odbornej spisbe.

Osobitne treba vyzdvihnuť starostlivé formálne i redačné spracovanie a vysokú tlačiarenskú kvalitu diela. Naznačujú nielen dobrý štart špecializovaného archeologickejho vydavateľstva, zatiaľ ojedinelého v našom prostredí, ale určite prispejú k zvýšeniu záujmu aj bežného čitateľa o túto knihu a k rýchlemu vypredaniu jej prvého vydania.

Sumarizujúc môžem záverom konstatovať, že monografia má dobrú profesionálnu úroveň. Prináša skoro encyklopédické poznatky, založené na dôvernej znalosti odbornej literatúry i na vlastných terénnych a teoretických výskumoch jej autora. Umožní iste významnou mierou obohatiť si predstavy o európskej kultúre bývania v 6.-15. stor. nie len špecialistom, ale i študentom vysokých škôl historických a umenovedných odborov, pamiatkárom i širšej vlastivednej verejnosti.

Peter Šalkovský

SKRATKY ČASOPISOV A PERIODÍK

ABKÜRZUNGEN VON ZEITSCHRIFTEN UND PERIODIKA

ABBREVIATIONS OF JOURNALS AND PERIODICALS

- Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae = Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae. Budapest
- Acta Arch. Carpathica = Acta Archaeologica Carpathica. Kraków
- Acta Orient. Acad. Scien. Hungaricae = Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae. Budapest
- Alba Regia = Alba Regia. Annales Musei Stephani Regis. Székesfehérvár
- Am. Anthropol. = American Anthropologist. Manasha (Wisc.) Washington
- Anodos = Anodos. Studies of Ancient World. Trnava
- Antaeus = Antaeus. Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften. Budapest
- Anthropologie (Brno) = Anthropologie. Brno
- Anthropos
- Anthropos = Anthropos. Internationale Zeitschrift für Völker- und Sprachenkunde. Wechselnder Erscheinungsort
- Anthropozoikum = Anthropozoikum. Sborník geologických věd. Praha
- Antik Tanulmányok = Antik Tanulmányok. Studia Antiqua. Budapest
- Antiquités Nat. = Antiquités Nationales. St. Germain
- Arbeits- u. Forschber. Sächs. Bodendenkmalpf. = Arbeits- und Forschungsberichte zur Sächsischen Bodendenkmalpflege. Berlin - Dresden - Leipzig
- Arch. Ért. = Archaeologiai Értesítő. A Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat Tudományos Folyóirata. Budapest
- Arch. Hist. = Archaeologia historica. Brno
- Arch. Kortbl. = Archäologisches Korrespondenzblatt. Urgeschichte, Römerzeit, Frühmittelalter. Mainz am Rhein
- Arch. Közl. = Archaeologiai Közlemények. Budapest
- Arch. Österreich = Archäologie Österreichs. Wien
- Arch. Rozhledy = Archeologické rozhledy. Praha
- Arch. Stud. Mat. = Archeologicke studijní materiály. Praha.
- Arrabona = Arrabona. A Győri Xantus János Múzeum Évkönyve. Győr
- AVANS = AVANS. Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku. Nitra
- Barlangkutatás = Barlangkutatás. Budapest
- Bayer. Vorgeschbl. = Bayerische Vorgeschichtsblätter. München
- Beitr. Allg. u. Vgl. Arch. = Beiträge zur Allgemeinen und Vergleichenden Archäologie. Bonn
- Ber. Bayer. Bodendenkmalpf. = Bericht der Bayerischen Bodendenkmalpflege. München - Bonn
- Ber. RGK = Bericht der Römisch-Germanischen Kommission. Frankfurt am Main
- Bonner Jahrb. = Bonner Jahrbücher des Rheinischen Landesmuseums in Bonn und des Rheinischen Amtes für Bodendenkmalpflege im Landschaftsverband Rheinland und des Vereins von Altertumsfreunden im Rheinlande. Bonn
- Budapest Régiségei = Budapest Régiségei. A Budapesti Történeti Múzeum Évkönyve. Budapest
- Carnuntum-Jahrb. = Carnuntum-Jahrbuch. Wien
- Čas. Moravského Muz. Brno. Vědy Společen. = Časopis Moravského musea v Brně. Vědy spol. Brno
- Commun. Arch. Hungariae = Communicationes Archaeologicae Hungariae. Budapest
- Földtani Közl. = Földtani Közlöny. Budapest
- Fundber. Österreich = Fundberichte aus Österreich. Wien
- Geogr. Polonica = Geographia Polonica. Warszawa
- Germania = Germania. Anzeiger der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts. Frankfurt am Main
- Hist. Carpatica = Historica Carpatica. Zborník Východoslovenského múzea v Košiciach. Košice
- Hist. Slovaca = Historica Slovaca. Sborník Historického ústavu Slovenskej akadémie vied a umení. Bratislava
- Historica = Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Historica. Bratislava
- Il Mar Nero = Il Mar Nero. Bucarest - Roma - Paris
- Jahrb. RGZM = Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz. Mainz
- Jahresschr. Mitteldt. Vorgesch. = Jahresschrift für Mitteldeutsche Vorgeschichte. Halle/Saale - Berlin
- Journal Arch. Scien. = Journal of Archaeological Science. London - New York
- Journal World Prehist. = Journal of World Prehistory. Washington
- Die Kunde = Die Kunde. Zeitschrift für Ur- und Frühgeschichte. Hannover - Hildesheim
- Krásy Slov. = Krásy Slovenska. Obrázkový časopis venovaný prírodným krásam a zaujímavostiam Slovenska, turistike, cestovnému ruchu, horolezectvu, jaskyniarstvu, ochrane prírody a národopisu. Bratislava
- Kurtrier. Jahrb. = Kurtrierisches Jahrbuch. Trier
- Mat. Arch. = Materiały Archeologiczne. Kraków
- Mediterranean Arch. and Archaeometry = The Mediterranean Archaeology and Archaeometry. Interdisciplinary International Journal. Rhodes
- Monumentorum Tutela = Monumentorum tutela - Ochrana pamiatok. Bratislava
- Musaica = Zborník Filozofickej a Pedagogickej fakulty Univerzity Komenského. Musaica. Bratislava
- Pam. a Múz. = Pamiatky a múzeá. Revue pre kultúrne dedičstvo. Bratislava
- Pam. Arch. = Památky archeologické. Praha
- Pannonia = Pannonia. Pécs
- Praehistoria (Miskolc) = Praehistoria. International prehistory journal of the University of Miskolc. Miskolc
- Prähist. Zeitschr. = Prähistorische Zeitschrift. Leipzig - Berlin
- Pravěk (N. Ř.) = Pravěk. Nová Řada. Sborník příspěvků moravských a slezských archeologů. Brno
- Proc. Prehist. Soc. = Proceedings of Prehistoric Society. Cambridge (England)
- Przegląd Arch. = Przegląd Archeologiczny. Poznań - Wrocław - Warszawa - Kraków - Gdańsk
- Quartär = Quartär. Jahrbuch für Erforschung des Eiszeitalters und der Steinzeit. Bonn

- Referáty. Liblice = Referáty o pracovních výsledcích česko-slovenských archeologů za rok. Liblice - Praha
- Saalburg-Jahrb. = Saalburg-Jahrbuch. Bericht des Saalburgmuseums. Bad Homburg - Berlin
- Sbor. Čsl. Společ. Zeměpis. = Sborník Československé společnosti zeměpisné. Praha
- Situla = Razprave Narodnega Muzeja v Ljubljani. Ljubljana
- Slov. Arch. = Slovenská archeológia. Časopis Archeologickeho ústavu Slovenskej akadémie vied v Nitre. Nitra
- Slov. Num. = Slovenská numizmatika. Nitra
- Specimina Nova = Specimina Nova Dissertationum ex Instituto Historico Universitatis Quinqueecclesiensis de lano Pannonio Nominatae. Pécs
- Stud. u. Forsch. = Studien und Forschungen. Stadt und Kreis Offenbach a. M. Langen
- Štud. Zvesti AÚ SAV = Študijné zvesti Archeologickeho ústavu Slovenskej Akadémie vied. Nitra
- Światowit (N. S.) = Światowit. Rocznik Instytutu Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego. Nowa seria. Warszawa
- Thraco-Dacica = Thraco-Dacica. Bucureşti
- Ur- u. Frühgesch. Arch. Schweiz = Ur- und frühgeschichtliche Archäologie der Schweiz. Basel
- Verhand. Zool.-Bot. Ges. Österreich = Verhandlungen der Zoologisch-Botanischen Gesellschaft in Österreich. Wien
- Vlast. Čas. = Vlastivedný časopis. Revue kultúrneho dedičstva Slovenska. Bratislava
- Vsl. Pravek = Východoslovenský pravek. Nitra - Košice
- Wiadomości Arch. = Wiadomości Archeologiczne. Organ Muzealnictwa i Konserwatorstwa Archeologicznego. Warszawa
- Zbor. FF UK = Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Bratislava
- Zbor. SNM. Arch. = Zborník Slovenského národného múzea. Archeológia. Bratislava
- Zbor. SNM. Hist. = Zborník Slovenského národného múzea. História. Bratislava
- Zeitschr. Arch. = Zeitschrift für Archäologie. Berlin